

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ВАЗОРАТИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МИНИСТЕРСТВО ФИНАНСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

**МАҶМӯИ МАҚОЛАҶОИ КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛЛАЛИИ
ИЛМӢ-АМАЛӢ ДАР МАВЗӯИ
ТАТБИҚИ СИЁСАТИ МУСОИДАТ БА СОДИРОТ ВА
ВОРИДИВАЗКУНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ
23 декабри 2023 с.**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ
РЕАЛИЗАЦИЯ ПОЛИТИКИ СОДЕЙСТВИЯ ЭКСПОРТУ
И ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЮ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
23 декабря 2023 г.**

**COLLECTION OF MATERIALS FROM THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL
IMPLEMENTATION OF THE POLICY OF PROMOTING
EXPORTS AND IMPORT SUBSTITUTION OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION
23 December 2023**

ДУШАНБЕ 2023

УДК: 332.15

ББК: 65.9(2) 5(2тадж)

Ҳайати таҳририя:

Редакционная коллегия:

Содиқов М.С., Аламшоев А., Ҳамроев М.И., Худойбердиев Ҷ.М.

Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ» бахшида ба «Солҳои рушди саноат» (2022-2026) (23 декабри соли 2023) – Душанбе, 2023.- 330 саҳ.

Сборник материалов международной научно-практической конференции на тему «Реализация политики содействия экспорту и импортозамещению Республики Таджикистан в условиях глобализации» посвященной «Годам развития промышленности» (2022-2026) (23 декабря 2023 г.) – Душанбе, 2023. -330 стр.

Дар маҷмӯа маърузаҳои илмӣ профессорон, омӯзгорон, докторантон, унвонҷӯён ва магистрантони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва пажӯишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷумҳурӣ гирд оварда шудааст. Мақолаҳо палӯҳои гуногуни масоили илмҳои иқтисодиро дар бар гирифта, дар онҳо масъалаҳои саноатикунӣ, воридотивазкунӣ, ба содирот нигаронидани истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ, рақамикунӣ тамоми соҳаҳои иқтисодиву ҷамъиятӣ, ва дигар масъалаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Масъулияти муҳтавои илмӣ, далелҳо ва иқтибосҳо ба зиммаи худи муаллифони мақолаҳо вогузор мегардад.

В сборнике собраны научные доклады профессоров, преподавателей, соискателей, докторантов и магистрантов учреждений высшего профессионального образования и научно-исследовательских институтов республики. Статьи охватывают различные аспекты экономических наук, в которых анализируются вопросы индустриализации, импортозамещения, экспортоориентированного производства отечественной продукции, цифровизации всех экономических и социальных сфер и другие вопросы.

Ответственность за научное содержание, точности факторов и цитаты несут авторы опубликованных материалов.

Масъулини чоп: Содиқов М.С.

Ответственные за выпуск: Содиқов М.С.

©ДМИТ, 2023
©ТГФЭУ, 2023

САРСУХАН

Воридотивазкунӣ ин марҳилаи саноатикунони стратегияи иқтисодии давлат, мебошад, ки чун қоида барои кишварҳои рӯ ба инкишоф, аграрӣ ва ё агросаноатӣ хос аст. Барои иқтисодиёти Тоҷикистон воридотивазкунӣ стратегияи зиддибуҳронӣ буда метавонад, ки он ба кам кардани вобастагӣ нисбати маҳсулоти воридотӣ пешбинӣ карда мешавад.

Ҳаводисҳои охири геополитика ва иқтисоди ҷаҳонӣ моро водор месозад, ки ба масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ ва маҳсулоти воридотивазкунандаи мамлакат таваҷҷӯҳи бештар зоҳир намоем.

Воридотивазкунӣ ин нишондиҳандаи бехатарии озуқавории мамлакат маҳсуб меёбад. Бо микдори кифоя бо маҳсулоти хушсифати озуқавории истехсоли худӣ таъмин намудани аҳоли ба он вобастагӣ дорад.

Самаранокии сиёсати воридотивазкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айни замон бо якчанд омилҳо муайян карда мешавад:

-мавҷудияти маблағи зарурии маблағгузорӣ ва тартиби истифодаи онҳо;

-мавҷудияти талабот ва хусусиятҳои занҷирҳои арзиш ба маҳсулоти воридотивазкунанда;

-имконияти нигоҳ доштани сатҳи рақобати дохилӣ.

Воридотивазкунӣ як раванди бисёрсоҳа ва мураккаб буда татбиқи амалии якчанд ҷараёнҳоро тақозо менамояд. Иҷроиш ва татбиқи воридотивазкунӣ як қатор муаммоҳое, ки имрӯзҳо иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо он рӯ ба рӯ мегардад, вобаста мебошад.

Айни замон, майли пурзӯр намудани раванди воридотивазкунӣ бештар ба хотири ҷуброни оқибатҳои манфии хатарҳои геосиёсӣ ва иқтисодии амалӣ ба миён омадааст, на аз хоҳиши фароҳам овардани замина барои рушди шароити мусоиди институтсионалӣ, таъмини суботи макроиқтисодӣ ва коҳиш додани вобастагӣ аз тағирёбии беруна дар бозор.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо давраи на он қадар муътадилро паси сар намуда истодааст, зеро вобастагии соҳаҳои бештари иқтисодиёти миллӣ аз таъминкунандагони хориҷӣ мушоҳида мегардад. Аз ин ҷост, ки ҳукумати мамлакат ба таҳияи барномаҳои таъсиргузор ба ин ҳолатро ба роҳ мондааст. Вобаста ба ин масъала дар мамлакат як қатор стратегия ва барномаҳо омода ва коркард гардиданд. Яке аз чунин стратегияҳои давлатӣ ин Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мебошад. Дар стратегияи мазкур тамоми нишондиҳандаҳои макроиқтисодии мамлакат то давраи соли 2030 нишон дода шуда вобаста ба амалигардии он як қатор пешниҳодҳои муайян оварда шудааст.

Дар баробари стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 руи кор

омада буд, ки дар он ҳолат ва дурнамои рушди нерӯи содиротии мамлакат оварда шуда буд.

Дар пояи барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, ҳукумати мамлакатро зарур омад, ки барномаи навбатӣ “Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”-ро таҳия намояд.

Таърихи воридотивазкунӣ ба якуним аср пеш меравад ва шакли озод шудан аз тобеияти мустамликавӣ ва ё барта-раф намудани тараккиёти кафомонӣ дар шароити ҳукмронии давлатҳои хориҷӣ дар бозори ҷаҳониро ифода мекунад. Ин стратегияи тараккиёти иқтисодӣ дар асри 19 дар ИМА, Олмон, Ҷопон ба қор бурда шуд. Гумон меравад, ки ҳамаи кишварҳои, ки пас аз Британияи Кабир сиёсати индустриализатсияро татбиқ карданд, ин қорро тавассути иваз кардани воридот анҷом доданд, вақте ки қисми зиёди сармоягузорӣ ба саноат бо иваз кардани молҳои воридотӣ алоқаманд буд.

МЕТОДОЛОГИЯ И КОМПОНЕНТЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Кодиров Ф.А. – к.э.н., доцент проректор по международным отношениям Таджикского государственного финансово-экономического университета

В статье рассмотрены теоретические и методологические аспекты повышения конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации. Особый акцент сделан на рассмотрение статистики развития промышленности, сдерживающих факторов и актуальных направлений повышения конкурентоспособности промышленных предприятий. По результатам исследования предложено разработать Концепцию повышения конкурентоспособности национальной промышленности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: промышленность, методология, концепция, конкурентоспособность, кадры, инновация, индустриализация.

МЕТОДОЛОГИЯ ВА УНСУРҲОИ БАЛАНДБАРДОРИИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунони босуръат баррасӣ шудааст. Таваҷҷӯҳи хос ба баррасии маълумотҳои омори рушди саноат, маҳдудиятҳо ва самтҳои кунунии баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ равона карда шудааст. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот пешниҳод карда шуд, ки Консепсияи баланд бардоштани рақобатпазирии саноати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шавад.

Калидвожаҳо: саноат, методология, консепсия, рақобатпазирӣ, кадрҳо, инноватсия, индустриализатсия.

METHODOLOGY AND COMPONENTS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

The article discusses the theoretical and methodological aspects of increasing the competitiveness of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan in the context of accelerated industrialization. Particular emphasis is placed on the consideration of statistics on the development of industry, constraints and current directions for increasing the competitiveness of industrial enterprises. Based on the results of the study, it was proposed to develop a Concept for increasing the competitiveness of the national industry of the Republic of Tajikistan.

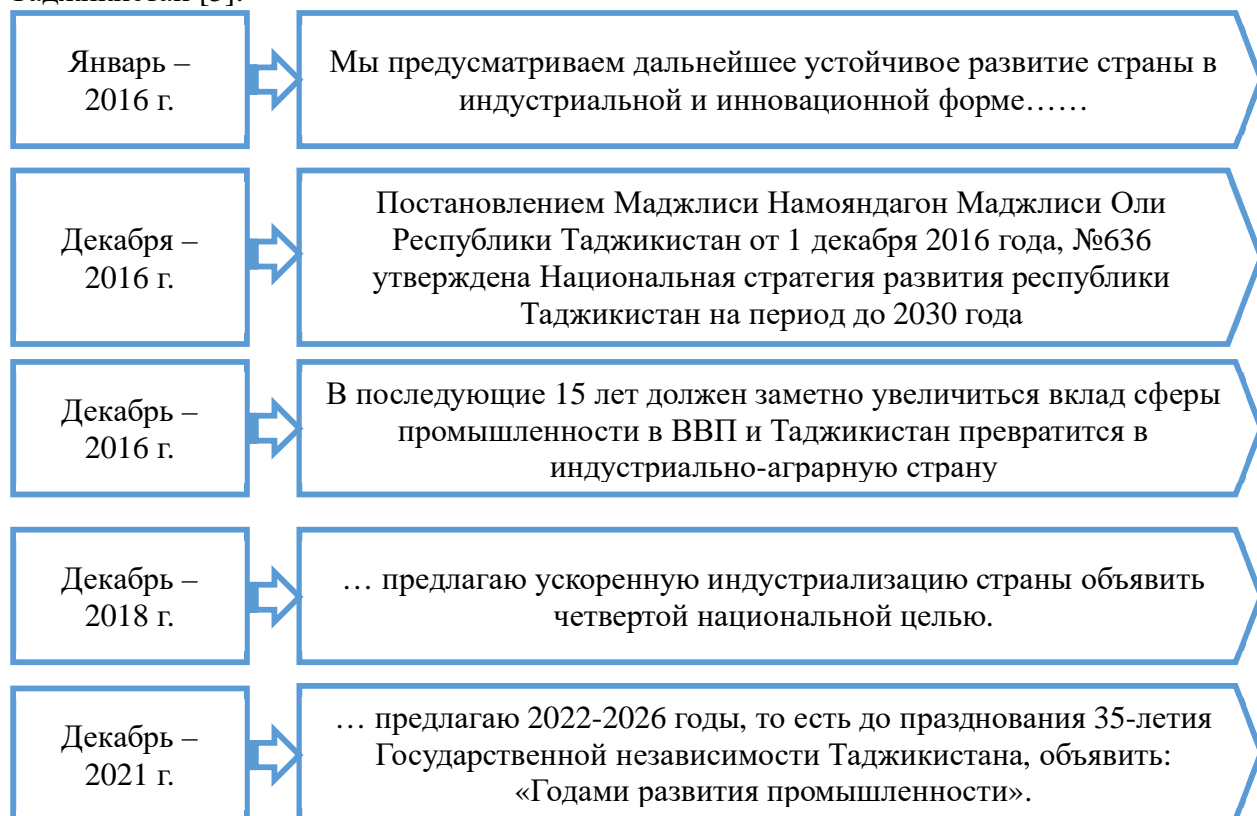
Key words: industry, methodology, concept, competitiveness, personnel, innovation, industrialization.

Конкуренция является основой рыночных отношений в любой отрасли экономики и несмотря на то, что общие подходы к пониманию конкуренции и конкурентоспособности применимы к любой отрасли, но в современных условиях предприятия реального сектора обладают особенностью, который влияет на формирование конкурентной среды. В теории конкурентоспособность предприятия понимается как способность производить товары и услуги, более привлекательные для потребителей, чем товары и услуги, предлагаемые конкурентом, по их стоимости и совокупности других характеристик (качества и т. д.).

В условиях актуальности вопросов развития промышленности в Республике Таджикистан необходимость исследования проблем повышения конкурентоспособности приобретает особый смысл. В последние годы в данном направлении разработаны и

утверждены ряд стратегических документов, который регулируют процесс формирования и развития социально-экономических отношений в сфере промышленности. Предыстория формирования новой политики развития промышленности и актуализация вопросов, связанных с индустриализацией экономики страны имеет следующую последовательность (Рис. 1).

Как видно из рисунка впервые Лидер нации, Президент Республики Таджикистан в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан объявил, что «мы предусматриваем дальнейшее устойчивое развитие страны в индустриальной и инновационной форме, стремимся к повышению эффективности использования ресурсов и возможностей во всех сферах социально-экономической жизни и уже осуществляем отдельные меры для недопущения уязвимости национальной экономики страны в долгосрочный период». Также следующие инициативы Лидера Нации стали являются основополагающими моментами в дальнейшей индустриализации экономики Республики Таджикистан [5]:

Рис. 1. Инициативы по индустриализации экономики Республики Таджикистан

- В последующие 15 лет должен заметно увеличиться вклад сферы промышленности в ВВП и Таджикистан превратится в индустриально-аграрную страну [4];

- В связи с этим и с учетом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов, и создании рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвертой национальной целью;

- С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечении реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, предлагаю 2022-2026 годы, то есть до празднования 35-летия Государственной независимости Таджикистана, объявить: «Годами развития промышленности».

Все вышеприведенное свидетельствует об особой актуальности вопросов развития промышленности, и что оно находится в центре внимания Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

Следует отметить, что в результате реализации намеченных мероприятий на сегодняшний день в промышленности наблюдается положительная тенденция. Далее

приведем основные показатели, характеризующие развития национальной промышленности после обретения независимости (Рис. 2.).

Рис. 2. Динамика число промышленных предприятий Республики Таджикистан в 1991-2020гг. [6]

В контексте реализации политики индустриализации экономики Республики Таджикистан в последние годы наблюдается положительная тенденция в создании новых современных промышленных предприятий. Отрадно, что вновь создаваемые предприятия являются инновационными и производят продукцию, направленных на экспорт и замещение импортных товаров. Кроме того, создание новых предприятий оказывает положительное влияние на занятость населения, так как в последние годы в данной сфере материального производства созданы несколько тысяч новых рабочих мест.

С вводом новым промышленных мощностей в последние годы также увеличивается объем промышленного производства и на сегодняшний день также наблюдается положительная динамика в развитии ассортимента продукции, которые производятся в нашей промышленности. Динамика объема производства промышленной продукции в 1991-2020г. (в ценах 2020г) приведена в рисунке 3.

Рис. 3. Динамика объема промышленной продукции в 1991-2020г. [6]

Анализ данных рисунка позволяет отметить, что на сегодняшний день по объему производства мы в три раза больше производим чем в 1991г. Из этого следует, что объем промышленной продукции имеет положительную динамику и занимает важное место в структуре ВВП.

Несмотря на достигнутые результаты в промышленности Республики Таджикистан встречаются также некоторые проблемы, которые требуют незамедлительного решения. К числу таких проблем относятся проблемы конкурентоспособности промышленности

страны. В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030г. и в речи Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, который был оглашен в церемонии инаугурации по случаю вступления на должность Президента Республики Таджикистан отмечается, что в ближайшей перспективе одним из актуальных вопросов повестки дня становится вопросы повышения конкурентоспособности экономики.

Как показало проведенное нами исследование конкурентоспособность экономики зависит от локальных факторов. В связи с этим можно утверждать, что в деле повышения конкурентоспособности национальной экономики особое место занимает конкурентоспособность на микро и мезоуровнях.

На сегодняшний день промышленность Республики Таджикистан – отрасль национальной экономики, который по ряду аспектам имеет ряд сложностей. На наш взгляд, главными причинами являются следующие моменты:

Первая проблема – качество человеческого капитала и низкий уровень производительности труда;

Вторая проблема – отсутствующая масштабная модернизация всех отраслей промышленного производства.

Третья проблема – отсутствие крупнейших форм кооперации предприятий.

Четвертая проблема – недостаток финансирования промышленности.

Пятая проблема – несовершенная научно-производственная база и недостаточно развитые научно-исследовательских работ, промышленного назначения.

Шестая проблема – нехватка собственных производственных предприятий.

Седьмая проблема – трудность в получении кредита для открытия собственного производства.

Решение данных проблем связано с формированием новой промышленной политики, который отвечает требованиям современного рынка. В частности, особый акцент необходимо сделать на подготовку кадров, модернизации промышленности, развитие различных форм кооперации, диверсификации источников финансирования, развитие инновационной деятельности, а также привлечение инвестиции и финансовое обеспечение.

С методологической точки зрения решение данных проблем связано с определением принципов и методических подходов к решению проблем повышения конкурентоспособности. В данном контексте, на наш взгляд, необходимо детализировать основные уровни, над которыми должны работать современные промышленные предприятия.

Так как, конкурентоспособная индустриализация - это способность стран наращивать свое присутствие на международных и внутренних рынках с одновременным развитием промышленных отраслей, а также отраслей с высокой добавленной стоимостью и технологической составляющей. Актуальными уровнями повышения конкурентоспособности национальной промышленности можно представить в следующей последовательности (Рис. 4).

Рис. 4. Основные этапы обеспечения конкурентоспособности национальной промышленности Республики Таджикистан (разработана автором)

Важным методологическим вопросом также являются аспекты, связанные с управлением, анализом конкурентоспособности и разработки стратегий ее повышения. Именно поэтому, основные компоненты повышения конкурентоспособности должны быть определены четко и соответствовать общей концепции развития промышленности. Это обусловлено тем, что влияния факторов важно учитывать при разработке методологии повышения конкурентоспособности технически сложных товаров производственного назначения.

Как отмечает Гурина М.А. и Румянцева Ю.В. «в современной практике управления конкурентоспособностью предприятия используются различные методы оценки удовлетворённости потребителей и анализа качества товара, позволяющие получить как исходную информацию о запросах, отношении к продукции, так и перевести язык ощущений, качественных рассуждений клиентов в формальные требования и технические характеристики качества» [1].

Повышение конкурентоспособности любой компании неразрывно связано с оценкой её конкурентоспособности, поскольку только на основе такой оценки могут быть идентифицированы конкурентные преимущества предприятия (с целью их укрепления), а также выявлены недостатки (для их последующего устранения). Можно утверждать, что оценка конкурентоспособности хозяйствующего субъекта является методологической основой для анализа и выявления путей повышения его конкурентоспособности. Компоненты повышения конкурентоспособности можно представить в следующем виде (Рис. 5.).

Рис. 5. Компоненты формирования конкурентоспособности (разработана автором)

Из этого следует, что для повышения конкурентоспособности необходимы ресурсы, четкая и эффективная промышленная политика, необходимые компетенции, устойчивая конкурентоспособность и конкурентное преимущество.

Следующим важным моментом в данном контексте выступает разработка концепции повышения конкурентоспособности как на микро, так и на макроуровне. Особое внимание также следует уделить вопросам обеспечения конкурентоспособности на региональном уровне.

Практика разработки концепций повышения конкурентоспособности сейчас достаточно развита, так как сейчас даже образовательные организации имеют свои концепции. На сегодняшний день в практике некоторых стран встречаются такие

концепции, которые призваны решить актуальные вопросы конкурентоспособности и служат дорожной картой по данному направлению.

Например, в Казахстане и в ряде регионов Российской Федерации разработаны и реализуются такие концепции. В данных документах определены пути и способы обеспечения устойчивого развития экономики на основе повышения конкурентоспособности организаций и секторов экономики. Основные направления рассмотренных нами концепций заключается в определении перспектив, направленных на повышение конкурентоспособности различных сфер экономики (повышение инвестиционной привлекательности, развитие агропромышленного комплекса, промышленного комплекса, решение проблем занятости населения и других).

Таким образом, можно заключить, что в нашей стране для повышения конкурентоспособности промышленности необходимо разработать четкую методологию анализа и обоснования мер и механизмов повышения конкурентоспособности, развивать систему управления конкурентоспособностью, а также разработать концепцию или специальную программу, направленную на повышение конкурентоспособности продукта, предприятия, промышленности, региона и страны.

Литература:

1. Гурина М.А., Румянцева Ю.В. Комплексные инструменты и методологии повышения качества в управлении конкурентоспособностью торгового предприятия // Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий. 2019. Т. 81. № 2 (80). С. 320-335.

2. Юрьева Л. В. Основы стратегического конкурентного анализа. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 52 с.

3. Яковенко А.М. Методология осуществления изменений как средство повышения конкурентоспособности региональной экономики // Вестник Челябинского государственного университета. 2004. Т. 7. № 1. С. 21-26.

4. Янов И.Е. Современные концепции повышения конкурентоспособности персонала // Вестник Московской международной академии. 2016. №1. –С. 145-147.

5. <http://www.prezident.tj> – Официальный сайт Президента Республики Таджикистан.

6. www.stat.tj – Официальный сайт Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ

Мирбобоев Р.М. - к.э.н. доцент Таджикский национальный университет

В статье обоснована взаимосвязь индустриализации и развития экспортного потенциала страны, выявлены проблемы и вызовы на пути индустриализации и предложен механизм их взаимного влияния. Рассмотрены основные векторы индустриализации, с учетом укрепления позиции Республики Таджикистан на международном рынке. Показаны основные конкурентные факторы и критерии, способствующие формированию экспортного потенциала страны.

Ключевые слова: индустриализация, факторы, экспортный потенциал, конкурентоспособность, устойчивое развитие.

ОМИЛҶОИ РУШДИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ КИШВАР

Дар мақола робитаи мутақобили саноатикунонӣ ва рушди иқтисодии содироти кишвар асоснок карда шуда, мушкилот ва ҷолишҳо дар роҳи саноатикунонӣ муайян карда шуда, механизми таъсири мутақобилаи онҳо пешниҳод гардидааст. Векторҳои асосии саноатикунонӣ бо дарназардошти таҳкими мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори байналмилалӣ баррасӣ шудаанд. Омилҳо ва меъёрҳои асосии рақобатпазирӣ, ки ба ташаққули иқтисодии содироти кишвар мусоидат мекунанд, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: саноатикунонӣ, омилҳо, иқтидори содиротӣ, рақобатпазирӣ, рушди устувор.

FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF EXPORT POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE COUNTRY

The article substantiates the relationship between industrialization and the development of the country's export potential, identifies problems and challenges on the path of industrialization and proposes a mechanism for their mutual influence. The main vectors of industrialization are considered, taking into account the strengthening of the position of the Republic of Tajikistan in the international market. The main competitive factors and criteria contributing to the formation of the country's export potential are shown.

Key words: industrialization, factors, export potential, competitiveness, sustainable development.

Индустриализация - это процесс развития промышленности в стране или регионе. Он охватывает внедрение массового производства, механизации и автоматизации процессов, а также развитие сферы производства и услуг. Индустриализация имеет целью повышение производительности труда, увеличение производства товаров и услуг, рост экономики и уровня жизни населения. Также индустриализация влияет на социальные и политические процессы в обществе, приводя к изменениям в структуре занятости и формированию новых классов и социальных групп.

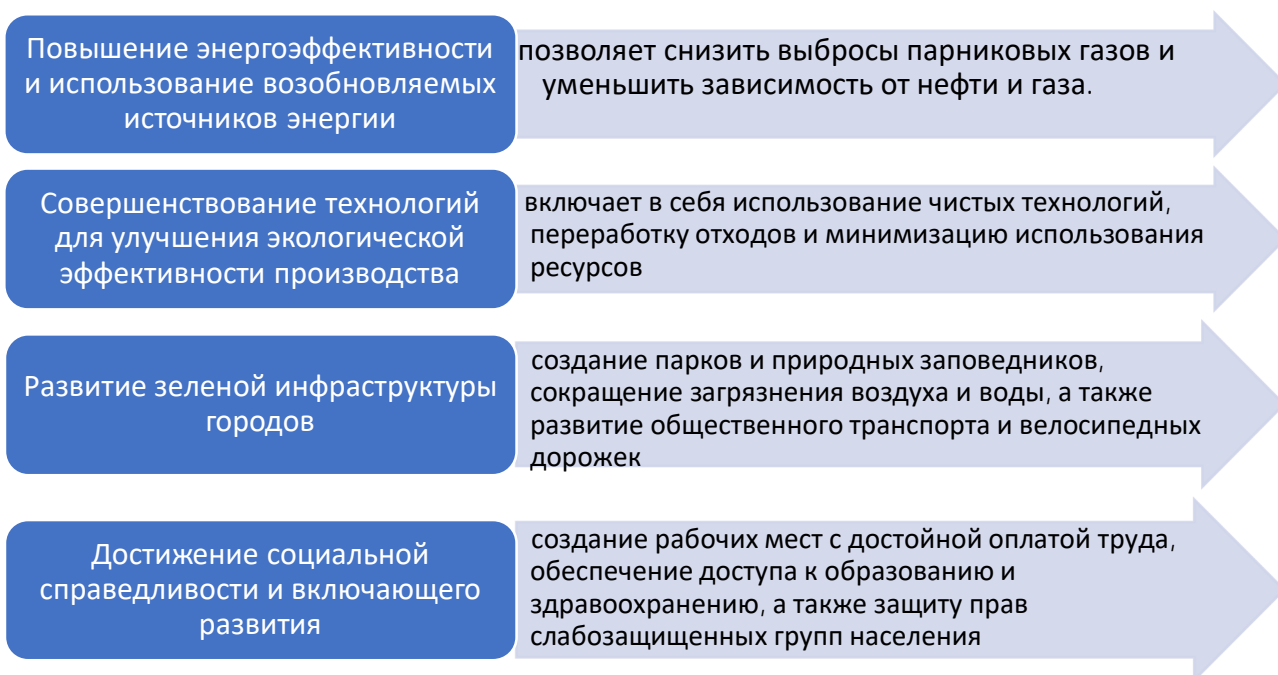
Индустриализация и развитие экспортного потенциала тесно взаимосвязаны, поскольку они оба направлены на улучшение экономического развития страны и ее позиций на международном рынке.

К основным векторам ускоренной индустриализации в Республике Таджикистан относятся развитие энергетического сектора, текстильной и легкой промышленности, сельского хозяйства, металлургии и инфраструктуры.

Индустриализация - ключевой элемент стратегии экономического роста, который прежде всего, относится к процессу развития и расширения промышленного сектора экономики. Она связана с созданием новых производственных мощностей, внедрением новых технологий и повышением уровня технологического развития, повышением производительности труда, а также расширением производства товаров и услуг. Целью индустриализации является увеличение экономического роста и повышение уровня жизни населения.

Однако, индустриализация может иметь отрицательное влияние на окружающую среду и человеческое здоровье, если не принимаются соответствующие меры по охране окружающей среды и снижению выбросов вредных веществ. Чтобы справиться с этими проблемами и двигаться в сторону устойчивого развития, разрабатываются сценарии устойчивого развития.

Сценарии устойчивого развития предлагают стратегии и меры, которые позволяют совмещать промышленный рост с охраной окружающей среды и социальной справедливостью. Они учитывают экологические, социальные и экономические факторы, чтобы создать устойчивую и равновесную систему развития для обеспечения долгосрочного благосостояния и сохранения ресурсов для будущих поколений. (рис. 1).

Рисунок 1. Экологические, социальные и экономические факторы как компоненты сценария устойчивого развития (разработано автором).

Сценарии устойчивого развития необходимы для балансирования экономического развития и природоохранной деятельности. Они помогают достигнуть устойчивого развития, сохраняя природные ресурсы и обеспечивая благополучие для населения.

В Программе среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы рассматриваются следующие вероятные сценарии устойчивого развития страны: кризисный, реалистичный, интенсивный. Правительство Таджикистана стремится к реализации интенсивного сценария, так как страна обладает дополнительным потенциалом развития, и его реализация заложит фундамент для достижения показателей в рамках этого сценария.

В Таджикистане, перспективы индустриализации имеют большой потенциал и постепенно развиваются. В последние годы правительство страны активно осуществляет реформы и внедряет различные меры для стимулирования промышленности и привлечения иностранных инвестиций в эту сферу.

Однако, на пути к индустриализации Таджикистана существуют ряд проблем и вызовов, таких как недостаток капитала и технологий, слабые институты и бюрократические процессы, нестабильность и высокая зависимость от внешних рынков. Решение этих проблем требует устранения экономических и политических преград, проведения структурных и финансовых реформ, а также разработки и реализации эффективной индустриальной политики.

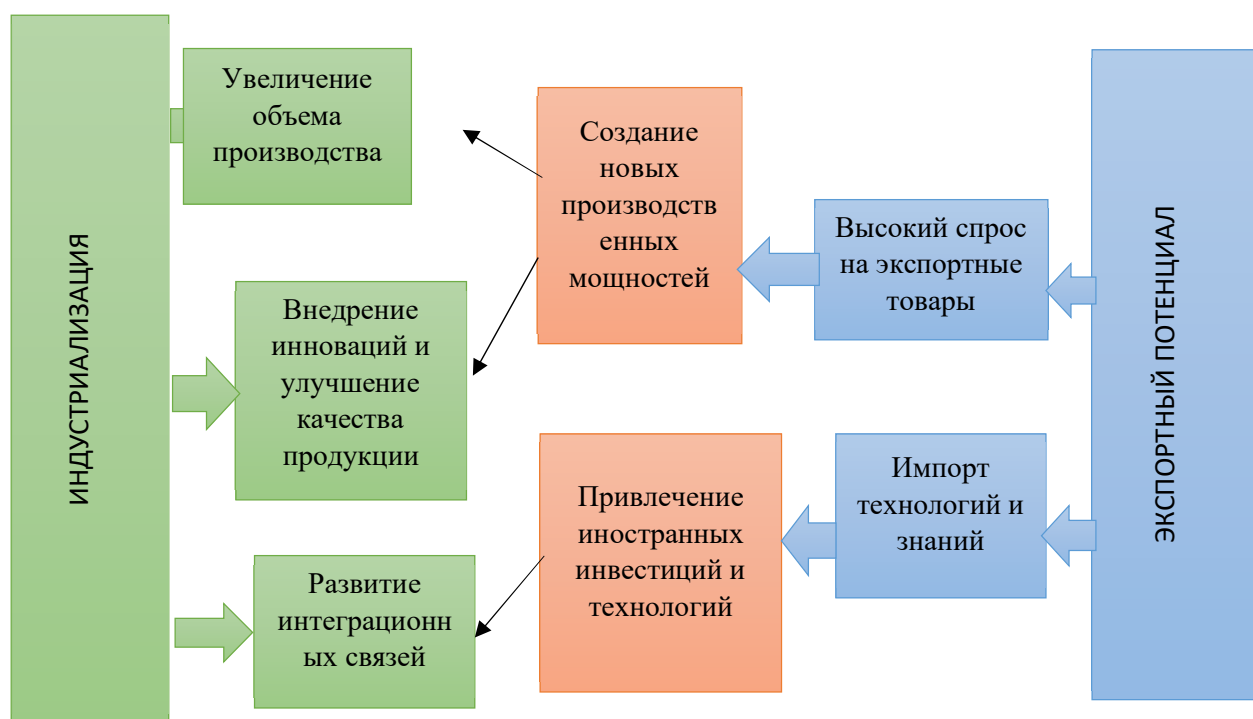
В целом, перспективы индустриализации в Таджикистане обещают положительные результаты, при условии внедрения соответствующих мер и реформ, а также привлечения внутренних и внешних инвестиций. Это позволит стране диверсифицировать свою экономику, создать новые рабочие места и повысить уровень жизни населения.

Экспортный потенциал нами рассматривается как способности страны эффективно и конкурентоспособно производить и экспортировать товары и услуги на мировой рынок. Экспортный потенциал зависит от различных факторов, таких как доступность сырья, технические возможности, квалификация рабочей силы, инновационный потенциал, доступ к международным рынкам и торговым соглашениям и т.д.

Рассматривая понятия и тенденции развития индустриализации и экспортного потенциала необходимо отметить, что они взаимосвязаны и являются важными факторами развития экономики страны. Успешное развитие одного из них

способствует развитию другого, а неудача в одной области может ограничить развитие другой.

На рисунке 1 нами разработан механизм влияния индустриализации на экспортный потенциал Республики Таджикистан.

Рисунок 1. Механизм взаимного влияния индустриализации на экспортный потенциал Республики Таджикистан (разработано автором).

Рассмотрим подробнее рис. 4.2.3. Индустриализация влияет на экспортный потенциал следующим образом:

- происходит увеличение производства, и благодаря развитию промышленности и расширению производства страна может увеличить объем производимых товаров и услуг и тем самым увеличить свою экспортную активность;

- индустриализация способствует развитию технологий и повышению качества продукции, что делает страну более конкурентоспособной на мировом рынке и расширяет ее экспортный потенциал;

- происходит развитие интеграционных связей: индустриализация позволяет стране развивать торговые отношения с другими странами, заключать экспортные сделки и создавать внешнеэкономическую связь.

С другой стороны, экспортный потенциал также влияет на индустриализацию:

- растет спрос на экспортные товары, который стимулирует развитие промышленности и создание новых производственных мощностей, чтобы удовлетворить этот спрос;

- происходит импорт технологий и знаний. Развитие экспортного потенциала может привлечь иностранные инвестиции и технологии, которые способствуют развитию промышленности и повышению ее эффективности.

Конкурентные факторы экономики — это факторы, которые влияют на конкурентоспособность и успех экономики страны или региона. Они определяют ее способность привлекать инвестиции, создавать рабочие места, развивать инновации и увеличивать экономический рост.

В экономической литературе по-разному определяют конкурентоспособность национальной экономики. Например, по определению В.И. Путьлина критерием конкурентоспособности национальной экономики является «эффективность использования ресурсов и прежде всего рост общественной производительности труда, повышение экономической и социальной эффективности производства и уровня жизни населения» [3, с. 25].

Более расширенное определение конкурентоспособности национальной экономики дает А.М. Рахимов, рассматривая конкурентоспособность «как способность открытой для международной конкуренции страны создавать конкурентные преимущества отечественных товаров на мировых рынках, способность ее субъектов хозяйствования проектировать, производить и продавать свои товары более успешно, чем страны-конкуренты на основе высокой производительности общественного труда, эффективности использования ресурсов, повышения рентабельности активов, что обеспечивает инновационное развитие и расширенное воспроизводство, стабильно высокий относительно других стран уровень ВВП и доходов своих граждан» [4, с. 95].

Конкурентные факторы национальной экономики включают следующие аспекты (таблица 1).

Таблица 1 - Конкурентные факторы национальной экономики

Конкурентный фактор	Содержание конкурентного фактора
Размер и структура рынка	Конкурирующие страны отличаются по размеру своего рынка и доли в мировой экономике. Большой внутренний рынок может предоставлять больше возможностей для роста и развития
Доступ к ресурсам	Доступность и качество ресурсов, таких как природные ресурсы, трудовые ресурсы и инфраструктура, может существенно влиять на конкурентоспособность экономики
Инновации и научно-технический потенциал	Способность страны разрабатывать и внедрять новые технологии и инновации может быть ключевым фактором в конкурентной борьбе
Кадровый потенциал	Наличие квалифицированной рабочей силы с актуальными знаниями и навыками может повысить конкурентоспособность экономики
Уровень научных исследований	Наличие активной научной среды способствуют развитию интеллектуального потенциала и технологического прогресса
Политическая и правовая стабильность	Политическая стабильность и надежность правовой системы создают благоприятную среду для бизнеса и инвестиций
Налоговая политика и регулирование	Оказывают влияние на конкурентоспособность экономики, так как могут создавать или уменьшать препятствия для бизнеса
Уровень интеграции	Доступ к международным рынкам и способность конкурировать с другими странами на мировой арене являются важным фактором конкурентоспособности
Финансовая система	Эффективность финансового сектора влияют на способность экономики привлекать инвестиции и осуществлять экономическую активность

Факторы, рассмотренные в таблице 1 взаимосвязаны, и в зависимости от ситуации могут оказывать различное влияние на конкурентоспособность национальной экономики.

Рассмотренные факторы могут варьироваться в зависимости от отрасли и конкретных условий страны. Оценка конкурентных факторов позволяет выявить сильные и слабые стороны и разработать стратегии для развития экспортного потенциала страны.

Оценка конкурентных факторов развития экспортного потенциала страны требует комплексного подхода и анализа различных аспектов. Каждый фактор имеет свою важность в зависимости от отрасли и типа продукции.

Таким образом, на основании изложенного, можно сделать вывод о том, что индустриализация и развитие экспортного потенциала взаимосвязаны и являются важными элементами экономического развития страны.

Основными направлениями ускоренной индустриализации Республики Таджикистан являются: развитие энергетического сектора, текстильной и легкой промышленности, развитие аграрного сектора, металлургии. Важным фактором ускоренной индустриализации является развитие всех видов инфраструктуры: транспортной, энергетической, коммуникационной, обеспечение повсеместного доступа населения и промышленности к чистой воде и качественным банковским и логистическим услугам.

Перспективы индустриализации в Таджикистане обещают положительные результаты, при условии внедрения соответствующих мер и реформ, а также привлечения внутренних и внешних инвестиций. Это позволит стране диверсифицировать свою экономику, создать новые рабочие места и повысить уровень жизни населения.

Литература:

1. Журавлёв, Ю. А. Развитие экспорта как важный фактор экономического роста / Ю. А. Журавлёв // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2017. – № 3. – С. 123–128.

2. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы <http://ombudsman.tj/files/programma-razvitiya-2021-2025-rus.pdf>

3. Путьлин В.И. Повышение эффективности международного разделения труда и конкурентоспособности национальных экономик через региональную интеграцию // Экономика и управление. - СПб., 2012. - № 10 (84). - С. 25.

4. Рахимов А.М. Внешнеэкономические и монополистические аспекты повышения конкурентоспособности национальной экономики, Худжанд, 2005. С. 95.

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР АСОСИ АРЗӢБИИ ОМИЛӢОИ ТАЪСИРРАСОН

Абдуалимзода Ӣ.А. – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва амалии амнияти иқтисодӣ ва омилҳои ба он таъсиррасон таҳқиқ шуда, дар асоси гурӯҳбандии онҳо сатҳи таъсир ва хусусиятҳои идоракуниашон асоснок карда шудааст. дар баробари ин дар мақола зарурати таснифи омилҳо ва муайянкунии сатҳи таъсири онҳо таҳқиқ шуда, пешниҳод шудааст, ки зимни таҳияи чорабиниҳои таъмини амнияти иқтисодӣ бояд таъсири омилҳо ба инобат гирифта шавад.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, омилҳо, ниҳодҳо, сармоягузорӣ, хавҳо, пасандоз, қурби асъор.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА ОСНОВЕ ОЦЕНКИ ВЛИЯЮЩИХ ФАКТОРОВ

В статье исследованы теоретические и практические вопросы экономической безопасности и влияющие на ее факторы, а также на основе их группировки обосновываются уровень влияния и особенности управления ими. В статье рассматривается необходимость классификации факторов и определения уровня их влияния, а также предлагается учитывать влияние факторов при разработке мер по обеспечению экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, факторы, институты, инвестиции, ресурсы, сбережения, валютный курс.

ENSURING ECONOMIC SECURITY BASED ON ASSESSMENT OF INFLUENCED FACTORS

The article examines theoretical and practical issues of economic security and the factors influencing it, and based on their grouping, the level of influence and features of their management are substantiated. The article discusses the need to classify factors and determine the level of their influence, and also proposes to take into account the influence of factors when developing measures to ensure economic security.

Key words: economic security, factors, institutions, investments, resources, savings, exchange rate.

Яке аз масълаҳои муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ ин шинохти омилҳо ва арзёбии сатҳи таъсиррасонии онҳо ба механизми таъмини амнияти мебошад. Окшорсозии омилҳо ва гурӯҳбандии онҳо имконият медиҳад, ки раванди идоракунии таъсири манфӣи онҳо самаранок гардонида шуда, хавфҳои эҳтимолӣ ошкор ва пешгӯӣ карда шаванд. Дар ин замина дар таҷрибаи ҷаҳонӣ таҳқиқотҳои гуногун мавҷуданд, ки омилҳои таъсиррасонро ба тавр ва сохтори гуногун пешбинӣ мекунанд. Аз ин рӯ, бо назардошти шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мо як қатор омилҳоро ҷудо намудем, ки таъсири онҳо ба таъмини амнияти иқтисодӣ бештар мебошад.

Яке аз чунин омилҳо ин ниҳодҳо (институтҳо) мебошанд, ки дар таъмини амнияти иқтисодӣ нақши муҳим доранд. Мувофиқи назария ва амалия вазифаи асосии ниҳодҳо коҳиш додани номуайяний тавассути эҷоди сохтори устувор мебошад. Агар дар мавриди амал ва иҷрои қарордодҳо боварӣ мавҷуд набошад, хароҷоти муомилот зиёд шуда, он мушкил мегардад. Ба ибораи дигар, ниҳодҳои муассир ҳамчун кафолат амал мекунанд ва дар баробари зиёд кардани амният ва эътимод ба ҷомеа, хароҷотро коҳиш медиҳанд.

Дар умум ниҳодҳои марбут ба таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҷаҳор гурӯҳи зерин, яъне муассисаҳои молиявӣ (бонкҳо ва муассисаҳои молиявӣ, бозори сармоя, суғурта, муассисаҳои назорати молиявӣ), муассисаҳои судӣ, вазорату идораҳои давлатӣ, мақомоти қонунбарор ва ғайра ҷудо мекунанд.

Дар амалия то он дараҷае, ки ҳукуматҳо ҳадафҳо ва амалҳои худро дар доираи қонун амалӣ мегардонанд, субъектҳо ва агентҳои иқтисодӣ қобилияти пешгӯии вазъи ояндаи худ ва ҷомеаро доранд ва метавонанд мақсад ва рафтори худро дар асоси он ташаккул дода, амнияти иқтисодиро таъмин кунанд. Аммо, агар ҳукумат дар муқаррар ва тағйир додани қонунҳо принсипи қоидаҳои мушаххасро риоя накунад, боиси афзоиши номуайяний дар иқтисод ва боло рафтани хароҷоти созиш гардида, ба нархи ниҳии молу хизматҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар навбати худ ин боиси паст шудани рақобатпазирӣ ва паст шудани некуахволии мардум боис мегардад. Аз ин рӯ, ҳукуматро метавон омили асосии эҷодкунанда ва таъминкунандаи амният дар маҷмӯъ ва аз ҷумла амнияти иқтисодӣ эътироф намуд.

Дар таъмини амнияти иқтисодӣ нақшаи қонунгузори амалкунанда хеле калон аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки ноил шудан ба амнияти иқтисодӣ бе қонунҳои возеҳу устувор имконнопазир аст. Қонунҳо ва меъёрҳо асоси фаъолияти иқтисодӣ буда, бидуни доштани қонунҳое, ки суботу амниятро дар муҳити иқтисодӣ дастгирӣ мекунанд, сатҳи баланди амнияти иқтисодӣ ба даст намеояд.

Дар ҳолате, ки таъмини амнияти иқтисодӣ дар сатҳи зарурӣ қарор надорад ва хатарҳои эҳтимолӣ пешбинӣ карда намешаван, пас он метавонад ба самтҳои зерин таъсири манфӣ расонад:

1. **Эътимод ба низоми бонкӣ ва амонатгузорӣ.** Мавҷудияти ноамнии иқтисодӣ дар кишвар боиси коҳиши эътимоди аҳоли ва баҳши хусусӣ ба низоми бонкӣ мешавад. Дар чунин вазъият, аз як тараф, баҳши хусусӣ ҳамеша майл дорад, ки пасандозҳои дарозмуддати худро дар бонкҳо коҳиш дода, ба пасандозҳои дархостшаванда ё пули нақд табдил диҳад, аз тарафи дигар, ҳаҷми қарзҳои бонкӣ афзоиш меёбад. Дар ҳар сурат, дар ҳолате, ки ноамнии иқтисодӣ дар кишвар бештар аст, маблағи пули нақд ва пасандозҳои дархостшаванда аз ҳаҷми пардохтпазирӣ зиёдтар аст ва ин падида боиси болоравии фоизи сармоягузорӣ ва арзиши молу хизматрасонӣ мегардад.

2. **Мухити сармоягузорӣ ва самаранокии он.** Густариши ноамнии иқтисодӣ дар кишвар боиси кам шудани хоҳиши агентҳои иқтисодӣ барои қор дар бахшҳои истеҳсоли мегардад. Бо ибораи дигар гуем, аз ҳисоби зиёд шудани хароҷоти инвеститсионӣ ҳаҷми маблағгузорӣ махсусан дар соҳаҳои истеҳсоли кам мешавад, зеро дар ин маврид ғайринокии иқтисодӣ маъмулан ба сармоягузорӣ дар баҳши тижорат, миёнаравӣ ва воридоти қочоқ рӯ меоранд. Натиҷаи ин вазъият кам шудани маблағгузорӣ ба харидани асбобу таҷҳизоти истеҳсоли, кам шудани истеҳсоли маҳсулот нисбат ба талабот ва кам шудани шуғл мебошад.

3. **Қурби асъор.** Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои бунёдие, ки ба таъмини амнияти иқтисодӣ таъсир мерасонад ин қурби асъор мебошад. дар кишвари мо қурби асъорро шиноқунанда ба афзоиши талабот ба хариди асъори хориҷӣ ва коҳиши хоҳиши нигоҳ доштани пули миллӣ боиси боло рафтани қурби асъор ва поин рафтани қурби пули миллӣ мегардад. Аз тарафи дигар, агар қурби асъор собит бошад, танзимқунандаи пулию қарзӣ ин қурбро дар шароити гуногун дастгирӣ мекунад. Мувофиқи назария агар афзоиши талабот ба харидории асъори хориҷӣ далели маҳдуд шудани захираҳои асъории Бонки марказӣ ва афзоиши тақозо барои харидории ин захираҳо сурат гирад, беқурбшавии асъорро расман қабул мекунад. Аз ин рӯ, дар ҳарду ҳолат ноамнии иқтисодӣ боиси поин рафтани қурби пули миллӣ мешавад.

4. **Сатҳи нархҳо ва қобилияти харидории пули миллӣ.** Хусусияти хоси шароити бозор ин номуайяни ва тағйироти мунтазами сатҳи нархҳо ва қобилияти харидории пули миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо, яке аз омилҳои, ки ба сатҳи умумии нархҳо таъсир мерасонанд, қурби асъор буда, тибқи назарияи баробарии қобилияти харидорӣ, болоравии қурби асъор, ки коҳиши арзиши пули миллӣ аст, бо афзоиши сатҳи умумии нархҳо ҳамроҳ мешавад. Зимнан ноамнии иқтисодӣ боиси баланд шудани қурби асъор ва сатҳи умумии нархҳо, кам шудани иқтидори истеҳсоли ва зиёд шудани талабот нисбат ба пешниҳод гардида, сатҳи нархҳо баланд мешавад.

Дар амалияи бозор бо болоравии қурби асъор нархи молҳои воридотӣ, аз ҷумла сармоя, молҳои мобайнӣ ва истеъмолӣ боло рафта, ин болоравии нарх ба молҳои ватанӣ низ таъсир карда, боиси болоравии сатҳи умумии нархҳо мегардад. Афзоиши таваррум аз сабаби ноамнии иқтисодӣ ва болоравии сатҳи нархҳо, ки худ яке аз сабабҳои заифии амнияти иқтисодӣ аст, ба сатҳи он таъсир карда, боиси афзоиши сатҳи нархҳо ва дар натиҷа коҳиши амнияти иқтисодӣ мегардад [2].

5. **Меъёри фоида ва фоизҳо.** Дар таъмини амнияти иқтисодӣ меъёри фоизҳо ва фоидаи сармоягузoron низ таъсиргузор мебошад. Дар амалия кам кардани ҳаҷми пасандозҳои дарозмуддат дар шароити ноамнии иқтисодӣ аз як сӯ ва хароҷоти асосӣ, аз сӯи дигар, иқтисоди кишвар ба камбуди пардохтпазирӣ мувоҷеҳ шуда, меъёри фоизиро боло мебарад. Ба ибораи дигар, вақте ки резидентҳои ин ё он кишвар дороиҳои хориҷиро бо дороиҳои дохилӣ иваз мекунанд, бинобар ноамнии иқтисодӣ, талабот ба дороиҳои дохилӣ коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, таъминқунандагони дороиҳои

дохилӣ сатҳи интизории даромадро зиёд мекунад, то шаҳрвандонро ба харидани онҳо ҳавасманд кунанд.

Дар ин ҷо, баланд бардоштани фоизҳо як роҳи зиёд кардани талабот ба дороиҳои дохилӣ мебошад, зеро афзоиши меъёри фоиз ба сармоягузорӣ ва фоида таъсир мерасонад [4]. Инчунин, ноамнии иқтисодӣ фоидаи пешбинишударо аз ҳисоби афзоиши хавфи сармоягузорӣ дар ҷомеа коҳиш медиҳад, чунки кам кардани хавфи сармоягузорӣ хароҷотро талаб мекунад, ки дар сурати мавҷуд набудани хавф ба сармоягузор лозим нест.

6. Рушди иқтисодӣ. Барои муайян кардани он, ки чӣ гуна амнияти иқтисодӣ ба рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад, таъсири амнияти иқтисодиро ба тағирёбандаҳое, ки ба рушди иқтисодӣ таъсир мерасонанд, тафтиш кардан мумкин аст. Аз ин рӯ, ноамнии иқтисодӣ метавонад рушди иқтисодиро дар оянда бо роҳҳои зайл маҳдуд созад:

ноамнии иқтисодӣ бо кам кардани захираҳои зарурӣ барои сармоягузории дохилӣ, воридшавии сармояи хориҷӣ ва технологияи навро бозмедорад ва боиси гурези сармоя мегардад [1]. Ҷамаи ин омилҳо барои беҳтар шудани сатҳи фаъолият ва тичорат дар кишвар монё мешаванд.

Ҳамин тавр, дар шароити ноамнии иқтисодӣ тақсимооти захираҳо дар ҷомеа бо сабабҳои зиёд (аз ҷумла рушди иқтисодии пинҳонӣ, паҳншавии коррупсия ва ғайра) оқилона нест. Дар ин сурат захираҳо пурра истифода намешаванд ва дар натиҷа рушди иқтисодиёт кунд мешавад. Дар натиҷаи ноамнии иқтисодӣ ҳаҷми иқтисодиёти пинҳонӣ зиёд шуда, ҳаҷми маблағгузорӣ ба иқтисодиёт кам мешавад [3]. Ин падида ба манбаи андози давлат таъсири манфӣ расонида, боиси кам шудани манбаи андоз ва инчунин камшавии даромади давлат мегардад. Оқибати дигари манфии кам шудани даромади андоз кам шудани ваколоти давлат барои дастгирӣ намудани сиёсати эълоншуда дар соҳаҳои хоҷагии халқ мебошад. Аз ин рӯ, бо таъя ба гуфтаҳои боло ҳаминро қайд менамоем, ки давлат ва субъектҳои хочгидорӣ бояд дар таъмини амнияти иқтисодӣ чораҷӯӣ намуда, ҷиҳати тақвияти он чораҳои амалӣ андешанд.

АДАБИЁТ

1. Кодирзода, Д. Б. Вопросы обеспечения внешнеэкономической безопасности Республики Таджикистан в условиях интеграции в мировую экономику / Д. Б. Кодирзода, К. Х. Хушвахтзода, Б. М. Джумъев // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 1(1). – С. 130-140.

2. Раупов, К. С. Баҳодиҳии қиёсӣ ба таҳдидҳои муосир дар таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / К. С. Раупов, И. Ҳ. Юнусов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2018. – №. 2(7). – Р. 94-105.

3. Саидмуродзода, Л. Ҳ. Заминаҳои меъёрию ҳуқиқии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Л. Ҳ. Саидмуродзода, И. Ш. Махкамов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 1(40). – Р. 374-383.

4. Султонов, З. С. Хусусиятҳои самтҳои стратегии таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон / З. С. Султонов, М. А. Махмудов, Ҷ. Р. Хасанов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 1(30). – Р. 202-209.

МИГРАЦИОННАЯ ИНТЕГРАЦИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ЕДИНОГО РЫНКА ТРУДА В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ

Кандыерова Д.О. - д.э.н., профессор кафедры экономической теории, Финансово-экономического университета Таджикистана

В статье рассматриваются вопросы миграционной интеграции в рамках центрально-азиатского региона, формирование единого рынка труда и влияние на этот процесс современной геополитической ситуации в мире. Сделан анализ последних событий в мире, и каким образом эти явления отразились на миграционной ситуации стран Центральной Азии.

В заключении приведены рекомендации по улучшению миграционной ситуации в центрально-азиатском регионе.

Ключевые слова: Миграция, Центральная Азия, Центрально-азиатский регион, Трудовая миграция, Феминизация миграции, Денежные переводы JEL код: R1, P2, P3, O1, O2

ҲАМГИРОИИ МУҲОЧИРАТ ВА ТАШКИЛИ БОЗОРИ ЯГОНАИ МЕҲНАТ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МИЁНА

Дар мақола масъалаҳои ҳамгиروии муҳоҷират дар минтақаи Осиеи Марказӣ, ташаккули бозори ягонаи меҳнат ва таъсири вазъи кунунии геополитикии ҷаҳон ба ин раванд баррасӣ шудааст. Таҳлили рӯйдодҳои ахири ҷаҳон ва чӣ гуна ин падидаҳо ба вазъи муҳоҷирати кишварҳои Осиеи Марказӣ таъсир расонидааст.

Дар ҷамъбаст барои беҳбуди вазъи муҳоҷират дар минтақаи Осиеи Марказӣ тавсияҳо дода шудаанд.

Калидвожаҳо: Муҳоҷират, Осиеи Марказӣ, минтақаи Осиеи Марказӣ, Муҳоҷирати меҳнатӣ, Феминизатсияи муҳоҷират, Интиқоли маблағ JEL код: R1, P2, P3, O1, O2

MIGRATORY INTEGRATION AND FORMATION OF A SINGLE LABOR MARKET IN THE CENTRAL ASIAN REGION

The article considers the issues of migratory integration within the Central Asian region, the formation of a single labor market and the impact on this process of the current geopolitical situation in the world. There was conducted analysis of recent events in the world, and the way these phenomena have affected the migration situation in the countries of Central Asia.

In conclusion, there offered recommendations to improve the migration situation in the Central Asian region.

Keywords: migration, Central Asia, countries of the Central Asian region, labor migration, feminization of migration, remittances.

Введение. Вопросы формирования и развития миграции населения были и остаются объектом пристального внимания представителей различных научных дисциплин: экономики, истории, философии, социологии, политологии, демографии и т.д. В этой связи становится понятным то многообразие работ, которое опубликовано и посвящено различным аспектам миграции населения. Необходимо отметить, что в большинстве из них представлен и осмыслен значительный эмпирический материал, в которых осуществлен анализ различных аспектов трудовой миграции, поставлены актуальные проблемы теоретического и практического характера. Глобализация мировой экономики привела к перемещению потока рабочей силы, что является наиболее распространенным фактором производственной деятельности во многих развивающихся странах, а также в странах экспортерах рабочей силы.

Миграция населения, с одной стороны – это составная часть общественных отношений, складывающихся между людьми, с другой – это индикатор проблем во всех сферах жизни людей. Будучи неотъемлемым атрибутом общества, миграция населения претерпевает качественные изменения на каждом этапе его развития. Усиление конкуренции за квалифицированные и высококвалифицированные человеческие ресурсы как среди развитых, так и быстроразвивающихся стран; восприятие образовательной миграции как фактора повышения конкурентоспособности стран и наращивания человеческого капитала являются сегодня глобальными трендами в сфере миграционных процессов. Эти тенденции распространяются на все страны Центральной Азии и во многом определяют темпы и характер их развития, а также развития всего региона в целом.

Мы попытаемся исследовать последние события, произошедшие в мире и на постсоветском пространстве и проанализировать, каким образом эти явления отразились на миграционной ситуации стран Центральной Азии.

Результаты. Трудовые мигранты из центрально-азиатских государств, особенно, Таджикистана и Кыргызстана, вносят важный вклад в экономику своих стран. Миграция является одной из основных опор экономики этих стран, выступает фактором, стабилизирующим ситуацию на рынке труда. Рабочие-мигранты ежегодно отправляют домой миллиарды долларов, чтобы помочь своим семьям. Денежные переводы мигрантов составляют около 30% (а в Республике Таджикистан, в некоторые годы, и до 50%) финансовых средств от ВВП Кыргызстана и Таджикистана. Кроме того, они помогают стабилизировать курс местных валют и фактически являются постоянным источником инвестиций в экономику Кыргызстана, Таджикистана и в некоторой степени Узбекистана. По данным МВД России, общая численность нелегальных мигрантов составляет около 1,1 млн человек, большинство из них – выходцы из центрально-азиатского региона.

Из Кыргызстана в миграцию уезжают более 20 % экономически активного населения, в основном, молодежь в возрасте от 18 до 29 лет. Около 40% мигрантов – это женщины [7]. На начало 2022 года на заработках за границей находилось около 1,5 млн узбекистанцев, в частности, более 1 млн (63,7%) работали в России [5]. **Из Казахстана в 2021 году эмигрировали 32 209 человек, что на 10,6% больше, чем в 2020 году [1].**

Более 1 млн. таджикских граждан Таджикистана находятся в трудовой миграции в России, что составляет более 80% трудоспособного населения страны. Из них в половозрастном разрезе самую крупную категорию составляют молодые трудоспособные мужчины в возрасте от 18 до 29.

Как видим, в процесс миграции вовлечены представители самых лучших возрастных групп – в среднем от 20 до 45 лет, которые имеют самый высокий уровень производительности труда. Более того, учитывая, что наиболее высокая интенсивность миграционных процессов присуща лицам в возрасте 19-35 лет, а наиболее низкая — подросткам 12-16 лет, можно говорить, что страны-доноры берут на себя существенные расходы на социализацию и базовое образование молодежи, результатами которых пользуются принимающие страны. Наконец, необходимо учитывать и такой риск, связанный с молодежной миграцией, как старение населения и снижение ее потенциала для социальной поддержки пожилого населения, что негативно сказывается на генофонде страны исхода.

Нельзя не учитывать личностные риски, с которыми может столкнуться молодой мигрант в незнакомой социально-экономической и политической среде. Не имея привычного социального окружения и устойчивых морально-этических регуляторов поведения, молодой человек может быть достаточно легко вовлечен в противоправную деятельность. Учитывая, что в большинстве случаев за ним сохраняется гражданство страны исхода, эта ситуация непосредственно влияет и на саму страну.

Страны доноры будут иметь выгоды от инвестиций своего человеческого капитала только в том случае, если сможет продуктивно использовать накопленный опыт вернувшихся назад мигрантов, и такие выгоды, безусловно, будут превосходить затраты.

Отрицательное влияние этого контингента в стране пока смягчается его невостребованностью на внутреннем рынке труда. Но в этих странах уже начались процессы экономического роста и строительство ряда крупных объектов, где востребована квалифицированная рабочая сила.

В последние годы миграционные процессы характеризуются не только ростом масштабов, но и формированием новых явлений, которых не наблюдалось в недавнем прошлом. Особенность современного этапа развития миграции – это феминизация миграционных потоков. В современном мире «феминизация миграции» признана как явная тенденция на глобальном уровне и это несмотря на то, что до середины

восьмидесятих миграция рассматривалась исключительно как сугубо «мужское» явление.

Процесс феминизации миграции будет продолжаться, в силу целого ряда причин: все большее число женщин мигрируют самостоятельно, а не только в качестве сопровождающего члена семьи; мотивацией миграции женщин служит и тот факт, что у них, как и у мужчин, появляется желание заниматься экономической деятельностью, продвигаться по карьерной лестнице; вследствие старения населения в различных странах растет спрос на работниц различной квалификации в самых различных сегментах рынка труда – от домашней прислуги и сиделки до врачей, адвокатов, ученых и т.д.

Страны Центральной Азии оказалась вовлеченными в этот процесс. Женщины наряду с мужьями или даже самостоятельно отправляются на заработки в разные регионы России. Судьбы женщин-мигрантов, приехавших в качестве гастарбайтеров отдельно от своих семей, наглядно демонстрируют изменения в патриархальных обществах. Происходит слом гендерных стереотипов восточной женщины¹. Деньги, которые женщины-мигранты переводят домой, позволяют содержать целые семьи, избавляя их от нищеты.

Женщины являются наименее социально защищенной группой работников, дольше устраиваются на работу и легче ее теряют, работают нелегально, при плохих условиях труда, за более низкую оплату, без социальных гарантий: отсутствие оплаты временной нетрудоспособности во время беременности и/или ухода за малолетними детьми, не выплата заработной платы и т.д. Подобное положение достаточно выгодно для работодателя.

Женщины-мигрантки в основном заняты в неформальном секторе, поскольку значительная часть женской трудовой миграции идет в обход официальных институтов учета занятости. Это обусловлено тем, что у них, по сравнению с мужчинами, меньшая профессиональная подготовленность к работе на зарубежных рынках труда.

Вместе с тем, несмотря на то, что подавляющее большинство женщин-мигрантов занимаются низкоквалифицированным трудом, сами они далеко не «низкоквалифицированные». Основная часть женщин-мигрантов выполняют работу, которая не соответствует их подготовке и навыкам, вследствие обесценивания и непризнания навыков и квалификации, полученных ими у себя на родине. По мнению экспертов, эта «деквалификация» или «растрата мозгов» серьезный повод для беспокойства не только для самих мигрантов, но и для общества, в котором они работают. Тот факт, что женщины-мигранты востребованы в основном в качестве дешевой и доступной рабочей силы неслучаен и является следствием гендерной структуры рынков труда.

Кроме того, женская миграция чревата еще большими последствиями для страны исхода. На родине у женщин остаются несовершеннолетние дети со всеми вытекающими отсюда негативными последствиями¹. Те же, кто привозит с собой детей, также сталкиваются с большими проблемами, связанные с содержанием, устройством в детские дошкольные учреждения, медицинским обслуживанием и т.д.

По мнению международных финансовых организаций, хотя и краткосрочная трудовая миграция приносит прибыль экономике Таджикистана, однако ее последствия на долгосрочный период будут отрицательными как для общества, так и для экономики страны. Страна теряет при этом квалифицированных специалистов, растет число разводов в семьях, а дети, которые видят своих отцов лишь один или два раза в год, часто сталкиваются с проблемами психического здоровья.

В 2020 году пандемия коронавируса ударила по всем сферам жизни, в том числе, и по трудовой миграции. Закрытие границ из-за пандемии и меры самоизоляции крайне негативно отразились на судьбе миллионов мигрантов из стран Центральной

---

¹ По данным ЮНИСЕФ 59% трудящихся женщин-мигрантов из Центральной Азии оставляют своих детей в возрасте до 16 лет на родине.

Азии и Казахстана, живших и работавших в России и других странах региона. Почти все они лишились заработка из-за карантинных мер, а на социальную помощь им рассчитывать не приходится. Часть дохода они переводили на родину своим семьям, которые теперь тоже остались без средств к существованию. Многие мигранты, оказавшись без работы, пытались вернуться домой, однако из-за закрытых границ не всем это удалось, а те, кто все-таки попал на родину, столкнулись там с безработицей и зачастую – с социальной стигматизацией.

В среднем каждый мигрант перечисляет домой около 3 тысяч долларов в год, которые тратятся на товары и услуги первой необходимости. За счет заработков за рубежом труженики обеспечивают свои семьи и родственников, пересылая достаточно большие объемы финансовых средств. Из-за пандемии в Кыргызстане денежные переводы снизились в 2020 году на 15 млн. долларов [4].

Из Узбекистана только официально в 2019 году около миллиона граждан, выехали на работу в Россию, и этот показатель сократился вдвое уже в 2020 году, соответственно, денежные перечисления за пандемийный год также сократились вдвое [7].

Число вернувшихся на родину граждан Таджикистана за первое полугодие 2020-го сократилось в половину. В 2020 году. Количество выехавших из Таджикистана в Россию трудовых мигрантов сократилось на 77%, а в Казахстан – на 53% [7]. Соответственно, сократились денежные переводы. Так, по данным Международного валютного фонда (МВФ), денежные переводы из России в Таджикистан сократились на 50 %. В результате доходы бюджета уменьшились на 2 миллиарда 349 миллионов сомони (227 млн. долл.) [7] Вследствие этого правительство было вынуждено прибегнуть к внешним кредитам и грантам, снизилась покупательная способность населения, что, в конечном итоге, привело к снижению уровня жизни населения.

После отмены большинства ковидных ограничений, прирост числа мигрантов в январе-феврале 2022 года был в два раза больше, чем в 2021-ом году.

Однако после начала «спецоперации» России в Украине, уже в марте, темп прироста мигрантов сократился почти вдвое по сравнению с первыми двумя месяцами года. Более того, многие мигранты потеряли работу и стали возвращаться домой. По оперативным данным Министерства труда, миграции и занятости населения Таджикистана, в первом квартале 2022 года в республику вернулось больше 60 тысяч мигрантов – это в 2,6 раза больше, чем в прошлом году.

Резкое падение курса рубля после вторжения России сильно ударило по Центральной Азии. По прогнозам Всемирного банка, стоимость денежных переводов из России снизилось в Узбекистане на 21 процент, в Таджикистане – на 22 процента, а в Кыргызстане – на 33 процента.

После объявления частичной мобилизации в сентябре еще больше активизировался поток трудовых мигрантов, возвращающихся из России в Таджикистан, несмотря на «драконовские» цены на авиабилеты. Это обусловлено тем, что мигрантов из стран Центральной Азии обманными путями принуждают к военной службе.

На Совете по правам человека (СПЧ) [6] было принято решение по обязательному прохождению воинской службы в течение года для выходцев из Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана. В случае отказа от исполнения воинской обязанности власти могут лишить российского гражданства натурализованных мигрантов.

Существуют и другие способы вербовки. Мигрантам обещают, что при подписании краткосрочного контракта с Министерством Обороны РФ они смогут получить российское гражданство по упрощенной схеме, всего за три месяца после обращения. Помимо российского гражданства, предлагают денежные выплаты. В среднем иностранным гражданам предлагают от 40 до 70 тысяч рублей. Еще один способ "вербовки" – запугивание мигрантов, а в некоторых случаях доходит до угроз и физического насилия [9]

По мнению известной право защитницы Валентины Чупик, действия российских властей «абсолютно незаконны и являются натуральным мошенничеством с заведомо ложными обещаниями гражданства РФ и преступной вербовкой наёмников» [2]. К настоящему времени, к сожалению, насчитываются десятки убитых граждан из стран Центральной Азии.

На недавно прошедшем заседании Совета Безопасности России [8] принято решение до конца 2022 года внести изменения в действующую Концепцию государственной миграционной политики Российской Федерации на 2019–2025 годы, а также подготовить план конкретных мероприятий по реализации скорректированной Концепции. В частности, «должны быть проведены «масштабные мероприятия» по поддержанию правопорядка в местах компактного проживания мигрантов, подготовлены поправки в законы с ужесточением миграционного контроля и ответственности иностранцев за нарушение правил пребывания в России. Под «конкретными мероприятиями» подразумевается внедрение цифровых технологий. Эти мероприятия подразумевают внедрение новых цифровых технологий, в том числе тех, которые позволяют отслеживать въезд и пребывание иностранных граждан на территории России. Правоохранительным органам и спецслужбам поставлены задачи по выявлению членов международных террористических и экстремистских организаций, использующих миграционные каналы для совершения террористических актов и иных преступлений. Намечены масштабные мероприятия по поддержанию правопорядка в местах компактного проживания мигрантов. Предусмотрены законодательные изменения, ужесточающие миграционный контроль и ответственность иностранных граждан за нарушение правил пребывания в Российской Федерации».

Иначе говоря, положение мигрантов, находящихся на территории Российской Федерации и без того, мягко говоря, непростое, еще больше усложнится. Кстати, даже механизм Евразийского экономического союза не сильно облегчает режим пребывания для трудовых мигрантов в России. Так, в соответствии с новыми правилами, введёнными в России в конце 2021 г., согласно которым въезжающие в Россию для работы иностранные граждане, в том числе и кыргызстанцы, обязаны в течение 30 дней пройти медицинский осмотр, что сильно обесценивает преимущество пребывания Кыргызстана в ЕАЭС. Кроме того, мигранты из Кыргызстана, равно как и мигранты из других стран Центральной Азии сталкиваются почти с одинаковыми проблемами – это невыплаты зарплат, нарушение трудового законодательства, полицейский произвол. Возникает справедливый вопрос – в чем преимущество членства в ЕАЭС Кыргызстана?

В недалеком прошлом в своих статьях мы ратовали за скорейшее вступление Республики Таджикистан в этот союз, предполагая, что данный шаг будет содействовать, в частности, облегчению положения таджикских мигрантов на территории России. Однако, изменение геополитической ситуации, война России с Украиной, а также принудительная мобилизация граждан из центрально-азиатских республик, в частности, граждан Таджикистана, на войну, кардинальным образом изменила ситуацию.

Таким образом, можно предположить, что в ближайшей перспективе миграционный поток в Российскую Федерацию будет сокращаться. В этом аспекте, было бы целесообразно разработать карту миграционную в направлении Казахстана.

Во-первых, к настоящему времени, на постсоветском пространстве Казахстан занимает третье место по количеству принятых мигрантов, после России и Украины. По данным Организации Объединенных Наций, в Казахстане проживает более трёх с половиной миллионов мигрантов всех категорий. Во-вторых, трудящиеся мигранты из Центральной Азии приезжают в Казахстан легально из-за наличия безвизового режима, но работают нелегально – без официальной регистрации и разрешения на работу. Так за последние 19 лет наибольшее количество мигрантов прибыло в Казахстан из Узбекистана. Затем следует Кыргызстан, Туркменистан и Таджикистан [3].

Так, в первом квартале 2022 года в Казахстан иммигрировали 2085 человек из Узбекистана, 810 – из России, 218 – из Туркменистана, 164 – из Кыргызстана, 125 – из Китая, 109 – из Азербайджана, 92 – из Таджикистана, 76 – из Афганистана, 60 – из Германии, 56 – из Монголии, 54 – из Турции, 36 – из Ирана, 33 – из Украины [1]. В-третьих, страны центрально-азиатского региона объединяет не только прошлое, но и единый менталитет, традиции и обычаи. Поэтому выходцам из этих стран будет не сложно адаптироваться в «новых» условиях.

Выводы.

В этом контексте необходимо формирование единого рынка труда в рамках центрально-азиатского региона. Поэтому необходимо, прежде всего, создать центрально-азиатский миграционный Совет, в котором будут участвовать представители этих стран, разработать механизм пребывания мигрантов на территории Казахстана и других центрально-азиатских стран. Также важно формирование центрально-азиатской электронной биржи труда, которая обеспечит доступ к межгосударственным информационным ресурсам и цифровым услугам, создаст условия для формирования и использования цифровых платформ межгосударственного взаимодействия. Это даст возможность соискателям рабочих вакансий найти оптимальные варианты трудоустройства в государствах Центральной Азии, а работодатели смогут подобрать кандидатуры работников, обладающих необходимыми профессиональными навыками и квалификациями.

В этих целях необходимо улучшение миграционной ситуации в центрально-азиатском регионе, и, прежде всего, сформировать систему эффективной координации деятельности всех заинтересованных структур государственной власти, а также международных, неправительственных организаций и гражданского общества. В этом плане целесообразно использовать потенциал зарубежных общественных и правозащитных организаций.

Во-вторых, разработать механизм регулирования миграционных процессов. В этом направлении необходимо развитие эффективных форм и методов управления трудовой миграцией в центрально-азиатском регионе, основанных на расширении экономических свобод, соблюдении прав человека, развитии двух и многосторонних международных отношений, главной особенностью которых является прозрачность, подотчетность и соблюдение законности, нацеленность на развитие сотрудничества и эффективную координацию.

В-третьих, создание надежной системы защиты граждан в период их работы в странах прибытия, упорядочение трудовой миграции, а также разработка системы контроля за их деятельностью.

В-четвертых, создание системы предвыездной подготовки мигрантов, их целевого профессионального обучения. В этом направлении важно развитие потенциала трудящихся мигрантов, направленное на повышение уровня домиграционной профессиональной подготовки и квалификации, обеспечение социальных гарантий, активизацию участия трудовых мигрантов в процессе национального развития государств.

В-пятых, выявить меры по стимулированию инвестиционной активности трудящихся мигрантов путем увеличения ставки процента по вкладам трудящихся мигрантов в твердой валюте в банках республик стран региона.

Литература:

1. Алиби С. (2022) Казахстанцы тысячами покидают страну. Кто они и куда уехали. URL: <https://ism.kz/migraciya-v-i-kvartale-2022-goda> . (дата доступа: 13 мая 2022 года)
2. Бобоходжиев М., Джумъа М. «Не давайте себя обмануть». Обращение правозащитницы к мигрантам, которые едут воевать в Украину. URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20220302/ne-davaite-sebya-obmanut-obratshenie-pravozatshitnitsi-k-migrantam-kotorie-edut-voevat-v-ukrainu>
3. Раисова З. Тенденции современной трудовой миграции в Центральной Азии <https://cabar.asia/ru/tendentsii-sovremennoj-trudovoj-migratsii-v-tsentralnoj-azii> (дата доступа: 13/02/2020)

4. ИАЦ "Кабар" (2020) Экономическая неделя Кыргызстана URL: <https://kabar.kg/news/ekonomicheskaja-nedelia-kyrgyzstana-25-30.05.2020/> (дата доступа 30/05/20)
5. Международное информационное агентство и радио Sputnik (2022). Число трудовых мигрантов из Узбекистана выросло на 20%. URL: <https://uz.sputniknews.ru/20220720/chislo-trudovykh-migrantov-iz-uzbekistana-vyroslo-na-20-26332943.html> (дата доступа 20.07.2022)
6. Москва 24. В СПЧ предложили обязать одну категорию россиян отправиться в армию. URL: https://www.m24.ru/news/obshchestvo/22092022/504234?utm_source=CopyBuf?utm_source=CopyBuf (дата доступа 22/09/2022)
7. Центральноеазиатское бюро аналитической журналистики CABAR.asia. Трудовая миграция из Центральной Азии: постоянно рассчитывать на Россию – ошибочная стратегия. URL: <https://cabar.asia/ru/trudovaya-migratsiya-iz-tsentralnoj-azii-postoyanno-rasschityvat-na-rossiyu-oshibochnaya-strategiya> (дата доступа: 18.06.2021)
8. Совет безопасности Российской Федерации. Комментарий для средств массовой информации Секретаря Совета Безопасности Российской Федерации Н.П.Патрушева по итогам заседания Совета Безопасности. URL: <http://www.scrf.gov.ru/news/allnews/3360/> (дата доступа: 19 октября 2022 года)
9. Masa.media. КТО ВОЮЕТ ЗА «РУССКИЙ МИР» И ПРОТИВ НЕГО. URL: <https://masa.media/ru/site/kto-voyuet-za-russkiy-mir-i-protiv-nego> (дата доступа 14/09/2022).
10. Шарипов, Б. М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 47-55.

РОЛЬ ГАРМОНИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ВСЕМИРНОЙ ТАМОЖЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В РАЗВИТИИ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Галина Юрьевна Федотова – к.т.н, доцент, Высшей школы сервиса и торговли Санкт-Петербургского Политехнического Университета имени Петра Великого

В статье представлено исследование роли Гармонизированной системы описания и кодирования товаров для развития внешней торговли Республики Таджикистан. Показаны преимущества применения данной системы в международной сфере. Универсальность и независимость Гармонизированной системы позволяет любому государству стать равноправным участником мировой торговой системы.

Ключевые слова: Гармонизированная система, международная торговля, товарная номенклатура, зона свободной торговли, технические барьеры

НИЗОМИ ҲАМОҶАНГСОЗИИ СОЗМОНИ УМУМИҶАҶОНИИ САВДО ДАР РУШДИ ТИҶОРАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола омӯзиши нақши Системаи ҳамоҳангшуда, тавсиф ва рамзгузори молҳо дар рушди савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Афзалиятҳои истифодаи ин система дар арсаи байналмилалӣ нишон дода шудаанд. Универсалӣ ва мустақилияти Системаи Мутобиқшуда имконият медиҳад, ки ҳар як давлат иштирокчи баробарҳукуки системаи савдои ҷаҳонӣ гардад.

Калидвожаҳо: Системаи ҳамоҳангшуда, савдои байналмилалӣ, номгӯи маҳсулот, минтақаи тиҷорати озод, монеаҳои техникаӣ

THE ROLE OF THE HARMONIZED SYSTEM OF THE WORLD CUSTOMS ORGANIZATION IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents a study of the role of the Harmonized System of Description and Coding of Goods for the development of foreign trade of the Republic of Tajikistan. The advantages of using this system in the international sphere are shown. The universality and independence of the Harmonized System allows any state to become an equal participant in the world trading system.

Key words: Harmonized system, international trade, product range, free trade area, technical barriers

Развитие экономики Республики Таджикистан, как и любой другой страны в мире, в многом зависит от развития внешней торговли [1]. Внешняя торговля создает необходимый потенциал по стимулированию определенных отраслей производства, обеспечивая экспортные возможности государства, пополняя бюджет страны необходимой валютной выручкой для закупки необходимых для государства сырья, полуфабрикатов и оборудования. Это целевой механизм, создающий экономический потенциал для повышения уровня благосостояния населения страны.

Общепринятыми мерами государственного управления внешней торговли являются таможенно-тарифное регулирование. Можно согласиться с авторами исследования, которые показали особую его значимость для Республики Таджикистан [2]. В исследовании [3] отражены ключевые элементы таможенно-тарифного регулирования, реализуемого на примере стран Евразийского экономического союза. Важно отметить, что ключевым элементом данной системы является инструмент Всемирной таможенной организации Гармонизированная система описания и кодирования товаров (далее – ГС) [4].

Целью исследования является анализ роли ГС в развитии внешней торговли Республики Таджикистан.

Актуальность данного исследования определяется Стратегией развития Республики Таджикистан до 2030 года [5]. К основным направлениям том числе отнесены задачи во внешнеэкономической сфере:

- 1) диверсификация национальной экономики (снижение индекса концентрации экспорта по трем основным продуктам с 83% до 58%);
- 2) рациональное использование новых интеграционных возможностей;
- 3) «упрощение экспортно-импортных процедур».

Ключевым инструментом упрощения экспортно-импортных процедур в мировой практике является применение ГС [6]. Сегодня данная система применяется 212 странами мира, в том числе 161 страна является договаривающейся стороной Конвенции [7]. Это правовой статус налагает определенные обязательства на участников в части внедрения системы на национальном уровне без изъятий и единообразия применения. Однако, при этом наделяет правом дальнейшего развития детализации в интересах стран-участниц [8].

Республика Таджикистан является договаривающейся стороной Конвенции с 06 июля 2005 года. Однако, применение ГС в Республике в таможенно-тарифных и статистических целях началось де-юре только с 01 января 2007 года. Таким образом, четвертая редакция ГС стала первой официальной редакцией системы применяемой на территории Республики.

Применение ГС на территории Республики Таджикистан берет свое начало в рамках участия в интеграционном объединении Содружество независимых государств (далее – СНГ). Республика Таджикистан стала полноправным участником СНГ с 25 декабря 1991 года. Присоединение Республики к СНГ явилось необходимым шагом для сохранения торгово-производственных связей с государствами бывшего Советского союза. Форма экономической интеграции в СНГ обеспечена созданием зоны свободной торговли (далее – ЗСТ). Правовым основанием ЗСТ явилось Соглашение от 15 апреля 1994 года, предоставляющее участникам соглашения право беспопышлинной торговли на внутреннем рынке объединения и отменяющим тарифные и нетарифные ограничения во взаимной торговле в целях обеспечения своих интересов в расширении экономических связей [9]. Однако, в то время единый механизм не был реализован и продолжал функционировать только в рамках двухсторонних соглашениях о свободной торговле. Это создало для стран участниц дополнительные конкурентные преимущества, но не позволило полностью реализовать экономический потенциал интеграционного объединения.

И только 18 октября 2011 в Санкт-Петербурге был подписан Договор о зоне свободной торговли [10]. Республика Таджикистан ратифицировала Договор 24

декабря 2015 года, и 19 марта 2016 года Договор вступил в силу для Республики. Реализация этого договора напрямую зависит от применения ГС. Так как основной целью явилось «введение полномасштабного режима свободной торговли», что обеспечивается применением единого инструмента ТН ВЭД СНГ. Данный классификатор является развитием номенклатуры ГС в интересах стран-участниц Договора. И шесть первых знаков кода из девятизначной системы кодирования ТН ВЭД СНГ полностью совпадают с ГС.

Сегодня участие Республики Таджикистан в СНГ обеспечивает 20,58 % экспорта и более 65,64 % импорта. Также необходимо отметить, что вклад стран ЕАЭС составляет 70,8 % и 85,57% соответственно [11]. Первоначально аналогичный путь применения ГС через уровень интеграционного объединения прошли все страны-участницы Договора, позднее расширив номенклатуру СНГ в национальных интересах. Как указано в [12] создание национального классификатора на основе ГС явилось важной ступенькой в направлении развития экономического потенциала Республики Таджикистан. Таким образом, ГС обеспечила возможность для Республики Таджикистан участия в ЗСТ СНГ и позволила создать первую национальную таможенную номенклатуру.

Проведя анализ товарной структуры внешней торговли Республики Таджикистан необходимо ответить, что у РТ есть специализация в части экспорта и импорта. Эти вопросы сегодня напрямую зависят от единообразной международно-принятой идентификации товаров в части заключения контрактов для осуществления экспортно-импортных операций. Статистические данные об экспортно-импортных операциях Республики Таджикистан позволяют проводить исследование динамики, тенденций и выявлять факторы, влияющие на эти показатели. Так по данным [13] в 2022 году 95% экспорта и 66% импорта РТ обеспечивали 10 групп товаров (Таблица 1).

Таблица 1

Сравнительная характеристика объемов экспорта и импорта Республики Таджикистан по группам товаров по ГС

Группа по ГС	Экспорт	Группа по ГС	Импорт
	Объем, тыс. долл. США		Объем, тыс. долл. США
Всего	2,330,041	Всего	5,182,866
В том числе:		В том числе:	
26	731,065	27	987,893
71	717,366	87	408,106
52	249,796	10	366,933
76	173,609	84	359,969
27	116,993	72	335,504
81	102,425	85	267,679
25	46,607	44	214,903
08	41,195	39	174,247
72	24,765	15	172,812
62	21,638	30	142,832

Таким образом, возможности идентификации товаров на основе ГС позволяют проводить аналитические исследования внешней торговли республики в сопоставимых с мировым рынком данных.

Следующее направление применения ГС, имеющее особое значение для Республики Таджикистан, является участие во Всемирной торговой организации. Республика Таджикистан стала полноправной участницей ВТО в декабре 2012 года [12]. Важным условием для всех стран-членов ВТО является либерализация таможенного тарифа, в ряде случаев связывание уровней ставок или обеспечение поэтапного снижения [14]. Все эти вопросы основаны на применении единообразной системы классификации в национальном таможенном тарифе на основе ГС Всемирной таможенной организации. Поэтому Вступление Республики в ВТО предусматривало

необходимость проведения мероприятий по унификации таможенной номенклатуры. Следовательно применение ГС в Республике Таджикистан позволило выполнить необходимые условия для вступления в члены ВТО.

Одним из ключевых принципов ВТО является режим наибольшего благоприятствования и национальный режим обеспечивающий компании из стран-участниц возможностью стать равноправными партнерами на мировом рынке и исключая возможность создания барьеров во взаимной торговле. Однако, сегодня в мировой практике широко применяются различные нетарифные меры, создающие ограничения для доступа на рынки товаров. ВТО проводит постоянный мониторинг всех мер, которые вводятся странами в целях недопущения дискриминационного характера таких мер и позволяя исключительно защитную функцию национальных интересов как допустимую и не нарушающую условий функционирования организации. По данным ВТО [15] Республика Таджикистан применяет сегодня 11 и инициировано 9 технических мер. Характеристика мер по группам товаров в соответствии с ГС представлена в Таблице 2.

Таблица 2

Технические меры, применяемые Республикой Таджикистан в международной торговле

№	Группа по ГС	Описание меры
1.	8702, 8703, 8704, 8705	Запрет ввоза автомобилей, произведенных до 2005 года
2.	94	Безопасность предметов мебели
3.	04	Технические требования к безопасности молока и молочной продукции
4.	02	Технические требования к безопасности мяса и мясной продукции
5.	02-04, 07-12, 15-23, 8437, 8438	Требования к маркировке пищевой продукции
6.	85	Требования к безопасности низковольтного оборудования
7.	25, 68	Требования безопасности к конструкционным материалам и изделиям

Таким образом, применение ГС позволило Республике защитить свои национальные интересы и ввести на международном уровне защитные технические барьеры.

Выводы:

1. ГС обеспечила возможность для Республики Таджикистан участия в Зоне свободной торговли СНГ и позволила создать первую национальную таможенную номенклатуру в Республике Таджикистан.

2. ГС позволяет реализовать экспортно-импортные операции в интересах РТ и проводить аналитические исследования внешней торговли республики в сопоставимых с мировым рынком данных.

3. Применение ГС в Республике Таджикистан позволило выполнить необходимые условия для вступления страны в члены ВТО.

4. ГС обеспечивает возможность защиты национальных интересов государства и введения на международном уровне защитные технические барьеры.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Шарипов, Б. М. Проблемы совершенствования внешнеэкономической деятельности Республики Таджикистан в контексте развития ее экспортного потенциала / Б. М. Шарипов, А. С. Холикзода // Таджикистан и современный мир. – 2020. – № 1(69). – С. 172-180.

2. Джурабекзода, Э. Т. Закономерности формирования и развития таможенного тарифа Республики Таджикистан / Э. Т. Джурабекзода // Russian Journal of Management. – 2021. – Т. 9, № 3. – С. 151-155.

3. Хошимов Хомиджон Хасанович Развитие таможенно-тарифного регулирования в Таджикистане // Российское предпринимательство. 2010. №11-2, с. 153-158 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-tamozhenno-tarifnogo-regulirovaniya-v-tadzhikistane> (дата обращения: 13.12.2023).
4. What is the Harmonized System (HS)? <https://www.wcoomd.org/en/topics/nomenclature/overview/what-is-the-harmonized-system.aspx>
5. Национальная Стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Утверждено постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636
6. Федотова, Г. Ю. Гармонизированная система описания и кодирования товаров как основа ТН ВЭД ЕАЭС: проблемы и перспективы применения / Г. Ю. Федотова // Управленческое консультирование. – 2022. – № 1(157). – С. 84-102. – DOI 10.22394/1726-1139-2022-1-84-102.
7. HS Convention https://www.wcoomd.org/en/topics/nomenclature/instrument-and-tools/hs_convention.aspx
8. Федотова, Г. Ю. Актуальные вопросы управления классификацией товаров на пространстве ЕАЭС / Г. Ю. Федотова // Современный менеджмент: проблемы и перспективы : Сборник статей по итогам XVI международной научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 29–30 апреля 2021 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2021. – С. 869-874. – EDN NHBJDG.
9. Соглашение стран СНГ от 15.04.1994 "О создании зоны свободной торговли"
10. "Договор о зоне свободной торговли" (Подписан в г. Санкт-Петербурге 18.10.2011)
11. Внешняя торговля стран Содружества Независимых государств 2020. Статистический сборник. <https://www.cisstat.info/0base/frame-rus.htm>
12. Хабибов П.А. Таможенная политика Республики Таджикистан в условиях интеграции в Евразийский экономический союз Вестник Российской таможенной академии, № 1, 2020.- с.173-178
13. Trade Map. <https://www.trademap.org/Index.aspx>
14. Тюкавкин Н. М. Порядок и условия вхождения стран в ВТО // Вестник СамГУ. 2013. №4 (105). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/poryadok-i-usloviya-vhozhdeniya-stran-v-vto> (дата обращения: 13.12.2023).
15. I-TIP Goods: Integrated analysis and retrieval of notified non-tariff measures <https://i-tip.wto.org/goods/Forms/TableViewDetails.aspx?mode=modify>

УДК 65.027; 339.5

**ИНСТРУМЕНТЫ АНАЛИЗА РЫНКОВ ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ
МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭКСПОРТЕРАМИ ТАДЖИКИСТАНА**
Комелова Анна Юрьевна -Санкт-Петербургский имени В.Б. Бобкова филиал
Российской таможенной академии, доцент кафедры таможенных доходов и тарифного
регулирования; канд. экон. наук, e-mail: komelova2014@ya.ru

В статье рассматриваются инструменты и открытые данные, которые могут быть полезны при реализации стратегии выхода на экспорт. Особое внимание в статье уделено поэтапному плану действий, который может помочь экспортеру определить подходящий продукт для успешного выведения его на внешний рынок. Описанные в статье ресурсы и открытые данные могут эффективно применяться для оценки внешней среды и внутренних ресурсов компании при выходе на новые рынки. Также в статье собраны институты и организаций, предоставляющих поддержку предприятиям в области экспорта Таджикистана.

Стоит подчеркнуть, что успешное развитие в сфере экспорта требует не только высококачественной продукции, но и глубокого понимания особенностей целевого рынка, управления логистикой и маркетингом. Реализация стратегий, основанных на

анализе, адаптации и планировании, может стать ключевым фактором укрепления позиций предприятий Таджикистана на мировом рынке.

***Ключевые слова:** ЕАЭС, Евразийский экономический союз, поддержка экспорта, маркетинговые исследования, анализ рынка, внешняя торговля, выход на новый рынок, внешняя торговля*

ВОСИТАИ ТАҲЛИЛИ БОЗОРҶО БАРОИ ГУЗАРОНИДАНИ ТАДҚИҚОТҶОИ МАРКЕТИНГИИ СОДИРОТКУНАНДАГОНИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола воситаҳо ва маълумотҳои дастрас, ки ҳангоми татбиқи стратегияи содирот муфид буда метавонанд, муҳокима карда мешаванд. Дар мақола диққати маҳсул ба нақшаи чорабиниҳои зина ба зина дода шудааст, ки метавонад ба содиркунанда дар муайян кардани маҳсулоти мувофиқ барои бомуваффақият ворид кардани он ба бозори хориҷӣ кӯмак расонад. Захираҳо ва маълумоти кушодаи дар мақола тавсифшуда метавонанд барои арзёбии муҳити беруна ва захираҳои дохилии ширкат ҳангоми ворид шудан ба бозорҳои нав самаранок истифода шаванд. Дар матлаб ҳамчунин муассисаҳо ва ташкилотҳои, ки ба корхонаҳои соҳаи содироти Тоҷикистон мусоидат мекунанд, оварда шудааст.

Қобили зикр аст, ки рушди бомуваффақият дар баҳши содирот на танҳо маҳсулоти босифат, балки дарки амиқи хусусиятҳои бозори мақсаднок, логистика ва идоракунии маркетингро тақозо мекунанд. Татбиқи стратегияҳо дар асоси таҳлил, мутобиқсозӣ ва банақшагирӣ метавонад омилҳои асосии таҳкими мавқеи корхонаҳои Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ бошанд.

***Калидвожаҳо:** ИА, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, дастгирии содирот, тадқиқоти маркетингӣ, таҳлили бозор, савдои хориҷӣ, ворид шудан ба бозори нав, савдои хориҷӣ*

MARKET ANALYSIS TOOLS FOR CONDUCTING MARKETING RESEARCH BY EXPORTERS OF TAJIKISTAN

The article discusses tools and open data that can be useful when implementing an export strategy. Particular attention is paid in the article to a step-by-step action plan that can help the exporter determine a suitable product for successfully introducing it to the foreign market. The resources and open data described in the article can be effectively used to assess the external environment and internal resources of a company when entering new markets. The article also contains institutions and organizations that provide support to enterprises in the field of exports in Tajikistan.

It is worth emphasizing that successful development in the export sector requires not only high-quality products, but also a deep understanding of the characteristics of the target market, logistics and marketing management. The implementation of strategies based on analysis, adaptation and planning can be a key factor in strengthening the position of Tajikistan enterprises in the global market.

Keywords: EAEU, Eurasian Economic Union, export support, marketing research, market analysis, foreign trade, entering a new market, foreign trade

В условиях всеобщей глобализации и развития мировой экономики, активное участие в международных экономических отношениях становится приоритетным для многих стран, включая Таджикистан, являющийся членом Всемирной торговой организации и Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС). В данном контексте особую важность приобретает диверсификация и оптимизация хозяйственной деятельности, в том числе выход на новые рынки, проведение маркетинговых исследований, заключение договоров с новыми контрагентами и внедрение научно-технических достижений.

Стратегия успешного введения продукции на внешний рынок представляет собой сложный и многоэтапный процесс, требующий внимательного анализа и адаптации.

Многие участники ВЭД, развивая хозяйственную деятельность определяют и диверсифицируют свое положение на рынке. В связи с этим организации разрабатывают:

- стратегии и программы выхода на новые рынки;
- проводят маркетинговые исследования и изучают конъюнктуру рынка;
- определяют порядок заключения и исполнения хозяйственных и финансовых договоров с новыми контрагентами;
- применяют и внедряют научно-технические достижения и передовой опыт в отрасли.

Для стран Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС), куда входит Таджикистан, необходимость адаптации в новых условиях геоэкономики является актуальным вопросом, поэтому изучение практических аспектов и инструментов для маркетинговых исследований стоит остро не только для основного драйвера - Российской Федерации [1], но и др. стран.

Важным этапом в стратегии экспорта является развитие и создания продукта для внешнего рынка. Ниже представлен алгоритм действий, который может помочь экспортеру выстроить этапы работ и определить продукт для успешного выхода на внешний рынок:

1. **Исследование рынка:** анализ тенденций рынка, включает изучение текущих тенденций и потребительских предпочтений на целевом рынке.

2. **Сегментация рынка:** определение сегмента рынка, где есть потенциал для нового продукта.

3. **Оценка конкуренции:** исследование конкурентов, включающее, анализ, какие продукты предлагают ваши конкуренты на целевом рынке.

4. **Конкурентные преимущества:** выявление уникальности и преимущества вашего продукта по сравнению с конкурентами.

5. **Исследование торговых барьеров:** изучение тарифного и нетарифного регулирования, в частности: ставок таможенного тарифа, таможенных сборов и пошлины, другие торговые барьеры, которые могут повлиять на ваш продукт.

6. **Технические и нормативные требования:** важно исследовать требованиями к качеству, безопасности, требования и условия сертификации и др. нормативы.

7. **Определение целевой аудитории и анализ ее потребностей:** исследование предпочтений потребителя, выделение целевой аудиторией на внешнем рынке.

9. **Адаптация продукта:** адаптация и приспособление к требованиям нового рынка. В ряде случаев это может потребовать адаптации производства, технологии, упаковки, тары для транспортировки.

10. **Локализация:** важно учесть языковые, культурные и географические особенности.

11. **Оценка логистики и особенностей доставки:** изучите особенности и требования логистики и транспортировки продукта на новый рынок. Важно оценить изменение в цепочке поставок при выведении продукта на внешний рынок.

12. **Разработка маркетинговой стратегии:** позиционирование продукта на новом рынке и выбор эффективных каналов продвижения.

13. **Проведение тестирования рынка:** включает тестирование перед полноценным запуском продукта на небольшом объеме рынка и получение обратной связи от клиентов.

13. **Планирование производства и обеспечение качества:** обеспечение качества, в т.ч. контроль производства на соответствие стандартам качества.

14. **Масштабирование производства:** планирование масштабирования производства.

14. **Подготовка компании:** включает обучение и подготовка команды к новым вызовам, связанным с внешним рынком, а также обеспечение и подготовка достаточных финансовых ресурсов для введения продукта на новый рынок.

Предложенные в статье инструменты и открытые данные могут помочь компаниям для реализации как минимум 4 этапов работ, указанных в алгоритме, в

частности, 1 исследование рынка, 3 – оценка конкурентов, 5 – исследование торговых барьеров, 6 – исследование технических барьеров и требований.

Среди методов маркетингового исследования выделим как минимум два, в которых могут быть применены описанные в статье инструменты: PEST-анализ (или STEP) и SWOT-анализ.

Следует помнить, что успешный экспорт требует не только качественного продукта, но и глубокого понимания особенностей целевого рынка и эффективного управления логистикой и маркетингом.

Развитие в сфере экспорта для предприятий Таджикистана может быть осуществлено через различные стратегии и направления. Вот несколько советов для участников внешнеторговой деятельности, ориентированных на экспорт:

А. Развитие новых рынков:

- исследуйте новые рынки для вашей продукции. Определите страны, где есть спрос на ваши товары или услуги, и адаптируйте свою стратегию экспорта под эти рынки.
- изучите торговые соглашения и партнерства, которые могут облегчить доступ к новым рынкам.

Б. Диверсификация продукции:

- рассмотрите возможности расширения ассортимента вашей продукции или услуг. Это может помочь уменьшить зависимость от конкретных рынков и повысить конкурентоспособность.

В. Качество продукции и сертификация:

- сосредотачивайтесь на повышении качества ваших товаров и услуг. Это может повысить доверие со стороны иностранных покупателей.
- Получите необходимые сертификаты соответствия и стандарты, которые могут быть важными для ваших потенциальных клиентов.

Г. Логистика и транспорт:

работайте над оптимизацией логистики и транспортных маршрутов. Эффективная система поставок может снизить издержки и сделать ваш продукт более конкурентоспособным на мировом рынке.

Д. Маркетинг и продвижение:

разработайте эффективные маркетинговые стратегии для продвижения вашей продукции на международном рынке. Это может включать в себя участие в международных выставках, создание веб-сайта на английском языке и использование социальных сетей для продвижения.

Е. Финансирование и страхование:

- ищите поддержку от финансовых институтов и организаций, предоставляющих кредиты и страхование для экспортеров. Это может снизить финансовые риски и обеспечить дополнительные ресурсы для развития.

Ж. Партнерства и сотрудничество:

- изучайте возможности установления партнерских отношений с зарубежными компаниями. Это может способствовать расширению рынка с помощью обмена опытом, ресурсами и клиентами.

З. Обучение и развитие персонала:

- инвестируйте в обучение сотрудников, чтобы повысить их квалификацию и знание международных бизнес-практик.

Успешное развитие экспорта и выход на новые рынки требует системного подхода и постоянного анализа изменений на мировых рынках. Экспортерам важно учитывать тенденции, реагировать на изменения в спросе и поддерживать гибкость в своих стратегиях, чтобы эффективно конкурировать на мировом уровне.

В Таджикистане существует несколько институтов и организаций, предоставляющих поддержку предприятиям в области экспорта. Основные представлены в таблице 1.

Таблица 1

Институты и организаций, предоставляющих поддержку предприятиям в области экспорта Таджикистана (таблица составлена автором)

Институты и организаций, сайты	Описание мер поддержки для экспорта
Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан https://www.medt.tj/ru/	Минэкономразвития предоставляет информацию и консультации по вопросам экспорта, а также участвует в разработке стратегий по поддержке внешнеэкономической деятельности
Государственное учреждение «Национальный центр по аккредитации» URL:// nca.tj/#	НЦА предоставляет информацию и услуги в области сертификации и маркировки товаров, что может быть важным элементом для поддержки экспорта и укрепления позиций продукции на мировом рынке.
Торгово-промышленная палата Республики Таджикистан (ТТПП) URL:// www.tpp.tj/	ТТПП РТ является организацией, объединяющей предпринимателей, и предоставляет различные услуги, включая информацию по экспорту, организацию бизнес-миссий и участие в международных выставках.
Международные финансовые организации	Взаимодействие с международными финансовыми организациями, такими как Всемирный банк или Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР), может предоставить доступ к финансированию и технической помощи для проектов по экспорту.
Союз предпринимателей и экспортеров Таджикистана https://spet.tj	Организации, объединяющие экспортеров, могут предоставлять ценные сетевые возможности, обмен опытом и информацию о текущих тенденциях на рынке.
Международная Ассоциация Производителей и Экспортеров Сельхозпродукции Таджикистана URL:// www.foodexport.tj/	МАПЭСТ - объединяет 16 производителей, переработчиков и экспортёров сельхозпродукции Республики Таджикистан. МАПЭСТ является одной из крупных организаций, специализированной на переработке и экспорте абрикоса, сушеных фруктов и овощей, и выполняет роль ключевого звена в работе всех участников цепочки добавленной стоимости (ЦДС) в данной сфере
Торговый портал Таджикистана URL:// tajtrade.tj/?l=ru	Представляет информацию для участников ВЭД Таджикистана по различным торговым процедурам, содержит инструменты и информацию для импорта и

Дипломатические и торговые представительства Таджикистана за рубежом URL:// mfa.tj/ru/main/ministerstvo/predstavitelstva-tadzhikistana-za-rubezhom	В 2023 г. Таджикистан открывает торговые представительства для демонстрации образцов продукции своих компаний в Турции, России, Казахстан и Саудовская Аравия. Также через ТП можно получить контакты и связь с производителями
--	---

Перед тем как начать экспортировать, предприятиям рекомендуется обращаться к вышеупомянутым институтам (Табл. 1) для получения информации и консультаций. Также важно следить за обновлениями и изменениями в законодательстве для поддержки внешнеэкономической деятельности.

Существует множество ресурсов, на которых можно найти информацию о глобальных рынках. Ниже в табл. 2 представлены основные международные ресурсы для проведения маркетинговых исследований на глобальных рынках.

Таблица 2

Основные международные ресурсы с базами данных для использования в маркетинговых исследованиях глобальных рынков (таблица составлена автором)

Наименование международной организации – владельца ресурса	URL адрес ресурса
World Bank (Всемирный банк)	https://www.worldbank.org/
International Trade Centre (ITC) (Международный торговый центр)	https://www.imf.org/
World Trade Organization (Всемирная торговая организация)	https://www.wto.org/
United Nations Comtrade Database (ООН, База данных ООН)	https://comtrade.un.org/
Trade Map (Карта статистики мировой торговли)	https://www.trademap.org/
Bloomberg Terminal (Блумберг платформа, данные для профессиональных финансовых аналитиков)	https://www.bloomberg.com/professional/solution/bloomberg-terminal/
GlobalEdge Database (база данных Мичиганского государственного университета)	https://globaledge.msu.edu/
Export.gov (ресурс, предоставляемый правительством США для экспорта)	https://www.export.gov/
Eurostat (ЕС, статистика о торговле в Европейском союзе)	https://ec.europa.eu/eurostat
Trading Economics (мировые экономические индикаторы, прогнозы и новости)	https://tradingeconomics.com/
Chambers of Commerce and Industry (Торгово-промышленные палаты - ТПП)	Различные ресурсы региональных ТПП

Экспортёры могут воспользоваться различными ресурсами для анализа статистики глобальной торговли и поиска новых рынков. Ниже приведено описание ресурсов:

World Bank - World Integrated Trade Solution (WITS): предоставляет доступ к глобальным торговым данным, включая статистику импорта и экспорта, таможенные пошлины и индикаторы конкурентоспособности. Этот ресурс также предоставляет инструменты для анализа и визуализации данных.

International Trade Centre (ITC): ITC предоставляет информацию о международной торговле, включая статистику по странам и продуктам, также там есть инструменты для анализа рынков и исследования конкурентоспособности.

United Nations Comtrade Database: база данных ООН предоставляет детальную торговую статистику по различным странам и товарным категориям. Ресурс подходит для анализа торговых потоков и выявления трендов.

Trade Map: Центр международной торговли (ИТС) предоставляет доступ к различной международной статистике торговли, включая динамику торговли, доли рынка и таможенные пошлины. Ресурс ИТС помогает исследовать рынки и оценивать потенциал новых рынков.

Bloomberg Terminal: предоставляет широкий спектр финансовых данных, включая торговлю и экономические показатели, подходит для анализа рынков и исследования новых возможностей.

GlobalEdge (GlobalEdge Database of International Business Statistics): предоставляет бесплатный доступ к данным о международном бизнесе, включает статистику торговли, информацию о промышленности, экономические показатели.

Export.gov: ресурс, предоставляемый правительством США, содержит информацию и инструменты для американских компаний, стремящихся начать или расширить экспорт.

Eurostat: предоставляет статистику о торговле в Европейском союзе. Ресурс полезен для компаний, интересующихся европейским рынком.

Chambers of Commerce and Industry: Местные торговые палаты часто предоставляют информацию и ресурсы для компаний, желающих заняться международной торговлей в регионе работы региональной ТПП.

Эти ресурсы могут помочь экспортерам в исследовании рынков, анализе конкурентоспособности и выявлении новых возможностей для расширения своего бизнеса.

Интерес к товарам из Таджикистана на внешних рынках зависит от различных факторов, таких как качество товаров, конкурентоспособность цен, торговые предпочтения, и потребности рынка. По данным статистики, наибольший объем экспорта в денежном выражении приходится на товары групп: сырье непродовольственное (МСТК 2) и промышленные товары (МСТК 6).[2, с.110] Для экспорта Таджикистана традиционно выделяют следующие конкурентные товары:

- хлопок и текстильные изделия;
- драгоценные и полудрагоценные камни, товары ювелирной индустрии;
- алюминий и полезные ископаемые, изделия из цветных металлов (например, кабельная продукция);
- сухофрукты и орехи, товары для здорового и натурального питания;
- традиционные искусства и ремесла;
- энергетические ресурсы;
- фрукты и овощи: фермерские продукты, в т.ч. мед;
- продукты информационных технологий.

Это лишь несколько примеров векторов развития экспорта Республики Таджикистан, однако, надо искать креативные и оригинальные решения в каждой из этих сфер. Исследовать возможности местных предприятий для предложения на международный рынок товаров более глубоких циклов переработки с большей добавленной стоимостью.

Описанные в статье ресурсы могут использоваться в маркетинговом анализе и исследованиях глобальных рынков. Успех экспортеров также зависит от поддержки местных торговых и экономических структур, а также от прозрачности таможенного регулирования и доступности сервисов таможенных услуг. Предлагаемый в статье алгоритм действий для экспортеров, включает в себя несколько ключевых этапов, начиная с исследования рынка и заканчивая масштабированием производства и подготовкой сотрудников компании. Он охватывает аспекты, такие как анализ тенденций рынка, определение конкурентных преимуществ, изучение торговых барьеров, адаптация продукции к требованиям нового рынка и разработка маркетинговой стратегии.

Для стран, входящих в Евразийское экономическое сообщество, включая Таджикистан, адаптация к новым условиям геоэкономики становится ключевым вопросом. Маркетинговые исследования в этом контексте становятся неотъемлемой частью стратегии развития не только экспорта, но и всей внешнеторговой деятельности в целом.

Библиографический список:

1. Зыбенко С.В. Перспективы сотрудничества ЕАЭС с АТЭС и анализ возможной интеграции // Таможенное дело. 2023. N 2. С. 10 - 14.
2. Минчичова В.С. Роль России в развитии инструментов поддержки экспорта в ЕАЭС // Журнал «Теоретическая экономика» №6, 2020. – С. 75-87 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-rossii-v-razvitii-instrumentov-podderzhki-eksporta-v-eaes> (Дата обращения: 10.12.2023)
3. Мухаммаджони Х.Н. структура внешнеэкономического комплекса республики Таджикистан // Экономика Таджикистана. -2019. – С. 107-111
4. Электронная статистическая база Всемирной торговой организации [Электронный ресурс]. – Всемирная торговая организация, 2020. – режим доступа: <https://timeseries.wto.org/> (Дата обращения: 10.12.2023)
5. Krugman P. Interregional and international trade: different causes, different trends? // Spatial Impact of Transportation Infrastructure: A Spatial Econometric CGE Approach. P.27-34, 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/283483106_Interregional_and_International_Trade_Different_Causes_Different_Trends (Дата обращения: 10.12.2023)

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАШКИЛИ НИЗОМИ БОНКӢ

Содиқов Метархон Соқибекевич - д.и.и., профессори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14. E-mail: metar76@mail.ru. Телефон: (+992) 935-08-40-76

Олимов Умедҷон Маҳмадшоевич – аспиранти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кучаи Нахимова, 64/14. E-mail: kh.saidamirov@orienbank.tj Телефон: (+992) 985-63-73-05

Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва фаъолияти низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ баррасӣ мешавад. Қайд карда мешавад, ки барои илми иқтисодӣ ва фаъолияти иқтисодии кишвар он муаммои рақами як ба ҳисоб рафта, ҳалли ин масъала дар ҷумҳурӣ мубрам мегардад. Муаллиф таъкид мекунад, ки истифодаи самараноки таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ аз нуқтаи назари ташаккули механизми ҳамкориҳои Бонки миллӣ бо мақомоти давлатӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ нақши муҳим дорад. Диққати махсус ба масъалаҳои истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ки барои ташаккулёбии низоми бонкӣ қобили қабул мебошанд ва инчунин ба такмили заминаи меъёрӣ ва таҳияи механизмҳои нави пешгирии таҳдидҳои молиявӣ дода мешавад.

Калидвожаҳо: Низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ, ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ, саводнокии молиявӣ, рушди иқтисодӣ, Бонки миллӣ, иқтисодиёти миллӣ, танзими давлатӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, робитаҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва маблағгузорӣ.

РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ КИШВАРҶОИ ХОРИҶӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

В статье рассматриваются вопросы формирования и особенности функционирования банковских систем зарубежных стран. Отмечается, что для экономической науки и хозяйственной деятельности страны становится проблемой номер один и решение данной проблемы в республике приобретает актуальное значение. Автор утверждает, что эффективное использование опыта зарубежных стран с точки зрения формирования механизма взаимодействия Национального Банка с органами государственной власти и другими финансовыми институтами играет важную роль. Особое внимание уделяется вопросам использования опыта приемлемых вариантов

банковских систем зарубежных стран, совершенствованию нормативно-правовой базы и разработка новых механизмов предотвращения финансовой угрозы.

Ключевые слова: *Банковская система зарубежных стран, финансово-кредитные организации, финансовая грамотность, экономическое развитие, Национальный банк, национальная экономика, государственное регулирование, банковские услуги, международные экономические отношения, экономическая интеграция, валовый внутренний продукт и финансирование.*

FOREIGN EXPERIENCE IN ORGANIZING BANKING SYSTEMS

The article discusses the formation and functioning of the banking systems of foreign countries. It is noted that for the economic science and economic activity of the country it is becoming the number one problem and the solution of this problem in the republic is becoming urgent. The author argues that the effective use of the experience of foreign countries in terms of the formation of a mechanism for interaction of the National Bank with government bodies and other financial institutions plays an important role. Particular attention is paid to the issues of using the experience of acceptable options for banking systems of foreign countries, improving the regulatory framework and developing new mechanisms to prevent financial threats.

Key words: Banking system of foreign countries, financial and credit organizations, financial literacy, economic development, National Bank, national economy, government regulation, banking services, international economic relations, economic integration, gross domestic product and financing.

Дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ фаъолияти иқтисодии бисёре аз кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққи бо рушди прогрессивии низоми бонкӣ рушди иқтисоди муосири кишварро таъмин менамоянд. Назария ва таҷрибаи иқтисоди байналмилалӣ собит кардааст, ки сатҳи баланди рушди соҳаи бонкӣ ба истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, сармоягузорӣ ва технологияи муосир мусоидат мекунад.

Дар шароити муосири ҷаҳоншавӣ истифодаи самараноки таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти ташаккули механизми ҳамкории Бонки миллӣ бо мақомоти давлатӣ ва дигар институтҳои молиявӣ нақши муҳимро мебозад. Аз ин рӯ, дар шароити маҳдудияти пасандозҳои дохилӣ дар ҷумҳурӣ барои беҳтар намудани фаъолияти самаранокии бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои зиёд ва ҷорӣ намудани технологияи нав ва навгониро талаб мекунад.

Бояд қайд кард, ки табдили бозор ва ҷалби сармоя дар кишварҳои пешрафта маҳз бо рушди бахши бонкӣ ҳамчун як бахши муҳими стратегии иқтисоди миллӣ алоқаманд буд.

Таърих ва таҷрибаи ташаккул ва рушди низоми бонкӣ дар кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки бахши бонкӣ на танҳо ба қувваи пешбарандаи ҳаёти иқтисодии кишварҳои алоҳида, балки ба муҳимтарин унсурҳои рушди иқтисоди ҷаҳонӣ низ табдил ёфтааст. Вобаста ба ин, омӯзиши таҷрибаи ташаккул ва рушди низоми бонкии кишварҳои хориҷӣ барои илми иқтисодии кишвар аҳамияти калон пайдо мекунад.

Таҷрибаи кории банкҳо дар мамлакатҳои хориҷӣ пеш аз ҳама барои ташаккули системаи нави иқтисодии мамлакат аҳамияти калони таҷрибавӣ дорад. Сохтмони механизми нави бонкӣ дар кишвар, чунон ки таҷрибаи иқтисодии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, танҳо тавассути барқарор кардани принсипи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, ки дар ҷаҳони мутамаддин қабул шудааст ва ба таҷрибаи чандинасраи сохторҳои бонкии бозорӣ асос ёфтааст, имконпазир аст.

Аз нуктаи назари мавзӯи таҳқиқ ҳамин нуктаро низ қайд кардан зарур аст, ки низоми бонкии кишварҳои алоҳида дар зери таъсири омилҳои гуногун (амалҳои сиёсӣ, парокандагӣ ва робитаҳои иқтисодӣ) тафовутҳои хос пайдо карда, дар ин бора таҷрибаи дарозмуддати марҳилаҳои гуногуни рушд собит месозанд.

Илова бар ин, таҳқиқот нишон медиҳад, ки баробари амиқтар шудани муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ мавқеъ ва нақши бахши бонкӣ аз ҳисоби фаъолияти универсалии ташкилотҳои молиявӣ меафзояд. Дар кишварҳои ғарбӣ бонк

ҳамчун як унсури муҳими рушди иқтисоди кишвар ба муштариён чунин хидматҳои бонкиро, аз қабилӣ додани қорт аз марказҳои савдои гуногун пешкаш мекунад ва ба созмонҳои ғайрибонкӣ ҳамон ҳуқуқҳои қонуние дода мешавад, ки ба бонкҳо дода шудаанд.

Масалан, дар Олмон бонкҳои тиҷоратии хусусӣ бо қоғазҳои қиматнок муомилот мекунанд, бонкҳои кооперативӣ бошад, дар навбати аввал ба аъзоёни кооперативҳои худ хизмат мерасонанд. Дар баробари бонкҳои тиҷоратӣ, тавре ки дар боло қайд кардем, бонкҳои махсусгардонидашуда амал мекунанд, ки ба онҳо ташкилотҳои қарзӣ, бонкҳои ипотека, бонки почта ва ғайра дохил мешаванд.

Асоси системаи бонкҳои махсуси тиҷоратӣ дар Олмон тақрибан 30 бонкҳои хусусии ипотека мебошанд, ки бо гавари замин қарз медиҳанд ва бонкҳои, ки ба додани қарзҳои коммуналӣ таҳассусдоранд. Самти асосии фаъолияти ин низомии ташкилотҳои қарзӣ маблағгузори сохтмони манзил ва азнавсозии манзил мебошад [8].

Аз ин рӯ, системаи бонкии Олмон универсалӣ ҳисобида мешавад. Бартарии низомии бонкии Олмон дар он аст, ки он дорои модели самараноки идоракунии буда, инчунин бо дигар бахшҳои иқтисодӣ робитаи мустақам дорад.

Таърих ва амалияи ташаккул ва рушди муносибатҳои молиявии байналмилалӣ нишон медиҳад, ки дар баробари низомии рушдҳои бонкии Олмон системаи бонкии Канада низ яке аз муваффақтарин ва боэтимодтарин дар ҷаҳон аст. Дар Канада низомии бонкӣ ба мисли Олмон универсалӣ буда, бар хилофи дигар кишварҳои пешрафта он ба таври мутамарказ идора карда мешавад.

Вазифаҳои назоратро дар ин кишвар бонкҳои марказии хусуси иҷро мекунанд. Системаҳои молиявӣ ва бонкии Канада дар якҷоягӣ бо суғурта ва амволи ғайриманқул тақрибан 16,7% ММД-ро ва 6%-и шуғли умумиро таъмин мекунанд [7].

Дар Канада се намуди муассисаҳои бонкӣ мавҷуданд. Навъи якум - бонкҳои оинномавӣ, дуум - ширкатҳои трастӣ ва сеюм - иттиҳодияҳои қарзӣ. Ҳамаи муассисаҳои бонкӣ суратҳисобҳои қарзӣ мекушоянд ва ивази асъори хоричӣ ва инчунин амалиёти қарзиро амалӣ мекунанд.

Бояд гуфт, ки мисли дигар кишварҳои пешрафта низомии бонкӣ дар Канада низ бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва танзими самараноки иқтисоди кишвар таъсис дода шудааст. Бонк аз як тараф ба беҳбудии сифати зиндагии шаҳрвандон сарҳам мегузорад, аз тарафи дигар ба давлат барои назорат ва идоракунии босамари бозори молиявӣ тавсияҳои муҳим медиҳад.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонии иқтисодӣ нишон медиҳад, дар сатҳи байналмилалӣ системаи бонкӣ бо бонкҳои ИМА ва Аврупо монандии умумӣ дорад. Бонки Канада дар созмонҳои байналмилалӣ ё тавассути хариди қоғазҳои қиматнок дар бозорҳои дигар ва ё аз бонкҳои беруна қабули пасандозҳои фаъолони иштирок мекунад. Асосан, Бонки Канада аз ҳукумат ва бонкҳои тиҷоратӣ талаб мекунад, ки онҳо сатҳи муайяни пардохтпазириро тасдиқ кунанд [1].

Бояд гуфт, ки низомии бонкии Канада дар низомии муносибатҳои молиявии байналмилалӣ мақоми махсусро ишғол мекунад ва барои дигар кишварҳои рӯ ба тараққӣ аз ҷиҳати истифодаи вариантҳои қобили қабул воситаи муассири рушди бахши бонкӣ мегардад.

Дар қаламрави Англия шумораи бонкҳои хоричӣ назар ба ватанӣ зиёд аст ва системаи бонкии кишвар шабакаи бузурги филиалҳои хоричӣ дорад. Аз ин рӯ, дар бонкҳои Британияи Кабир ҳиссаи пасандозҳои асъори хоричӣ нисбат ба дигар кишварҳо хеле зиёд аст.

Бояд гуфт, ки низомии бонкии Британияи Кабир дузинагӣ аст. Дар зинаи боло бонки марказӣ ва дар поён бонкҳо, аз қабилӣ савдои тиҷоратӣ (депозитӣ) ва махсусгардонидашуда, кассаҳои амонатии хоричӣ, кассаҳои муҳосибӣ ҷойгир шудаанд [2].

Бонки марказии Британияи Кабир пардохтпазириро таъмин мекунад ва сиёсати пулиро қарзиро пеш мебарад, дар ҳоле ки бонки амонатии давлатӣ аз аҳоли барои маблағгузорӣ ва татбиқи барномаҳои давлатӣ маблағҳоро ҷалб мекунад.

Бонкҳои тичорати ва дигар бонкҳо ба хизматрасони ба шахсони воқеи ва ҳукуки ва муомилоти калони ташкилот машғуланд. Бартарии бахши бонкии Британияи Кабир ба инфрасохтори пешрафтаи молиявӣ, бозори сармояи қарзӣ ва дараҷаи баланди тахассусӣ, инчунин робитаи зич бо бозори байналмилалӣ молиявӣ вобаста аст.

Назария ва амалияи иқтисоди байналмилалӣ нишон дод, ки яке аз секторҳои бонкии дар ҷаҳон тараккикарда системаи бонкии ИМА мебошад. Дар Амрико, дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ, соҳибкорӣ бонкӣ ҷои муҳимро ишғол мекунад. Танзими ҳуқуқии низомӣ бонкӣ дар кишвар хеле қавӣ буда, асосан ба ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ, бахусус дар бахши бонкӣ нигаронида шудааст.

Бисёр соҳаҳои фаъолияти муассисаҳои молиявӣю кредитиро санадҳои ҳуқуқие, ки дар ибтидои асри гузашта қабул шудаанд, танзим мекунанд. Илова бар ин, кайд кардан лозим аст, ки дар баробари амик шудани интернационализацияи ҳаёти иқтисодӣ системаи банкии ИМА бо суръат таракки карда, проблемаҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ мамлакатро ҳал мекунад.

Дар ИМА, ҷунон ки тадқиқот нишон медиҳад, системаи сезинагии бонкӣ вуҷуд дорад. Системаи федералӣ захиравӣ сатҳи аввалро ишғол мекунад, аз ҷумла Шӯрои мудирон. Зинаи дуюмро бонкҳои тичоратӣ ва зинаи сеюмро ҷамъиятҳои қарзии мутақобила ва иттифоқҳои кредитӣ ташкил медиҳанд.

Аз нуқтаи назари истифодаи вариантҳои қобили қабул бояд гуфт, ки яке аз воситаҳои муҳим ва самаранокӣ низомӣ бонки меъёри бозтамвил мебошад, ки аз руи он метавон ба рушди иқтисодӣ кишвар дар маҷмӯъ баҳогузорӣ кард.

Меъёри бозтамвили Иёлоти Муттаҳидаи Амрико 0,25 фоизро ташкил медиҳад, ки аз фоизи пасти қарзҳо, фаъолияти баланди сармоягузорӣ, сатҳи пасти таваррум ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодӣ кишвар шаҳодат медиҳад [6,231].

Шиносой бо адабиёти муосири иқтисодӣ нишон медиҳад, ки системаи дигари бонкие, ки дар ҷаҳони молиявӣ пас аз ҷанг мавқеи пешқадамро ишғол мекард, Ҷопон буд. Мамлакат яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон буда, дорои захираҳои бузурги асбӯрӣ мебошад, ва дар айни замон ҳамчун сармоягузорӣ хеле эҳтиёткор ва муассир баромад мекунад.

Бузургтарин бонкҳои Ҷопон дар феҳристи рейтингӣ бонкҳои миллии пешрафтаи ҷаҳон шаш мақоми аввалро ишғол мекунанд ва ба феҳристи панҷоҳ бонки бузургтарини кишварҳои пешрафта тақрибан 20 бонки Ҷопон шомил мебошанд [3,195].

Хусусиятҳои фаъолияти низомӣ бонкӣ дар Ҷопон, то ба наздикӣ, додани қарз ба тичорати хурд ва ипотека буд. Баробари васеътар шудани интернационализацияи ҳаёти иқтисодӣ ва дар рафти ислохот бонкҳои калон бо мақсади самараноктар истифода бурдани ресурҳои молиявӣ аз нав ташкил карда шуданд.

Дар маҷмӯъ, бояд гуфт, ки Бонки Ҷопон дар низомӣ бонкии кишвар мавқеи бартариро ишғол мекунад, дар ҳоле ки бештар аз 55 фоизи саҳмияҳо ба давлат тааллуқ доранд. Ғайр аз ин, сахмдорони хусусӣ дар идоракунии бонкҳо иштирок намекунанд ва сармояи оинномавӣ бонки мамлакат 100 миллион иенро ташкил медиҳад. Хусусияти фаъолияти системаи бонкии Ҷопон ва умуман системаи иқтисодӣ дар он аст, ки даромаднокӣ барои японӣҳо ҳамеша дар мадди дуввум қарор гирифтааст. Мақсади Ҷопон ҳамеша таъмини рушди иқтисодӣ буд.

Аз нуқтаи назари таҳқиқоти мо бамаврид аст, ки хусусиятҳои фаъолияти низомӣ бонкии Федератсияи Русияро ҳамчун яке аз шарикони муҳими стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ёдовар шавем. Дар Русия низомӣ бонкӣ дузинагӣ мебошад. Дараҷаи болоӣ аз ҷониби Бонки марказӣ ва поёнӣ, чун дар аксари кишварҳо,

ташкilotҳои қарзӣ намояндагӣ мекунад. Дар Русия, ҳама бонкҳо моликияти хусусиро мушаххас ифода мекунад.

Бояд қайд кард, ки иқтисодии муосири Русия дар маҷмӯъ ва алалхусус бахши бонкӣ дорои ҷолибияти нисбатан пасти сармоягузорӣ ва коҳиши ҳиссаи сармояи хориҷӣ нишон медиҳад [4,137].

Хусусиятҳои фарқкунандаи системаи бонкии Русия ин набудани қарзҳои дарозмуддат ва иштироки давлат дар сохтори дороиҳо мебошад. Дар оғози соли 2020 дар ин кишвар 442 ташкилоти қарзӣ, аз ҷумла 402 бонк фаъолият мекунад. То имрӯз зиёда аз 70 фоизи бозор ба ҳиссаи бонкҳо бо иштироки давлат рост меояд [5].

Тавре ки тадқиқот нишон медиҳад, сиёсати иқтисодӣ дар соҳаи фаъолияти молиявӣ дар Русия ба таъмини рушди устувори низоми бонкӣ ҳамчун унсuri рушди иқтисодии кишвар нигаронида шудааст, ки дар он иштироки давлат дар оянда афзоиш хоҳад ёфт. Бо назардошти тамоюлҳои рушди технологияҳои муосир дар бозори дохилии Русия, метавон хулоса кард, ки технологияҳои рақамӣ ва навовариҳо ба як тамоюл дар бахши бонкӣ табдил ёфта, ташаккули бонкҳои инноватсиониро дар кишвар ҳавасманд мекунад.

Илова бар ин, дар чунин шароит дурнамои мусбати рушди бахши бонкӣ бо баланд бардоштани рақобатпазирии муассисаҳои бонкӣ ва оптимизатсияи низоми идоракунии бонкӣ алоқаманд хоҳад буд [5].

Қайд кардан зарур аст, ки дар Россия низоми бонкӣ нисбати дигар кишварҳои пасошӯравӣ бинобар сабаби дорои захираҳои калони молиявӣ фарқкунанда бошад, ҳам аксарияти махсусияти фаъолияти бонкӣ барои кишварҳои собиқ Шӯравӣ шабех мебошанд. Умуман кишварҳои собиқ Шӯравӣ дар тамоми фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар дар марҳилаи аввал аз таҷриби калони Россия истифода намудаанд. Барои ҚТ, ки Россия шарикӣ боэътимод ва рушд арзёбӣ мегардад тараққиёти он аҳамияти калони стратегӣ дорад.

Инчунин дар тадқиқоти мо кӯшиш шудааст, ки хусусиятҳои фаъолияти низоми бонкии Чин ҳамчун шарикӣ муҳими стратегии Тоҷикистон низ нишон дода шавад. Дар низоми бонкии Чин, дар муқоиса бо кишварҳои дар боло зикршуда, сатҳи баланди иштироки давлат ба назар мерасад. Системаи бонкии Чин имрӯз ду хусусияти хосро оро мебошад.

Якум, қарзҳои бонк қисми асосии бо пул таъмин намудани хоҷагии халқ (69,6 фоиз) мебошанд. Дуввум, дар низоми бонкӣ бонкҳои тиҷоратии давлатӣ ва саҳҷомӣ бартарӣ доранд.

Низоми бонкии Чин низ сезинагӣ ҳисобида мешавад. Дар низоми бонкии кишвар мақоми муҳимро Бонки марказӣ, бонкҳои давлатӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, инчунин бонкҳои хусусӣ ва омехта ишғол мекунад. Бояд гуфт, ки дар Чин бонкҳои сиёсӣ низ фаъолият мекунад, ки ҳадафи он аз ҷиҳати молиявӣ дастгирии сиёсати иқтисодии кишвар ба шумор меравад.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд кард, ки Чин ҳамчун кишвари босуръат рушдкунанда дар системаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Дар феҳристи бузургтарин иқтисодҳои ҷаҳон кишвар аз рӯи ҳаҷми савдои хориҷӣ дар ҷои чорум қарор дорад. Яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи муносибатҳои молиявӣ ташкили бахши самараноки бонкӣ бо ёрии инфрасохтори пешрафта маҳсуб меёбад.

Дар баробари ин бояд гуфт, ки дар кишвар барои бонкҳои хусусӣ монеаҳои зиёд вучуд дорад. Назорати давлатӣ дар соҳаи бонк, алалхусус танзими фоизи қарзҳо ба таври катъӣ ба роҳ монда мешавад. Бартари низоми бонкии Чин низ шабакаи васеи бахши бонкӣ дар саросари кишвар аст.

Бо дарназардошти иқтисодии аҳоли ва рушди устувори иқтисодӣ, метавон тахмин кард, ки ҳадамоти бонкӣ дар Чин ба яке аз муваффақтарин хизматрасониҳо дар ҷаҳон табдил меёбад. Илова бар ин, бояд дарк кард, ки кишвар имрӯз дорои захираҳои бузурги асҷорию молиявӣ мебошад.

Хулосаҳои дар боло зикргардидаро вобаста ба фаъолияти бахши бонкии давлатҳои хориҷӣ ҷамъбаст намуда, метавон ба хулосае омад, ки иқтисодиёти кишварҳои пешрафта имрӯз бо суръати баланди рушди институтҳои молиявӣ ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи таъмини рушди иқтисодии кишвар тавсиф мешавад. Сатҳи баланди рушди низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки аз имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҷалби технологияҳои баланд самаранок истифода бурда шавад.

Бар асоси ин, бахши бонкӣ ҳамчун омили рушди фаъолияти иқтисодӣ дар ҳама кишварҳо барои таҳқиқоти илмӣ таваҷҷӯҳи зиёд дорад. Рушд ва ҳолати низоми бонкии кишварҳои гуногун аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногун муайян карда мешавад, ки дар ҷадвали рақами 1 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 1.-Таҳлили муқоисавии низоми бонкӣ дар соли 2020

Нишондиҳандаҳо	Кишвар				
	Россия	ИМА	Олмон	Британияи Кабир	Ҷопон
Шумораи ташкилотҳои қарзӣ, адад	484	7245	1329	582	608
Шумораи бонкҳо, адад	440	5312	1159	467	385
Шумораи бонкҳо бо иштироки хориҷӣ, адад	24	318	274	138	52
Дороиҳои умумии бахши бонкӣ, миллиард доллари ИМА	622	1860	963	1146	1091
Ҷоидаи (рентабельность) сармоя %	9,7	15,08	12,38	11,53	14,12
Маблағи умумии пасандозҳо, миллиард доллар	413	671	581	719	688
Ҳаҷми қарзҳо, млрд. долл	887	993	776	832	749

Сарчашма. Сравнительный анализ банковских систем России и развитых стран мира. Ена А.В. В сборнике: Развитие цифровой экономики в условиях новой реальности. Сборник научных статей по итогам Международной научно-практической конференции. Саратов, 2020. С. 12-13.

Дар асоси маълумоти ҷадвал мушоҳида кардан мумкин аст, ки Русия ҳамчун як кишвари рӯ ба тараққӣ аз ҳама ҷиҳатҳо аз кишварҳои боло қафо мемонад. Бояд гуфт, ки чунин тамоюл дар тамоми кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳида мешавад. Шумораи бонкҳои дорои иштироки хориҷӣ ва ҳаҷми дороиҳо дар муқоиса бо кишварҳои пешрафта бо ҳаҷми калон фарқ мекунад. Тафовут дар низоми бонкӣ, тавре ки таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, на танҳо аз истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, балки ба сатҳи даромад ва рушди устувори нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар вобаста аст.

Тавре маълум аст, дар кишварҳои дорои иқтисоди давраи гузариш тамоюлҳои манфии рушди иқтисод, бахусус сатҳи баланди таваррум, қасри буҷет, рушди фасод, фазои номусоиди сармоягузорӣ ва рушди сусти низоми бонкӣ мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, барои ноил шудан ба некӯаҳволии иқтисодӣ, тамоми кишварҳои сусти тараққикарда кӯшиш мекунад, ки нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро тавассути ҷалби сармоя, технология ва истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ афзоиш диҳанд.

Азбаски вазъи саноати молиявии ин ё он кишвар ва сектори бонкии он як унсури рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, омӯзиши таҷрибаи бисёре аз давлатҳои ҷаҳон ба мо имкон медиҳад, ки хулосаҳои умумие ба даст орем, ки барои самаранок истифода бурдани низоми бонкӣ дар кишвар ва ташаккули принципҳои асосии фаъолияти молиявӣ мусоидат намояд.

Ҳамин тавр, дар ин марҳилаи таҳқиқ метавон гуфт, ки низоми бонкии давлатҳои хориҷӣ марҳилаи дуру дарози рушдро паси сар карда, имрӯз онҳо соҳаи бонкиро самаранок идора мекунад. Дар низоми муносибатҳои молиявии

байналмилалӣ бонкҳои кишварҳои дар боло зикршуда мавқеъҳои афзалиятнокро ишғол намуда, на танҳо шартӣ зарурии таъмини рушди иқтисодии кишвар, балки заминаи рушди сохтори молиявӣ ҷаҳонӣ низ мегарданд.

Омӯзиши низоми бонкии кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ ва таҳлили муқоисавии фаъолияти онҳо имкон медиҳад, ки дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ ҷиҳатҳои заиф ва тавоно ошкор карда, самтҳои афзалиятноки рушди низоми бонкии кишвар муайян карда шавад.

Тадқиқотҳои, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуданд, нишон доданд, ки сатҳи рушди баҳши бонкии кишвар аз низоми бонкии давлатҳои хориҷӣ, бахусус Федератсияи Русия хеле пасттар аст. Сабабҳои ақибмонӣ аз низоми бонкӣ пеш аз ҳама ба сатҳи пасти сармоядорӣ, набудани бонкҳои махсусгардонидашуда, бонкҳои инноватсионии сармоягузорӣ, номукаммалии заминаи қонунгузорӣ ва набудани идоракунии муассири низоми бонкӣ марбут аст.

Бинобар ин, дар марҳалаи кунунии рушди кишвар ҳалли масъалаи фаъолияти пурсамари низоми бонкӣ, таъмини муомилоти оқилонаи пул, устувории кори тамоми муассисаҳои молиявӣ ва хоҳиши интеграцияи иқтисодӣ бо дигар ташкилотҳои молиявӣ байналхалқӣ аҳамияти махсус пайдоо мекунад. Аз ин лиҳоз, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти таъмини рушди босамари низоми бонкӣ барои мо шартӣ зарурии рушди минбаъдаи устувори бозори молиявӣ мегардад.

Дар баробари ин ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар шароити кушод будани низоми иқтисоди миллӣ вазъи низоми бонкиро дар робита ба нигоҳ доштани нишондодҳои макроиқтисодӣ оптималӣ тавсиф кардан мумкин аст. Бояд қайд кард, ки дар бозори молиявӣ кишвар инчунин рушд ёфтани бозори коғазҳои қиматнок ва суғурта, афзоиши дорониҳои муассисаҳои молиявӣ, инчунин пешниҳоди доираи васеи хизматрасониҳои бонкӣ аз беҳбудии низоми бонкӣ гувоҳӣ медиҳад [9, с.141].

Ҳамин тавр, дар асоси омӯзиши хусусиятҳои фаъолияти низоми бонкӣ метавон гуфт, ки барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон вариантҳои қобили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ бо дарназардошти анъана, хуввият, хусусияти миллӣ ва тафаккурро истифода бурдан зарур аст. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯҳронӣ ба мисли низоми бонкии дигар кишварҳо метавонад танҳо дар муддати кӯтоҳ самаранок рушд кунад.

Аз ин лиҳоз, такмили заминаҳои ҳуқуқӣ, таҳияи механизмҳои нави пешгирии таҳдидҳои молиявӣ ба илму фаъолияти иқтисодии кишвар масъалаи муҳимтарин ба шумор рафта, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ бошад, ки дар онҳо рушди босуръати бозори молиявӣ ба назар мерасад, барои таъмини устуворнокии рушди фаъолияти бонкии кишвар махсусан аҳамияти басо калон дорад.

Адабиёт:

1. Банк Канады. [Электронный ресурс] <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. дата обращения 26.10.2020.
2. Банковская система Великобритании. [Электронный ресурс] <http://www.globfin.ru/articles/banks/uk.htm>. Дата обращения 26.10.2020.
3. Виноградов А. И. Банковская система США, Германии и Японии: сравнительный анализ. А.И. Виноградов. Ученые записки Российской Академии предпринимательства. 2015. № 42. С. 195-201.
4. Манаева О.В., Агафонова М.С. Современная банковская система РФ и ее совершенствование // Успехи современного естествознания. – 2012. – №4. –С.137-137; URL: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=29939> (дата обращения: 02.11.2020).
5. Моисеенко Д.В. Банковская система России: современное состояние и перспективы развития. Д.В. Моисеенко. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43869608>. Дата обращения 02.11.2020.
6. Товкаленко А.А., Сравнительная характеристика банковских систем России и США. А.А. Товкаленко., Т.В. Скребцова. В сборнике: Будущее науки -

2013. Материалы Международной молодежной научной конференции. Ставропольский государственный аграрный университет. 2013. С. 231-234.
7. Финансово-банковская система Канады. [Электронный ресурс] <http://www.canada.ru/about/economics/financial.shtml>. Дата обращения 20.10.2020.
8. Шиллер Роберт. Финансы и хорошее общество. – М.: Издательство Института Гайдара, 2014.
9. Содиков, М. С. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС / М. С. Содиков, М. Х. Данаева // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 137-145.
-

РАЗВИТИЕ ТОРГОВЛИ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ

Шацкая Э.Ш. - к.э.н., доцент ГБОУВО РК «Крымский инженерно-педагогический университет имени Февзи Якубова»

Важнейшей отраслью народного хозяйства является химическая и нефтехимическая промышленность, которая производит вещества, используемые во всех сферах повседневной жизни и экономики. Одной из актуальных тем исследования является роль химической промышленности в быстром внедрении научно-технического прогресса, повышении эффективности производства и развитии силы производства каждой стране. Продукция химической промышленности находит применение во всех сферах народного хозяйства и в повседневной жизни.

Актуальность исследования заключается в том, что химическая промышленность является одной из ведущих отраслей, обеспечивающих раннее внедрение научно-технического прогресса во всех сферах экономики, повышение эффективности социального производства и ускорение развития производительных сил в каждой стране.

Ключевые слова: химическая продукция, химическая промышленность, инновации, развитие, экспорт, импорт, маркетинговое исследование.

РУШДИ ТИЧОРАТИ МАҲСУЛОТИ КИМИЁВЌИ ДАР БОЗОРИ ҶАҲОНЌИ

Соҳаи муҳимтарини хочагии халк саноати химия ва нефту химия мебошад, ки дар он моддаҳои истеҳсол карда мешаванд, ки дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти рузгор ва хочагии халк истифода мешаванд. Яке аз мавзӯҳои актуалии тадқиқоти роли саноати химия дар бо-суръат ҷорӣ намудани прогресси илму техника, зиёд кардани самараи истеҳсолот ва инкишоф додани қувваи истеҳсолот дар ҳар як мамлакат мебошад. Маҳсулоти саноати химия дар ҳамаи соҳаҳои хочагии халк ва дар ҳаёти ҳарруза истифода бурда мешавад.

Аҳамияти тадқиқоти аз он иборат аст, ки саноати химия яке аз соҳаҳои пешқадам буда, пеш аз муҳлат дар ҳамаи соҳаҳои хочагии халк ҷорӣ намудани комёбиҳои прогресси илму техника, зиёд кардани самараи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва тезондани тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунандаро таъмин менамояд. ҳар як мамлакат.

Калидвожаҳо: маҳсулоти кимиёвӣ, саноати кимиё, инноватсия, рушд, содирот, воридот, тадқиқоти маркетингӣ.

DEVELOPMENT OF TRADE IN CHEMICAL PRODUCTS ON THE WORLD MARKET

The relevance of the research lies in the fact that the chemical industry is one of the leading industries that ensure the early introduction of scientific and technological progress in all spheres of the economy, increase the efficiency of social production and accelerate the development of productive forces in each country.

The relevance of the study lies in the fact that the chemical industry is one of the leading industries that ensures the early introduction of scientific and technological progress in all spheres of the economy, increasing the efficiency of social production and accelerating the development of productive forces in each country.

Keywords: chemical products, chemical industry, innovation, development, export, import, marketing research

В центре внимания современной химической промышленности находится удовлетворение повседневных потребностей людей и их здоровья. Это отражено в публикациях таких ученых, как И.П. Фаминский, В.Ю. Пресняков, Б.М. Смитенко, В.А. Васильев, Л.В. Сабельников, А.С. Булатов, К.Г. Сусаян, Н.Н. Ливенцев, Б.С. Панков, И.А. Спиридонов и многих других практиков в области зарубежного экономической деятельности.

Процесс химизации народного хозяйства - это результат развития химической промышленности. Он предполагает широкое использование промышленной продукции и полное внедрение химических процессов в различные отрасли народного хозяйства. Нефтепереработка, тепловая энергетика (за исключением атомных электростанций), целлюлозно-бумажная, черная и цветная металлургия, производство строительных материалов (цемента, кирпича и т.д.) и многие отрасли пищевой промышленности основаны на использовании химических процессов для изменения структуры исходного вещества. Химическая промышленность объединяет множество отраслей, включая производство продукции из углеводов, полезных ископаемых и другого сырья путем химической переработки. Основные секторы химической промышленности показаны на рисунке 1.

Отрасли химической промышленности:
горно-химическая
основная химическая
производство синтетических красителей
производство синтетических смол и пластических масс;
производство искусственных и синтетических волокон и нитей;
производство химических реактивов, особо чистых веществ и катализаторов;
фотохимическая;
лакокрасочная ;
химико-фармацевтическая;
производство химических средств защиты растений;
производство товаров бытовой химии;
производство пластмассовых изделий, стекловолоконных материалов, стеклопластиков и изделий из них.

Рисунок 1.1. Отрасли химической промышленности [1]

Горно-химическая отрасль занимается добычей и обогащением различных химических минеральных сырьевых материалов, таких как фосфориты, апатиты, калийные соли и другие. Основная химическая отрасль специализируется на производстве неорганических кислот, минеральных солей, щелочей, минеральных удобрений, химических кормовых средств, хлора, аммиака и прочих продуктов. Еще одной важной сферой является производство синтетических красителей, которая включает в себя создание органических красителей, полупродуктов и синтетических дубителей. Наконец, важным сектором является производство синтетических смол и пластических масс.

Производство искусственных и синтетических волокон и нитей является одной из основных отраслей химической промышленности. Кроме того, здесь также осуществляется производство химических реактивов, особо чистых веществ и катализаторов.

Фотохимическая промышленность занимается производством фотокиноплёнки, магнитных лент и других фотоматериалов. Она также играет важную роль в развитии современной фотографии и кинематографии.

Лакокрасочная промышленность занимается получением различных видов красок, лаков, эмалей, нитроэмалей и т.п. Эти продукты широко используются в строительстве, автомобильной промышленности и других отраслях.

Химико-фармацевтическая промышленность является важным звеном в производстве лекарственных веществ и препаратов. Она играет ключевую роль в сохранении здоровья и борьбе с различными заболеваниями.

Производство химических средств защиты растений имеет большое значение для сельского хозяйства. Оно позволяет бороться с вредителями и болезнями растений, обеспечивая урожайность и качество продукции.

Производство товаров бытовой химии включает в себя производство моющих средств, средств для уборки и других товаров, которые используются в повседневной жизни.

Производство пластмассовых изделий, стекловолоконных материалов, стеклопластиков и изделий из них имеет широкое применение в различных отраслях промышленности и строительства. Эти материалы обладают высокой прочностью и устойчивостью к воздействию различных факторов.

Оценка перспектив развития рынка химической промышленности представлена в таблице 1.

Таблица 1.

Перспективы развития рынка химической промышленности

Характеристика	Значение
1. Потенциальный размер отраслевого рынка и прогнозы относительно его роста	В ближайшем будущем рынок будет расти.
2. Условия конкуренции в отрасли, способствующие повышению или падению дохода организации	В настоящий момент наблюдается высокий уровень конкуренции в отрасли. Усиливается влияние на отрасль новых игроков, которые в будущем могут значительно повлиять на доходность существующих игроков и лидеров рынка
3. Благоприятный или неблагоприятный характер отраслевого влияния на движущие силы	Отрасль благоприятно влияет на движущие силы.
4. Потенциальная возможность для входа или выхода на рынок крупных или возможно опасных компаний	Возможно появление крупных игроков на рынке химической промышленности.
5. Устойчивость и надежность спроса	Спрос не устойчив.
6. Степень риска и неопределенности в отрасли в будущем	Данная отрасль сопряжена с высокой степенью риска.

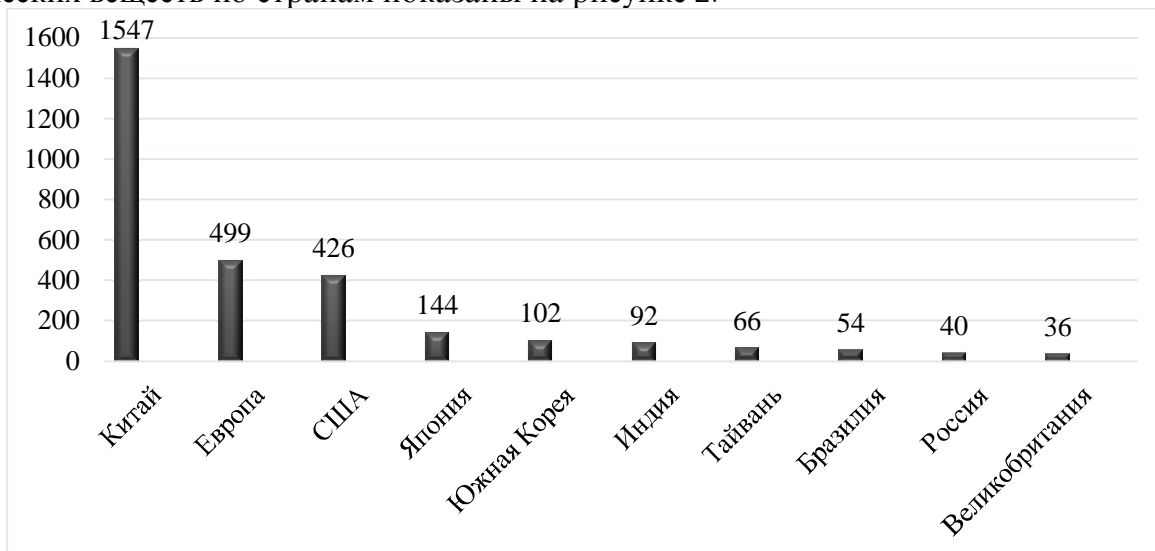
* составлено автором по данным [4]

По оценкам экспертов, ежегодные темпы роста мировой химической промышленности составят 2,7%, а к 2030 году объем рынка может достичь 4,391 миллиарда долларов США. Расширению этой отрасли также будет способствовать рост населения мира. Если прогноз роста населения мира верен, то к 2030 году население планеты достигнет 8,2 миллиарда человек, поэтому потребление химической продукции значительно увеличится.

Согласно оценкам экспертов, мировая химическая промышленность будет расти со скоростью 2,7% в год, и к 2030 году объем рынка может достичь 4,391 миллиарда долларов США.

В 2030 году ожидается, что население планеты достигнет 8,2 миллиарда человек, что способствует расширению химической отрасли и значительному увеличению

потребления химической продукции. Сегодня химическая промышленность вносит вклад в мировой ВВП в размере \$1,1 трлн (1,4% мирового ВВП) и обеспечивает 15 миллионов рабочих мест. Глобальные продажи химикатов достигли 3,9 триллиона долларов, причем более половины продаж пришлось на основные химикаты, пластмассы и синтетический каучук в первичных формах. Мировые продажи химических веществ по странам показаны на рисунке 2.

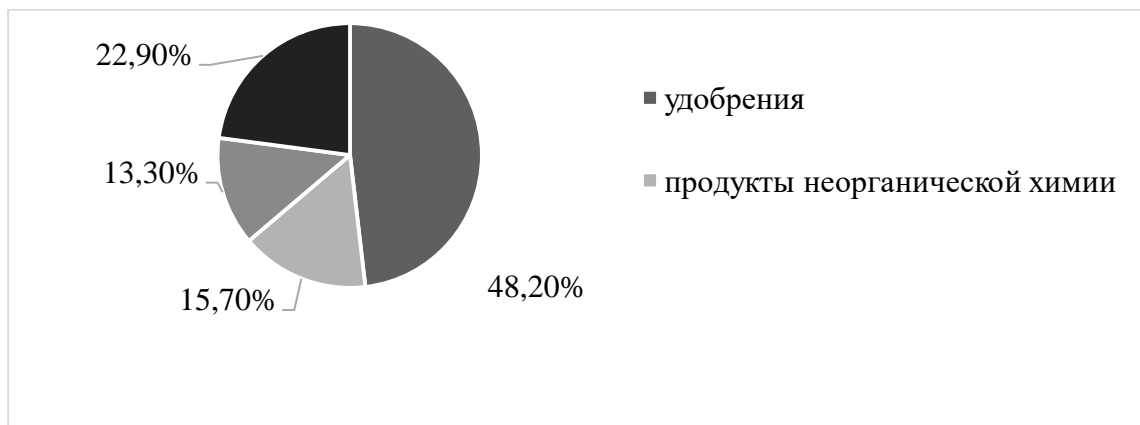
Рисунок 2. Мировые продажи химической продукции по странам в миллиардах евро в 2021 г. [5]

Вот что можно сказать о продажах химических веществ по странам в мировой промышленной структуре: более половины всех продаж (32% - основные химикаты и 21,8% - пластмассы и синтетический каучук в первичных формах) приходится на два вида продукции.

Рисунок 3. Структура продаж химической отрасли по видам химической продукции в мире, 2021, трлн. долл. [5]

Кроме того, экспорт «Продукции химической промышленности» из России в 2021 году составил 25,9 млрд долларов, что является увеличением на 61,4% по сравнению с прошлым годом. Экспортируемая Россией химическая продукция, представлена на рисунке 4.

Рисунок 4. Основные экспортируемые товары РФ в % за 2021 г. [5]

Импорт продукции химической промышленности в Россию за 2021 год увеличился на 22,24% по сравнению с предыдущим годом и составил 35,9 миллиардов долларов. Импортируемые товары в РФ, представлены на рисунке 5 [5].

Рисунок 5. Основные импортируемые товары РФ в % за 2021 г. [5]

Выводы. Современный мировой химический рынок стал более конкурентоспособным и требует больших затрат на экологическую безопасность. Ведущие страны, особенно из Западной Европы, сталкиваются с проблемой снижения ценовой конкурентоспособности своей химической продукции по сравнению с товарами других стран.

Реструктуризация крупных химических компаний стала необходимой в результате глобальных изменений в структуре мирового химического производства и потребления. Одной из основных причин реструктуризации является стремление к сокращению затрат и внедрению новых, более эффективных и экологически чистых технологий. Кроме того, компании также отдают предпочтение производству квалифицированной химической продукции. В этом процессе особое внимание уделяется странам, где рабочая сила дешевая.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сергеев П.В. Мировое хозяйство и международные экономические отношения на современном этапе: Учебное пособие по курсу «Мировая экономика»- М.: Юнити, 2017. С. 188
2. Академия Конъюнктуры Промышленных Рынков. Маркетинг для химии [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.newchemistry.ru/printletter.php?n_id=2478
3. Аналитический портал химической промышленности [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://newchemistry.ru/files/xim_prom/
4. Аналитический бюллетень. Химическое производство. Выпуск №20 [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://riarating.ru/trend/chemistry20>

5. Иванов В.П., Химический комплекс России: задачи и перспективы. Федеральный справочник [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://federalbook.ru/files/ТЕК/Том13/1>

6. Мировые продажи химической продукции по странам в миллиардах евро в 2021 г. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://ru-stat.com/analytics/9114>

ЗАМИНАҲОИ РУШДИ СОДИРОТ ДАР ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Қурбонов Абдулхай Каримович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел: 917.24.24.83

Дар мақолаи мазкур раванди назариявӣ ва заминаҳои паёдоиши ҷараёни содиротӣ омӯхта шудааст. Баъдан омӯзиши иқтисодии содиротии давлат дар шароити муосир ва ҷараёни рушди он таҳлил карда шудааст. Дар ин замина роҳҳои такмилдиҳии ҷараёни содиротӣ дар ҷорҷубаи рушди соҳаи саноатикунонӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: содирот, иқтисодиёт, истеҳсол, маҳсулот, муносибат, муомилот, пул, савдо, саноат, кишоварзӣ.

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В данной статье изучаются теоретический процесс и основы возникновения экспортного потока. Затем анализируется исследование экспортной экономики государства в современных условиях и процесс ее развития. В этом контексте показаны пути улучшения экспортных потоков в рамках развития индустриализации.

Ключевые слова: экспорт, экономика, производство, продукция, отношения, сделки, деньги, торговля, промышленность, сельское хозяйство.

FUNDAMENTALS OF EXPORT DEVELOPMENT IN THE NATIONAL ECONOMY

This article examines the theoretical process and basis of the emergence of an export flow. Then the research of an export economy of government are analyzed in modern conditions and process. In this context, ways to improve export flows as part of the development of industrialization are shown.

Key words: export, economy, production, products, relationships, transactions, money, trade, industry, agriculture.

Маълум аст, ки дар ҳамаи сохторҳои ҷамъияти тичорати байни давлатӣ дар шакли гуногун ҷой дошт. Бо рушд кардани иқтисодиёт, муносибатҳои нави савдо дар ҷамъият инкишоф меёбад. Амали намудани раванди савдо дар системаи иқтисодии давлат ин устувории иқтисодии онро нишон дода, пеш аз ҳама ба таъмини беҳатарии иқтисодии он нигаронида мешавад.

Бояд қайд кард, ки баъд аз дарёфти мустақилияти давлатӣ то аввали солҳои 2000-ум Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари маҳсулотҳои кишоварзӣ, боз ду намуди маҳсулоти саноатӣ, алюминӣ ва нахи пахта содирот мекард. Баъд аз таъмин намудани рушди соҳаи кишоварзӣ, аз нимаи дуоми солҳои 90-уми асри гузашта аз мамлакати мо давра ба давра тадричан содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ афзудан гирифт.

Аз аввали солҳои 2000-ум саркарда дар иқтисодиёти миллии мамлакат баробари содироти маҳсулоти кишоварзӣ боз маҳсулотҳои гуногуни соҳаи саноатӣ низ содирот карда мешуд. Яъне баъд аз сохтани корхонаҳои хурду миёна ва калони саноатӣ характерӣ истеҳсоли дошта онҳо ба истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда нигаронида шудаанд.

Ҳамин тавр ҷараёни истеҳсоли молҳои содироти тағйир ёфта, номгуи маҳсулотҳои содиротӣ зиёд шуда, шумораи корхонаҳои истеҳсолии саноатӣ ба зиёда 2300 адад расид.

Агар тавозуни пардохти содирот ва воридоти роида бароём тули солҳои охир то соли 2020 пайдарҳам содироти молу маҳсулот аз 1 млрд 400 млн доллари ИМА ба 1 млрд 600 млн долари ИМА афзудааст.

Лекин то ҳол воридот дар тавозуни пардохтӣ зиёда 4 млрд долари ИМА ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки дар сарчашмаи ин муносибатҳо, муносибатҳои молиқу

пулӣ меистад. Масъалаи мазкуро олими классики илми иқтисодӣ Карл Маркс омӯхта, чунин қайд мекунад, ки муносибатҳои молиқу пулӣ муҳим дар ҳама сохторҳои ҷамъияти мебошад.[2]

Ҳамин тавр ҷамъияти инсониро бе мубодила ва муносибатҳои молиқу пулӣ тасаввур кардан ғайри имкон мебошад. Чун ки тамоми кушиш ва фаъолияти инсонӣ барои ба даст овардани ягон чиз нигаронида шудааст.

Аз ҷумла бо роҳи истеҳсол ва аз худ намудани неъматҳои моддӣ нигаронида мешавад. Бинобар ин муносибатҳои истеҳсолӣ дар ҷамъият бе восита барои ба вуқӯ пайвастанӣ истеҳсоли неъматҳои моддӣ равона карда шудааст.

Аз ин лиҳоз истеҳсоли неъматҳои моддӣ ин раванди таъминкунандаи маводҳои истеъмоли талаботи асосии ҳаёти ҷомеаи инсонӣ мебошанд. Чараҳои истеҳсолот боз дигар категорияҳои ба худ хосро, ки тақсимот, мубодила ва истеъмолот мебошад, дар бар мегирад.

Масъалаи мазкуро дар баробари К. Маркс ҳануз классикони дигари илми иқтисодӣ А. Смит ва Д. Рикардо омӯхта қайд, крада буданд, ки предмети назарияи иқтисодиро истеҳсоли неъматҳои моддӣ ташкил медиҳанд.[3]

Ҳамин тариқ дар сарчашмаи муносибатҳои ҷамъияти муносибатҳои истеҳсолӣ меистад, ки истеҳсоли маҳсулоти тайёр таъмини физиологии инсонро ҳамчун мавҷудоти зинда бе ист дар давраҳои муайян бо ғизоҳои гуногуни истеҳсоли таъмин карда ва як қисмати он дар сатҳи давлат ба савдои беруна нигаронида мешавад.

Ҳануз 20 январи соли 2022 дар маҷлиси васеи Ҳукумати Ҷумҳурии Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вазорати саноат ва технологияҳои нав, кишоварзӣ, Агентии содирот ва палатаи савдо ва саноатро вазифадор намуданд, ки ба мақсади таъмини рақобатноки маҳсулоти асосии содиротӣ дар бозори ҷаҳонӣ ва дарёфти бозорҳои нави фуруш, дар доираи Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 вобаста ба ташкил кардани маҳсулоти ниҳии дорои арзиши баланди иловашуда, диверсификатсияи содирот муаррифи молу маҳсулотиватанӣ дар хориҷи кишвар ба фароҳам овардани шароити мусоид барои содироткунандагон корро беҳтар бароҳ монанд.[1]

Ҳамин тавр баъд аз истеҳсол ва тақсими маҳсулоти истеҳсолшуда, ба таъмини талаботи дохили як кишвар он ба муомилот нигаронида мешавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки савдои берунаи содироти мол маҳсусан дар давоми солҳои истиқлолияти давлатӣ аз ҳама солҳо дида дар соли 2021 аз Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар маҳсулот содирот карда шудааст.

Дар соли 2021 аз ҳама номгуи маҳсулоти ба хориҷа содиротшуда дар ҷумҳурии бештар аз 2 млрд доллари ИМА ба даст оварда шудааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки қошиқҳои содирот дар давраи COVID-19 дар тавозуни пардохтӣ ба ҷашм мерасад.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз хелоҳам молу маҳсулоти зиёд ба бозори ҷаҳонӣ содирот менамояд. Дар баробари ин дар мавсими тобистон бо сабаби камшудани талабот ба қувваи барқ, содироти қувваи барқ дар ҳаҷми муайян ба роҳ монда мешавад.

Дар баъзе солҳо рушди содироти кишвар то ба 33% зиёд шудааст. Имрӯз молу маҳсулоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бозорҳои нави талаботро ба худ пайдо карда истодааст. Дар соли 2021 маҳсулотҳои ду ширкати тижорати кишвар ба бозори Иморати мутаҳидаи Араб роҳ ёфтааст. Маҳсулотҳои воридшаванда ба ҷумҳури то имрӯз бо арзиши иловашудаи на онқадар муфид ҳисоб карда ворид менамоянд. Бинобарин дар ҳолати мазкур метавонад тавозуни савдоӣ, манфӣ боқӣ монад.

Дар соли 2021 содирот беш аз 2 млрд 500 млн доллари ИМА-ро ташкил дод, дар ин давра аз ҳама зиёдтар соли 2021 мева ба Руссия содирот карда шуд. Яъне дар даҳ соли охир соли 2021 ҳаҷми савдо ба ин давлат зиёда аз 1 млрд доллари ИМА расидааст, ки дар ҳаҷми 39% зиёд шудааст. Дар давари таҳлилшаванда қариб 70% - и маҳсулотҳои соҳаи хуруқворӣ аз Федератсияи Россия ба кишвари мо ворид карда шудааст.

Ҳамин тавр раванди содирот бо гузаштан ба чараҳои саноатикунни мамлакат аз модели аграрии саноатӣ ба саноатӣ- аграрӣ боз ҳам шароити мусоидро ба вуқӯд

овардааст, ки он метавонад заминаи асосии натанҳо содироти маҳсулоти кишоварзӣ балки маҳсулоти соҳаи гуногуни саноатӣ мегардад.

Ҳамин тариқ дар тавозуни пардохтӣ ҳаҷми содирот сол аз сол афзуда истодааст. Дар шароити муосир тамоми соҳибкорон, ки корхонаҳои истеҳсоли доштаро зарур аст, ки маҳсулоти истеҳсолкардашонро ба содирот нигаронида, чараёни истеҳсолиро тағйир дода, раванди занҷири коркарди маҳсулотҳои истеҳсолии соҳаи саноатро то дараҷаи ниҳой маҳсулоти тайёр бароҳ монанд.

Яъне аз як номгуи ашёи хом то ҳади охирин номгуи истеҳсоли онро ба роҳ монда баъдан маҳсулоти тайёро ба содирот равона созанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2020 новобаста ба таъсири баъзе омилҳо чараёни содиротӣ дар тавозуни савдой тамоил ба афзоиш дошта, нисбати соли 2019 он то ба 20% афзуда ё ин ки ба маблағи 232,5 млн доллари ИМА зиёд шудааст[4].

Ҳамин тавр заминаҳои асосии рушди содироти малакат, ин истеҳсоли маҳсулотҳои соҳаи кишоварзӣ, саноатӣ ва саноати истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ дар асоси саноатикунони кишвар дар чорчубаи иқтисоди бозорӣ ваобаста ба талабот ва тақлифоти маҳсулот ба бозори ҷаҳони мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Ҷумҳурият. №15 (24374), - 21.01.2022.
2. К.Маркс. -Капитал, М.: -1967.-828с.
3. Политическая экономия. М. Мысль – 1978.- 250с.
4. Ҳисоботҳои аввалаи Агентии содироти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020- 2021.

ИМКОНИЯТҲО ВА РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Мирсаидов С.А. – д.и.и., профессори кафедраи фаъолияти гумрукии ДДМИТ,
Дустова Х.Ш. - Докторанти Ph.D, курси 2.

Дар мақола фаъолияти корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва ҳаҷми истеҳсолоти он бо мақсади баланд бардоштани иқтисодии содиротии мамлакат мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Муаллифон ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти озуқаворӣ, сохтори содиротии молҳои мамлакатро таҳлил карда, фаъолияти содиротиро ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти самараноки иқтисодии ҳар як давлат доништаанд. Ҳамчунин хусусиятҳои ташаккули стратегияи содиротӣ, принципҳои амали фаъолияти ба содирот нигаронидашуда, тадбиқи инноватсия ва механизмҳои дастгирии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ асоснок гардидаанд.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, кишоварзӣ, саноат, инноватсия, механизм, принцип, стратегия, иқтисодии содиротӣ.

В статье рассмотрены деятельность предприятий агропромышленного комплекса и объемы его производства в целях повышения экспортного потенциала страны. Авторы проанализировали объемы производства продовольственных товаров, структуру экспорта товаров страны и считают экспортную деятельность неотъемлемой частью эффективной экономической деятельности каждого государства. Также обоснованы особенности формирования экспортной стратегии, принципы экспортноориентированной деятельности, внедрения инноваций и механизмы поддержки предприятий агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: Агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, промышленность, инновация, механизм, принцип, стратегия, экспортный потенциал.

The article examines the activities of enterprises in the agro-industrial complex and the volume of its production in order to increase the country's export potential. The authors analyzed the production volumes of food products, the structure of the country's exports of goods and consider export activities to be an integral part of the effective economic activity of each state. The features of the formation of an export strategy, the principles of export-oriented activities, the introduction of innovations and mechanisms for supporting enterprises of the agro-industrial complex are also substantiated.

Key words: Aro-industrial complex, agriculture, industry, innovation, mechanism, principle, strategy, export potential.

Комплекси агросаноатӣ муҳимтарин соҳаи иқтисодиёти Тоҷикистон буда, сатҳи рушди интенсивӣ ва экстенсивии он иқтисодии таъмини амнияти озуқавории давлат ва вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро муайян мекунад. КАС маҷмуи калони байнисоҳавӣ ба шумор меравад, ки ба самаранокии хоҷагии халқи мамлакат таъсири калон мерасонад [3,С.34]. Яке аз қисматҳои муҳимтарини комплекси агросаноатӣ соҳаи аграрӣ ба ҳисоб рафта, ҳадафи асосии он таъмини аҳолии мамлакат бо озуқа ва соҳаҳои саноати хӯроквориву сабук бо ашъи хом мебошад.

Боиси қайд аст, ки саноати сабук ва хӯрокворӣ ҳамчун ҷузъи таркибии комплекси агросаноатӣ дар давоми солҳои 2017-2021 аз 857 ба 949 адад ва ё 110,7% зиёд гаштааст. Ҳиссаи шумораи он бошад дар таркиби бахши саноатӣ 39,6% ташкил дод.

Дар пансолаи охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз технологияҳои муосир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот то андозае зиёд шуда, талаботи бозори дохилӣ бо маҳсулоти саноатии ватанӣ таъмин гашта истодаанд. Дар ин маврид динамикаи ҳаҷми маҳсулоти саноати сабук ва хӯроквории мамлакат таҳлил шудаанд. (ниг. ба ҷадвали 1.)

Ҷадвали 1.

Ҳаҷми маҳсулоти саноати сабук ва хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн сомонӣ)

Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ	2017	2018	2019	2020	2021	Афзоиш соли 2021 нисбат ба соли 2021 бо %
Саноати коркард	11776	13520	15952	19054	22313	189,4
Саноати хӯрокворӣ	4304	4900	5399	7089	7608	176,7
аз ҷумла бо %	36,5	36,2	33,8	37,2	34,0	-2,5 бф
Саноатӣ сабук	2411	2542	2707	2961	4216	174,8
аз ҷумла бо %	20,4	18,8	16,9	15,5	18,9	-1,5 бф

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022. С.254

Аз ҷадвали мазкур дида мешавад, ки ҳаҷми маҳсулоти саноати коркард дар давоми 5 сол 22313 млн сомонӣ ва ё 189% ташкил намудааст. Дар таркиби саноати коркард ҳиссаи саноати хӯрокворӣ бартарӣ дошта дар марҳилаи таҳлилий 7608 млн сомонӣ ва ё дар соли 2021 34% ҳаҷми умумии саноати коркардро ташкил кард.

Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун истеъмолкунандаи бисёр соҳаҳои маҳсулоти саноатӣ баромад мекунад. Соҳаи аграрӣ ҳамчун фармоишгар баромад карда, баланд шудани самарайи кори корхонаҳои соҳаҳои гуногуни саноат ва комплексҳоро таъмин мекунад. Айни замон дар бахши кишоварзии иқтисодиёт тағйироти ҷиддие ба амал омада, давлат барои рушди рақобати озод шароит фароҳам оварда, низоми зарурии муносибатҳои пулиро муҳайё сохтааст.

Корхонаҳои кишоварзӣ соҳаи калидии комплекси агросаноатӣ, ки бахши саноатро бо ашъи хом таъмин менамояд. Вобаста аз ин дар ҷадвали 2 шумора ва нишондиҳандаҳои соҳаи аграрӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Ҷадвали 2.

Шумора корхонаҳо ва ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ

Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ	2017	2018	2019	2020	2021	Афзоиш соли 2021 нисбат ба соли 2021 бо %
-------------------------	------	------	------	------	------	---

Корхонаҳои давлатӣ адад	129	147	148	159	161	124,8
Хоҷагиҳои деҳқонӣ адад	164631	172668	171975	179005	167009	101,4
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ млн сомонӣ	30765,9	31984,5	34264,8	37298,5	39769,4	129,2

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022. С.273

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал чунин гуфтан мумкин аст, ки шумораи корхонаҳои кишоварзӣ зиёд гардида, бахши давлатӣ 124,8% ва хоҷагиҳои деҳқонӣ 101,4% ташкил доданд. Ҳаминро бояд қайд кард, ки новобаста аз номутаносибии рушди иқтисодӣ ва молиявишон хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ ва таъмини ашёи хоми саноатӣ мавқеи худро то андозае нигоҳ доштанд, ки маҳсулоти истеҳсолгардида тақрибан ба 39770 млн сомонӣ дар соли 2021 расид.

Вобаста ба ин бояд таъкид кард, ки фаъолияти содиротӣ ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти самараноки иқтисоди ҳар як давлат буда, заминаҳои ташаккул ва истифодаи афзалиятҳои рақобатӣ, таҷкими амнияти озуқаворӣ дар асоси таъмини тақрористеҳсоли васеъ ва рушди иқтисодии истеҳсолот мебошад [4, С.6]. Маҳз дар ин замина ташкили шабакаи савдои берунӣ, инфрасохтори зарурӣ тақмил меёбад.

Ҷадвали 3.

Содироти гурӯҳи алоҳидаи молҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн доллар)						
Соли	2017	2018	2019	2020	2021	Афзоиш соли 2021 нисбат ба соли 2017 %
Номгӯи молҳо						
Маҳсулоти чорводорӣ	0,6	0,9	1,0	0,4	0,8	133,3%
Маҳсулоти растанипарварӣ	25,9	20,1	26,9	25,9	39,9	154,0%
Маҳсулоти саноати хӯрокворӣ	5,0	3,8	5,1	8,8	7,2	144%
Маҳсулоти нассочӣ	181,8	226,4	200,5	196,3	279,3	153,6%

Ҳисоб карда шуд аз рӯи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2022. С.326

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур ба ақидае, омадан мумкин аст, ки тамоюли афзоиши маҳсулотҳои алоҳидаи содиротӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла дар марҳилаи таҳлилий маҳсулоти чорводорӣ аз 0,6 то ба 0,8 млн доллар зиёд гардида 133% ташкил намудааст. Маҳсулотҳои растанипарварӣ ва саноати нассочӣ тадриҷан зиёд гардида дар соли 2021 39,9, 279,3 млн доллара ташкил намуданд. Аз ин ҷост, ки дар натиҷаи самаранок роҳандозии иқтисодии захиравӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ҳаҷми номгӯи маҳсулоти содиротӣ зиёд хоҳанд гашт.

Бинобар он дар шароити ташаккули занҷирҳои озуқаворӣ минтақавӣ ва ҷаҳонӣ рушди соҳаҳои содиротӣ мавқеи махсусро ишғол мекунад.

Хусусиятҳои ташаккули стратегияи содиротӣ ин тақмили пойгоҳи илмӣ иқтисодии аграрӣ, ки таҳаввулоти нави истеҳсоли молҳои рақобатпазир ва ба содирот нигаронидашударо дар бар мегиранд.

Дар ин маврид принципҳои муайян кардани аҳамияти содирот дар рушди минбаъдаи комплекси агросаноатӣ мувофиқи мақсад аст:

➤ Принципи бозори озод ба либерализатсияи тиҷорат асос ёфтааст, яъне тараққӣ додани истеҳсолоти комплекси агросаноатӣ, ки ба содирот нигаронида шудааст ва ҳамоҳангӣ ба занҷирҳои озуқаворӣ ҷаҳонӣ, ҳамгироии байналхалқӣ

истифодаи афзалиятҳои рақобатии муқоисавӣ (масалан содироти маҳсулоти инноватсионии сифатан нав, камёб ё маҳсулот бо хароҷоти пасттарин) [2, С.40];

➤ Принципи инфрасохторӣ, ки ба рушди сохтор ва объектҳои хизматрасонӣ барои муҳайё кардани шароити коркарди маҳсулоти кишоварзии ба содирот нигаронида равона шудаанд. (масалан, дар асоси шабакаи тақсимооти мол, ташкили филиалҳо дар хориҷа) ва афзоиши арзиши иловагии содирот ба хориҷа; [1, С.34];

Ҳамин тавр истеҳсоли ба содирот нигаронидашудаи комплекси агросаноатӣ, фаъолияти ташкилоти тиҷоратӣ оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар бозорҳои берунӣ, кадоме ба самаранокии истифодаи омилҳои истеҳсолот асос меёбад. Хусусиятҳои онро метавон дар чунин самтҳо муайян кард: аввалан, самти мақсадноки фаъолияти содиротӣ, ба даст овардани манфиати иқтисодӣ (фоида) мебошад,

дуюм, иштирок дар раванди ҳамаи зинаҳои занҷири маҳсулоти ғизоӣ, сеюм, шароит ва имкониятҳои самаранок истифода бурдани иқтидорҳои истеҳсолӣ.

Дар ин маврид ду роҳҳои афзалиятнокро ҷудо намуд, ки дар доираи онҳо истеҳсолоти ба содиротнигаронидашуда фаъолият мебаранд:

- маҳсулоти истеҳсолшуда барои бозори дохилӣ пешбинӣ шудааст (дар навбати аввал талаботи бозори дохилиро қонеъ мекунад, ва дуюмин барои содирот пешбинӣ мегардад);

- маҳсулоти истеҳсолшуда асосан барои содирот ба фурӯш гузошта мешавад.

Зимни тадқиқот ҳаминро бояд тасдиқ намуд, ки дар шароити муосир мушкилот ва таҳдидҳо зарурати татбиқи тиҷоратро нишон медиҳанд. Яъне маҷмӯи самтҳои рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашудаи комплекси агросаноатии ватанӣ муайян карда шаванд ва он аз чунин унсурҳои таркиби иборат аст:

1. Дар сатҳи мамлакат: тараққиёти технологияи муосири интенсивии ҳаҷми калони истеҳсоли молҳои соҳаи кишоварзӣ бо шакл ва дараҷаи коркард; беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда; инкишофи инфрасохтори комплекси агросаноатӣ; такмили низоми дастгирӣ ва ҳифзи истеҳсолоти ватанин воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда: маблағгузорӣ ва суғуртакунӣ, ташкили фондҳои захираи озуқаворӣ, қарздиҳии имтиёзнок, истифодаи навоарӣ дар истеҳсолот ва фурӯш, фурӯши маҳсулоти инноватсионӣ; дастгирии маркетингӣ ва иттилоотии истеҳсолкунандагони мол; кам кардани хароҷот дар тамоми силсилаи маҳсулот, хароҷоти логистика ва истеҳсолот; татбиқи рақамикунонӣ дар савдои маҳсулоти аграрӣ;

2. дар бозори ҷаҳонӣ дар шароити пурзӯр гардии рақобатпазирии ашёи хоми кишоварзӣ ва озуқаворӣ: дар сатҳи байналмиллалӣ иштирок дар равандҳои интегратсионӣ (инкишофи шабакаҳои тақсимот, савдои корпоративӣ ва намояндагӣ, лизинг ва франчайзинги байналмиллалӣ, таъсиси филиалҳои хориҷӣ, корхонаҳои муштарак); васеънамоии сарҳади географии бозори фурӯши маҳсулот, яъне ташкили тиҷорат бо кишвари сеюм.

Бояд қайд намуд, ки рушди истеҳсолоти ба содирот нигаронидашудаи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ дар асоси маҷмӯи тадбирҳо ва воситаҳои дар боло зикр гардида, амалӣ мегарданд, бевосита ба ҳавасмандгардонии иқтидори содиротӣ ва таҳкими рақобат, мавқеи мустаҳкам дар бозори ҷаҳонии озуқаворӣ мусоидат менамоянд. [7, с. 6–8].

Амалияи муосир низ собит месозанд, ки аҳамияти механизми дастгирии содироти маҳсулоти комплекси агросаноатӣ, аз ҷумла истифодаи тадбирҳои молиявиро, аз қабилӣ қарздиҳии имтиёзнок, суғурта ва кафолат ҳангоми гузаронидани фаъолияти савдои хориҷӣ, ҳавасмандии гумрукӣ ҳангоми харидани ашёи хоми воридотӣ (қисмҳои эҳтиётӣ, технология) мавқеи басо муҳим доранд. Маҳз ин механизмҳои дастгирӣ боиси ҳавасмандии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва зинаи саноати коркарди он мегарданд.

Ҳамчунин яке аз муаммоҳои ташаккули иқтисодии ба содироти нигаронидашудаи комплекси агросаноатӣ бо баланд бардоштани самаранокии ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва маҳсулоти баланди технологӣ дар истеҳсолоти алоқамандии бевосита дорад. Бинобар он ба андешаи мо дар шароити муосир яке аз омилҳои таъмини иқтисодии истеҳсоли ва содироти комплекси агросаноатӣ рушди фаъолияти инноватсионӣ мебошад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Гончаров, В. Д. Экспортный потенциал продовольственного комплекса России / В. Д. Гончаров, В. В. Рау // Проблемы прогнозирования. – 2018. – № 5 (170). – С. 119–126.
2. Киселев, С. В. Факторы роста и обеспечения устойчивой динамики экспорта продукции АПК / С. В. Киселев // Никоновские чтения. – 2017. – № 22. – С. 231–232.
3. Мирсаидов С.А., Акимов С.М. Фаъл гардонидани муносибатҳои стратегӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои КАС-и вилояти Хатлон // Паёми молия ва иқтисод 2022, №3., с.12
4. Влияние экспорта на сельхозпроизводителей и потребителей в России / Н. М. Светлов [и др.]. – М. : Издательский дом «Дело» РАН-ХиГС, 2020. – 56 с.
5. Фатхутдинов, Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р. А. Фатхутдинов. - М. : ИНФРА-М, 2000. - 312 с. 18.
6. Чередниченко Ю.А. Эффективное продвижение товара [Электронный ресурс], Режим доступа: URL: <http://narfu.ru/agtu/www.agtu.ru>

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ГОРНО-БАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Джонмамадов Шермамад Бегмамадович – д.э.н., профессор кафедры мировой экономики, Таджикский государственный финансово-экономический университет
Абдуджабборзода Саидислом – к.э.н., доцент кафедры таможенное дело Таджикский государственный финансово-экономический университет

В статье рассмотрены теоретические аспекты проблемы инвестиционной привлекательности и практические подходы к её решению на примере Горно-Бадахшанской автономной области с позиции обеспечения устойчивого развития. На примере развитие горной промышленности и сферы электроэнергетики показано сложившийся положения в инвестиционной деятельности в области.

Ключевые слова: инвестиции, привлекательность, развитие, фактор, область.
INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF GORNO-BADAKHSHAN AUTONOMOUS
REGION OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article discusses the theoretical aspects of the problem of investment attractiveness and practical approaches to solving it using the example of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region from the perspective of ensuring sustainable development. Using the example of the development of the mining industry and the electric power industry, the current situation in investment activity in the region is shown.

Key words: investment, attractiveness, development, factor, area.

В современных условиях при переходе от аграрно-индустриальной модели развития страны к индустриально-аграрной модели, остро стоит проблема обеспечения устойчивого развития и формирования экономической привлекательности регионов.

Необходимо отметить, что важнейшим элементом экономической привлекательности является инвестиционная привлекательность. В настоящее время трудно говорить о высокой инвестиционной привлекательности страны в целом, так и Горно Бадахшанской Автономной области (ГБАО).

Среди отраслей экономики ГБАО выделяется ряд отраслей как горнорудная, электроэнергетическая, туристический бизнес, которые имеют ряд преимуществ для привлечения инвестиций.

Таджикистан богат на разнообразные подземные минеральные ресурсы. В недрах Таджикистана выявлено, разведано и частично подготовлено к промышленному освоению более 600 месторождений и 800 проявлений полезных ископаемых, всего более 50 видов.

Таджикистан обладает достаточно богатыми природными ресурсами и в планах развития на будущее они должны стать одной из базовых отраслей, которая потянет за собой рост экономики государства. В настоящее время в республике функционируют предприятия по добыче золота, серебра, свинца и цинка, сурьмы, угля, строительных материалов. Вместе с тем геологи республики ведут поисковые и разведочные работы на все виды сырья, в том числе и на выявления месторождений редкоземельных элементов. Имея в наличии большое количество минеральных ресурсов, и исходя из плана стратегического развития страны, уделяется большое внимание проведению геологоразведочных работ.

Единственный способ добиться экономического роста в ГБАО – это развитие горной промышленности в регионе. К сожалению, как и в других странах, внутреннего капитала, недостаточно для использования этих явлений, и необходимо привлекать больше иностранных инвестиций в эту деятельность.

Горная промышленность включает в себя – разработку золота, серебра, свинца, цинка, меди, висмута, олова, железа, и других рудных полезных ископаемых, а также каменной соли, кварца, известняка, доломита других нерудных полезных ископаемых. В настоящее время делаются первые шаги по превращению горной промышленности Таджикистана в базовую отрасль развития и тем самым осуществлять переход страны от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной системы народного хозяйства.

Горнодобывающая промышленность является одним из главных факторов развитие промышленности и ускоренной индустриализации в целом. В настоящее время, на наш взгляд, наиболее перспективными для финансирования являются следующие инвестиционные проекты в ГБАО:

1. Разработка рудника месторождения лазурита «Лодждвардара»

Месторождение «Ляджварда» находится в Шугнанском районе Горно- Бадахшаской Автономной области Республики Таджикистан. Основное полезное ископаемое — лазурит. Всего на месторождении выделены продуктивные три зоны: центральная, северная и глубокая. По состоянию на 1.04.1990 г. на месторождении «Лодждвардара» числятся запасы по категории С1+С2 в количестве 510,7 т ювелирно-поделочного лазурита и 71,3 т — для облагораживания. Срок обеспечения запасами — 19,5 лет.

Общая стоимость проекта 1,1млн \$. Срок окупаемости -3-4 года

2. Разработка месторождения «Снежное» добыча благородного рубина

Срок обеспеченности запасами — 38,8 лет

Общая стоимость проекта -14,8 млн.\$

3. Разработка месторождения мраморного оникса «Патру

Общая стоимость проекта -22,5млн. \$

Срок окупаемости (год) — 3,6

4. Реконструкция Северо-Памирского камнеобрабатывающего предприятия «Хрусталь»

Общая стоимость проекта

(млн. долл. США) -3,2млн. \$

из них:собственные — 2,1;

внешние инвестиции — 1,1. Срок окупаемости (год) — 3

5. Проведение геологоразведочных работ на месторождении железа «Барч» в Рушанском районе ГБАО

Общая стоимость проекта 150млн.тона запасов

(млн. долл. США) -10млн.дол.

Срок окупаемости (год) — 7

6. Проведение геологоразведочных работ на рудопроявлении Сулистык», ГБАО мургабский район

Общая стоимость проекта

(млн. долл. США) – 10

Срок окупаемости (год) —5

6. Строительство мини цементного завода в Ванчском районе Горно- Бадахшанской Автономной Области

Производство цемента будет осуществляться из отходов месторождения известняка «Даштак», гипсового камня «Сохчарв» и суглинков «Куртекинское». Месторождение «Сохчарв» и «Даштак» вблизи от предполагаемого место строительства завода. Рядом с месторождением проходит международная автомобильная дорога Душанбе — Кулма — Кайракарум.

Общая стоимость проекта (млн. долл. США) - 20

7. Проведение геологоразведочных работ с последующей добычей железу в пределах проявления «Гумас» (никель)

Административно объект располагается на территории Ванчского района

Общая стоимость проекта (млн. долл. США) - 5

Срок окупаемости (год) —5

С целью исполнения постановления правительства от 27 ноября 2019 года, №600 “О Правилах выдачи разрешения физическим лицам на добычу россыпных полезных ископаемых старательским и вольноприносительским способами”, в 2021 году выдано 60, а с момента принятия данного решения - 640 разрешений (стоимость лицензии составляет 680 сомони).

В начале периода независимости область нуждалась в развитии сферы электроэнергетики и совершенствовании работы автомобильного транспорта, от которых зависело развитие, прежде всего, промышленности других направлений экономики области.

В начале 1990-х годов совокупная мощность электростанций области составляла 17 000 кВт, а мощность дизельных электростанций в производстве электроэнергии - 60 процентов. Производство электроэнергии за счет оборудования дизельной техники в советское время не составляло большого труда, так как годовой расход дизельного топлива в размере 15-16 тысяч тонн считался в стране незначительным.

Поэтому, несмотря на экономические трудности первых лет независимости, усилиями и поддержкой правительства и при содействии партнеров по развитию в 1994 году были введены в строй два первых блока ГЭС «Памир-1». А в 2005 году эта ГЭС заработала на полную мощность.

Для дальнейшего развития энергетической отрасли в ГБАО по инициативе правительства страны в сотрудничестве с партнерами по развитию (Всемирный Банк, Международная финансовая корпорация (МФК) и Швейцарское агентство по экономической поддержке) в 2002 году в соответствии с Концессионным соглашением была создана компания «Памир Энерджи», образованной в виде государственного и частного партнерство на основе концессионного договора сроком на 25 лет.

Пользуясь поддержкой правительство компании «Памир Энерджи» удалось за 19 лет функционирования привлечь в энергетику области иностранные инвестиции на сумму 103,1 млн.долларов.

Компания «Памир-Энерджи», представлена маломощными гидроэлектростанциями районного значения, одиннадцатью малыми и мини ГЭС, общей установленной мощностью 44,16 МВт и ЛЭП 35/10/0,4 кВ общей протяженностью 2609 км, крупнейшими из которых являются ГЭС Памир-1, мощностью 28 тыс. кВт.

В настоящее время уровень развития энергетики в ГБАО отстает от среднереспубликанского показателя. В 2017 году в области было выработано 187 млн.квт.часов электроэнергии, что составляло 1,03% от всей произведенной электроэнергии в стране². В силу того, что в зимний период из-за обледенения и маловодья гидроэлектростанции вырабатывают электроэнергию в пределах 60-70 % возможности мощностей. Поэтому вырабатываемой в области электроэнергии

хватает только для бытовых нужд и промышленные предприятия из-за нехватки электроэнергии не могут работать ритмично в течение 4-5 месяцев в году³.

В связи с этим Президент страны Эмомали Рахмон, выступая с очередным посланием Маджлиси Оли «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» подчеркнул, что «... для улучшения электроснабжения населения страны и развития горной промышленности и металлургической промышленности ускорить темпы работ по техническому обоснованию и проектированию гидроэлектростанций «Совет» мощностью 1000 мегаватт на реке Вахш, «Санобод» мощностью до 500 мегаватт в три этапа на реке Пяндж, в части района Рушан и «Чарсем» на реке Гунд района с мощностью 14 мегаватт, с учетом строительства линий электропередачи и других работ, необходимых для распределения электрической инфраструктуры»⁴.

В настоящее время ведется строительство ГЭС «Себзор» общей мощностью 11 мегаватт и сметной стоимостью более 700 млн сомони. Ожидается, что первый агрегат ГЭС "Себзор" будет введено в эксплуатацию в 2025 году.

Следует заметить, что с реализацией проектов, наряду с полным обеспечением внутренних нужд, ГБАО превратится в экспортера энергии за границу.

По состоянию на 1 января 2023 года в регионе реализуются 15 государственных инвестиционных проектов, сумма которых составляет 77,60 миллиона долларов США.

В прошлом году завершена реконструкция дороги Шкев-Калайхумб и строительство 17 мостов, начато строительство дороги Калайхумб-Вандж до границы Рушанского района на сумму 2,2 миллиарда сомони.

В рамках указаний и поручений Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона 11 августа в городе Хороге состоялся Международный форум по предпринимательству и инвестициям «Памиринвест–2023».

По словам руководства области, в 2022 году в рамках проведения данного Форума было заключено более 28 договоров и меморандумов в различных сферах между государственными структурами, организациями, компаниями и партнёрами по развитию в размере около одного миллиарда сомони, что является беспрецедентным результатом в истории проведения мероприятия.

Было отмечено, что в рамках четырёх государственных стратегий, в настоящее время на территории ГБАО крупные проекты реконструкции автодороги Душанбе-Хорог-Кульма, на расстоянии 92 километра, от центра Дарвазского района до административной границы Рушанского района, на сумму 2 миллиарда 400 миллионов сомони, строительство ГЭС «Себзор» в Рошткалинском районе, на сумму более 630 миллионов сомони и солнечной ГЭС в Мургабском районе на сумму 15 млн сомони обретает новое расширение.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что привлечение инвестиций в экономику области и их эффективное использование является важной проблемой и от её успешного решения во многом будет зависеть будущее экономическое развитие области.

Литература

1. Аветисян А.Г. Инвестиционная привлекательность страны: анализ основных факторов. *Финансы: теория и практика/Finance: Theory and Practice*. 2020;24(4):58-74. <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2020-24-4-58-74>
2. Асадов, П. Роль иностранных инвестиций в ускорении динамики экономических реформ в Таджикистане. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www1.ceses.cuni.cz/benacek/Asadov-Benacek%20FDI.pdf>.

³ Н. Хоналиев Памир: история и перспективы социально-экономического развития. Душанбе, 2019, стр.93.

⁴ Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 28.12.2023г.

3. Асаул А.Н., Пасяда И.Н. Инвестиционная привлекательность региона. СПб: СпбГАСУ, 2008. 120 с.
4. Бабаева, З.Ш. Сущность и содержание инвестиционной привлекательности отраслей экономики региона / З.Ш. Бабаева // Вопросы устойчивого развития общества. — 2020. — № 10. — С. 13-21.
5. Байматов, А.А. Таджикистан на пути к рынку. [Текст] / А.А. Байматов // Издательство «Шах». - Худжанд, 2003. - 302 с.
6. Бухари-заде, Н. Лучше гор могут быть...О перспективах развития туризма в Таджикистане: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: // <http://tnps.ucoz.ru/news/>.
7. Гранберг А.Г. Социально-экономическое пространство России: трансформационные тенденции и перспективы. М.: ГУУ, 2004. 41 с.
8. Гришина И.В., Шахназаров А.Г., Ройзман И.И. Комплексная оценка инвестиционной привлекательности и инвестиционной активности российских регионов: методика определения и анализ взаимосвязей // Инвестиции в России. 2001. № 4. С. 5-16.
9. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» 15 марта 2016г.; № 1299.
10. Зарубежный опыт привлечения иностранных инвестиций [Электронный ресурс].- Режим доступа: http://yaneuch.ru/cat_70/zarubezhnyj-opyt-privlecheniya-inostrannyh-investicij/118090.1723832.page1.html.
11. Литвинова В. В. Инвестиционная привлекательность и инвестиционный климат региона: монография Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации, 2013г., -116т.
12. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 28.12.2023г.
13. Сабилов, О.К. вопросу повышения инвестиционной привлекательности и создания благоприятного инвестиционного климата / О.К. Сабилов // Актуальные вопросы современной экономики. — 2020. — № 10. — С. 64-79.
14. Н.Хоналиев Памир: история и перспективы социально –экономического развития. Душанбе, 2019, стр.93.

РУШДИ СОДИРОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ДАСТОВАРДҶО ВА ТАДБИРҶОИ МИНБАЪДА

Раҳимзода Баҳодур – н.и.и., муовини Директори Агентии содироти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Почтаи электронӣ: bahodur-rudn02@mail.ru, Телефон: (+992) 918-15-51-57.

Дар мақола масъалаҳо ва дурнамои рушди содироти молу озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Таҳлили ҳамаҷонибаи ҷараёни содироти молҳои милли гузаронида шудааст, мониторинги воридоти маҳсулот ба бозори хориҷӣ ва дохилӣ пешниҳод карда шудааст. Хусусиятҳои дастрасии молҳои воридотӣ ба бозори хориҷӣ, инчунин имкониятҳои афзоиши содироти минтақа дар асоси инноватсия тадқиқ карда шуданд.

Калидвожаҳо: содирот, иқтисоди содиротӣ, хариди содиротӣ ва воридотӣ, рақобатпазирӣ, тарифҳои воридотӣ.

РАЗВИТИЕ ЭКСПОРТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ДОСТИЖЕНИЯ И ДАЛНЕЙШИЕ МЕРЫ

В статье рассмотрены вопросы и перспективы развития экспорта товаров и продовольствия Республики Таджикистан. Проведён всесторонний анализ экспортных потоков национальных товаров, представлен мониторинг импорта продукции на внешний и внутренний рынок. Исследованы особенности доступа импортных товаров на внешний рынок, а также возможности наращивания экспорта региона на инновационной основе.

Ключевые слова: экспорт, экспортный потенциал, экспортные и импортные закупки, конкурентоспособность, импортный тариф.

EXPORT DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: ACHIEVEMENTS AND FURTHER MEASURES

The article discusses the issues and prospects for the development of exports of goods and food of the Republic of Tajikistan. A comprehensive analysis of the export flows of national goods was carried out, and monitoring of imports of products to the foreign and domestic markets was presented. The peculiarities of access of imported goods to the foreign market, as well as the possibilities of increasing the region's exports on an innovative basis, are investigated.

Keywords: export, export potential, export and import purchases, competitiveness, import tariff.

Мусаллам аст, ки дар замони муосир содирот яке аз муҳимтарин омилҳои рушди иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, ҷиҳати ҳамгирии иқтисоди миллӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ заминаи воқеӣ мегузарад.

Имрӯзҳо аксари субъектҳои фаъолияти хориҷӣ, баҳусус соҳибкорон ва содироткунандагон ворид шудан ба бозори хориҷиро самти устувори фаъолияти худ медонанд.

Бо дарки ин масъалаи муҳим Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, бо мақсади дастгирии субъектҳои соҳибкориву содироткунанда пайваста тадбирҳои дахлдорро роҳандозӣ намуд, бо амалиномаҳои иқдомҳои ислоҳотӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, баҳусус дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва дастгирии бахши хусусӣ дар кишвар барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ фазои мусоид фароҳам овардааст.

Бояд иброз намуд, ки дар солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо мақсади иҷрои дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати мусоидат дар баланд бардоштани иқтисоди содиротии кишвар, фароҳам овардани шароити мусоид барои амалигардонии сиёсати давлатӣ дар самти фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, таъмини рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли молу маҳсулоти содиротӣ як қатор тадбирҳои судманд амалӣ карда шуд.

Дар натиҷа заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, сохтори институтсионалии рушди содирот, шабакаи пешбурди мол дар хориҷа ва механизми ҳавасмандкунӣ барои дастгирии давлатии содирот таквият гардида, низомҳои муҳофизатӣ, рақобати маҳсулот ва дигар тадбирҳо ҷорӣ карда шуданд.

Барои ҳалли масъалаҳои ҷорӣ дар раванди содироти молу маҳсулот, барасмиятдарории гумрукӣ, масъалаҳои сифат ва дигар хизматрасониҳо Кумитаи Ҳамоҳангсоз оид ба содагардонии расмиёти савдо ва марказҳои миллии иттилоотӣ оид ба монеаҳои техникӣ дар савдо ва оид ба ҷораҳои санитарӣ ва фитосанитарӣ таъсис дода шуданд.

Баргузориҳои Форуми байналмилалӣ содиротии Бохтар Фуд-2022 ҷиҳати рушди истеҳсолот ва содирот, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, тавассути муаррифии имкониятҳои содиротии кишвар ба ҳусни анъана даромада, се соли охир дар сатҳи баланди касбӣ дар маркази вилояти Хатлон ташкил карда шуд.

Ҳамзамон, бо мақсади ҳавасмангардонии содирот ва содагардонии расмиёти савдо, Ҷумҳурии Тоҷикистон 31 декабри соли 2020 ба Низомии содироткунандагони бақайғирифташудаи Иттиҳоди Аврупо ворид гардид.

Аз ҷониби Ҳукумати кишвар ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва фаъолияти содиротӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирии давлатӣ аз 49 то 3-5 рӯз кам карда, ба таври ройгон ба роҳ монда шуд.

Дар Кодекси андоз (*дар таҳрири нав*), ки амали он аз якуми январи соли 2022 оғоз гардид, бо мақсади саноатикунонии босуръати кишвар, рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ, на танҳо имтиёзу

сабукиҳои дар боло зикргардида нигоҳ дошта шуданд, балки иловатан сабукиҳои дигар пешниҳод гардидаанд.

Аз ҷумла, шумораи андозҳо аз 10 то 7 номгӯй кам гардида, меъёрҳои якҷанд намуди андозҳо паст карда шуданд.

Бо дастгирии Ҳукумати Тоҷикистон воридоти ҳамагуна технологияҳо, маводи зарурӣ барои иншооти сайёҳӣ, ашёи хом барои корхонаҳои коркард, технологияҳо барои корхонаҳои дорусозӣ ва ташхису табобат, техникаву таҷҳизоти таъиноти соҳаҳои кишоварзӣ, парандапарварӣ, моҳипарварӣ, тухмии зироатҳои кишоварзӣ, чорвои зотӣ, хӯроки омехтаи паранда ва чорво, аз пардохтҳои гумрукӣ озод карда шуданд.

Дар баробари ин, бо мақсади дастгирии ҳамаҷонибаи соҳибкору сармоягузoron тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳама намуди санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ то 1 январи соли 2023 мораторий эълон карда шуд. Ҷамъуинон солҳои 2008-2010, 2011-2014 ва 2019-2020 ҳамин гуна мораторияҳо эълон гардида буданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда ва амалисозии имтиёзҳои андозию гумрукӣ дар ҷумҳурӣ дар соҳаҳои гуногун корхонаҳои истеҳсоли бо технологияи муосир таъсис дода шуда, ҳаҷми истеҳсоли молҳои ниёзи аввал афзоиш ёфта, талаботи бозори дохилӣ таъмин ва сохтори содирот бо тадриҷ васеъ мешавад.

Дар соли 2022 ба маблағи беш аз 2,1 млрд доллари ИМА маҳсулоти ватанӣ содирот гардидааст, ки нисбат ба нишондиҳандаи дурнамо 30 фоиз зиёд мебошад.

Солҳои охир номгӯи маҳсулоти содиротӣ ба 450 номгӯй афзоиш ёфта, ҳиссаи воридот дар савдои хориҷии кишвар ба тадриҷ коҳиш дода шуда истодааст.

Вале ин рақамҳо нишондиҳандаи ниҳой набуда, Тоҷикистон дорoi имкониятҳои зиёди рушди содироти молу маҳсулот мебошад.

Амалисозии ҳадафҳои стратегии рушд имкон медиҳад, ки дар Тоҷикистон лоиҳаҳои гуногуни сармоягузорӣ бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ татбиқ карда шаванд.

Тарҳрезиву татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ, металлургия, мошинсозӣ, кимиё, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ва дорусозӣ бо ворид намудани технологияҳои муосир ва тавассути коркарди пурраи захираҳои ашёи хоми кишвар, аз ҷумла канданиҳои фойданок, маҳсулоти кишоварзӣ ва растаниҳои шифобахш самти афзалиятнок ба шумор меравад.

Ҷамъамон, бо дарназардошти ҳадафҳои стратегии кишвар, ба татбиқи лоиҳаҳои судбахш дар соҳаҳои гидроэнергетика, роҳу нақлиёт, кишоварзӣ, алоқа ва бунёди инфрасохтори сайёҳӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир гардида истодааст.

Ҳоло барои истифодаи ҳарчи бештари иқтидорҳои саноатӣ ва афзоиш додани коркарди ашёи хоми ватанӣ, то маҳсулоти ниҳой, як қатор имтиёзҳо пешбинӣ шуда, чиҳати рушди ин соҳаҳо аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон барномаҳои махсус қабул гардидаанд.

Дар Тоҷикистон алҳол панҷ минтақаи озоди иқтисодӣ, аз ҷумла дар вилояти Хатлон 3 минтақаи озоди иқтисодӣ фаъолият мекунад. Дар онҳо барои сармоягузoronу соҳибкорони хориҷӣ шароити мусоид барои баланд бардоштани иқтидорҳои содиротии кишвар фароҳам оварда шудааст.

Захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон ниҳоят бузурганд ва истифодаи оқилонаи онҳо метавонад имкониятҳои моро дар самти таъмин намудани рушди устувори иқтисодӣ, саноаткунонии босуръат ва тақвияти иқтидори содиротии кишвар бамаротиб афзун гардонад.

Тоҷикистон ба далели шароити табииву ҷуғрофияш ҳамеша ҳамчун пул байни халқҳо ва тамаддунҳо хизмат мекард ва метавонад кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқиро бо кишварҳои Шарқи Наздик ва Аврупо бо ҳам пайваст намояд.

Яке аз ҳадафи стратегии кишвар - табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мамлакати транзитӣ буда, дар ин самт тавассути лоиҳаҳои бузурги сармоягузорию шохроҳу долонҳои нақлиёти байналмиллалӣ (аз ҷумла, эҳёи Шохроҳи Абрешим) азнавсозӣ гардида истодаанд.

Бояд иброн намуд, ки новобаста аз натиҷаҳои бадастомада дар самти истеҳсоли маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, бо сабабҳои тағйир ёфтани конъюнктураи бозори ҷаҳонӣ, низоъҳои тичоратӣ ва таҳримҳои иқтисодӣ байни кишварҳо, дар сатҳи зарурӣ ташкили нагрдидани инфрасохтори логистикӣ ба банд ва кластерҳои молу маҳсулоти ватанӣ, нишондиҳандаи дурнамои содирот ва воридотивазкунии истеҳсол ва содироти баъзе номгӯи маҳсулот дар ҷумҳурӣ, то ҳол таъмин нагардиданд.

Дар баробари ин, имрӯзҳо иқтидорҳои мавҷудаи истеҳсолӣ ва афзалиятҳои марбут ба мавҷудияти доираи васеи ашёи хом, захираҳои меҳнатӣ ва таъмини истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир бо арзиши иловашуда ба таври пурра истифода намегарданд.

Бо мақсади ҳалли мушкилоти ҷойдошта ва рушди босуботи иқтидорҳои содиротии кишвар Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 барои 5 соли оянда бо дарназардошти се самти асосӣ дар соҳаи савдои хориҷӣ, аз ҷумла ҳавасмандгардонии содирот, таъмин намудани гуногуншаклии истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва содагардонии расмиёти савдо (ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 26 декабри соли 2019 таъкид гардида буд) қабул гардида, мавриди амал қарор дорад.

Дар Барномаи самтҳои асосии содироти молҳои афзалиятноки рақобатпазир ва тадбирҳои ҳамаҷонибаи ҳавасмандгардонии содирот, инчунин роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ муайян карда шудааст.

Ҳамзамон, дар асоси баҳодиҳии вазъ ва таҳлили стратегии ҳаҷм ва сохтори содирот, тамоюл ва дурнамоҳои рушди бозорҳои хориҷӣ барои солҳои 2021-2025, соҳаҳо ва маҳсулоти асосии ба содирот нигаронидашуда дақиқ карда шуда, мушкилот ва монеаҳо (маҳдудиятҳо), имконот ва хавфҳо дар бахшҳои содирот ва истеҳсолот бо дарназардошти оқибатҳои пандемияи COVID-19 муайян гардиданд.

Дар баробари ин, дар Барномаи тавачҷуҳи асосӣ ба тадбирҳои дастгирии фаъолияти содирот ва истеҳсолоти он тавассути тақвияти ҷораҳои институтсионалии ҳавасмандгардонӣ, аз ҷумла суғуртаи хавфҳои содирот, такмил додани ҷораҳои ғайримолиявии пешбурди содирот ва рушди инфрасохтори нақлиёти-логистикӣ равона гардидааст.

Барномаи мазкур бо дарназардошти афзоиши талаботи ҷомеаи ҷаҳонӣ минтақавӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва бо истифода аз манбаъҳои барқароршавандаи энергияи истеҳсолшуда таҳия гардидааст. Истеҳсоли молҳои рақобатпазир ва иқтисоди «сабз», ки ба истифодаи технологияҳои сарфаҷӯии энергия ва захираҳои табиӣ асос ёфтааст, омили муҳими афзоиши ҳаҷми содирот ва тақвияти иқтидори содиротии Тоҷикистон дар ояндаи наздик мегардад.

Дар асоси натиҷаҳои амалисозии нишондиҳандаҳои барнома, дар тӯли панҷ сол иқтидорҳои содиротӣ, истеҳсолӣ ва воридотивазкунии кишвар бояд тақвият дода шаванд, ҳаҷми истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ зиёд гардад, содирот ва воридотивазкунӣ рушд кунад, расмиёти амалиёти содирот, воридот ва транзит сода карда шавад, инфрасохтори зарурии логистикӣ-транзитӣ сохта шавад, инчунин мавқеи содироткунандагони ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ устувор гардонида шавад.

Дар баробари ин, хароҷоти транзаксионӣ муомилотӣ, аз ҷумла вобаста ба барасмиятдарории гумрукӣ ва логистикаи коҳиш меёбад, коркард ва амалӣ намудани қоидаҳо ва шартҳо барои пешбурди тичорат, аз ҷумла дар доираи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, барои рушди минбаъдаи савдои хориҷӣ заминаи дахлдор фароҳам меоварад.

Дар маҷмӯъ, самаранок амалишавии нишондиҳандаҳои Барномаи мазкур ҷиҳати баланд бардоштани иқтисодии содироти кишвар, инчунин рушди босуботи миқдор ва сифати содироти молу маҳсулот ва хизматрасониҳои истеҳсоли ватанӣ ба хориҷи кишвар замина мегузорад.

Адабиёт:

1. Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.
2. Солномаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон "Вазъи иқтисодӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон". с. 2023. С- 107-109.
3. Раҳимзода Б.К. Маҷаллаи илмӣ-сиёсӣ Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон с.2016, №4(32) (114). - С. 48-53.

СИСТЕМАИ НАЗОРАТИ СОДИРОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Насриддинов Фирӯзҷон Бобоевич - номзади илмӣ ва иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734045, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, телефон: (+992) 98-500-11-00, e-mail: f.nasriddinov@tgfeu.tj

Гафарова Мавҷуда Тахировна - муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2, телефон: (+992) 918-68-69-98, e-mail: bonu-jon@mail.ru

Дар мақола низоми назорати содирот бо таъмини амнияти сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Созишномаҳо, шартномаҳо ва ӯҳдадорӣҳои байналхалқӣ оид ба пешгирӣ кардани содирот ва паҳн кардани техника, маводҳо ва технологияҳои табиноти ҳарбӣ ва духадафа муфассал муҳокима карда мешаванд. Татбиқи ҳамаҷониба ва самаранокӣ ҳамаи созишномаҳо дар таъмини амнияти устувори минтақа мавқеи махсусро ишғол мекунад. Ба масъалаи паҳн накардани силоҳи ҳастай, кимиёвӣ ва биологӣ, инчунин ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи таъмини амнияти ҳастай ва радиатсионӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: назорати содирот, амнияти сарҳад, созишномаҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ, силоҳи қатли ом, таҷҳизоти ҳарбӣ ва духадафа, мавод ва технологияҳо, силоҳи ҳастай, химиявӣ ва биологӣ.

СИСТЕМА ЭКСПОРТНОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье обсуждается система экспортного контроля в соответствии с обеспечением безопасности границ Республики Таджикистан. Подробно рассматриваются международные соглашения, договора и обязательства по недопущению экспорта и распространения оборудования, материалов и технологий военного и двойного назначения. Универсальное и эффективное выполнение всех договоров занимает особое место в установлении устойчивой безопасности региона. Особое внимание уделяется вопросу нераспространения ядерного, химического и биологического оружия, а также международное сотрудничество в области обеспечения ядерной и радиационной безопасности на территории Республики Таджикистан.

Ключевые слова: экспортный контроль, безопасность границ, международные соглашения и договора, оружия массового уничтожения, оборудования, материалы и технологии военного и двойного назначения, ядерное, химическое и биологическое оружие.

EXPORT CONTROL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the system of export control in accordance with ensuring the security of the Republic of Tajikistan borders. International agreements, treaties and obligations to prevent the export and distribution of military and dual-use equipment, materials and technologies are discussed in detail. Universal and effective implementation of all agreements occupies a special place in establishing sustainable security in the region.

Particular attention is paid to the issue of non-proliferation of nuclear, chemical and biological weapons, as well as international cooperation in the field of ensuring nuclear and radiation safety on the territory of the Republic of Tajikistan.

Keywords: export controls, border security, international agreements and treaties, weapons of mass destruction, military and dual-use equipment, materials and technologies, nuclear, chemical and biological weapons.

Системаи назорати содирот ҳамчун воситаи пешгирӣ кардани паҳншавии яроқи қатли ом ва воситаҳои паҳн кардани он ба вучуд омада шудааст. Ин мушкилот имрӯз ҳам яке аз таҳдидҳои асосии байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Проблемаи мазкур махсусан дар шароите, ки як қатор давлатҳо кушиши дастрас намудани технологияи сохтани яроқи ҳастай ва ракетаи доранд, баҳсангез мебошад.

Системаи назорати содирот бояд ба ҳалли проблемаҳои иқтисодии давлат кӯмак кунад ва воситаи бозғатимоди ҳифзи манфиатҳои милливу иқтисодӣ гардад. Дар ин бобат қорҳои зиёде ба ҷо оварда шуданд. Масалан, заминаи дахлдори меъёрии ҳуқуқӣ ташаккул ёфт, қонун дар бораи назорати содирот қабул карда шуд, механизмҳои мушаххас ва мақомоти махсуси идоракунии таъсис дода шуданд.

Назорати содирот – маҷмӯи тадбирҳои мебошанд, ки амалӣ намудани тартиби дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Назорати содирот ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардидаи татбиқи низоми назорати содирот ва фаъолияти иқтисодии хориҷиро таъмин менамоянд;

Мақсадҳои асосии назорати содирот аз инҳо иборатанд:

- ҳифзи манфиатҳо ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- иҷрои ўҳдадориҳо ва шартномаҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон оид ба паҳн накардани силоҳи қатли ом ва воситаҳои таҳвили он, инчунин оид ба назорати содироти маҳсулоти таъиноти ҳарбӣ ва духадафа; (ҚҶТ аз 24.02.17 с., №1392)
- фароҳам овардани шароит барои ҳамгироии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтисодии ҷаҳонӣ;
- муқовимат ба терроризм.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи назорати содирот бо мақсадҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- ҳамоҳангсозии фаъолияти муштарак бо давлатҳои хориҷӣ оид ба пешгирии паҳншавии силоҳи қатли ом, воситаҳои интиқоли онҳо, инчунин технологияҳои сохтани онҳо;
- мусоидат ба ташаккули системаи бехатар ва устувори муносибатҳои байналмилалӣ;
- фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамгироии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди ҷаҳонӣ дар асоси баробар ва мутақобилан судманд;
- васеъ намудани иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубодилаи байналмилалӣ молҳо, технологияҳо, таъминоти барномавӣ, васеъ намудани имкониятҳои иштирокчиёни дохилии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳонии технологияи баланд;
- тақмили механизмҳои назорати байналмилалӣ ва дохилии содирот, ошкор намудани далелҳои вайрон кардани қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи назорати содирот ва шахсоне, ки онҳоро содир кардаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба баланд бардоштани самаранокии механизмҳои назорати миллии маҳсулоти таъиноти ҳарбӣ ва духадафа диққати калон дода мешавад. Низоми ҳуқуқии миллии Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 24.02.17с., №1392) “Дар бораи назорати содирот”-ро дар бар мегирад. Низоми ҳуқуқии миллии муносибатҳои ҷамъиятиро бо ташкили назорати содирот ва фаъолияти иқтисодии берунӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ нисбат ба молҳо, технологияҳо ва таъминоти барномавӣ танзим менамояд. Қонуни мазкур иҷрои ўҳдадориҳои худро тибқи шартномаҳои байналмилалӣ дар соҳаи паҳн накардани

силоҳи қатли ом, воситаҳои интиқоли он, инчунин содироти молҳои таҳти назорат қарордошта таъмин менамояд.

Амнияти марзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон боиси нигаронии созмонҳои байналмилалӣ мебошад. Соли 1992 Тоҷикистон Созишномаи Минскро дар бораи ҳамоҳангсозии назорати содирот дар кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ИДМ) ба имзо расонд. Тибқи он давлатҳои иштирокчи ба созиш расидаанд, ки системаҳои миллии назорати содиротро таъсис диҳанд, назорати содироти маводи дар истеҳсоли аслиҳои қатли ом истифодашаванда ҳамоҳанг созанд, рӯйхатҳои ягонаи назоратро дар асоси режимҳои мавҷудаи назорати байналхалқии содирот ташкил кунанд. Дар назорати марз доир ба қочоқи ғайриқонунӣ ва ҷиноятҳои фаромарзӣ 27 сарҳадбонони ИДМ ширкат карданд. Новобаста ба ин, барои ҳамоҳангсозӣ ва татбиқи сиёсати назорати содирот байни давлатҳои минтақаи ИДМ кӯшишҳои минбаъда заруранд.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Русия ва дигар кишварҳо низ ба Тоҷикистон дар таҳкими амнияти марз кӯмак мекунанд. Тавассути барномаи назорати содирот ва амнияти сарҳадӣ (EXBS), Ташаббуси глобалии коҳиши таҳдид (GTRI) ва барномаҳои дигар ИМА маблағгузорӣ, омӯзиш ва таҷҳизотро барои беҳтар кардани назорати сарҳад ва амнияти манбаъҳои радиоактивӣ таъмин кардааст. Русия ҳудуди 7000 сарбозонро барои таъмини амнияти марз бо Афғонистон ба Тоҷикистон равон намуда буд, аммо соли 2016 дар бораи коҳиши шумори нерӯҳои Русия дар Тоҷикистон хабар дод.

Тоҷикистон барои таҳкими амнияти марзи худ ва ҷилавгирӣ аз қочоқи инсон низ иқдомҳои зиёд анҷом додааст. Соли 2005 Тоҷикистон Конвенсияи байналмилалии мубориза бо амалҳои терроризми ядроиро ба тасвиб расонд. Соли 2014 бошад дар як чорабинии баррасии ҳамбастагӣ бо Қирғизистон, ки аз ҷониби Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони миллалӣ муттаҳид ва Қарордоди 1540 барои арзёбии ин созишнома баргузор гардида буд, иштирок кард.

Айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон силоҳи ҳастай, кимиёвӣ ва биологӣ истеҳсол намекунад, дар ихтиёр ҳам надорад ва узви қарордодҳои созмонҳои дахлдор дар бораи паҳн накардани ин силоҳ аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеҷ гоҳ аслиҳои ҳастаии шӯравиро дар қаламрави худ ҷойгир накарда буд ва роҳбарият борҳо изҳор доштанд, ки ба ҳалҳои силоҳ ва пешгирӣ аз паҳншавии силоҳи қатли ом омодаанд. Тоҷикистон аз соли 2001 узви Оҷонсии Байналмилалии Энергияи Ҳастай (МАГАТЭ) аст ва Протоколи иловагии он аз соли 2004 эътибор пайдо кард. Душанбе соли 1994 ҳамчун як кишваре, ки силоҳи ҳастай надорад, ба Аҳдномаи манъи густариши силоҳи ҳастай ҳамроҳ шуд, аз соли 1998 узви Паймони ҳамаҷонибаи манъи озмоишҳои ҳастай мебошад ва ба Конвенсия оид ба рафъи кирдорҳои терроризми ядрои имзо гузоштааст.

8 сентябри соли 2006 Тоҷикистон ба чаҳор кишвари дигари Осиёи Марказӣ – Қазоқистон, Қирғизистон, Туркменистон ва Узбекистон ҳамроҳ шуда, созишномаи таъсиси минтақаи аз силоҳи ҳастай озоди Осиёи Марказиро (МСҶООМ) имзо кард. Шартнома дар собиқ озмоишгоҳи ҳастаии Семипалатински Қазоқистон ба имзо расида буд, аз ин рӯ номи ғайрирасмии Шартнома “Аҳдномаи Семипалатинск” аст. Қобили зикр аст, ки Тоҷикистон раисии МСҶООМ -ро аз 1 январи соли 2023 барӯҳда гирифт.

Аҳдномаи МСҶООМ созишномаи ҳуқуқӣ барои кишварҳои Осиёи Марказӣ аст, ки бар зидди истеҳсол, ба даст овардан, озмоиш ва доштани силоҳи ҳастай баромад мекунад. Баъдан ин паймон аз ҷониби ҳамаи панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ба тасвиб расид ва 21 март соли 2009 эътибори қонунӣ пайдо кард. Таъсиси ин минтақа натиҷаи талошҳои дастаҷамъонаи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар талоши муштараки онҳо барои таъмини амният, субот ва сулҳ дар минтақа, ҳалли мушкилоти экологӣ ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои рушди суботи минтақа буд.

Тибқи талаботи созишнома ҳама санчишҳо мувофиқи шартнома аз ҷониби МАГАТЭ анҷом дода мешаванд, зеро давлатҳои узви МСҶОМ бояд ҳам созишномаи ҳамаҷонибаи кафолатҳо ва ҳам протоколи иловагиро бо МАГАТЭ банданд. Шартнома инчунин аз давлатҳои узв талаб мекунад, ки мувофиқи Шартномаи манъи ҳамаҷонибаи озмоишҳои ҳастай амал кунанд ва "стандартҳои муассир барои ҳифзи ҷисмонии мавод, иншоот ва таҷҳизоти ҳастай"-ро нигоҳдоранд.

Аҳдномаи Семипалатинск як катор хусусиятҳо дорад. Ин минтақа ягона минтақаи мавҷуда мебошад, ки комилан дар нимкураи шимолӣ бевосита бо ду давлати дорой яроқи ҳастай ҳамсарҳад аст. МСҶОМ ягона минтақаест, ки дар он силоҳи ҳастай дар гузашта на танҳо озмуда мешуд, балки фаёлона ҷойгир карда шуда буд.

Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ маъдани урани дар Тоҷикистон, Узбекистон ва Қазоқистон истихроҷшуда дар иттиҳодияи истеҳсолии шарқии металлҳои нодир (Востокредмет), ки қаблан бо номи Комбинати маъдану кимиёи Ленинобод дар Чкаловск маъруф буд, кӯфта коркард мешуд. Ин иншоот аввалин корхонаи коркарди уран дар Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Комбинат 7 шахта ва якчанд заводро дар бар мегирифт, махсусан заводи № 6 (комбинати урани V), ки дар як сол то 1 000 000 метри кубии маъдани уранро коркард мекард. Айни замон муассисаи давлатии «Востокредмет» истеҳсолотро ба тилло, нуқра, ферромолибден ва коркарди ашёҳои гуногун равона кард. Ҷумҳурии Тоҷикистон истихроҷи уранро соли 1992 қатъ кард, минтақаи шимолӣ, ки ба он Чкаловск шомил аст, аз уран кам шудааст ва ҳаҷми захираҳои урани он тибқи қонун сирри давлатӣ маҳсуб мешавад.

Ҳарчанд дар ҳоли ҳозир дар Тоҷикистон реактори ҳастаии фаёл вучуд надошта бошад ҳам, аммо дар саросари Тоҷикистон манобеъи тавоноии радиатсия вучуд доранд, ки дар натиҷаи истифодаи саноатӣ дар замони шӯравӣ ба вучуд омадаанд. Комиссияи иқтисодии Созмони Милали Муттаҳид барои Аврупо дар шарҳи муҳити зисти Тоҷикистон дар соли 2012 эълон кард, ки тақрибан 54,8 миллион тонна партовҳои радиоактивӣ аз фаёлиятҳои истихроҷи урани Шӯравӣ (асосан партовҳои коркард) дар мавзёҳои муҳофизатнашаванда ҷойгир шудаанд, ки аксари онҳо дар наздикии шаҳри калони Хучанд ҷойгиранд.

Моҳи июли соли 2014 роҳбарияти Тоҷикистон консепсияи миллии барқарорсозии партовгоҳҳои уранро барои даҳ сол (аз соли 2014 то соли 2024) қабул кард. Дар охири соли 2014 МАГАТЭ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тарҳҳои мухталиф, аз ҷумла безарарсозии дурусти партовҳои уран ва талошҳо барои таъмини амнияти моддӣ 6,5 миллион доллар кумак карда буд. Моҳи декабри соли 2014 Иттиҳоди Аврупо ба Оҷонсии амнияти ҳастай ва радиатсионии Тоҷикистон барои дастгирии лоиҳаи ҷорӣ намудани иқтидори ташхиси радиатсионӣ дар шаш иншооти сарҳадӣ ва роҳи оҳан 1,5 миллион евро ҷудо кард ва ҳамчунин омӯзиши марбутро низ баргузор кард. Созмони Милали Муттаҳид ҳамчунин барои пуштибонӣ аз ташаббусҳои кишварҳои минтақа барои иҷрои Қарордоди 1540, аз ҷумла Тоҷикистон саъй кардааст. Дар моҳи феввали соли 2016 Тоҷикистон Нақшаи миллии амалиро оид ба иҷрои Қарордоди 1540 Шӯрои Амнияти СММ-ро тасдиқ кард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон Қарордоди 1540-и Шӯрои Амнияти СММ-ро яке аз асосҳои паҳн нашудани силоҳи қатли ом ва амнияти ҷаҳонӣ медонад, ки тарафдорӣ ҷомеаи ҷаҳониро барои ҳифзи наслҳои оянда аз таҳдиди паҳншавии силоҳ тасдиқ мекунад. Қарордоди 1540 (2004) Шӯрои Амнияти Созмони Милали Муттаҳид аз 28 апрели соли 2004 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафмандона ва мунтазам амалӣ гардида, Ҳукумати Ҷумҳурии ҷиҳати татбиқи муқаррароти ин санад тадбирҳои мушаххас меандешад.

Қисми 2-и Қарордоди 1540 ба ҳам мувофиқ кунондани қонунгузории миллиро дар асоси созишномаҳои қабулшуда дар бораи манъи истеҳсоли яроқи қатли ом, захираҳои яроқи бактериологӣ (биологӣ), паҳн кардани яроқи ҳастай, радиоактивӣ, нигоҳдорӣ ва истифодаи силоҳи кимиёвӣ, инчунин несту нобуд кардани онҳо пешбинӣ

мекунад. Мувофиқи он ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 193-199, 289, 397, 399) тағйирот ворид карда шуд, ки дар асоси онҳо барои содир шудани чунин ҷиноятҳо ҷазои дахлдор пешбинӣ карда шудааст. Дар Кодекси ҷиноятӣ нуктаҳои дигари Қарордод низ инъикос ёфтаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои аз хатарҳои радиатсионӣ, кимиёвӣ ва биологӣ муҳофизат намудани аҳоли чораҳои дахлдор дида мешаванд. Дар ин самт Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва мудофиаи граждани назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо МАГАТЭ, Созмони манъи силоҳи кимиёвӣ ва Созмони манъи озмоишҳои ҳастай ҳамкорӣ зич ба роҳ мондааст. Аз соли 1995 то имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба МАГАТЭ беш аз 80 эълумия оид ба истифодаи осоиштаи нерӯи атомӣ ирсол кардааст. Таъри солҳои 2009-2010 дар якҷоягӣ бо МАГАТЭ барӯйхатгирии моддаҳои ҳастай ва радиатсионӣ, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошанд, баргузор шуда буд. Ин кор бо мақсади пешгирии паҳншавӣ ва дастнорас будани чунин моддаҳои хатарнок барои истифода аз ҷониби террористон равона карда шудааст. Мавзӯҳои мавриди таваҷҷуҳи махсус ба амнияти ҳастай ва радиатсионӣ дар ҷумҳурӣ ин назорати партовгоҳҳои уран дар шимоли кишвар (вилояти Суғд) мебошанд, ки дар якҷоягӣ бо МАГАТЭ амалӣ карда мешавад.

Бояд гуфт, ки дар натиҷаи андешидани тадбирҳои муштарак иншооти партовҳои радиоактивӣ дар ноҳияи Файзобод феълан ба тамоми талабот ва стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошад. Илова бар ин, дар якҷоягӣ бо МАГАТЭ назорати додани иҷозатнома ба муассисаҳои махсус, ки дар фаъолияти онҳо моддаҳои ҳастай ва манбаъҳои ионсозандаро истифода мебаранд, дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шудааст. Ин бошад, имкон медиҳад, ки моддаҳои ядрӣ ва асбобҳои истифодашаванда назорат карда шаванд.

Аз соли 2004 то ба имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт санадҳои байналмилалӣ зеринро ба имзо расонидааст:

- Конвенсия оид ба ҳифзи ҷисмонӣ моддаҳои ядрӣ;
- Конвенсияи муштарак оид ба истифодаи энергияи партовҳо ва бехатарии партовҳои радиоактивӣ;
- Созишномаи иловагии аз нав дида баромадашуда дар бораи расонидани кӯмаки техникӣ аз тарафи МАГАТЭ;
- Созишнома дар бораи имтиёзҳои МАГАТЭ;
- Конвенсия оид ба огоҳонидани пешакӣ дар бораи фалокатҳои ҳастай;
- Конвенсия оид ба кӯмак дар ҳодисаи фалокати ядрӣ ё хатари радиологӣ.

Ҳамкорӣ байналхалқӣ барои паҳн накардани яроқи қатли ом аҳамияти якуминдараҷа дорад. Дар ин росто, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар формати дучониба, аз ҷумла, бо ИМА ва Иттиҳоди Аврупо, инчунин бо назардошти аҳамияти таҳкими минбаъдаи иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Тоҷикистон ҳамчунин дар Барномаи назорати содирот ва амнияти сарҳадии ИМА (ECBS) ширкат мекунад, ки барои рушди малакаҳои мансабдорони дахлдор дар мубориза бо гардиши силоҳи қатли ом ва маҳсулоти дучониба, инчунин барномаҳои коҳиш додани маводи кимиёвӣ, хатарҳои биологӣ, радиологӣ ва ҳастай (CBRN) кӯмак мекунад. То имрӯз ECBS беш аз 10 миллион доллар барои хариди таҷҳизот ва омӯзиш барои дастгирии амнияти марзи Тоҷикистон, назорати содирот, пешгирии паҳншавии силоҳ ва мубориза бо терроризм маблағгузорӣ кардааст.

Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон аслиҳаи биологӣ истеҳсол намекунад ва соҳиби он нест. Тоҷикистон узви Конвенсияи силоҳи биологӣ ва токсикӣ (BTWC) мебошад. Дар замони Шӯравӣ Тоҷикистон дар сохтори Вазорати тандурустии ИҶШС фаъолият мекард ва хизматрасонии муассисаҳои тандурустии давлатӣ, аз ҷумла, системаи зидди ваборо (СЗВ) идора мекард. Ягона истгоҳи минтақавии СЗВ дар Тоҷикистон соли 1956 дар шаҳри Душанбе кушода шуда, зергоҳи Институти СЗВ дар Алмаато (Қазоқистон) буд. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997)

муҳаққиқони боқимонда аз тарсу хавфи ба дасти гурӯҳҳои даргир афтодани микроорганизмҳои хатарнок, ин коллексияро хароб карданд.

Ҳамин тавр, системаи назорати содирот бояд як филтри муассире бошад, ки бар зидди интиқоли содироти таҷҳизот, масолеҳ ва технологияи таъиноти ҳарбӣ ва духадафа, ки барои сохтани яроқи қатли ом ва мошинаҳои ракетаи истифода бурдан мумкин аст, фаъолна мубориза барад. Дар ин бобат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мушаххас амалӣ гардида, натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шудаанд. Нақши созмонҳои аҳдномаҳои байналмилалӣ дар ин самт самаранокии механизмҳои назорати роҳи афзун мегардонанд.

Адабиёти истифодашуда

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Назорати содирот (аз 24.02.2017 с., №1392).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Истифодаи энергияи атомӣ (аз 23.12.2021, № 1845).
3. З.Б. Кавракова, М.З. Ахмедов, А. Суфиев, И. Мирсаидзода. Вопросы по нераспространению оружия массового поражения и радиационной безопасности. Разработка национального плана действий Республики Таджикистан по резолюции 1540 совета безопасности ООН в РТ ее реализация. [https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/ Public/53/049/53049630.pdf](https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/Public/53/049/53049630.pdf)
4. А.Ю. Терешенкова, С.В. Щербич. Роль системы экспортного контроля в обеспечении безопасности экспорта инновационных технологий. Техно-технологические проблемы сервиса №4(42) 2017, стр. 72-78.
5. Информация о выполнении Республикой Таджикистан Резолюции №1540 (2004) Совета Безопасности ООН (от 28.04.2004 г.) <https://e-cis.info/cooperation/2829/77749/>
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Нақшаи миллии эътино ба садамаҳои ядрои ва радиационӣ (аз 26.10.2023 с., №487).
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Қоидаҳои воридот, содирот ё транзити агенту токсинҳои биологии назоратшаванда ва таҷҳизоту технологияҳои таъиноти духадафа, (аз 25.10. 2022 с., №507).

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ

Одинаев Амин Иброҳимович-сардори Раёсати таҳлилі масъалаҳои соҳибкорӣ ва инкишофи бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 40

Темуров Раҳматулло Маҳмадуллоевич-муалими калони кафедраи андозбандӣ ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға 734067, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: rahmatullo@mail.ru, 909803223.

Дар мақола таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкории инноватсионӣ таҳлилу арзёбӣ гардидааст. Муаллиф бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ як силсила масъалаҳои ҳалталаби рушди соҳибкории инноватсиониро дар кишвар муайяну мушаххас намудаанд, ки ҳаллу фасли онҳо имкон медиҳад, ки рушди ин бахши муҳими иқтисодӣ дар ояндаи наздик таъмин карда шавад.

Калидвожаҳо: иноватсия, иқтисодиёт, соҳибкорӣ, стратегия, прогресси илмӣ – техникаӣ, глобализатсия, афзоиш.

МИРОВОЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье анализируется и оценивается мировой опыт инновационного развития бизнеса. Автор с учетом изучения мирового опыта, определили ряд ключевых вопросов развития инновационного предпринимательства в стране, что их решение обеспечит развитие этого важного сектора экономики в ближайшем будущем.

Ключевые слова: инновация, глобализация экономика, предпринимательство, стратегия, экспорт, приоритет, наука и инновации, научно-технического прогресса.

WORLD EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

Gift of makol taqribai qakhonii rushdi soxibkoriya inovatsioni takhlilu arzebi gardidaast. The author, taking into account the study of world experience, have identified a number of key issues in the development of innovative entrepreneurship in the country that their solution will ensure the development of this important sector of the economy in the near future.

Keywords: innovation, globalization of the economy, entrepreneurship, strategy, export, priority, science and innovation, scientific and technological progress.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар замони муосир бе таъмини рушди саноат ва татбиқи дастовардҳои илмӣ-инноватсионӣ дар истеҳсолот ба муваффақиятҳо ноил гаштан ғайриимкон аст. Дар кишварҳои аз лиҳози иқтисоди бозоргонӣ рушдёфта татбиқи механизмҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ ва танзими рушди фаъолияти он тавассути фароҳам овардани муҳити зарурии иқтисодӣ, молиявӣ, ташкилӣ ва меъёрию ҳуқуқӣ аз ҷумлаи нақшҳои асосии давлат ба ҳисоб меравад. Бо мақсади танзими равандҳои инноватсионӣ, давлат дастгирии мустақим ва ғайримустақими инноватсияро таъмин менамояд.

Нақши назарраси давлатро дар ҳавасмандгардонии инноватсия таҷрибаи кишварҳои пешрафта тасдиқ мекунад[1]. Дастгирии давлатии бахши нави иқтисод дар ин кишварҳо аслан хусусияти молиявӣ дорад. Аз таҳлилҳо мушоҳида мегардад, ки инноватсияҳои, ки дар технологияҳои нав, маҳсулот ва таҷҳизот, хизматрасонӣ, дар равандҳои нави ташкил ва такмили ихтисоси кадрҳо инъикос ёфтаанд, рақобатпазирии баланди иқтисодӣро таъмин мекунад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки ҳоло дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ҳиссаи афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз ҳисоби истифодаи инноватсияҳо 70-80 дарсадро ташкил медиҳад. Илова бар ин, таҳия ва ҷорӣ намудани инноватсияҳои технологӣ дар кишварҳои тараққикарда, ба монанди Германия -71,8 дарсад, Белгия-53,6%, Эстония - 52,8%, Финляндия -52,5 фоиз ва Шветсия 49,6 то 72 дасадро ташкил медиҳад[2]. Дар ин самт, нақш ва ҷойгоҳи соҳибкории хурду миёна, хусусан дар соҳаҳои саноат фаъолияткунанда бузург аст.

Лозим ба зикр аст, ки ҳоло дар кишварҳои аз лиҳози саноатӣ тараққикарда, ҳиссаи бахши хусусӣ ва соҳибкорони дар соҳаҳои саноат фаъолияткунанда дар истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) аз 50—60 дарсадро ташкил медиҳад. Аз ҷумла ин рақам дар Британияи Кабир, —51% Олмон —53%, Финляндия — 60%, Нидерландия — 63% ва Россия ҳоло 22% (то соли 2025 бояд ба 40 фоиз наздик қада шавад) дар бар мегирад [3].

Зикр кардан ба маврид аст, ки марҳилаи кунунии рушди иқтисодии ҷаҳонӣ бо суръати тезондашудаи пешрафти илмӣ-техникӣ ва афзоиши интеллектуалии омилҳои асосии истеҳсолот тавсиф карда мешавад.

Бо шиддат гузаронидани таҳлилу тадқиқот ва дар ин замина, таҳияи технологияҳои наватарин, бо онҳо ворид шудан ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва густариши интегратсияи байналмилалӣ дар соҳаи илму истеҳсолот дар доираи ташаккулёбии иқтисоди ҷаҳонӣ барои кишварҳои аз лиҳози саноати пешрафта, ҳамчун модели стратегияи рушди иқтисодӣ табдил ёфтааст. Гузашта аз ин, захираҳои зеҳнӣ дар якҷоягӣ бо технологияҳои наватарин на танҳо дурнамои рушди иқтисодӣро муайян мекунад, балки ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи истиқлолияти иқтисодӣ, неқӯаҳволии кишвар ва мақоми миллии он низ хизмат мекунад.

Аз рӯи арзёбиҳо ҳоло, дар кишварҳои пешрафтаи Ғарб аз 70 то 85 фоизи афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, аз ҳисоби татбиқи хатҳои нави технологияи характери инноватсионидошта, таъмин мегардад. Онҳо зиёда аз 90 дарсади нерӯи илмӣ ҷаҳон ва 80 фоизи бозори ҷаҳонии технологияҳои баландро дар ихтиёр дорад, ки ҳаҷми он айни замон 2,5 - 3 триллион доллар арзёбӣ мешавад, ки аз бозори ашён хом ва захираҳои энергетикӣ болотар аст.

Ҷоидаи бадасомада аз фуруши маҳсулоти илмталаб бениҳоят калон аст. Ҷамасола ҳаҷми содироти маҳсулоти илмталабро ИМА – дар ҳаҷми 700 миллиард

доллар, Олмон – 530 ва Чопон - 400 миллиард доллар таъмин менамоянд. Агар дар аввали солҳои 90-ум ҳаҷми солонаи савдои ҷаҳонии патентҳо, литсензияҳо, ноу-хау ва намунаҳои саноатӣ дар ҳудуди 20-50 миллиард доллар ҳисоб карда шуда бошад, пас ҳоло он ба 500 миллиард доллар расидааст.

Иёлоти Муттаҳидаи Амрико имрӯз пешвои бидуни баҳс дар раванди инноватсионии ҷаҳонӣ мебошад. Ҳоло ба ИМА зиёда аз 50 дрсди навовариҳои асосии тавлидшуда дар кишварҳои пешрафта рост меоянд. Кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ва Чопон, ки фарҳанги баланди технологӣ доранд, бо вучуди ин, аз амрикоӣҳое, ки технологияҳои асосии "пешрафтаи" даҳсолаҳои охириро амалан инҳисор кардаанд, камтаранд.

Яке аз нишондиҳандаҳои, ки муносибати давлатро ба пешрафти илмию техникӣ тавсиф мекунанд, ҳаҷми маблағгузори соҳаи илм мебошад. Бо ин мақсад, дар ИМА 2,9 дарсади ММД, равона карда мешавад. Ин рақам дар Чопон 3,0% Олмон 2,35% Фаронса 2,25% ва Шветсия бошад, 4,0 дарсадро ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки Иттиҳоди Аврупо ба ҳамаи аъзои худ тавсия медиҳад, ки сатҳи сармоягузорӣ ба илмро ба 2,5% ММД расонанд. Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо сатҳи сармоягузорӣ ба илм аз 2 то 2,5 дарсади ММД баробар мебошад [4].

Мутаасифона ин нишондиҳандаҳо дар кулли кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, аз ҷумла дар кишвари мо низ, сабабҳои гуногунро дар бар дорад, чандон назаррас нест. Ҳол он, ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, махсусан дар соҳаҳои саноат бо дарназардошти нақши муҳим доштани дар ҳалли масоили иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва ғайри ин гардонидани имкониятҳои буҷети давлатӣ зерини диққати доимии ҳукумати мамлакат қарор дошта, дар ин самт пайвасти тадбирҳои муассир андешида мешаванд. Илова бар ин, дар доираи ҳуҷҷатҳои муҳими стратегӣ, аз қабиле «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030» пешрафти ояндаи Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ гардидааст, ки мувофиқи он ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ то соли 2030 бо таъя ба рушди бахши хусусӣ ва соҳибкории истеҳсолӣ бояд ба 22 фоиз расонида шавад. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки ҳоло дар назди кишвари мо як зумра мақсаду ҳадафҳои олие стратегӣ, аз ҷумла таъдил додани мамлакат аз кишвари аграриву саноатӣ ба мамлақати индустриаливу аграрӣ қарор дорад [5].

Зикр кардан ба маврид аст, ки саноати имрӯзаи Тоҷикистон зиёда аз 90 самт, аз ҷумла коркард, истихроҷ ва истеҳсолотро дар соҳаҳои саноати хӯрокворӣ, сабук, мошинсозӣ, сохтмон, маъдан, коркарди металл ва кимиёро дар бар гирифта, дар он беш аз 140 навъи маҳсулот истеҳсол мегардад [6]. Бо мақсади тадриҷан зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатнок соли 2019 саноатикунони босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи чорум миллий эълон гардид.

Ноил гардидан ба ҳадафҳои пешбинишуда, моро водор месозад, ки ҷузъҳои таркибии ин бахши муҳими иқтисодӣро пайвасти мавриди омӯзиш ва таҳлилу барассӣ қарор дода, рушди инбаъдаи соҳаҳои саноатро бо роҳи усулҳои нав таъмин намоем. Афзалиятҳои нисбии кишвар дар шароити имрӯза ба соҳаҳои истихроҷу коркарди маъдан, истихроҷи ангишт, саноати сабук ва кимиё, мошинсозӣ, коркарди металл, масолеҳи сохтмон ва саноати хӯрокворӣ рост меоянд.

Зикр кардан ба маврид аст, дар самти истеҳсоли маҳсулоти нави воридотивазкунанда дар ҷумҳурӣ шароитҳои мусоид мавҷуд буда, барои зиёд кардани номгӯи онҳо аз тарафи мутасаддиёни соҳа ва корхонаҳои саноатӣ ҷалби бештари сармояро тақозо менамояд.

Яке аз роҳҳои имконпазири ноилшавӣ ба ҳадафҳои гузошташудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне гузариши иқтисодӣ ба модели рушди инноватсионии таъмини рушди беамалони фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории инноватсионӣ мебошад.

Бо ин мақсад, ҳоло ҳукумати мамлакат ҳамаи захираву имкониятҳоро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, фароҳам овардани фазои мусоид барои сармоягузориву соҳибкорӣ, рушди бахши хусусӣ ва таъмини волоияти қонун сафарбар кардааст. Илова бар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба фароҳам овардани шароити мусоид барои соҳибкорон ҳамасола ислоҳоти муҳимро дар самтҳои мухталифи иқтисодиёт, аз ҷумла содагардонии расмиёти бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, Ҳимоя ва дастгирии соҳибкорону сармоягузoron, такмили низоми андозбандӣ, содагардонии санҷишҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ амалӣ менамояд.

Маҷмӯан, алҳол барои фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкориҳои истеҳсолӣ, қариб 110 (50% имтиёзҳои андозӣ) номгуӣ имтиёзҳо пешбинишуда, ки нисфи онҳо барои дастгирии соҳаҳои истеҳсолӣ пешбинӣ шудаанд. Илова бар ин, ҳоло дар қонунгузориҳои кишвар бо мақсади беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ барои сармоягузoron зиёда аз 70 намуди имтиёз ва беш аз 240 номгуӣ сабукиҳо дар бахши андозӣ пешбинӣ гардидааст [7].

Муҳимтарини онҳо қарорҳои ҳукумати мамлакат дар бораи аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод намудани техникаи таъиноти кишоварзӣ, таҷҳизоти истеҳсоливу технологӣ ва маснуоти такмили онҳо, ки маҷмӯи ягонаи технологиро ташкил дода, ба Тоҷикистони ворид карда мешаванд, инчунин, дар бораи тартиби аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод намудани ашёи хоми ҷиҳати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой воридшаванда ба ҳисоб мераванд.

Аз таҳлилҳо мушоҳида мегардад, ки соли 2020 ҳаҷми имтиёзу сабукиҳо ба рушди субъектҳои соҳибкориҳои дар соҳаҳои иқтисодиву истеҳсолӣ фаъолияткунанда, ба 39 миллиард сомонӣ расида, ки ин нисбат ба солҳои 2016-2018, (15 млрд. сом.) тақрибан 62 дарсад зиёд мебошад. Дар давраи соҳибистиқлолӣ ба корхонаҳои истеҳсолии бо сармояи хориҷиву ватанӣ фаъолияткунанда тавассути озод намудан аз пардохти боҷи гумрукӣ ва андозҳои гуногун дар ҳаҷми беш аз 21 миллиард сомонӣ имтиёзҳо пешниҳод гардиданд, ки ин саҳми назарраси давлат дар рушди соҳибкориҳои истеҳсолӣ маҳсуб меёбад [8].

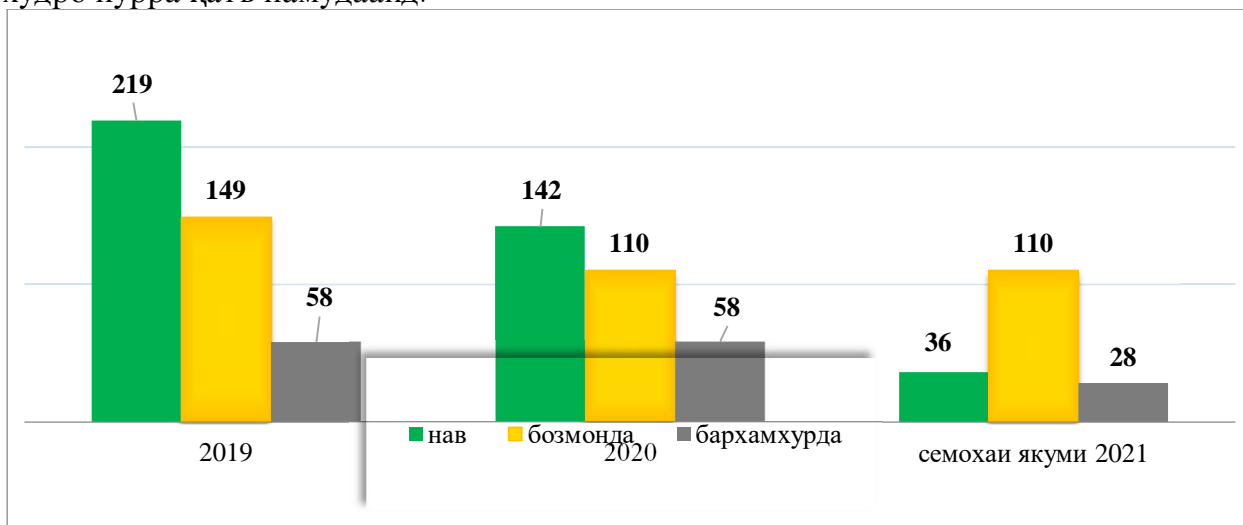
Дар натиҷаи дастгирии пайвастаи давлату Ҳукумат ҳоло 70 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, қариб 80 фоизи пардохтҳои андозии бучети давлатӣ ва 67 фоизи аҳолии аз лиҳози иқтисоди фаъол низ аз ҳисоби бахши хусусӣ таъмин мегардад, ки ин нақши бузур доштани бахши хусусӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар дарак медиҳад.

Аз таҳлилҳо ба назар мерасад, ки ҳамасола дар натиҷаи андешидани тадбирҳои зарурӣ роҷеъ ба иҷрои ҳадафи чоруми миллӣ – саноатикунонии босуръати кишвар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ мунтазам афзуда, соли 2020 сурати рушди он 9,7 дарсадро ташкил намуд. Дар ин давра, бо ташабуси соҳибкорон беш аз 83 корхонаи саноатӣ муҷаҳаз бо хатҳои нави технологӣ, бо таъсиси 1135 ҷойи кори дар соҳаи саноат ташкил гардида, рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар сатҳи 9,7 дарсад таъмин гардид, ки ин то 1,5 дарсад афзоиш ёфтани ҳаҷми содироти молу маҳсулот мусоидат намуд.

Дар панҷ соли охир бо така ба бахши хусусӣ дар дохили кишвар ба маблағи умумии беш аз 44 миллиард сомонӣ маҳсулоти ивазкунандаи воридот истеҳсол карда шуд, ки боиси хеле коҳиш ёфтани вобастагии бозори истеъмолӣ аз маҳсулоти воридотӣ гардид [9].

Ҳарчанд, ки дар ҳафт соли охир суръати миёнаи рушди саноати кишвар дар сатҳи қариб 12 фоиз таъмин шуда истодааст, вале ин нишондиҳанда барои саноатикунонии босуръати кишвар ҳоло ҳам қонёкунанда нест. Яъне суръати афзоиш он ҳанӯз паст буда андешидани тадбирҳои иловагиро дар самти дастгирии рушди соҳибкориҳои инноватсионӣ-истеҳсолӣ тақозо менамояд.

Дар баробари пешрафтҳои масъалаҳои аз фаъолият боз мондани хусусан корхонаҳои нафтаъсис, нигаронкунанда мебошад. Масалан, тибқи омили расмӣ дар давоми солҳои 2019-2020 дар кишвар 361 адад корхонаҳои хурду миёнаи саноати бо хатҳои нави технологӣ сохта ба истифода шуда аст. Дар давраи таҳлилі 259 адад корхонаҳо бо сабабҳои гуногун аз фаъолият боз монда, 58 адади дигар фаъолияти худро пурра қатъ намудаанд.

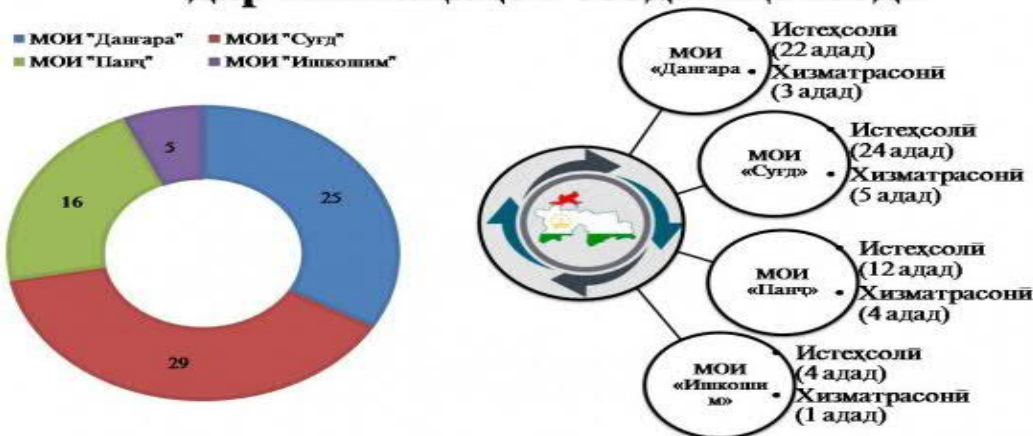
Диagramмаи 1. Динамикаи Корхонаҳои нафтаъсис, аз фаъолият бозмонда ва барҳамхурда дар солҳои 2019-2020 ва семоҳаи якуми соли 2021

Сабабҳои асосии аз фаъолият боз мондани корхонаҳоро мутахассисони соҳа омилҳои зерин, аз ҷумла мавсимӣ будани фаъолият, дар марҳилаи барҳамхурӣ ва муфлисшавӣ қарор доштан, ба рақобат тоб наовардан, надоштани ашёи хом, таҷҳизот, ноустувор гаштани вазъи молиявӣ, нарасидани мутахассис арзёбӣ намуданд, ки чунин вазъ бевосита ба раванди саноатикунонии босурати кишвар монеа эҷод менамояд.

Дар шароити қонуни, яке аз роҳҳои ҷалби ҳарчи бештари сармоя, махсусан, сармояи мустақими хориҷӣ ва рушди соҳибкории инноватсионӣ-истеҳсолӣ Минтақаҳои озоди иқтисодӣ МОИ ба ҳисоб меравард. Вале мутаасифона то кунун имкониятҳои МОИ-и кишвар бо сабабҳои гуногун пурра истифода нагардида, дар онҳо ҳамагӣ 75 ширкатҳои ватанию хориҷӣ ҳамчун субъект ба қайд гирифта шуда, фаъолият мебаранд, ки ин хеле кам аст [10].

Шумораи субъектҳо

дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ

Диagramмаи 2. Тавсифи шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар МОИ.

Ҳамин тавр, гарчанде, ки ҳоло ҳукумати мамлакат ҳамаи захираву имкониятҳоро барои таҷдиду бунёди инфрасохтори иқтисодиву иҷтимоӣ, ворид намудани технологияҳои ҳозиразамон, фароҳам овардани фазои мусоид барои

сармоягузориву соҳибкорӣ ва рушди баҳши хусусӣ сафарбар карда бошад, ҳам вале ҳоло ҳам баъзе мушкулоти масъалаҳои ҳалталаб дигар ҷой доранд, ки ҳалли фаъли онҳо ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати таввасути инноватсия истеҳсолшуда ва табдили кишвар ба мамлакати индустриалӣ ва инноватсионӣ мусоидат хоҳад кард, аз ҷумла ин саълаҳои метавон бурд:

Мавҷуд набудани омили расмӣ (маҷмӯаи омили) инникоскунандаи шумораи корхона ва соҳибкорони инноватсионӣ, истеҳсоли маҳсулоти таввасути инноватсия истеҳсолшуда аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ. Дар чунин ҳолат чигуна метавон вазъи соҳаро дуруст ва воқебинона таҳлил намуд;

Машғул шудан ба фаъолияти инноватсионӣ ва ба вучуд овардани маҳсулоти инноватсионӣ яке аз омилҳои мебошад, ки ба пайванди илм бо истеҳсолот мусоидат карда метавонад. Мушоҳида мегардад, ки ҳоло масъалаҳои васеъ ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ воқеан амалишаванда дар истеҳсолот дар сатҳи паст қарор доштани. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳамасола бо баъзе сабабҳои корхонаҳои истеҳсоли бо хатҳои нави технологӣ муҷаҳаз, аз фаъолият боз мемонанд. Ин вазъ, агар аз як тараф ба бе бедарназардошти ҳулосаи мутахассисони соҳаи саноат таъсис додани корхонаҳои истеҳсоли рабт дошта бошад, аз ҷониби дигар ба алоқамандии сусти дастовардҳои илмӣ бо истеҳсолот вобаста мебошад, ки дар натиҷа корхонаҳо молҳои истеҳсолкардаи худро ба фурӯш бароварда натавониста муфлис мегарданд, ки ин боиси хароҷоти ғайримақсадноки маблағҳои мегардад;

Аз пардохти андоз аз ғоидаи пурра озод намудани воридоти ҳамагуна хатҳои нави технологияи хусусияти инноватсионидошта ва паркҳои технологияи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар. Ҳоло яке аз мушкилоти асосӣ, ки паркҳои технологияи муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар бо он рӯ ба рӯ мешаванд, масъалаи андозсупорӣ аз ғоида баҳисоб меравад;

Таҷрибаҳои нишон медиҳанд, ки сабаби асосии ба вучуд омадани бисёр масъалаҳои мушкилоти ҷойдошта, аз ҷумла дар самти ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот, нарасидани кадрҳои баландихтисос мебошад, ки ҳоло ин масъала дар кишвари мо қариб, ки дар ҳамаи соҳаҳо, хусусан, соҳаи саноат ба назар мерасад. Бинобар ин, арур аст, ки ба ин масъала эътибори ниҳоят ҷиддӣ дода шавад. Ҳамин тавр, дар баробари қонеъ сохтани соҳаи саноат бо воситаҳои молиявӣ, инчунин, бо кадрҳои болаёқат ва хусусан, муҳандисону технологҳо ва барномасозон таъмин намудани он яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб мешавад;

Дастрасии кофи надоштани соҳибкорон ба захираҳои қарзӣ-молиявӣ дарозмӯддат. Набояд фаромӯш намуд, ки дар шароити кунунии рушди иқтисодӣ дарёфти қарз ҷиҳати инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ дар кулли соҳаҳои асосии иқтисодӣ одатан, ягона имконият барои ҷорӣ намудани навоариҳо ва дар ин замина, зиёд намудани активҳои гардон мансуб меёбад;

Вобаста ба ҳадафи чоруми стратегии кишвар – саноатикунони босуръат бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда, таҳияи моделсозии математикӣ дар самти банақшагирии истеҳсолот, барномасозии компютери ташкил ва идоракунии фаъолияти истеҳсоли мувофиқи мақсад шуморида мешавад;

Паст будани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои таввасути инноватсия фаъолияткунанда. Ин корхонаҳо, пеш аз ҳама, ба рушди малакаҳои менеҷмент, идоракунии зиддибуҳронӣ ва маркетинг, манбаҳои молиявӣ, инчунин ба обрӯи истеҳсолкунандаи молҳои хушсифат ва хизматрасонӣ ниёз доранд;

Васеъ ҷорӣ набудани расмиёти электронии баррасӣ ва пешниҳоди иҷозатномаҳо, ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ, сертификатҳои барои фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди технологияҳои рақамӣ;

Бо дарназардошти сатҳи рушди илм, технологияҳо ва суръати пешрафти техникаҳои технологияи кишварҳои рушдёфтаи дунё тадбиқ ва ҷорӣ намудани механизмҳои иловагии ҳавасмандгардони барои рушди корҳои илмӣ-тадқиқотии

воқеан амалишаванда ва мусоидат дар тадбиқи амалии онҳо зарӯр шуморида мешавад;

Рушд нокифояи низоми ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар самти ташкили фаъолияти инноватсионӣ. Қайд кардан зарур аст, ки дар муқоиса бо дигар кишварҳои, ки дар онҳо низоми инноватсионӣ рушд кардааст, дар Ҷумҳурии низоми ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар тадбиқи барномаҳои инноватсионӣ ба таври кофӣ рушд наёфтааст. Инчунин барои ташкили тиҷорати инноватсионии хурд дастгирии кофӣ таъмин карда намешавад.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо ҷоннок намудани корҳо доир ба ҳалли фасли масъалаҳои зикргардида ба васеъ ҷорӣ гардидани дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот, зиёд гардидани шумораи корхона ва соҳибкорони таввасути инноватсия фаъолияткунанда, инчунин афзоиши истеҳсоли маҳсулоти таввасути инноватсия истеҳсолгардида ва дар маҷмӯъ ба баланд гардидани сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои инноватсионӣ мусоидат хоҳад кард. Махусус бояд зикр намуд, ки иқтисодии ташкили соҳибкории инноватсионӣ дар Тоҷикистон вучуд дорад. Ҳоло дар мамлакат, ширкатҳои ҳастанд, ки босуръат рушд мекунад ва сармоякунониашон дар як сол ба 20 дарсад мерасад.

АДАБИЁТ:

1. Большой расчет на малых: Электронная версия: <https://www.rbc.ru/newspaper/2019/11/01/5db9abe99a794773c1fbd2e0>;

2. Маълумоти вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020;

3. Маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузори ва идоракунии амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

4. Маълумоти вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

5. Опыт инновационного сотрудничества стран ЕС и СНГ. Интернет-портал СНГ. Электронная версия: <https://e-cis.info/cooperation/3121/77447/>, 2021гг.;

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.01.2021;

7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;

8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷлосияи дувуми Форуми иқтисодӣ ва ҳамкориҳои арабӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Озарбойҷон, ш. Душанбе 16.10.2017;

9. Л. М. Лапицкая, зарубежный опыт поддержки инновационной деятельности. Электронная версия <https://core.ac.uk> 2020 гг;

ТАҲЛИЛИ МАБЛАҒГУЗОРИИ РАВАНДҲОИ САРМОЯГУЗОРИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Содиқов Метархон Соқибекевич - доктори илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, . Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: metar76@mail.ru, Тел.: +992901102092

Сафаров Илҳом Нурмаҳмадович – аспиранти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, . Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: ilhom0604@mail.ru, Тел.: +992918993363

Дар мақолаи мазкур таҳлил ва арзёбии маблағгузориҳои раванди сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Қайд мегардад, ки яке аз самти муҳими ташаккулёбии ҳамкориҳои судманди иқтисодиву молиявӣ ҳар як кишвари муосир ин маблағгузориҳои раванди сармоягузори ба шумор меравад.

Вобаста ба масъалаи мазкур қайд карда шудааст, ки сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва маблағгузориҳои давлатии сармоягузори ду манбаи гуногуни маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузори дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар асоси таҳлили муаммои баррасишаванда ба хулосае омадан мумкин аст, ки маблағгузори давлатии сармоягузорӣ воситаи муҳими рушди иқтисодиёт ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии давлат мебошад. Маблағгузори давлатии сармоягузорӣ метавонад рушди соҳаҳои алоҳида, минтақаҳо ё лоиҳаҳоеро, ки барои иқтисоди кишвар аҳамияти стратегӣ доранд, ғаъл созад.

***Калидвожаҳо:** маблағгузорӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ, сармоягузори давлатӣ, ҳадафҳои стратегӣ, рушди устувор, ҷараёни молиявӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, соҳибкорӣ.*

АНАЛИЗ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается анализ и оценка финансирования инвестиционного процесса в Республике Таджикистан. Отмечается, что одним из важных направлений формирования взаимовыгодного экономического и финансового сотрудничества любой современной страны является финансирование инвестиционного процесса.

В связи с данным вопросом было отмечено, что прямые иностранные инвестиции и государственное финансирование инвестиций являются двумя разными источниками финансирования инвестиционных проектов в условиях развития рыночных отношений.

На основе анализа рассматриваемой проблемы можно сделать вывод, что государственное финансирование инвестиций является важным инструментом развития экономики и достижения стратегических целей государства. Государственное финансирование инвестиций может активизировать развитие отдельных отраслей, регионов или проектов, имеющих стратегическое значение для экономики страны.

Ключевые слова: финансирование, прямые иностранные инвестиции, государственные инвестиции, стратегические цели, устойчивое развитие, финансовый поток, макроэкономические показатели, предпринимательство.

ANALYSIS OF FINANCING INVESTMENT PROCESSES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the analysis and assessment of financing the investment process in the Republic of Tajikistan. It is noted that one of the important directions for the formation of mutually beneficial economic and financial cooperation of any modern country is the financing of the investment process.

In connection with this issue, it was noted that foreign direct investment and government financing of investment are two different sources of financing investment projects in the context of the development of market relations.

Based on the analysis of the problem under consideration, we can conclude that public financing of investments is an important tool for economic development and achieving the strategic goals of the state. State financing of investments can intensify the development of individual industries, regions or projects of strategic importance for the country's economy.

Key words: financing, foreign direct investment, public investment, strategic goals, sustainable development, financial flow, macroeconomic indicators, entrepreneurship.

Маблағгузори равандҳои сармоягузорӣ ва ошкор намудани хусусиятҳои мусбии он дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ яке аз шартҳои муҳими ташаккули ҳамкориҳои судманди иқтисодиву молиявӣ ҳар як кишвари муосир ба шумор меравад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бойи табиӣ мебошад, таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ самти азалитноки рушди ғаъолияти хоҷагидорӣ кишвар маҳсуб меёбад.

Тоҷикистон кишвари кӯҳистонӣ буда, бо Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳамсарҳад аст. Қисми шимолӣ ва ҷанубии мамлакат, инчунин қисми ғарбӣ ва шарқии мамлакатро каторкухҳо ҷудо мекунанд. Мамлакат захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ дорад, ки 98 Ҷоизи истехсоли нерӯи барқро таъмин мекунанд.

Бо истифода аз иқтисодии худ барои тавлиди нерӯи барқ аз манобеъи таҷдидшаванда, Тоҷикистон метавонад дар ояндаи наздик ҷаҳорумин содиркунандаи нерӯи барқ дар минтақа гардад. Шароити куҳсори мамлакат дар бораи мавҷуд будани сарватҳои бузурги маъданӣ, ғайримаъданӣ ва имкониятҳои беназири тараққиёти саноати маъдан шаҳодат медиҳад.

Дар Тоҷикистон зиёда аз 600 канданиҳои фойданок бо 60 намуди ашёи хом кашф ва ба (тавозуни) баланси давлатӣ дохил карда шудаанд, ки аз ин 35 кони он мавриди баҳрабардорӣ қарор дорад. Ғайр аз ин, қариб 800 кони сарватҳои табиӣ таҳқиқ карда шуда, ба 48-тои он барои корҳои ҷустуҷуви геологӣ иҷозат дода шудааст[2].

Мавҷудияти иқтисодии калони кишвар барои ҷалби сармояи хориҷиву ватанӣ мусоидаткунанда буда, маблағгузори равандҳои сармоягузори дар татбиқи онҳо метавонад заминаи калони молиявӣ инфрасохтори гузорад.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар, ки барои маблағгузори равандҳои сармоягузори мусоидаткунанда

Нишондиҳанда	Бо сомони дар соли 2022
ММД ва сатҳи рушди иқтисодӣ	115 миллиард сомони (рушди иқтисоди миллӣ дар сатҳи 8 фоиз)
Даромади пулии аҳоли	87 миллиард сомони
Қисми даромади буҷети давлатӣ	33 миллиард сомони
Сатҳи таваррум	4,2 фоиз
Бақияи умумии пасандозҳои аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ дар банкҳои кишвар	13 миллиард сомони
Ҳаҷми қарзҳо аз ҷониби низомии банкии кишвар ба аҳоли ва соҳибкорон додашуда	14,1 миллиард сомони

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси гузаронидани таҳлилҳои оморӣ

Яке аз ҳадафҳои муҳими сиёсати иқтисодии кишвар дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба шумор меравад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва таҳкими рушди равандҳои сармоягузори заминаи устувор мегузорад.

Аз ин рӯ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ яке аз ҳадафҳои стратегӣ дар шароити муосир арзёбӣ мегардад.

Вобаста ба масъалаи мазкур қайд кардан зарур аст, ки дар соли 2022 корҳои ҷиҳати устувор нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, коҳиш додани таъсири хавфҳои эҳтимоли ба иқтисоди миллӣ, фаъолияти босуботи низомии банкӣ, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноативу кишоварзӣ, беҳтар гардонидани фазои сармоягузори ва дастгирии соҳибкорӣ тақвият пайдо карда, рушди иқтисоди миллӣ дар сатҳи 8 фоиз таъмин карда шуд. Дар панҷ соли охир сатҳи некуаҳволии мардум тадриҷан баланд шуда, даромади пулии аҳоли аз 41,1 миллиард сомонии соли 2018 ба 87 миллиард сомони дар соли 2022 расонида шуд, яъне 2,1 баробар зиёд гардид.

Музди миёнаи меҳнат дар кишвар якуним баробар ва андозаи нафақаи ниҳой 1,3 баробар афзоиш ёфт. Дар натиҷа сатҳи камбизоатӣ аз 27,4 фоизи соли 2018 то 22,5 фоиз дар соли 2022 коҳиш дода шуд[1].

Бояд қайд кард, ки алоқа байни рушди иқтисодӣ ва сармоягузори ҷанбаи муҳими рушди иқтисодӣ мебошад. Сармоягузори дар ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ нақши муҳим мебошад ва рушди иқтисодӣ дар навбати худ ба ҷалби бештари сармоя мусоидат мекунад. Вақте, ки ширкатҳо ва шахсони алоҳида сармоягузори мекунанд, ҷойҳои нави корӣ эҷод мешавад, ҳосилнокӣ меафзоянд, технологияҳои нав таҳия мегардад ва дар заминаи он истеҳсолот васеъ мегардад. Ин ба афзоиши иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Сармоягузорӣ метавонад ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ бошад. Сармоягузори дохилӣ аз ҷониби ширкатҳои ватанӣ ва соҳибкорони инфиродӣ сурат мегирад. Онҳоро ба кор карда баромадани лоиҳаҳои нав, нав кардани корхонаҳои мавҷуда, таҳқиқоти конструкторӣ, инфраструктура ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ равона кардан мумкин аст. Сармоягузори хориҷӣ ин сармоягузори сармоя ва захираҳои сармоягузори хориҷӣ ба иқтисоди кишвар мебошад.

Дар баробари сармояи хориҷӣ лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ низ барои таҳкими равандҳои фаъолияти сармоягузорӣ нақши калонро ишғол менамоянд. Аз ин лиҳоз, дар низоми муносибатҳои молиявӣ маблағгузори давлатии фаъолияти сармоягузорӣ сол то сол афзоиш ёфта истодааст. Масалан, маҷмӯи лоиҳаҳои сармоягузори давлатии амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 72 адад (42 лоиҳаи грантӣ, 4 лоиҳаи қарзӣ ва 26 лоиҳа дар ҳаммаблағгузори қарз ва грант) иборат мебошад, ки маблағи умумии онҳо 40,0 млрд. сомонӣ (3,91 млрд. доллар)-ро ташкил медиҳад.

Дар таркиби маҷмӯи лоиҳаҳои амалкунанда маблағҳои грантӣ 25,0 млрд. сомонӣ (2,47 млрд. доллар) ё 63 фоиз, маблағҳои қарзӣ 13,5 млрд. сомонӣ (1,32 млрд. доллар) ё 34 фоиз, саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,1 млрд. сомонӣ (104,7 млн. доллар) ё 3,0 фоиз ва дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоаҳо (бенефитсиарҳо) ва ғайра 59,0 млн. сомонӣ (5,8 млн. доллар) ё 0,1 фоизро ташкил медиҳад[5].

Инчунин дар давраи ҳисоботи соли 2022 (то 1 январи соли 2023) дар доираи лоиҳаҳои амалкунанда 5 339,0 млн. сомонӣ (526,4 млн. доллар) азхуд карда шудааст, ки ин дар маҷмӯъ ба 108 фоизи нақшаи молиявии давраи ҳисоботи соли қарорӣ баробар аст.

Аз ҷумла, дар соҳаҳои: - энергетика дар доираи 16 лоиҳа 2 015,1 млн. сомонӣ (197,6 млн. доллар) ё ин, ки 103 фоизи нақша; - нақлиёт дар доираи 13 лоиҳа 1 561,9 млн. сомонӣ (153,1 млн. доллар) ё ин, ки 120 фоизи нақша; - тандурустӣ дар доираи 9 лоиҳа 333,6 млн. сомонӣ (32,7 млн. доллар) ё ин, ки 122 фоизи нақша; - хоҷагии манзилию коммуналӣ дар доираи 12 лоиҳа 312,2 млн. сомонӣ (30,6 млн. доллар) ё ин, ки 103 фоизи нақша; - кишоварзӣ дар доираи 2 лоиҳа 148,0 млн. сомонӣ (14,5 млн. доллар) ё ин, ки 95 фоизи нақша; - экология ва ҳолатҳои фавқулодда дар доираи 6 лоиҳа 205,0 млн. сомонӣ (20,1 млн. доллар) ё ин, ки 103 фоизи нақша; - маориф дар доираи 5 лоиҳа 331,5 млн. сомонӣ (32,5 млн. доллар) ё ин, ки 104 фоизи нақша; - ирригатсия/обёрӣ дар доираи 3 лоиҳа 217,3 млн. сомонӣ (21,3 млн. доллар) ё ин, ки 141 фоизи нақша; - дигар соҳаҳо (гумрук, молия, сайёҳӣ ва ғ.) дар доираи 6 лоиҳа 240,7 млн. сомонӣ (23,6 млн. доллар) ё ин, ки 88 фоизи нақша, азхуд карда шудааст[5].

Ҳамзамон, дар соли 2022 чиҳати амалисозии 21 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ бо шарикони рушд 20 созишномаи нав ба маблағи умумии 717,2 млн. доллар ба имзо расонида шудааст, ки аз он 665 млн. доллар ё 93 фоизи онро маблағҳои грантӣ, 25,7 млн. доллар ё 4,0 фоиз маблағҳои қарзӣ ва 26,9 млн. доллар ё 4,0 фоизи онро маблағҳои саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 177,2 млн. доллар зиёд ҷалб гардидааст[5].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон дар минтақаи Қафқоз ва Осиёи Марказӣ дар муқоиса бо ММД яке аз баландтарин саҳмияҳои сармоягузори давлатӣ дорад. Дар соли 2016 кишвар тақрибан 15 дарсади ММД-ро барои барномаҳои сармоягузори давлатӣ (БИД) сарф кардааст. Дар ҳоле ки ин ҳиссаи соли 2017 то 12,6 дарсади ММД коҳиш ёфт, дар соли 2020 ҳудуди 13,5 дарсад афзоиш ёфта, дар ин сатҳ дар муддати миёна мӯътадил хоҳад шуд[3].

Бояд қайд кард, ки бинобар сабаби фаъолгардонии равандҳои сармоягузорӣ ва таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар кишвар Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016-2020 таҳия гардида буд. Татбиқи чунин барнома барои мо имкон дод, ки дар давраи ҳисоботи тақсими маблағро самаранок истифода

бурда, дар рушди минбаъдаи кишвар ҳаҷми онҳоро боз ҳам афзоиш намоем. Тақсимои маблағҳо дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи кишвар дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. -Тақсимои маблағҳо аз рӯи соҳаҳо дар доираи Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016-2020

Соҳа	Ҳамагӣ дар соҳаҳо		
	Миқдори лоиҳаҳо	(ҳаз. долл. ШМА)	%
Кишоварзӣ	3	27650,00	0,2%
Ирригатсия / обёрӣ	14	1457384,00	8,4%
Бообтаъминкунӣ ва канализатсия	20	425833,15	2,5%
Энергетика	27	5185535,43	29,9%
Нақлиёт	42	9606666,00	55,3%
Маориф	13	257399,00	1,5%
Тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли	10	120290,00	0,7%
Мултисектор ва соҳаҳои дигар	15	285535,00	1,6%
Ҳамагӣ	114	17 366 292,6	100,0%

Сарчашма. Ҷадвалҳои ҷамъбастии барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016-2020.

Тавре дар боло қайд гардид, сармоягузорӣ яке аз сарчашмаҳои асосии рушди иқтисодӣ мебошад. Ҳангоми ворид шудани сармоягузорӣ ҳаҷми истеҳсолот ва хизматрасонӣ меафзояд, ҷойҳои нави корӣ таъсис меёбанд, сатҳи технологияи корхонаҳо беҳтар мегардад. Ин боиси афзудани ҳосилнокии меҳнат ва даромади аҳоли мегардад. Инчунин, дараҷаи баланди даромад истеъмолро зиёд мекунад, ки дар навбати худ талаботи иловагиро ба молу хизматрасонӣ ҳавасманд намуда, муҳити мусоиди тиҷорату сармоягузорию фароҳам меорад.

Дар байни рушди иқтисодӣ ва сармоягузорӣ низ робитаи бевосита вуҷуд дорад. Сатҳи баланди рушди иқтисодӣ сармоягузорию бештарро ҷалб мекунад, зеро сармоягузoron имкони сармояи худро дар бозори афзоянда мебинанд [6, с. 140]. Иқтисодиёти пешрафта барои сармоягузoron субот, дастрасӣ ба бозорҳо, қувваи кории баландихтисос ва дигар имтиёзҳоро фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, рушди иқтисодӣ ва сармоягузорӣ робитаи ба ҳам вобастаро ташкил медиҳанд, ки дар он сармоягузорӣ барои рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад ва рушди иқтисодӣ бошад дар навбати худ барои сармоягузорию бештар шароит фароҳам меорад. Аз ин рӯ, сиёсати давлатӣ ба ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар рушди иқтисоди кишвар нақши муҳим дорад.

Далелҳои зиёде мавҷуданд, ки сармоягузориҳои давлатӣ, ки ба таври муассир интиҳоб, арзёбӣ ва идора карда мешаванд, афзоишро ба вуҷуд меоранд. Ба ғайр аз таъсири бевосита ба маҳсулотбарорӣ, маблағгузорию давлатӣ даромади маблағгузорию хусусиро зиёд карда, барои истифодаи сармояи хусусӣ имкониятҳои нав ба вуҷуд меоварад. Мушкилоти ҳанӯз ҷиддии зерсохторӣ, ки дар Тоҷикистон мушоҳида мешавад, сармоягузорию хусусии хориҷӣ ва дохилро бозмедорад. Маблағгузорию беҳтари давлатӣ ба нақлиёт ва коммуникатсия ба пайвастании одамон, корхонаҳо, бозорҳо, афзоиши иқтисодӣ ва дигар мусоидат мекунад[4].

Мутахассисони Бонки Ҷаҳонӣ таъкид мекунанд, ки сармоягузорию давлатӣ дар Тоҷикистон ҳудуди 13-15 фоизи ММД-ро ташкил медиҳад, ки аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ ниҳоят баланд аст, аммо интиҳоби бесамар ва идоракунии лоиҳаҳо дар якҷоягӣ бо сарбории бузурги молиявӣ ба бахши энергетикӣ, фаъолияти онҳоро ба таври ҷиддӣ ҳалалдор мекунад. Чунин хароҷоти калон ва бесамари сармоягузорӣ

дигар харочоти давлатӣ, аз ҷумла нигоҳдории тандурустӣ ва кӯмаки иҷтимоиро аз байн мебарад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили муаммои баррасишаванда ба хулосае омадан мумкин аст, ки маблағгузории давлатии сармоягузорӣ воситаи муҳими рушди иқтисодӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии давлат мебошад. Маблағгузории давлатии сармоягузорӣ метавонад рушди соҳаҳои алоҳида, минтақаҳо ё лоиҳаҳоеро, ки барои иқтисоди кишвар аҳамияти стратегӣ доранд, ғаъол созад. Ин метавонад лоиҳаҳои инфрасохторӣ, тадқиқоти инноватсия ва илмӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва дигар самтҳои афзалиятнокро дар бар гирад.

Маблағгузории давлатӣ барои сармоягузорӣ метавонад махсусан дар ғаъолгардонии ғаъолияти сармоягузорӣ муфид бошад, вақте ки бахши хусусӣ наметавонад сармоягузории кофӣ дар бахшҳо ё лоиҳаҳои муайянро таъмин намояд ва он метавонад ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ тавассути рушди соҳаҳои асосии саноат, инноватсия, пешрафти технологӣ ва баланд бардоштани сифати захираҳои меҳнатӣ мусоидат кунад. Ин метавонад боиси афзоиши содирот, ҷалби сармояи хориҷӣ ва беҳтар шудани фазои тиҷорат гардад.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки маблағгузории сармоягузории давлатӣ метавонад инчунин барои дастгирии фарогири иҷтимоӣ ва рушди устувор истифода шавад. Масалан, маблағҳо метавон барои таъсиси ҷойҳои корӣ, маориф, тандурустӣ, рушди деҳот ва тағирёбии иқлим истифода кард.

Маблағгузории давлатии сармоягузорӣ ба давлат имкон медиҳад, ки ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ таъсири танзимкунанда расонад ва мутобиқ будани онҳо ба афзалиятҳои миллӣ ва ҳадафҳои стратегӣ таъмин намояд. Он инчунин метавонад истифодаи маблағҳо ва иҷрои сармоягузорию назорат кунад.

Дар маҷмӯъ, маблағгузории давлатии сармоягузорӣ дар ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, рушди соҳаҳои афзалиятноки саноат ва ноил шудан ба мақсадҳои иҷтимоӣ иқтисодии давлат нақши муҳим мебозад. Аммо, самаранокии чунин маблағгузорӣ идоракунии хуб, шаффофият, риоя ва банақшагирии стратегиро талаб мекунад. Татбиқи самаранокии чунин чораҳо барои кишвар рушди босуботи иқтисодиро дар заминаи самарани синергетикӣ ва рушди инклюзивӣ таъмин менамояд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022. шаҳри Душанбе

2. Программа государственных инвестиций Республики Таджикистан на 2021-2025 годы.

3. Республика Таджикистан: отчет персонала по консультациям в соответствии со статьей 4. 2019 г.», 2019 г. международный валютный фонд (МВФ).

4. Таджикистан. Обзор государственных расходов. Стратегические вопросы для среднесрочной программы реформ (P172237) © Всемирный банк» Июнь 2022.с.22.

5. <https://www.tajinvest.tj/ru/>

6. Содиков, М. С. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС / М. С. Содиков, М. Х. Данаева // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 137-145.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРИ - САМТИ МУҲИМИ СИЁСАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДАИ ДАВЛАТ

Шералиев Э. Н. - дотсенти кафедраи молияи ДДМИТ

Бобоев Ҷ. М. - унвонҷӯи ДДМИТ

Расулов Ҷ. Қ. - муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола масъалаи таъмини беҳатарии озуқаворӣ ҳамчун самти муҳими сиёсати воридотивазкунандаи давлатӣ мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Инчунин, таҳлили вазъи истифодаи самаранокии иқтисодии захиравӣ-табӣ минтақаҳои кишвар, рушди

бозори дохилии озуқаворӣ ва дар заминаи таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар дида баромада шудааст. Илова бар ин, самтҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди бозори дохилӣ, бахусус ҷалби беитари сармояҳои хориҷӣ ва дохилӣ ба минтақаҳои кишвар дар шароити муосир пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: минтақа, иқтисодии захиравӣ-табӣӣ, бехатарии озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, сиёсати агроозуқаворӣ, воридотивазкунанда, сармоягузориҳо.

ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ - ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩЕЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

В статье рассматривается вопрос обеспечения безопасности как важное направление импортозамещающей политики государства. Также рассмотрен анализ состояния эффективного использования природно-ресурсного потенциала регионов страны, развития внутреннего продовольственного рынка и обеспечения продовольственной независимости страны. Предложены основные направления обеспечения продовольственной безопасности и развития внутреннего рынка, особенно привлечения иностранных и внутренних инвестиций в регионы страны в современных условиях.

Ключевые слова: регион, природно-ресурсный потенциал, продовольственная безопасность, продовольственной независимости, агропродовольственная политика, импортозамещающей, инвестиции.

ENSURING FOOD SECURITY IS AN IMPORTANT DIRECTION OF THE STATE'S IMPORT SUBSTITUTING POLICY

The article examines the issue of ensuring security as an important direction of the state's import policy. An analysis of the state of effective use of the natural resource potential of the country's regions, the development of the domestic food market and ensuring the country's food independence is also considered. The main directions for ensuring food security and developing the domestic market, especially attracting foreign and domestic investment in the regions of the country in modern conditions, are proposed.

Key words: region, natural resource potential, food security, food independence, agri-food policy, import substitution, investment.

Масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар минтақа ҳамеша дар мадди аввал гузошта мешавад. Ин муаммо тайи даҳсолаҳои охир ба яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа ва рӯзмараи байналмилалӣ ва минтақавӣ табдил ёфтааст. Ҳатто чунин ақидае мавҷуд аст, ки масъалаи таъмини аҳоли бо озуқаворӣ дар қатори масъалаҳои харобшавии экосистемаи минтақавӣ ва таназулёбии иқтисодии захиравӣ-табӣӣ минтақаҳо шомил буда, он барои рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат муҳим арзёбӣ мегардад. Бехатарии озуқаворӣ «...ин кафолати истиқлолияти кишвар, шартӣ устуворӣ ва самаранокии фаъолияти зисти ҷомеа ва инсон мебошад. Чунин аст қоидаи умумие, ки истисно надорад. Бинобар ин таъмини амнияти озуқаворӣ ба гурӯҳи муҳимтарин афзалиятҳои иқтисодӣ миллӣ мансуб доништа мешавад...»[2,3]. Аз ин ҷост, ки бехатарии озуқаворӣ дар қатори дигар масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва экологӣ, энергетикӣ ва ғайра яке аз самтҳои муҳими рушди иқтисодиёти минтақаҳои кишвар масҳуб меёбад.

Мафҳуми бехатарии озуқаворӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳанӯз дар солҳои 70-уми асри гузашта, баъд аз бӯҳрони ғалла аз тарафи ФАО (Ташкилоти байналхалқии кишоварзӣ ва озуқаворӣ) ворид карда шуда, дар вобастагӣ ба мушкилоти болоравии нархи ҷаҳонии озуқаворӣ, аз ҷумла ғалла истифода бурда шудааст. Аниқтараш ин мафҳум соли 1974 дар шаҳри Рим (давлати Италия), дар конфронси байналмилалӣ, ки бо ташаббуси ФАО баргузор гардид, баъдан ба миқдори се маротиба болоравии нархи ҷаҳонӣ ба ғалла ва муаммоҳои озуқаворӣ тайи солҳои 1972-1974 пайгирӣ карда шудааст, ки дар шароити минтақа ҳамчун маводи асосии ғизоӣ ба ҳисоб рафта, мутобиқи маълумоти ташкилоти ФАО вай ҳамчун эталони ҷенкунии тавозуни озуқаворӣ қабул шудааст.

Ин масъала боз ба он хотир ба муаммоҳои ҷомеаи башарӣ табдил меёбад, ки инсоният тайи даҳсолаҳои охир ба масъалаҳои зиёдшавии аҳоли, харобшавии вазъи экологӣ ва паст гардидани ҳосилнокии зироатҳои соҳаи кишоварзӣ рӯ ба рӯ гардидааст. Таъмини бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи минтақа бошад, ба он равона мегардад, ки то кадом андоза минтақа метавонад, мақоми худро дар таъмини талаботи аҳоли бо маҳсулоти озуқа, аз ҷумла озуқаи худӣ иҷро намояд. Маълум аст, ки ғалла манбаи асосии таъминоти озуқа дар ҷаҳон буда, дар ҷумҳурии мо он ҳамчун маводи асосии хӯрокаи ба ҳисоб меравад. Мутобиқи маълумоти ташкилоти ФАО ин маҳсулот ҳамчун эталони мушоҳидаи баланси озуқаворӣ қабул шудааст. Аз ин рӯ, он барои давлатҳои рӯ ба тараққӣ дар ҳаҷми 140 кг/одам дар як сол муайян гардидааст [1,15], ки он имкони таъмини имкони худтаъминкунӣ бо ғизо барои мардуми минтақаҳои кишвар шароит фароҳам мисозад.

Сиёсати аграрии давлат дар таъмини бехатарии озуқаворӣ нақши калиди мебозад. Ва минтақаҳое, ки миқдори зиёди озуқаворӣ истеҳсол менамоянд, фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд ба дасгирии ҳамаҷонибаи истеҳсолкунандагони ватанӣ дар самти истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулотҳои озуқаворӣ ва рушди бозори дохилӣ равон карда шавад. Аз ин хотир, дар таъмини бехатарии озуқаворӣ қобилияти таъмини ҳамаи унсурҳои бехатарии иқтисодӣ, дар ҳаҷми истеъмоли аз маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва асоснокшудаи меъёрҳои физиологӣ таъмин гардад.

Минтақаҳои Тоҷикистон имконияти истеҳсоли намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ, яъне иқтидори захиравӣ-табӣӣ дошта, ба истеҳсоли маҳсулотҳои нонӣ, картошка, навъҳои гуногуни меваю сабзавоту, тавассути истифодаи самараноки заминҳои кишти кишоварзӣ, натиҷаҳои баланди иқтисодиро соҳиб гарданд. Рушди минтақа метавонад сатҳи коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ ва рушди бозори озуқавориро таъмин намуда, барои рушди устувори минтақа саҳми калон мегузорад. Аз ин лиҳоз, шароитҳои доимӣ дастрас будани ғизо, истеъмоли ва ҳазм намудани озуқа бо миқдори зарурӣ ва барои саломати одамон безарар доимо таҳти назорати давлат бояд қарор дошта бошад.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки бехатарии озуқаворӣ ҳамчун унсури муҳими истиқлолияти озуқаворӣ ва қисми таркиби бехатарии иқтисодӣ тавсиф дода мешавад, яъне «...дар он кафолати таъмини дастрасии озуқаворӣ барои аҳоли дар дилхоҳ вақт, дар миқдоре, ки барои зиндагии фаъол ва солим зарур аст, муайян карда мешавад...» [7,11]. Ба маънои дигар, ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, дар раванди таъмини аҳоли бо ғизо мутобиқи меъёри миқдор ва сифати муайян, бо дастрасии истифодаи маводи озуқаворӣ, аз унсурҳои зерин таркиб меёбад: ба миқдори кофӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи озуқа, мувофиқат намудани он ба ратсионӣ ё воия хӯрок, дастрас будани маводи хӯрокаи бо намаки ёддор ва ба саломатии одамон безарар ва амсоли инҳо.

Қайд кардан зарур аст, ки рушди афзоиши аҳоли дар минтақа, пеш аз ҳама, ба норасоии маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва бадшавии сифати ғизо оварда мерасонад. Дар шароити кунунӣ норасоии маҳсулотҳои ниёзи аввалаи озуқаворӣ дар муқоиса бо меъёри физиологӣ дар минтақаҳои кишвар аз 30 то 60% мебошад ва истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ, ба мисли гушт, шир ва тухм ҳамасола 8,7, 25,4 ва 5,7%-и зарурияти аҳоли минтақаҳоро камтар мебошад (ҷадвали 1).

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар минтақаҳои кишвар истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳар як аҳоли нисбати меъёри муқаррагардидаи физиологӣ камтар мебошад. Илова бар ин, қонсгардонии талаботи рӯзафзуни аҳолии минтақа бо маводҳои асосии ғизоӣ талаботи нисбатан баланд дошта, истифодаи оқилонаи захираҳои замини кишоварзиро тақозо менамояд. Аз ин хотир, барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди устувори кишоварзӣ дар минтақа, зарур аст, ки самаранокии истеҳсоли зироатҳои асосии озуқавориро 3-5 маротиба баланд бардорем. Дар минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи истеҳсол ва истеъмоли озуқа ба меъёри хӯрокаи истеъмоли ҷавобгӯ набуда, он бо якҷанд сабабҳои асосӣ шарҳ дода мешавад:

- зиёд гардидани талаботи истеъмоли дар минтақаҳои мамлакат, ки бо сабаби зиёд гардидани номгуи маҳсулотҳои озуқаворӣ вобаста мебошад. Мувофиқи маълумотҳои ташкилоти ФАО ин рақам то соли 2025 метавонад қариб ба 3000 ккал/одам дар як шабонарӯз расад, ки он дар шароити кунунӣ 2409 ккал/одамро ташкил медиҳад;

Ҷадвали 1. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ ба сари ҳар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, кг/одам

	1991	2022	2022г. /1991г. (+, -)	МТ(М)* ба 1 одам	Норасоии аз МТ(М) дар 2021г. (+, -)
Гандум	54,3	165,0	+ 110,7	130,0	+ 35,0
Картошка	32,3	108,7	+ 76,4	45,0	+ 36,7
Сабзавот	112,1	263,5	+151,4	114	+ 37,4
Мевагиҳо	31,6	49,7	+18,1	63	- 13,3
Полезихо	31,2	80,7	+49,5	30,0	+50,7
Ангур	21,6	25,4	+3,8	16,0	+9,4
Гушт (дар вазни зинад)	26,9	13,2	-13,7	60	- 46,8
Шир	104,9	108,5	+3,6	250	- 141,5
Тухм, дона	81,1	104,5	+23,4	165,0	- 60,5

*Эҳзоҳ: МТ(М) – меъёри талаботи ҳадди ақал (минималӣ), ки аз ҷониби Кумитаи таъмини озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Сарчашма: Тоҷикистон: 15 соли истиклолияти давлатӣ. - Душанбе, 2006. - С. 310; Бехатарии озуқаворӣ ва камбизоатӣ // Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. – 146с.

- маҳдуд будани иқтидори захиравӣ- табиӣ, махсусан, заминҳои кишти кишоварзӣ, ки имрӯз ба ҳар сари аҳоли дар минтақа ба 0,10 га ва заминҳои обӣ ба 0,05 га рост меояд, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса бо дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ хеле паст мебошад;

- паст гардидани ҳосилнокии зироатҳои асосии кишоварзӣ ва ғайрисамаранок истифодабарии захираҳои заминҳои об, ки ҳоло дар баъзе минтақаҳои ҷумҳури хеле паст мебошад;

- баланд гардидани сатҳи талаботи аҳоли ба озуқа дар минтақа, ки бо воридоти маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва қафо мондани истеҳсолоти маҳсулотҳои ватанӣ, бахус корхонаҳои коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ, яъне агросаноатӣ дар минтақаҳои кишвар рабт дорад;

- танзими ғайрисамараноки бозори озуқаворӣ дар минтақа ва бо маводи озуқаи ватанӣ таъмин набудани аҳоли ва ғайра.

Дар ин раванд, сиёсати агрозуқаворӣ давлатии воридотивазкунандаи маҳсулотҳои озуқаворӣ бояд такмил ёфта, шароитҳои нав ва ҷалби технологияи нави инноватсионӣ барои рушди зироатҳои кишоварзӣ лозим мебошад. Дахлати давлат то он замоне зарур мебошад, ки бахши кишоварзӣ ба ҳадди ақалли рушди устувор расида, ниҳодҳои давлатӣ низ бояд дар раванди истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ иштироқи фаъол дошта бошанд. Барои амалӣ намудани сиёсати агарарӣ дар минтақа, бояд стратегияи рушди соҳаҳои кишоварзӣ куллан тағйир дода шуда, он ба рушди бозори дохилии озуқаворӣ барои солҳои тӯлонӣ хизмат намояд.

Сиёсати воридотивазкунандаи давлат дар самти таъмини бехатарии озуқаворӣ бояд хусусияти барномавии мақсаднок дошта, аз маҷмӯи тадбирҳои ҳуқуқӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ-маъмурӣ ва ғайра иборат буда, тавассути механизмҳои махсуси идоракунӣ, робитаҳои мустақим ва истеҳсолӣ ба роҳ монда мешавад. Ба ғайр аз ин, чораҳои танзими рушди бозори озуқаворӣ ва сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ дуруст интиҳоб карда шуда, истифодаи усули мақсадноки барномавиро дар робита ба таҳия ва татбиқи барномаҳои махсусгардонидашудаи рушди минтақа барои намудҳои асосии озуқа ва истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ба роҳ монда шавад.

Низоми танзими рушди бозори озуқаворӣ дар минтақа бояд ба самаранок истифодабарии иқтисодии захиравӣ-табиӣ, баҳусус, истифодаи оқилонаи захираҳои заминӣ кишоварзӣ мутобикат намуда, имконияти мустақилияти истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ, фаъолияти соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва рушди инфрасохтори бозорӣ нигаронида шавад. Давлат бо ёрии фишангҳои махсус рушди бозори озуқаворӣ ва соҳаи кишоварзиро танзим намуда, барои таъмини аҳоли бо озуқаи ватанӣ ва таъмини истиқлолияти озуқаворӣ заминаҳои мусоид фароҳам месозад. Мақсади асосии сиёсати давлатӣ дар ин маврид фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва экологӣ барои рушди комплекси агроозуқаворӣ ва дар маҷмӯъ ба сиёсати воридотивазкунандаи мамалкат равона мегардад.

Мақоми махсусро дар амалӣ намудани масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ танзими давлатии комплекси озуқаворӣ, банақшагирии дарозмуддат ва миёнамуҳлат, инчунин дурнамои рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ишғол менамояд. Аммо, дар шароити иқтисоди бозорӣ масъалаҳои банақшагирии стратегӣ дурнамои рушди комплекси агросаноатӣ диққати зарурӣ дода намешавад. Камбудихо аз қабилӣ низоми банақшагирий ва тақсимот аксари вақт ба тариқи худкор ба банақшагирии муосир гузаронида мешавад. Дар айни замон мақоми пешгӯӣ ва банақшагирии миёнамуҳлат ва дарозмуддат дар механизми иҷтимоӣ-иқтисодии идоракунии комплекси агросаноатӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок бояд карда шавад.

Ҳамин тавар, таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити минтақаҳои кишвар яке аз унсурҳои асосии истиқлолияти озуқаворӣ ба ҳисоб рафта, он дар ҳалли вазифаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва демографӣ барои татбиқи сиёсати воридотивазкунандаи маҳсулотҳои ғизоӣ равона карда шудааст. Бехатарии озуқаворӣ ва таъмини маводи ғизоӣ ҳамон вақт таъминшуда ба ҳисоб меравад, ки агар маводҳои хӯрокворӣ мувофиқ ва аз нуқтаи назари микдору сифат безарар ва аз нигоҳи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дастрас буда, ҳолати ғизоӣ истеъмолӣ, истеъмол ва ҳазми он барои аҳолии минтақа таъмин гардад. Аз ин рӯ, фароҳам овардани шароитҳои хуби иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, сифати ғизо ва мувофиқат кардани он ба меъёр (ратсионӣ)-и хӯроқа зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алексеева С.Н. К вопросу о продовольственной безопасности. //Никоновские чтения-2011. Глобализация и аграрная экономика России: тенденции, возможные стратегии и риски. - М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2011. - С. 14-16.
2. Алтухов А.И. Принципы экспортной политики и их реализация в современных условиях. //Экономика сельского хозяйства России. Научный журнал. - 2021. - №6. - С. 2-10.
3. Дудина Е.В. Обзор научных подходов к определению понятий «природные ресурсы», «природный потенциал региона», «природно-ресурсный потенциал региона» / Дудина Е.В. // Власть и управление на Востоке России. – Хабаровск, 2014. - №4. - С.50
4. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности. -М.: МАКС Пресс, 2005. - 214с.
5. Солиев А.А., Фасихов И. С. Модернизация системы продовольственного обеспечения региона и ее кластеризация //Вестник Тадж. нац. ун-та.-Душанбе, 2012. - №2/2. -С.3-9.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.01.2021.
7. Уроков Д.У., Алиев О.М. Проблемы регионального продовольственного обеспечения Республики Таджикистан. -Душанбе, Ирфон. -2011 -114 с.
8. Шералиев Э. Н., Ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодии ислоҳоти замин - қисмати муҳими рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ //Паёми Донишгоҳи миллий (Маҷаллаи илмӣ). Баҳши илмҳои иқтисодӣ. №1 (33). - Душанбе: «Сино», 2007. - С. 213-216.

ИМКОНИЯТҲОИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДА ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ НЕРУИ СОДИРОТИИ КИШВАР

Буриева Мастура Чориевна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 987-33-01-49. E-mail: mastura-1975@mail.ru

Ҳакимов Матлабшоҳ Абдумаликович – ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 985-09-82-89. E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru.

Қурбонзода Орзу Раҷабалӣ – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи «Муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ». Суроға: 734067 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992) 918-53-49-12. E-mail: orzu110@list.ru.

Мақолаи мазкур ба масъалаҳои такмили молҳои воридотивазкунанда ва баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар бахшида шудааст. Қайд гардидааст, ки дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ва адабиёти илмӣ, ки ба масъалаҳои воридотивазкунӣ бахшида шудаанд, муайян гардидааст, ки воридотивазкунӣ ҳамчун раванд дар иқтисодиёти кишвар фаҳмида мешавад, ки тавассути он дар бозори дохилӣ аз ҳисоби иқтидори дохилӣ истеҳсоли молҳои зарурӣ ба роҳ монда мешаванд. Аз ҷониби муаллифон имкониятҳои баланд бардоштани такмили молҳои воридотивазкунанда мавриди тадқиқ қарор гирифта, роҳҳои баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: воридот, содирот, воридотивазкунӣ, Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ, гардиши савдои хориҷӣ, қарзҳои имтиёзнок.

ВОЗМОЖНОСТИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ И ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА

Данная статья посвящена вопросам импортозамещения и повышения экспортного потенциала страны. Отмечается, что в результате изучения зарубежного опыта и научной литературы, посвященной вопросам импортозамещения, определено, что под импортозамещением понимается процесс, посредством которого осуществляется производство необходимых товаров за счет внутренних мощностей. Авторами изучены возможности импортозамещения, а также предложены пути повышения экспортного потенциала страны.

Ключевые слова: импорт, экспорт, импортозамещение, Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению, внешнеторговый оборот, льготные кредиты.

OPPORTUNITIES FOR IMPORTING AND INCREASING THE COUNTRY'S EXPORT POWER

This article is devoted to the issues of import substitution and increasing the country's export potential. It is noted that as a result of studying foreign experience and scientific literature devoted to the issues of import substitution, it was determined that import substitution is understood as the process through which the production of necessary goods is carried out at the expense of internal capacities. The authors studied the possibilities of import substitution, and also proposed ways to increase the country's export potential.

Key words: import, export, import substitution, State Program for Promotion of Export and Import Substitution, foreign trade turnover, preferential loans.

Воридотивазкунӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Мафҳуми «воридотивазкунӣ» бори аввал дар солҳои 1960 аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид (СММ) истифода шудааст[6].

Тадқиқи масъалаҳои "воридотивазкунӣ" аввалин маротиба аз ҷониби А.Серра ва А. Смит ба роҳ монда шуданд, ки тибқи ақидаи онҳо ҳар қадар дар низоми иқтисодӣ дараҷаи тақсимои меҳнат васеъ гардад, арзиши иловашуда ҳамон қадар зиёд мегардад ва рушди иқтисодиётро тавассути чунин модели иқтисодӣ - васеъгардонии тақсимои меҳнат дар назар доштанд. Ин модел комилан дар асри 18 ташаккул ёфта, рақобати афзоюндаи минтақаҳои технолоғиро тадриҷан васеъ мекард. Табдил додани минтақаҳои технолоғӣ дар давоми се асри охир идома ёфт. Бисёре аз иқтисоддонҳо бар ин назаранд, ки дар ин давра панҷ минтақаи нисбатан мустақили технолоғӣ вучуд дошт: Империяи Бритониё, Олмон, ИМА, ИЧШС ва Ҷопон, аммо пас аз ҷанги дуҷонибаи ҷаҳонӣ танҳо ИМА ва ИЧШС боқӣ монданд. Пас аз пошхӯрии ИЧШС дар солҳои 90-уми асри гузашта, минтақаи технолоғӣ, ки имрӯз онро Иёлоти Муттаҳида муаррифӣ мекунад, бартариҳои зиёди рақобатиро нигоҳ дошт[5].

Дар тадқиқотҳои олимони ва иқтисодчиён мафҳуми воридотивазкунӣ ҳамчун раванд дар иқтисодиёти кишвар фаҳмида мешавад, ки тавассути он дар бозори дохилӣ аз ҳисоби иқтисодии дохилӣ истеҳсоли молҳои зарурӣ ба роҳ монда мешаванд. Мақсади воридотивазкунӣ коҳиш додани вобастагии иқтисодиёт аз молҳои воридотӣ мебошад. Раванди воридотивазкунӣ дар доираи барномаҳои мухталифи давлатӣ тадбирҳои дастгирии давлатии корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла ҷуброни як қисми хароҷоти қарзҳо, хариду лизинги таҷҳизот ва ҷорӣ намудани технологияҳои навро дар бар мегирад. Афзалияти сиёсати воридотивазкунӣ аз тақмили сохтори тавозуни пардохти кишвар, таъмини шуғли аҳоли, рушди истеҳсолоти саноатӣ, иқтисодии илмӣ ва ғайра иборат аст. Татбиқи сиёсати мазкур махсусан рақобат ва татбиқи навоҳариҳо дар иқтисодиёт тақозо менамояд. Қайд кардан бамаврид аст, ки ворид шудани маҳсулоти истеҳсоли хориҷӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар дохили ҷумҳурӣ захира ва имкониятҳои ҳанӯз истифоданашуда хеле зиёданд ва дар самти рушди истифодаи иқтисодии содироти мамлакат то ҳол мушкилоти муаммоҳои дорой хусусияти объективӣ субъективӣ мавҷуд ҳастанд, ки ҳаллу бартарафсозии онҳо фаъолияти дастаҷамъонаро тақозо дорад.

Бояд қайд намуд, ки имрӯз имкониятҳои баланд бардоштани тақмили молҳои воридотивазкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо чунин роҳҳо ҳалли худро ёфта истодаанд:

- ҷалби сармояи мустақими дохилию хориҷӣ;
- фароҳам овардани имкониятҳои соҳибкорӣ дар минтақаҳо;
- амалигардонидани имкониятҳои муфиди коркарди захираҳои кишвар;
- баланд бардоштани мафкураи соҳибкорӣ ва истеҳсолӣ;
- ташкил кардани минтақаҳои саноатӣ – инноватсионӣ;
- тақвияти фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ;
- ташкили минтақаҳои ба содирот нигаронидашуда;
- рушди хизматрасониҳои техникаи технолоғӣ ва ғ.

Воридотивазкунӣ яке аз самтҳои гузариш ба модели нави рушди иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, ба баланд бардоштани сатҳи амнияти иқтисодии он мусоидат менамояд. Ҷиҳати расидан ба ҳадафи мазкур ва баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон **"Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025"** қабул гардидааст, ки ба афзун гардонидани ҳаҷми содирот, коҳиш додани ҳиссаи молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ дар ҳаҷми умумии воридот равона гардидааст. Дар баробари барномаи мазкур дар ин самт Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 қабул гардидааст, ки дар он ба масъалаҳои диверсификатсияи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда таваччуҳи хоса дода шудааст. Аз ин рӯ, масъалаҳои муҳими тараққиёти иқтисодии кишвар ин тақвияти рушди содирот мебошад. Дар доираи дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чиҳати ҳавасмандгардонии содирот, таъмин намудани гуногуншакли истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва содагардонии расмиёти савдо корҳои амалӣ идома ёфта истодаанд.

Роҳандозӣ гардидани тадбирҳои пайвастаи андешидашудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, густариши ҳамкориҳои мутақобилаи судманди Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон аст, ки имруз тибқи маълумотҳо дар соли 2022 ҳаҷми муомилоти моли хоричии Тоҷикистон 7 млрд 512,9 млн долларро ташкил додааст, ки 1 млрд 508,2 млн ё худ 25,1% зиёдтар нисбат ба соли 2021 аст (Ҷадвали 1.). Инчунин бояд қайд намуд, ки дар соли 2022 Тоҷикистон бо 109 кишвари саросари дунё муомилоти воридоту содироти молу маҳсулот анҷом додааст[7].

Ҷадвали 1. Ҳаҷми маҳсулотҳои содиротӣ дар соли 2022

№	Молҳои содиротӣ	Ҳаҷми содирот	
		бо млн. долл.ИМА	бо %
1	Минерал ва концентратҳо	730,8	31,4%
2	Алюминий	139,9	6%
3	Неруи барқ	106,8	4,6%
4	Сабзавоту мева	51,5	2,2%
5	Семент	44,4	1,9%

Манбаъ: stat.tj.

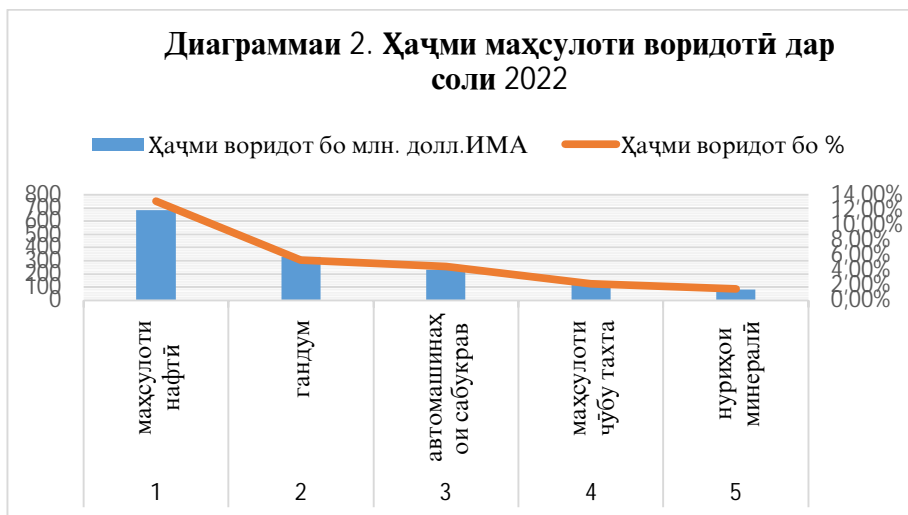

Дар баробари маҳсулотҳои содироти маҳсулотҳои асосии воридотӣ дар соли 2022 аз ҳисоби маҳсулоти нафтӣ, гандум, автомашинаҳои сабукрав, маҳсулоти чӯбу тахта, нуриҳои минералӣ ва ғайра ташаккул ёфтаанд, ки ҳаҷми воридоти онҳо дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

№	Молҳои воридотӣ	Ҳаҷми воридот	
		бо млн. долл.ИМА	бо %
1	Маҳсулоти нафтӣ	681,6	13,2%
2	Гандум	329,1	5,3%
3	Автомашинаҳои сабукрав	234	4,5%
4	Маҳсулоти чӯбу тахта	114,8	2,2%
5	Нуриҳои минералӣ	80,4	1,6%

Манбаъ: stat.tj.

Диаграммаи 2. Ҳаҷми маҳсулоти воридотӣ дар соли 2022

Бояд қайд намуд, ки аз рӯи натиҷаҳои соли 2022 содироти маҳсулоти саноатӣ аз Тоҷикистон кам шуда, интиқоли маҳсулоти кишоварзӣ баръакс, зиёд гардидааст. Дар сохтори содироти маҳсулоти кишоварзӣ сабзавот - 40%, мева - 28% ва хушкмева - 27% афзалият доранд. Тибқи маълумотҳо соли 2023 талабот ба маҳсулоти кишоварзии Тоҷикистон хеле зиёд гардидааст. Русия ва Қазоқистон аз Тоҷикистон хостори интиқоли миқдори хеле зиёди меваю сабзавот ҳастанд, аз ин рӯ, Агентии содирот аз корпоратсияҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ дархост намудааст, ки дар бозорҳои истеъмолии хориҷи кишвар талаботи зиёд доранд, афзоиш диҳанд. Дархостҳо ба содироти пиёз, помидор, карам, меваи тару тоза ва хушк хеле зиёданд. [7].

Тибқи маълумоти оморӣ дар нух моҳи соли ҷорӣ аз ҷумҳурӣ 143,9 ҳазор тонна меваю сабзавот бо арзиши 33,6 млн. доллар содирот шуда, ҳиссаи асосиро аз рӯи ҳаҷм пиёз (41,6 Ҷоиз), хушкмеваҳо (37,2 Ҷоиз), зардолу, олуҷа ва гелос (9,5 Ҷоиз) ва ангур (7,4 Ҷоиз) ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумоти оморӣ содироти меваю сабзавот дар ин давра ба 17 кишвар сурат гирифта, аз ҳаҷми умумии маҳсулоти содиротгардида 82,6 Ҷоиз ба Қазоқистон, 9,4 Ҷоиз ба Федератсияи Россия, 2,9 Ҷоиз ба Ироқ, 1,5 Ҷоиз ба Туркия, 1,2 Ҷоиз ба Узбекистон, 1,1 Ҷоиз ба Покистон, 0,4 Ҷоиз ба Ҷумҳурии Беларус ва боқимонда ба дигар давлатҳо рост меояд. Бояд қайд намуд, ки бинобар надоштани ҳамкориҳои мустақим бо харидорони асосӣ, нисбатан баланд будани тарифҳои андозию ҳамлу нақл, инчунин эътироф нашудани ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи беҳатарии маҳсулот, соҳибкорони тоҷик маҳсулоти кишоварзиро бо истифода аз миёнравҳо ба бозори давлати сеюм интиқол медиҳанд.

Набудани инфрасохтори зарурии боркунию борфарорӣ ва логистикӣ барои рушди содироти меваю сабзавот монеаи ҷиддӣ эҷод менамояд. Инчунин ба талабот ҷавобгӯ набудани бастабандӣ, тамғагузорӣ ва дигар талаботи стандартии истеъмолии маҳсулоти кишоварзӣ, ки пеш аз ҳама аз сифати менечменти корхонаҳо вобаста аст.

Дар доираи ҳадафу афзалиятҳои муайяннамудаи Ҳукумати ҷумҳурӣ вобаста ба саноатикунони босуръати кишвар тадбирҳои зарурӣ дар самти коркарди ашёи хоми дар ҷумҳурӣ истеҳсолшавада роҳандозӣ шуда истодаанд. Аз ҷумла бо мақсади коркарди пурраи нахи пахта (сиклҳои минбаъда) аз тарафи вазорату идораҳои барномаҳои соҳавӣ ва тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ андешида мешаванд.

Бинобар ин, бо мақсади кам кардани таъсири омилҳои берунӣ ба иқтисодиёти кишвар дар Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 мақсад гузошта шудааст, ки дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ, аз ҷумла барои истеҳсоли алюминий ва маҳсулот аз он ба масъалаҳои диверсификатсияи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда, истеҳсолоти молҳои дорои арзиши баланди изофашуда тавачҷуҳи зарурӣ зоҳир карда шавад ва ҳиссаи содироти кишвар аз ин манбаъ афзоиш ёбад [7].

Яке аз таҷрибаҳои муваффақи кишвар дар самти истеҳсоли маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда аз он иборат аст, ки ҷумҳурӣ дар як муддати кӯтоҳ аз кишвари воридоткунанда ба кишвари содироткунандаи семент табдил ёфт.

Содироти семент дар моҳҳои январ-сентябри соли 2023 781,7 ҳазор тоннаро бо арзиши умумии 28,8 млн. доллар ташкил намуда, содироти он ба Ӯзбекистон 68,2 фоиз ва ба Афғонистон 31,7 фоиз ба қайд гирифта шудааст[4].

Кам кардани вобастагӣ аз воридот, зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти ҷойивазкунандаи воридот бо танзим ва ҳавасмандгардонии технологияҳои нав имконпазир аст, хусусан вақте ки барномаҳои зиёди давлатӣ таҳия ва татбиқ карда мешаванд. Ҳамин тавр, такмили молҳои воридотивазкунанда омили воқеии рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Албатта, самти стратегӣ дар ин самт тағйир додани соҳаи истеҳсол бо дастгирии ҳатмии давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Омузиши вазъи содироти маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ба хориҷи кишвар нишон медиҳад, ки дар самти мазкур як қатор монеаҳо мавҷуд мебошад. Аз ҷумла дар тамоми корхонаҳои истеҳсолии ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунӣ норасоии маблағҳои гардон яке аз омили асосии аз фаъолият боз мондани онҳо гардидааст.

Бо мақсади баланд бардоштани нишондиҳандаҳои содиротӣ ва коҳиш додани нишондиҳандаҳои воридотии кишвар андешидани тадбирҳои зерин муҳим арзёбӣ мегарданд:

-роҳандозӣ намудани таҷрибаи ҷаҳонӣ дар самти коркарди маъданҳо то маҳсулоти ниҳой дар кишвар;

-ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи таъминоти (дастрасии) корхонаҳои истеҳсоли ба манбаъҳои ашёи хом ва воситаҳои ёрирасон барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой;

-ҷиҳати афзун намудани рушди иқтисодии содиротӣ ва гуногунсатмии он, ташкили истеҳсоли маҳсулоти ниҳойи дорои арзиши иловашуда дар заминаи имкониятҳои мавҷуда ва номгӯи муайяннамудаи Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025;

-ташкили беамонияти содироти маҳсулоти кишоварзӣ тавассути долонҳои сабз;

-ташкили ташхисгоҳҳои замонавии дорои аккредитатсияи байналмилалӣ, эътирофи сертификати мол дар хориҷи кишвар ва дар доираи талаботи муосир бастубанду тамғагузорӣ намудани маҳсулот;

-таъмини эҳтиётоти истеҳсолкунандагон ва содироткунандагони молҳои ватанӣ бо воситаҳои гардон ва ташкили суғуртаи содирот;

-воридоти нафти хом аз Ҷумҳурии Қазоқистон, Туркменистон, Озарбойҷон ва дигар кишварҳо ҷиҳати ба иқтисоди пурра фаъол гардонидани фаъолияти корхонаҳои коркарди нафти ватанӣ.

Таҳлилу пешниҳодҳои баёнгардида шаҳодат медиҳанд, ки дар ҳақиқат, то ҳол на ҳама имконияти афзун намудани иқтисоди содиротии мамлакат мавриди истифода қарор дода шудаанд. Дар ҳолати рӯи кор омадани онҳо ба рушди савдои хориҷии мамлакат такони ҷиддӣ дода хоҳад шуд, ки барои таҳкими иқтисодии кишвар, баланд намудани сатҳи рақобатпазирию ба омилҳои бухронӣ тобовар гардидани он ва баҳри таъмини зиндагии шоиставу босаодати шаҳрвандони кишвар мусоидат хоҳад намуд.

Адабиёт:

- 1) Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025", Душанбе, аз "26" ноябри соли 2016, № 503.
- 2) Тоҷикистон дар рақамҳо. Нашрияти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2022.
- 3) Маълумотҳои омили аз сомонии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: stat.tj.
- 4) Маълумотҳо аз сомонии Хадамоти гумрукӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: gumruk.tj.
- 5) Папахян Инна Арамовна. Возможности импортозамещения и экспортоориентирования отраслевой экономики. Научный журнал кубгау, №111(07);
- 6) <https://cyberleninka.ru/article/n/sistematizatsiya-podhodov-k-onyatiyu-importozamescheniei-ego-ekonomicheskaya-suschnost> (дата обращения: 13.12.2023);

7. [<https://www.asiaplustj.info/>].

8. Буриева, М. Ч. Ускоренная индустриализация - основа экономического развития Республики Таджикистан / М. Ч. Буриева, М. А. Хакимов // Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 17 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 131-135. – EDN JHCGKB.

УДК: 334.012.64 (470.345)

АСОСҶОИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ХОЧАГИИ ҚИШЛОҚ

Шодиев Кӯҳзод Қурбонбоевич – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (ДДМИТ). Суроға: 734067 Чумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино, маҳаллаи Низоми Ганҷавӣ 464/1, хонаи 30. Телефон: 935576360. E-mail: kuhzod-8686@mail.ru.

Дар мақола самтҳои асосии рушди соҳибқориҳои хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи минтақа фаъол намудани фаъолияти инноватсионӣ бо мақсади татбиқи ҳамаҷонибаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди амалинамои ва инкишоёби ва соҳаи истифодаи амалии натиҷаҳои бадастомада кушода дода шудаанд.

Муаллиф муносибатҳои мухталифи назариявӣ ва методологиро ба таҳқиқи масъалаи баррасишаванда хулосабандӣ намуда, собит карда шудааст, ки рушди инноватсионии соҳибқориҳои хурду миёна гузариши ба сатҳи сифатан нав, ки он бо пурзӯр шудани фаъолияти инноватсионии субъектҳои хоҷагидор дар хоҷагии қишлоқ, азнавташиқилдиҳии иқтисодидиёт дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, истифода бурдани равандҳои пешрафти технологӣ, азхуд кардан ва истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазири хоҷагии қишлоқ мебошад.

Хулосаҳои илмӣ ва тавсияҳо оварда шудаанд, ки чунин мебошад: рушди инноватсионии соҳибқориҳои хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ тақлиф карда мешавад, ки ҳамчун низоми амалҳои нақшаи ва дурнамоӣ, ки ба истифодаи давраи пурраи инноватсионии технологӣ барои ноилгардӣ ба мақсадҳои муайян равона карда шудаанд, лозим мебошад.

Калидвожаҳо: соҳибқорӣ, инноватсионӣ, минтақа, технология, иқтисодӣ, хоҷагидорӣ, хоҷагии қишлоқ, истеҳсоли, рақобат, рушд, деҳот, хурд, миёна, инвеститсия.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АКТИВИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассмотрены основные направления развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве региона, активизация инновационной деятельности с целью комплексного применения инновационных технологий в процессе внедрения и развития и области практического использования полученных результатов. результаты раскрываются.

Автором сделаны выводы о различных теоретико-методологических подходах к исследованию рассматриваемого вопроса и доказано, что инновационное развитие малого и среднего предпринимательства представляет собой переход на качественно новый уровень, что обусловлено усилением инновационной активности хозяйствующих субъектов в сельское хозяйство, реорганизация экономики на основе внедрения инновационных технологий., - использование процессов технического прогресса, освоения и производства новой конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции.

Даны научные выводы и рекомендации, которые заключаются в следующем: инновационное развитие малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве предлагается как система планирования и перспективных действий, направленных на

использование всего инновационно-технологического периода для достижения определенных целей.

Ключевые слова: *предпринимательство, инновации, регион, технологии, экономика, сельское хозяйство, производство, конкуренция, развитие, сельское, малое, среднее, инвестиции.*

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FUNDAMENTALS OF ACTIVATION OF INNOVATIVE ACTIVITY OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP IN AGRICULTURE

In the article, the main areas of development of small and medium entrepreneurship in the agriculture of the region, activation of innovative activities for the purpose of comprehensive application of innovative technologies in the process of implementation and development and the field of practical use of the obtained results are revealed.

The author concluded various theoretical and methodological approaches to the study of the issue under consideration and proved that the innovative development of small and medium entrepreneurship is a transition to a qualitatively new level, which is due to the strengthening of the innovative activity of economic entities in agriculture, the reorganization of the economy based on the introduction of innovative technologies. , is the use of processes of technological progress, assimilation and production of new competitive agricultural products.

Scientific conclusions and recommendations are given, which is as follows: innovative development of small and medium-sized entrepreneurship in agriculture is proposed as a system of planning and perspective actions aimed at using the full innovative and technological period to achieve certain goals.

Key words: entrepreneurship, innovation, region, technology, economy, economy, agriculture, production, competition, development, rural, small, medium, investment.

Яке аз самтҳои асосии рушди соҳибқорӣи хурду миёна дар хоҷагии қишлоқи минтақа ғаъол намудани ғаъолияти инноватсионӣ бо мақсади татбиқи ҳамаҷонибаи технологияҳои инноватсионӣ дар раванди амалинамоӣ ва инкишоёби мебошад.

Читавре, ки Масъуд Н.М. ва Мадаминов А.А., қайд намудаанд, «корхонаи хурд, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ба яке аз симои асосии ҳаёти иқтимоӣ иқтисодӣ табдил ёфтааст, дар илми иқтисод ҳамчун навоаре маънидод карда мешавад, ки бо тартиби барои расидан ба мақсадҳо, омилҳои истеҳсолоти дар ихтиёраш бударо (сармоя ва меҳнат) самаранок истифода мебарад. Дар ин асос дар коркарди истеҳсоли маҳсулот бо истифода аз технологияи муосир барои баланд бардоштани сифати маҳсулот таъсир расонида тарзи коркарди истеҳсоли маҳсулот ислоҳ карда мешавад [4, С. 57].

Асоснокунӣи самтҳои асосии рушди ғаъолияти инноватсионӣи соҳибқорӣи хурду миёна ҷустуҷӯи асосҳои нави ташкилию иқтисодӣи ғаъолсозӣи онро тақозо менамояд. Ба ақидаи олимони ватанӣ Шарофов У., Иззатов А. ва Шарофов П. «Ҷузъи иқтисодӣи механизми ташкилию иқтисодӣи афзоиши маблағгузорӣи лоиҳаҳои инноватсионӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ва мутамарказкунӣи захираҳо ба самтҳои афзалиятнок, дастгирии лизинги молиявӣи соҳибқорӣи инноватсионӣ, истифодаи оқилонаи фишангҳои иқтисодӣ (наrx, андоз, молия, қарз ва ғайра) танзими давлатӣ дар комплекси агросаноатиро дарбар мегирад. Он дар доираи сиёсати инноватсионӣи давлат амалӣ гардида, ба баланд бардоштани ғаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагии қишлоқ дар самтҳои афзалиятноки рушди ин раванд нигаронида шудааст»[6, С. 96].

Қобили зикр аст, ки рушди инноватсионӣи соҳибқорӣи хурду миёна гузариш ба сатҳи сифатан нав, ки он бо пурзӯр шудани ғаъолияти инноватсионӣи субъектҳои хоҷагидор дар хоҷагии қишлоқ, азнавташкилдихӣи иқтисодӣи дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, истифода бурдани равандҳои пешрафти технологӣ, азхуд кардан ва истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазири хоҷагии қишлоқро муайян мекунад.

Амалия нишон медиҳад, ки тағйироти робитаи илм, техника ва тараққиёти иқтисодиёт яке аз хусусиятҳои муҳимми иқтисодиёти муосир мебошад. Ташаккули хоҷагии қишлоқ, баланд бардоштани рақобатпазирии он бештар аз дараҷаи мувозинатии он ба самти соҳибкории инноватсионӣ, бахусус фаъл гардонидани фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ вобаста аст.

Таҳлили вазъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ба равандҳои инноватсионӣ як қатор проблемаҳои ташкилӣ, молиявӣ ва институтсионалӣ ҳалал мерасонад.

Ташаккули хоҷагии қишлоқ, баландбардории қобилияти рақобатпазирии он ба таври назаррас аз самтнокии инноватсионии мувозӣ кардашудаи соҳаи соҳибкорӣ, махсусан аз фаългардонии фаъолияти инноватсионии шаклҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ, вобаста аст. Таҳлили вазъият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки равандҳои инноватсиониро як қатор қазияҳои ташкилӣ, молиявӣ ва ниҳодӣ боз медоранд. Мавҷуд набудани тадбирҳои саривақтӣ ва самаранок оид ба аз нав сохторбандӣ кардани потенциали илмию технологӣ, сермаҳсулгардонии фаъолияти инноватсионӣ имкон надод, ки рушди иқтисодии сохторҳои соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ пурра ба танзим дароварда шавад.

Ба ақидаи мо, ташаккули амсилаи инноватсионии баҳши аграрӣ имкон медиҳад, ки самтҳои нави рушди иқтисодӣ, зарурияти ҳамгирии дастовардҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии ба даст овардашуда, ба ҳам пайвастании натиҷаҳои кори олимони ва таҷрибадорон баррасӣ карда шаванд. Истифодаи омилҳои инноватсионӣ якҷоя бо ислоҳномаҳои сиёсати аграрии давлат дар соҳаи инноватсия имкон медиҳад рушди нақшавии потенциали ақлонӣ, истеҳсолоти аграрӣ, маҳсулоти рақобатпазир таъмин карда шавад, ки ба вазифаҳо ва мақсадҳои ояндаи хоҷагии қишлоқ ҷавобгӯ хоҳад буд.

Бояд гуфт, ки пурзуркунии соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи технология ва усулҳои муосири идоракунии метавонад ба таври қобили мулоҳиза самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, таъсиси объектҳои нави андозбандӣ дар минтақаҳои кишвар ва ба ин васила сатҳу сифати зиндагии аҳолии деҳотро баланд мебардорад. Тавре Мӯсоева З.А. қайд мекунад, «тараққиёти минбаъдаи кишоварзӣ тавассути пурзур намудани он, аз нав муҷахҳазгардонии техникӣ, азнавсозии, азнавташкилдихӣ ва умуман гузаштан ба заминаи муосири саноатӣ танҳо дар сурати ташаккули босуръат ва фаъолияти фаъоли соҳаи муосири соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт имконпазир аст [4, С. 265].

Вазъияти кунунии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти инноватсионӣ бо гуногунии навҳои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва фарқияти технологияи истеҳсолии он муайян карда мешавад. Ислоҳоти гузаронидашуда имкон дод, ки барои рушди соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ шароити аввалиндараҷа фароҳам оварда шавад. Мо мувофиқ ба он ҳастем, ки соҳибкории хурду миёна «ба рушди муносибатҳои рақобатпазирӣ истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт сахм мегузоранд, ба бозорҳои истеъмолӣ маҳсулоте, ки аз ҷиҳати хосиятҳои гуногунанд, барои ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоӣ иқтидор доранд, ва фаълонани ҷори намудани технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ» сахм мегузоранд [4, С. 182-189].

Рушди инноватсионии соҳибкории хурду миёна ҳамчун гузариш ба зинаи сифатан нави фаҳмида мешавад, ки бо ҷоннокшавии фаъолияти инноватсионии субъектҳои хоҷагидор дар хоҷагии қишлоқ бо мақсади азнавташкилкунии иқтисодиёт дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, истифодабарии равандҳои пешқадами дорои технологияҳои пешрафтаи таҳиякунӣ ва тавлиди маҳсулоти нави рақобатпазирӣ кишоварзӣ ҳамроҳ сураат мегирад [3, С. 182-189].

Ташаккули хоҷагии қишлоқ, баландбардории қобилияти рақобатпазирии он ба таври назаррас аз самтнокии инноватсионии мувозӣ кардашудаи соҳаи соҳибкорӣ, махсусан аз фаългардонии фаъолияти инноватсионии шаклҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ, вобаста аст. Таҳлили вазъият дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон нишон медиҳад, ки равандҳои инноватсиониро як қатор қазияҳои ташкилӣ, молиявӣ ва ниҳодӣ боз медоранд. Мавҷуд набудани тадбирҳои саривақтӣ ва самаранок оид ба аз нав сохторбандӣ кардани потенциали илмию технологӣ, сермахсулгардонии фаъолияти инноватсионӣ имкон надод, ки рушди иқтисодии сохторҳои соҳибкорӣ дар хоҷагии қишлоқ пурра ба танзим дароварда шавад.

Ба ақидаи мо, ташаккули амсилаи инноватсионии баҳши аграрӣ имкон медиҳад, ки самтҳои нави рушди иқтисодӣ, зарурияти ҳамгироии дастовардҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии ба даст овардашуда, ба ҳам пайвастании натиҷаҳои кори олимони ва таҷрибадорон баррасӣ карда шаванд. Истифодаи омилҳои инноватсионӣ якҷоя бо ислохномаии сиёсати аграрии давлат дар соҳаи инноватсия имкон медиҳад рушди нақшавии потенциали ақлонӣ, истеҳсолоти аграрӣ, маҳсулоти рақобатпазир таъмин карда шавад, ки ба вазифаҳо ва мақсадҳои ояндаи хоҷагии қишлоқ ҷавобгӯ хоҳад буд. Такрористеҳсоли инноватсияро дар хоҷагии қишлоқ хоҷагиҳои тухмипарварӣ, заводҳои зотпарварӣ, корхонаҳои мошинсозӣ, фабрикаҳои биологӣ ҷорӣ менамоянд. Ин зимни шартҳои азнавсозии пайдарҳамаи идоракунии равандҳои иқтисодӣ ва тағйири самт кардани онҳо ба истифодаи захираҳои инноватсионӣ ақлонӣ имконпазир мебошад. (расми 1).

Расми 1. - Принсипҳои рушди фаъолияти инноватсионӣ дар хоҷагии қишлоқ *

*Таҳияи муаллиф

Дар минтақаҳои Тоҷикистон, ҷоринамоии технологияҳои инноватсионӣ ва фаъолгардонии фаъолияти инноватсионии субъектҳои тиҷорати хурду миёна бо норасогҳои воситаҳои молиявӣ пайваस्ताанд. Бояд қайд намуд, ки соҳибкории инноватсионӣ дар хоҷагии қишлоқ унсури низоми умумии ташкилӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки вай, зимни шартҳои ба таври бояду шояд сохтан ва истифода бурдан, ба фаъолгардонии раванди инноватсионӣ мусоидат менамояд.

Ба ақидаи мо, рушди соҳибкории инноватсионӣ дар хоҷагии қишлоқ бидуни дарназардошти хусусиятҳои зерини баҳши аграрӣ имконнопазир мебошад:

- хассосӣ (қобилияти сохтани дурнамои қазияҳо ва воситаҳои бартарафнамоии онҳо, тасмимгирии стратегӣ, ба шароитҳои иқлимӣ мутобиқшавӣ);
- таҷрибагузаронӣ (дараҷаи объективинокии арзёбии ақидаҳои нав), алоқа (қобилияти паҳннамоии иттилооти дахлдор);
- таваккалҳо (қобилияти сармоягузорӣ кардан ба равандҳои инноватсионӣ, ҳатто дар шароити номуайяний, бо мақсади беҳтаргардонии фаъолияти худ).

Таҳқиқотҳо собит кардаанд, ки дар солҳои охир дар як қатор ноҳияҳои Тоҷикистон ба ҷорӣ кардани технологияи инноватсионӣ дар парвариши зироатҳои алоҳидаи сабзаот шурӯъ кардаанд. Нишондиҳандаҳои баланди истеҳсоли технологияи инноватсионӣ дар натиҷаи истифодаи доираи васеи кишти помидор, бо риояи саривақт ва саривақтии ҳама талаботҳои технологияро нишон медиҳад [2, С. 130-137].

Нишондиҳандаҳои қиёсии ин технологияҳо дар мисоли маводҳои хоҷагии деҳқонии «Кишоварзони Навгилем» (соҳибкории хурд) - и ноҳияи Исфара ва кооперативи хоҷагии деҳқонии «Сарҳад» (соҳибкории миёна) - и ноҳияи Мастчоҳи вилояти Суғд оид ба парвариши зироати помидор дар соли 2022 чунин мебошад (Ҷадвали 1).

Аз рақамҳои дар ҷадвали 1 овардашуда бар меояд, ки соҳибкории миёна нисбат ба соҳибкории хурд самараноктар мебошад, дар аввали нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсоли помидор нисбат ба дуюм бештар ба ҷониби беҳтарӣ фарқ мекунад. Ба ғайр аз ин, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар парвариши зироати помидор нисбат ба технологияҳои анъанавӣ самараи калони иқтисодиро дар намуди сарфанамоии сарфи меҳнат ва воситаҳои пулию моддӣ, инчунин баландбардории даромаднокии истеҳсолот меорад.

Чунончӣ, дар натиҷаи татбиқи технологияҳои инноватсионӣ назар ба истифодаи технологияҳои анъанавӣ сарфи меҳнат ба 1 сентнер маҳсулот дар соҳибкории хурд 41,1% ва дар соҳибкории миёна 43,2%, арзиши аслии маҳсулот, мутобиқан 23,4 ва 24,2% коҳиш ёфтааст, даромаднокии истеҳсолот бошад – дар аввал он 109,2 ва дар дуюм - 117,39 фоизро ташкил дод, ки нисбат ба технологияи анъанавӣ боло рафтааст.

Бояд эътироф кард, ки фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хоҷагии қишлоқ асосан бо марҳилаи рушди раванди инноватсионӣ алоқаманд аст. Ин барои муайян кардани манбаҳои маблағгузори инкишофи инноватсионӣ ва ташаккули механизми дахлдори ташкилии ҷорӣ намудани инноватсиониро аз тарафи истеҳсолкунандаи мол дарбар мегирад.

Ҷадвали 1.

Самаранокии технологияҳои инноватсионӣ дар хоҷагии деҳқонии «Кишоварзони Навгилем»-и ноҳияи Исфара ва кооперативи хоҷагии деҳқонии «Сарҳад» -и ноҳияи Мастчоҳи вилояти Суғд оид ба парвариши зироати помидор дар соли 2022

Нишондиҳанда	«Кишоварзони Навгилем» (соҳибкории хурд)			«Сарҳад» (соҳибкории миёна)		
	Технологияи анъанавӣ	Технологияи инноватсионӣ	Технологияи инноватсионӣ бо % нисбат ба технологияи анъанавӣ	Технологияи анъанавӣ	Технологияи инноватсионӣ	Технологияи инноватсионӣ бо % нисбат ба технологияи анъанавӣ
Майдон, га	25,4	13	51,2	38,5	21,1	55,0
Ҳосилнокӣ, сент. га	348,3	612,7	175,9	410,5	790,0	192,4
Ҷамъовариҳои умумӣ, тонна	884,74	796,53	90,0	106,62	166,69	156,3

Харочот ба 1 сент. маҳсулот, сомонӣ	149,8	114,72	76,6	145,5	110,4	75,8
Чамъи харочот, ҳаз. сомонӣ	132,53	91,38	68,9	155,13	184,03	118,62
Сарфи меҳнат ба 1 сент. маҳсулот, одам - соат	5,6	3,3	58,9	5,1	2,9	56,8
Нархимиёнаи фурӯши 1 сент. маҳсулот, сомонӣ	240	240	100,0	240	240	100,0
Фоида аз 1 сент. маҳсулот ё аз 1 га, сомонӣ	90,2	125,28	138,89	94,5	129,6	137,14
Фоида аз 1 га маҳсулот, сомонӣ	31416,7	76759,6	2,44м	38792,25	102384,0	2,63м
Дараҷаи даромаднокӣ, %	60,2	109,2	181,3	65,0	117,39	180,6

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар заминаи маводҳо ва ҳисоботҳои хоҷагии деҳқонии «Кишоварзони Навгилем»-и ноҳияи Исфара ва кооперативи хоҷагии деҳқонии «Сарҳад»-и ноҳияи Мастҷоҳи вилояти Суғд.

Дар инкишоф додани истеҳсолот, ё табдил додани навоарӣ бо ташаббуси субъектони фаъолияти соҳибкорӣ то ки ба манфиатҳои тичоратӣ ноил гарданд, ба амал бароварда мешавад.

Бо назардошти мушкилоти рушди фаъолияти инноватсионӣ Наимов Д.М. шартҳои зеринро, ки рушди фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ бозмедоранд, қайд мекунад:

- системаи самараноки ҳавасмандгардонии рушди фаъолияти инноватсионӣ вучуд надорад;

- бозори маҳсулоти илмию техникӣ дида намешавад;

- хизматрасонии бонкҳои тичоратӣ, сохторҳои иттилоотӣ, сармоягузорӣ ва маркетингӣ, ки ба рушди инноватсионии соҳаи саноат мусоидат мекунанд, суст инкишоф ёфтааст.

- низоми андозбанди комил нест [6, С. 74].

Бо назардошти воқеияти муосир ба андешаи мо нақш ва аҳамияти фаъолгардонии фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ зарур аст [8, С. 129-137]:

- такмили заминаи меъёриҳои ҷорӣ инноватсионии хоҷагии қишлоқ, ки манфиатҳои давлат, истеҳсолкунанда ва сармоягузorro ба инобат мегирад, инчунин механизми дастгирии давлатии рушди инноватсионии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ бо назардошти талаботи СУС;

- ташаккули низоми самарабахши маблағгузориҳои асосӣ ва саривақт баргардонидани маблағҳои буҷетӣ бо мақсади ба амалия наздик кардани натиҷаи онҳо, пурзӯр намудани масъулияти мақомотҳои дахлдори давлати тавассути назорат аз болои хароҷоти маблағҳои буҷетӣ;

- дар вақти омузиши талабот онро бо навоарӣ, омузиши маркетингро бошад бо унсури таркибии ташаккули фармоишҳо барои коркарди таҳқиқоти илмӣ таъмин намояд. Ҳангоми интихоби лоиҳаҳои инноватсионӣ санҷиши амиқ ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои фаъолият ва хатарҳоро бояд гузаронид;

- таъсис додани системаи муосири иттилоотӣ - машваратӣ ва инфрасохториҳои фаъолияти инноватсионӣ, ки бояд ташкилотҳои махсусгардонидашуда дар шакли фондҳои инвеститсионӣ ва инноватсионии соҳавии ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, итифоқҳои технологӣ-илмӣ ва дигар сохторҳо (комплексии-инкубаторҳо, клиринг,

муҳандисӣ, марказҳои франчайзинг, паркҳои технологӣ ва ғайра)-ро дарбар гиранд, инчунин ташкилотҳое, ки дар асоси навоарӣ хизматрасониҳои машаваратӣ ва муҳандисӣ ба рушди корхонаҳои хоҷагии қишлоқ таъсир мерасонанд;

- таъсиси механизми самарабахши рушд ба амалигардони навоарӣ дар истеҳсолот равона гардад;

- ташкили низоми дастгирии давлатии корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд (бо таъмини андозбандии имтиёзнok, грантҳо, субвенсияҳо), ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ барои додани қарзҳо ба корхонаҳои фаъолияти инноватсионӣ равона намоянд;

- қорӣ намудани механизми лизингии техника ва технологияҳои инноватсионӣ;

- фаъолияти муассисаҳои илмӣ ва истеҳсолиро дар ҳамкорӣ бо корхонаҳои хоҷагии қишлоқ пурзур намоянд, манфиатҳои муассисаҳои илмӣ, истеҳсолкунандагони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва давлатро ба ҳам мувофиқ кунанд;

- ҳавасманд намудани корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дар маблағгузори илмӣ-таҳқиқотӣ ва ҳамроҳшавӣ ба кластерҳо, ки шакли муосири иттиҳодияи корхонаҳо, ташкилотҳо, мақомоти давлатӣ, муассисаҳои илмӣ дар асоси фаъолияти муштарак дар ҳудуди муайян оид ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазири кишоварзӣ;

- барои таъмин ва ҷалб кардани кадрҳои баландихтисос хоҷагии қишлоқ дастгирии давлатӣ лозим аст;

- фаъолгардони инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот зарур аст;

- дастгирии афзалиятноки рушди илм ва маориф дар хоҷагии қишлоқ таъмин намояд;

- таъмини ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва баланд бардоштани сифати қувваи қорӣ;

- барои афзоиши талаботи бозор ба инноватсия дар истеҳсолоти кишоварзи шароит фароҳам оварад;

- мусоидат ба рушди муҳити рақобат, ҳавасмандгардони сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсия;

- таъмини вазъи муътадили иқтисодии кишвар ҷиҳати ҷалби сармоя ба хоҷагии қишлоқ.

Ҳамин тавр, қайд кардан лозим аст, ки стратегияи рушди инноватсионии корхонаҳои аграрӣ асоси банақшагирии стратегӣ мебошад, ки маҷмӯи чорабиниҳо бо барориши маҳсулоти намуди нав, қоринамӯӣ ва истифодаи технологияҳои нав, инкишофи фуруш, ташкили истеҳсоли алоқамандро ба шакл мебарорад. Стратегияи рушди инноватсионии соҳибқорӣ хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ таклиф карда мешавад, ки ҳамчун низоми амалҳои нақшавӣ ва дурнамоӣ, ки ба истифодаи давраи пурраи инноватсионӣ технологияҳои барои ноилгардӣ ба мақсадҳои муайян равона карда шудаанд, баррасӣ намоянд. Ҳар кадом стратегияи интиҳоб кардашуда бояд ба шароитҳои тағйирёбанда мутобиқ гардонидани шаванд.

Стратегияи нави инноватсиониро бо роҳи такрористеҳсоли сиёсати қӯҳнаи рушди пешрафти илмию техникаӣ наметавон қорӣ намуд. Вазифаи асосӣ қоркард ва татбиқи (тавассути барномаҳо, лоиҳаҳо, стратегияҳо) механизмҳои нави анғезонандаи раванди инноватсионӣ, таъмини тичоратиқунонӣ ва дарҳости бозорӣ ба маҳсулоти инноватсионӣ мебошад. Таклиф карда мешавад, ки лоиҳаи инноватсионӣ ҳамчун нақшаи амал, тағйирёбии таркибдихандагони техникаӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии фуруши маҳсулоти инноватсионӣ баррасӣ карда шавад.

Рӯйхати адабиёт

1. Азимов П.Х., Мирзобеков Х.Д. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы // Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2016. №3 (245). –С. 182-189.

2. Ашуров, М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибқорӣ инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – Но. 3(32). – С. 130-137.

3. Кодиров, Ф. А. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан / Ф. А. Кодиров, К. К. Шодиев // Вестник Ошского государственного университета. – 2018. – № 3. – С. 83-87.
4. Масуд Н.М., Мадаминов А.А. Основы формирования малых предприятий в сельском хозяйстве//Кишоварз. 2012. № 1. С. 57.
5. Мусаева З.А. Проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в АПК депрессивного региона // Никсоновские чтения. 2006. №11. –С. 265.
6. Наимов Д.М. Инновационные процессы в аграрном секторе Республики Таджикистан: сущность и проблема развития//Аллея науки. 2019. Т. 2. № 1 (28). С. 74.
7. Шарофов У., Иззатов А., Шарофов П. Сельскому хозяйству инновационный путь развития// Кишоварз. 2015. № 3. С. 96.
8. Шодиев, К. Қ. Мукамалгардонии моҳияти соҳибқори хурду миёна дар хоҳагии қишлоқ / К. Қ. Шодиев, О. Д. Шерқулов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – С. 129-137.
9. Шарипов, Б. М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б. М. Шарипов, З. Х. Нуруллоев // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2014. – № 4(70). – С. 101-109.

МАВҚЕИ МАҚОМОТИ ГУМРУК ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР

Давлатов Хуршед Маҳмадович - н.и.и., дотсент мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. тел. 919-27-67-76

Дар мақола дар бораи вазифаҳо ва ҷойгоҳи мақомоти гумрук дар таъмини рушди босуботи иқтисодии кишвар сухан меравад. Воситаҳо ва усулҳои, ки мақомоти гумрук манфиатҳои иқтисодии кишварро ҳимоя мекунад, баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф моҳият, зарурият, истифодабарии тадбирҳои танзими тарифиро барои таъмини ҳимояи молистеҳсолкунадагони ватанӣ аз рақобати номатлуб ба молистеҳсолкунадагони хориҷӣ дар бозори дохилӣ асоснок намудааст. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки сиёсати гумрукӣ ва тарифӣ бояд ба нигоҳ доштани таносуби оқилонаи содирот ва воридоти мол, баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолкунандагон, такмил додани сохтори молии савдои хориҷӣ, ҳавасмандгардонии равандҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёт нигаронида шавад.

Калидвожаҳо: савдои хориҷӣ, инфрасохтори фаъолияти берунии, пардохтҳои гумрукӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, бочҳои гумрукӣ, сиёсати гумрукӣ, тарифи гумрукӣ, содирот, воридот.

РОЛЬ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ В ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ.

В статье говорится о функциях и месте таможенных органов в обеспечении устойчивой экономической развития страны. Рассматриваются средства и методы, с помощью которых таможенные органы защищают экономические интересы страны. Автор обосновал необходимость использования мер тарифного регулирования для обеспечения защиты отечественных производителей от нежелательной конкуренции с иностранными производителями на внутреннем рынке. В статье подчеркивается, что таможенно-тарифная политика должна быть направлена на поддержание разумного соотношения экспорта и импорта, повышение конкурентоспособности производителей, совершенствование товарной структуры внешней торговли, стимулирование инвестиционных процессов в экономике.

Ключевые слова: внешняя торговля, инфраструктура внешней деятельности, таможенные платежи, внешнеэкономическая деятельность, таможенные пошлины, таможенная политика, таможенный тариф, экспорт, импорт.

ROLE OF CUSTOMS AUTHORITIES IN ENSURING ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY.

The article talks about the functions and place of customs authorities in ensuring sustainable economic development of the country. The means and methods by which customs authorities protect the economic interests of the country are considered. The author justified the need to use tariff regulation measures to ensure the protection of domestic producers from unwanted competition with foreign producers in the domestic market. The article emphasizes that customs and tariff policy should be aimed at maintaining a reasonable ratio of exports and imports, increasing the competitiveness of producers, improving the commodity structure of foreign trade, stimulating investment processes in the economy

Key words: foreign trade, infrastructure of external activities, customs payments, foreign economic activity, customs duties, customs policy, customs tariff, export, import

Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ниҳоди иҷтимоию иқтисодӣ яке аз ҷойҳои марказиро дар танзими давлатии ФИХ ишғол менамояд. Мақомоти гумрук шароити босубот, муҳити мусоидро барои савдои беруна, устуворӣ ва пешбинишаванда будани асосҳои ниҳодиро барои амалигардонии амалиётҳои берунии иқтисодӣ ҳам барои иштирокчиёни ватанӣ ва ҳам барои хориҷиён таъмин мекунад. Мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоде мебошад, ки вазифаҳои ҳимоявӣ, ҳазинавӣ, назоратӣ ва танзимоии давлатро иҷро намуда бо усулҳои ва фишангҳои худ фаъолияти иштирокчиёни ФИХ-ро ба танзим мебарорад.

Мавқеи мақомотҳои гумрукӣ дар инфрасохтори фаъолияти берунии иқтисодӣ дар шароити муосир аҳамияти калонро барои инкишофи кишвар, ҳавасманднамоии иштирокчиёни савдои байналмилалӣ дар рушди фаълнокии сармоягузорию онҳо дар соҳаҳои афзалатноки иқтисоди миллӣ, тавассути баҳши фаъолияти иқтисодии хориҷӣ доро мегардад.

Мувофиқан мақомоти гумрук унсурҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷи мебошад. Дар ҳамин асос фаъолияти иқтисодии хориҷии субъектҳои хоҷагидорӣ ҳамчун омилҳои фаългардонии иқтисод дарида баромада мешавад, ки аз аҳамияти калони нақши мақомоти гумрук дар таъмини рушди иқтисодӣ ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳолии шаҳодат медиҳад.

Мақомоти гумрук бо фаъолияти худ ба ҳалли қатор мушкилотҳои асосии иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ҳангоми истифода бурдани чораҳо барои ҳифзи истехсолкунандагони ватанӣ, мақомоти гумрук саноати миллиро аз рақибони хориҷӣ ҳимоя мекунад. Мақомоти гумрук дар таъмини амнияти иқтисодии давлат нақши махсус мебозад. Дар баробари ин нақши мақомоти гумрук аз сабаби тезу тунд шудани вазъияти геополитикӣ, ки боиси ба миён омадани мушкилотҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ чӣ дар арсаи байналхалқӣ ва чӣ дар дохили давлат оварда мерасонад, сол то сол меафзояд.

Самти асосии фаъолияти ҳазинавии мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъоварию захираҳои молиявӣ дар шакли пардохтҳои гумрукие мебошанд, ки ба буҷети давлатӣ ворид мешавад. Супоридани пардохтҳои гумрукӣ яке аз шартҳои асосии амалиёти марбут ба савдои хориҷӣ мебошад. Кодекси гумрукии ҚТ заминаи ҳуқуқии пардохт ва ҳисоб кардани пардохтҳои гумрукиро муқаррар мекунад. Пардохтҳои гумрукӣ ҷои асосиро дар танзими воридот ва содироти молҳо, тавассути тавозунамои ҷараёни маҳсулоти хориҷӣ ба бозорҳои дохилӣ ишғол мекунанд.

Ҳамчунин пардохтҳои гумрукӣ ҳамчун асоси танзими тарифию гумрукии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ баромад мекунанд. Танзими тарифии гумрукӣ усули танзими давлатии савдои хориҷии молҳо мебошад, ки тавассути истифодаи боҷҳои гумрукии воридот ва содирот амалӣ карда мешавад. Воситаи асосии танзими тарифии гумруки боҷи гумрукӣ мебошад. Ба танзими фаъолияти савдои берунӣ зиёд ва камшавии боҷҳои гумрукӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, барои ҳимояи бозори кишвар дуруст муайян кардани намудҳои боҷҳои гумрукӣ дар ҳама гуна усули мушаххаси истифодаи онҳо хеле муҳим аст.

Дар амалия боҷҳои гумрукии воридотӣ ва содиротӣ истифода бурда мешаванд, ки аз онҳо манбаи муҳими вуруди маблағ ба ҳазинаи давлат буда, воридоти молро ба кишвар танзим мекунанд. Боҷҳои гумрукие, ки нархи молро зиёд мекунанд, пеш аз ҳама бо мақсади ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар татбиқ мегардид, Боло

рафтани тарифҳои гумрукӣ боиси афзоиши даромадҳо ва рушди истеҳсолоти дохилӣ бошад ҳам, он набояд доимӣ бошад, зеро ин метавонад ба афзоиши қочоқ ва қоҳиши воридотиконунӣ оварда расонад. [1]

Сиёсати гумрукӣ ва тарифӣ бояд ба нигоҳдоштани таносуби оқилонаи содирот ва воридоти мол, баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолкунандагон, такмил додани сохтори молии савдои хориҷӣ, ҳавасмандгардонии равандҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёт нигаронида шавад.

Сиёсати тарифии гумрукӣ бояд ба ҷилавгирӣ аз болоравии нархҳои дохилӣ, таъмини функцияи ҳазинавии буҷет ва кам кардани талафоти мустақим ва ғайримустақим аз ҷаҳолияти иқтисодии хориҷӣ мусоидат кунад. Дар шароити кунунӣ сиёсати гумрукӣ ва тарифӣ дар заминаи озоднамои савдо бо кишварҳои алоҳида дар доираи ташкили минтақаҳои савдои озод амалӣ карда мешавад.

Ҳадамоти гумруки ҚТ қорҳои муайянеро барои баланд бардоштани самаранокии маъмурикунони гумрукӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои нави иттилоотӣ бо мақсади беҳтар намудани раванди супоридани пардохтҳои гумрукӣ анҷом дод. Дар ҳамаи воҳидҳои сохтории мақомоти гумрук аз ҷониби шахсони декларатсиякунандагонӣ мол технологияи супоридани фосилавии пардохтҳои гумрукӣ дар шакли электронӣ истифода мешавад.

Бо мақсади таъмини шаффофияти ҷаҳолияти мақомоти гумрук ва стандартикунонии расмиёти гумрукӣ системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягонаи дар мақомоти гумрук роҳандозӣ карда шуд, ки айни замон дар низоми вақти воқеӣ ҷаҳолит намуда, бо ҳамаи воҳидҳои сохтории Ҳадамот пайваст мешавад. Тавассути Системаи мазкур барасмиятдарории гумрукии молу воситаҳои нақлиёт дар шакли электронӣ низ ба роҳ монда шудааст.

Дар асоси таҳлили пардохтҳои гумрукӣ дар ташаққули даромади буҷети давлатӣ, мо метавонем хулоса барорем, ки зиёда аз 32% буҷети давлатиро маблағҳои аз пардохтҳои гумрукӣ гирифташуда ташкил медиҳад. Пардохтҳои гумрукӣ имрӯз ҳамчун яке аз воситаҳои самараноки сиёсати дохилию хориҷии давлат аҳамияти калон доранд.

Пардохтҳои гумрукӣ вазифаҳои асосии зеринро иҷро мекунанд: ҳазинавӣ, танзимкунанда ва ҷимоявӣ. Вазифаи ҳазинавӣ аз он иборат аст, ки боҷҳои гумрукӣ, андозҳо, пардохтҳо қисми зиёди даромади буҷети давлатиро таъмин мекунанд, ки ба давлат имконият медиҳанд, ки вазифаҳои муҳимтарини худро иҷро кунанд, масалан монанди: таъмини амнияти миллии давлат; нигоҳдори соҳаи иҷтимоӣ; инкишофи илм ва ғайра. [3].

Давлат тавассути танзими андоза ва истифодаи баъзе намудҳои пардохтҳои гумрукӣ имконият пайдо мекунанд, ки ба ташаққули вазъи иқтисодӣ, сохтор ва ҳаҷми савдои берунӣ таъсир расонад.

Дар низоми пардохтҳои гумрукӣ боҷҳои гумрукӣ нақши махсус мебозанд. Бо кумаки боҷи гумрукӣ давлат метавонад воридот ва содироти молҳои дахлдорро ҳавасманд ё маҳдуд кунад, барои молистеҳсолкунандагонӣ ватанӣ ва рақибони хориҷии онҳо шароити яхелаи иқтисодӣ фароҳам оварад, сиёсати муайяни иқтисодӣ, илмию техникӣ, экологӣ, пулию молиявиро дар соҳаи ҷаҳолияти савдои берунӣ амали намояд, ҷаҳолияти субъектҳои савдои беруниро ба самт манфиатҳои умумидавлатӣ ва милли равона созад. [2].

Дар айни замон шумораи зиёди намудҳои пардохтҳои гумрукӣ татбиқ карда мешаванд. Ҳамаи ин намудҳоро метавон дар асоси моддаи 340 Кодекси гумруки ҚТ ба чор категорияи асосӣ тақсим кард: боҷҳои гумрукӣ; ААИ ҳангоми воридоти мол ба қаламрави кишвар ситонида мешавад; андозҳои аксизӣ; пардохти махсус. [4].

Сарфи назар аз суръати баланди афзоиш, ситонидани пардохтҳои гумрукӣ бо мушкилоти саркашӣ аз супоридани онҳо мураккаб мегардад, ки таъсири ҷимоявӣ ва танзимкунандаи онҳоро қоҳиш медиҳад, дар баробари ин буҷети давлатӣ қисми зиёди

даромадҳои худро аз даст медиҳад ва шароити рақобати баробар дар дохили кишвар вайрон шуда, барои рушди истеҳсолоти ватанӣ монеаҳои ҷиддӣ ба вуҷуд меоянд.

Илова бар ин, дар байни мушкилоти маъмурикунони гумрукии пардохтҳои метавон фарқ кард: хатогиҳо дар муайянкунии пардохтҳои гумрукӣ, пешниҳоди ғайриқонунии имтиёзҳо ва батаъхиргузориҳо, таъхир дар интиқол, имконнопазирии ситонидани ҷарима то ба охир расидани мӯҳлати даъво, ки онҳо низ ба даромади буҷети давлатӣ кишвари мо зарари калон мерасонад.

Дар шароити тағирёбии назарраси нишондиҳандаҳои даромаднокии буҷет вобаста ба натиҷаҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, самти афзалиятноки сиёсати молиявии давлат набояд ҳалли мушкилоти танзими буҷети-андозӣ, балки баланд бардоштани самаранокии сиёсати гумрукӣ дар самти ситонидани пардохтҳои хангоми ба амал баровардани фаъолияти иқтисодии берунӣ бошад. [6].

Дар назди мақомоти гумрук вазифаҳои калонҳаҷм ва масъулиятнок оид ба ташаккули қисми даромади буҷети давлатӣ, ҳифзи соҳибхитиярии иқтисодии кишвар ва таъмини амнияти иқтисодии он истодаанд. Муайян ва баинобатгирии омилҳои, ки ба ҳисоби пардохтҳои гумрукӣ таъсир мерасонанд, дар бунёди равобити тиҷоратии кишвар нақши муҳим дошта, заминаи суботи иқтисодии Тоҷикистон низ мебошад.

Дар доираи "Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2024 " самтҳои асосии рушду такмили фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин муайн карда шудаанд:

- таъмини ҳаммонандкунии қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ бо санадҳои СУС, СУГ, кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ва ташкилоту сохторҳои дигари молиявӣ иқтисодии байналмилалӣ;

- беҳтар намудани сифати батанзимдарории гумрукӣ бо мақсади фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоя ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, афзоиш додани воридоти пардохтҳои гумрукӣ ба буҷети давлатӣ, Ҳимояи молистеҳсолкунандагони ватанӣ, Ҳимояи объектҳои моликияти зеҳнӣ ва дастгирии фаъолияти савдои хориҷӣ;

- рушди эълomiaкунониҳои гумрукии электронӣ, вусъат бахшидани ҷараёни татбиқи лоиҳаи ташкили равзанаи ягонаи гумрукӣ, аз ҷумла содагардонӣ ва марказикунониҳои низоми супоридани пардохтҳои гумрукӣ;

- тақвият бахшидани фаъолияти мақомоти гумрук дар мубориза бар зидди қочоқ;

- анҷомбахшии корҳо оид ба таъмин намудани мақомоти андоз бо маълумоти омори гумрукӣ дар бораи содироту воридот дар шакли электронӣ. [4].

Самараноктарин воситаи зиёд кардани даромади буҷет аз ситонидани пардохтҳои гумрукӣ дуруст муайян намудани андозаи манбаи андоз – арзиши гумрукии мол мебошад. Ин раванд яке аз тадбирҳои танзими давлатии фаъолияти савдои берунии дорои хусусияти иқтисодӣ мебошад. Маҳз арзиши гумрукӣ ба ҳаҷми пардохтҳои гумрукӣ, инчунин ба сатҳи нархҳои воридотӣ дар бозори дохилии кишвар таъсир мерасонад, аз ин рӯ, ворид шудани сатҳи маблағи пардохтҳои гумрукӣ ба буҷети давлатӣ ва самаранокии танзими гумрукӣ аз дуруст муайян кардани арзиши арзиши гумрукӣ вобаста аст.

Ҳамин тариқ хусусиятҳо ва шароитҳои инкишофи бозори моллии кишвар фаъолияти мақомотҳои гумрукро муайян месозад. Созмони шароитҳои мусоид барои фаъолияти самаранокии бозори молӣ, таъмини фаъолияти озоди иқтисодии субъектҳои ФИХ, ҳавасманднамоии ташкили истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла дар доираи ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ, татбиқи лоиҳаҳои муштараки сармоягузорӣ ва афзоиши ҳаҷми хизматрасониҳои гумрукӣ, баландбардории сатҳи идоракунии ҷараёнҳои модди тавассути сарҳади гумрукии кишвар интиқолшаванда мусоидат менамояд.

Адабиёт:

1. Абдуллоев С.И., Хоҷахонова Г.К. Ситонидани пардохтҳои гумрукӣ яке аз шаклҳои идоракунии дар мақомоти гумрук. // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорону устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди

Тоҷикистонро бахшида ба 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Солҳои рушди саноат (2022-2026) (18-23 апрели 2023).

2. Абусуфянова З.Т. Таможенные платежи: учебное пособие. Махачкала: АЛЕФ, «ДГТУ», 2019. 152 с.

3. Антоновская Е.А. Планирование доходной части федерального бюджета РФ // Вестник Чувашского университета. 2016. № 3. С. 109-114.

4. Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2024 аз 01.11.2019, №537, Душабе 2019.

5. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. – (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон) аз, 04.04.2021. №1600 - 348 с.

6. Пилипчук В. В. Роль таможенных органов во внешнеэкономической деятельности Дальневосточного региона // Таможенная политика России на Дальнем Востоке. 2015. № 3(72). С. 54-61.

МАВҶЕИ СИЁСАТИ МОЛИЯВИИ ДАВЛАТ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ МОЛИЯВИИ МИНТИҶАҚА

Давлатов Хуришед Маҳмадович - н.и.у., дотсент мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. тел. 919-27-67-76

Назарамонова Давлатмо Мирзомудиновна - н.и.у., дотсенти кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14.

Қурбонова Дилором Холбоевна - магистранти курси 2-юми ихтисоси молия ва қарзи ДДМИТ. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. тел. 919-27-67-76

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва амалии таҳияи сиёсати молиявии давлат бо назардошти таъсири он ба рушди иқтисодӣ, иқлими сармоягузорӣ, рушди соҳибкории истеҳсоли ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли дида баромада шудааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба сиёсати молиявии минтақавӣ ҳамчун қисми муҳимтарини таркибии сиёсати молиявии давлат ва мавқеи он дар ташаккул ва истифодабарии иқтисодии молиявии минтақа, унсурҳои сохтори он иқтисодии бучети, иқтисодии андозии минтақа, иқтисодии молиявии корхонаҳо, иқтисодии молиявии аҳоли, иқтисодии сармоягузорӣ ва қарзи берунӣ ва ширкати самараноки онҳо дар таъмини тақрористеҳсоли васеъ ва рушди иқтисодии кишвар равона гардидааст.

Калидвожаҳо: Сиёсати молиявии давлат, сиёсати иқтисодӣ, стратегияи молиявӣ, бучети давлат, механизми молиявӣ, сиёсати андозӣ, гаронии андоз.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ В ФОРМИРОВАНИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИИ ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

В данной статье рассмотрены теоретические и практические основы разработки финансовой политики государства с учетом ее влияния на экономическое развитие, инвестиционный климат, развитие промышленного предпринимательства, а также уровень и качество жизни населения. Основное внимание уделено финансовой политике региона как важнейшей составляющей финансовой политики государства и ее роли в формировании и использовании финансового потенциала региона, его структурных элементов, бюджетного потенциала, налогового потенциала региона, финансовый потенциал предприятий, финансовый потенциал населения, инвестиционный потенциал и внешний долг, их эффективное участие в обеспечении расширенного воспроизводства и экономического развития страны.

Сиёсати молиявӣ фаъолияти мақсадноки давлат ва субъектони хоҷагидорӣ дар соҳаи ташаккул, тақсим ва истифодабарии захираҳои молиявӣ барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда мебошад.

Омӯзиш ва донишҷӯи хамаи омилҳои объективии ба таҳияи сиёсати молиявӣ таъсиррасонанда ниҳоят муҳим мебошад. Муносибати илмӣ ба таҳияи сиёсати молиявии давлат, мувофиқати он ба қонунҳои рушди ҷамъият, доимо ба инобат

гирифтани хулосаҳои назарияи молияро дар назар дорад. Вайрон кардани ин талабот боиси талафоти калон дар низоми молиявӣ ва иқтисоди миллии кишвар мегардад.

Равандҳои ташкили муносибатҳои молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулӣ, инчунин ҳуди механизми амалкарди молиёт худ ба худ кор намекунад. Онҳоро субъектони мушаххасе ташкил мекунад, ки зери таъсири омилҳои дорои хусусияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва инсонӣ амал менамоянд. Дар ин ҳангом манфиатҳои умумӣ бо манфиатҳои субъектҳои мазкур якҷоя ба назар гирифта мешаванд. Дар натиҷа, сиёсати молиявӣ ҳамеша омезиши манфиатҳои мухталифи сохторҳои давлатӣ ва хизбҳои сиёсии алоҳида, мақомоти маҳаллию марказии идоракунӣ, соҳибкорон, сармоягузoron, истеъмолгарон ва табақаҳои гуногуни аҳоли бавучуд меояд. Таъриби сиёсати молиявӣ раванди серпахлӯ буда, онро дар шакли мураккаб аз се қисм тасвир кардан мумкин аст:

- коркарди концепсияҳои илман асоснокшудаи рушди молия;
- муайян намудани самтҳои асосии истифодабарии молия дар давраи қорӣ ва дар оянда;
- иҷрои амалҳо барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда. [2]

Аҳамияти сиёсати молиявии давлатро дар инкишофи ҷомеа ва давлат таъкид намуда, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Номаи табрики ба муносибати чашни 80 - солагии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (7 декабри соли 2004) чунин қайд карда буданд: «Пешбурди оқилонаи сиёсати молиявӣ ва мӯътадили он дар ҳамаи даври замонаҳо омили асосии устувории давлат мебошад». [2]

Таҳия ва татбиқи сиёсати молиявии давлат аз чунин марҳилаҳо, ба монанди муайян кардани ҳадафҳои он, самтҳои асосии истифодаи захираҳои молиявӣ; таҳияи усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои мушаххаси ташкили муносибатҳои молиявӣ, инчунин ба амал баровардани тадбирҳои мушаххас барои расидан ба мақсаду вазифаҳои пешбини гардида иборат аст.

Бояд қайд кард, ки суръати таназзул ё афзоиши истехсолоти саноатӣ, дараҷаи бекорӣ, таваррум, даромади аҳоли ва умуман сатҳи инкишофи иқтисодии кишвар аз таҳия ва татбиқи самаранокӣ сиёсати молиявии давлат вобаста аст.

Истифодаи ин ё он намуди он ба хусусиятҳои марҳалаи ҳозираи тараққиёти иқтисодию иҷтимоӣ, манфиатҳои хизбҳои ҳукмрон ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, концепсияҳои назариявӣ, ки ба рафти иқтисодию сиёсии мамлакат таъсир мерасонанд, вобаста аст. Ҳамаи ин нигоҳ доштан ва рушди низоми муносибатҳои иҷтимоии дар ин давлат мавҷударо таъмин менамояд [6].

Сиёсати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми соҳаҳои муносибатҳои ҷамъиятиро, ки рушди босуботи иқтисодии кишвар аз онҳо вобаста мебошад, фаро мегирад. Вазифаи асосии сиёсати молиявии давлат аз он иборат аст, ки барномаҳои давлатии рушди иқтисодию иҷтимоиро бо захираҳои дахлдори молиявӣ таъмин намояд. Инкишофи давлат бо тағйир додани сиёсати молиявӣ алоқаманд аст.

Сиёсати молиявии минтақа ба сифати яке аз қисмҳои муҳимтарини таркиби сиёсати давлат баромад мекунад. Барои самаранокӣ ташкил тақсим ва истифодабарии захираҳои молияви дар ҳудудҳои алоҳидаи кишвар зарурати аз ҷониби мақомотҳои маҳалли ҳокимияти давлати танзимнамои онҳо бавучуд меояд. Гуногунҷабхагии ин навъи сиёсат дар он аст, ки он якҷанд намуди сиёсатҳои нисбатан мустақил ва ҳамзамон ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад. Ба намудҳои сиёсате, ки сиёсати молиявии минтақаро ташаккул медиҳанд, дохил мешаванд: андоз, буҷет, сармоягузорӣ, нархгузорӣ (тарифӣ), инчунин сиёсати идоракунии амволи давлатӣ.

Барои муайян кардани моҳияти сиёсати молиявии минтақавӣ хусусиятҳои асосии онро, ки ҳадаф, вазифаҳо, объект ва субъектро дар бар мегиранд муайян кардан зарур аст.

Банизомдарорӣ ва ҷамъбасти маънидодҳои гуногуни ҳадафи сиёсати молиявӣ имкон медиҳад, ки ҳадафи асосии сиёсати молиявии минтақавӣ ҳамчун

истифодабарии иқтидори молиявии минтақа барои таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа ташаккул дода шавад.

Аввалин бор истилоҳи «иқтидори молиявӣ»-ро Волков А.М. истифода кард, ки иқтидори молиявиро бо афзоиши захираҳои молиявӣ, яъне бо истифодабарии захираҳои молиявӣ дар раванди такрористеҳсол дар натиҷаи тақсиму бозтақсими онҳо рабт меод. Волков А.М. иқтидори молиявиро бо як қисми даромади миллий, ки ба афзоиши воситаҳои истеҳсол (иқтидори молиявии мутлақ) ва ба тавсеи раванди истеҳсол (иқтидори молиявии нисбӣ) равона карда мешаванд, шабоҳат меод [4]. Яъне иқтидори молиявӣ ин захираҳои молиявии ҳоло дар ихтиёри минтақа буда ва захираҳои молиявие мебошанд, ки ҳанӯз истифода нашудаанд, вале мумкин аст барои иҷрои вазифаҳои ҳокимияти минтақа истифода бурда шаванд. Иқтидори молиявии минтақа ба мавҷудияти навҳои гуногуни захираи молиявии минтақа вобастагӣ дорад, сарфи назар аз он ки ҳоло истифода мешаванд ё на.

Алҳол мафҳуми «иқтидори молиявии минтақа» баҳсбарангез боқӣ мемонад, дар хусуси таърифи моҳияту таркиби он назарҳои мухталиф вучуд доранд. Дуруст дарк намудани масоили асосии методологияи илми молия барои асоснок ва ҳалли муаммоҳои рушди низоми молиявӣ қарзии мамлакат аҳамияти басо калон дорад. [3]. Дар асарҳои илмии олимони ватани Бегматов А.А., Оймаҳмадов Г.Н. унсурҳои алоҳидаи ташаккулдиҳандаи иқтидори молиявии минтақа, захираҳои молиявии бучетии минтақа ва корхонаҳо [8], мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифтааст.

Бо вучуди гуногунии назарҳо аксарияти иқтисоддонон моили назарияи захира ҳастанд ва бештар мафҳуми «иқтидори молиявии минтақа» ва «захираҳои молиявӣ»-ро яқсон медонанд. Агарчӣ ин мафҳумҳо мазмунан қаробат доранд, вале ҳамсон нестанд. Захираҳои молиявӣ нақши сарчашмаи ташаккулу истифодабарии иқтидори молиявиро иҷро мекунанд. захираҳои молиявӣ дар ҳудуди минтақа гирд омада, сарчашмаҳои гуногун доранд ва ба даромадҳои ниҳой мансубанд. Дар натиҷаи равандҳои тақсиму бозтақсим соҳибони захираҳои молиявӣ иваз мешаванд. Захираҳои молиявии минтақа қисми истифодашавандаи иқтидори молиявӣ мебошанд. Ин, пеш аз ҳама, даромади пулиест, ки субъектони иқтисод аз истифодабарии захираҳои молиявӣ ва чамбоварӣ гирифтаанд. Иқтидори молиявии минтақа маҷмӯи захираҳои молиявии дар натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ ташаккулёфта, маҷмӯи захираҳои молиявии ҷалб ва чамбоваришудаест, ки барои татбиқи ҳадафҳои стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа мусоидат мекунанд.

Захираҳои молиявӣ - асоси иқтидори молиявии минтақа, даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои агентҳои иқтисодӣ мебошанд. Иқтидори молиявии минтақа захираҳои молиявии алҳол дар ихтиёри минтақа буда ва он захираҳои молиявиеро дар бар мегирад, ки фаъолони иқтисодӣ метавонанд ҷазб намоянд.

Ба ин васила, иқтидори молиявии минтақа маҷмуи захираҳои молиявӣ ва қобилияти онҳо барои амалисозии самараи воқеии иҷтимоӣ ва иқтисодии рушди минтақа мебошад.

Мутобиқи навиштаҳои боло, сохтори иқтидори молиявии минтақа аз унсурҳои зерин иборат аст:

- иқтидори бучети минтақа - иқтидори имконпазири чамбоварии захираҳои молиявӣ дар бучет;
- иқтидори андозии минтақа - маҷмуи захираҳои молиявие, ки тавассути андозбандӣ дар қаламрави минтақа самаранок сафар карда мешаванд;
- иқтидори молиявии корхонаҳо, ташкилот ва муассисаҳои, ки дар минтақа сабти ном шудаанд - сарчашмаҳои худӣ ва ҷалбшаванда;
- иқтидори молиявии аҳоли - маҷмуи захираҳои молиявии хоҷагиҳои хонаводагии минтақа;
- иқтидори низоми молиявӣ қарзӣ - захираҳои молиявии ниҳодҳои бонкию қарзии минтақа;
- иқтидори сармоягузорӣ ва қарзи берунӣ - маҷмуи захираҳои ҷалбшуда аз дигар минтақа ва кишварҳо.

Иқтидори молиявии минтақа ва ҳаҷми захираҳои молиявии ҳокимияти минтақа як чиз нестанд. Аввалан, минтақаҳо тамоми захираҳои молиявии ҳудуди минтақаро дар ихтиёр надоранд, зеро қисме аз онҳо даромади зинаи болоии ҳокимият мебошанд. Сониян, дар раванди баробарсозии таъминоти молиявии минтақаҳо бозтақсими маблағ дар байни зинаҳои низоми молиявӣ сурат мегирад, бинобар ин, ҳаҷми захираҳои молиявие, ки дар минтақаҳо мемонанд, метавонад аз иқтидори молиявии минтақа бештар бошад.

Истифодаи пурраи иқтидори молиявии минтақа танҳо дар сурати ҷалби пурраи тамоми захираҳои молиявӣ ва истифодаи муносиби онҳо имкон дорад. Самаранокии идораи минтақаро сатҳи истифодаи иқтидори молиявии минтақа муайян мекунад. Фаъолияти мақомоти ҳокимияти минтақа бояд ба ҷустуҷӯ, ҷазбнамоӣ, ташкили иқтидори молиявие равона гардад, ки ҳаҷмаш барои расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа кифоят кунад. Ба ин васила, ба таркиби иқтидори молиявии минтақа маблағҳои истифоданашуда, яъне даромади имконпазирро низ дохил мекунад. Иқтидори истифодашаванда захираи молиявист, ки аллакай, дар ихтиёри ҳокимияти минтақа қарор дорад. Иқтидори истифоданашаванда даромадест, ки минтақа метавонад дар оянда истифода барад.

Заминаи ташаккулёбии иқтидори молиявии минтақаро маҷмуи маҳсулоти минтақа ташкил медиҳад, ки сипас бояд дар байни субъектҳои хоҷагидор, аҳоли (хонаводаҳо) ва минтақа тақсиму бозтақсим шавад. Низоми ҳозираи захираҳои молиявӣ аз се унсури асосӣ иборат аст: захираҳои молиявии давлат, захираҳои молиявии субъектҳои хоҷагидор ва захираҳои молиявии аҳоли (хонаводаҳо). Иқтидори молиявӣ маҷмуи тамоми захираҳои минтақа аст, ки метавонанд дар раванди такрористехсол иштирок намоянд ва талаботи аҳолиро конё созанд.

Сарчашмаҳои захираҳои молиявӣ, ки иқтидори молиявии минтақаро ташаккул медиҳанд, ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: сарчашмаҳои марказӣ, ки дар ихтиёри ҳокимияти минтақа ҳастанд ва ғайримутамарказ, яъне захираҳои молиявии субъектони хоҷагидор ва захираҳои молиявии аҳоли (хонаводаҳо).

Захираҳои молиявии минтақа ба пуррагӣ дар ихтиёри ҳокимияти минтақа нестанд, чунки як қисми онҳо даромади зинаҳои болоии низоми бучетии кишвар мебошанд. Аз ин лиҳоз, ин захираҳо ба таркиби иқтидори молиявии минтақа дохил карда намешаванд.

Захираҳои молиявии ғайримутамаркази субъектони хоҷагидор аз ҳисоби захираҳои молиявии корхона, ташкилот ва муассисаҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ ташаккул меёбанд ва барои равандҳои такрористехсоли васеъ, татбиқи муштаракӣ лоиҳаҳои минтақавӣ истифода карда мешаванд. Дар натиҷа, базаи андозбандӣ васеъ гашта, даромади бучет меафзояд.

Захираҳои молиявии аҳоли низ дар ташаккули иқтидори молиявии минтақа нақши муҳимро мебозанд. Ин навъи захираҳои молиявии ғайримутамаказ дар таъмини рушди минтақа бо пулҳое, ки аҳоли дар натиҷаи тақсиму бозтақсими даромади миллӣ дар шакли музди кор, даромади фаъолияти соҳибкорӣ, ёрдампулӣ ва ғайра мегирад, иштирок мекунад.

Ҳамин тариқ, ташаккул ва истифодабарии иқтидори молиявии минтақаро дар шакли тағйироти пайдарпайи «иқтидорӣ» - «захираҳо» - «натиҷа» тасаввур кардан мумкин аст.

Сиёсати молиявии минтақа дар баробари ҷанбаҳои мусбат аз баъзе мушкилот дар низоми ташаккул ва татбиқ ҳолӣ нест. Ба ин мушкилот инҳо дохил мешаванд: масъулияти мустақилии нопурраи мақомоти ҳокимияти минтақа ҳангоми татбиқ кардани ваколати бучетӣ ва хароҷоти худ; ҳисоботдиҳӣ ва шаффофияти фаъолияти иштирокчиёни сохтори идоракунии давлатӣ; сатҳи пасти иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди баррасии натиҷаҳо ва мақсадҳои истифодаи маблағҳои бучетӣ; фаъолияти нокифояи сармоягузори стратегӣ аз сабаби номукамалии маълумот дар бораи имкониятҳои сармоягузорӣ дар минтақаҳо; дастрасии маҳдуд ба захираҳои намуди қарз ва дигар воситаҳои маблағгузори дарозмуддат; сатҳи байналмилалӣ ба таври тиҷорат. Ин проблемаҳо ба рушди босамари сиёсати молиявии

минтақа ва дар маҷмӯъ рушди самарабахши иқтисодиёти минтақаҳои кишвар монё мешаванд. Ҳалли проблемаҳои дар боло зикршуда дар соҳаи ташаккул ва татбиқи сиёсати молиявии минтақа аз ҳисоби татбиқи амалии ислоҳот дар низоми идоракунии молияи давлатӣ имконпазир аст.

Адабиёт:

1. Авцинов О.И., Андрющенко Г.И. Проблемы формирования инвестиционной привлекательности региона. Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2015. -№ 3.- С. 25.
2. Атаева А.Г. Понятие и признаки финансового потенциала муниципального образования // Вестник Самарского государственного экономического университета. 2010. №7 (69). С. 5-11.
3. Бегматов А.А. Муаммоҳои муосири молиявӣ. Китоби дарсӣ– Душанбе: ДДМИТ, 2020.- 384 с.
4. Бегматов А. А. Хусусиятҳои сиёсати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноаткунӣ мамлакат//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020 №2, с. 116-121.
5. Волков А.М. Перспективное планирование финансовых ресурсов. - М.: Финансы, 1976. 146 с
6. Жилкина А.Н., Ковалева А.М. Финансы [Текст]: Учебник для бакалавров. - 6-е изд., пер. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2014. - 443 с.
7. Зенченко С.В. Финансовый потенциал региона: методы и модели оценки. Ставрополь: Сев Кав ГТУ. 2018.
8. Оймаҳмадов Г.Н. Истифодаи захираҳои молиявии корхонаҳо дар рушди иқтисодиёти минтақаҳо, Паёми ДДОТ ба номи С. Айнӣ №2/32, 2021 сол.

АРЗЁБИИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатшоева З.М. - дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимова64/14. тел. 93-404-43-32

Нурмаҳмадова Р.М. – мутахассиси раёсати илм ва инноватсияи ДДМИТ.

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва амалии истифодабарии иқтидори содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таъсири он ба рушди муносибатҳои иқтисодии кишвар ва ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ дида баромада шудааст.

Диққати асосӣ ба истифодабарии самараноки имкониятҳои содиротӣ бо назардошти бартариятҳои кишвар ва гуногунсозии (диверсификатсия) сохтори иқтисодиёт, кластерикунӣ раванди истеҳсолот равона карда шудааст. Дар мақола таъкид мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои табиӣ барои ташаккул ва рушди саноати коркарди ба содирот нигаронидашуда мебошад. Дар сурати дуруст истифода бурдани имкониятҳои мавҷуда дар заминаи гуногунсозии иқтисодиёт кишварӣ мо метавонад, ки ба кишварӣ содиркунандаи маҳсулоти тайёри саноати табдил ёбад.

Калидвожаҳо: ҳамгироии иқтисодӣ, иқтисодиёти ҷаҳон, иқтидори содиротӣ, содиро, рақобатпазирӣ, тақсимооти байналмилалӣ, меҳнат, воридотивазкунанда, воридот, кластер, гуногунсозии (диверсификатсия).

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКСПОРТНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассмотрены теоретические и практические основы использования экспортного потенциала Республики Таджикистан с учетом его влияния на развитие экономических связей и международной экономической интеграции страны.

Основное внимание уделено на эффективное использование экспортных возможностей с учетом преимуществ страны и диверсификации структуры экономики, кластеризации производственного процесса. В статье подчеркивается, что Республика Таджикистан обеспечена необходимым природными ресурсами для формирования и развития экспортоориентированной обрабатывающей промышленности. При

правильном использовании имеющихся возможностей и диверсификация национального производства наша страна может стать страной-экспортером готовой промышленной продукции.

Ключевые слова: экономическая интеграция, мировая экономика, экспортный потенциал, экспорт, конкурентоспособность, международное разделение труда, импортозамещение, импорт, кластер, диверсификация.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF USE OF THE EXPORT ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the theoretical and practical basis for using the export potential of the Republic of Tajikistan, taking into account its development of economic relations and the country's international economic activities. The main attention is paid to the effective use of export opportunities, taking into account the country's advantages and diversification of the economic structure, clustering of the production process. The article emphasizes that the Republic of Tajikistan is provided with the necessary natural resources for the formation and development of an export-oriented manufacturing industry

With proper use of existing opportunities and diversification of national production, our country can become an exporting country of finished industrial products

Key words: economic integration, world economy, export potential, exports, competitiveness, international division of labor, import substitution, imports, cluster, diversification.

Яке аз самтҳои афзалиятноки тараққиёти иқтисодӣ миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ рушди ҷараёнҳои ҳамгироии иқтисодӣ ба шумор меравад. Бомуваффақият ворид шудан ба иқтисодиёти ҷаҳон ва иштироки ҷаҳол дар тақсими байналхалқии меҳнат самти муҳими ҷаҳолияти хоҷагидорӣ кишвар ба ҳисоб рафта дар татбиқи ҳадафҳои стратегии кишвар замина устувор хоҳанд гузошт. Бе рушди муносибатҳои иқтисоди байналмилалӣ ва таҳкими рушди муносибатҳои созандагиву мутақобилан судманд бо кишварҳои дуру наздик, баҳусус бо кишварҳои шарикони рушд ба даст овардани афзалиятҳои муосир барои кишвар имконнопазир мегардад.

Татбиқи бартариятҳои кишавар дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ кишвар аз ҳолат ва дурнамои истифодабарии иқтисодии кишвар вобаста мебошад.

Иқтисодии содиротӣ раванди мушкил буда, унсурҳои иқтисодии дохилӣ ва берунии ҷаҳолияти кишварро ҳамчун низоми мураккаби иқтисодӣ дар бар мегирад. Барои татбиқи муваффақонаи ҷаҳолияти содиротии кишвар сиёсатеро таҳия ва татбиқ меояд қард, ки на танҳо ба тақмили ин ҷаҳолият, балки ба дастгирии он равона шудааст. Дар шароити муосир таҳияи механизми илман асосноки содирот зарур аст, ки қадам ба қадам барои тақдими боигарӣҳои миллати мо ба сармоя имконият фароҳам оварад [2]. Вазифаи асосӣ ҳангоми татбиқи амалии ин назария таваҷҷуҳи кишвар ба истеҳсоли молҳои рақобатпазир бо нигоҳ доштани қобилияти давлат, соҳа ё қорхона дар фуруши молу ҳадамот дар бозори ҷаҳонӣ мебошад. Ба ин васила, иқтисодии содиротӣ ин имконияти кишвар, соҳаҳо ва қорхонаҳои он дар истеҳсолу содироти молҳои қобили рақобат дар арсаи ҷаҳонӣ, бо истифода аз бартарии табиӣ, зерсохторӣ, истеҳсолӣ, инноватсионӣ аст. Дар сатҳҳои гуногун иқтисодии содиротӣ унсурҳои худ ва усулҳои арзёбии онҳоро доранд. Хусусияти сатҳҳо дар ин аст, ки ҳар сатҳи поин иқтисодии содиротии сатҳи болотарро муайян мекунад. Иқтисодии содиротии соҳа ба туфайли хусусияташ аз ҳисоби маҷмуи иқтисодоти ҳамин соҳа, иқтисодии кишвар бошад, аз маҷмуи иқтисодии содиротии тамоми соҳаҳои иқтисоди кишвар ташаккул меёбад [3],[5].

Иқтисодии содиротиро бештар чун рақобатпазирии миллӣ муаррифӣ мекунанд, ки имкони баҳодиҳии тавфиқи фуруши молҳои Тоҷикистонро дар бозори ҷаҳон муҳайё мекунад. Вале ин мафҳум чандон сахт нест, зеро ки иқтисодии содиротии давлат ояндаи баъди мавҷудият дар бозори хориҷиро вобаста ба захираҳои доштаи давлат ва имконоти ҷазби онҳо дар назар дорад. Рақобатпазирӣ бошад, ҳолати воқеъшудаи давлат дар бозори ҷаҳонист, на аҳволи эҳтимолии он ва на имконоте, ки истифода қардаст [4].

Тадқиқотҳои зиёди олимони нишон медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди содироти дорои иқтисодии зиёди захираҳои ва истеҳсоли мебошад, ки на танҳо барои худтаъминкунии иқтисодии миллӣ, балки барои иштироки самаранок дар низоми тақсими байналмилалӣ меҳнат кифоя аст. Тоҷикистон кишвари кӯҳистонист, ки дар қабри он қариб ҳамаи унсурҳои қадвали даврии табиат маълум аст. Захираҳои маъданҳои алоҳидаи канданиҳои фойданок на танҳо дар микроси минтақавӣ, балки аз руи ҳисобҳои ҷаҳонӣ ҳам беназир буда, иқтисодии бузурги иқтисодии кишварро ифода мекунад. Дар ҷумҳурӣ 12 кони ангишт мавҷуд аст, ки захираҳои исботшуда зиёда аз 400 миллион тоннаро ташкил медиҳанд. Шӯробод, Фан-Яғноб, Назарайлок) ва зиёда аз 30 кони тилло (Дарвоз, Тарор, Чорезоб, Чалол ва ғ.) маълуманд. Гайр аз ин корҳои ҳосил намудани вольфрам, сурма, висмут ва симоб давом дорад. Танҳо дар комбинати маъдантозакунии Анзоб маъданро коркард мекунад, ки дар як сол 4500 тонна сурма ва 40 тонна симоб мебарорад. Як моддаи муҳими иқтисодии захираҳои ва содиротии Тоҷикистон истихроҷ ва коркарди сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо мебошад, ки дар кӯҳҳои ҷумҳурӣ бой мебошанд. Дар паёми имсолаи худ Асосгузори сулҳу ваҳдат Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон қайд кард, ки дар Тоҷикистон захираҳои сангҳои бинокорӣ, аз ҷумла мраммури хуб фаровон аст, ки дар дохил ва хориҷи кишвар ба онҳо талабот зиёд мебошад.

Бо дарназардошти имкониятҳои зикршуда, пурра ба роҳ мондани истихроҷ ва коркарди онҳо, аз ҷумла сангҳои ороишӣ метавонад яке аз манбаҳои афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав, зиёд намудани содироти маҳсулот ва дар маҷмӯъ, таъминкунондаи рушди иқтисодии кишвар гардад. [1].

Имрӯз рӯйхати онҳо хеле васеъ шудааст. Хамин тавр, то 40 хел ашъеи хоми минералӣ ҳосил карда мешавад. Аз зиёда аз 400 кон аллакай 100-тоаш кашф карда шуда, ашъеи хоми пурқимат ҳосил карда мешавад. Тоҷикистон дорои захираҳои ғании об буда, захираҳои гуногуни маъданӣ (об) дорад, ки коркард ва азхудкунии онҳо масъалаи таъмини аҳоли бо оби маъдани аз ҷиҳати экологӣ тозаро ҳал мекунад.

Иқтисодии оби Тоҷикистон низ ҳаҷми захираҳои гидроэнергетикиро муайян мекунад, ки ҷумҳурӣ дар ин замина пас аз ИМА ва Русия дар ҷои сеюм қарор дорад.

Вобаста ба ин Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар паём таъкид намуд Тоҷикистон яке аз давлатҳои дорои захираҳои бузурги истеҳсоли неруи барқи аз лиҳози экологӣ тоза мебошад.

Ҷунонки борҳо таъкид кардаам, ҳоло 98 фоизи барқ дар неругоҳҳои барқи обӣ истеҳсол карда мешавад ва аз рӯи ин нишондиҳанда, яъне фоизи истеҳсоли «энергияи сабз» кишвари мо дар ҷаҳон ҷойи шашумро ишғол менамояд. [1].

Соҳаи асосии иқтисодии Тоҷикистон кишоварзӣ буда, қисми зиёди маҳсулоти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро истеҳсол мекунад. Дар охири солҳои 90-ум майдони умумии заминҳои қорам дар Тоҷикистон 812 ҳазор гектарро ташкил дод, ки 688 ҳазор гектараш заминҳои обӣ мебошад. Дар Тоҷикистон ҳоло ҳам пахта зироати асосӣ мебошад. Дар соли 1998 ҷамъоварии умумии пахтаи хом қариб 400 ҳазор тонна (аз ҷумла қариб 60 ҳазор тоннааш навҳои махсусан пурқимати маҳиннах) ё қариб 130 ҳазор тонна нахи пахтаи хушсифатро ташкил дод. Иқтисодии пахтакорӣ ва коркарди маҳсулоти пахта хеле калон буда, маҳсулоти асосии содиротии кишварро ташкил медиҳад, ки зиёда аз 150 миллион долларро ташкил додааст. ИМА

Дар Тоҷикистон дар 9 соҳаи саноат 1628 корхона фаъолият мекунад. Аз 10 корхонаи саноати металлургӣ заводи алюминии Тоҷикистон, ки иқтисодии лоиҳавии солонаш 514 ҳазор тонна профили металлӣ дорад, дар ин соҳа авлабияти баландтарин маҳсуб мешавад. Дар саноат комбинати калони гидрометаллургии ҚШС «Тамохуш»-и Исфара низ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Зиёда аз 100 корхонаи кишвар асоси саноати сабукро ташкил медиҳад, ки дар онҳо навҳои асосии маҳсулот матоъ ва маснуоти бофандагии аз шохӣ, пахтагин ва баъзе навҳои пашм, инчунин либос, пойафзол, галантерея ва маснуоти чини мебошад.

250 корхонаи саноати хурукворӣ ба се гуруҳ Барои сайёҳон, кӯҳнавардон, лижаронҳо Тоҷикистон сарзамини имкониятҳои номаҳдуд аст. Дар як сол зиёда аз 300 рузи офтобӣ мавҷуд аст ва ин ба шумо имкон медиҳад, ки на танҳо дар фасли баҳор ва тобистон, балки дар тирамоҳ ҳам дар кӯхсор саёҳат кунед ва зимистон барои лижаронӣ вақти хеле хуб аст.

Тавре мебинед, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисодии кофии содиротӣ буда, бо роҳандозии дуруст ва самараноки сиёсати содиротӣ сатҳи зиндагии шаҳрвандони моро хеле беҳтар кардан мумкин аст. — хурукворӣ, гушту шир ва нонпазӣ, ки равған, маргарин, нушокиҳои спиртӣ, консерв, тамоку, оби минералӣ истехсол мекунад, тақсим карда шудааст.

Дар чунин шароити махсуси Тоҷикистон зарурати таҳлили муфассали сиёсати содиротӣ ба миён омада буд. Дар ҷои ҳоли сохтани истехсолоти содиротӣ дар шароити номусоидии омилҳои истехсол, ба шумули мудирӣ дар шароити воқеии Тоҷикистон ғайримумкин аст. Аз ин ҷиҳат, гузориши масъалаи рушди афзалиятноки истехсолоти воридотивазкунанда босамартар аст, ин на танҳо барои эҳёи фаъолияти иқтисодии корхонаҳои азқормонда, балки барои ташкили заминаҳои пурэтимоди моддию техникаӣ, касбӣ таҳассусӣ ва идорӣ гузариш ба рушди содиротӣ муҳим аст. Ин барои андӯштани таҷрибаи тақмили иқтисодӣ сатҳи рақобатпазирӣ дар бозори дохилӣ, хусусан бо молҳои хориҷӣ ва ҷорисозии батадриҷи стандартҳои ҷаҳонӣ муҳим аст. Дар ниҳояти қор сиёсати воридотивазкунӣ метавонад ба сифати омилҳои тавоноии танаввуи иқтисод ва табдилёбии истехсолоти воридотивазкунанда ба истехсолоти рӯ ба содирот; барои гузариш ва тағйир додани самтҳои ҷуғрофӣ содироти Тоҷикистон дар шароити танаввуи истехсол хидмат кунад. Нуктаи возеҳ ин аст, ки дар 10-15 соли наздик самтҳои асосии ҷуғрофӣ содироти мутанаввеъ кишварҳои минтақа, Осиёи Ҷанубӣ ва кишварҳои наздикистадаи Шарқи Миёна хоҳанд буд. Ба кишварҳои дур ва мутараққӣ фақат минералу ашёи хом содир хоҳем кард. Ибтидо танаввуи содирот дар танаввуи содироти молҳои кишоварзӣ ва саноати қорқарди маҳсулоти кишоварзӣ ва баъдтар молҳои истеъмолӣ зоҳир хоҳад шуд. Қобили тазаккур аст, ки танаввуи истехсол ва содирот дар самтҳои номбаршуда бе татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ ғайримумкин аст; к) соҳаи манфиатҳои тарафайн дар тичорати хориҷии Тоҷикистон нобаробар аст. Алҳол кишварҳои асосии воридкунанда ба воридоти ашёи хом ва маводи аввалия мароқи бештар зоҳир мекунад. Ин бештар кишварҳои ҳастанд, ки ба Тоҷикистон маснуоти истеъмолӣ ва молҳои дигарро содир мекунад (Хитой, Ирон, Туркия, Покистон). Тағйир ин ҳол танҳо дар сурати танаввуи содирот ва истехсолот бо тавачҷу ба бозориҳои нави кишварҳои ҳамсоя ва кишварҳои минтақа имкон дорад; л) барои Тоҷикистон танаввуи истехсолоти содирот шароити мусоидро баҳри рушди равобити тичоратӣ бо Афғонистон ва мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ фароҳам меорад.

Танаввуи соҳаи кишоварзӣ бо дарназардошти афзоиши содироти маҳсулот ба бозорҳои Осиёи Ҷанубӣ на танҳо ба самарани бузург ва афзоиши даромади хоҷагиҳои деҳқонӣ, балки ба тағйироти кулӣ дар сохтори соҳаи мазкур оварда мерасонад.

Ҷуногунсозии сохтори иқтисодӣ бояд ба тавсеи ҳамкорӣ ҳамҷониба бо кишварҳои Осиёи Аврупо, ба Япония ва дигар кишварҳои мутараққӣ равона карда шавад.

Ҷуногунсозии иқтисод тағйиротҳои ҷиддии сохтори воридотро талаб мекунад. Воридоти таҷҳизоти технологӣ ва баъзе аз масолеҳ, ки дар Тоҷикистон истехсол намешаванд, зиёд кардан лозим аст. Илова ба ин, чунин ҷуногунсозӣ бе ҷорӣ кардани баъзе маҳдудиятҳои воридоти молҳои, ки ба барномаи ҷуногунсозии шомил карда мешаванд, ғайримумкин аст. Тағйир додани сохтори содирот бо тавсеи ҳудуди ҷуногунсозӣ ва татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ имконпазир мегардад. Тоҷикистон барои амалӣ кардани ҷуногунсозии сохтории иқтисод ниёзманди ёрии техникаӣ ва молиявӣ кишварҳои мутараққӣ мебошад. Дар ин маврид бахшҳои хусусӣ ва давлатии Россия, Хитой, Аврупо, Япония, Туркия ва дигар кишварҳои мутараққӣ метавонанд саҳмгузор бошанд. Таҷҳизоти технологияи истехсоли ин кишварҳо барои Тоҷикистон заминаҳои заруриро барои васеънамои иқтисодии содироти кишвар дар дурнамои

миёнамухлат фароҳам меоваранд. Хеле муҳим аст, ки ҳангоми тезонидани равандҳои истифодабарии иқтисодии содироти бо суръати баланди омодагии коргарону мутахассисони баландихтисос таъмин гарданд.

Таҳвили зиёди молҳои истеъмолии арзонбаҳо аз Хитой ба бисёре аз корхонаҳои саноати сабуку вазнин, инчунин саноати масолеҳи сохтмон зарари калон расонд. Ин корхонаҳо маҷбур буданд, ки ҳаҷми тавлиди маҳсулотро коҳиш диҳанд ё корхонаҳоро банданд. Ба гуфтаи коршиносон, аз эҳтимол дур нест, ки дар ҷараёни ҳамкориҳои тиҷоратӣ хитойҳо ба демпинг даст заданд. Масалан, тадриҷан аз ҳамкориҳои иқтисодӣ ба ҳамкориҳои истеҳсоли гузаштанд. Муҳим аст, ки Хитой ва Тоҷикистон дар хусуси иштироки васеи сармоягузориҳои хитой дар истифодабарии иқтисодии содироти ба мақсади таъмини рушди босуръати саноати коркард ба мувофиқа расанд. Ин ба Ҳиндустон, Эрон, Покистон ва Туркия низ дахл дорад. Таъмини рушди босуръати ҳамкориҳои истеҳсоли бо кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ имкони таҳкими устувори иқтисодии содироти Тоҷикистонро муҳайё хоҳад кард. Ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ омилҳои муҳими ташаккули бартариҳои рақобатии кишварҳои рӯ ба тараққи мебошад ва инкишофи муносибатҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ шартҳои зарурии таъмини рақобатпазирии кишварҳои Осиёи миёна, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ аз ин ҷиҳат аз Хитой як андоза фарқ мекунанд. Кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ дар соҳаи содироти мол ба Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Хитой рақобат карда наметавонанд. Хитой қариб бо ҳама кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамсарҳад аст, аммо Ҳиндустон бо онҳо ҳаммарз нест. Гузашта аз ин, тиҷорати миёни Ҳиндустон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ тавассути роҳҳои амалӣ мегардад, ки хеле тӯлонӣ ҳастанд (тавассути Бандари Аббос ва Ҷаддори Эрон ва Афғонистон). Аммо Ҳиндустону Покистон, бо назардошти хароҷоти азими нақлиётӣ, метавонистанд ба Тоҷикистон тавассути сармоягузориҳои мустақим дар баргузориҳои тадбирҳои истифодабарии самараноки иқтисодии содироти ёрӣ расонанд. Ин хеле муҳим аст, зеро ки кишварҳои мазкур аз технологияҳои зарурӣ ва таҷрибаи калони ташкили кластерҳои пурқору илмии саноатӣ дар шаҳрҳои хурду миёна бархурдоранд.

Шакли кластери истифодабарии самараноки иқтисодии содироти дар шароити Тоҷикистон чун роҳи муҳимтарини тавсеи миқёси гуногунсозии иқтисод баррасӣ бояд кард [6, с. 25]. Ба чунин кластерҳо кластерҳои абрешим, пахта, заргарӣ, коркарди санг, алюминийро мансуб донишман мумкин аст, ки барои рушди самарабахши онҳо дар кишвар баъзи бойи ашёи хом мавҷуд аст. Дар замони шӯравӣ дар шаҳрҳои Хучанд ва Душанбе ду кластери абрешим кор мекард. Тоҷикистон аз имконоти мусоидтарини табиӣ ва инсонӣ барои эҳёи чунин кластерҳо дар заминаи сифатан техникаи иқтисодӣ бархурдор аст. Дар замони шӯравӣ истеҳсоли пилларо ба 32 ҳазор тонна расонда буданд. Ба фикри коршиносон, дар кишвар ҳама имкониятҳо барои рушди истеҳсол ва содироти маснуоти тайёри абрешимӣ вуҷуд доранд. Ташкил кардани якчанд кластери абрешим дар маҳалҳои парвариши пилла дар минтақаҳои шимол, марказ ва ҷануби шарқи кишвар бо коркарди ашёи пилла ба шакли нах ба мақсад мувофиқ аст. Дар Душанбе ва Хучанд кластерҳои истеҳсоли маснуоти тайёри абрешимиро такмил додан зарур аст. Чунин кластерҳо бояд истеҳсоли дорои сатҳи баланди механиконӣ, автоматисозӣ ва компютерикунонӣ, ҳунароҳои бадеии мардумро барои истеҳсоли дастии маснуоти абрешимӣ дар бар гиранд. Ин ба кластери заргарӣ низ дахл дорад. Тоҷикистон таҷрибаи кофӣ ва иқтисодии касбӣ, захираҳои зарурии ашёи хом - конҳои тило, нуқра, сангҳои гаронбаҳо барои ташкили кластери муқтадири содироти истеҳсоли маснуоти заргариҳои дастӣ ва машиниро дорад.

Дар ин маврид ширкатҳои заргариҳои Ҳиндустон, Хитой, Покистон ва Россия метавонанд кумак кунанд. Гуногунсозии (деверсификация) қодир аст ҳаҷми тиҷорати минтақавӣ ва байниминтақавиро афзоиш диҳад. Агар роҳравҳои нақлиётӣ байналмилалӣ ба пуррагӣ истифода шаванд, натиҷаи дилхоҳ ба даст хоҳад омад. Аммо ин танҳо ба шартҳои минтақавӣ озоди иқтисодӣ эълон шудани ин роҳравҳо имкон дорад. Ба чунин минтақаҳо роҳрави покистонӣ дар мавзеи аз нуқтаи гузаргоҳи «Атторӣ» то

шаҳри Пешовур мансуб аст. Ин роҳрав роҳҳои оҳан ва автомобилгард дорад. Аммо то ҳол дар воқеъ ин роҳрав пурра чун роҳрави нақлиёти байналмилалӣ истифода карда намешавад, муносибатҳои бади сиёсии миёни Покистону Ҳиндустон ба ҳаҷму самаранокии кори он таъсири манфӣ мерасонанд. Ҳар ду ҷониб маҳдудиятҳои зиёдеро барои ҳамлу нақли бору мусофирон дар ин роҳрави нақлиёти ҷорӣ кардаанд, дар ҳоле ки он аз лиҳози ҷуғрофӣ беҳтарин роҳрав барои ҳамлу нақл ва транзит ба шумор меравад. Ба ин маҳдудиятҳои вақти кори нуктаи гузаргоҳ, нарасидани анборҳо, воситаҳои электронии коркарди бор, набудани стандартҳои ягонаи танзими ҳаракати мол, номувофиқ будани равобити бонкӣ ва комуникатсионӣ, режими раводид, монеаҳои ғайритарифӣ дохил мешаванд.

Умеде ҳаст, ки дар ояндаи наздиктарин ҳамаи ин маҳдудиятҳо бардошта мешаванд ва роҳрави мазкур барои густариши муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии байни минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ кор хоҳад кард.

Вазифаи асосии имрӯза муайян кардани иқтисодии содиротии ниҳонии соҳаҳои Тоҷикистон дар баробари ҳалли мушкилоти дар ин кор омӯхташуда мебошад, муносибати маҷмӯӣ ба ин ҷанбаҳо барои ноил шудани содироти кишвар ба нишондиҳандаҳои мусбӣ мусоидат мекунад ва ба саноати коркард имкон медиҳад, ки маҳсулотҳои муосирро барои таъмини рақобатпазирии миллии истеҳсол намояд.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/13739> (санаи муроҷиат: 13.12.2023)
2. Сафаров Б.Г. Рыночные механизмы реализации экспортного потенциала РТ: автореферат – Душанбе, 2004. – 22с.
3. Башкова, Т.В. Государственная поддержка экспорта России в современных условиях // Молодой ученый. – 2015. – №1. – С. 181-186
4. Andreeva E. L., Ratner A. V., Voronkova O. N., and Tarasov A. G. // The influence of import substitution on regional positioning in the system of international economic relations. Экономика региона, vol. 14, no. 4, 2018, P. 1438-1449.
5. Avdokushin E. F., and Kudryashova I. A. // Some trends in Russian food product export in the meaning of the international trade
6. Содиков, М. С. Некоторые теоретические вопросы развития международной экономической интеграции / М. С. Содиков, Ф. Х. Фародов // Финансово-экономический вестник. – 2018. – № 4(16). – С. 20-27
7. Худойбердиев, Д. М. Субъекты мирового хозяйства: интеграционные объединения мира / Д. М. Худойбердиев // Актуальные проблемы развития экономики в современных условиях : материалы международной научно-практической конференции, Москва, 11 апреля 2018 года. – Москва: Издательство Современного гуманитарного университета, 2018. – С. 252-257.

ИҚТИСОДИ САБЗ ҲАМЧУН САМТИ МУОСИРИ РУШДИ ИҚТИСОДИ

Буриева Мастура Чориевна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 987-33-01-49. E-mail: mastura-1975@mail.ru

Ҳакимов Матлабшоҳ Абдумаликович – ассистенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 985-09-82-89. E-mail: Hakimov_M_A@mail.ru

Қаюмзода Офтоб Бобокалон – магистранти курси 1-уми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳони ДДМИТ.

Дар мақолаи мазкур аҳамият ва зарурати рушди иқтисоди сабз дар шароити муосир баррасӣ шудааст. Вазъи муосири ҷаҳон бо омилҳои экологӣ вобастагии бештар

пайдо намуда, зарурати ба миён омадани модели нави иқтисодиро ба вучуд овардааст, ки метавонад дар рушди устувори иқтисодӣ таъсири мусбӣ расонида ба хатарҳо ва таҳдидҳо замони муосир ҷавобгӯ бошад. Аз ин лиҳоз зарурати густириши он на танҳо барои кишвари балки барои кишварҳои ҷаҳон аҳамияти хоса дорад.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, рушди иқтисодӣ, ташилотҳои гайритиҷоратӣ, омилҳои антропогенӣ, муҳити зист, рушди устувор.

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА КАК СОВРЕМЕННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В данной статье рассматривается важность и необходимость развития зеленой экономики в современных условиях. Современное состояние мира стало более зависимым от экологических факторов и породило потребность в новой экономической модели, способной оказать положительное влияние на устойчивое экономическое развитие и ответить на риски и угрозы современной эпохи. С этой точки зрения необходимость его расширения имеет особое значение не только для нашей страны, но и для стран мира.

Ключевые слова: зеленая экономика, экономическое развитие, некоммерческие организации, антропогенные факторы, окружающая среда, устойчивое развитие.

GREEN ECONOMY AS A MODERN DIRECTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT

This article discusses the importance and necessity of developing a green economy in modern conditions. The current state of the world has become more dependent on environmental factors and has created a need for a new economic model that can have a positive impact on sustainable economic development and respond to the risks and threats of the modern era. From this point of view, the need for its expansion is of particular importance not only for our country, but also for the countries of the world.

Key words: green economy, economic development, non-profit organizations, anthropogenic factors, environment, sustainable development.

Имрӯзо ҷомеаи ҷаҳонӣ бо офатҳои фалокатбори гуногуни табиӣ, ки ба ифлосшавии муҳити зист ва омилҳои антропогенӣ вобаста мебошанд, рӯ ба рӯ гашта, аз ҳарвақта дида масоили глобалии вобаста ба муҳити зист ва экология масъалаи актуалӣ эътироф мешаванд.

Вазъи имрӯзаи тараққиёти иқтисодӣ ҷаҳон бо афзоиши тадриҷии истехсолот ва истеъмолот мувозӣ ҳаракат намуда, ин раванд аз як тараф ба некӯаҳволии аҳоли мусоидат намояд, аз тарафи дигар ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонад.

Вобаста ба ин, рушди соҳибкорӣ бе назардошти тамоюлҳои иқтисоди сабз ғайриимкон мебошад, зеро қонеъгардонии талаботи истеъмолкунандагон имрӯзо набояд манфиатҳо ва ниёзҳои наслҳои ояндаро зерӣ хатар гузорад. Дар ин замина, вазъи муосири иқтисодӣ ҷаҳон ба омилҳои экологӣ вобастагии бештар пайдо намуда, зарурияти ба миён омадани модели нави иқтисодиро, ки омилҳои иҷтимоӣ-экологиро ҳалалдор намесозад, ба вучуд овардааст.

Қайд кардан зарур аст, ки заминаҳои асосии пайдошавии идеяи «иқтисоди сабз» ин: афзоиши бесобиқаи ифлосшавии муҳити зист, зиёд шудани партовҳои CO₂, бад шудани сифати ҳаво ва об, тағйирёбии ҳарорати миёнаи глобалӣ ва дигар омилҳои антропогенӣ мебошанд. Вобаста ба ин, рушди иқтисоди сабз яке аз шартҳои асосии ҳифзи муҳити зист ва экология барои наслҳои ҳозира ва оянда эътироф мешавад.

Иқтисоди сабз дар шароити муосир ба шаклҳои мухталиф шарҳ дода мешавад, масалан коршиносони масоили ҳифзи муҳити зисти СММ иқтисоди сабзро ҳамчун фаъолияти хоҷагидорие, ки ба некӯаҳволии одамон, таъмини адолати иҷтимоӣ ва коҳиш додани хатар ба муҳити зист вобаста аст, эътироф мекунанд[2].

Иқтисоди сабз яке аз самтҳои муосири илми иқтисодӣ эътироф шуда, тайи ду даҳсолаи охир ба илм ворид гардида, дар доираи он бахшҳои дигари иқтисод, ки аз ҷузъҳои табиати муҳити атроф вобастагӣ доранд, баррасӣ карда мешаванд. Аз нуқтаи назари мо, иқтисоди сабз модели рушди иқтисодие мебошад, ки муносибати масъулиятноки инсонро ба захираҳои табиӣ дар назар дошта, ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар заминаи технологияҳои коркарди аз ҷиҳати экологӣ

тозаи махсулот пайдо шуда, дар он тавозуни рушди иқтисодӣ ва беҳдошти муҳити зист нигоҳ дошта мешаванд.

Зимни ин, мушкилоти гуногуни глобалии экологӣ, амнияти озуқаворӣ, талаботи афзояндаи аҳолӣ ба нерӯи барқ ва ғайра, созмонҳои минтақавию байналмилалӣ ва кишварҳоро ҷиҳати бартараф кардани ин мушкилот, коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, мутобик сохтани шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ ба тағйироти глобалии иқлим ва гузаштан ба модели нави иқтисодӣ водор месозад. Қайд кардан зарур аст, ки бинобар сабаби ҳалли чунин масъалаҳо ба тафаккури инсон вобаста будан, фаъолияти соҳибкории ташкилотҳои ғайритиҷоратиро метавонад ҳамчун шакли хоҷагидорӣ ба тағйироти иқлим тобоваранда, ки ба омӯзиши маданияти экологӣ, истифодаи оқилонаи замин ва ҳамзамон фаъолияти коркарди дубораи партовҳо ва ғайра машғул аст, эътироф кард.

Иқтисоди сабз дар марҳилаи кунунии тараққиёт модели рушди иқтисодие ҳисоб меёбад, ки ҷиҳати ноилшавии ҳадафҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии давлат мусодат намуда, дар меҳвари асосии он сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ, беҳдошти муҳити зист ва истехсолоти аз лиҳози экологӣ безарар қарор дорад. Ҳамзамон ба талабот ва таҳдидҳои замони муосир ҷавобгӯ буда, ҷиҳати рушди минбаъдаи устувор шароит фароҳам меорад. Бинобар ин, саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар тарғибу ташвиқи зиндагонии инсон дар шароити иқтисоди сабз ниҳоят баланд мебошад. Зеро дар «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» омадааст, ки қорӣ намудани принципҳои иқтисоди сабз дар марҳилаи аввал маҳз ба қорҳои тарғибу ташвиқи рушди иқтисоди сабз дар ҷомеа бояд равона карда шавад, ки ин натавон ба фаъолияти муассисаҳои таълимии кишвар вобаста аст, балки ба фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ тааллуқ дорад.

Мақсади гузариши Тоҷикистон ба рушди устувор пеш аз ҳама таъмини босуботи иҷтимоӣ иқтисодӣ бо нигоҳ доштани муҳити мусоиди зист, оқилона истифода намудани захираҳои табиӣ ҷиҳати қонеъ намудани талаботи наслҳои имрӯза ва ояндаи кишвар мебошад. Зимни ин, рушди устуворро метавон чунин баён намуд: рушди устувор эҳтиёҷоти насли имрӯзаро қонеъ гардонида, талаботи наслҳои минбаъдаро зери хатар нагузошта, дар асоси се омили асосӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ инкишоф меёбад.

Дар шароити муосир таъмин намудани рушди иқтисодӣ ва ҳадафҳои рушди устувор, ки дар Стратегияи миллии рушд барои то соли 2030 зикр шудаанд, яке аз омилҳои асосии ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ҳисоб меёбад. Мувофиқи асноди меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ҳамзамон мутобик ба ҳуҷҷатҳои стратегӣ ҳадафҳои олиии ҳукумати кишвар пеш аз ҳама беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар тавассути таъминномаҳои рушди босуботи иқтисодӣ иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Тавре ки олими ватанӣ н.и.и., дотсент Солеҳзода А. А. қайд намуданд, доир ба амалӣ намудани ҳадафҳо, инчунин дар кишвар ба масъалаи рушди устувори иқтисодӣ иҷтимоӣ дар асоси принципи иқтисоди "сабз" тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, ҳамчун нақшаи дурномаи рушди Тоҷикистон арзёбӣ мегардад. Масалан, дар самти таъмини шуғл дар ин ҳуҷҷат ҳавасмандкунии рушди «шуғли сабз», вусъатдиҳӣ ва дастгирии давлатии низоми соҳибкорӣ экологӣ ва бозори хизматрасониҳои экологӣ вазифаи муҳим арзёбӣ мегардад [4].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси ҷаҳон ҷиҳати гузариши ҳадафҳои иқтисоди сабз нақши муассир дорад. Мубрамияти гузариш ба иқтисоди сабзро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои бонуфузи ҷаҳон чандин маротиба иброз намудаанд. Аз ҷумла дар Конференсияи СММ "Рио+20" оид ба рушди устувор дар Рио-де-Жанейро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд карданд: «Истифодаи самаранок ва эҳтиёткоронаи захираҳои табиӣ, ки таркиби асосии иқтисодиёти сабз мебошад, инкишофи соҳаҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи экосистемаҳо, ташкили механизмҳои дурусти идоракунӣ ва дастгирии муҳити бозорӣ чун як қисми самти ислоҳот дар Тоҷикистон баромад мекунад, ки ба мақсадҳои рушди устувор мутобики Декларатсияи Ҳазорсолаи СММ нигаронида шудааст» [1].

Вобаста ба ин 30 сентябри соли 2022 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 482 оид ба қабули «Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» интишор гардид, ки чиҳати рушди минбаъдаи ин модели муосири иқтисодӣ, яъне иқтисоди сабз, ҳамчун роҳнамо баромад менамояд.

Ҳадафи стратегияи мазкур, гузаронидани ислоҳоти институтсионалӣ, истифодаи самараноки сармои табиӣ, ҷалби сармоя, ҷорӣ намудани технологияҳои муосиру инноватсионӣ, ҳамзамон таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи иқтисоди сабз мебошад.

Стратегияи қабулшуда ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодиёт, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Чиҳати татбиқи стратегияи мазкур 21,6 млрд. сомони пешбинӣ шуда, дар доираи маблағҳои буҷетӣ ҷумҳуриявӣ, вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, бахшҳои хусусӣ ва ғайридавлатӣ, ҳамзамон шаҳрвандон ва бо ҷалби шарикони рушд амалӣ карда мешавад. Мутобиқи Стратегияи мазкур чиҳати ноил шудан ба мақсадҳои гузошташуда нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ қайд шудааст, чуночи таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, яке аз самтҳои мубрами фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар шароити муосир ин коркарди партовҳо, муайян кардани меъёрҳои экологии раванди истеҳсолот ва умуман мусоидат ба рушди иқтисоди сабз мебошад.

Стратегияи мазкур барои 15 соли оянда бо дарназардошти принципҳои умумии иқтисоди сабз таҳия шуда, нақшаи чорабиниҳои он дар се марҳила, ҳар кадоми онҳо 5 солро фаро мегирад, амалӣ карда мешавад:

- Принципи адолат (баробарӣ);
- Принципи эҳтироми шаъну шараф (ободӣ ва некӯаҳволии аҳоли);
- Принципи эҳтиётӣ (бо назардошти сарбории ниҳой ба сайёра);
- Принципи иштирок (иштироки васеъ дар қабули қарор);
- Принципи идоракунии оқилона;
- Принципи устуворӣ (устувории иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ);
- Принципи самаранокӣ (истеҳсол ва истеъмолоти муътадил);
- Принципи иртибот байни наслҳо (сармоягузорӣ ба оянда).

Татбиқи принципҳои иқтисоди сабз ба рушди робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо дар самти татбиқи иқтисоди сабз таҳкими низоми содирот, ҷалби захираҳои молиявӣ, сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои сабз ва такмили сохтори истеҳсолот, тақсим ва истеъмол ва таъкид ба рушди инсон мусоидат менамояд. Чӣ тавре ки маълум аст, чунин принципҳо ба принципҳои фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкориҳои иҷтимоӣ наздик мебошанд.

Фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шакли соҳибкориҳои иҷтимоӣ метавонанд ба сифати механизми татбиқи сиёсати сабз, беҳтар кардани муҳити зист, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, афзоиши шуғлноки ва пеш аз ҳама беҳатар нигоҳ доштани муҳити зист барои наслҳои оянда, баромад намоянд.

Ҳамзамон ташаккули иқтисоди сабз ва сармоягузориҳо ба самти мазкур яке аз омилҳои заминагузор дар рушди соҳибкориҳои иҷтимоӣ ҳисоб меёбад [3].

Аз ин лиҳоз, истифода намудани таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ дар самти соҳибкориҳои иҷтимоӣ ва фаъолияти соҳибкориҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мусбӣ арзёбӣ шуда, инкишофи ин шакли соҳибкорӣ дар кишвар барои ҳалли қисми муайяни мушкилоти иҷтимоии ҷомеа мусоидат хоҳад кард [5].

Ҳамин тавр, иқтисоди сабз имрӯзҳо модели муваффақи иқтисодӣ ҳисоб ёфта, ба таҳдидҳои вазъи кунунии ҷаҳон тобовар мебошад ва дар асоси ба инобат гирифтани омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ чиҳати рушди устувори минбаъд шароити мусоид фароҳам меорад. Ҳамзамон истифодаи васеи манбаҳои таҳдидшавандаи «энергияи сабз» ҳамчун «нуқтаҳои рушд»-и иқтисод, истифодаи босамари партовҳои истеҳсоли ва экологикунони чараёни истеҳсолот ба рушди иҷтимоиву иқтисодии

тамоми кишварҳо ва ташаккули «иқтисоди сабз» мусоидат намуда, дар якҷоягӣ бо мутобиқ намудани соҳаҳои фаъолият ба тағйирёбии иқлим барои рушди устувор заминаи бунёди шароити мусоидро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ

1. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Конференсияи СММ «Рио+20» оид ба рушди устувор дар Рио-де-Жанейро (Бразилия) // <http://www.news.tj>
2. Зеленая экономика: справ. док. / ЮНЕП. – URL: http://web.unep.org/greeneeconomy/sites/unep.org.greeneeconomy/files/ru_ge_employment.pdf (дата обращения: 21.04.2023)
3. Саидмуродзода, Л. Ҳ. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи иҷтимоӣ: самтҳо ва зарурати танзими он / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М. А. Ҳақимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – No. 3. – P. 139-145. – EDN DJQPNV.
4. Солеҳзода А. А., Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳ ба сӯи рушди устувор дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз» форуми ҷумҳуриявӣ, Хучанд-2020.
5. Ҳақимов, М. А. Таҷрибаи хориҷии рушди соҳибқорӣ ва иҷтимоӣ / М. А. Ҳақимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – No. 3(27). – P. 182-188. – EDN JLHKDQ.
6. Саидмуродзода, Л. Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М. А. Ҳақимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 1. – P. 68-81. – EDN DUPJAY.

РИСК-МЕНЕДЖМЕНТ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Содиқов Р.Х. - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

В данной статье предложена авторская классификация рисков внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности. Выявлены возможные методы минимизации валютных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности. Автором предложены меры по укреплению расчетно-платежной дисциплины и своевременного погашения дебиторской задолженности предприятий хлопкоочистительной промышленности. Выделены группы методов, направленных на уменьшение возможных убытков, вызываемых внешнеэкономическими рисками предприятия.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность предприятия, риск-менеджмент, валютный риск, страхование, хеджирование, дебиторский риск, регулятивный риск.

ИДОРАКУНИИ ХАВҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар ин мақола муаллиф таснифи хавфҳои фаъолияти иқтисодии берунии корхонаҳои саноати пахтадозакуниро пешниҳод кардааст. Усулҳои имконпазири то ҳадди ақал кам кардани хавфи асбӯрии корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ муайян карда шудаанд. Муаллиф чорабиниҳоро барои мустаҳкам намудани интизومي ҳисобу пардохт ва саривақт баргардондани қарзи дебиторӣ корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ пешниҳод намудааст. Гурӯҳи усулҳои, ки барои кам кардани зарари эҳтимоӣ аз хавфҳои фаъолияти иқтисодии берунии корхона нигаронида шудаанд, муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: фаъолияти иқтисодии берунии корхона, идоракунии хавфҳо, хавфи асбӯрӣ, суғуртакунӣ, хеджунонӣ, хавфи дебиторӣ, хавфи танзимкунӣ.

RISK MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC

ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE GRAPING INDUSTRY IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

This article proposes the author's classification of risks of foreign economic activity of enterprises in the cotton ginning industry. Possible methods for minimizing currency risks of enterprises in the cotton ginning industry have been identified. The author proposed measures to strengthen settlement and payment discipline and timely repayment of receivables from enterprises in the cotton ginning industry. Groups of methods aimed at reducing possible losses caused by external economic risks of an enterprise are identified.

Keywords: foreign economic activity of an enterprise, risk management, currency risk, insurance, hedging, debtor risk, regulatory risk.

Современное экономическое развитие можно охарактеризовать двумя важнейшими тенденциями: глобализацией мировой экономики и международной экономической интеграцией. Именно они оказывают решающее воздействие на формирование предпринимательских структур, стратегические приоритеты их развития, создают благоприятные условия или ограничения их деятельности.

В условиях глобализации мировой экономики увеличение объёмов валового внутреннего продукта (ВВП) в мировом масштабе напрямую зависит от внешнеэкономической деятельности (ВЭД), причём не только на макроуровне, но, что более важно, на микроуровне. Под ВЭД промышленного предприятия понимается одна из сфер экономической деятельности, связанная с внешней торговлей, экспортом и импортом товаров, услуг и технологий, иностранными кредитами и инвестициями, осуществлением совместных с иностранными партнёрами проектов [3, с.21].

Отличие ВЭД промышленного предприятия, в том числе предприятий хлопкоочистительной промышленности, от внутрихозяйственной деятельности заключается в том, что ВЭД осуществляется на валютной основе, регулируется специальными государственными мерами и т.д. ВЭД предприятий хлопкоочистительной промышленности зависит от уровня развития и стабильности национальной экономики, системы мировых цен, а также правовой системы собственной страны и стран, в которых предприятие осуществляет ВЭД. В этой связи для достижения компанией долгосрочного успеха крайне важное значение приобретают разработка и применение всеобъемлющей интегрированной системы управления рисками предприятия-участника ВЭД [4, с.17]. Только эффективное управление всеми видами риска предприятия, при особом внимании к наиболее значимым, и создание корпоративной культуры риск-менеджмента помогут компании эффективно функционировать в условиях неопределённости рыночной среды [1, с.566].

Внешнеторговые сделки являются одними из наиболее сложных и трудных для исполнения торговых операций. Они связаны с максимальным объемом рисков различного вида, как для покупателя, так и для продавца. Риски внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности классифицируются на несколько видов (табл. 1).

Таблица 1.

Классификация рисков внешнеэкономической деятельности
предприятий хлопкоочистительной промышленности

Виды рисков	Характеристика рисков
Законодательные риски	Риски изменения государством законодательства, затрагивающего интересы участников международной торговли
Политические риски	Риски связаны с целым рядом форс-мажорных, политических и социальных событий: национализацией, конфискацией, введением ограничений, эмбарго и т.д.
Правовые риски	Риски возникновения спорных ситуаций с последующим их разрешением в судебном порядке. В основном возникают вследствие неправильного или неквалифицированного составления и оформления контракта, неточностей и неверного толкования сторонами различных его пунктов

Ценовые риски	Риски изменения цены во времени
Валютные риски	Вероятность потерь и выигрышей, порождаемых изменениями курса валюты цены к валюте платежа в период между заключением контракта и проведением платежей по нему. Также здесь имеет место риск всеобщего обесценивания валют по отношению к ценности товара.
Дебиторский риск.	Риск, связанный с вероятностью неисполнения обязательств контрагентами, а также поставка товара, не соответствующего договорным обязательствам при предоплате поставок
Регулятивный риск..	Риск, связанный с ужесточением регулирования ВЭД, как в своей стране, так и в странах контрагентов
Финансовые риски	Риски, связанные с затруднениями привлечения заёмных средств на финансирование ВЭД
Риски неисполнения условий контракта	Возникают в случае, когда поставщик или покупатель плохо исполняет или отказывается исполнять взятые на себя обязательства. При внешнеторговых сделках особенно трудно правильно оценить платежеспособность и платежготовность иностранного партнера
Транспортные риски	Вероятность наступления потерь, связанных с порчей или утратой грузов в результате их транспортировки
Рыночные риски	Риски изменения предпочтений потребителей, действий конкурентов, динамики стоимости ресурсов, конъюнктуры мирового и странового рынков, национальных особенностей и предпочтений и т.д.
Маркетинговые риски	Вероятность несоответствия самого товара, а также методов его продвижения на рынок культуре, обычаям, нормам морали потребителей в государствах-потребителях. Неспособность обеспечить за рубежом надлежащий послепокупной сервис
Личностные риски	Вероятность влияния человеческого фактора на успешность внешнеторговых операций. В международной торговле факторы личностного характера, профессионализм и компетентность работников играет важную роль.

Источник: составлено автором

Зачастую при выходе на международный рынок в целях снижения внешнеторговых рисков, а также затрат на создание внешнеторгового аппарата предприятия хлопкоочистительной промышленности прибегают к помощи фирм-посредников. В основном это дистрибьюторские фирмы, но есть и значительное число посредников других видов - торговых агентов, консигнаторов, комиссионеров и др. При этом необходимо учитывать дополнительные риски, связанные с привлечением подобных посредников: их возможную рыночную некомпетентность, низкое качество послепокупного обслуживания, проводимые ценовую и маркетинговую политику, различные репутационные риски, способные неблагоприятно сказаться как на имидже товара в частности, так и на имидже всей компании в целом и т.д.

Среди многочисленных видов риска внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности, на наш взгляд, особое и важное место занимает *валютный риск*.

Валютный риск связан с колебаниями курса валюты и возникает в тех случаях, когда предприятия имеет открытую валютную позицию и (или) ее поступления и платежи номинированы в иностранной валюте. Открытая валютная позиция - это разница между активами и обязательствами предприятия, выраженных в иностранной валюте. Длинная валютная позиция возникает при превышении валютных активов над валютными обязательствами. Короткая валютная позиция возникает при превышении валютных обязательств над валютными активами. Чем больше у предприятия

хлопкоочистительной промышленности валютных активов и обязательств, тем больше валютный риск, который сопровождает ее деятельность.

В целях снижения валютного риска менеджеры предприятия должны помнить, что положительный результат (доход) от изменения курса иностранной валюты предприятия будет иметь только в двух случаях [6, с.65]:

- при условии роста курса иностранной валюты и наличия длинной валютной позиции предприятия;
- при условии снижения курса иностранной валюты и наличия короткой валютной позиции.

В международной практике различают несколько методов минимизации валютных рисков, которые на наш взгляд, могут быть использованы предприятиями хлопкоочистительной промышленности (табл. 2).

Таблица 2.

Возможные методы минимизации валютных рисков
предприятий хлопкоочистительной промышленности

Метод	Характеристика
Хеджирование	Создание компенсирующей валютной позиции для каждой рискованной сделки
Валютный своп	Обмен одной валюты на другую в определенный период времени
Метод «Мэтчинг»	Вычет поступления валюты из величины ее оттока
Метод «Неттинга»	Максимальное сокращение количества валютных сделок путем их укрупнения

Источник: составлено автором

Следующим важным видом риска, связанный с внешнеэкономической деятельностью предприятий хлопкоочистительной промышленности является *дебиторский риск*. Этот риск связан, с одной стороны, с вероятностью неисполнения обязательств контрагентами и, с другой - с возможной поставкой товара, не соответствующего договорным обязательствам при предоплате поставок. Для управления дебиторской задолженностью иностранных контрагентов менеджеры могут воспользоваться следующими методами [2, с.84]:

- классификация дебиторской задолженности по срокам оплаты для выявления покупателей, нарушающих сроки платежа, и обложения процентом просроченных платежей. Группировка дебиторской задолженности по срокам образования позволяет наметить поэтапный порядок контроля движения дебиторской задолженности;
- периодический пересмотр предельной суммы отпуска или процента от общего объема продаж товаров, выполнения работ, оказания услуг с последующей оплатой, учитывая фактическое финансовое положение клиента;
- оценка платежеспособности потенциального покупателя при предоставлении кредита;
- страхование дебиторской задолженности может позволить предприятию расширить кредитные условия для своих клиентов, получить конкурентное преимущество на рынке, обеспечить лучший доступ к заемному капиталу;
- продажа дебиторской задолженности (факторинг).

Ответственным менеджерам для снижения дебиторского риска необходима выработка комплекса мер по укреплению расчетно-платежной дисциплины с целью снижения дебиторского риска с иностранными контрагентами. На наш взгляд, для выполнения данной управленческой задачи оптимальным будет механизм действий, представленный в табл. 3.

Таблица 3.

Меры по укреплению расчетно-платежной дисциплины и своевременного погашения дебиторской задолженности предприятий

хлопкоочистительной промышленности

Задачи	Мероприятия
Укрепление расчетно-платежной дисциплины	Установление лимита дебиторской задолженности
	Анализ финансового состояния покупателей и заказчиков по данным их бухгалтерской отчетности с целью выявления их платежеспособности
	Внесение в договора купли-продажи, контракта и другие договора соответствующих санкций за нарушения условий оплаты и отгрузки продукции (работ, услуг)
	Выставление претензий за нарушение условий договоров
	Создание резервов по сомнительным долгам
Совершенствование учета дебиторской задолженности	Своевременное направление дебиторам, нарушающим сроки оплаты, извещения о возникновении задолженности
	Оперативная информированность персонала, отвечающего за отгрузку продукции, о текущей дебиторской задолженности
	Проставление на пакете документов по продаже продукции отметки о проверке дебиторской задолженности покупателя
	Ежемесячное проведение выверки дебиторской задолженности путем направления покупателям актов сверки расчетов
Погашение дебиторской задолженности	Факторинг
	Списание на убытки безнадежной дебиторской задолженности

Источник: составлено автором

Проверке экономической эффективности управления дебиторской задолженности иностранных контрагентов после проведения рекомендуемых мероприятий поможет анализ скорости оборота дебиторской задолженности по таким показателям, как: оборачиваемость дебиторской задолженности иностранных контрагентов; длительность оборота; доля дебиторской задолженности иностранных контрагентов в общем объеме текущих активов; доля сомнительной дебиторской задолженности иностранных контрагентов в общем составе дебиторской задолженности; удельный вес дебиторской задолженности иностранных контрагентов в объеме реализации.

На наш взгляд, другим, особенно важным видом риска внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности является *регулятивный риск*. Если на валютный и дебиторский риски предприятие еще может оказывать определенное воздействие, то на регулятивный риск - нет, поскольку он связан с ужесточением регулирования внешнеэкономической деятельности, как в своей стране, так и в странах контрагентов.

Основная проблема риск-менеджмента внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности состоит в управлении рисками, наступление которых не зависит от усилий предприятий и которые являются внешними. Можно выделить следующие группы методов, направленных на уменьшение возможных убытков, вызываемых этими рисками:

- страхование, т.е. использование различных видов полисов, договоров страхования, применяемых в международных торгово-экономических отношениях;
- хеджирование как метод использования биржевых фьючерсных контрактов и опционов;
- применение различных форм и методов расчетно-кредитных отношений, сводящих к минимуму риск неплатежа за поставленные товары, или неполучения товаров против их оплаты. Например, подтвержденный документарный аккредитив, различные банковские гарантии, авалирование, залог и др.;

- анализ и прогнозирование конъюнктуры (спроса, предложения, цены) на внешнем рынке, планирование и своевременная разработка мероприятий за счет собственных или заемных ресурсов с целью избежать возможных убытков, вызванных неблагоприятными конъюнктурными изменениями.

Среди методов управления рисками в ВЭД предприятий хлопкоочистительной промышленности значительное место отводится страхованию. При страховании ответственности объектом страхования является ответственность за ущерб третьим лицам (физическим и юридическим). Такая ответственность может возникать (и довольно часто) в силу действия законов по возмещению ущерба виновником, которым может оказаться (в том числе случайно) предприятие-участник ВЭД.

Комплексные виды страхования, которые предлагают сочетание в одном полисе нескольких видов страхования, также применяются в сфере внешнеэкономических отношений [5, с.29]. Таким образом, современное страхование предлагает широкий набор услуг, связанных с ВЭД предприятия. Довольно часто применяются виды страхования, являющиеся частью международных торговых обычаев, например страхование грузов.

Наряду со страхованием применяют также другие методы управления рисками внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности. Например, для управления рисками, связанными с падением цен на биржевые товары, фондовые ценности, а также неблагоприятным падением курса валют, широко применяются различные методы хеджирования. Они предполагают использование хорошо продуманных, тщательно координируемых и оперативно управляемых программ использования фьючерсов и опционов. Преимущество этого метода является возможность оперативного принятия решений, сравнительно невысокая стоимость, отлаженность и доступность рынков фьючерсов и опционов. К недостаткам метода хеджирования следует отнести относительно узкий спектр действия (только ценовые параметры сделок на товары, фондовые ценности и валюту), сложность используемых приемов, которые требуют высокого уровня квалификации специалистов. Это позволяет в полной мере использовать этот метод, как правило, на крупных предприятиях и при больших объемах внешнеторговых операций.

Таким образом, эффективная организация системы риск-менеджмента внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности в условиях глобализации с целью принятия рациональных управленческих решений позволяет предприятиям сглаживать возможные негативные последствия, связанные с осуществлением внешнеэкономической деятельности.

Литература:

1. Агаркова Л.В. Управление финансовыми рисками промышленного предприятия // Аллея науки. - 2021. - Т.4. №1(17). - С. 561-568
2. Бочарников В.П. Риски во внешнеэкономической деятельности предприятий / В.П. Бочарников, С.М. Репецкий и др. - К.: ООО «ИнтерПед», 2020. - 124 с.
3. Водяненко О.И. Специфика управления внешнеэкономическими рисками // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2019. - №3 (42). - С.19-23.
4. Горнштейн П.О. Риски ВЭД предприятия: классификация, оценка, управление // Проблемы экономики. - 2021. - №2(72). - С. 26-32
5. Кодиров, Ф. А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности / Ф. А. Кодиров, С. Фаррухзода, С. М. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 15-18.
6. Струченкова Т.В. Валютные риски: анализ и управление: учебное пособие. - М.: Кнорус. - 2019. - 210 с.

СОҶИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Имомёрбеков Ф.М. - н.и.и., дотсенти кафедраи иктисодиёти ҷаҳонии ДМТ, Почта: fezilobek@mail.ru. Телефон: 939-41-30-20

Соҳибкорӣ барои рушди иқтисод, таъсиси ҷойҳои корӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагӣ ҳангоми мутобиқ шудан ба ниёзҳои ҷомеаи муосир муҳим аст. Соҳибкорӣ инноватсионӣ метавонад ғояҳои пешниҳод кунад, ки ба рушди тиҷорати нав ва мавҷуда, таҳияи маҳсулот барои беҳтар кардани ҷомеаҳои маҳаллӣ ва ҳавасманд кардани тағирот барои беҳтар кардани таҷрибаи муштариён мусоидат кунанд. Инноватсия як ҷузъи асосии тиҷорати муваффақ аст, бинобар ин фаҳмидани он, ки он чиро дар бар мегирад, муфид аст.

Дар ин мақола, мо ба нақши инноватсия дар соҳибкорӣ амиқ меомӯзем ва роҳҳои мухталифро, ки он метавонад муваффақият ба даст орад, инчунин баъзе мушкилотро, ки соҳибкорон ҳангоми кӯшиши пеш рафтан аз хатти онҳо дучор мешаванд, меомӯзем.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, иқтисодиёт, инноватсия, бозор, талабот, стратегия, арзиш.

ИННОВАЦИОННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Предпринимательство имеет важное значение для экономического роста, создания рабочих мест и улучшения качества жизни, одновременно адаптируясь к потребностям современного общества. Инновационное предпринимательство может генерировать идеи, которые помогают развивать новые и существующие предприятия, разрабатывать продукты для улучшения местных сообществ и стимулировать изменения для улучшения качества обслуживания клиентов. Инновации — ключевой компонент успешного бизнеса, поэтому полезно понять, что они влекут за собой.

В этой статье мы углубимся в роль инноваций в предпринимательстве и рассмотрим различные способы, которыми они могут способствовать успеху, а также некоторые проблемы, с которыми сталкиваются предприниматели, пытаясь опередить конкурентов.

Ключевые слова: предпринимательство, экономика, инновации, рынок, спрос, стратегия, стоимость.

INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP: THEORY AND PRACTICE

Entrepreneurship is essential for economic growth, job creation and improving the quality of life while adapting to the needs of modern society. Innovative entrepreneurship can come up with ideas that help grow new and existing businesses, develop products to improve local communities, and encourage change to improve the customer experience. Innovation is a key component of a successful business, so it's helpful to understand what it entails.

In this article, we'll take a deep dive into the role of innovation in entrepreneurship and explore the different ways it can drive success, as well as some of the challenges entrepreneurs face when trying to get ahead of the curve.

Keywords: entrepreneurship, economy, innovation, market, demand, strategy, value.

Ҳамгироии хоҷагии халқ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, вусъат ва амиқ шудани ҳамкорӣ иқтисодии субъектҳои хоҷагии мамлакатҳои гуногун дар хусусиятҳои онҳо тағироти ҷиддиро муайян мекунад. Ин дигаргунӣ махсусан дар соҳаи соҳибкорӣ ва махсусан инноватсионӣ ба назар мерасад, ки дар баробари истифодаи сармояи ҷисмонӣ ва инсонӣ ҳосилаҳои онҳо истифода мешаванд, ки ҳосиятҳои сифатиро тавсиф мекунанд ва аз рӯи маҳсулнокии онҳо чен карда мешаванд [1 с.72].

Соҳибкорӣ инноватсионӣ ин амалияи эҷоди ғояҳои нави тиҷоратӣ мебошад, ки бо мақсади ба даст овардани фоида, кӯмак ба ҷомеаи онҳо ва ноил шудан ба ҳадафҳои ширкат. Инноватсия ба як соҳибкори инфиродӣ ё гурӯҳи соҳибкорон дар такмил ё иваз кардани маҳсулот, раванд ё хидмати мушаххас кӯмак мекунад. Инноватсия имкон медиҳад, ки маҳсулотро тавассути эҷоди ғояҳо ва арзишҳои нав такмил диҳанд. Соҳибкорони инноватсионӣ стратегияҳои гуногунро барои баргараф кардани мушкилот дар тиҷорати худ ворид мекунанд. Он метавонад аз соҳибкорон талаб кунад, ки стратегияи дақиқ ва сахт барои ҷорӣ кардани чизи навоарона ба ширкат дошта бошанд.

Таҳияи ғояҳои нав талаб менмоянд, ки пайваста бо худ мубориза бурд ва роҳҳои усулҳои навро ҷустуҷӯ намуд. Ин намуди соҳибкорӣ метавонад ба мутахассисон кӯмак кунад, ки ба ҷамъоварии ақидаҳо аз ҷойҳои гуногун тамаркуз кунанд ва маълумоти кофӣ барои таҳияи стратегияи комил барои татбиқи ин ғояҳо пайдо кунанд. Соҳибкорон метавонанд тавассути таҳияи маҳсулот, такмили равандҳо, хидматрасонӣ ва такмили модели бизнес ба тиҷорат навоарӣ ворид кунанд. Соҳибкорони инноватсионӣ шахсоне мебошанд, ки қобилияти эҷод ва ба бозор баровардани маҳсулоти инноватсионӣ доранд. Соҳибкории инноватсионӣ метавонад ба мутахассисон дар таҳияи ғояҳои бомуваффақияти тиҷорат кӯмак расонад. Фаҳмидани ин концепсия метавонад барои соҳибкори муваффақ шудан кӯмак расонад [5 с.7].

Аксар вақт инноватсия ҳамчун хуни ҳаёти соҳибкорӣ ҳисобида мешавад. Бидуни он, ширкатҳо дар ҷаҳони доимо тағйирёбанда зуд кӯҳна ва номарбуте хоҳанд шуд. Қобилияти пайдо кардани ғояҳои тоза, нав ва табдил додани онҳо ба корхонаҳои муваффақ он чизест, ки соҳибкоронро аз дигарон фарқ мекунад. Аммо, нақши инноватсия дар соҳибкорӣ на ҳамеша одӣ аст. Баъзе соҳибкорон навоарони табиӣ ҳастанд, ки пайваста ғояҳои нав пешниҳод мекунанд ва онҳоро дақиқ иҷро мекунанд. Дигарон барои нигоҳ доштани суръати тағирот мубориза мебаранд ва ҳамеша ба рақибони худ пайравӣ мекунанд.

Навоарӣ дар соҳибкорӣ ба раванди таҳияи ақидаҳои нав ва эҷодӣ, табдил додани онҳо ба маҳсулот ё хидмат ва ба бозор баровардани онҳо дахл дорад. Ин қобилияти муайян кардани мавқеъ дар бозор ва эҷод кардани чизест, ки ин ҷойҳои холии бозорро пур мекунад ё роҳи беҳтари иҷрои коре, ки аллакай анҷом дода мешавад, пайдо мекунад.

Маҳз ҳамон чизест, ки соҳибкоронро аз дигарон фарқ мекунад ва ба муваффақияти онҳо мусоидат мекунад. Дар баробари ин фаъолияти инноватсионӣ ширкатҳоро дар ҷаҳони босуръат ва доимо тағйирёбанда мувофиқ ва рақобатпазир нигоҳ медорад [2, с. 50]. Яъне, инноватсия калиди пешравӣ дар соҳибкорӣ аст ва он метавонад шаклҳои гуногун дошта бошад, аз эҷоди маҳсулоти нав, такмил додани маҳсулоти мавҷуда, пайдо кардани роҳи нави расидан ба мизочон ва ворид кардани фуруш ва амволи онҳо.

Навоарӣ барои муваффақияти тиҷорат муҳим аст, зеро он ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки аз рақибони худ фарқ кунанд ва ба мизочони худ чизи нав ва арзишманд пешниҳод кунанд. Ширкатҳое, ки инноватсияро қабул мекунанд, барои мутобиқ шудан ба технологияҳои нав ва тамоюлҳои бозор беҳтар мучаҳҳаз шудаанд, ки метавонанд ба онҳо нисбат ба онҳое, ки надоранд, бартари назаррас ба даст оранд.

Навоарӣ инчунин метавонад ба баланд бардоштани самаранокӣ, кам кардани хароҷот ва беҳбуди қаноатмандии муштариён оварда расонад, ки ҳама ҷузъҳои муҳими муваффақияти тиҷорат мебошанд. Вақте ки ширкатҳо ба инноватсия сармоягузорӣ мекунанд, онҳо ба ояндаи худ сармоягузорӣ мекунанд ва худро барои рушди дарозмуддат ва муваффақият ҷойгир мекунанд.

Чанбаи дигари муҳими инноватсия он аст, ки он ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ширкатҳое, ки навоарӣ мекунанд, маҳсулоти нав, бозорҳои нав ва ҷойҳои нави корӣ эҷод мекунанд. Ин, дар навбати худ, сарватро ба вучуд меорад ва фаъолияти иқтисодиро ҳавасманд мекунад ва инноватсияро як омилҳои муҳими шукуфои мегардонад.

Хулоса, инноватсия дар ҷаҳони соҳибкорӣ на танҳо як чизи хубест, балки ҳатмист. Ширкатҳое, ки инноватсияро қабул намекунанд, эҳтимолан ақиб мондаанд ва барои рақобатпазир мондан дар муҳити босуръати тиҷорати имрӯза мубориза мебаранд.

Навоарӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ метавонад шаклҳои мухталиф дошта бошад ва фаҳмидани ин навҳои гуногун метавонад ба соҳибкорон дар муайян

кардани имкониятҳо ва равона кардани кӯшишҳои онҳо дар соҳаҳои мувофиқ кӯмак кунанд. Баъзе аз навҳои маъмултани инноватсия дар соҳибкорӣ инҳоянд:

Навоварии маҳсулот: Ин ба таҳияи маҳсулоти нав ё такмилёфта ё қорӣ намудани хусусиятҳои нави маҳсулот дахл дорад. Ин навӣ навоварӣ метавонад аз маҳсулоти нав дар бозори мавҷуда то таъсиси бозори комилан нав бошад.

Навоварии равандҳо: Ин ба таҳияи равандҳои нав ё такмилёфта дахл дорад, ки самаранокиро зиёд мекунад, хароҷотро кам мекунад ё таҷрибаи беҳтари муштариёнро таъмин мекунад. Ин метавонад ҳама чиз бошад, аз ба тартиб даровардани раванди истеҳсолот то беҳтар кардани таҳвили молҳо ва хидматҳо.

Навовариҳои маркетингӣ: Ин бо роҳҳои нав ва эҷодӣ дастрас кардани муштариён ва пешбурди маҳсулот ё хидматҳо дахл дорад. Он метавонад шаклҳои нави таблиғ, стратегияҳои нави нархгузорӣ ё каналҳои навро барои дастрас кардани муштариён дар бар гирад.

Навоварии модели тиҷорӣ: Ин ба таҳияи моделҳои нави тиҷорат ё тағир додани моделҳои мавҷуда барои эҷоди манбаъҳои нави даромад ё баланд бардоштани самаранокӣ дахл дорад. Ин метавонад истифодаи технологияҳои нав, каналҳои нави тақсимот ё стратегияҳои нави ҷалби муштариёнро дар бар гирад.

Навовариҳои иҷтимоӣ: Ин ба эҷоди роҳҳои нави ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ дахл дорад. Навовариҳои иҷтимоӣ аксар вақт ҳамкорӣ ва ҳамгирии соҳаҳо ва соҳаҳои гуногунро дар бар мегирад ва он метавонад ҳам барои фоида ва ҳам ғайритиҷоратӣ бошад.

Инҳо танҳо чанд намунаи навҳои зиёди инноватсияҳои мебошанд, ки дар соҳибкорӣ мавҷуданд. Фаҳмидани ин навҳои гуногун метавонад ба соҳибкорон кӯмак кунанд, ки саъю кӯшиш ва захираҳои худро равона созанд ва имкониятҳои рушд ва муваффақиятро муайян кунанд.

Соҳибкорӣ ва навоварӣ ду тарафи як танга мебошанд. Соҳибкорӣ аз муайян кардан ва истифода бурдани имкониятҳо ва навоварӣ дар ҷустуҷӯи роҳҳои нав ва беҳтари кор аст. Муносибати байни ин дусамти фаъолият мураккаб аст, аммо дар асл он дар бораи эҷоди арзиш дар бозор аст. Соҳибкорӣ ин оғоз ва рушди тиҷорат аст ва навоварӣ дар ҷустуҷӯи роҳҳои нав ва беҳтари эҷоди арзиш барои муштариён аст.

Навоварӣ аксар вақт калиди муваффақият дар соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкороне, ки қодиранд пайваста ғояҳои нав ва созандаро пешниҳод кунанд, барои рақобат дар ҷаҳони зудтағйирёбанда беҳтар муҷаҳҳаз шудаанд. Онҳо қодиранд, ки имкониятҳоро муайян кунанд ва маҳсулот ё хидматҳои нав эҷод кунанд, бозорро пур кунанд ва онҳо метавонанд пайваста ба технологияҳои нав ва тамоюлҳои бозор мутобиқ шаванд [7 с.18].

Аз тарафи дигар, соҳибкорӣ метавонад тавассути эҷоди фарҳанги таваккал ва таҷриба навоварӣ кунанд. Соҳибкороне, ки омодаанд таваккал кунанд ва чизҳои навро санҷанд, аксар вақт дар сафи пеши инноватсия қарор доранд ва онҳо метавонанд бозорҳои нав эҷод кунанд ва ба рушди иқтисодӣ мусоидат кунанд.

Хулоса, робитаи байни соҳибкорӣ ва навоварӣ зич ва ҳамбастагӣ дорад. Соҳибкорӣ ангежа ва бинишро барои табдил додани ғояҳои инноватсионӣ ба ширкатҳои муваффақ таъмин мекунад ва инноватсия ба соҳибкорон василаҳои фароҳам меорад, ки барои муштариён пайваста арзиш эҷод кунанд ва дар пешравӣ пеш оянд.

Навоварӣ калиди муваффақият дар соҳибкорӣ аст, аммо якҷанд монеаҳои мавҷуданд, ки метавонанд соҳибкоронро аз навоварӣ боздоранд. Баъзе аз монеаҳои маъмултани навоварӣ дар соҳибкорӣ инҳоянд:

Набудани захираҳо: Бисёре аз соҳибкорон бо захираҳои маҳдуд, ба монанди вақт, пул ва кадрҳо мубориза мебаранд. Ин метавонад барои онҳо сармоягузорӣ дар таҳқиқот ва рушд ва ба бозор баровардани маҳсулот ё хидматҳои навро душвор созад. Хушбахтона, қолабҳои идоракунии лоиҳаҳои ройгон ба соҳибкорон имкон медиҳанд,

ки захираҳои маҳдудро ба ҳадди аксар расонанд, банақшагирии самаранок ва иҷрои самаранокӣ лоиҳаҳо, ҳалли мушкилоти асосиро ҳал кунанд.

Пешгирӣ аз хатар: Навоварӣ аксар вақт таваккал карданро тақозо мекунад ва бисёре аз соҳибкорон аз хатар рӯ ба рӯ мешаванд ва аз он чизе, ки медонанд ва он чизе, ки дар гузашта кор кардааст, устувор монданро афзалтар медонанд. Ин метавонад онҳоро аз омӯхтани имкониятҳои нав ва кӯшиши чизҳои нав боздорад.

Набудани гуногунрангӣ: Нерӯи кории якхела метавонад ба нарасидани гуногунии тафаккур ва ҳалли мушкилот оварда расонад, ки метавонад инноватсияро боздорад. Соҳибкоро, ки нияти эҷоди ҷои кори гуногун ва фарогиро доранд, барои пешбурди инноватсия беҳтар муҷаҳҳаз шудаанд.

Бюрократизм: Соҳибкоро, ки дар ташкилотҳои калон кор мекунанд, метавонанд бо равандҳои бюрократӣ ва расмиятчиғӣ мубориза баранд, ки метавонанд инноватсияро суст ё пешгирӣ кунанд.

Муқовимат ба тағирот: Тағйирот як ҷузъи ногузири инноватсия аст ва баъзе одамон метавонанд ба тағирот тобовар бошанд, хоҳ муштариён, кормандон ё дигар ҷонибҳои манфиатдор. Ин метавонад барои соҳибкорон татбиқи ғояҳои нав ва ба бозор баровардани онҳоро душвор созад.

Набудани эътирофи кормандон: Набудани эътирофи кормандон ба навоарӣ бо роҳи коҳиш додани рӯҳияи кормандон ва ташвиқ кардани қаноатмандӣ ҳалал мерасонад. Татбиқи платформаи эътирофи кормандон ахлоқро эҳё мекунад, қадриносиро афзоиш медиҳад ва инноватсияро тақвият медиҳад.

Инҳо чанд мисоли монеаҳои навоарӣ дар соҳибкорӣ ҳастанд ва барои соҳибкорон муҳим аст, ки аз ин монеаҳо огоҳ бошанд ва барои рафъи онҳо чораҳо андешанд. Ин метавонад ҷустуҷӯи захираҳои нав, қасдан дар бораи гуногунрангӣ ва фарогирӣ ё рушди фарҳанги таваккал ва озмоишро дар бар гирад. Бо баргараф кардани ин монеаҳо, соҳибкорон метавонанд қудрати инноватсияро ба вучуд оранд ва дар ширкатҳои худ муваффақият ба даст оранд.

Инноватсия омили асосии соҳибкорӣ буда, дар муваффақияти ширкатҳо нақши муҳим мебозад. Инноватсия ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки имкониятҳои навро муайян кунанд, мушкилотро ҳал кунанд ва маҳсулот ва хидматҳои навро ба бозор бароранд. Он ба ширкатҳо кӯмак мекунад, ки рақобатпазир бошанд, рушд кунанд ва ҷойҳои нави корӣ эҷод кунанд. Намудҳои гуногуни навоарӣ вучуд доранд, аз ҷумла навоариҳои маҳсулот, раванд ва модели бизнес ва ҳар кадоми онҳо ба муваффақияти тиҷорат таъсири беҳамто доранд.

АДАБИЁТ:

1. Солехзода А.А., Имомёрбеков Ф.М. Совокупная факторная производительность как показатель эффективности производственного предпринимательства Таджикистана. // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. 2017. № 3 (4). С. 72-82.1;
2. Кодиров, Ф. А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства / Ф. А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 49-58.
3. Энн-Валери Олссон. «Как? Пошаговое руководство по созданию бизнеса»;
4. 25 часто совершаемых ошибок при открытии своего бизнеса [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://idg.net.ua/blog/25-oshibok-pri-otkrytii-svoego-biznesa>;
5. 5 камней при открытии магазина [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://around-the-shops.ru/pyatkamnej-pri-otkrytii-magazina>;
6. Проблемы организации бизнеса [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://sales-generator.ru/blog/problemy-organizatsii-biznesa/>;
7. Mazzarol, T., & Reboud, S. (2020). Entrepreneurship and Innovation: Theory, Practice and Context. (4th ed.) (Springer Texts in Business and Economics). Springer New York LLC. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-9412-6>.

ПРИНЦИПҲОИ ТАШАККУЛИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ВА РОҲҶОИ ТАКМИЛДИҶИИ ОН

Нусратзода Муҳаммадӣ Нусрат - н.и.у., дотсент, мудири кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: [m_a 84-84@mail.ru](mailto:ma84-84@mail.ru). Телефон: (+992) 985-42-30-30.

Халилова Умедаҷон Олимовна - ассистенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Email: khalilova-u@mail.ru. Телефон: (+992) 918-18-65-28

Қудратова Рухмина – магистранти курси 1-уми ихтисоси 1-400102, ДДМИТ

Мақолаи мазкур ба принципҳои ташаккули тиҷорати электронӣ ва роҳҳои такмилдиҳии он бахшида шудааст. Дар мақола масъалаҳои омилҳои, ки ба рушди тиҷорати электронӣ таъсир мерасонад, муайян карда шуда, роҳҳои такмилдиҳии он нишон дода шудааст. Инчунин, дар мақола моҳияти тиҷорати электронӣ аз нигоҳи муаллиф шарҳ дода шудааст.

Калидвожа: иқтисодиёт, тиҷорати электронӣ, технологияи иттилоотӣ, рушд, пешниҳод, омил.

ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Статья посвящена принципам развития электронной коммерции и путям ее улучшения. В статье выявлены вопросы факторов, влияющих на развитие электронной коммерции, и показаны пути ее совершенствования. Также в статье раскрыта суть электронного бизнеса с точки зрения автора.

Ключевые слова: экономика, электронный бизнес, информационные технологии, развитие, предложение, фактор.

PRINCIPLES OF ORGANIZING E-COMMERCE AND WAYS TO IMPROVE IT

The article is devoted to the principles of e-commerce development and ways to improve it. The article identifies issues of factors influencing the development of e-commerce and shows ways to improve it. The article also reveals the essence of e-business from the author's point of view.

Key words: economics, e-business, information technology, development, supply, factor.

Рушди босуръати соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ ва навсозии унсурҳои таркибии он яке аз самтҳои асосии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ба шумор рафта, ҳамеша дар меҳвари тавачҷӯҳи давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ қарор дорад. Масоили тақвият бахшидани иқтисодиёти миллӣ дар шароити муосир ба рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ алоқамандии ноғусастанӣ дорад.

Дар шароити муосир дар аксари кишварҳои ҷаҳон шаклҳои гуногуни инноватсионии соҳибкорӣ, бахусус тиҷорати электронӣ, ки бо амиқтар шудани рақамикунонии иқтисодиёт алоқаманданд, торафт бештар паҳн мешаванд. Аз ин мавқеъ рушди муносибатҳои молу пул дар формати электронӣ метавонад омилҳои рақамикунонии иқтисодиёт арзёбӣ шавад, ки асоси раванди истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар ҳар як минтақаи мавриди омӯзиш қарор дорад.

Сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, пеш аз ҳама, ба фароҳам овардани шароити мусоид барои тараққиёти ҷамъият ва баланд шудани дараҷаи некуаҳволии аҳоли мебошад ва яке аз нишондиҳандаҳои некуаҳволий дар баробари афзоиши даромади пулӣ ва афзоиши хароҷоти истеъмоли барои хариди молу хизматрасонӣ тиҷорати электронӣ маҳсуб

мешавад, ки яке аз омилҳои рушди иқтисодии мамлакат, ки ба шароит, дараҷа ва сифати зиндагии аҳоли таъсир мерасонад.

Ҳарчанд тиҷорати электронӣ дар баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли ва беҳбуди сифати зиндагии нақши ночиз дорад, аммо рушд ва шукуфоии тиҷорати электронӣ имкон медиҳад, ки мушкилоти доғи ҷомеаи муосир, аз ҷумла мушкилоти бекорӣ на танҳо ҳал карда шаванд, балки дар ҳар як минтақаи он бартараф карда шаванд. Қобили зикр аст, ки имрӯз дар саросари мамлакат ин масъала роҳҳои ҳалли худро ёфта истодааст. Хуб мешуд агар масъалаи тиҷоратикунонии соҳаҳо дар минтақаҳои кишвар амали карда мешуданд.

Ҳамин тариқ, тиҷорати электронии минтақа бояд ҳамчун манбаи тавлиди даромад барои аҳоли ва таъсиси ҷойҳои корӣ, аз ҷумла унсури музди меҳнат баррасӣ шаванд. Нишондиҳандаҳо аз қобили шароити зиндагонӣ, сарвати ҳар як оила, инчунин дараҷаи тараққиёти соҳаи ҷамъиятӣ аз руи дараҷаи ташаккули тиҷорати электронӣ дар як лаҳзаи мушаххас муайян карда мешаванд.

Рушди тиҷорати электрониро метавон дар асоси омӯзиши меъёрҳои зерин арзёбӣ кард:

- сатҳи фарогирии интернет;
- тариф ва суръати интернет;
- мавҷудият ва сифати низоми пардохтҳои электронӣ;
- шуғли аҳоли дар соҳаи тиҷорати рақамӣ;
- заминаи қонунгузори кишвар дар соҳаи иқтисодии рақамӣ;
- шумораи мағозаҳои онлайн;
- шумора ва ҳаҷми муомилот тавассути ҳамёнҳои электронӣ.

Дар таърихи ҷаҳонӣ рушди технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ боиси инқилоби нав гардид, ки дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз шакли анъанавии иқтисодӣ ба рақамӣ гузаштан мусоидат намуд. Рақамикунонии иқтисодӣ тарзи ҳаёти одамон, усулҳои анъанавии пешбурди тиҷорат, пешниҳоди мол ва хизматрасонӣ, шуғли аҳоли, усулҳои таълим ва ғайраро ба кулли тағйир дод. Тавре ки таҷрибаи нишон медиҳад, маҳз истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ боиси пешрабии иқтисодӣ мегардад, худуди пешбурди соҳибкорӣ ва савдори васеъ мекунад, маҳсулнокии бахшҳои анъанавии иқтисодӣро баланд мебардорад, бозорҳои нави молу хизматрасониро ба вуҷуд меорад ва ғайра. Ба ибораи дигар, иқтисодии рақамӣ барои расидан ба шукуфоии кишвар ва дар маҷмӯъ рушди устувори он мусоидат мекунад.

Нуктаи дигари муҳим ин аст, ки иқтисодии рақамӣ дар рушди тиҷорати электронӣ нақши муҳим дорад, зеро маҳз рушди иқтисодии рақамӣ ба ташаккули тиҷорати электронӣ мусоидат кардааст. Дар ин ҷиҳат иқтисодшиноси рус М.В.Сафрончук чунин қайд мекунад[4]: «Рақамикунонӣ ба соҳаҳо ба чунин таъсир расонд:

- аввалан, дар бораи роҳҳои ташкил ва пешбурди тиҷорат, стратегияҳои маркетинги он;
- дуҷум, бо захираҳои таъмин намудани корхона;
- сеюм, оид ба хароҷоти истеҳсоли ва транзаксионӣ (ташкилӣ, идоракунӣ, коммуникатсия, хароҷоти ба даст овардан, коркард ва нигоҳдории иттилоот), ки дар соҳаи рақамӣ якбора кам мешаванд ё тамоман аз байн мераванд;
- чорум, дар бораи таъсири шабакаҳо ва иқтисодии миқёс, ки глобалӣ мешаванд.

Ҳамин тариқ, метавон аҳамияти рақамикунонии иқтисодӣро дар рушди тиҷорати электронӣ хуб арзёбӣ кард.

Тавре ки дар боло зикр гардид, иқтисодии рақамӣ ба беҳтар шудани нишондиҳандаҳои иқтисодии ҳам кишвар ва ҳам дар маҷмӯъ минтақаҳои он таъсир мерасонад. Доир ба такмилдиҳии тиҷорати электронӣ олимони ватанӣ корҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд. Гуруҳе аз олимони ба он ақидаанд, ки тиҷорати электронӣ - як

соҳаи иқтисодиёти рақамӣ мебошад, ки тамоми амалиёти молиявӣ ва тиҷоратӣ бо истифода аз шабакаҳои компютерӣ анҷом дода мешавад [5]. тиҷорати электронӣ — тамоми бозор ва хизматрасониҳои пайваст менамояд, ки пардохти он тавассути интрнет сурат мегирад [6]. Дигари гуруҳ чунин шарҳ медиҳад, ки тамоми муомилоти ташкилотҳо, ки талабот ва таклифотро тавассути интернет таъмин мегардонад, худ тиҷорати электронӣ аст [3]. Ба андешаи мо тиҷорати электронӣ-тиҷорати хариду фурӯши мол ва хизматҳои молиявие, ки тавассути шабака ба анҷом расонида мешавад, иборат мебошад.

Мо чунин мешуморем, ки фазаи иттилоотӣ дар низоми иқтисодии минтақа як низоми муносибатҳоро дар бар мегирад, ки дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар асоси истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии рақамӣ амалӣ мешаванд. А.В. Бабкин дар чунин ақида аст, ки «оғози асри XXI боиси ба вучудой ва рушди технологияи рақамӣ, инқилоби иттилоотӣ ва ҷаҳонишавии равандҳои иқтисодӣ гардид. Муҳимтар аз ҳама, иттилоот дар ин давра ба сифати унсурӣ хоҷагидорӣ ва захираи иқтисодӣ пазируфта шуд. Ҳаёти инсоният дигаргун шуда, муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ марҳила ба марҳила ба олами маҷозӣ ворид гардидаанд»[2]. Аз ин ҷост, ки дар баробари афзоиши шумораи аҳоли дар ҷаҳон ва сафарбаркунии захираҳо, иқтисоди рақамӣ дар якҷоягӣ бо тиҷорати электрониву хизматрасониҳои электронӣ ба ҷабҳаҳои муҳими зиндагӣ, аз қабилӣ тандурустӣ, маориф, бонк ва ғайраҳо таъсири мусбӣи худро мерасонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ибтидоии рақамикунонии соҳаҳо қарор дошта бошад ҳам, оғози қадамҳои нахустини худро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт дар кишвар тавассути фаъолияти технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар соҳаҳои мухталифи кишвар ба роҳ монда, солҳои охир як қатор дастовардҳоро ноил гардидааст. Албатта соҳаҳо, ки рушди онҳо тавассути технологияи инноватсионӣ ба роҳ монда шудааст, аз он шаходат медиҳад, ки ҶТ роҳи дурустро пеша гирифтааст.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки равишҳои методологии омӯзиш ва ташкили тиҷорати электрониро аз ду ҷониб баррасӣ кардан лозим аст: Аз як тараф, бизнеси электронӣ дар системаи омилҳои рушди иқтисодӣ ба беҳтар шудани шароити зиндагӣ ва баланд бардоштани сифати он мусоидат мекунад. Аз тарафи дигар, бизнеси электронӣ ҳамчун омилӣ рушди иқтисодӣ сатҳи рушди бахши соҳибкорӣ мебошад, ки имкон медиҳад, ки масъалаҳои мубрами ҷомеаи муосир, ки мушкилоти бекорӣ дар қаламрави ҷумҳуриро дар бар мегирад, ҳал карда шаванд. Илова бар ин, тиҷорати электронӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он бояд ҳамчун роҳи зиёд кардани даромад, тавлиди талабот, манбаи афзоиши сарват ва даромади иловагӣ баррасӣ карда шавад.

Принсипҳои асосии омӯзиши тиҷорати электронӣ ҳамчун омилӣ рушди иқтисодӣ бояд ба амалҳои зерин асос ёбанд:

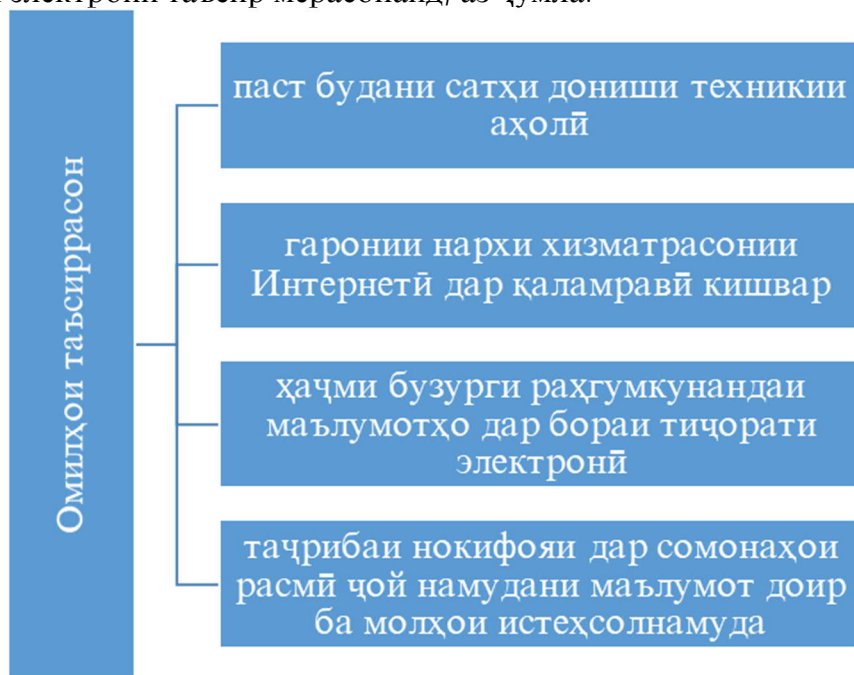
- васеъ намудани доираи фаъолияти тиҷорати электронӣ;
- муттаҳидсозии фаъолияти тиҷорати электронӣ, ки ба таҷрибаи ҷаҳонӣ мувофиқ аст, бо назардошти хусусиятҳо ва менталитети ҷумҳурӣ;
- соддагии нисбӣ, имконияти истифодаи тиҷорати электронӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- назорат ва танзими тиҷорати электронӣ ҳамчун омилӣ рушди иқтисоди минтақа, чи аз ҷониби бозор ва чи аз ҷониби давлат;
- истифодаи шаклҳои гуногуни тиҷорати электронӣ дар соҳибкорӣ, аз ҷумла шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ;
- гурӯҳбандӣ аз рӯи самаранокӣ ва зарурат, яъне зиёд шудани талабот ва имконияти истифодаи он.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар такмилдиҳии тиҷорати электронӣ нақши аз ҳама асосиро Интрнет мебозад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2022 дар паёми хеш қайд намуданд, ки «рушди

соҳаи алоқа, бахусус, таъмин намудани суръати баланди интернет ва дастрас будани нархи он барои рушди иқтисоди рақамӣ, зеҳни сунъӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя ва ташкили паркҳои технологиву инноватсионӣ зарур мебошад. Ҳоло дар кишвар шумораи муштариёни интернет ба 4,5 миллион расидааст, ки ба 100 нафар аҳоли 45 муштарӣ рост меояд. Вале таъкид менамоем, ки суръат ва арзиши интернет ҳанӯз қонеъкунанда нест. Аз ин лиҳоз, Хадамоти алоқа вазифадор аст, ки якҷо бо ширкатҳои дар соҳа фаъолияткунанда барои беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо, паст кардани арзиши хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва интернет ва дастрас гардонидани интернет ба баландсуръат дар тамоми минтақаҳои кишвар, аз ҷумла шаҳру ноҳияҳои дурдаст тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намояд» [1].

Ҳамин тариқ, тадқиқи ташаккул ва рушди тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бартарафсозӣ ва пешгирии сар задани омилҳои тақозо менамояд, ки ба рушди тичорати электронӣ таъсир мерасонанд, аз ҷумла:

Расми 1. Омилҳои таъсиррасон, ки ба рушди ТЭ таъсир мерасонанд.

Бартараф намудани омилҳои зикршуда ва татбиқи таҷрибаи пешрафтаи давлатҳои мутараққӣ метавонад ба рушди тичорати электронӣ дар мамлакат мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022
2. Бабкин А.В., Буркальцева Д.Д. и др. Формирование цифровой экономики в России: сущность, особенности, техническая нормализация, проблемы развития/ А.В. Бабкин, Д.Д. Буркальцева, Д.Г. Костень, Ю.Н. Воробьев // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2017. - №3 (10), С. 9-25
3. Қурбонов, М. А. Таҳлили ташаккули самтҳои тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. А. Қурбонов, Ш. Исмаилов // Вестник Бухтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – No. S1-4-2(80). – P. 251-255.
4. М. В. Сафрончук Влияние цифровой трансформации на бизнес и деловую среду // Цифровая экономика. - февраль 2018.- № 2 том 3,. – С. 39
5. Нусратзода, М. Н. ташаккул ва рушди тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Нусратзода, М. Ф. Файзиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 2(36). – P. 111-119.

ВСТУПЛЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ДВИЖЕНИЯ КАПИТАЛА И УГРОЗЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИНИМАЮЩИХ СТРАН

Усмонов Парвиз Нуруллоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14, тел.: (+992) 917-09-04-64. E-mail: parviz.usmonov.77@bk.ru.

Эшбеков Темурджон Хазратович – старший преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Нахимова, 64/14, E-mail: estimur@yandex.ru, тел: (+992) 904-58-67-00

В данной статье рассматривается влияние стабилизационных программ международных финансовых институтов на экономическое развитие стран с переходной экономикой а также, угрозы экономической безопасности этих стран в условиях внешнего финансирования. По мнению автора, основными угрозами для экономического развития в странах с переходной экономикой в условиях внешнего финансирования являются неэффективная институциональная структура, слаборазвитость инфраструктуры, несовершенство рынков товаров и факторов производства. Поэтому, внешнее финансирование должно быть направлено на содействие проведению институциональных реформ в стране. Под институциональными реформами понимается обеспечение совершенной конкуренции, прозрачность государственного управления, обеспечение частной собственности, развитие образования и функционирование рыночных механизмов хозяйствования.

Ключевые слова: финансовая глобализация, внешнее финансирование, развивающиеся страны и страны с переходной экономикой, финансовый рынок, стабилизационные программы, финансово - кредитные институты, экономическая безопасность, платежный баланс.

ВОРИДШАВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА ҶАРАӢӢОИ ҲАМГИРОИИ ӢАРАКАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САРМОЯ ВА ХАТАРӢОИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТӢОИ ҚАБУЛКУНАНДА

Дар мақолаи мазкур таъсири барномаҳои мӯътадилгардонии созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ба рушди иқтисодиёти мамлакатҳои дар давраи гузариш қарордошта ва ҳамчунин хатарҳои амнияти иқтисодии ин мамлакатҳо дар шароити маблағгузори беруна мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз нигоҳи муаллиф, дар шароити маблағгузори беруна хатарҳои асосии рушди иқтисодиёти мамлакатҳои дар давраи гузариш қарордоштаро сохтори бесамари институтсионалӣ, инфрасохтори сусттараққикарда ва номукамалии бозорҳои молу омилҳои истеҳсолот дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, маблағгузори беруна бояд ба пешбурди ислоҳоти институтсионалӣ дар кишвар равона гардад. Ислоҳоти институтсионалӣ, таъмини рақобати комил, шаффофияти идоракунии давлатӣ, таъмини моликияти хусусӣ, рушди маориф ва фаъолияти механизмҳои бозории идоракуниро дар назар дорад.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавии молиявӣ, маблағгузори беруна, мамлакатҳои рӯ ба тараққи ва мамлакатҳои дар давраи гузариш қарордошта, бозори молиявӣ, барномаҳои мӯътадилгардонӣ, муассисаҳои молиявӣ қарзӣ, амнияти иқтисодӣ, тавозуни пардохт.

ENTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN INTO INTEGRATION PROCESSES OF INTERNATIONAL CAPITAL MOVEMENTS AND THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF HOST COUNTRIES

This article examines the impact of stabilization programs of international financial institutions on the economic development of countries with economies in transition, as well as threats to the economic security of these countries in the context of external financing. According to the author, the main threats to economic development in countries with transition economies in the context of external financing are an ineffective institutional structure, underdeveloped infrastructure, and imperfect markets for goods and factors of production. Therefore, external funding should be aimed at promoting institutional reforms in the country. Institutional reforms mean ensuring perfect competition, transparency of government, ensuring private property, developing education and the functioning of market economic mechanisms.

Keywords: financial globalization, external financing, developing countries and countries with economies in transition, financial market, stabilization programs, financial and credit institutions, economic security, balance of payments.

В начале XXI века в процессе внешнего финансирования произошли существенные изменения, которые тесно связаны с особенностями современного этапа развития мировой экономики и международным движением капитала. В целом эти изменения можно свести к следующим:

- возрастание роли внешнего заимствования в экономическом развитии развивающихся и переходных стран;
- высокое значение официального кредитования развивающихся стран и стран с переходной экономикой и стремительный рост частного кредитования этих стран;
- многосторонняя и преобладающая роль внешнего финансирования в образовании и развитии мирового финансового рынка;
- возрастание значения рыночных методов заимствований в системе мировых финансовых отношений;
- усиление роли всех мировых участников во внешнем финансировании развитых стран, развивающихся стран и стран с переходной экономикой;
- усиление неустойчивости мировых финансов вследствие высокой международной мобильности кредитных ресурсов;
- возрастание роли международных финансово-кредитных институтов в урегулировании долговых проблем.

В современных условиях финансовая глобализация является составной частью общего процесса экономической глобализации. Можно согласиться с мнением, представленным в современной экономической литературе о том, что «в настоящее время национальные рынки во все возрастающей степени зависят от иностранных инвесторов, иностранных активов, иностранных финансовых посредников и тенденций развития экономик других стран» [9]. Интенсивное взаимодействие международного финансового рынка с национальными рынками капитала привело к их фактической интеграции и формированию на этой основе общемирового финансового рынка. Это явление получило название финансовой глобализации, которая динамично развивается вследствие высокой мобильности современного денежного капитала.

Мировой рынок капиталов представляет собой сегодня глобальную систему аккумуляции свободных денежных ресурсов и их предоставления в распоряжение деловых структур и государственных органов различных стран на принципах конкуренции, которая также приняла глобальный характер. Однако интенсивность внешнего финансирования возрастает после 1980-х годов в связи с образованием мирового финансового рынка и становится одним из главных факторов хозяйственного сближения отдельных стран. Так, например, в 1990-е годы темпы роста заимствований капиталов на мировом рынке составляли от 20 до 50% в год, в то время как темпы роста ВВП и экспорта товаров в текущих ценах были равны примерно 5-8%

в год [9]. Сегодня преобладающее место в мировом движении капитала занимает перемещение денежных ресурсов в порядке внешнего финансирования.

Тенденции характерные для привлечения капитала из внешних источников в развивающиеся страны с небольшими отклонениями характерны и для стран с переходной экономикой. Дело в том, что стабилизация экономики и укрепление тенденций ее роста в странах с переходной экономикой создают условия для их устойчивого взаимодействия с внешним финансированием. Результатом этого взаимодействия должно стать гармоничное сочетание иностранных инвестиций, внешних заимствований, и официальной помощи развитию для обеспечения роста экономики и формированию достаточного уровня доходов для повышения благосостояния населения. Однако этот процесс во многом связан с требованиями стабилизационных программ международных финансовых институтов, без принятия и реализации которых, внешнее финансирование становится практически невозможным, что обостряет вопрос обеспечения экономической безопасности в тех странах, для которых внешние источники развития становятся сегодня очень важными.

Так, например, стабилизационная программа МВФ, как основного кредитора внешних финансовых ресурсов, предоставлена четыремя основными требованиями [10]. Во-первых, это отмена и либерализация валютного и импортного контроля, во-вторых, это снижение обменного курса местной валюты, в-третьих, это жесткая внутренняя антиинфляционная политика и, наконец, в-четвертых, это поощрение иностранных инвестиций, и открытие экономики страны мировому хозяйству.

Таким образом, с точки зрения макроэкономической теории основным элементом стабилизационной программы Международного валютного фонда является монетарный подход к регулированию платежного баланса, что не всегда согласовывается с аспектами экономической безопасности стран принимающих внешнее финансирование. Дело в том, что основная идея данного подхода заключается в том, что для любого уровня спроса на деньги, изменения резервов иностранной валюты, в конечном счете, определяется предложением национальной денежной массы. В этом случае, для любого уровня номинального ВВП причиной кризиса платежного баланса может быть чрезмерное увеличение внутреннего кредита и поэтому требование МВФ состоит в том, чтобы снижать инфляцию за счет сдерживания денежной массы в экономике принимающей страны.

Программы МВФ осуществляются в форме обязательных условий или требований в странах с переходной экономикой, и в том числе в Таджикистане, прежде чем начинается процесс внешнего финансирования. К примеру, повышение тарифов на электроэнергию и потребление газа осуществленные в Таджикистане, являются одним из требований МВФ, предъявленные за последние годы. Такое требование осуществлялось в основном, исходя из концепции обслуживания внешнего долга и выплаты процентов по ним. На наш взгляд, необходимо отметить, что такое повышение тарифов в условиях низких доходов граждан республики ухудшает их социальное положение, а также сокращается их доход и склонность к потреблению и сбережению, что во многом повышает угрозы экономической безопасности на уровне индивида.

В то же время, с точки зрения теории экономической безопасности, здесь возникает проблема в том, что МВФ часто недооценивает инфляцию и, следовательно, спрос на деньги в странах с переходной экономикой. Таким образом, сдерживание денежной массы является слишком консервативной мерой, ведущая к спаду объема производства, которое приведет к большому колебанию счета текущих операций платежного баланса. В этом случае, счет текущих операций платежного баланса должен быть компенсирован (финансирован) снижением резервов, если только страна не будет прибегать к внешнему финансированию.

Доказательством такого мнения может стать эмпирический анализ стабилизационных программ МВФ, который широко представлен в экономической

литературе. Этот анализ показывает, что они не всегда оказывают положительный эффект на стран – реципиентов, получателей внешней помощи.

Таблица 1.

Эмпирическая оценка эффективности программ МВФ в различных странах мира

Временной период	Количество стран	Платежный баланс	Воздействие на инфляцию	Экономический рост
1973-77	23	0	0	+
1974-79	24	0	–	0
1965-81	18	+	0	0
1973-88	69	+	–	–
1971-80	44	+	–	–
1977-79	14	+	–	–
1971-82	38	0	–	0
1973-88	69	+	–	–
1974-81	58	–	+	–

Источник: Thirlwall A. "Growth and Development. With Special Reference to Development Economics". 7th Edition. L.: MacMillan, 2003.

"0" - означает, что результаты различных исследований были неубедительны

"+" - означает положительное воздействие на указанный показатель

"–" - означает отрицательное воздействие на указанный показатель.

В целом можно отметить, что стабилизационные программы во второй половине XX века проводились в значительном числе стран, и с учетом различных их особенностей и целей можно условно разделить их на три основные группы:

1. Программы стабилизации в развитых странах (США, Великобритания, Испания);
2. Программы стабилизации в развивающихся растущих странах (страны Латинской Америки, Израиль);
3. Программы стабилизации в странах с переходной экономикой.

Экономика этих стран достаточно сильно отличается даже внутри каждой группы, но в целом критерием для нашего анализа – с точки зрения экономической безопасности, может быть устойчивость к шокам, а также применимость тех или иных мер.

Опыт показывает, что увеличение экономической активности практически во всех странах начинается вскоре после начала программы стабилизации. Уровень безработицы в большинстве случаев изменялся в соответствии с фазой бизнес цикла для ВВП, то есть с ростом активности происходило снижение безработицы.

Таблица 2.

Стабилизационные программы в переходных экономиках бывших социалистических стран.

Страна	Дата начала программы стабилизации	Инфляция до начала программы	Установленный режим обменного курса	Наибольшее значение годовой инфляции	Год макс. инфляции	Год, в котором инфляция составила ниже 50%	Режим обменного курса в настоящее время
Азербайджан	Январь 1995	1651	Плав./Фикс.	1787	1994	1996	Плав.

Албания	Август 1992	293	Плав.	237	1992	1993	Плав.
Армения	Декабрь 1994	1885	Плав./Фик с.	10896	1993	1995	Плав.
Белоруссия	Ноябрь 1994	2180	Плав./Фик с.	1997	1993	1996	Плав.
Болгария	Февраль 1991	245	Плав.	579	1997	1998	Фикс.
Венгрия	Март 1990	26	Фикс.	35	1990	н/д	Плав.
Грузия	Сентябрь 1994	56476	Плав./Фик с.	7486	1993	1996	Плав.
Казахстан	Январь 1994	2315	Плав./Фик с.	2961	1998	1996	Плав.
Киргизия	Май 1993	934	Плав./Фик с.	958	1992	1993	Плав.
Латвия	Июнь 1992	818	Плав./Фик с.	1162	1992	1993	Фикс.
Литва	Июнь 1992	709	Плав./Фик с.	1162	1992	1994	Фикс.
Македония	Январь 1994	248	Фикс.	1780	1992	1995	Плав.
Молдова	Сентябрь 1993	1090	Плав.	2198	1992	1995	Плав.
Польша	Январь 1990	1096	Фикс.	640	1989	1992	Плав.
Румыния	Октябрь 1993	314	Плав.	295	1993	1995	Плав.
Словакия	Январь 1991	46	Фикс.	58	1991	1990	Плав.
Словения	Февраль 1992	288	Плав.	247	1991	1993	Плав.
Таджикиста н	Февраль 1995	73	Плав.	7344	1993	1994	Плав.
Туркменист ан	-	20	-	9743	1993	1997	Плав.
Узбекистан	Ноябрь 1994	1555	Плав.	1281	1994	1996	Плав.
Украина	Ноябрь 1994	645	Плав./Фик с.	10155	1993	1990	Плав.
Хорватия	Октябрь 1993	1903	Фикс.	2585	1989	1994	Плав.
Чехия	Январь 1991	46	Фикс.	52	1991	1992	Плав.
Эстония	Июнь 1992	1086	Фикс.	947	1992	1993	Фикс.
Россия	Апрель 1995	218	Плав./Фик с.	2510	1992	1996	Плав.

Источник: Международный опыт и основные характерные черты и последствия проведения стабилизационных программ. МВФ.1998г.

Однако необходимо отметить, что наблюдаемые увеличения экономической активности в большинстве случаев не были долгосрочными, т.е. начальная цель программы – снижение инфляции в долгосрочной перспективе не достигается. В странах с переходной экономикой, где стабилизационные программы помимо

снижения инфляции (в период после либерализации цен) имеют целью также сгладить и сделать более стабильным процесс перехода к рынку. Экономический спад, вызванный нарушением производственных связей, а также процессом трансформации и приспособления к новым рыночным условиям, не позволяет говорить о том, что при проведении стабилизационной программы наблюдается увеличение экономической активности и сокращения безработицы.

Как видно из данных приведенных в таблицах 1 и 2, в большинстве случаев стабилизационные программы МВФ либо положительно влияют только на состояние платежного баланса страны, либо вовсе не имеют какого либо эффекта.

Такой вывод очень важен для стран использующих внешнее финансирование для развития со стороны международных финансовых институтов. Так как, на наш взгляд, основными угрозами для экономического развития в странах с переходной экономикой в условиях внешнего финансирования являются неэффективная институциональная структура, слаборазвитость инфраструктуры, несовершенство рынков товаров и факторов производства, а не ситуация с платежным балансом.

Учитывая требования международных финансовых институтов к процессу внешнего финансирования, важно выделить такие аспекты развития, которые бы, с одной стороны, отвечали таким требованиям и, с другой, учитывали бы вопросы обеспечения экономической безопасности.

На наш взгляд, можно выделить следующие особенности внешнего финансирования в странах с переходной экономикой, которые бы были связаны с вопросами экономической безопасности.

Во-первых, внешнее финансирование должно быть направлено на формирование инвестиционного климата, как необходимого условия иностранного инвестирования. Учитывая объективные трудности переходного этапа, для создания «большого толчка» в странах с переходной экономикой требуется привлечение иностранных инвестиций. «Иностранные инвестиции, - отмечает Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон, - идут в те страны, в которых создан благоприятный инвестиционный климат, и одним из компонентов которого является наличие развитой инфраструктуры, включающей в себя развитие сети дорог, связи, телекоммуникации, энергетики, водоснабжения, достаточно высокий уровень образования и здравоохранения» [7]. Поэтому процесс перенаправления внешнего финансирования в эти области создаст условия для обеспечения долгосрочных основ обеспечения экономической безопасности.

Во-вторых, внешнее финансирование должно быть направлено на снижение зависимости национальных экономик переходных стран от внешних источников роста. Общеизвестно, что основным источником инвестирования являются сбережения населения. Однако в странах с переходной экономикой, где доходы невелики, а предельная склонность к потреблению велика, возникают угрозы экономической безопасности, которые связаны с низким уровнем значимости внутренних источников финансирования расширенного воспроизводства. Поэтому, на наш взгляд, внешнее финансирование в рамках стабилизационных программ должно быть направлено на укрепление рыночных отношений в стране и создания условий для формирования внутренних источников роста.

В-третьих, внешнее финансирование должно быть направлено на содействие проведению институциональных реформ в стране. Ясно, что основой внутреннего финансирования экономики является процесс накопления, но он становится невозможным в ситуации высокого уровня бедности. Поэтому внешние ресурсы развития в обязательном порядке должны быть направлены на снижение уровня бедности в стране. Решение этого вопроса возможно в результате проведения институциональных реформ, которые в сочетании с эффективным использованием внешних факторов экономического развития могут, на наш взгляд, снижать угрозы экономической безопасности. Это означает, что под институциональными реформами понимается обеспечение совершенной конкуренции, прозрачность государственного

управления, обеспечение частной собственности, развитие образования и функционирование рыночных механизмов хозяйствования и т.д.

В-четвертых, внешнее финансирование не должно увеличивать обязательства, так как очень часто получаемое такое внешнее финансирование слабо воздействует на макроэкономические показатели, только лишь увеличивая обязательства стран – реципиентов перед донорами.

Согласно экспертным оценкам специалистов МВФ основными причинами кризиса в национальной экономике стран использующих внешнее финансирование являются внутренние и внешние шоки. Так, например, к внешним шокам они относят внезапное увеличение цены нефти или ухудшение условий торговли для страны по основным экспортируемым товарам, а также прекращение денежных переводов трудовых мигрантов. Внутренние шоки связаны с коррупцией, политической нестабильностью, дефицитом государственного бюджета и т.д.

Так, например, в предложениях МВФ Таджикистану отмечается, что для достижения целевых показателей инфляции государство должно уменьшить рост широкой денежной массы и, в соответствии с этим, ограничить рост резервных денег. Анализируя ситуацию в Республике Таджикистан представители МВФ отмечают, что новая схема финансирования хлопководства, которая была реализована в 2008 году, в дальнейшем может сказаться на качестве активов банков. В рамках этой схемы государство предоставляет средства коммерческим банкам, которые затем переуступают их хлопководам под отрицательные реальные проценты. Делая прогноз развития Республики Таджикистан на ближайшие годы, эксперты МВФ отмечают, что риски будут в основном связаны с внешними событиями. Наиболее важный риск, это снижение денежных переводов в абсолютном выражении, что потребует существенной внешней корректировки при дальнейшем ограничении основного источника доходов многих домашних хозяйств, живущих ниже черты бедности.

Литература:

1. Оболенский В.П. Внешнеэкономические связи России в аспекте экономической безопасности. //Проблемы прогнозирования.1995. № 3. С.12-16.
2. Рахимов Р.К. О проблемах экономического роста в условиях перехода к рыночным отношениям // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2008.№1. С.42-44.
3. Саидмуродов Л.Х., Сузуки М., Солиев А.А. Открытая экономика и прямые иностранные инвестиции. – Душанбе, «Деваштич», 2007. – 278 с.
4. Саидмуродов Л.Х. Некоторые аспекты институциональной теории экономического роста. Вестник Института повышения квалификации государственных служащих республики Таджикистан. 2008. С.71-73.
5. Усмонов П.Н. Экономическая безопасность развития Республики Таджикистан в условиях роста внешнего финансирования. Монография / П.Н. Усмонов. - 2019. –152 с.
6. Э.Д. Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. М., Олимп Бизнес, 2004, С. 71-72.
7. Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2001, №2, С. 5-7.
8. R.E. Caves, J.A. Frankel, R.W. Jones. World Trade and Payments. New-York, 1990.p. 516.
9. Рубцов Б.Б. Мировые фондовые рынки: современное состояние и закономерности развития. М.: Финансовая академия при Правительстве РФ. 2000. – 143 с.
10. Rudiger Dornbush, "Policies to move from stabilization to growth" in Proceedings of World bank Annual Conference on Development Economics, 1990.

НЕФОРМАЛЬНЫЙ СЕКТОР И ЛЁГКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

Хамидов Абдусалим Худойбердиевич - , к.э.н., доцент кафедры менеджмента Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 985-12-92-22

В статье рассматривается неформальный сектор в системе современных экономических отношений, также интерпретировано сущности неформального сектора экономики. Дано сравнительные характеристики предприятий формального и неформального секторов, раскрыто мнение отечественных и зарубежных учёных и основные подходы к определению неформального сектора. Также рассмотрено сущность лёгкой промышленности и неформальный сектор в лёгком промышленности. Анализировано место неформального сектора в лёгком промышленности, особенно в сфере производство продуктов питания.

Ключевые слова. неформальный сектор, неформальная экономика, лёгкая промышленность, неформальный сектор в лёгкой промышленности, налог, неформальный занятость, предпринимательство.

БАХШИ ҒАЙРИРАСМӢ ВА САНОАТИ САБУК

Дар мақола бахши ғайрирасмӣ дар низоми муносибатҳои муносири иқтисодӣ баррасӣ шуда, моҳияти бахши ғайрирасмӣ иқтисодиёт шарҳ дода шудааст. Хусусиятҳои муқоисавии корхонаҳои бахшҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ оварда шуда, андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ ва равишҳои асосии муайян кардани бахши ғайрирасмӣ ошкор карда шудаанд. Моҳияти саноати сабук ва сектори ғайрирасмӣ дар саноати сабук низ ба назар гирифта шудааст. Мавқеи сектори ғайрирасмӣ дар саноати сабук, махсусан дар соҳаи саноати хуруқворӣ таҳлил карда мешавад.

Калидвожаҳо. бахши ғайрирасмӣ, иқтисоди ғайрирасмӣ, саноати сабук, бахши ғайрирасмӣ дар саноати сабук, андоз, шуғли ғайрирасмӣ, соҳибкорӣ.

INFORMAL SECTOR AND LIGHT INDUSTRY

The article examines the informal sector in the system of modern economic relations, and also interprets the essence of the informal sector of the economy. Comparative characteristics of enterprises in the formal and informal sectors are given, the opinions of domestic and foreign scientists and the main approaches to defining the informal sector are revealed. The essence of light industry and the informal sector in light industry are also considered. The place of the informal sector in light industry, especially in the field of food production, is analyzed.

Keywords. informal sector, informal economy, light industry, informal sector in light industry, tax, informal employment, entrepreneurship.

В условиях транзитной экономики неформальный сектор представляет особый сектор, охватывающий совокупность предпринимательской деятельности независимо от форм собственности, которые по своей характеру, содержания, направленности и форме нарушают действующее законодательство и осуществляются вопреки государственному регулированию экономики и в обход управления ею.

В начальной стадии для обозначения неформального сектора были использованные множество терминов. Дж. Бойк в конце 40-х годов XX века в своем исследовании использовал термин «дуальной экономики» [1]. После нескольких десятилетий К. Гиртц ввел в оборот разделение на так называемую «базарную» и «ориентированную на фирменное устройство» экономику («bazaar-economy», «firm-cent red economy») «государственный сектор», «властный/профессиональный сектор», «сельский современный /сельский традиционный сектор» [2, С.19].

Настоящим прорывом в изучение неформального сектора стали многочисленные исследования, проводимые по заказу Всемирного банка и Международной организации труда. Среди многочисленных исследований работа английского социолога К. Харт получила наибольшую известность. В начале 70-х гг. XX века во время полевых исследований в Аккре, (столица Ганы) - одной из отсталых стран Африки К. Харт «открыл» неформальную занятость. В ходе исследования К. Харт определил, что горожане «третьего мира» в большей мере не имеют никакого отношения к формальной системе. В отсталых странах городская экономика предстала как огромное скопление мелких и мельчайших лавок и мастерских снабжающих жителей городов необходимыми повседневными товарами (едой, одеждой, бытовыми услугами и т.п), без никакой официальной регистрации, отрицая

налоговые и другие требования правительства к предпринимательству. К. Харт отмечал отверженные структурой формальных возможностей, люди из низов городского пролетариата ищут неформальные способы, чтобы увеличить свои доходы. К.Харт так описывает ситуацию: «люди берут в свои руки ту хозяйственную власть, которую централизованные структуры пытались, у них, отнять» [3,С.11].

Перуанский экономист Э. Де Сото определяет «неформальность», как: «реакцию населения на негибкое поведение «меркантилистских» государств, господствующих в Перу и других странах Латинской Америки, которые выживают за счёт того, что отдают привилегию легализованного участия в экономике малочисленной элите» [4,С.16].

Английский исследователь по проблемам «третьего мира» Рей Бромлей отметил: «концепция неформального сектора быстро завоевала международную популярность прежде всего потому, что она предлагала такие рекомендации, которые в 70-е годы XX века оказались весьма удобны для международных организаций и несклонных к крайностям правительств. Тем не менее, дебаты о сущности, роли и характере неформального сектора позволяли обсуждать насущные проблемы социально-экономического роста стран «третьего мира» абстрагируясь до нужной степени от идеологических стереотипов.

Для неформальной деятельности особенно в легкой промышленности характерны: легкость вступления; опора на собственные ресурсы; семейная собственность на предприятия; малые масштабы деятельности; трудоинтенсивные и гибкие технологии; навыки, приобретаемые вне официальной школьной системы; нерегулируемость и конкурентность рынков.

Характеристики деятельности в формальном секторе противоположны, а именно: вступление затруднено; постоянная опора на внешние ресурсы; корпоративная собственность; крупные масштабы функционирования; капиталоемкие, часто импортные технологии; формально полученные навыки; рынки находятся под протекционистской защитой (при помощи тарифов, квот, торговых лицензий) [5,С.6].

В табл. 1 для сравнения, перечислены основные черты присущие неформальному сектору, как их указывают в одном из исследований по неформальному сектору стран Западной Африки.

Таблица 1. Сравнительные характеристики предприятий формального и неформального секторов [6]

№	Характеристики	Формальный сектор	Неформальный сектор
1	Входные барьеры	Высокие	Низкие
2	Технологии	Капиталоемкие	Трудоинтенсивные
3	Управление	Бюрократическое	Семейное
4	Капитал	Избыточен	Недостаточен
5	Рабочее время	Регулярное	Нерегулярное
6	Оплата труда	Нормальная	Ограниченная
7	Используемые финансовые услуги	Используются услуги банков	Используются личные, неформальные услуги
8	Отношения с покупателями	Безличные	Личные
9	Постоянные издержки	Крупные	Незначительные
10	Использование рекламы	Обязательное	Малое, либо вообще отсутствует
11	Использование правительственных субсидий	Часто крупное	Отсутствует
12	Рыночная ориентация	Часто на экспорт	Редко на экспорт
13	Коммуникация	Формальный	Неформальный

Относительно понятия "неформального сектора" в отечественной и зарубежной экономической литературе до сих пор нет единого подхода. По этому поводу ученые дают разные интерпретации, табл. 2.

Таблица 2. Понятия "неформального сектора" по мнению отечественных и зарубежных авторов

№	Автор	Определение
1	Ш.Б. Джонмамадов	Неформальный сектор - это действия хозяйственных субъектов или физических лиц который направленно для получения доходов скрывааемых от уплаты налогов [7,С.198].
2	Л.Х.Саидмуродов	Неформальным сектор – это многообразие экономических видов деятельности, полностью или частично не подчиненных формальным нормам хозяйствования, не подкреплённых формальными контрактами и не фиксируемых статистическим учётом[8,С.11].
3	Ф.С.Мамадалиева	Неформальный сектор представляет собой систему неформальных взаимодействий между экономическими субъектами, базирующуюся на личных отношениях и непосредственных контактах между ними и заменяющую или дополняющую формально установленный порядок организации и реализации экономических связей [9,С.21].
4	Бутов Г.Н.	Неформальный сектор это разнообразная предпринимательская деятельность, представленной по преимуществу мелким и мельчайшим бизнесом, скрыта от налоговых и статистических учреждений или скрывающейся от жестоких государственных поборов, чрезвычайно важна для населения [10,С.67].
4	Е.Синдяшкина	Неформальный сектор это "совокупность очень мелких единиц, производящих и распространяющих товары (услуг) и состоящих главным образом из независимых, самостоятельно занятых производителей [11,С.59].
5	Отечественная статистик	Всякая хозяйственная, торгово-закупочная деятельность со стороны малых предприятий и индивидуальных предпринимателей, которые не отражаются в отчётах статистических органах, относится к неформальному сектору.
6	Российская статистика	Предприятиями неформального сектора считаются предприятия домашних хозяйств, или некорпоративные предприятия, принадлежащие домашним хозяйствам, которые осуществляют производство товаров для реализации на рынке и не имеют правового статуса юридического лица.
7	По мнению автора	Неформальный сектор – это деятельность индивидуальных предпринимателей работающих на основе патента, которой не являются отчётодателем в соответствующих органах о своих доходах или юридические лица занимающий производством товаров (услуг), которой скрывают свой доход от налогообложение.

Источник: Составлено автором на основе теоретических исследований

По вышеупомянутым определениям, неформальный сектор - это специфические социально-экономические отношения, отражающие определенный способ хозяйствования, отличающийся от «нормальных», правилом поведения и зафиксированных в праве норм и частично контролируется государством. Так же,

можно отметить, что неформальный сектор это особый тип хозяйствования и специфический характер социальных отношений, и скрытый механизм корректировки формальных норм.

Следовательно, из анализа рассмотренных подходов, раскрывающих понятия неформального сектора, нами предлагается собственное определение. Неформальный сектор можно интерпретировать как сегмент, область социальной экономики, образуемый самозанятыми товаропроизводителями и работниками, которые ведут законно-разрешенную деятельность на основе использования семейного или индивидуального труда. Кроме того деятельность может быть зарегистрированной в органах местного самоуправления, вестись сравнительно продолжительное время и служить либо дополнительным, либо основным, источником средств к выживанию.

Отличительной особенностью физических лиц в составе неформального сектора, это их положение в трудовой сфере, а именно то, что не на условиях найма, а самостоятельно обеспечивают себя работой. Они в составе экономически активного населения образуют особую категорию. Особой характеристикой неформального сектора является его значительный удельный вес в объеме валового внутреннего продукта и численности занятых, как в целом по стране, так и в ее регионах.

Неформальный сектор - это вся деятельность субъектов хозяйствования, выходящая за пределы правовых действий, не подлежащая учету, скрываемая от официальных органов, а также противозаконные латентные, антиобщественные хозяйственные действия [14,С.165]. В общем (по всем отраслям) Таджикистана неформальный сектор в 2022 году составил 15,0% от ВВП⁵.

Легкая промышленность всегда была и остаётся приоритетной отраслью экономики страны, включает в себя несколько подотраслей, имеет мощный производственный потенциал, который должен удовлетворять потребности общества в товарах народного потребления и промышленного назначения, способствовать улучшению качества жизни. В то же время легкая промышленность связана со многими смежными отраслями и обслуживает весь хозяйственный комплекс страны.

За 9 месяцев 2023 года общее количество предприятий в области легкой промышленности достигло 815, работу здесь получили более 18 тыс. человек. Из них: 242 крупные и малые хлопчатобумажные фабрики - 3,8 тыс. рабочих мест; 125 текстильных и ковровых фабрик - 7 тыс. рабочих мест; 173 швейные фабрики - 3,7 тыс. рабочих мест; 28 кожевенные и обувные фабрики - 933 рабочих мест; 97 деревообрабатывающих фабрик и мастерских, производство картона и изделий из дерева - 1,1 тыс. рабочих мест; 2 предприятия по производству подгузников - 111 рабочих мест; 6 заводов по производству полипропиленовых мешков - 688 рабочих мест; 142 предприятия по производству мебели - 965 рабочих мест. Так же, объём производства импортозамещающей легкой промышленности и хлопка в 2021 году составил 4145,3 млн. сомони, что на 32% больше, чем годом ранее. Ассортимент производства легкой промышленности и хлопчатобумажной продукции за этот период включал в себя более 26 различных видов товаров. Темп роста экспортоориентированной импортозамещающей продукции легкой промышленности составляет 36,2%, а хлопчатобумажных тканей более 14,1%. Для достижения поставленных целей Правительство страны всячески старается поддерживать отечественных производителей, предоставляет ряд налоговых и таможенных льгот, закладывает основу для развития производства [15].

Исследования показывают, что на равне с формальным сектором в лёгкой промышленности функционирует неформальный сектор, который имеет немало значений и производителям принесет не учтенные доходы. Неформальный сектор в лёгком промышленности - это производства товаров частными лицами и небольших по размерам предприятий, а также производство товаров сотрудниками предприятий с использованием ресурсов этих предприятий при условии полного или частичного

---

⁵ Официальные данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе - 2023г.

присвоения вырученных средств (типичными примерами являлись народные ремесленники и кондитерский изделий)⁶. Легкая промышленность обеспечивает население страны товарами народного потребления производимые как со стороны юридических лиц, так и индивидуальных предпринимателей (ремесленники). Структура неформального сектора в лёгкой промышленности в основном состоит из текстильных, пищевых и народных ремесел. В 2022 году неформальный сектор в лёгкой промышленности составил 5,3% от ВВП Республики Таджикистан и 28% от общего объема самой промышленной сферы страны. Также, можно отметить, что неформальный сектор в сфере промышленности это сектор как все зарегистрированные или некорпорированные предприятия меньше определенного размера, включая микропредприятия, принадлежащие неформально занятым, которые нанимают одного или более работников на временной основе, и при этом сами владельцы участвуют в операционной деятельности предприятия, используя помощь членов семьи и случайно занятых работников.

Неформальный сектор в легкой промышленности особенно в сфере пищевых продуктов отражено на табл. 3.

Таблица 3. Неформальный сектор в сфере пищевых продуктов

Наименование продуктов	Кг. в год	Население до 1.07.2023 (чел)	Потребность (тонна)	Импорт в 10 месяцев 2023 года (тонна)	Производства в 10 месяцев 2023 года (тонна)	Производство вместе с импортом (тонна)	уровень обеспечения с учетом производства и импорта % (10/7)	уровень обеспечения с производством % (9/7)
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Хлеб и хлебобулочные изделия, крупы, бобовые	147,7	10163400	1501134	618781	622773	1241554	82,7	41,5
Мясо и мясные изделия	40,8	10163400	414667	2099	126536	128635	31,0	30,5
Рыба и рыбные изделия	9	10163400	91470,6	5841,8	3066	8907,8	9,7	3,4
Молоко и молочные продукты	115,3	10163400	1171840	7576	795317	802893	68,5	67,9
Яйцо (шт)	180	10163400	1829412	20429	976068	996497	54,5	53,4
Масла (растительное, жир)	16,6	10163400	168712	116495	16829	133324	79,0	10,0

⁶ Базаров Ш.Ш., Нейматов И.У., Хамидов А.Х. Особенности возникновения и развития неформального сектора экономики услуг//Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических и общественных наук – Душанбе: «Сино» 2016. -№2/8 (215). - С. 156-161.

Сахар	20	10163400	203268	11071 3	0	11071 3	54,5	0,0
Овощи и бахчевые	166,1	10163400	1688141	7974	368299 0	36909 64	218,6	218,2
Фрукты и ягоды	124,1	10163400	1261278	36425	753948	79037 3	62,7	59,8
Картошка	92	10163400	935033	31922	989782	10217 04	109,3	105,9
Чай	1,8	10163400	18294,1	3733	0	3733	20,4	0,0

Источник: Официальные данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе - 2023г.

По таблице 2 можно наблюдать, что рекомендуемые физиологические нормы потребления основных продуктов питания на душу населения Республики Таджикистан, (постановление Правительства РТ №76 от 26.02.2022г.) хлеб и хлебобулочные изделия, крупы, бобовые составляет 147,7 кг в год. Соответственно с 10163400 тыс.чел уровень потребление должен составлять 1501134 тон. но производство вместе с импортом хлеба и хлебобулочных изделий, крупы, бобовые составляют 1241554 тыс.тон. или уровень обеспечения 82,7%. Здесь расхождение составляет 259580 тон. Похожее расхождение как в мясо и мясные изделия, рыба и рыбные изделия, молоко и молочные продукты, так и яйцо, масла (растительное, жир), сахар. Это говорит о том, что производители пищевых продуктов в 10 месяцев 2023 года скрывали от налогообложения 1241554 тыс.тон. хлеба и хлебобулочные изделия, крупы, бобовые товары.

Таким образом «неформальный сектор в лёгком промышленности» может мотивировать юридических лиц и индивидуальных предпринимателей в сфере производства товаров народного потребления уклонится от уплаты налогов, уходит в «тень» и принести ущерб национальной экономике. Однако, неформальный сектор в лёгком промышленности может нанести ущерб не только экономической безопасности но и препятствует дальнейшему развитию страны, решению социально-экономических вопросов и обеспечении реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны.

Литература

1. Boeke J.N. Economics and economic policy of dual societies. N.Y., 1953.
2. Geertz C. Peddlers and princes: Social change and economic modernization in two Indonesian towns. Chicago: University of Chicago Press, 1963. P.19.
3. Харт К. Неформальные доходы и городская занятость в Гане / Неформальная экономика: Россия и мир // под ред. Т. Шанина, М.:Логос, 1999. - С.11.
4. Де-Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире.- М.,1995. – С. 16.
5. Fidler P., Webster L. The Informal Sectors of West Africa // The Informal Sector and Microfinance Institutions in West Africa. Ed. by L. Webster, P. Filder. Washington, 1996. - P.6.
6. Fidler P., Webster L. The Informal Sectors of West Africa // The Informal Sector and Microfinance Institutions in West Africa. Ed. by L. Webster, P. Filder. Washington, 1996. - P.6.
7. Джонмамадов Ш.Б. Особенности неформальной экономики в странах с переходной экономикой/ Джонмамадов Ш.Б. -Душанбе: Ирфон, 2006. -198с.
8. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана.// Вестник ТЭИ №2 – Душанбе: Ирфон, 2005. -С. 11.
9. Мамадалиев Ф.С. Теоретические вопросы и особенности функционирования теневой экономики в переходной экономике Республики Таджикистан. Монография/Мамадалиев Ф.С. -Душанбе Ирфон-2011. -С.19-21.
10. Бутов Г.Н. Неформальный сектор в современной российской экономике. Казань, 2003г. - С. 67–74.

11. Синдяшкина Е. Неформальная занятость в условиях трансформации современного рынка труда. Социально-трудовые исследования. 2023. № 2 (51). С. 59-70.
12. Росстат. Занятость и рынок труда: новые реалии, национальные приоритеты, перспективы// - М: Наука, 1998. – 222с.
13. Международная организация труда. 1993 года. "Резолюция о статистике занятости в неформальном секторе" принятая в XV Международной конференции статистиков труда (Женева 19-28 Января 1993) Отчет конференции. Женева: МОТ.
14. Гимпельсон В. Занятость в неформальном секторе в России: угроза или благо? // Препринт WP4/2002/03. - М.: ГУ-ВШЭ, 2002.-165с.
15. Официальные данные Министерства промышленности и новых технологий Республики Таджикистан. Душанбе-2023 г.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА — ЭТО ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Джабаров Гани Набиджанович - к.э.н., доцент кафедры «Финансы и налоги» государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», г. Худжанд, Республика Таджикистан. Тел.92.777-43-43. dzhabarov.1960@mail.ru

В статье рассматривается роль и значение перехода к инновационному развитию, который является одной из важнейших направлений реформирования экономической системы по цифровизации экономики Таджикистана. Отмечено, что конкурентоспособность и эффективность экономики определяются на основе структуры источников развития, поэтому, на наш взгляд, приоритет следует отдавать развитию на основе инновационной деятельности и цифровой экономике.

Ключевые слова: инновация, конкурентоспособность, цифровая экономика, технологический обмен, инновационная продукция, устойчивый рост.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND DIGITAL ECONOMY IS THE BASIS OF COMPETITIVENESS

The article examines the role and significance of the transition to innovative development, which is one of the most important areas of reforming the economic system for digitalization of the economy of Tajikistan. It is noted that the competitiveness and efficiency of the economy are determined based on the structure of development sources, therefore, in our opinion, priority should be given to development based on innovation and the digital economy.

Key words: innovation, competitiveness, digital economy, technological exchange, innovative products, sustainable growth.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ВА ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ АСОСИ РАҚОБАТПАЗИРӢ

Мақола нақш ва аҳамияти гузариш ба рушди инноватсионӣ, ки яке аз самтҳои муҳими ислоҳоти низоми иқтисодии рақамикунонии иқтисодиёти Тоҷикистон ба шумор меравад, баррасӣ шудааст. Қайд карда мешавад, ки рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодиёт аз рӯи сохтори манбаъҳои рушд муайян карда мешавад, аз ин рӯ, ба андешаи мо, бояд афзалият ба рушди бар асоси инноватсия ва иқтисодиёти рақамӣ дода шавад.

Калидвожаҳо: инноватсия, рақобатпазирӣ, иқтисодиёти рақамӣ, мубодилаи технологӣ, маҳсулоти инноватсионӣ, рушди устувор.

Переход к инновационному развитию - одно из важнейших направлений реформирования экономической системы по цифровизации экономики Таджикистана. Внедрение инноваций - одно из основных условий конкурентоспособности государства, которое выступает движущей силой общего экономического процесса и, как следствие, приводит к появлению инноваций. В наше время основным фактором развития государства и различных хозяйствующих субъектов является развитие науки и технологий и развитие инноваций. Многие страны во всем мире стремятся укрепить свой научно-технический потенциал, расширить инвестиции в технологии,

участвовать в международных технологических обменах и ускорить развитие науки и технологий. Возникновение новых идей и внедрение их в практику хозяйственной деятельности - сложный процесс, в котором возникают острые противоречия между созиданием и исчезновением, между процветанием и развитием. Мировой опыт показывает, что устойчивое развитие страны во многом зависит не от имеющихся ресурсов, а от инновационного характера производства. Это в своё время подтвердил, выдающийся ученый в области экономики М. Портер. М. Портер выделяет четыре основных источника государственного развития:

1. Развитие, основанное на факторах производства (ресурсах);
2. Инвестиционное развитие;
3. Развитие, основанное на богатстве, полученном в результате исторического развития;
4. Развитие на основе инновационной деятельности [6, с.136].

Конкурентоспособность и эффективность экономики определяются на основе структуры источников развития, поэтому, на наш взгляд, приоритет следует отдавать развитию на основе инновационной деятельности. В этом случае факторы производства и инвестиций являются инструментами, способствующими достичь инновационных целей. Переход к устойчивым инновациям - сложный, но трудоемкий процесс, и не следует забывать, что это гораздо более простой способ достижения конечной цели. Поэтому для того, чтобы торговать на необходимом уровне в международных отношениях, Таджикистану необходимо приложить все усилия, чтобы сделать свою продукцию конкурентоспособной на мировом рынке.

На наш взгляд, этого можно добиться только за счет перехода к инновационному развитию. В этой связи следует отметить, что в по мнению И. Шумпетера, экономические субъекты могут увеличить свою прибыль и стать более конкурентоспособными на рынке разными способами. На самом деле есть два основных способа повлиять на размер прибыли: цену и стоимость. Однако, по мнению И. Шумпетера, рост прибыли хозяйствующих субъектов зависит не только от цен и снижения затрат, но и от других низко затратных способов, таких как трансформация продукции или иным образом производство инновационной продукции [8, стр. 134].

Можно сделать вывод, что в процессе экономического развития такую стратегию соблюдали и другие хозяйствующие субъекты, поскольку с выпуском 213 новых продуктов или изменениями, или улучшениями качества продуктов они получают больше преимуществ на рынке, чем их конкуренты. Кроме того, в течение определенного периода времени (если конкуренты также используют этот метод) они получают большую монопольную прибыль.

По нашему мнению, жесткая конкуренция и приложение максимум усилий по получению прибыли вынуждают хозяйствующие субъекты, в том числе государства, обращаться к инновациям, которые они видят в основе своего развития. Республика Таджикистан, как новое независимое государство, следует этой стратегической тактике, и предусматривает выбор инновационного развития, как научно обоснованной основы для дальнейшего развития национальной экономики, в целях обеспечения устойчивого развития страны.

Одним из основных факторов, влияющих на ускоренное развитие инноваций в Республике Таджикистан, является развитие цифровых технологий. Развитие цифровых технологий в Таджикистане имеет решающее значение для достижения всех Целей устойчивого развития (ЦУР). Переход к цифровой экономике выгоден для Таджикистана (не только для нас, но и для всех стран) во многих отношениях, включая ускорение развития малых и средних предприятий, повышение производительности труда, повышение конкурентоспособности и общий экономический рост. Фактически, цифровые инновации набирают обороты во всем мире с 1950-х и 1960-х годов. В эти годы развитие цифровых инноваций в основном происходило в области автоматизации существующих технологий и бизнес-процессов. Затем, в 1990-х годах, Интернет и мобильная связь были представлены во всем мире. С первого десятилетия 21 века современный мир вступил в новый технологический этап, который перешагнул все

границы и заложил основу для инновационной постиндустриальной экономики. С развитием новых технологий, в том числе цифровых, произошли системные изменения во всех сферах бизнеса, общества, политики, а также новые формы организации управления, государственного и частного секторов экономики. Фактически рождается новое поколение экономики, которое называют «цифровой экономикой». Однако со стороны Н. Негропonte введением в науку понятия «цифровая экономика» (1995) и его широкое использование в научной литературе еще не нашло определенного определения.

Ранее использовались аналогичные термины, такие как «интернет-экономика», «веб-экономика» или «экономика, основанная на знаниях». Существует много споров по поводу толкования этого понятия, поэтому стоит дать некоторые определения понятия «цифровая экономика» с точки зрения различных субъектов.

На наш взгляд, цифровая экономика - это любая экономическая деятельность, связанная с производством, продажей и потреблением товаров и услуг, которая осуществляется с использованием цифровых технологий, а также электронной коммерции. По данным Глобального института McKinsey (MGI), развитие цифровой экономики сравнимо по масштабам с промышленной революцией XVIII и XIX веков, которая, в свою очередь, изменила все мировое сообщество и тем самым дала странам толчок к быстрому экономическому развитию. [9].

В наше время цифровая экономика растет очень высокими темпами благодаря ее способности собирать, использовать и анализировать большие объемы компьютерной информации. Таджикистан от других государств, в том числе государства Центральной Азии, по ряду показателей, включая уровень цифровизации, уровень инвестиций в цифровые коммуникации, темпы роста производительности труда и по другим показателям отстает. Одним из показателей определяющий позиции Таджикистана в глобальном процессе цифровизации, является рейтинг электронного правительства, полученный ООН на основе глобального опроса. Обзор электронного правительства, проведенный Организацией Объединенных Наций и охватывающий 193 страны, показал, что в этом рейтинге Таджикистан занимает 131-е место, Туркменистан - 147-е, Кыргызстан - 91-е, Узбекистан - 81-е, Казахстан - 39-е.

Следует отметить, что в современном Таджикистане, если каждый пятый человек является пользователем Интернета, то в развитых странах четыре человека из пяти имеют доступ к Интернету. Это лишь один из примеров отсталости цифровых технологий. В других областях, таких как использование цифровой информации и передовых технологий, это отставание является значительным. Для решения этих проблем Правительство Таджикистана приняло Концепцию цифровой экономики в конце 2019 года, а Правительству страны было поручено подготовить «Среднесрочную программу развития цифровой экономики»[5]. Концепция предусматривает углубленный анализ причин отсталости Таджикистана и разработку мер по их устранению. Одной из основных причин отсталости страны, согласно Концепции цифровой экономики, является «медленное развитие цифровой инфраструктуры и плохой доступ к Интернету, неблагоприятная среда для предпринимательства и инноваций, низкое использование цифровых технологий предпринимателями».

Однако, несмотря на все это, следует отметить, что Таджикистан - молодая страна и развитие ее цифровой экономики является современным требованием. Кроме того, стратегическая цель страны - не занять лидирующие позиции в международных рейтингах, а добиться того, чтобы небольшие изменения в приоритетных секторах экономического и социального секторов государства, таких как: здравоохранение, образование, наука, сельское хозяйство, строительство, транспортная и энергетическая инфраструктура.

Заключение

Эти первые шаги определяют фундаментальное направление нашего нового государства, которое ориентировано на инновации, укрепление гражданской идентичности Таджикистана, создание общества, в котором инновации являются непременным атрибутом современной жизни, средством самопознания и раскрытия талантов каждого гражданина. Поэтому Таджикистану пора разработать и принять

Проект национальной цифровой экономики. Как отмечалось выше, цифровая экономика может дать значительный импульс достижению целей устойчивого развития страны. Но технологии - это одновременно источник надежды и страха. Поскольку рынок труда меняется с внедрением новых технологий, будут созданы новые рабочие места. Поэтому предлагается, чтобы до того, как страна войдет в эту зону, правительству следует уделить приоритетное внимание решению глобальных проблем, таких как кибер безопасность и цифровое неравенство.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Доклад о цифровой экономике. ООН. 2019. [Электронный ресурс]. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/der2019_overview_ru.pdf (дата обращения: 08.11.2023).
2. Исследование ООН: Электронное правительство 2018. Применение электронного правительства для формирования устойчивого и гибкого общества. [Электронный ресурс] URL: <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/UN%20EGovernment%20Survey%202018%20Russian.pdf> (дата обращения: 10.11.2023).
3. Кульков В.М. Цифровая экономика: надежды и иллюзии / В.М. Кульков // Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова. -М., 2017. -№5. -С.145- 156.
4. Международное информационное агентство Sputnik Таджикистан. [Электронный ресурс]. <https://tj.sputniknews.ru/country/20190510/1028873779/tajikistan-sozdatut-cifrovaya-ekonomika> (дата обращения: 10.11.2023).
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ “ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санаи 26.12.2018. [Электронный ресурс]. - URL:<http://www.prezident.tj/node/19088> (дата обращения: 10.11.2023). 6. Портер М.. Конкуренция / М.Портер. -испр. изд. -М.: Вилямс, 2005. -602 с.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. URL:<https://mfa.tj/tg/main/view/2104/strategiyai-millii-rushdijumhurii-tojikiston-baroi-davrai-to-soli-2030>. (санаи истифодабарӣ: 12.11.2023)
8. Шумпетер И. Теория экономического развития/И.Шумпетер. - 2007. -234 с.
9. Facing the future: time for the EU to meet global challenges / M. Boden, C. Cagnin, V. Carabias, K. Haegeman // European Commission Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies European Union. – 2010. - P.44. [Электронный ресурс]. URL: http://www.et2050.eu/docs/2010_IPTS_Facing_the_future.pdf (дата обращения: 12.11.2023).

РАВАНДИ МУНОСИБАТҶОИ БАЙНИБУҶЕТӢ ВА МАБЛАҒГУЗОРИИ МИНТАҚАҶО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Усмонов Парвиз Нуруллоевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 917-09-04-64. E-mail: parviz.usmonov.77@bk.ru.

Эшбеков Темурҷон Ҳазратович – муаллими калони кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: estimur@yandex.ru, тел: (+992) 904-58-67-00

Мақолаи мазкур ба масоили амалии ташаккулёбӣ ва татбиқи муносибатҳои байнибуҷетӣ ва самтҳои асосии такмили онҳо дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст.

Маълум аст, ки кумакҳои молиявӣ барои таъмин намудани буҷетҳо дода мешаванд. Аз ин рӯ дар мақола паҳлӯҳои назариявии ташаккулёбии муносибатҳои байнибуҷетӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳлили нишондиҳандаҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ, яъне ҳиссаҷудокуниҳо ва субвенсияҳо таҳлил карда шуданд. Инчунин,

тавсияҳо барои мукамалгардонӣ ва дурнамои рушди муносибатҳои байнибучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешкаш гардидаанд.

Калидвожаҳо: бучети маҳаллӣ, ҳиссаҷудокуниҳои андозӣ, ААИ, муносибатҳои байнибучетӣ, субвенсия, субсидия, дотатсия.

ПРОЦЕСС МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ФИНАНСИРОВАНИЕ РЕГИОНОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена практическим вопросам формирования и реализации межбюджетных отношений и основным направлениям их совершенствования в современных условиях Республики Таджикистан.

Известно, что финансовая поддержка предоставляется с целью обеспечения бюджетов. Поэтому в статье рассмотрены теоретические аспекты формирования межбюджетных отношений, проанализированы показатели межбюджетных отношений, то есть отчисления и субвенции. Также в этой статье даны рекомендации по совершенствованию и перспективам развития межбюджетных отношений в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: местный бюджет, налоговые отчисления, НДС, межбюджетные отношения, субсидия, субсидия, субсидия.

THE PROCESS OF INTER-BUDGETARY RELATIONS AND FINANCING OF REGIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the practical issues of the formation and implementation of interbudgetary relations and the main directions of their improvement in the current conditions of the Republic of Tajikistan.

It is known that financial support is provided to ensure budgets. Therefore, the article discusses the theoretical aspects of the formation of interbudgetary relations, analyzes the indicators of interbudgetary relations, that is, deductions and subventions. Also in this article recommendations are given on the improvement and prospects for the development of interbudgetary relations in the Republic of Tajikistan.

Key words: local budget, tax deductions, VAT, interbudget relations, subsidy, grant.

Дар шароити имрӯза рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳр, ноҳия ва ҷамоат дар навбати аввал аз дастрасии захираҳои молиявӣ дар бучетҳои маҳаллӣ мавҷудбуда вобастагӣ дорад, ки тавассути он мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ метавонанд ба таври самаранок ҳалли масъалаҳои ба зиммадоштаи маҳаллиро ҳал намоянд.

Бучети маҳаллӣ фонди марказонидашудаи пулӣ мебошад, ки аз ҳисоби воридоти андозӣ ва воридоти дигар ташаккул ёфта, барои таъмини молиявии масъалаву вазифаҳои мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатии сатҳи вилоятӣ, шаҳрҳои тобеи ҷумҳурӣ, пойтахт, муассисаҳои давлатии тобеи онҳо ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар воҳиди муайяни маъмурӣ- ҳудудӣ пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, бучети маҳаллӣ барои иҷроиши ӯҳдадорӣ хароҷоти маҳал таъин шудааст.

Ба ақидаи мо, агар ташкили дурусти илмии механизми бучетӣ амалӣ карда шаванд, он гоҳ имконияти молиявӣ пайдо мегардад, ки раванди воқеии рушди соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ таъмин ва дараҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ, технологӣ, навъсозӣ тақмили пойгоҳи моддию техникӣ равандҳои ҷамъиятӣ таъмин карда мешавад.

Ба андешаи Ҳасанов А.Р., унсури асосӣ дар низоми муносибатҳои байнибучетӣ трансфертҳои байнибучетӣ баромад мекунад. Низоми трансфертҳо ба ҳамворсозии нобаробариҳо миёни воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудӣ хизмат мерасонад, яъне дар сатҳи уфуқӣ, ки ба хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодии рушди ҳар як минтақа, ва имкониятҳои молиявии он вобаста мебошад [8-С.111-117].

Бояд қайд намуд, ки ин амал яке аз омилҳои мебошад, ки ба вучуд омадани муносибатҳои байнибучетиро таъмин менамояд. Меъёрҳои ҳиссаҷудокунӣ аз андозҳои умумидавлатӣ ба бучетҳои маҳаллӣ то оғози соли молиявии навбатӣ, баъд аз муайян намудани нишондиҳандаҳои хароҷоти бучетҳои дахлдор ҳисоб карда мешаванд. Ин меъёрҳо ҳар сол дар қонун дар бораи "Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

соли молиявии навбатӣ” муқаррар карда мешаванд. Дар замимаи 4 таносуби ҳиссаҷудокунии маблағ аз андоз ва даромади умумидавлатӣ ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ дар соли 2017 нишон дода шудааст.

Аз андозҳои умумидавлатӣ дар бештари ҳолатҳо андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз ғоида, андоз аз даромад, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард мавриди ҳиссаҷудокунӣ қарор мегирад ва асосан шаҳру ноҳияҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдфтои ҷумҳуриро дар бар мегирад.

Масалан, дар соли 2017 ба нақша гирифта шуд, ки 40 фоизи андози арзиши иловашудаи шаҳри Роғун ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва 60 фоизаш ба буҷети худӣ шаҳр ворид гардад. Андоз аз арзиши иловашудаи пардохтшаванда аз шаҳри Душанбе бошад 50 фоизаш ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва 50 фоизи дигараш ба буҷети худӣ шаҳр тақсим карда мешавад.

Чуноне, ки аз таносуби ҳиссаҷудокунии маблағ аз андозу даромади умумидавлатӣ ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ дар соли 2017 мушоҳида карда мешавад ба буҷети ВМКБ 100 ғисади ин намуди ҳиссаҷудокуниҳо ба ихтиёри буҷети вилоят боқӣ мемонанд. Сабаб дар он аст, ки вилояти мазкур наметавонад то ҳадди имкон бо сарчашмаҳои худӣ ғаёолияти худашро таъмин намояд ва сабаби дигараш дар он мебошад, ки механизми дар айни ҳол амалкунандаи даромади буҷети ин вилоят, тадбиқи принципи “худтанзимкунӣ” – амал карда натавониста истодааст, зеро заминаи молиявии он нокифоя буда, дар натиҷа мақомоти худидоракунии ин вилоят наметавонанд вазифаҳои дар пешистодаро пурра иҷро намоянд. Дар сатҳи буҷети маҳаллии ин вилоят бояд он захираҳои ҷамъ карда шаванд, ки ба зиёдшавии ҳаҷми даромадҳои худӣ буҷети он оварда расонад. Аммо дар ҳолате, ки суръати рушд ва талабот ба мол кам бошад, боз дучанд маротиба ба камшавии даромади буҷети маҳаллии арзёбӣ гардида, ба зиёд шудани сатҳи бекорӣ оварда мерасонад.

Дар таркиби даромади буҷети маҳаллии ВМКБ ба ғайр аз даромадҳои андозӣ инчунин даромадҳои ғайриандозӣ нақши муҳим мебозанд. Даромад аз буҷети ҷумҳуриявӣ яке аз намудҳои даромадҳои ғайриандозӣ буда, ба он кӯмаки молиявии беподош (дотатсия), мусоидати молиявӣ (субвенсия), кӯмаки молиявӣ (субсидия) ва ҳисоббаробаркунии мутақобила дохил мешаванд.

Кӯмаки молиявии беподош (дотатсия) – барои баробар кардани ҳадди ақали таъминоти буҷетии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, маблағгузории ҳадди ақали стандартҳои давлатии иҷтимоӣ, ки масъулияти маблағгузории онҳо ба зиммаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ гузошта шудааст, ҷудо карда мешавад.

Мусоидати молиявӣ (субвенсия) – барои маблағгузории хароҷоти алоҳидаи мақсаднок ва барои мувозинати қисми даромад ва хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ ҷудо карда мешавад. Барои муайян намудани мусоидати молиявӣ қисми хароҷоти буҷетҳои маҳаллӣ аз рӯи гуруҳбандии вазифавӣ ва иқтисодӣ бо муайян сохтани афзалиятҳои ҳар як соҳа ва моддаҳои хароҷот таҳия карда мешавад.

Кӯмакҳои молиявӣ асосан барои таъмин намудани баробарии буҷетҳо дода мешаванд. Барои таъмин намудани баробарии буҷетҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, вилоятҳои Суғд ва Хатлон, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва ш.Душанбе Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барои таъмини баробарии буҷетҳои шаҳру ноҳияҳои тобеи вилоятӣ бошад, мувофиқан раёсатҳои молияи вилоятӣ масъуланд.

Дар байни кӯмакҳои молиявӣ дар амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар мусоидати молиявӣ (субвенсия) ба назар мерасад. Масалан, дар солҳои 2019-2021 барои буҷетҳои маҳаллии зерин мусоидати молиявӣ (субвенсия) аз буҷети ҷумҳуриявӣ ҷудо карда шудааст (ниг. ҷадвали 1). Ҷӣ тавре, ки аз ҷадвали боло мушоҳида кардан мумкин аст, дар таркиби даромади буҷетҳои маҳаллӣ мусоидати молиявӣ (субвенсия) нақши назаррас мебозад ва иҷроиши он дар соли 2021 қариб ба 100% баробар аст. Нуқтаи назари дигаре, ки аз ҷадвали боло мушоҳида карда мешавад, дар таркиби буҷетҳои маҳаллӣ аз ҳама бештар ба буҷети маҳаллии вилояти Хатлон 59,34% ва буҷети маҳаллии

ВМКБ ба андозаи 20% нисбат ба маблағи умумии мусоидати молиявӣ (субвенсия) чудо карда шудааст. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон айни ҳол ба ҳисоби миёна аз 10 то 20 фоиз аз ҳисоби сарчашмаҳои даромадҳои худӣ таъмин гардида, боқимонда маблағхоро ба тариқи субвенсия аз буҷети ҷумҳуриявӣ мегирад.

Ҷадвали 1.

Иҷроиши мусоидати молиявӣ (субвенсия) барои буҷетҳои маҳаллӣ дар соли 2019-2021 (ба ҳисоби ҳаз.сомонӣ)

Номгуи шаҳру ноҳияҳо	Солҳо			2021/ 2019, бо %	2021 (+;-) 2019
	2019	2020	2021		
ВМКБ	175080	174057	191352	109,3	16272
Вилояти Хатлон	525880	461007	540337	102,7	14457
Ноҳияи Варзоб	14530	12307	13527	93,1	-1003
Ноҳияи Рашт	41406	41498	45836	110,7	4430
Ноҳияи Лахш	28707	28886	32504	113,2	3797
Ноҳияи Нуробод	26990	26983	32655	121,0	5665
Ноҳияи Сангвор	13338	14185	16694	125,2	3356
Ноҳияи Тоҷикобод	17735	18559	21013	118,5	3278
Ноҳияи Файзобод	24317	26296	32789	134,8	8472
Ноҳияи Шаҳринав	17640	17018	20509	116,3	2869
Ҷамағӣ	885624	820797	947216	107,0	61592

Сарчашма: коркарди муаллифон дар асоси маълумотҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Вилояти Суғд таи солҳои охир аз буҷети ҷумҳуриявӣ субвенсия намегирад, лекин дар миқёси вилоят дар ноҳияҳои тобеи он, ки ба кумаки молиявӣ ниёз доранд, аз ҳисоби буҷети вилоятӣ баробарии буҷети онҳоро таъмин мекунад.

Дар таркиби даромадҳои ғайриандозии буҷети маҳаллӣ ба ғайр аз кумакупулиҳои молиявӣ аз тарафи буҷети ҷумҳуриявӣ пешниҳодшаванда, нақши муҳимро иҷорапулӣ барои истифодабарии молу мулки маҳаллӣ ва даромад аз хизматрасониҳои пулакие, ки мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои буҷетии аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ маблағгузоришавандаро ташкил медиҳанд, мебозад. Ҷамзамон, ин намуди даромадҳо дараҷаи баланди самаранокии кории мақомоти худидоракунии маҳаллиро бо моликияти коммуналии он нишон медиҳад ва ҳамчун нишондиҳандаи фаъолнокии кории мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ҳисобида мешавад.

Иҷорапулӣ барои истифодабарии молу мулки маҳаллӣ яке аз сарчашмаҳои даромади ғайриандозӣ дар таркиби буҷети маҳаллӣ буда, ба мақомоти худидоракунии маҳаллӣ имкон медиҳад, ки молу мулки маҳаллиро самаранок истифода бурда, аз онҳо даромади максималиро ба даст орад.

Ба даромад аз истифодаи молу мулк дохил мешавад:

- Маблағҳое, ки дар шакли пардохти иҷоравӣ аз ҳисоби ихтиёрдории муваққатӣ ва (ё) истифодаи муваққатии молу мулки дар моликияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ буда, ба даст омадаанд;

- Маблағҳое, ки дар шакли фоизҳо аз ҳисоби бақияи маблағҳои буҷетӣ дар ягон суратҳои ташкилотҳои қарзӣ нигоҳ дошта мешаванд;

- Маблағҳое, ки аз ҳисоби супоридан ё додани молу мулки дар ихтиёри мақомоти маҳаллӣ буда, ба гарав ё идоракунии ин молу мулки ба боварӣ ҳосилшуда;

Бо мақсади баланд бардоштани даромадҳои ғайриандозӣ аз ҳисоби истифодабарии молу мулки маҳаллӣ, ба мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ

тавсия дода мешавад, ки феҳристи молу мулки маҳаллӣ ва имконияти истифодаи онҳоро оқилона тартиб дода, инчунин бо дарназардошти баланд бардоштани самаранокии молу мулки маҳаллиашон чораҳои судманд андеша намоянд.

Масалан, меъёри пардохти иҷоравӣ барои истифодаи молу мулки маҳаллӣ метавонад бо назардошти ҷойгиршавии молу мулк, дастрас будани нақлиёт ва дигар хусусиятҳои, ки ҷолиб будани молу мулки маҳаллӣ ва самаранок истифода бурдани онро зиёд мегардонад, муқаррар карда шавад.

Ба андешаи мо, идораи сифатии молу мулки маҳаллӣ ва назорати доимӣ оиди самаранок истифода намудани онҳо ба мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ имкон медиҳад, ки базаи молиявии буҷети онҳо боз ҳам мустақкамтар гардад.

Дар қисми даромади буҷетҳои маҳаллӣ даромад аз хизматрасонии пулакие, ки аз ҷониби муассисаҳои буҷетии дар зери салоҳияти мақомоти худидоракунии маҳаллии мазкур қарор доранд, муҳим аст. Асосан, ин намуди даромад аз ҳисоби хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли тавассути муассисаҳои буҷетӣ ба монанди маориф, фарҳанг, тандурустӣ ва ғайра ба даст оварда мешавад. Дар навбати худ, онҳо ҳамчун сарчашмаи асосии маблағгузорӣ барои худи муассисаҳои буҷетӣ ба ҳисоб мераванд. Ин навъи даромад ба ғайр аз таъмин намудани буҷети маҳаллӣ бо даромадҳои худӣ, боз якчанд бартариҳои дигареро соҳиб аст, ки инҳоро дарбар мегирад:

Якум, он ба зиёд намудани самаранокии фаъолияти дохилӣ ва ҳавасмандсозӣ ба кори ҳаррӯзаи ташкилот оварда мерасонад;

Дуюм, он ба ташкил кардани маблағҳои иловагӣ оварда мерасонад ва ин комёбӣ ба муассисаҳои буҷетӣ имкон медиҳад, ки дар ҳолати касри буҷетӣ фаъолиятро то ҳадди имкон давом диҳанд.

Воридоти маблағ аз дигар манбаъҳо аз ҷумла ҷаримаҳо, пеня ва фоизҳо барои риоя накардани ўҳдадорӣҳои шартномавӣ, барқарор намудани зарари дар натиҷаи вайрон кардани интизоми молиявӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ расонидашуда, низ яке аз сарчашмаҳои даромадҳои ғайриандозӣ буда, аз як тараф имкон медиҳад, ки маблағҳои пулӣ ба буҷети маҳаллӣ ворид шаванд, аз тарафи дигар ҳамчун як механизми барои роҳ надодани қонуншиканӣ аз тарафи шахсони воқеъию ҳуқуқӣ дар соҳаи андоз ва андозбандӣ инчунин дигар соҳаҳо истифода бурда мешаванд.

Грантҳо, дигар пардохтҳои беподош аз шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ дар гурӯҳбандии қисми даромади буҷети маҳаллӣ ба гурӯҳи даромадҳо аз манбаъҳои ғайрибуҷетӣ дохил шуда, буҷети маҳаллиро аз маблағҳои пулӣ таъмин менамоянд.

Дар шароити имрӯза грант яке аз сарчашмаҳои маъмулии захираҳои иловагӣ барои буҷети давлатӣ, алалхусус барои буҷети маҳаллӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ мебошад. Имрӯз фондҳои хайриявие мавҷуданд, ки дар шакли грант, хусусан ба давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ суст инкишофёфта кумак мерасонанд. Экосистем Фонд Данон, Фонди Евразия ва дигар фондҳо аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Пардохтҳои беподош аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқ барои ҳал намудани масъалаҳои мушаххаси аҳамияти маҳаллӣ дошта равона карда мешавад. Андозаи пардохтҳои беподош аз тарафи шахсони воқеӣ дар овоздиҳии умумии онҳо муайян карда шуда, сарфи онҳо бояд ба он масъалаҳои равона карда шаванд, ки ин масъалаҳо аҳамияти маҳаллӣ дошта бошанд ва манфиати тамоми аҳолии ноҳия, шаҳр ва вилоятро дар бар гиранд. Масалан, фароҳам овардани шароит барои истироҳати оммавии сокинони маҳалҳои аҳолинишин, ташкили ҷойҳои фароғати оммавии аҳоли, ҷамъ ва бор кардани партовҳои хоҷагии хонаводагӣ ва нигоҳдории ҷойҳои дафн аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ, фарҳангӣ, ободу кабудизоркунии маҳалҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин амалӣ гаштани барномаҳои мақсадноки мақомотҳои маҳаллии давлатӣ ва ғайра бевосита вобаста, аз иҷроиши қисми даромади буҷети мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Бо мақсади таъмини рушди устувори минтақаҳои маъмурию марзӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии шахрвандон, танзими хизматрасониҳои давлатӣ ва босифат иҷро намудани вазифа ва уҳдадориҳои мақомотҳои идоракунии маҳаллии давлатӣ, дар доираи низоми буҷетии мамлакат хароҷотҳои муайян ба онҳо вобаста карда шудаанд. Бештари ин хароҷотҳо хусусияти иҷтимоӣ ва ҷорӣ дошта, бо назардошти он, ки мақомотҳои маҳаллӣ бо аҳолии бевосита хизматрасониҳои давлатиро амалӣ менамоянд, пешбинӣ мегардад.

Хароҷотҳои соҳаҳои зерин аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ маблағгузорӣ карда мешавад:

- таъмини фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;
- ташаккули моликияти коммуналӣ дар маҳал ва идоракунии он;
- ташкил, таъмини фаолият ва инкишофи муассисаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг, варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, матбуоти даврӣ ва нашрияҳо, дигар муассисаҳое, ки ба моликияти коммуналӣ мансубанд ё дар ихтиёри мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошанд;
- инкишофи хоҷагии манзилию-коммуналӣ;
- сохтмон ва нигоҳдории роҳҳо, ки аҳамияти маҳаллӣ доранд;
- ободонӣ ва кабудизоркунӣ дар маҳал;
- ташкили хизматрасониҳои нақлиёти ба аҳолии ва муассисаҳое, ки ба моликияти коммуналӣ мансубанд ё дар ихтиёри мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошанд;
- ҳифзи табиат дар маҳал;
- амалигардонии барномаҳои мақсадноки мақомоти маҳаллӣ ҳокимияти давлатӣ;
- хароҷотҳои ғайра, ки ба буҷетҳои маҳаллӣ вобаста карда шудаанд;

Инчунин тибқи тартиби муқарраршуда хароҷотҳои ҳастанд, ки аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ якҷоя маблағгузорӣ карда мешавад. Ба онҳо дохил мешаванд:

- дастгирии давлатии соҳаҳои саноат, сохтмон, кишоварзӣ, энергетика, нақлиёт, алоқа ва хоҷагии роҳ;
- таъмини фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ;
- таъмини бехатарии зидди сӯхтор;
- таъмини фаъолияти илмию таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ, лоиҳакашию таҳқиқотӣ, ки пешрафти илму техникаро таъмин менамоянд;
- таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳолии маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва варзиш;
- таъмини ҳифзи табиат, ҳифз ва таҷдиди сарватҳои табиӣ, фаъолияти обу ҳавошиносӣ;
- таъмини пешгирӣ ва бартараф кардани оқибатҳои вазъияти фавқулодда ва офатҳои табиӣ;
- рушди инфрасохтори бозор;
- таъмини фаъолияти воситаҳои ахбори омма;
- кумаки молиявӣ ба дигар буҷетҳо;
- хароҷоти дигар, ки дар ихтиёри якҷояи мақомоти ҳокимият, идоракунии давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот мебошад.

Даромад ва хароҷотҳои буҷетҳои маҳаллӣ мувофиқи гуруҳбандии даромад ва хароҷот буҷети давлатӣ таснифот мегарданд.

Аз ҷадвали 2, мушоҳида карда мешавад, ки иҷроиши маҷмӯи даромадҳои вобасташудаи ВМКБ дар солҳои 2019–2021 нисбати нақшаи аниқшудаи сол барзиёд иҷро гардидааст.

Чӣ тавре, ки аз ҷадвали боло мушоҳида карда мешавад, иҷроиши воқеии маҷмӯи сарчашмаҳои худии буҷети ВМКБ дар соли 2019 нисбат ба нақшаи сол бо 121% иҷро шудааст, ки он аз ҳисоби андозҳо аз молу мулкӣ ғайриманқул 110%, андоз аз воситаҳои нақлиёт 104% ва воридотҳои ғайриандозӣ 171% иҷро шудааст.

Динамикаи иҷроиши даромадҳои вобасташудаи буҷети ВМКБ дар солҳои 2019 – 2021. (ба ҳис.мил.сомонӣ)

Номгӯи даромадҳои вобасташуда	Нақшаи аниқшудаи сол			Иҷроиши воқеӣ			%и иҷроиш		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Адозҳо аз молу мулки ғайриманқул	1082700	1232000	1319181	1195024	1296753	1472044	110	105	112
- андоз барои объектҳои ғайриманқул	855333	1032190	1112767	944069	998453	1224017	110	97	110
- андози замин	227367	199810	206414	250955	298300	248027	110	149	120
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	1665000	1642000	1890500	1736705	1656080	1927628	104	101	102
Воридотҳои ғайри андозӣ	769000	1156700	1082410	1314508	1611150	2431203	171	139	225
Ҷамағӣ	3516700	4030700	4292091	4246237	4563983	5830875	121	113	136

Сарчашма: коркарди муаллифон дар асоси ҳисоботҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Иҷроиши буҷети маҳаллии ВМКБ дар соли 2020 нисбати нақшаи сол ба 113% баробар аст, ки он аз ҳисоби барзиёд иҷрошавии андозҳо аз молу мулки ғайриманқул 105%, андоз аз воситаҳои нақлиёт 101% ва воридотҳои ғайри андозӣ 139% ба вучуд омадааст.

Дар соли 2021 иҷроиши маҷмӯи даромадҳои худии буҷети ин минтақа нисбат ба нақшаи сол бо 136% иҷро шудааст. Ин барзиёд иҷрошавӣ аз ҳисоби андозҳо аз молу мулки ғайриманқул 112%, андоз аз воситаҳои нақлиёт 102% ва воридотҳои ғайри андозӣ 225% мебошад.

Таҳлили ҳолати воқеии андозҳои вобасташудаи (худӣ) ВМКБ дар солҳои 2019 – 2021 аз он шаҳодат медиҳад, ки воридшавии андозҳои маҳаллӣ дар ин давраҳо тамоюли афзоишро доранд (ниг. ба ҷадвали 3).

Масалан, дар соли 2019 аз ҷамагуна даромадҳои худии ВМКБ нисбат ба соли 2021 ба маблағи 317,8 ҳазор сомонӣ ё 7% даромад зиёд ворид шудааст. Воридшавии мусбӣ аз ҳисоби андоз барои объектҳои ғайриманқул ба маблағи 54 384 сомонӣ, андози замин ба маблағи 47 345 сомонӣ ва воридотҳои ғайриандозӣ ба маблағи 296 642 сомонӣ мебошад.

Динамикаи афзоиши даромадҳои вобасташудаи буҷети ВМКБ дар солҳои 2019-2021. (ба ҳис.мил.сомонӣ)

Номгӯи даромадҳои худӣ	Солҳо			Сурати афзоиш (%)	
	2019	2020	2021	2020/2019	2021/2020
Адозҳо аз молу мулки ғайриманқул	1195024	1296753	1472044	109	114
- андоз барои объектҳои ғайриманқул	944069	998453	1224017	106	123
- андози замин	250955	298300	248027	119	83
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	1736705	1656080	1927628	95	116
Воридотҳои ғайри андозӣ	1314508	1611150	2431203	123	151
Ҷамағӣ	4246237	4563983	5830875	107	128

Сарчашма: коркарди муаллифон дар асоси ҳисоботҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Сарфи назар аз он, ки дар соли 2021 ба буҷети вилоят муқоиса бо соли 2019 маблағи барзиёд ворид шудааст, аммо дар ин сол андоз аз воситаҳои нақлиёт нисбат ба соли пешин тамоюли манфӣ ба маблағи 80 625 сомонӣ дорад.

Тамоюли зиёдшавии даромадҳои худии буҷети ВМКБ дар соли 2019 нисбат ба соли 2021 ба маблағи 1266,8 ҳазор сомонӣ ё худ 28% баробар аст. Ин зиёдшавӣ аз ҳисоби андоз барои объектҳои ғайриманқул ба маблағи 225 564 сомонӣ, андоз аз воситаҳои нақлиёт ба маблағи 271 548 сомонӣ ва воридотҳои ғайриандозӣ ба маблағи 820 053 сомонӣ мебошад. Аммо дар ин сол андози замин нисбат ба соли пешин ба маблағи 50 273 сомонӣ тамоюли манфӣ дорад.

Агар дар таркиби даромадҳои вобасташуда (худӣ)-и вилоят, ҳиссаи ҳар як ашро таҳлил намоем, он гоҳ чунин ҳолат ба назар мерасад (ниг. ба ҷадвали 4).

Аз ҷадвали боло бармеояд, ки дар соли 2019 дар таркиби даромадҳои вобасташудаи вилоят ҳиссаи андозҳо аз молу мулки ғайриманқул ба 28%, андоз аз воситаҳои нақлиёт ба 41% ва ҳиссаи воридотҳои ғайриандозӣ ба 31% баробар аст.

Ҷадвали 4.

Вазни ҳоси даромадҳои вобасташудаи буҷети ВМКБ дар солҳои 2019-2021. (ба ҳисоби мил.сомонӣ)

Номгӯи даромадҳои худӣ	Солҳо			Вазни ҳоси даромадҳои вобасташуда (%)		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Андозҳо аз молу мулки ғайриманқул	1195024	1296753	1472044	28	28	25
- андоз барои объектҳои ғайриманқул	944069	998453	1224017	22	22	21
- андози замин	250955	298300	248027	6	7	4
Андоз аз воситаҳои нақлиёт	1736705	1656080	1927628	41	36	33
Воридотҳои ғайриандозӣ	1314508	1611150	2431203	31	35	42
Ҷамағӣ	4246237	4563983	5830875	100	100	100

Сарчашма: коркарди муаллифон дар асоси ҳисоботҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар соли 2019 низ вазни ҳоси андозҳо аз молу мулки ғайриманқул дар таркиби даромадҳои вобасташуда ба 28% баробар буда, ҳиссаи андоз аз воситаҳои нақлиёт дар ин сол ба 36% ва ҳиссаи воридотҳои ғайриандозӣ ба 35% баробар аст.

Дар соли 2021 бошад вазни ҳоси андозҳо аз молу мулки ғайриманқул 25%, ҳиссаи андоз аз воситаҳои нақлиёт 33% ва ҳиссаи воридотҳои ғайриандозӣ 42%- и таркиби даромадҳои вобасташударо ташкил медиҳанд.

Аз таҳлилҳои боло мушоҳида карда мешавад, ки дар таркиби даромадҳои худии буҷети ВМКБ ҳиссаи воридотҳои ғайриандозӣ ва андоз аз воситаҳои нақлиёт нисбат ба дигар сарчашмаҳо зиёдтар мебошанд. Афзоиши даромадҳои худӣ асосан ба андозҳои дохилӣ аз молу хизматҳо ба монанди: пардохти патент, андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, бонусҳо, роялти, боҷи давлатӣ марбут мебошанд. Илова бар ин, таҳлили даромадҳои худии буҷети ВМКБ нишон дод, ки дар таркиби он ҳиссаи андоз аз замин қариб ночиз мебошад. Аз рӯи барои боз ҳам зиёдтар иҷро намудани қисми даромади буҷети ин минтақа ва дарёфти сарчашмаҳои нави андозбандӣ ба қорамдони мақомоти андоз зарур аст, ки пайваста корҳои фаҳмондадиҳӣ байни аҳоли ва андозсупорандагон гузаронида шавад.

Бо ин восита кормандони кироя пурра ба қайд гирифта, соҳибкорони инфиродӣ бо патент ва шаҳодатнома таъмин карда шаванд. Дар яқҷоягӣ бо дигар мақомотҳо инвентаризатсияи молу мулки ғайриманқул ва воситаи нақлиётӣ шахсони воқеӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Иброхимов, И.Р. Денежно – кредитный механизм макроэкономического регулирования открытой экономики Таджикистана / И.Р.Иброхимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе «Сино», 2010. – №8 (64). –С.97-102.
2. Комилов, С. Дж. Теоретические подходы к определению сущности инвестиций и инвестиционного потенциала региона /С.Дж. Комилов, Ф.М. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. –№ 2/1(127). – С.10- 17.
3. Курбонов А.К. Регулирование инвестиционных механизмов в условиях рыночных отношений//Таджикистан и современный мир/Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, ТНУ, 2015. - № 4 (47). - С.82-95.
4. Лексин В.Н., Швецов А.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития. – М.: «Эдиториал», 2012. – С.70.
5. Мамадризова, Н.М. Теория и практика межбюджетных отношений в Таджикистане / Н.М.Мамадризова //Вестник Таджикского национального университета. Серия: экономических наук. –Д., 2014. – №2/6 (144). –С.108 - 110.
6. Низомова, Т.Д. Совершенствование механизма финансирования промышленных предприятий: отраслевой и региональный аспекты /Т.Д. Низомова// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2014. – №2/1 (127). –С.77 – 82.
7. Солеҳзода, А. А. Таҳлили идоракунии муносибатҳои байни буҷетӣ ва такмили онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. А. Солеҳзода, Д. А. Амонова // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-2(54). – Р. 66-74.
8. Хасанов, А. Р. Оценка доходов государственного бюджета Республики Таджикистан и межбюджетные трансферты / А. Р. Хасанов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 1(28). – С. 111-117.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ахбори маҷлиси олии ҷумҳурии тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 436; с. 2013, № 3, мод. 189, № 11, мод. 784; с. 2016, № 5, мод. 367) (қонуни ҷт аз 19.03.2013 № 746, аз 12.11.2013 № 1027, аз 14.05.2016 № 1316, аз 17.05.2018 № 1535).
10. Ҳасанов, Ф. А. Ҳолати муносири муносибатҳои байнибуҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои асосии такмили онҳо / Ф. А. Ҳасанов // Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. – 2021. – № 3(20). – Р. 111-123.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ НА ГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЕ

Якубова Каринэ Георгиевна – к.э.н., ст. преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений, Таджикского государственного финансово-экономического университета

Автор в своей статье проанализировал широкое применение инструментов импортозамещения и выявил наиболее перспективные направления развития импортозамещения в экономике постсоветских государств. Развивающиеся страны обычно подчеркивают, что непрерывное импортозамещение является путем к индустриализации и возможной самодостаточности. В некоторых ситуациях это может быть правильным курсом, но принятие полного импортозамещения как универсальное средство от всех недугов отсталости не всегда может быть правильным.

Ключевые слова: импортозамещение, индустриализация, потребительские товары, производство, экспортных рынков, промышленный рост, импорт.

АРЗЁБИИ НАЗАРИЯВИИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ВА ДУРНАМОИ ҲАМГИРОӢ ДАР САТҲИ ДАВЛАТӢ

Дар мақолаи худ истифодаи васеи воситаҳои воридотивазкуниро таҳлил намуда, самтҳои ояндадори рушди воридотивазкуниро дар иқтисодиёти кишварҳои пасошӯравӣ муайян кардааст. Кишварҳои рӯ ба тараққи одатан таъкид мекунанд, ки ивазкунии пайвастаи воридот роҳи индустриализатсия ва дар ниҳоят худтаъминкунӣ мебошад. Дар баъзе мавридҳо ин метавонад роҳи дуруст бошад, аммо қабули ивазкунии пурраи воридот ҳамчун таъобати универсалӣ барои ҳамаи бемориҳои сусти рушд на ҳамеша роҳи дуруст бошад.

Вожаҳои калидӣ: ивазкунандаи воридот, саноатсозӣ, молҳои истеъмолӣ, истеҳсолот, бозорҳои содиротӣ, рушди саноат, воридот.

THEORETICAL ASSESSMENT OF IMPORT SUBSTITUTION AND PROSPECTS FOR INTEGRATION AT THE STATE LEVEL

The author in his article analyzed the widespread use of import substitution tools and identified the most promising directions for the development of import substitution in the economy of post-Soviet states. Developing countries usually emphasize that continuous import substitution is the path to industrialization and eventual self-sufficiency. In some situations this may be the right course, but accepting complete import substitution as a universal remedy for all the ills of underdevelopment may not always be the right course.

Key words: import substitution, industrialization, consumer goods, production, export markets, industrial growth, imports

Теоретические аспекты обоснования процессов импортозамещения широко рассматривались в исследованиях представителей неокейнсианской школы - П. Самуэльсона, Дж. Хикса, М.Фелдстайна, М. Бруно, Ф. Модильяни, Д. Патинкина, которые у второй половине XX в. представили модель экономического развития государства через процессы вытеснения импортных товаров отечественными, приоритетное использование внутренних ресурсов, отказ от внешних источников финансирования экономики. Так, в теоретических моделях экономического развития государства тех времен импортозамещение определялось с позиций поиска новых путей реализации государственной политики в этой сфере, что позже создало отдельные концепции управления экономикой. В современной научной литературе понятие «импортозамещение» рассматривается по разным подходам. Многие ученые придерживаются административного подхода, при котором выдающаяся роль отводится протекционистским мерам в реализации государственной политики импортозамещения.

Под импортозамещением принято понимать стратегию поощрения внутренней промышленности путем введения ограничений на импорт [4, с.19].

На наш взгляд, такая трактовка импортозамещения несколько ограничена, ведь импортозамещение не может сводиться исключительно к необоснованному протекционизму, а имеет содержать комплекс мероприятий по структурной перестройки, восстановления и диверсификации производства, концентрации усилий и ресурсов с целью создания эффективной экономики.

В таком контексте более корректная трактовка импортозамещения профессора А. Я. Эльянова. По его мнению, импортозамещение «выдвигает на первый план создание всеобъемлющих промышленных комплексов, призванных насытить и структурировать внутренний рынок с помощью изделий местного производства и только потом направить их на экспорт...» [5, с.7]. При этом роль государства в процессе импортозамещения - не определять «приоритетные» отрасли, рискуя, в случае ошибки, в крайне эффективно усвоить бюджетные средства. Цели импортозамещения - вызвать у деловых кругов интерес к диверсификации деятельности, к производству в стране новых или более качественных товаров.

Импортозамещение обычно означает удовлетворение большей части общего спроса страны на товары (производство плюс импорт) за счет собственного внутреннего производства. Однако эта фраза использовалась неоднозначно в зависимости от целей их исследований. Один орган определяет импортозамещение как изменение доли импорта в

общем объеме поставок. В этом контексте он различает три причины промышленного роста:

- (1) замещение импорта отечественным производством;
- (2) рост конечного использования промышленной продукции;
- (3) рост промежуточного спроса, вытекающий из (1) и (2).

Также, импортозамещение может рассматриваться в два этапа. Первый (легкий) этап – это захват существующего рынка потребительских товаров у иностранного поставщика. Второй, гораздо более трудный этап, состоит в расширении производства до промежуточных товаров, капитальных товаров и сырья и выходе на мировой рынок с экспортом промышленной продукции. Первый этап является самостоятельным и реалистичным. Однако второй этап включает слишком много переменных и не отражает реальной цели импортозамещения.

В экономической сфере присутствует мнение, что не существует единого определения импортозамещения. В широком смысле оно используется для обозначения всех аргументов в пользу того, что современные развивающиеся страны не могут полагаться на экспорт как на двигатель роста. В узком смысле это означает просто захват существующего внутреннего рынка у иностранного производителя путем запрета его импорта тем или иным способом.

Импортозамещение, осуществляемое современными развивающимися странами, обычно происходит в несколько этапов. По словам Хиршмана, этот процесс «начинается преимущественно с производства готовых потребительских товаров, которые ранее были импортированы, а затем более или менее быстро и успешно переходит к более высоким стадиям производства, то есть к промежуточным товарам и машинам, через Эффекты обратной связи»[6].

По определению В.Зарянкина, «импортозамещение - это сокращение или прекращение импорта определенных товаров путем их вытеснения (замещения) с внутреннего рынка страны с аналогичным отечественным товаром, что характеризуется более высокими потребительскими качествами и стоимостью не выше импортных» [1, с.45].

Сокращение импорта потребительских и производственных товаров не всегда означает его замещение на внутреннем рынке и увеличение объемов производства. На практике сокращение импорта может произойти из-за снижения покупательной способности населения, а потому импортозамещение должно означать сокращение импорта, прежде всего, за счет увеличения производства аналогичных товаров в пределах страны.

По нашему мнению, развивающиеся страны не могут полагаться исключительно на экспорт небольшого количества сырьевых товаров для достижения разумных темпов экономического роста. Однако этот факт не оправдывает принятие неизбирательного импортозамещения как исключительно надежной стратегии развития, поскольку в долгосрочной перспективе это само по себе не приведет к адекватному росту или эффективному промышленному сектору. Больше внимания необходимо уделять расширению производства и повышению производительности в традиционных секторах, особенно с учетом того, что значительная часть дополнительных доходов будет потрачена на продукты питания. По этим причинам необходимо согласовать расширение традиционных секторов с выборочной политикой импортозамещения.

Один из аргументов в пользу импортозамещения заключается в том, что все промышленно-развитые страны прошли данный этап, на котором инвестиции в промышленность были направлены на замещение импорта. Все крупные развитые страны используют интервенционистскую экономическую политику для содействия индустриализации и защиты промышленности до тех пор, пока они, не достигнут уровня развития, позволяющего им конкурировать на мировом рынке [3, с.41]. В таблице 1., автор продемонстрировал ряд стран, которые первыми прошли процесс импортозамещения.

Таблица 1. - Страны, которые сменили стратегию индустриализации на основе импортозамещения на одностороннюю либерализации торговли

Страна	Производимые реформы
Аргентина	В 1988 г. были уменьшены тарифы; импортное лицензирование было отменено за исключением статьи 22; в 1991 г. была введена трехступенчатая тарифная структура (0%, 11%, 22%).
Боливия	В 1985 г. был пересмотрен торговый режим и сняты все квоты; в апреле 1990 г. были введены 2 основные тарифные ставки: 5% на товары производственного назначения и 5% - на остальные товары.
Бразилия	Основные торговые реформы были начаты в марте 1990 г. для замены всех квот тарифами; средние тарифные ставки были снижены от 37 % до 25 % в 1990 г. и до 14 % в 1994 г.
Чили	С 1973 г. все тарифы были сняты и общий тариф в 10 % был введен на все товары за исключением автомобилей; тариф был повышен до 15 % после экономического кризиса начала 80-ых гг.
Гана	Лицензирования импорта стало более либеральным и устанавливался единый тариф для большинства импортных позиций.
Индонезия	Торговые реформы были начаты в 1986 г.; к середине 1988 г. лишь 20 % импорта подвергались специальному лицензированию.
Мексика	До 1988 г. тарифы были сокращены в среднем до 11 % при максимальной тарифной ставке в 20%.
Марокко	Значительное ослабление протекционизма произошло, начиная с 1983 г.; максимальные тарифы были сокращены с 400 % до 45 %.
Нигерия	Либерализация торговли началась в 1986 г.; импортное лицензирование и тарифы были значительно снижены.
Пакистан	Реформы начались в 1986 г. с замены нетарифного регулирования на тарифное; максимальные тарифы были снижены с 225 % до 125 %.
Перу	Реформы начались в 1990 г.; квоты были сняты и тарифы были упрощены до трех ставок (15 %, 25%, 50 %); в 1991 г. верхняя ставка была снижена до 25%.
Сенегал	В 1986-1988 гг. были сняты большинство квот и снижены некоторые тарифы.
Тунис	До середины 1990 г. импортное лицензирование было отменено для большинства товарных позиций импорта.
Турция	Начиная с 1990 г. были значительно сокращены квоты и некоторые нетарифные торговые барьеры.
Венесуэла	Всесторонняя либерализация импорта была начата в 1989 г.; большинство запретов на импорт были сняты и тарифы сокращены с максимального уровня в 80 % до 50 %.

Источник: Зарянкин, В.В. Роль импортозамещения в системе международных торговых отношений / В.В. Зарянкин // Беларусь и мировые экономические процессы: сб. науч. статей. - Выпуск 7. - 2010.

Экономическая история учит нас снижению важности начального производства в процессе роста первых индустриальных стран, а развивающиеся страны предпринимают важные попытки подражать процессу роста своих предшественников, не осознавая, что основные условия восемнадцатого и девятнадцатого века могут не иметь силы в начале второго двадцатого века. Стратегия импортозамещения отодвинула на почти забытое второстепенное место важные проблемы, связанные с повышением производительности и производства в традиционных секторах.

Вопросы, которые достаточно часто игнорируются, это - потенциал развития импортозамещения и его стоимость с точки зрения внутренних ресурсов. Если внутренний рынок невелик по сравнению с количеством товаров, периодических в настоящее время внутри страны, доля импорта во внутренней продукции высока,

наиболее вероятно, что, когда процесс импортозамещения завершится, рост будет медленно расти из-за небольшого внутреннего рынка, поскольку лишь незначительное меньшинство может подарить себе товары-заменители. При этом импортный фактор и промежуточной продукции не снижается и становится бременем для платежного баланса. Аналогичным образом, защита, необходимая для поддержания рентабельности импортозамещения, создает неэффективные отрасли, требующие большого количества ресурсов для снижения одной значимости иностранной валюты. Конечный результат заключается в том, что валютные поступления могут быть ограничены для поддержания быстрого роста, в то время как цены на отечественные промышленные товары продолжают меняться[2. с. 129-143.].

Постоянное импортозамещение обычно приводит к реструктуризации экономики и появлению новых и дополнительных перемен на импорт; вполне вероятно, что зависимость от импорта скорее увеличится, чем уменьшится. Хотя импортозамещение может иметь место в некоторых продуктах, его эффект может быть вызван отсутствием внешнего спроса на импорт, возникающего в результате этого процесса. Обычно на ранних этапах внутренний спрос растет очень быстро, и поскольку отечественные производители ускоряются только на пороге движения вперед, они не готовы поддержать весь спрос. Такое увеличение импорта – единственный способ восполнить дефицит. Соотношение импорта и внутренних поставок может либо повышаться, падать, либо оставаться неизменным. Намеренное замещение импорта, навязанное сверху посредством высоких тарифов, торгового контроля, щедрых налоговых льгот и т. д. д., вероятно, создаст ситуацию, в которой увеличение национального продукта все больше приведет к ограничению импорта.

Выводы: По нашему мнению, импортозамещение помогло развивающимся странам достичь более высоких темпов промышленного роста, чем это происходило при отсутствии такой стратегии. Однако мы получаем значительно большие выгоды и неблагоприятные перспективы долгосрочного промышленного развития. Политика импортозамещения была общеизвестно слабой в разрешении внутреннего производства новых продуктов без предшествующего периода, эффективное изучение рынков и границ с их проблемами распределения. Вопреки ожиданиям, импортозамещение в принципе привело к:

- Невозможности обеспечения достаточной добычи отечественного сырья для дальнейшей переработки и экспорта;
- Высокому уровню защиты, который искажает своеобразное распределение ресурсов;
- Высоким ценам на промышленные товары с низким содержанием импортных компонентов и неспособность конкурировать на международных рынках;
- Чрезмерной горизонтальной диверсификации;
- Дискриминации промышленных отраслей и традиционных экспортных секторов.

Поскольку в долгосрочной перспективе импортозамещение обычно не обеспечивает достаточного внутреннего потенциала для поддержания высоких темпов роста, альтернативой является согласование этой стратегии с разумной программой расширения экспорта. Крайне необходимо не отказываться от пересмотра стратегии импортозамещения. Хорошо продуманная и реализованная стратегия может внести существенный вклад в ускорение индустриализации и повышение доходов. Существует острая необходимость продвижения конкретных отраслей и конкретных продуктов в рамках глобальной стратегии индустриализации. Этот новый подход должен сломать смиренную рубашку последовательных этапов и создать более плавный процесс, ведущий к углублению экспортных рынков и развитию экономики, чтобы избежать исчерпания возможностей импортозамещения.

Выводы: Хорошо продуманная и адекватно реализуемая стратегия импортозамещения может внести существенный вклад в повышение доходов и способствовать развитию экспорта. Это также может способствовать ускорению перехода от традиционной аграрной экономики к индустриальному обществу, пользуясь преимуществами

международных отношений и торговли. На наш взгляд, такая стратегия импортозамещения должна в первую очередь заключаться в следующем:

- с самого начала обращать внимание на продукты с реальным экспортным потенциалом, основанным на внутренних ресурсах, где обратные связи могут быть максимизированы;
- с самого начала внешнее производство потребительских товаров, промежуточной продукции и средств производства, которые в стране имеют или могут реально ограничить экономию;
- поощрять местное производство ограниченного количества товаров, не соблюдая меры по обеспечению заменителей всего импорта потребительских товаров;
- ввести систему умеренных тарифов, организованную таким образом, чтобы обеспечить уровни протекционизма, которые не наблюдаются в разных отраслях;
- создать систему продвижения продукции, соответствующую установленным условиям, для облегчения быстрого выпуска продукции на условиях рынков;
- более низкие тарифные барьеры — защита не должна быть дискриминационной в отношении крупных, промежуточных или потребительских товаров;
- определить размер и сроки реализации стратегии импортозамещения на основе большей программы индустриализации, которая увязывает состояние платежного баланса с требованиями общего экономического роста.

Список использованной литературы:

1. Зарянкин, В.В. Роль импортозамещения в системе международных торговых отношений / В.В. Зарянкин // Беларусь и мировые экономические процессы: сб. науч. статей. - Выпуск 7. - 2010. - С.44-50.
2. Коваль А. Г., Трофименко О. Ю. (2016) Специальные защитные меры как инструмент политики импортозамещения: зарубежный опыт и перспективы России. Экономический анализ: теория и практика. № 2. С. 129-143.
3. Кадочников, П. Импортозамещение в Российской Федерации в 1998-2002 гг./П. Кадочников, С. Синельников-Мурылев, С. Четвериков. - М., 2003. - 95 с.
4. Комилов, А.Ф. Особенности формирования политики импортозамещения в промышленности Республики Таджикистан: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Комилов А.Ф. - Душанбе, 2011. - 212с.
5. Эльянов, А. Глобализация и догоняющее развитие / А. Эльянов // Международная экономика и международные отношения. - 2004. - №1. - С.3- 17.
6. Хиршман О.А.. «Политическая экономия импортозамещающей индустриализации в Латинской Америке», Ежеквартальный журнал экономики (февраль 1968 г.), стр. 6.
7. Chenery H., Straut A. (1966) Foreign Assistance and Economic Development. The American Economic Review, vol. 56, September, pp. 679-733.

ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЕ И ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ТАДЖИКИСТАНА

Рахматов А.С. - к.э.н., доцент, АГУ при ПРТ

Хуримова З.М. - к.э.н., доцент, ТГФЭУ

Важным показателем в контексте продовольственной безопасности является состояние экономики Таджикистана. В исследовании проводится анализ в области продовольственной безопасности, как составной части в единой системе экономических и хозяйственных взаимоотношений. Для анализа ситуации произведен обзор мнений и высказываний правительственных органов, специалистов и публикаций в научных изданиях и СМИ, которые считаем необходимыми прокомментировать.

Ключевые слова: Продовольственная безопасность, индустриализация, импортозамещение, развитие экспорта, внешняя торговля.

ВОРИДОТИВАЗКУНИ ВА БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДИИ ТОЧИКИСТОН

Нишондиҳандаи муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ - вазъи иқтисоди Тоҷикистон мебошад. Таҳқиқот дар соҳаи амнияти озуқаворӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи системаи ягонаи муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ таҳлилро пешниҳод мекунад. Барои таҳлили вазъи мо андешаҳо ва изҳороти мақомоти давлатӣ, коршиносон,

нашрияҳои илмӣ ва васоити ахбори оммаро баррасӣ намудем, ки шарҳи онҳоро зарур шуморидем.

Калидвожаҳо: Амнияти озуқаворӣ, саноатсозӣ, воридотивазкунӣ, рушди содирот, савдои хориҷӣ.

IMPORT SUBSTITUTION AND FOOD SECURITY OF TAJIKISTAN

An important indicator in the context of food security is the state of the economy of Tajikistan. The study provides an analysis in the field of food security as an integral part in a unified system of economic and business relationships. To analyze the situation, a review of opinions, statements by government bodies, experts and publications in scientific publications and the media was carried out, which we consider necessary to comment on.

Key words: Food security, industrialization, import substitution, export development, foreign trade.

Продовольственная безопасность, составным элементом которой является качество и безопасность пищевых продуктов, занимает особое место в структуре экономической безопасности. Тем важно, что за все годы независимости Таджикистана, связана с уровнем и степенью открытости национальной экономической системы.

Всё это требуют к себе пристального научного внимания, так как определяют сложившуюся систему экономических отношений в условиях открытости внешнему рынку, активного включения Таджикистана в систему международных экономических отношений, и особенно после вступления страны (с 02 марта 2013г.) в ВТО. В этих условиях, наряду с возможностью использования преимуществ и интеграции в мировое торгово-экономическое сообщество, возникает также ряд проблем, связанных с институциональными преобразованиями и проведением структурных изменений в экономике страны.

Например, говоря об особенности организационно – экономического механизма обеспечения продовольственной безопасности Таджикистана следует отметить, что согласно Закону Республики Таджикистан от 29 декабря 2010 года №671 «О продовольственной безопасности», понятия в этой области трактуются так:

«Продовольственная безопасность - состояние экономики государства, при котором за счет собственного производства обеспечивается продовольственная безопасность страны и гарантируется физическая доступность, необходимая для активной и здоровой жизни, обеспечения демографического роста»[1].

Правительство предпринимает шаги в данном направлении и в принятых обязательствах за все годы независимости. Кроме того, постоянно принимаются меры реагирования по улучшению ситуации в вопросах импортозамещения, развития экспорта и продовольственной безопасности. Так, Президент Республики Таджикистан на встрече с активом Согдийской области 3 июля 2020 года затронув вопросы продовольственной безопасности страны, подчеркнул, что «В условиях распространения пандемии коронавируса и ограничения экспорта продуктов питания (со стороны других стран – автор), включая пшеницу, необходимо принять дополнительные меры по защите продовольственной безопасности и обеспечению использования всех возможностей..., активизировать разъяснительную работу среди населения по эффективному использованию существующих земель, проведению повторного сева, созданию теплиц и дальнейшему совершенствованию культуры землепользования» [2].

Продовольственная безопасность государства считается обеспеченной, если [1]:

- годовое производство основных продуктов питания в стране составляет не менее 80 процентов годовой потребности населения в таких видах продуктов питания;
- качество, калорийность и безопасность пищевых продуктов, поставляемых на рынок страны, в соответствии с действующим законодательством отвечают техническим регламентам и нормативным требованиям;
- на потребительском рынке страны присутствуют продукты питания в объёмах, достаточных для гарантированного обеспечения ими населения страны, не ниже рекомендуемых размеров потребления.

Между тем, вопросы продовольственной безопасности и ряд других проблем таджикского общества в течении последующих 10-12 лет всё же останутся

злободневными, а зависимость Таджикистана от импорта продовольственной продукции всё ещё ощутима.

Официальная статистика отмечает, что Таджикистан является зависимой страной в импорте продовольствия. По разным оценкам ученых НАНТ продовольственная обеспеченность за счет собственного производства составляет 56-63% при необходимом не менее 80%. Научные исследования и внедрение инновации в сельском хозяйстве всегда позволяли растущему населению избежать массового голода путем увеличения продовольственного снабжения. А при кризисных ситуациях актуальность исследований и оперативное реагирование возрастает в двойне.

Необходимо проведение анализа ситуации с производством, экспортом/импортом и торговлей продуктов питания и выработка предложений по развитию национальной экономики РТ в условиях длительной пандемии и последствий кризиса COVID-19. В настоящее время на этапе разработки политики перехода от аграрно-индустриальной к индустриально-аграрной форме экономики, необходимо предоставить правительству, учреждениям, частному бизнесу и сельскохозяйственным производителям надежные данные, аналитические и исследовательские материалы, научные выводы и оценки.

В связи с этим, мы проанализируем текущую реальность нескольких секторов экономики и сосредоточим идеи на реализации части поставленной цели.

1. Прежде всего следует отметить, что некоторые достижения советской эпохи были потеряны, а научные достижения не были полностью использованы при создании независимой государственности. Например, сегодня Национальная академия наук Таджикистана проводит научно-исследовательские работы (НИР), однако, проведение опытно-конструкторских и научно-экспериментальных работ (ОКР) в стране желает лучшего, что свидетельствует о слабой связи между наукой и производством. Своевременное решение приоритетных направлений во многом зависит от науки и ее связи с промышленностью страны, так как трудно достичь этой цели без создания современной научно-технической базы.

2. Другой пример, академик Каюмов Н., в беседе с автором напоминает: «Проблема индустриализации Таджикистана в советское время была решена не научно, а практически. По итогам, Экономическая и социальная комиссия ООН включила Таджикистан в список промышленно развитых стран. Но деиндустриализация началась после 1995-2000 гг. Здесь «вклад» некоторых крупных западных компаний, депутатов того времени и чиновников «очень велик». В подтверждение этих слов академик Каюмов Н.К. приводит свои доводы. Например, в тот же период была разработана «Программа экономических и социальных преобразований Республики Таджикистан на 1995-2000 годы», которая была заказана Правительством Республики Таджикистан, и разработанная под руководством академика Каюмова Н.К. была принята депутатами 2-й сессии Верховного Совета Республики Таджикистан. В последствии заменена другими программами и отменена. Зачем? Это требует анализа. С тех пор и возникла проблема импортозамещения. В начале 90-х годов прошлого века страна потребляла растительное масло, которое производилось в основном из семян хлопка. Или: производство ткани - 209 млн м², ковра - 9,8 млн м². В настоящее время это 8,7 млн м² и 3,4 млн м² соответственно. Таким образом, страна стала аграрно-индустриальной страной». Такая постановка вопроса известного ученого в области экономики еще раз обратил наше внимание к анализу реальной ситуации и необходимости проведения ускоренной индустриализации экономики Таджикистана.

3. Анализ внешнеторгового оборота страны, согласно таможенной статистике Республики Таджикистан за 2021-2022 годы, показывает, что импорт товаров (4,2-5,2 млрд. долл. США) по сравнению с экспортом страны (1,8-2,3 млрд. долл. США) почти в 2,5 раза больше, что дает основание принять меры по повышению конкурентоспособности отечественной продукции и росте импортозамещающих товаров (см. Таблицу 1) [3].

Таблица 1.

**Общие итоги внешней торговли Республики Таджикистан
за 2021 - 2022 гг. (тыс.дол.США)**

Показатель	2021 г.	2022 г.	2022 г. в % к 2021 г.
Экспорт	1 786 916	2 330 041	130,39
Импорт	4 217 794	5 182 866	122,88
Сальдо	-2 430 878	-2 852 825	
Коэффициент покрытия импорта экспортом, в %	42,37	44,96	

Поскольку, из 97 наименований Товарной номенклатуры внешнеэкономической деятельности (ТН ВЭД РТ), в основном начальные 22 вида товарных групп непосредственно связаны с продовольственными товарами и пищевым производством, рассмотрим динамику их импорта. Обращает внимание, что преимущество импорта продовольственных товаров из стран СНГ занимает особое и весомое место: в 2021 году – 724,5 млн.долл.США (доля в общем импорте РТ - 17,2%), а в 2022 году - 860,7 млн.долл.США (доля в общем импорте РТ - 16,6%). Это и естественно, ввиду давних сложившихся торговых отношений, приближенных культур и обычаев в употреблении пищи, гармонизированных требований стандартов качества и т.д.

Однако, напомним, что доля аграрного производства в ВВП Республике Таджикистан в последние годы составляет не менее 22% и занимает лидирующую позицию (поэтому и называется аграрно-индустриальная экономика) (Таблица 2) [3].

Таблица 2.

**Импорт Республики Таджикистан по отдельным товарным группам
ТН ВЭД в торговле со странами СНГ за 2021 - 2022 гг. (тыс.дол.США).**

Код ТН ВЭД	Наименование группы	Страны дальн. зарубежья		Страны СНГ	
		2021 г.	2022 г.	2021 г.	2022 г.
01	ЖИВЫЕ ЖИВОТНЫЕ	2 183	600	7 779	6 064
02	МЯСО И ПИЩЕВЫЕ МЯСНЫЕ СУБПРОДУКТЫ	3 746	2 062	7 834	4 713
03	РЫБА И РАКООБРАЗНЫЕ, МОЛЛЮСКИ И ДРУГИЕ ВОДНЫЕ БЕСПОЗВОНОЧНЫЕ	388	760	6 450	11 063
04	МОЛОЧНАЯ ПРОДУКЦИЯ; ЯЙЦА ПТИЦ; МЕД НАТУРАЛЬНЫЙ; ПИЩЕВЫЕ ПРОДУКТЫ ЖИВОТНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ	1 915	1 210	15 986	18 172
05	ПРОДУКТЫ ЖИВОТНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ	493	8	128	323
06	ЖИВЫЕ ДЕРЕВЬЯ И ДРУГИЕ РАСТЕНИЯ; ЛУКОВИЦЫ, КОРНИ И ПРОЧИЕ	11 487	7 016	518	200
07	ОВОЩИ И НЕКОТОРЫЕ СЪЕДОБНЫЕ КОРНЕПЛОДЫ И КЛУБНЕПЛОДЫ	5 680	3 026	4 535	4 730
08	СЪЕДОБНЫЕ ФРУКТЫ И ОРЕХИ; КОЖУРА И КОРКИ ЦИТРУСОВЫХ ИЛИ ДЫНЬ	28 225	37 705	1 218	2 823
09	КОФЕ, ЧАЙ, МАТЕ, ИЛИ ПАРАГВАЙСКИЙ ЧАЙ, И ПРЯНОСТИ	5 647	6 066	1 664	1 961
10	ЗЛАКИ	4 512	3 775	286 740	363 158
11	ПРОДУКЦИЯ МУКОМОЛЬНО-КРУПЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	376	846	26 638	33 720
12	МАСЛИЧНЫЕ СЕМЕНА И ПЛОДЫ; СОЛОМА И ФУРАЖ	1 913	2 901	6 973	10 404
13	ШЕЛЛАК ПРИРОДНЫЙ НЕОЧИЩЕННЫЙ;	47	146	24	15
14	РАСТИТЕЛЬНЫЕ МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИЗГОТОВЛЕНИЯ ПЛЕТЕННЫХ ИЗДЕЛИЙ	6	50	1 442	343
15	ЖИРЫ И МАСЛА ЖИВОТНОГО ИЛИ РАСТИТЕЛЬНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ	1 743	2 855	146 261	169 957
16	ГОТОВЫЕ ПРОДУКТЫ ИЗ МЯСА, РЫБЫ ИЛИ РАКООБРАЗНЫХ, МОЛЛЮСКОВИЛИ	5 482	6 663	5 180	11 309
17	САХАР И КОНДИТЕРСКИЕ ИЗДЕЛИЯ ИЗ САХАРА	65 543	88 891	38 441	25 918
18	КАКАО И ПРОДУКТЫ ИЗ НЕГО	2 580	8 392	31 531	34 383

19	ГОТОВЫЕ ПРОДУКТЫ ИЗ ЗЕРНА ЗЛАКОВ, МУКИ, КРАХМАЛА ИЛИ МОЛОКА; МУЧНЫЕ КОНДИТЕРСКИЕ ИЗДЕЛИЯ	8 547	13 172	57 545	65 909
20	ПРОДУКТЫ ПЕРЕРАБОТКИ ОВОЩЕЙ, ФРУКТОВ, ОРЕХОВ ИЛИ ПРОЧИХ ЧАСТЕЙ РАСТЕНИЙ	1 651	2 878	11 464	15 708
21	РАЗНЫЕ ПИЩЕВЫЕ ПРОДУКТЫ	4 342	5 523	26 911	34 459
22	АЛКОГОЛЬНЫЕ И БЕЗАЛКОГОЛЬНЫЕ НАПИТКИ И УКСУС	4 186	3 972	39 273	45 353
	Всего:	160692	198517	724535	860685

Анализ Таблицы 2 показывает, что из 22 наименований товарных групп, относящихся к продовольственным товарам, 14 наименований имеют показатели импорта от 10,0 до 367,0 млн. долл. США. Данный показатель – факт зависимости Республики Таджикистан в наименованиях отдельных групп товаров в достаточно высоких объемах. Вместе с тем, подтверждается о зависимости не только в импорте товаров в целом, но и конкретно в продовольствии, недостаточности производства ее внутри страны, отечественной доступности в них и самой обеспеченности продовольственной безопасности Республики Таджикистан.

Выводится, что сегодня производство продовольственных товаров, несмотря на лидирующее положение в ВВП, является одной из ведущих и перспективных отраслей в экономике Таджикистана, сильно зависит от ее увеличения и переработки. Из данного экскурса, и в контексте о ходе реализации Программы быстрой индустриализации Республики Таджикистан и Матрицы действий Программы быстрой индустриализации Республики Таджикистан на 2020–2025 годы следовало бы уделить также больше внимания на развитие пищевой промышленности и переработку продовольственных товаров, время от времени проводить подробный анализ складывающейся ситуации.

3. Проанализируем несколько групп товаров по отдельности для обобщения наших взглядов и предложений. Например:

✓ группа 15 - «Жиры и масла животного или растительного происхождения и др.» - импорт в 2022 году составил почти 172,8 млн долларов США (в 2021 году - 148,0 млн долларов США). С каждым годом рост импорта составляет более 15% (например, в 2018 году - 83,0 млн долларов США).

✓ Анализ показывает, что в 2022 году было импортировано из данной группы товаров, в основном «Подсолнечное и хлопковое масло» (подгруппа 1512) на сумму 72,5 млн. долларов США (в 2021 году – 82,3 млн.долл.США), а «Маргарин» (подгруппа 1517) - на 76,3 млн. долларов США (в 2021 году – 53,1 млн.долл.США). Если серьезное внимание будет уделено росту и модернизации производства хлопкового масла (например, предприятия в г. Душанбе, г.Бохтар), то производство подсолнечного масла и маргарина при низких затратах должно быть увеличено на национальном уровне за счет расширения пахотных земель и переработки животного жира при содействии соответствующих министерств и ведомств. В частности, остатки подсолнечника могут быть использованы для производства пектина (полисахарид, который ежегодно импортируется в Таджикистан более чем на 2,0 млн. долларов США). Пектин кроме как импортозамещающий продукт, может также использоваться для развития фармацевтической, кондитерской и пищевой промышленности, и в будущем в качестве экспортного продукта. Научные наработки в Таджикистане есть и разработанная новая технология получения пектина учеными НАНТ является одной из самых современных.

✓ Группа 19 - «Готовые продукты из зерна злаков, муки, крахмала или молока; мучные кондитерские изделия». В 2022 году импорт продуктов данной группы составил 79,1 млн долларов США (в 2021 году - 66,1 млн долларов США, в 2018 году - 40,9 млн долларов США). 31 октября 2023 года при открытии 9-го завода по производству макаронных изделий, было отмечено, что теперь удовлетворяется 68% потребности отечественной продукцией [4]. Внутреннее производство макарон (подгруппа 1902 - импорт 22,4 млн. долларов США) в определенной степени налажено, но по качеству оно не конкурирует с иностранными макаронами. Народ всё ещё отдаёт предпочтение импортным макаронным изделиям, что общеизвестно. Необходимо усилить отраслевые

лаборатории и контроль со стороны уполномоченных органов (Комитет по безопасности пищевых продуктов при Правительстве Республики Таджикистан) и ввести международные требования, стандарты сертификации продукции. Также, следовало бы обратить внимание на производство готовых пищевых продуктов из муки (подгруппа 1901 - импорт 17,4 млн долларов США) и кондитерских изделий, таких как кексы, печенье, вафли (подгруппа 1905 - импорт 38,7 млн долларов США).

4. В представленном заключении мы рассмотрели и проанализировали несколько групп импортных товаров с точки зрения суммарного выражения. Точность анализа в отношении каждой товарной категории (а не только группы товаров или ее подгрупп) требует обширной экспертной работы для выработки предложений и выводов относительно других товарных категорий. Нам необходимо систематически планировать и связывать научные достижения и производственные технологии на государственном уровне и считать ее современным требованием.

С этой целью и для достижения четвертой цели стратегии развития страны необходимо также постепенно решать ряд важных стратегических вопросов (мы имеем в виду только те, которые связаны с наукой и техникой);

➤ определить и представить приоритетные направления промышленного развития Республики Таджикистан в сотрудничестве с министерствами экономики и развития, промышленности и новых технологий, здравоохранения и сельского хозяйства на ближайшие 5-10 лет;

➤ предусмотреть темы исследований и разработок в этих областях и сосредоточить внимание на приоритетные области промышленного развития;

➤ научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР) в соответствии с этими целями и приоритетами оснастить современной материально-технической базой.

Эти мероприятия будут направлены на развитие промышленности, создания новых отечественных продуктов и реализацию Программы ускоренной индустриализации Республики Таджикистан и Матрицы действий Программы ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы, что также будет способствовать решению обеспечения продовольственной безопасности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУР

1. Закон РТ от 29.12.2010 года №671 «О продовольственной безопасности»
2. Пресс-служба Президента РТ. Asia-plus. asiaplustj.info.
3. Статистика внешней торговли РТ. Экспресс-информация об экспорте и импорте важнейших товаров РТ. <https://customs.tj>.
4. <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20231031/kakie-novie-obekti-v-dushanbe-otkril-segodnya-prezident>.
5. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025гг.
6. Матрица действий Программы ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы.
7. Постановление Правительства РТ «О Государственной программе развития экспорта Республики Таджикистан на период до 2015 года» (2006г.).
8. Закон РТ «О безопасности пищевых продуктов» (№ 890, 2012 г.).
9. Постановление Правительства РТ «О Совете по продовольственной безопасности при Правительстве Республики Таджикистан» (2011г.)
10. Каюмов Н.К. К вопросу об угрозах экономической безопасности Таджикистана. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2006. -№1.

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ СТРАН СНГ В УСЛОВИЯХ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ

Попов Николай Анатольевич – к.э.н., доцент, начальник отдела по подготовки научных и научно-педагогических кадров Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Якубова Каринэ Георгиевна – к.э.н., ст. преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений, Таджикского государственного финансово-экономического университета

Алиева Зарагул – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Актуальность статьи заключается в том, что на сегодняшний день сельское хозяйство является одной из важнейших отраслей экономики современного общества. Данная сфера экономики способствует также удовлетворению продовольственной нужды всего государства. В этих условиях перед сельским хозяйством стоит задача импортозамещения, которая позволит в значительной мере минимизировать эффект политического кризиса.

Ключевые слова: сельское хозяйство, импортозамещение, экономика, государственная программа, кризисные явления, кризис, антикризисный потенциал.

РУШДИ СИЁСАТИ КИШОВАРЗИИ КИШВАРҶОИ ИДМ ДАР ШАРОИТИ ВОРИДОТИВАЗКУНИ

Муҳимияти мақола дар он аст, ки имрӯз кишоварзӣ яке аз бахшҳои муҳимтарини иқтисодиёти ҷомеаи муосир мебошад. Ин соҳаи иқтисодиёт ҳам барои қонеъ гардондани талаботи тамоми давлат ба озукаворӣ ёрӣ мерасонад. Дар ин шароит дар назди хоҷагии кишлук вазифаи иваз кардани воридот меистад, ки ин таъсири кризиси сиёсиро хеле кам мекунад.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, воридотивазкунанда, иқтисод, барномаи давлатӣ, падидаҳои бӯхронӣ, бӯхрон, иқтисодии зиддибӯхронӣ.

DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL POLICY OF THE CIS COUNTRIES IN THE CONDITIONS OF IMPORT SUBSTITUTION

The relevance of the article lies in the fact that today agriculture is one of the most important sectors of the economy of modern society. This sector of the economy also helps meet the food needs of the entire state.

In these conditions, agriculture is faced with the task of import substitution, which will significantly minimize the effect of the political crisis.

Key words: agriculture, import substitution, economy, government program, crisis phenomena, crisis, anti-crisis potential.

Перспективной стратегией экономического развития страны, ее аграрного рынка признано импортозамещение. За последние несколько лет Республика Таджикистан активно проводит мероприятия по выпуску импортозамещающей продукции аграрного сектора, тем самым обеспечивая как внутренний, так и внешний продовольственный рынок. И в подтверждении этому, наш глубокоуважаемый Лидер Нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон принял участие в церемонии открытия новых цехов сельскохозяйственного назначения Согдийской области в марте этого года [2].

Импортозамещение в агропромышленном комплексе является важнейшим условием продовольственной безопасности страны.

В последние годы предпринимались серьезные шаги по развитию отечественного аграрного производства. Помимо уже существующих мер, таких как субсидирование кредитов и реализация региональных программ, с 2013 года были введены новые направления, также была принята Государственная программа содействия экспорту и импортозамещению в Республике Таджикистан на 2016-2020 гг., которая разработана для создания благоприятных условий реализации государственной внешнеэкономической политики, и повышение конкурентоспособности отечественной продукции на внутреннем и внешних рынках направленной на увеличение объемов экспорта, снижение доли потребительских товаров и услуг в общем объеме импорта.

В рамках данной Программы выполняться нижеследующие стратегические задачи, определенные Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года:

- снижение зависимости от импорта базовых продуктов питания;

- обеспечение роста производства экспортной и импортозамещающей продукции за счет мер по содействию потенциальным экспортерам и инвесторам, предоставление эффективных механизмов поддержки и стимулирования отечественных производителей и экспортеров товаров и проведение необходимых реформ в реальном секторе;

- создание современных логистических центров и расширение международных коммуникационных, транспортных и экономических коридоров;

- обеспечение роста импортозамещающего и экспортного производства за счет мер по содействию потенциальным экспортерам и инвесторам, развитию кооперации, цепочек добавленной стоимости и кластеризации.

Выбор стратегических направлений экспорта, обладающих конкурентными преимуществами, обоснован с учетом анализа перспективных ниш и целевых рынков. Перспективы в импортозамещении, имеющиеся возможности создания с нуля, возрождения или наращивания мощностей на внутреннем рынке, предопределили

Политика импортозамещения не является чем-то принципиально новым ни для Таджикистана, ни для целого ряда других стран СНГ. Как правило, политика импортозамещения активно реализуется в целях сокращения зависимости от импорта, обеспечения развития в стране высокотехнологичных и конкурентоспособных производств.

В настоящее время, в связи с обострением международной обстановки, введением рядом стран санкций против России, в нашей же стране из-за солидарности с РФ активизировался процесс импортозамещения, в том числе на уровне аграрной политики.

В постсоветское время в стране в рамках импортозамещения было освоено производство целого ряда высокотехнологичной и технически сложной продукции, в том числе сельхозназначения. Это стало возможно благодаря достаточно высокому уровню развития технологий, наличию в стране высококвалифицированных специалистов в соответствующих отраслях. Данные факторы, безусловно, будут способствовать успешному осуществлению политики импортозамещения и на современном этапе развития экономики.

С точки зрения обеспечения национальной безопасности и развития экономики наиболее значимыми направлениями импортозамещения в гражданских отраслях экономики сегодня могут считаться:

- развитие аграрно-промышленного комплекса;
- производство программного обеспечения, необходимого для функционирования важнейших сфер экономики;
- производство продукции двойного назначения [3].

В рамках нашего исследования аграрной политики отдельных стран СНГ, хотелось в качестве примера привести ряд стран специализирующихся , в государственной социально-экономической политике, нацеленной на темпы роста реального ВВП и повышение заработной платы. Инструменты этой политики ориентированы на стимулирование внутреннего спроса, а как известно, государственная поддержка аграрного сектора является одним из ее основных элементов. Акцент на сельском хозяйстве во многом объясняется политическими причинами и наличием цепочек добавленной стоимости, которые позволяют направлять поддержку сельского хозяйства в пищевую и машиностроительную отрасли. Реализация государственной аграрной политики возложена в основном на Министерство сельского хозяйства - главный государственный регулятор в агропродовольственном секторе. Так, ежегодно Минсельхоз устанавливает предельные цены на сельскохозяйственную продукцию (урожай), закупаемую для государственных нужд (перечень продукции устанавливается ежегодно) [1].

Движущей силой развития потенциала сельского хозяйства и пищевой отрасли в России является государственная политика импортозамещения. Такая политика неэффективна и затратна с экономической точки зрения, но она, безусловно, должна увеличить производство отдельных агропродовольственных товаров (т.е. фруктов, овощей, мясомолочной продукции). Также, возможно некоторое положительное влияние на отрасли, связанные с сельским хозяйством. Хотя покрытие пробелов на внутреннем

рынке производством свинины, овощей и фруктов может быть быстрым, развитие производства сельскохозяйственных ресурсов, говядины и молочных продуктов потребует времени. Ожидается значительный рост в агропродовольственном секторе. Реструктуризация сельскохозяйственных земель и повышение производительности, которая ниже среднего показателя стран с аналогичными агроклиматическими условиями, позволит сократить разрыв между фактом и потенциалом сектора. Россия, вероятно, усилит производство и экспорт зерновых и масличных культур, которые имеют естественное конкурентное преимущество.

Сельскохозяйственная политика и стратегии развития Армении на 2014–2025 годы определены в Политике устойчивого развития сельского хозяйства и сельских районов (SARD), которая в настоящее время находится в процессе утверждения Правительством Республики Армения. Эта политика во многом построена на SARD 2010–2020, но в свете последних политических и экономических событий, в частности, вступления в Евразийский экономический союз, она направлена на содействие плавному переходу к Таможенному союзу [4]. Правительство Армении избрало либеральный путь поддержки агропродовольственного сектора, предпочитает не вмешиваться в рыночную деятельность и не устанавливает никаких ценовых ограничений на сельскохозяйственную продукцию. Вместо этого оно может установить некоторые налоги (косвенные) или тарифы для поддержки местных производителей сельскохозяйственной продукции и стимулирования местной переработки. Распространенным и широко используемым механизмом поддержки являются прямые субсидии фермерам и выделение денег на внутривладельческую реструктуризацию и поддержку [5].

Министерство сельского хозяйства Грузии как главное учреждение, ответственное за разработку сельскохозяйственной политики, представило новую «Стратегию развития сельского хозяйства на 2014–2020 годы». Согласно этой стратегии, существует семь основных целей, таких как:

- ✓ повышение конкурентоспособности сельских предпринимателей;
- ✓ институциональное развитие;
- ✓ мелиорация и плодородие почв;
- ✓ региональное и отраслевое развитие – развитие цепочки создания стоимости;
- ✓ обеспечение продовольственной безопасности;
- ✓ безопасность пищевых продуктов, ветеринария и защита растений;
- ✓ изменение климата, окружающая среда и биоразнообразие.

Аграрная политика в Казахстане реализуется в соответствии с Программой развития агропромышленного комплекса Казахстана на 2013–2020 годы «Агробизнес-2020». Основной стратегической целью политики является создание условий для повышения конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий, чтобы они стали более прибыльными и менее рискованными. Существует 4 основных направления государственной политики в сельском хозяйстве:

- ✓ финансовая реструктуризация;
- ✓ улучшение доступности товаров, работ и услуг для сельскохозяйственных производителей;
- ✓ развитие систем государственной поддержки сельскохозяйственных производителей;
- ✓ повышение эффективности систем государственного регулирования в сельском хозяйстве.

Узбекистан является одним из крупнейших производителей и экспортеров хлопка в мире. В то время как важность хлопка значительно снизилась, а другие продукты сельскохозяйственного сектора, такие как зерно, фрукты и овощи, поддерживают устойчивый рост сельскохозяйственной отрасли в Узбекистане. В 2017 году была принята Стратегия развития Узбекистана на 2017–2021 годы, а Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев подписал указ «О Стратегии развития Узбекистана». Документом утверждена Стратегия развития пяти направлений Узбекистана на 2017–2021 годы, которая была разработана по итогам всестороннего изучения актуальных вопросов (в том числе сельского хозяйства), анализа действующего законодательства,

правоприменительной практики, лучших международных практик и общественного обсуждения. Вопросы, связанные с развитием сельского хозяйства, выделены в Стратегии под названием «Модернизация и интенсивное развитие сельского хозяйства», которая, в свою очередь, включает в себя следующие задачи:

1. расширение производства экологически чистой продукции, достижение значительного увеличения экспортного потенциала;
2. диверсификация сельскохозяйственного производства;
3. поощрение и создание благоприятных условий для развития фермерских хозяйств;
4. реализация инвестиционных проектов, связанных с сельской инфраструктурой;
5. проведение НИОКР, направленных на создание и внедрение новых сортов сельскохозяйственных культур и пород животных с высокой продуктивностью;
6. принятие системных мер по смягчению негативного воздействия изменения климата и высыхания Аральского моря на развитие сельского хозяйства и жизнедеятельности населения[6].

Анализируемые страны имеют общее наследие и начали переход к рыночной экономике с одинаковых отправных точек. Этот факт позволяет утверждать, что для стран СНГ возможно выделение типичных элементов окружающей среды. В каждой стране привносятся уникальные элементы, определяющие специфику окружающей среды. Происхождение особенностей агропродовольственного сектора определяется разнообразием избранных реформ и национальной аграрно-продовольственной политики, направлениями внешней политики, географическим положением, геологическими и климатическими условиями и т. д.[3].

Важнейшие направления национального агропродовольственного сектора с наибольшим потенциалом развития в ближайшем будущем различаются по странам СНГ. Каждая страна СНГ имеет хороший потенциал для развития в ближайшем будущем. В странах СНГ существует множество возможностей для ускорения роста производительности и доходов в сельской местности, что связано с необходимостью модернизации сельскохозяйственных технологий; более эффективное использование оросительной воды; внедрение климатически устойчивых агрономических систем; и инвестиции в знания и потенциал фермеров для более эффективного применения усовершенствованных методов и принципов ведения бизнеса.

Литература

1. Ахрамович В., Чубрик А., Шиманович Г. (2015) Страновой отчет AGRICISTRAD: Беларусь. Исследовательский центр Института приватизации и управления, Беларусь.
2. <https://tj.mir24.tv/news/141567> - Новости Таджикистана – МТРК «МИР» дата обращения 11.12.23; 20:51
3. Всемирный банк «Торговля в переходный период» Экономический обзор Европы и Центральной Азии (май) Вашингтон, округ Колумбия: Всемирный банк. Дой: 10.1596/978-1-4648-1113-5. Лицензия: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO.
3. Дроздз Ю., Голубевайте Л., Юркенайте Н., Криевина А., Волков А.: Макроэкономический контекст агропродовольственного сектора восточных соседей Европейского Союза.
4. Урутян В., Ерицян А., Мнацаканян Х. Страновой отчет: Армения. Ереван: Международный центр исследований и образования в области агробизнеса.
5. ФАО: Оценка секторов сельского хозяйства и развития сельских районов в странах Восточного партнерства: Республика Армения. Получено с <http://www.fao.org/docrep/field/009/aq670e/aq670e.pdf>
6. Республика Узбекистан: Программа стратегических возможностей страны. Получено: <https://www.gtai.de/GTAI/Content/DE/Trade/Fachdaten/PRO/2017/05/Anlagen/PRO201705085000.pdf?v=1>

Интернет-ресурсы

7. <http://www.nationsonline.org/oneworld/maps.htm>
8. <http://data.worldbank.org/>
9. <http://www.armstat.am/en/>
10. <http://www.stat.gov.kz>

РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА АФЗАЛИЯТҲОИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Наимов Б.Қ. - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи менеҷмент ва ташиқи сайёҳии ДДБ ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 013.19.87.87. naimov-1987@bk.ru

Ин мақола афзалиятҳои асосии «иқтисоди рақамӣ» ва хусусиятҳои хоси онро баррасӣ мекунад. Илова бар ин, мафҳуми «иқтисоди рақамӣ» аз нуқтаи назари меъёрӣ ва тафсири илмӣ муайян шуда, ҷузъҳои асосии он нишон дода шудаанд. Танзими ҳуқуқии иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаҳо ва ҳадафҳои рушди он муайян карда шудаанд. Ҳолати рушди иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мавқеи давлат дар сатҳи рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ таҳлил карда шуда, самтҳои асосии ояндадори рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, амалиёти тиҷоратӣ, иқтисоди интернет, иттилоот, амалиёти тиҷорати электронӣ, моделҳои хидматрасонии фардӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ПРЕИМУЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются основные преимущества «цифровой экономики» и ее специфические особенности. Кроме того, определено понятие «цифровая экономика» с точки зрения регулирования и научной интерпретации, показаны ее основные составляющие. Определены правовое регулирование цифровой экономики в Республике Таджикистан, задачи и цели ее развития. Проанализировано состояние развития цифровой экономики Республики Таджикистан, положение государства на уровне развития информационных и телекоммуникационных технологий, а также основные перспективные направления развития цифровой экономики в Республике Таджикистан. определенный.

Ключевые слова: цифровая экономика, бизнес – операции, интернет – экономика, информация, операции электронной коммерции, модели персонализированного обслуживания, информационные и телекоммуникационные технологии.

DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND ITS ADVANTAGES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the main advantages of the "digital economy" and its specific features. In addition, the concept of "digital economy" is defined from the point of view of regulation and scientific interpretation, and its main components are indicated. Legal regulation of the digital economy in the Republic of Tajikistan, tasks and the goals of its development have been determined. The state of development of the digital economy of the Republic of Tajikistan, the position of the state at the level of development of information and telecommunication technologies have been analyzed, and the main future directions of the development of the digital economy in the Republic of Tajikistan have been determined.

Key words: digital economy, business - operations, Internet - economy, information, electronic commerce operations, personalized service model, information and telecommunication technologies.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи нахустини Шурои илм, маориф ва инноватсия зарурати дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро чунин таъкид намуданд, ки замони муосир талаб мекунад, ки тамоми равандҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ тавассути истифода аз технологияҳои рақамӣ ва иттилоотиву иртиботӣ дар заминаи инфрасохтори иттилоотӣ роҳандозӣ карда шаванд [1, с.8]

Дар шароити муосир ва муносибатҳои зудрушдбандаи иқтисоди бозорӣ, инчунин марҳила ба марҳила татбиқ гардидани иқтисодиёти рақамиву инкишофи тиҷорати электронӣ масъалаи мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ ва тавсеаи истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ барои таъмини рушди устувори иқтисоди

миллӣ бисёр муҳим аст, зеро дар вазъияти зудтағйирёбандаи муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсии ҷаҳон хавфҳои эҳтимолии иқтисодию молиявӣ зиёд гардида, ба устувориҳои макроиқтисодӣ ва молиявӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар шароити имрӯзаи иқтисоди бозорӣ, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ байни давлатҳо, инчунин рақамикунонии соҳаҳои хоҷагӣ халқӣ мамлакат бо суръат рушд ёфта, масъалаи ташкили низоми устувори пардохтӣ, ки яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Қайд намудан зарур аст, ки дар шароити муосир рақамикунонии иқтисодиёт ва дар мафкураи ҷомеа ҷой додани он хеле муҳим аст, чунки така ба технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва идоракунии самараноки иқтисодиёт боқӣ мемонад [2, с. 17,18].

Тавре, ки маълум аст иқтисоди рақамӣ як шабакаи умумиҷаҳонии фаъолиятҳои иқтисодӣ, муомилоти тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои касбӣ мебошад, ки аз ҷониби технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) дастгирӣ карда мешаванд. Онро метавон ба таври мухтасар ҳамчун иқтисоди рақамӣ тавсиф кард. Дар рӯзҳои аввали худ, иқтисодиёти рақамиро аз сабаби вобастагии худ аз пайвасти интернет баъзан иқтисодиёти интернет, иқтисодиёти нав ё веб – иқтисод номида мешуд. Бо вучуди ин, иқтисоддонҳо ва раҳбарони ташкилотҳои тиҷорати бар он назаранд, ки иқтисоди рақамӣ нисбат ба иқтисоди интернет пешрафтатар ва мураккабтар аст, ки тибқи як таъриф танҳо маънои арзиши иқтисодии аз Интернет гирифташударо дорад. Дар сатҳи байналмилалӣ, иқтисоди рақамӣ як фазои шабакавӣ ва системавӣ ташкилшуда мебошад, ки сохтори муносибатҳои байни субъектҳои хоҷагидорӣ аст, ки он бахши эҷод ва истифодаи иттилоот, технология ва маҳсулоти нав, хадамоти телекоммуникатсионӣ, тиҷорати электронӣ, бозорҳои электронӣ, хидматрасонии дурдаст ва ҷузъҳои дигарро дар бар мегирад. Гарчанде ки имрӯз баъзе одамон технологияро барои иҷрои вазифаҳои гуногун дар компютер истифода мекунанд, аммо иқтисодиёти рақамӣ пешрафтатар аст. Зеро, ин на танҳо дар бораи истифодаи компютер барои иҷрои вазифаҳо, ки ба таври анъанавӣ дастӣ ё дар дастгоҳҳои аналогӣ анҷом дода шуда, илова бар ин, ин истилоҳ қобилияти истифодаи технологияро барои иҷрои вазифаҳо ва машғул шудан ба фаъолиятҳо, ки дар гузашта ғайриимкон буданд, инъикос мекунанд. Чунин имкониятҳо барои ташкилотҳои мавҷуда ва инсонҳо барои бештар кор кардан, бештар кор кардан, ва ба таври дигар кор кардану чизи нав эҷод кардан шароит фароҳам меоварад[3, с. 39,40].

Иқтисоди рақамӣ ин технологияҳоро ҳам ба таври инфиродӣ ва ҳам ба таври мувофиқ барои аз нав кор кардани табодули анъанавӣ ва эҷоди технологияҳои нав истифода мекунанд. Иқтисоди рақамӣ як истилоҳи чатриест, ки барои тавсифи бозорҳои истифода мешавад, ки ба технологияҳои рақамӣ тамаркуз мекунанд. Онҳо маъмулан тиҷорати мол ё хидматҳои иттилоотиро тавассути тиҷорати электронӣ дар бар мегиранд. Илова бар ин, таъсири иқтисодиёти рақамӣ берун аз молҳо ва хидматҳои иттилоотӣ ба дигар соҳаҳои иқтисод ва умуман тарзи зиндагӣ зуд паҳн мешавад. Рушди дастгоҳҳои мобилӣ, бахусус, доираи интернетро дар ҷомеа хеле васеъ кардааст. Аз ин рӯ, масъалаҳои рақобат, ки дар иқтисодиёти рақамӣ ба миён меоянд, дар масъалаҳои рақобат аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Рақобат дар бозорҳои бузурги рақамӣ аксар вақт шаклҳои хеле фарқкунандаро дорад.

Аввалан, рақобат байни моделҳои тиҷоратӣ ё платформаҳо умуман аз рақобат дар доираи модели тиҷорати муҳимтар аст. Ба ибораи дигар, бартарӣ ё ҳатто монополияи платформаҳои интернетӣ қариб ҳамеша муваффақияти тиҷоратро меорад.

Дуҷум, бозорҳои рақамӣ аксар вақт бо таъсири пурқуввати шабакавӣ ва сарфаи миқёс тавсиф мешаванд, ки ин хусусияти рақобатро тавассути бартарӣ афзоиш медиҳанд.

Сеюм, бисёре аз бозорҳои рақамӣ дучониба ҳастанд, бинобар ин ҳадди аққал ду гурӯҳи корбарон аз истифодаи платформаи рақамӣ манфиат мегиранд. Масалан, муҳарриқҳои ҷустуҷӯ ҳам аз ҷониби шахсони алоҳида барои дастрасӣ ба иттилоот дар Интернет ва ҳам аз ҷониби табиғгарон барои дастрасӣ ба тамошобинон истифода

мешаванд. Чаҳорум, бозорҳои рақамӣ бо суръати баланди сармоягузори ва навоарӣ тавсиф мешаванд, ки боиси пешрафти босуръати технологӣ дар саноат мешаванд. Рақобат дар бозорҳои рақамӣ таърихан аксар вақт давравӣ буда, ширкатҳои муваффақ метавонад қудрати назарраси бозорро ба даст орад, аммо ин бартарият метавонад ба давраи навбатии навоарӣ осебпазир бошад. Иқтисодии рақамии рушдбанда имкони тавлиди пажӯҳишҳо ва пешрафтҳои нави илмӣ, афзоиши ҷойҳои корӣ ва рушди иқтисодиро ба миён меоварад.

Оиди мафҳуми иқтисодии рақами андешаҳои гуногун вучуд дошта, баъзе олимони иқтисодии рақамӣ (электронӣ) – ро иқтисодии муайян мекунад, ки хусусияти хоси он қонеъ гардонидани талаботи ҳамаи иштирокчиёни он тавассути истифодаи иттилоот, аз ҷумла иттилооти шахсӣ мебошад. Ин ба шарофати рушди технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ ва молиявӣ, инчунин мавҷудияти инфрасохтор имконпазир мегардад, ки дар яққоягӣ имкони ҳамкории ҳамҷонибаи ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодиро дар ҷаҳони гибридӣ таъмин мекунад: субъектҳо ва объектҳои раванди эҷод, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молу хадмот. Тибқи таърифи Бонки Ҷаҳонӣ, иқтисоди рақамӣ як системаи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки ба истифодаи технологияҳои рақамии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ асос ёфтааст. Баъзе олимони се ҷузъи асосии иқтисодии рақамиро муайян мекунад. иқтисод: инфрасохтор, аз ҷумла сахтафзор, нармафзор, телекоммуникатсия ва ғайра [4, с. 24,26].

Хусусиятҳои асосии иқтисодии рақамӣ аз рӯи инҳо муайян карда мешаванд:

- фаъолияти иқтисодӣ ба платформаҳои иқтисоди "рақамӣ" нигаронида шудааст;
- моделҳои хидматрасонии фардӣ;
- ҳамкории мустақими байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон;
- паҳншавии иқтисодии муштарак;
- нақши калони саҳми иштирокчиёни алоҳида.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди иқтисодии рақамиро бо татбиқи технологияҳои ахборӣ идора намуда, аз ҷумла, роҳҳои таъмини беҳатарию онро низ коркард намудаанд. Истифодаи технологияи рақамӣ имкон медиҳад, ки муоширати инсоният дар дилхоҳ макон ва замон ба осонӣ сурат гирифта, ҷараёни хароҷотҳои алоқавӣ сарфа карда шуда, тавассути технологияҳои иттилооти маблағҳои зарурӣ дар муҳлати кутоҳ ба мақсадҳои муайян ирсол карда шавад.

Ин гуфтаҳо бори дигар исбот менамоянд, ки масоили гузариш ба иқтисодии рақамӣ дар меҳвари тавачҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни он аҳамияти рӯзмарра касб намудааст.

Рушди муосири соҳаи технологияҳои иттилоотӣ яке аз омилҳои муҳимтарини фаъолияти самараноки иқтисодии мамлакатҳо ва таъмини талаботи аҳоли ба шумор меравад. Ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ бо мавҷудияти инкишофи сармояи зеҳнӣ, иқтисодии баланди илмӣ, низоми давлатии дастгирии коркарди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, рақамикунони иқтисодӣ таъмин карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули босуръати ҷомеаи иттилоотӣ ба назар мерасад, ки ҷузъҳои асосии он: инфрасохтори иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ; дастгирии танзимкунанда; воситаҳои иттилоотӣ, нармафзор ва системаи ташкили идоракунӣ он баҳисоб меравад. Барномаи рушди иқтисоди рақамӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ нигаронида шуда, шароит фароҳам меоварад, ки имкониятҳои нав барои беҳбуди зиндагии тамоми табақаҳои иҷтимоии аҳоли мусоидат намояд. Дар робита ба ин, барномаи миллии рушди иқтисоди рақамӣ таҳияи самтҳои рушди ташаккул ва нигоҳдории хусусиятҳои мусоиди ташкилӣ, инфрасохторӣ ва меъёриҳои салоҳияти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳибкорӣ дар шароити сохтори нави иқтисодии рақами мебошад [5, с. 18,20].

Иқтисодӣ дар ҳар як марҳилаи рушди иҷтимоию таърихи айнан як навъ фазои рақамиро ифода мекард, ки мантиқӣ ва фаҳмо аст. Нишондиҳандаҳои самарабахши ҳар як корхона, ҳамчунин истилоҳоти иқтисодӣ бо рақамҳо ифода ёфтаанд. Ҷоида, зиён,

хароҷот, даромад, маблағ ва меъёри андоз, манбаи андоз, меъёри таваррум, касри буҷет (профисит), ҳаҷми ММД, меъёри асосӣ ва ғайра.

Марҳилаи ҳозираи иқтисоди рақамӣ, пеш аз ҳама, ташаккули ҷомеаи инноватсионии иттилоотиро дар назар дорад.

Ин муҳит ба инҳо асос ёфтааст:

- истифодаи асърҳои нави рақамӣ
- виртуалии муносибатҳои иқтисодӣ;
- кам кардани талабот ба инфрасохтори бузурги нақлиётӣ;
- кам кардани хароҷоти тиҷоратӣ;
- аз байн рафтани бозорҳои анъанавӣ ва ғайра.

Иқтисодиёти рақамӣ аслан ин системаи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки ба эҷод, тақсим ва татбиқи технологияҳои рақамӣ ва ҳисоббарорӣ ва муносибан маҳсулоти ба он алоқаманд асос ёфтааст.

Ин раванд пеш аз ҳама ба инҳо таъсир мерасонад:

- ба фаъолияти ширкатҳо;
- тарзи зиндагӣ, таҳсилот, шуғли одамон;
- механизми ҳамкории давлат ва шахрвандон, аз ҷумла гирифтани хизматҳои гуногуни муҳими иҷтимоӣ.

Дар шароити имрӯз бисёре аз маҳсулоти молиявӣ (қарзҳо, сармоягузорӣ, пардохтҳо ва ғайра) тавассути интернет ё алоқаи мобилӣ бароҳ монда мешаванд. Бо пардохти андоз, хизматрасонии манзилию коммуналӣ аз тариқи смартфон, дархости қарз тавассути пешниҳоди ариза дар вебсайти бонк ё онлайн хариди саҳмияҳо дар биржа дигар ҳеҷ касро ба ҳайрат намеоварад, зеро дастрасӣ ба маълумот дар ҳама ҷо дар ҳама вақт имконпазир аст, шартӣ асосӣ мавҷудият ва хизматрасонии хуби интернетӣ баҳисоб меравад[6, с. 43,46].

Афзалиятҳои иқтисоди рақамӣ тадриҷан ба рушди иҷтимоӣ таъсир расонида, бароҳати муомилотро барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳо зиёд мекунад:

- тиҷорати хурд;
- одамон;
- корхонаҳои миёна ва калон;
- сохторҳои давлатӣ.

Бисёре аз хизматҳо, молҳо ё корхоро дар интернет пайдо кардан, онлайн пардохт кардан ва дар ҷои лозима гирифтани мумкин аст. Ин захира ва вақтро сарфа мекунад.

Дар қатори бартариҳои дигар, дарин самт бартариҳои зеринро бояд таъкид кард:

- Таваҷҷӯҳ ба ниёзҳои муштарӣён – аз интихоби дурусти хизмат бо нархи арзон то ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ.

- Оддӣ гардонидани раванди гирифтани ҳама гуна хизматрасонӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ – ба шарофати рушди технологияҳои электронӣ ва иттилоотӣ, бе ҷалби миёнаравҳо дар раванди хизматрасониҳои электронӣ. Қариб ҳама чизро (аз маҳсулоти ҳӯрокворӣ то чипта, аз имтиёзҳо то шиноснома) тавассути интернет баровардан мумкин аст.

- Кам кардани хароҷоти тиҷорати онлайн – он ширкатҳое, ки ин тағйиротро қабул карда, ба хизматрасонии рақамӣ гузаштанд, ҳолати рушдро таҷриба намуда, раванди фурӯши мустақим дарин ҳолат афзуда, хароҷот барои фурӯш, маркетинг, нақлиёт ва логистика кам мегардад.

- Баланс бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ, васеъ намудани ҷуғрофияи соҳибкорӣ.

Иқтисодиёти рақамӣ сохтори асосие дорад, ки ба иқтисоди ҷаҳони анъанавӣ монанд аст, аммо равандҳо ва стратегияҳое, ки дар он иштирок мекунанд, комилан фарқ мекунанд. Дар муқоиса бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт, ки "иқтисоди рақамӣ" бо бӯҳрони молиявӣ ва иқтисодӣ дар воқеъ бо суръати назаррас тақрибан 10 – 15% дар як сол рушд мекунад.

Иқтисоди рақамӣ дар барабари худ ба "иқтисоди сабз" низ алоқаманди дорад. Миқдори андешаҳои, ки ҳоло ба рушди иқтисод ва ҷомеаҳои ҷаҳонӣ дода мешавад асосан ба ду ҷанбаи потенциали технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) ва мушкилоти устувории экологӣ ишора мешаванд.

Иқтисоди рақамӣ натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ буда, бо тағйир додани равандҳои тиҷоратӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ густариши инноватсияро фароҳам овардааст. Масалан, фурушандагон ба муштариён имкон медиҳанд, ки фармоишҳои худро дар рӯи онлайн ба воситаи интернет ҷойгир кунанд, реклама бо тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ ба роҳ монда шавад, пардохтҳои электронӣ ҷорӣ гардад, ҷамъоварӣ ва таҳлили автоматии маълумот ташкил карда шуда, раванди истеҳсолот дар корхонаҳои саноати рушд ва мамбаҳои молияви афзоиш ёбад [7, с. 284, 286].

Хулоса, ба ақидаи мо рушди иқтисодии рақами дар кишвар дар самт ва соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи мамлакат боис барон хоҳад гардид, ки иқтисоди миллӣ рушд ва механизми хизматрасониҳо такмил дода шавад. Таъкид намудан зарур аст, ки "иқтисоди рақамӣ" иқтисодии интернет ва тиҷоратест, ки онлайн сурат мегирад. Дар шароити бошиддат рушд кардани тамоми муносибатҳои иқтисодии молиявӣ, ҷорӣ гардидани техникаю технологияи муосир, рушди тиҷорати электронии иқтисоди рақамӣ, вусъат ёфтани рақобат байни тамоми субъектҳои иқтисодӣ дар сатҳи дохилию хориҷӣ, васеъ шудани доираи хизматрасониҳои пардохтии ғайринақдӣ зарурати мукамалгардонии мунтазами механизмҳои худ воситаҳои пардохтии ғайринақдӣ дар соҳаҳои мухталифро ба миён меорад.

Адабиёт:

1. Паёми Асосгузори Сулҳу Ваҳдати Милли Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, аз 23 декабри соли 2022
2. Вализода Ш. Ш. Мукамалгардонии низомии пардохтии ғайринақдӣ ҳамчун омилҳои рушди иқтисодии рақамӣ Душанбе – 2023, 16 – 17 с.
3. Наимов Б.Қ. Афзалиятҳои рақамикунонӣ барои иқтисодии миллӣ / Наимов Б.Қ. // «Идоракунии давлатии раванди татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои саноат дар шароити саноатикунонии босуръати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ (29 – уми сентябри соли 2023) – Душанбе, 39 – 44 с.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз 1 декабри соли 2016, №636;
5. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 – 2025, аз 26 октябри соли 2021, №460;
6. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 декабри соли 2019, №642;
7. Наимов Б.Қ. Вазъи соҳаи саноат ва тамоюли рушди он дар вилояти Хатлон. [Матн] / Наимов Б.Қ. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носри Хусрав – Бохтар, 2023. - №1/2(110). - с.284 – 288.

УДК 338.0

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В ОБЛАСТИ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ И ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ

Тураева Мукаддам Турабойевна – к.э.н., старший преподаватель кафедры налог и страхования Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 944400666, Email: muki-88@mail.ru

В статье представлен опыт зарубежных стран в развитие и внедрение энергосбережения. Анализированы мировые и региональные опыты по реализации энергоэффективности.

Ключевые слова: энергосбережение, энергоэффективность, зарубежный опыт, ВИЭ, энергетика.

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ ДАР СОҶАИ САРФАИ ЭНЕРГИЯ ВА САМАРАНОКИИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Дар мақола таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба рушд ва амалигардонии сарфаи энергия оварда шудааст. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ оид ба амалигардонии самаранокии энергетикӣ таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: сарфаи энергия, самаранокии энергетикӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ, МБЭ, энергетика.

FOREIGN EXPERIENCE IN THE FIELD OF ENERGY SAVING AND ENERGY EFFICIENCY

The article presents the experience of foreign countries in the development and implementation of energy saving. World and regional experiences in implementing energy efficiency are analyzed.

Key words: energy saving, energy efficiency, foreign experience, renewable energy sources, energy.

Республика Таджикистан в области энергоэффективности и энергосбережения находится на стадии формирования ее развития, страна практически находится только на начальном этапе.

В связи с этим настоятельно требуется опыт мировых стран в данной тематике, так как в развитых странах имеются все предпосылки для ее применения, основываясь на ее детализированное законодательство, эффективно функционирующий механизм ее управления, который стимулирует основные процессы, институциональные инструменты, взаимодействие государственного и частного сектора экономики и т.д., которые могут быть приемлемы и необходимы в природно-географических и социально-экономических условиях Республики Таджикистан.

Несмотря на то, что Германия является главным потребителем энергии в Европе, даже в мире, доля экспорта энергоносителей составляет 80% от ее собственных потребностей. Еврокомиссией была разработана нормативно-правовые программы в современной политике Германии в области энергоэффективности, которые формируются на основе директив Европейского Союза, а также разрабатывались в рамках международных соглашений, такие как Киотский (1997г.) и Концепции ЕС 20/20/20, предусматривающий:

- стимулирования производства электроэнергии по ВИЭ;
- применения технологий энергоэффективности и возобновляемой энергетики;
- стимулирования использования биомассы.

Функции управления для повышения энергоэффективности в Германии занимают различные министерствами и агентствами: министерством экономики и технологий, министерством по вопросам окружающей среды, защиты природы и безопасности реакторов (вопросы оценки и прогнозирования развития сегментов энергетики), министерством транспорта, строительства и городского развития (энергосбережение новостроек, санация и ремонт старых зданий), а также Германское энергетическое агентство "ДЕНА"⁷.

Сегодня Китай потребляет 20% мирового потребления энергии⁸, второй после США стал лидером по загрязнению атмосферы, объем диоксидов составляет 8,2 миллиарда тонн. Из 20 самых загрязненных городов мира шестнадцать находятся в Китае. Как крупнейший в мире производитель и потребитель, он поглощает сегодня все: уголь (45% мировой добычи), нефть и газ.

Проблемы общества и природы, а также ее комбинирования является стратегическим направлением в Китае, механизмами управления которого являются:

---

⁷ Зарубежный опыт в области энергосбережения и энергоэффективности [Электронный ресурс] // https://studme.org/1510082721635/ekonomika/zarubezhnyy_opyt_oblasti_energoberezheniya_energoeffektivnosti

⁸ VII Петербургский Международный Газовый Форум
https://unecon.ru/sites/default/files/vypusk_2_na_sayt.pdf

нормативное-правовые (законы об охране природных ресурсов); *экологические* (сокращение уровня выбросов газов); *административные* (уголовная ответственность и штрафы); *организационные* (определение лимита на потребления угля) и т.д.

Лидером по использованию ВИЭ в мире является Китай: используемая мощность гидроэнергетики равна всех мощностей выработки Германии и Франции. Исходя из природно-географических условий, страна исследует другие альтернативные источники энергии, такие как ветроэнергетика, которым является основным после угля и воды источником энергии в Китае, например, в 2012 году ветроэнергетика производила больше, чем атомные электростанции в стране. В перспективе развития Китай должен сократить уровень использования угля и увеличить долю ВИЭ в три раза: довести мощность солнечной энергии до 70ГВт; ветроэнергетики до 150ГВт; биоэнергетике 11 ГВт, а также гидроэнергетику до 330ГВт.

Кроме этого, Китай является лидером и созданию и локомотивом ведущих инновационных технологий в области развития энергоэффективности. Более 60% всех солнечных приборов мира готовятся в Китае, турбинные ветряные технологии также производится в Китае и т.д.

Последнее, в условиях глобализации, вышеупомянутое доказывает, что объем ВИЭ по сравнению другими источниками энергии (нефть, газ, уголь, АЭС) растет быстрыми темпами.

На основе возобновляемых источников энергии, так называемой модели будущей энергосистемы, такие страны, как Исландия, Норвегия, Коста-Рика, Парагвай, полностью обеспечивают себя возобновляемой электроэнергией. Кроме того, Новая Зеландия приближается к 80% электроэнергии, вырабатываемой ВИЭ, а к 2025 году доля ВИЭ должна превысить 90%.⁹

Другой, более успешной, страной в сфере энергосбережения и энергоэффективности является Япония. Нефтяные кризисы 1970-х гг. и их последствия стали основными факторами, определившими энергетическую политику Японии – страны, не обладающей богатыми природными ресурсами, и дали толчок развитию национальных энергосберегающих технологий. Проблемы с внешними поставками энергоносителей обусловили мощный импульс к широкому применению устройств для производства электроэнергии из отходящей теплоты, экономичных двигателей и энергоэффективной бытовой техники.

Для Японии, где 90% всех потребляемых энергоносителей импортируется, а энергетика страны почти на 50% зависит от нефти, долгосрочная стабильность на мировом рынке энергоресурсов является предметом особого беспокойства. С учетом того обстоятельства, что Япония взяла на себя обязательства сократить к 2020 г. количество выбросов двуокси углерода в атмосферу на 25% по сравнению с уровнем 1990 г¹⁰., энергетическая политика, направленная на обеспечение безопасности стабильных поставок энергоресурсов в условиях дальнейшего развития ориентированной на сохранение окружающей среды энергетике, стала жизненно важной необходимостью, сформулированы на основе задач, такие как:

- 1) принятие более эффективных мер по обеспечению энергетической безопасности страны;
- 2) создание базы для устойчивого развития энергетике и экологии;
- 3) оказание содействия иностранным государствам в решении энергетических проблем.

Таким образом, анализируя мировой и региональный опыт по реализации энергоэффективности, считаем необходимым подчеркнуть отличительные особенности Китая, приемлемый в природно-географических и социально-экономических условиях Таджикистана, среди которых можно выделить следующее: государственное управление,

⁹ Кудрявцева О. В., Митенкова Е. Н., Маликова О. И., Головин М. С. Развитие альтернативной энергетике в России в контексте формирования модели низкоуглеродной экономики // Вестник Московского университета. - Серия 6. Экономика. - 2019. - № 4.

¹⁰ Новости ООН <https://news.un.org/ru/story/2009/09/1151321>

не противоречащее переходу к рыночным механизмам, развития малого и среднего бизнеса, направленные на разработку инновационных энергоэффективных и ресурсосберегающих технологий, рациональное использование и управление водно-ирригационного потенциала и т.д.

Таким образом, анализируя опыт многих стран мира по энергоэффективности очевидно свидетельствует о необходимости государственного регулирования. В наших условиях это бесконтрольное использование водных и природных ресурсов, а также бесконтрольная, необоснованно высокие потери электроэнергии и т.д. Опыт зарубежных стран в повышении энергетической эффективности достаточно широк и охватывает все приоритетные направления.

Литература

1. Зарубежный опыт в области энергосбережения и энергоэффективности // https://studme.org/1510082721635/ekonomika/zarubezhnyy_opyt_oblasti_energoberezeniya_energoeffektivnosti (Дата обращения 22.09.2021) [Электронный ресурс]
2. VII Петербургский Международный Газовый Форум https://unecon.ru/sites/default/files/vypusk_2_na_sayt.pdf
3. Кудрявцева О. В., Митенкова Е. Н., Маликова О. И., Головин М. С. Развитие альтернативной энергетики в России в контексте формирования модели низкоуглеродной экономики // Вестник Московского университета. - Серия 6. Экономика. - 2019. - № 4.
4. <https://news.un.org/ru/story/2009/09/1151321>

УДК:330.332

ШАКЛҲОИ МУОСИРИ САРМОЯГУЗОРӢ БА ЛОИҲАҲОИ ИННОВАТСИОНӢ
Ҳамроев Мирсаид Исмоилович – муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992-901-24-77-87. Почта: mirsaidhamroev7@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақши инноватсия дар корхона, шаклҳои муосири сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ монеаҳои ҷойдошта барои дастрас намудани захираҳои молиявӣ баррасӣ гардидааст. Қайд карда шудааст, ки сармоягузорӣ ба инноватсия сармоягузориро ба маҳсулот ва хизматҳои ҳақиқӣ ва замонавӣ ифода мекунад. Натиҷаи ҷараёни сармоягузорӣ ба инноватсия, таҳия додани технологияи нав ва усулҳои нави истеҳсолот, такмил додани барномаи таъминот, инкишофи муносибатҳои тиҷоратӣ маҳсуб меёбад.

Калимаҳои калидӣ: инноватсия, лоиҳаи инноватсионӣ, рақобатпазирӣ, сармоягузорӣ, саноат, корхонаҳои саноатӣ, бартарияти рақобатӣ, иқтисодиёти миллӣ.

СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ ИНВЕСТИЦИЙ В ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЕКТЫ

В данной статье обсуждается роль инноваций на предприятии, современные формы инвестирования в инновационные проекты, препятствия доступа к финансовым ресурсам. Отмечается, что инвестирование в инновации означает инвестирование в реальные и современные продукты и услуги. Рассмотрен результат инвестиций в инновации, освоение новых технологий и новых методов производства, совершенствование программы поставок, развитие деловых связей.

Ключевые слова: инновация, инновационный проект, конкурентоспособность, инвестиции, промышленность, промышленные предприятия, конкурентное преимущество, национальная экономика.

MODERN FORM OF INVESTMENT IN INNOVATIVE PROJECTS

In this article, the role of innovation in the enterprise, modern forms of investment in innovative projects, obstacles to access to financial resources are discussed. It is noted that investing in innovation means investing in real and modern products and services. The result of investment in innovation, development of new technology and new methods of production, improvement of the supply program, development of business relations is considered.

Key words: innovation, innovative project, competitiveness, investment, industry, industrial enterprises, competitive advantage, national economy.

Навъи инноватсионии системаҳои иқтисодӣ ҳамчун самти муҳим ва боэтимоди тараққиёт, шарти муҳими пешравии истеҳсолоти ҷамъиятӣ эътироф гардидааст. Инноватсия пеш аз ҳама бо самаранокӣ ба рушди иқтисодӣ, таъмини тағирёбии навъҳои нави технология ва воситаҳои истеҳсолоти бештар сермаҳсул, аз ҷиҳати экологӣ тоза ва сарфакундаи захираҳо тавсиф меёбад.

Асри 21 асри илму техника ва рушди технологияҳои баланд аст. Ин нуқтаро метавон дар бисёр сарчашмаҳо вохӯрд, ки он шиори асосии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон аст. Воқеан, агар мо ҳолати кунунии ҷаҳонро таҳлил намоем, ба ин гуфтаҳо боварӣ андухта метавонем. Дар тӯли даҳсолаи охир шумораи зиёди технологияҳо ва маҳсулоти нав, аз технологияҳои иттилоотӣ то нанотехнологияҳо офарида шудаанд. Дар айни замон мо метавонем бо итминон бигӯем, ки иқтисоди кишвари баъдииндустириалӣ иқтисоди инноватсионӣ мебошад. Намунаҳои зиёде аз кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Швейтсария, ИМА, Чопон, Ҳиндустон ва Чинро дар бар мегиранд, ки ҳоло ҳатто метавонанд ба ин рӯйхат дохил шаванд.

Т. К. Руткаускас инноватсияро ба маънои васеъ ҳамчун фаъолияте мефаҳмад, ки ба таҳия, эҷод ва истифодаи инноватсияҳо дар шакли технологияҳои нав, маҳсулот ва хизматрасонӣ, қарорҳои нави ташкилӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии корхонаҳои истеҳсолӣ, молиявӣ, тиҷоратӣ, маъмурӣ ва ғайра барои пурратар коней гардондани талаботи инсон ва дар ин асос Ҷиода ба даст овардан нигаронида шудааст [4].

Дар шароити татбиқи сиёсати саноатикунунии босуръат ва тақия ба сенарияи индустриалӣ-инноватсионии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои ташкил ва идоракунии лоиҳаҳои инноватсионӣ дар саноат муҳим мегардад. Дар шароити муносири рушд саноати бо инноватсия асосёфта ҳамчун омили пешбар ва омили асосии рушди устувори иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Вобаста ба ин, бо назардошти аҳамияти рушди инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба ташкил ва идоракунии лоиҳаҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ муҳим аст.

Айни замон барои татбиқи манфиатҳои стратегии миллӣ ва рушди иқтисодӣ тавассути нерӯи инноватсионӣ, ташкили ҳамбастагии ҳамаи унсурҳои механизми маблағгузории лоиҳаҳои инноватсионӣ ва қисмҳои инфрасохтори сармоягузории фаъолияти инноватсионӣ, ки имкон медиҳад сармоягузориҳо самаранок истифода бурда шуда, шароити беҳтаре баҳри тиҷоратикунунии инноватсия фароҳам оварда шавад [5].

Ҳоҷагии ҷаҳони имрӯза дар вобастагии мутақобила бо иқтисодҳои миллӣ қарор дорад. Маҳз тавассути ҳамкориҳои мутақобилаи судманд хоҷагиҳои миллии давлатҳои ҷаҳон метавонанд ба дастовардҳои бузурги иқтисодӣ мушарраф гарданд. Рушд ва тараққиёти бемайлони иқтисодии мамлакатҳоро бидуни соҳаи саноати ба инноватсия нигаронидашуда тасаввур қардан ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз истеҳсолот ва саноат низ яке аз воситаҳои пайваستозии иқтисодҳои миллии мамлакатҳои ҷаҳон мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ исбот намудааст, ки таъмини устувори рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат аз рушди соҳаи саноат, корхонаҳои саноатие, ки дар ҳудуди он бо инноватсия фаъолият менамоянд вобаста аст.

Дар айни замон яке аз муаммоҳои асосии рушди фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон норасоии захираҳои сармоягузорӣ мебошад [6].

Барои ҳалли ин мушкилот Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои гуногун меандешад, ки яке аз онҳо рушди шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ мебошад.

Сармоягузорӣ ба инноватсия сармоягузориро ба маҳсулот ва хизматҳои ҳақиқӣ ва замонавӣ ифода мекунад. Натиҷаи ҷараёни сармоягузорӣ ба инноватсия, таҳияи додани технологияи нав ва усулҳои нави истеҳсолот, такмил додани барномаи таъминот, инкишофи муносибатҳои тиҷоратӣ маҳсуб меёбад.

Раванди сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ дар айни замон сармоягузори маблағҳо, амвол, моликияти зеҳнӣ ва дигар сарватҳоро ба ғояҳои гуногуни инноватсионӣ ифода мекунад. Ин раванд муайян кардани имкониятҳои истеҳсолӣ, инноватсионӣ ва молиявӣ корхонаро дар бар мегирад.

Дар рушди сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ шакли усулҳои истифодашаванда нақши муҳим мебозанд. Ба андешаи мо, шакли сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ бояд маҷмӯи роҳҳои сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии он фаҳмида шавад.

Дар айни замон ду шакли сармоягузорӣ вучуд дорад: молиявӣ ё воқеӣ. Маблағгузори молиявӣ ба дороиҳои молиявӣ дарозмуддат (саҳмияҳо, вомбаргҳо ва ғ.) сармояи асосӣ дохил мешаванд. Маблағгузори воқеӣ маблағгузори асосиро дар бар мегирад, ки ҳамчун сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ фаҳмида мешавад.

Мединский В.Г. шаклҳои зерини сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсиониро муайян мекунад, ки аз рӯи якҷанд меъёрҳо гурӯҳбандӣ карда мешаванд:

- аз рӯи шакли назорат аз болои фаъолияти инноватсионӣ мустақим, портфелӣ ё қарзӣ фарқ карда мешавад;

- аз рӯи шакли сармоягузорӣ: сармоягузориҳои молиявӣ, сармоягузориҳои зеҳнӣ ва ҳуқуқи моликият;

- аз рӯи шакли моликият: давлатӣ, мунисипалӣ, хусусӣ, омехта;

- аз рӯи шартҳои ҳудукунӣ: имтиёзнок ва ғайриимтиёзнок;

- аз рӯи низоми иқтисодии кушод: резидентӣ ва ғайррезидентӣ;

- аз рӯи бо усулҳои таъминоти молиявӣ: сармоягузориҳои венчурӣ, сармоягузориҳои лизингӣ, сармоягузориҳои факторингӣ, сармоягузориҳои муштарак [3].

Сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсиониро метавон ҳамчун шакли сармоягузори молиявӣ дар таҳия ва татбиқи ғояҳо, технологияҳо, маҳсулот ё хидматҳои нав бо мақсади ба даст овардани фоида ё дигар манфиатҳо муайян кард. Сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ метавонад намудҳои зеринро дар бар гирад:

Шаклҳои сармоягузори лоиҳаҳои инноватсионӣ метавонанд гуногун бошанд ва мо метавонем шаклҳои зеринро пешниҳод созем:

1. Сармоягузори мустақим – вақте сармоягузор бевосита ба лоиҳаи инноватсионӣ сармоягузорӣ намуда, соҳиби он мегардад ё ҳиссаи фоидаро мегирад.

2. Молиякунони венчурӣ як шакли сармоягузорӣ аст, ки сармоягузор бар ивази саҳм дар ширкат ба стартап ё корхонаи навбунёд маблағ медиҳад.

3. Краудфандинг – вақте маблағ барои татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ аз шумораи зиёди одамон тавассути платформаҳои интернетӣ ҷамъоварӣ карда мешавад.

4. Дастгирии давлатӣ – давлат метавонад ба лоиҳаҳои инноватсионӣ субсидия, грант ё дигар шаклҳои дастгирӣ расонад.

5. Сармоягузори корпоративӣ - ширкатҳои калон метавонанд барои дастрасӣ ба технологияҳои нав ё беҳтар кардани маҳсулот ва хидматҳои худ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ сармоягузорӣ кунанд.

6. Сармоягузори ангелӣ - вақте афроди сарватманд пули худро дар як стартап ё лоиҳаи инноватсионӣ, одатан ба ивази саҳм дар ширкат ё фоида сармоягузорӣ мекунанд.

Дар ин ҷо мо танҳо баъзе аз шаклҳои имконпазири сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсиониро пешниҳод намудем ва ҳар кадоми онҳо хусусиятҳо ва хатарҳои худро доранд. Муҳим аст, ки ҳар як шакли сармоягузорӣ аз назар гузаронида шуда вобаста ба лоиҳаи мушаххас ва ҳадафҳои он равона карда шавад.

Ҳар як намуди сармоягузорӣ дорои хусусиятҳо, хатарҳо ва интизориҳои аз сармоягузорӣ мебошад. Интихоби намуди фаъолтари сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои инноватсионӣ аз ҳадафҳои сармоягузор, сатҳи хавф, ҳаҷми сармоя ва дигар омилҳо вобаста аст.

Рушди фаъолияти инноватсионӣ бо фаъолияти инвеститсионӣ ҳамбаствагӣ дорад.

Барои ба вучуд овардани маҳсулоти нав маҷмуи тадбирҳоро ба амал баровардан лозим аст, ба монанди: тадқиқотбарии бозор, лоиҳакашӣ ва сохтмон, ба кор андохтан ва

нигохубинии истеҳсолот. Ҳамаи ин гуфтаҳои боло сармояро талаб мекунад. Ин аст, ки муҳимияти сармоягузори дар замони имрӯза ба инноватсия нишон медиҳад.

Фаъолияти инноватсионӣ - сармоягузорӣ метавонад амалисозии яке аз ҳадафҳои асосии сармоягузорӣ – гирифтани фоидааро таъмин намояд. Бо вучуди ин, ба ғайр аз фоида, инноватсия бартариҳои рақобатӣ ва инчунин технологияҳои навро фароҳам меорад.

Бо маблағгузорӣ ба навоарӣ мо чараёни фаъолияти илмию эҷодиро, ки ба такмил додани усулҳои мавҷудаи истеҳсолот ва хизматрасонӣ нигаронида шудааст, бо роҳи ба ҳаёт татбиқ намудани идеяҳо дар шакли истеҳсоли маҳсулоти нав маблағгузорӣ менамоем.

Татбиқи ҳар як раванди инноватсионӣ, ба худ захираҳои молиявиро тақозо менамояд. Ширкатҳои хурд, миёна ва ҳатто калон баъзан мавридҳо бо мушкilotи камчинии маблағҳо барои лоиҳаҳои инноватсионӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Барои дастрас намудани захираҳои молиявӣ се монетаи асосӣ ҷой дорад:

1. Инноватсияи ба нақша гирифташуда метавонад чунон хатарнок ва фоидаи оянда он қадар пешгуинашаванда бошад, ки роҳбари ширкат аз сармоягузориҳои лоиҳа аз ҳисоби маблағҳои худ даст кашад;

2. Агар ширкат нақшаи татбиқи инноватсияро аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ дошта бошад ва фоида аз лоиҳа муҳлати дарози вақтро дар бар гирад, боварӣ кунонидани қарздиҳанда ба лоиҳаи инноватсионӣ хеле душвор аст;

3. Ҳолате метавонад ба миён ояд, ки сармоягузор барои як лоиҳаи мушаххас маблағ ҷудо менамояд аммо роҳбари ширкат тасмим мегирад, ки маблағҳоро барои қисман маблағгузорӣ намудани навоариҳои дигар сарфа намояд. Дар марҳилаи татбиқи лоиҳа норасоии захира пайдо мегардад, ки ба қафо мондани он заминагузор мешавад.

Хулоса, ҳар як корхона дар чараёни фаъолияти худ бояд пайваста кушиш ба харҷ диҳад, ки ҳар чӣ бештар аз шаклҳои гуногуни сармоягузорӣ истифода намояд. Ҳамзамон корхонаҳоро зарур аст, ки лоиҳаҳои ҷолиби диққати сармоягузоро таҳия намуда сармоягузориҳо ҷалб намояд.

Адабиёт:

1. Кодиров, Ф. А. Конкурентоспособность промышленных предприятий в контексте перехода к цифровой экономике / Ф. А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 4-2(34). – С. 218-228.
2. Комилов, С. Д. Особенности становления и развития венчурного финансирования в республике Таджикистан / С. Д. Комилов, С. В. Сорокин // Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). – 2023. – № 3(81). – С. 328-343.
3. Медынский В. Г. Инновационный менеджмент: учеб. М.: ИНФРА-М, 2005. 295с.
4. Т. К. Руткаускас. Инвестиции и инвестиционная деятельность организаций. Учебное пособие. Екатеринбург-2019. с.263.
5. Ҳамроев, М. И. Лоиҳаҳои инноватсионӣ ҳамчун омили баландбардории рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 4-1(38). – P. 263-271. – EDN XIQXJN.
6. Ҳамроев, М. И. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар низоми муосири муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 425-437. – EDN JEUAMM.
7. Худойбердиев, Д. М. Субъекты мирового хозяйства: интеграционные объединения мира / Д. М. Худойбердиев // Актуальные проблемы развития экономики в современных условиях : материалы международной научно-практической конференции, Москва, 11 апреля 2018 года. – Москва: Издательство Современного гуманитарного университета, 2018. – С. 252-257.
8. Удальцова Н.Л., Басаев З.В. Источники финансирования инновационных проектов в России и за рубежом // Вопросы экономики и права. - 2014. №74. - с. 85-88. EDN: TMWNIP.

9. Шарипов, Б. М. Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития / Б. М. Шарипов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – Т. 7, № 10А. – С. 16-29.

ТАЪМИНИ ШАРОИТИ МУСОИДИ ТАШАККУЛИ ДАРОМАДҶОИ ПУЛИИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саидов Р.Н. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи. Нахимова 64/14. Тел: 787 03 87 87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Мақолаи илмӣ таҳқиқи масъалаи вобаста ба таъмини шароити мусоиди ташаккулёбии даромадҳои пулии аҳолиро дар кишвар фаро мегирад. Муаллиф мубрами таҳқиқи даромадҳои пулии аҳолиро дар таърих ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномаҳои дарозмуҳлати рушди соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ асоснок менамояд. Қайд карда мешавад, ки дар сатҳи зарурӣ рушд додани соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳаи аграрӣ ва намудҳои гуногуни фаъолияти тиҷоратии аҳоли шароити созгори ташаккули даромадҳои аҳолиро ба вуҷуд меорад.

Калидвожаҳо: даромадҳои пулии аҳоли, сатҳи зиндагӣ, соҳибкорӣ, шуғл, бекорӣ, хоҷагиҳои хонаводагӣ.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЛАГОПРИЯТНЫХ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕНЕЖНЫХ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Научная статья посвящена исследованию вопроса, связанного с обеспечением благоприятных условий формирования денежных доходов населения в стране. Автор обосновывает проблему исследования денежных доходов населения на основе нормативно-правовых документов и долгосрочных программ развития социально-экономической сферы. Отмечается, что необходимый уровень развития приоритетных сферы национальной экономики, в том числе аграрного сектора и различных видов коммерческой деятельности населения, создает благоприятные условия для формирования доходов населения.

Ключевые слова: денежные доходы населения, уровень жизни, предпринимательство, занятость, безработица, домохозяйства.

ENSURING FAVORABLE CONDITIONS FOR FORMING CASH INCOME OF THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The scientific article is devoted to the study of the issue related to providing favorable conditions for the formation of cash incomes of the population in the country. The author substantiates the problem of studying the monetary income of the population on the basis of regulatory documents and long-term programs for the development of the socio-economic sphere. It is noted that the required level of development of priority areas of the national economy, including the agricultural sector and various types of commercial activities of the population, creates favorable conditions for the formation of income of the population.

Key words: cash income of the population, standard of living, entrepreneurship, employment, unemployment, households.

Воқеан, шаклҳои даромадҳои аҳолиро модели давлатдорӣ муайян менамояд. Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон модели давлатдорӣ мо модели иҷтимоӣ давлатдорӣ мебошад. Вобаста ба ин, дар моддаи 1-уми Конститутсия оварда шудааст, ки «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад» [1]. Аз ин ҷо бар меояд, ки ба сифати афзалиятҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он ҷанбаҳои дар назар дошта мешаванд, ки ба самти баландбардории фаъолнокии меҳнат ва фаъолияти соҳибкорӣ, ки барои давлати иҷтимоӣ заминаҳои иқтисодиро ташаккул медиҳад, нигаронида шуда бошанд.

Муҳимияти таҳқиқоти даромадҳои аҳоли дар кишвар ба он вобаста мебошад, ки нобаробарии даромадҳои аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ иқтисодии сатҳи зиндагии мардум маҳсуб ёфта, натиҷаҳои воқеии татбиқи сиёсати давлатиро дар

баландбардории сатҳу сифати зиндагӣ нишон медиҳад. Рочеъ ба масъалаи мазкур дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 низ бо мазмуни зерин қайд карда шудааст: ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ махсуб меёбад [5, с.12]. Дар ҳуҷҷати мазкур таъкид карда шудааст, ки дар марҳилаи нави рушд се вазифаи асосӣ дар назди кишвар меистад, ки вазифаи сеюми он вусъатдиҳӣ ва таҳким бахшидани табақаи миёна мебошад. Тибқи дурнамо ҳиссаи табақаи миёна дар соли 2030 то 50 % бояд афзоиш дода шавад. Барои ноил гардидан ба ин мақсад як қатор чораҳо андешида мешавад, ки натиҷаи ниҳоии онҳо афзоиш додани даромади аҳоли мебошад. Яке аз мушкилотҳое, ки баъди соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар натиҷаи афзоиши шумораи муҳочирони меҳнатӣ ба Федератсияи Русия дар кишвар ба амал омад, ин тафрикаи босуръати иҷтимоӣ ва молу амволии аҳолии кишвар вобаста ба сатҳи даромад мебошад. Ҳолати мазкур нобаробарии иҷтимоӣ иқтисодӣ ва тафрикаи оилаҳоро вобаста ба сатҳи зиндагӣ бу вучуд овард.

Дар шароити мураккаб гардидани муносибатҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ яке аз вазифаҳои муҳими давлат таъмини ҳимояи иҷтимоии аҳоли махсуб меёбад. Беҳтар намудани нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагии аҳоли самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ доништа мешаванд. Новобаста аз тамоюли мусбии баъзе аз нишондиҳандаҳои сатҳи зиндагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишондиҳандаи марказӣ, яъне даромад то ба ҳол ғайриқаноатбахш боқӣ мондааст. Дар шароити кунунии кишвар аксарияти чанбаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа, ки барои ташаккули даромадҳои аҳоли шароити мусоидро фароҳам меоваранд, ноустуворанд, аз ҷумла мавҷудияти мушкилоти барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба ҷойҳои корӣ, пардохтпазир набудани қисми зиёди аҳоли бо сабаби рушди заифи сарчашмаҳои ташаккулёбии даромадҳои онҳо, сатҳи баланди тафрикаи даромадҳои аҳоли ва

ғ.

Расми 1. Шароити ташаккули даромадҳои пулии аҳоли.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Доир ба масъалаи даромадҳои аҳоли Пешвои миллат дар паёми худ аз 22 декабри соли 2016 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуда буданд, ки: «Мо мақсад дорем, ки то соли 2030 бо истифода аз тамоми имконоту захираҳои мавҷуда маҷмуи маҳсулоти дохилро ба ҳар сари аҳоли то 3 баробар афзоиш дода, сатҳи

камбизоати ро беш аз ду баробар коҳиш диҳем ва ҳиссаи аҳолии дорои даромади миёнаро аз 22 то 50 фоиз зиёд намоем» [3].

Таҷрибаи имрӯза нишон медиҳад, ки даромадҳои аҳоли ба се роҳ ташаккул ва афзоиш меёбанд:

1. Бо роҳи иҷрои фаъолиятҳои гуногун аз ҷониби аҳоли;

2. Бо роҳи самаранок истифодабарии даромадҳо аз ҷониби аҳоли ба таври мустақилона;

3. Ҳифзи даромадҳои аҳоли ва самаранок истифодабарии онҳо дар асоси санадҳои меъри-ҳуқуқӣ ва меъёру қоидаҳои ҳифзи даромадҳо.

Шароити ташаккулёбии даромадҳои пулии аҳолиро дар расми 1. пешниҳод менамоем.

Дар таъя ба муқаррароти моддаи 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ» чунин меҳисобем, ки сиёсати иҷтимоии давлат дар ҳамон ҳолат босамар буда метавонад, агар он барои рушди қобилияти «худрушдкунии аҳоли» мусоидат намояд. Дар шароити ҷумҳурии мо яке аз соҳаҳои, ки баҳри фаъолияти мустақили доираи васеи аҳоли дастрас мебошад, соҳаи аграрӣ мебошад. Дар ҳоле, ки 73%-и аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити деҳот зиндагӣ менамоянд, бинобар ин, дар соҳаи аграрӣ имкониятҳои зиёди башуғлфарогирии аҳоли мавҷуд аст. Соҳаи аграрӣ нерӯи калони таъмини худрушдкунии қисмати асосии аҳолиро дорад, аммо мушкилоти асосии он таносуби манфии миқдори заминҳо ва истифодабарандагон мебошад. Аз нигоҳи мо, мушкилоти таъмини дастрасии доираи васеи аҳоли ба заминҳо то андозае ба тақсими ноодилонаи заминҳои хоҷагии деҳқонӣ байни аҳоли вобаста мебошад. Вобаста ба ин, зарурати азнавтақсимкунии заминҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ пеш меояд. Таҷрибаи солҳои охир нишон дод, ки баъзе аз оилаҳои имконият пайдо кардаанд, то аз ҳисоби фуруши мева ва дигар маҳсулоти хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, инчунин хоҷагиҳои деҳқонӣ манфиати иқтисодӣ ба даст оварда, зиндагии худро беҳтар намоянд.

Воқеан, дар шароити афзоиши мунтазами аҳолии минтақаҳои мамлакат зарурати тағйироти тартиби тақсими заминҳо пеш меояд. Масалан дар шароити кунунӣ, ки як хоҷагидор (оила) тахминан соҳиби 1 ва ё 2 гектар заминро ба дӯш дорад, барои қисмати зиёди аҳоли маҳдудияти истифодаи заминро пеш меорад. Аммо агар ин миқдор заминҳо тахминан дар ҳаҷми 0,30 гектар тақсим шавад, пас 3-7 оила имконияти истифодабарии замин ва таъмини шуғлу гирифтани даромадро пайдо менамояд. Чунки дар шароити минтақаҳои кишвар ин вариант дастрасии қисмати бештари аҳолиро ба яке аз сарчашмаи маъмули даромад таъмин хоҳад кард. Ҳолати ҷойдошта аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳаҷми калони заминҳо дар ихтиёри ками хоҷагидорон қарор дорад.

Сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ бояд тавре роҳандозӣ карда шавад, то қишрҳои гуногуни аҳоли тавонанд имкониятҳои самаранок истифода намоянд ва сатҳи сифати зиндагии худро баланд бардоранд. Ҳамчунин татбиқи сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии ҳамафароғир самаранок истифодабарии имконияту захираҳои минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ, рушди комплекси соҳаҳои алоҳида ва диверсификатсияи иқтисодии кишварро таъмин намуда, барои расидан ба зиндагии шоистаи шаҳрвандон мусоидат менамояд. Аз нигоҳи мо баъзе хизматрасониҳои иҷтимоӣ бояд ройгон сурат гирад, пеш аз ҳама хизматрасониҳои тиббӣ. Баъдан ҳиссаи давлат дар муассисаҳои таълимӣ, тиббӣ ва дигар соҳаҳои калидӣ зиёд бошад, то қишри осебпазирӣ аҳоли аз хизматрасонии ройгон истифода карда тавонанд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мушкилоти барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба ҷойҳои корӣ дида мешавад, чараёни мукамалгардонӣ ва рушди сиёсати шуғл ниҳоят муҳим мебошад. Дар бозори меҳнати ҷумҳурӣ бояд сиёсати фаъол амал намояд, то имконияти таъмини шуғли ҷавонони қобили меҳнатро дошта бошад. Хусусан дар шароити ноустувор будани фаъолияти сармоягузори васеъ намудани ҷойҳои корӣ бо сатҳи пасти музди меҳнат низ то як андоза метавонад барои иқтисодии кишвар ва баландбардории даромади аҳоли мусбӣ арзёбӣ карда шавад. Мо чунин меҳисобем, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории хурду миёна, рушди хоҷагиҳои

деҳқонӣ (фермерӣ) ва таъмини шуғл дар самти хизматрасонии иҷтимоӣ-маишӣ, инчунин сохтмони манзилҳои истиқоматӣ барои афзоиши даромади аҳоли шароити созгор фароҳам хоҳанд овард. Дар баробари имкониятҳои мусбӣ ҷойдошта инфрасохтори иҷтимоӣю иқтисодӣ заифрушдкунанда монеаи афзоиши даромадҳои аҳоли мегардад, ки ҳолати мазкур зарурати танзими шароити ба даст овардани даромадҳоро ба миён меояд [4, с.125]. Дар баробари самтҳои зикршуда андешидани чораҳоро оид ба ҷорӣ намудани низоми андозбандии имтиёзнок ва таъмини шуғли аҳоли аз ҳисоби гуруҳҳои осебпазирӣ ҷомеа зарур мешуморем.

Маҷмӯи омилҳои, ки ба ҷараёни ташаккулёбии даромадҳои пулии аҳоли таъсир мерасонанд, вобаста ба натиҷаҳои меҳнати инфиродии шахс, натиҷаҳои фаъолияти субъекти иқтисодӣ (корхона) ва самаранокии иқтисодиёт таснифбандӣ карда мешаванд (расми 1).

Расми 1. Омилҳои ташаккулдиҳандаи даромадҳои пулии аҳоли.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф.

Яке аз роҳҳои заминавии бунёди шароити ташаккулёбии даромадҳои аҳолии мамлакат таъмини дастрасии аҳолии камдаромад барои гирифтани маълумот ва омодагии касбии онҳо мебошад. Барзиёдии қувваи корӣ нисбат ба ҷойҳои корӣ, ки хусусияти бозори меҳнати кишвар мебошад, афзоиши муҳочират ва бекориро ба вуҷуд овардааст. Аз ин рӯ, зарур мешуморем, то дар заминаи рушди иқтисодиёти миллӣ сиёсати шуғл устувор гардонидани шуда, барои васеъ намудани ҷойҳои кории нав шароити созгор фароҳам оварда шавад.

Натиҷаҳои меҳнати инфиродии шахс (сатҳи шахсӣ) – ин тавсифи инфиродии кори шахсият, таҷрибаи ӯ, собиқкаи корӣ, сатҳи тахассуснокӣ, нерӯи зеҳнӣ, мақоми иҷтимоӣ,

сатҳи маълумотнокӣ, шиддатнокии меҳнат, мутобиқати касб ва навъҳои шуғл мебошад.

Натиҷаҳои фаъолияти субъекти иқтисодӣ (сатҳи истеҳсолӣ) – ин омилҳои кори худӣ корхона мебошанд, ки бо мавқеъ, шакли ташкилии моликият, соҳаи фаъолият, мавқеъ дар бозори мол ва меҳнат, сатҳи техникӣ, инчунин низоми муносибатҳои шартномавӣ вобаста мебошанд.

Натиҷаҳои самаранокии иқтисодиёт (сатҳи милли) – ин омилҳои дар назар дошта мешаванд, ки бо нерӯи иқтисодию сармоягузорӣ, ҳолати рушди инноватсионӣ ва ташаккули соҳаҳои шарикӣ иҷтимоӣ алоқаманд мебошанд.

Сиёсати ташаккулёбии даромадҳои аҳоли бояд ба самти паст намудани сатҳи камбизоатӣ нигаронида шавад. Сиёсати мазкур бояд дар навбати аввал барои рушди мутаносиби иқтисодиёт шароити мусоид фароҳам оварда, фаъолияти пурмахсули ҳар як фарди ҷомеа дар заминаи худтаъминкунӣ ва худҳимоякунии онҳо таъмин намуда, баъдан ба баланд намудани ҳаҷми минималии пардохти меҳнат то сатҳи аққалияти рӯзгузаронӣ мусоидат хнамояд.

Аз сабаби он ки зиёда аз 73 %-и аҳолии мамлакат дар шароити деҳот зиндагӣ менамоянд, аз ин лиҳоз онҳо имконияти зиёдтари гирифтани даромади натуралӣ дар муқоиса ба даромади пулӣ доранд. Аммо солҳои охир дар минтақаҳои Тоҷикистон ҳиссаи даромади натуралӣ дар маҷмӯи даромади аҳоли кам шуда истодааст, ки ин ҳолат ба сатҳи иқтисодию иҷтимоӣ зиндагии мардум таъсири манфӣ хоҳад гузошт. Чунки кам шудани даромадҳои натуралӣ аҳоли ба коҳиш ёфтани сатҳи даромадҳои пулӣ онҳо боис гардида, вобастагии ҳаҷми даромадҳои ҳақиқӣ аҳолиро аз нархҳои бозорӣ зиёд менамояд.

Ҳамин тавр, дар сатҳи зарурӣ рушд додани соҳаи аграрӣ, роҳандозии сиёсати фаъоли шуғл, рушди ҳамаҷонибаи фаъолиятҳои тижоратӣ аҳоли, ки барои коҳиш додани бекорӣ, таъмини шуғл ва афзоиши даромадҳои аҳоли мусоидат намуда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолиро таъмин менамоянд, шароити мусоиди иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбн, 6.11.1994.-[Манбаи электронӣ].-Ҳолати дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 7.12.2023 с.).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ», ш. Душанбе, 5 январи соли 2008. – №359.-[Манбаи электронӣ].-Ҳолати дастрасӣ: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 9.12.2023 с.).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати милли, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 21.12.2021.-[Манбаи электронӣ].-Ҳолати дастрасӣ: www.president.tj (санаи муроҷиат: 6.12.2023 с.).
4. Саидов Р.Н. [Покупательная способность денежных доходов населения в Республике Таджикистан // Вестник университета \(Российско-Таджикский \(Славянский\) университет\).](#)-2020.- № 2 (70).- С.125-132.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – 88 с.
6. Худойбердиев, Ҷ. М. Бехатарии иқтисодӣ ҳамчун омилҳои ҷалб кардани сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Ҷ. М. Худойбердиев, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 2(36). – С. 330-339.
7. Шарипов, Б. Роль денежных переводов мигрантов в обеспечении макроэкономической стабильности Республики Таджикистан / Б. Шарипов // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17, № 4. – С. 103-117.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Мамадризоева Нигина Мамадзафоевна - к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета ТГФЭУ. Тел.: 987094988. Почта : mamadrizoeva69@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы перемен в связи с мировой глобализацией, а также сегодняшние требования к соответствующему ведению бухгалтерского учета по требованиям международных стандартов финансовой отчетности. Определены задачи, стоящие сегодня перед службами по ведению учета на предприятиях.

Ключевые слова: экономика, капитал, предприятие, учет, документ, валютные операции, политика.

FEATURES OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING FOR FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the issues of change in connection with world globalization, as well as today's requirements for appropriate accounting in accordance with the requirements of international financial reporting standards. The tasks facing accounting services at enterprises today are identified.

Key words: economics, capital, enterprise, accounting, document, currency transactions, politics.

ХУСУСИЯТҶОИ ТАШКИЛИ ҲИСОБОТИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДИИ БЕРУНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои тағирот дар робита бо ҷаҳонишавӣ, инчунин талаботи имрӯза оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ баррасӣ карда мешаванд. Вазифаҳои, ки имрӯз дар корхонаҳо дар назди шӯъбаҳои муҳосибӣ истодаанд муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, сармоя, корхона, баҳисобгирӣ, ҳуҷжат, амалиёти асъорӣ, сиёсат.

Перемены в мировой экономике конца XX – начала XXI в.: внедряются новые экономические и политические, социальные и научно-технические, внутренние и международные факторы развития. Сегодняшний мир как никогда взаимосвязан и взаимозависим. Наряду с другими странами, не сможет добиться эффективного развития без включения в сферу глобальной интеграции, то есть без участия в международной торговле, в движении капиталов, технологий, рабочей силы, международного кредита и других многообразных формах международного сотрудничества.

Внешние факторы содействуют нормальному развитию национальных экономик.

Глубокое включение национальной экономики в мировую, оказывает влияние на развитие любого государства и важно отметить, что особое значение оно приобретает в условиях преодоления кризисных явлений в экономике и ускорения перехода к рыночному хозяйству. [7,82]

Внешнеэкономическая деятельность (ВЭД) оказывает положительное влияние на развитие экономики в целом, во-первых, благодаря тому, что поступает валютная выручка от экспорта. Внешнеэкономическая деятельность выступает важным фактором в масштабах всего народного хозяйства и финансовой стабилизации страны: такие виды поступлений от её деятельности как таможенные сборы, НДС, акцизы, неналоговые поступления формируют значительную долю бюджета Республики Таджикистан. Валютная выручка способствует увеличению импорта.

Во-вторых, внешнеэкономическая деятельность дает возможность повысить технологический уровень производства за счёт импорта современной техники и технологий. Воздействие научно-технического прогресса ускорили темпы морального старения техники и технологий, заметно возросли затраты на НИОКР. Мировая практика говорит о том, что внутренние источники не способны решить проблему обновления производственных фондов в целом.

В-третьих, ВЭД способствует развитию национальной экономики за счёт долгосрочного производственного сотрудничества и прочных связей между иностранными партнерами по совместной деятельности в производстве

конкурентоспособной продукции и выходу с ней на мировой рынок. Данная совместная деятельность реализуется по ряду направлений. К примеру, закупка комплектного технологического оборудования, консультационные услуги по налаживанию его работы, обучение персонала, закупка патентов и лицензий на новые технологии; привлечение иностранных инвестиций в отрасли и предприятия, нуждающиеся в технической и технологической модернизации.

Осуществление внешнеэкономической деятельности происходит на разных уровнях: [9,4]

- на уровне государства реализуется межгосударственное регулирование на валютной основе с помощью специальных мер;

- на уровне предприятий проводится экспорт и импорт продукции, осуществляются кооперация и интеграция производства, составляются и выполняются контракты с иностранными партнерами.

Финансовое состояние предприятий является важной составляющей их экономической деятельности, показывает их финансовый потенциал при деловом взаимодействии, конкурентоспособность, гарантии экономических интересов предприятия и его партнеров.

Информация о финансовом состоянии предприятия отражается в его бухгалтерском балансе и управленческой отчетности.

Необходимо отметить, что на уровне предприятия управление финансами ВЭД осуществляется внешнеторговым аппаратом различной структуры, которая зависит от размера, формы управления, организационной схемы предприятия, характера производственной деятельности, внешних условий и экспорта.

Организацию ведения бухгалтерского учета во внешнеэкономической деятельности можно выделить следующими этапами:

- определением порядка организации бухгалтерского учета валютных и внешнеторговых операций;

- выбором форм бухгалтерского учета;

- определением порядка документирования операций, то есть организации первичного учета при осуществлении таможенных процедур по экспорту и импорту товаров, расчетах с иностранными контрагентами, налогообложении внешнеторговых операций;

- определением правил бухгалтерского учета и оценки активов и пассивов, выраженных в иностранной валюте;

- разработкой и утверждением положения об учетной политике организации и ее рабочего плана счетов;

- определением правил инвентаризации активов и пассивов в иностранной валюте;

- определением порядка составления и представления бухгалтерской отчетности. [1,71]

- Масштабы и объем осуществляемых операций, организации способствуют осуществлению или только ВЭД, либо это является одним из видов деятельности. Такое положение является немаловажным фактором для организации бухгалтерского учета.

Руководитель организации отвечает за организацию бухгалтерского учета, в том числе внешнеторговых и валютных операций. В зависимости от объема учетной работы он может:

- возложить ведение учета операций во ВЭД на бухгалтерскую службу как структурное подразделение организации, возглавляемое главным бухгалтером;

- создать специальный отдел по ведению учета ВЭД;

- возложить ведение учета на отдельного бухгалтера, находящегося в штате организации;

- вести учет лично.

Создание необходимых условий для правильного ведения бухгалтерского учета, обеспечение неукоснительного выполнения всеми подразделениями, службами и

работниками, имеющими отношение к учету ВЭД, требований главного бухгалтера в части оформления и представления для учета необходимых документов также входит в обязанности руководителя. Он может определить своего заместителя в качестве лица, отвечающего за организацию бухгалтерского учета.

Руководитель обязан утвердить приказом (распоряжением):

- положение об учетной политике организации, содержание которой определяет способы и методы бухгалтерского учета активов и обязательств, которые могут быть выражены в иностранной валюте;

- рабочий план счетов бухгалтерского учета внешнеэкономической деятельности;

- формы документов, не предусмотренные типовой учетной системой первичной документации;

- график проведения инвентаризаций;

- правила документооборота и технологии обработки учетной информации с учетом таможенных режимов и процедур по экспортно-импортным поставкам;

- другие необходимые решения для организации бухгалтерского учета внешнеэкономической деятельности. [3,8]

К примеру совместное предприятие (СП) организуется исключительно на долевых вкладах имущества. Первоначальным капиталом при образовании совместного предприятия являются долевые вклады в валюте и сомони, в основных средствах, правах пользования землей, водой и т.д. Все источники воплощаются в складочном капитале. После регистрации СП как акционерного общества в бухгалтерии СП на сумму зарегистрированного складочного капитала образовавшуюся задолженность акционеров на их долю, не внесенную обществу, отражают на дебете счета 33160-1 "Расчеты по вкладам в уставный капитал" и кредите счета 33000 "Уставный капитал". Фактические поступления суммы вкладов участников отражаются записями:

Дт 10220 Счета в иностранной валюте в местных банках

Кт 33160-1 "Расчеты по вкладам в уставный капитал".

СП, созданные в форме АО, иногда реализуют акции по цене, превышающей их номинальную стоимость, а разницу между их продажной стоимостью и номинальной учитывают на счете 33100 "Добавочный капитал".

На счете 33000 "Уставный капитал" отражаются источники образования имущества СП. Сальдо по этому счету должно быть равным размеру складочного капитала, зафиксированному в уставных документах СП.

Главный бухгалтер несет ответственность:

- за формирование учетной политики операций внешнеэкономической деятельности;

- правильное ведение бухгалтерского учета валютных и экспортно-импортных операций;

- своевременное представление в установленные адреса и сроки оперативной и аналитической информации для осуществления валютного, таможенного и налогового контроля;

- своевременное представление бухгалтерской отчетности.

Учетная политика по экспортным операциям для целей бухгалтерского учета должна создать отдельный учет экспорта от операций по другим видам деятельности организации.

Учетная политика по импортным операциям в целях бухгалтерского учета определяет правила оценки материально-производственных запасов, приобретаемых в режиме импорта и прочего поступившего от иностранного контрагента имущества, стоимость которого выражена в иностранной валюте.

Учетной политикой организации, осуществляющей ВЭД, определяется методика учета затрат, связанных с экспортно-импортными сделками. К таким затратам могут быть отнесены расходы на загранкомандировки, выраженные в иностранной валюте.

Налоговая учетная политика внешнеэкономической деятельности оформляется, как и учетная политика в целях бухгалтерского учета, в виде приказа, утвержденного

руководителем организации, и применяется с 1 января года, следующего за годом утверждения.

В Планах счетов кроме счетов первого и второго порядка (субсчетов) могут быть использованы счета третьего порядка (субконто), которые необходимы для организации и уточнения информации аналитического учета.

Открытие счетов второго и третьего порядка позволяет:

- отразить в бухгалтерском учете информацию о внешнеэкономической деятельности;

- включить информацию о валютных и внешнеторговых операциях в общую систему бухгалтерского учета хозяйственной деятельности организации и использовать для управленческих целей и составления бухгалтерской финансовой отчетности;

- обеспечить единство бухгалтерского учета и отчетности по всем разделам внешнеэкономической и хозяйственной деятельности организации;

- осуществить анализ хозяйственной деятельности организации по всем показателям, с учетом внешнеторговых операций и сделок.

Для обеспечения контроля валютных операций, движения валютных средств учет должен быть организован по каждому открытому валютному счету в соответствующей валюте.

Для учета материальных ценностей Планом счетов могут быть предусмотрены субсчета для их отражения исходя из видов таможенных режимов, а также по местам нахождения товаров.

Список литературы:

1. Алиева М.Ш. особенности организации бухгалтерского учета внешнеэкономической деятельности в Азербайджане. Ж-л //Экономический вестник/Донбасс №1 (55),2019 С.69-72
2. Астахов В.П. Бухгалтерский учёт и валютный контроль во внешней экономической деятельности. Ростов-на-дону: Феникс, 2012
3. Грибушенкова В. А. Учетная политика организаций, осуществляющих внешнеэкономическую деятельность // Учет. Анализ. Аудит. 2019.№ 5. С. 6-15.
4. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» г. Душанбе, 25 марта 2011 года, № 702
5. Мегаева С.В., Сорокина О. В., Богданов Ю. В. Бухгалтерский учет при внешнеэкономической деятельности // Тенденции развития науки и образования. 2020. № 59–2. С. 68–71.
6. Нечаев А. С., Прокопьева А. В. Бухгалтерский учет, анализ и аудит внешнеэкономической деятельности: учебник. Москва: Инфра-М, 2016.
7. Петров А.М., Листопад Е.Е., Кокина Т.Н. Учет внешнеэкономической деятельности: учебник. Москва: Инфра-М, 2016. 176 с.
8. Скорев М.М., Графова Т. О., Кирищев И. Р., Карева Н. Н., Саакян Е. А. Учетное обеспечение управления внешнеэкономической деятельностью // Финансовая экономика. 2020. № 10.С. 191-195.
9. Финансы внешнеэкономической деятельности предприятия; <https://docplayer.ru/64113937-Finansy-vneshneekonomicheskoy-deyatelnosti.htm>
10. Шнайдер О.В., Пурденко В. Д. К вопросу управленческого учета и его значимости при ВЭД // Вестник СамГУПС. 2019. № 1 (43). С. 135–139.

ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДӢ-ОМОРИИ ТАЪСИРИ ОМИЛҶО БА САТҲИ ТАВАРРУМ

Холов Рустам Шермадович-н.и.и. муалими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел:98-524-96-95

Одинаев Абдухолиқ Саторович- ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел:919-33-63-63

Давлатёрова Бибигул Чумъаевна- ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел:915-01-80-08

Тағйирёбии ҳолати иқтисод дар ҷаҳони муосир ба таъсири омилҳои дохилию берунӣ зич алоқаманд буда, масъалаи устувор нигоҳ доштани қобилияти харидории пули миллӣ ва роҳ надодан ба ҳолатҳои ғайриинтзории таваррум муҳим, ҳалталаб ва мубрам боқӣ мемонанд. Бинобар ин, дар мақола муаллифон кушиш намудаанд, ки таркиби таваррум ва тамоюли тағйирёбии динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи мубодиларо мавриди омузиш қарор диҳанд. Бо истифода аз модели монетарӣ ва арзёбии омории динамикаи таваррум таҳлили омилӣ гузаронида шуд, ки нишондиҳандаҳои омили муомилоти пулиро фаро гирифтааст. Омузиши сохтори таваррум дар асоси таҳлили омилӣ аз ҳисоби омилҳои монетарӣ ошкор гардида, индекси номиналӣ, индекси суръати гардиши ҳаҷми пул ва индекси ҳаҷми воқеии ММД ҳисоб карда шудаанд.

Калидвожаҳо: таваррум, қобилияти харидории пули миллӣ, таҳлили омилӣ, индекси номиналӣ, суръати гардиши ҳаҷми пул, индекси ҳаҷми воқеии ММД, пардохти ғайринақдӣ, модели монетарӣ, омилҳои ғайримонетарӣ, унсури пулӣ, ҳаҷми пули нақд.

ЭКОНОМИКО - СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛЯНИЙ ФАКТОРОВ В УРОВЕНЬ ИНФЛЯЦИИ

В современном мире изменения состояние экономики под влиянием внутренних и внешних факторов тесно связаны с вопросами сохранения покупательной способности национальной валюты, которые предотвращают непредвиденную инфляцию, является важными, и актуальными вопросами. Поэтому, в статье авторы изучили состав инфляции и тенденции её изменения, динамику показателей валютного курса. Используя монетарную модель и статистическую оценку динамики инфляции, одновременно провели факторный анализ, который охватил статистические показатели денежных операций. Изучение структуры инфляции на основе факторного анализа, выявленно за счёт монетарных факторов, также рассчитаны показатели номинального индекса, индекса денежного потока и индекс реального ВВП.

Ключевые слова: инфляция, покупательная способность национальной валюты, факторный анализ, номинальный индекс, скорость денежного потока, индекс реального ВВП, безналичный расчет, монетарная модель, немонетарные факторы, денежная масса, объем наличных денег.

ECONOMIC - STATISTICAL ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF FACTORS ON INFLATION LEVEL

In the modern world, changes in the state of the economy under the influence of internal and external factors are closely related to the issues of maintaining the purchasing power of the national currency, which prevent unexpected inflation, are important and pressing issues. Therefore, in the article, the authors studied the composition of inflation and trends in its changes, the dynamics of exchange rate indicators. Using the monetary model and a statistical assessment of inflation dynamics, we simultaneously conducted a factor analysis that covered statistical indicators of monetary transactions. A study of the structure of inflation based on factor analysis, identified through monetary factors, and indicators of the nominal index, cash flow index and real GDP index were also calculated.

Key words: inflation, purchasing power of the national currency, factor analysis, nominal index, cash flow velocity, real GDP index, cashless payments, monetary model, non-monetary factors, money supply, volume of cash.

Дар шароити муосир, ки ҳолати номувозинатии макроиқтисодӣ ба таъсири омилҳои дохилию берунӣ бештар ба назар мерасанд, масъалаи устувор нигоҳ доштани қобилияти харидории пули миллӣ ва роҳ надодан ба ҳолатҳои ғайриинтзории таваррум муҳим, ҳалталаб ва мубрам боқӣ мемонанд. Дар воқеъ бо ақидаи н.и.и., Холов Р.Ш "Таваррум яке аз нишондиҳандаи муҳими иқтисодӣ баҳисоб рафта, сатҳи ва андозаи он ба дигар нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодӣ ё дар маҷмӯъ ба сатҳи

зиндагии аҳоли таъсир мерасонад". [10. с129-140.] Аз нигоҳи олими рус Т.Ю. Матвеева, таварум истилоҳи итолёвӣ буда, мазмунан ҳамчун категорияи иқтисодӣ устувори суръати баландшавии ҳамаи сатҳи нархҳо дар давраи муаяни вақт мебошад. [5. 126с.] Вобаста ба ин дар доираи сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани тадбирҳои зарурӣ чиҳати рушди низоми бонкӣ ва такмили минбаъдаи инфрасохтори пардохти ғайринақдӣ барои нигоҳ доштани сатҳи муътадили таваррум масъалаи муҳим ва саривақтӣ ҳисобида мешаванд. Аз ин нуқтаи назар дар соли гузашта нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ хуб арзёбӣ гардида, сатҳи таваррум муътадил нигоҳ дошта шуд. Барои таҳқиқи таркиби таваррум тамоюли тағйирёбии динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи мубодиларо мавриди омузиш қарор медиҳем.

Дар таҷрибаи байналмилалӣ барои омузиши таркиби таваррум усулҳои мухталиф татбиқ мегарданд, ки чиҳати шарҳи алоқамандии муомилоти пулӣ ва сектори воқеии иқтисодиёт истифода бурда мешаванд. Бо ақидаи профессор Ҷурабоев Ғ.Ҷ. "...барои баҳогузори ҳамаҷониба ва пурра омӯхтани таъсири ҳаҷми сатҳи таваррум, суръати миёнамоҳонаи тағйирёбии унсурҳои пулиро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст" [6. с20-25.]. Вобаста ба гуфтаҳо яке аз усулҳои маъмул ва бештар истифода шаванда модели монетаристии таваррум ба шумор меравад, ки дар асосӣ таҳлили омилӣ ва арзёбии омории нишондиҳандаҳои таркибии таваррум ҳисоб карда мешавад. Дар натиҷаи истифодаи ин модел ҳиссаи омилҳои монетарӣ ва ғайримонетарӣ дар ташаккулёбии таваррум муайян мегардад. Барои татбиқи модели монетарӣ ва арзёбии омории динамикаи таваррум, таҳлили омилӣ гузаронида мешавад, ки нишондиҳандаҳои омории муомилоти пулиро фаро гирифтааст.

Дар ин асос нишондиҳандаи омории макроиқтисодии муомилоти пулӣ ҳисоб карда мешаванд, ки аз баробарии Фишер маншаъ мегирад. Мутобиқи назарияи монетаристии таваррум дар мавриди ба вучуд омадани ҳолатҳои бухронӣ баробарии Фишер ҳалалдор мешавад. Бо ибораи дигар сабаби ба вучуд омадани таваррум якбора зиёд гардидани ҳаҷми пулӣ дар муқоиса бо афзоиши ҳаҷми воқеии молӣ буда метавонад. Барои омузиши ин ҳолат якҷанд нишондиҳандаҳои монетарӣ ва ғайримонетариро бояд ҳисоб намуд. Бо истифода аз маълумотҳои омории бонкӣ индекси номиналӣ ва индекси суръати гардиши ҳаҷми пул, индекси ҳаҷми воқеии ММД ва сатҳи таваррумро дар муқоиса бо соли гузашта дида мебароем. Барои таҳқиқи сохтори таваррум таҳлили омилӣ гузаронида мешавад. Аз маълумотҳои оморӣ бар меояд, ки сатҳи таваррум нисбат ба соли гузашта 4,2 фоизро ташкил намудааст, ки дар зери таъсири омилҳои ҷудоғона ба вучуд омадааст. Татбиқи усули таҳлили омилӣ имкон медиҳад, ки сатҳи таварруми ҳосилгардида ва омилҳои ба ин таъсиррасон ошкор карда шаванд. Барои омузиши сохтори таваррум динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи мубодиларо барои солҳои 2018-2022 дида мебароем.

Ҷадвали 1.

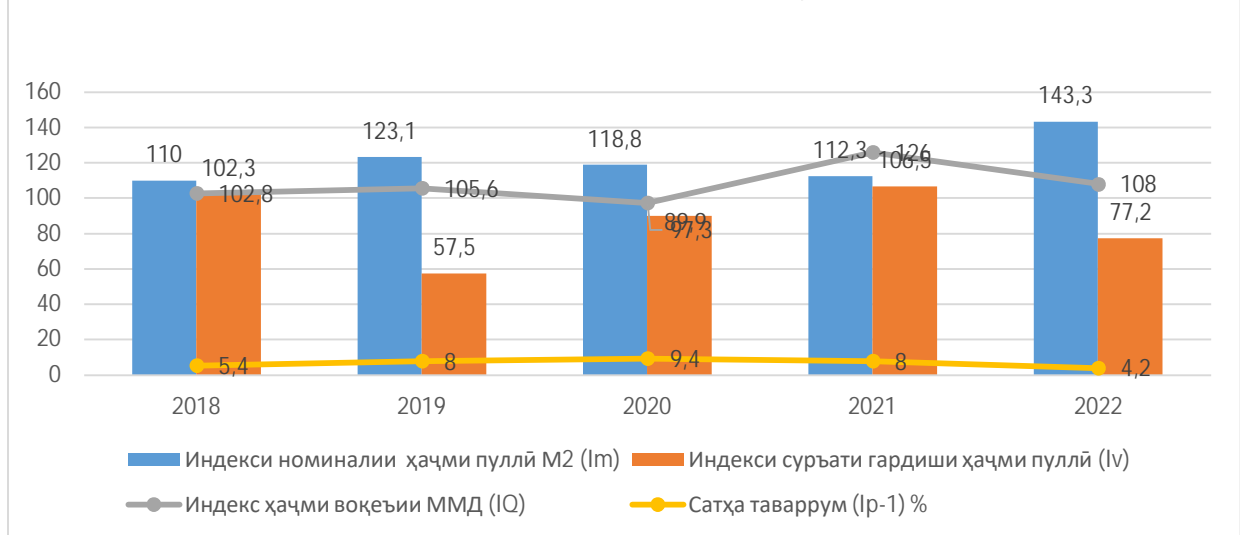
Динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи мубодила барои иқтисодиёти миллӣ давоми солҳои 2018-2022) (бо % нисбат ба соли гузашта)

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022
Индекси номиналии ҳаҷми пулӣ M_2 (I_m)	110,0	123,1	118,8	112,3	143,37
Индекси суръати гардиши ҳаҷми пулӣ (I_v)	102,3	57,5	89,9	106,5	77,2
Индекс ҳаҷми воқеии ММД (I_Q)	102,8	105,6	97,3	126,0	108,0

Сатҳа таваррум (I_{p-1}) %	5,4	8,0	9,4	8,0	4,2 (2,4)
-----------------------------------	-----	-----	-----	-----	-----------

Ҳисоби муаллиф аз руйи маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ. с. 2022 (329), с. 2021 (316), с. 2020 (308), с. 2019 (300), с. 2018 (281).

Диagramмаи 1.-Динамикаи нишондиҳандаҳои сатҳи мубодила барои иқтисодиёти миллӣ давоми солҳои 2018-2022) (бо % нисбат ба соли гузашта)

Дар шароити муосири таҳавулоту иқтисодӣ ва таъсири омилҳои гуногун муносибатҳои бозорӣ тағйирёбанда буда, суръати гардиши пул ва ҳаҷми воқеии истеҳсоли мол ва иҷрои хизматрасониҳо муътадил нест ва байни суръати рушди ҳаҷми пулӣ ва нархҳо алоқамандии зич мушоҳида намегардад. Ҳамчунин баробарии мубодилавино ба сифати модели динамикии таваррум метавон истифода бурд, ки дар асоси дефлятори ММД чен карда мешавад. Дар асоси маълумотҳои расмӣ омили бонкӣ, ки дар қадвали 1 оварда шудааст сохтори таррумро дар солҳои 2021-2022, ва динамикаи тағйирёбии онро мувофиқи модели монетаристӣ таҳлил менамоем.

Яъне $I_{p-1} = I_M * I_V * I_Q$ из инҷо I_Q^1 чунин муайян карда мешавад;

$$\frac{1}{I_Q} = I_Q^1; I_{p-1} = I_M * I_V * I_Q^1, \text{ ки аз инҷо } I_Q^1 = \frac{1}{1,08} = 0,93$$

$$1,024 = 1,43 * 0,77 * 0,93 \quad (1,024)$$

Дар асоси таҳлили омилӣ қисматҳои асосии ташкилдиҳандаи таваррум, ки 2,4 %-ро дар бар гирифтаанд аз ҳисоби омилҳои монетарӣ буда, боқимонда 1,8% аз ҳисоби омилҳои ғайримонетарӣ мебошад, ки сатҳи таваррум дар ин сол мувофиқи маълумотҳои омили расмӣ ба 4,2% баробар аст. Ин ҳолатро ба асос гирифта, ҳиссаи ҳар як омилҳои монетариро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

а) Дар натиҷаи таъсири тағйирёбии ҳаҷми пулӣ;

$I_M - 1 = 1,43 - 1 = 0,43$ ё 43% тавре аз натиҷаи таҳқиқ бар меояд, тағйирёбии ҳаҷми пулӣ дар муомилот буда ва танзими он омилҳои муҳим ва бештар таъсиррасон ба ҳолати таваррум дар соли 2022 ба шумор рафта, ҳиссаи он 43%-ро ташкил додааст, ки хеле назаррас мебошад.

б) дар натиҷаи тағйир ёфтани суръати гардиши пулӣ;

$$I_M(I_V - 1) = 1,43(0,77 - 1) = -0,329 \text{ ё } -32,9\%$$

Дигар омилҳои таъсиррасон ба раванди таваррум ин тағйир ёфтани суръати гардиши пулӣ мебошад, ки ҳиссааш дар сохтори таваррум ба 32,9% баробар буда, дар яққоягӣ таъсири ин ду омил ба 75,9% баробар шудаанд.

в) дар натиҷаи тағйир ёфтани ҳаҷми воқеии ММД;

$$I_M * I_V * (I_Q^1 - 1) = 1,43 * 0,77(0,93 - 1) = -0,077; \text{ ё } -7,7\%$$

Тағйир ёфтани ҳаҷми воқеии ММД, ки нишондиҳандаи асосии макроиқтисодии давлат ба шумор меравад, ҳиссааш нозиз буда ҳамагӣ 7,7%-ро ташкил додааст.

Натиҷаи таъсири се омилро дар якҷоягӣ дида мебароем:
 $43+(-32,9)+(-7,7)=-2,4\%$ Натиҷаи таъсири се омил монетарӣ дар якҷоягӣ, ки аз натиҷаи таҳлил бар омадааст ба 2,4% баробар гардида, тасдиқи худро ёфтааст.

Аз натиҷаи таҳлил бар меояд, ки омилҳои асосии таваррум дар соли 2022 якбора зиёд гардидани ҳаҷми пул нақдӣ дар муомилот буда ва тағйир ёфтани суръати гардиши пулӣ ба ҳисоб меравад, ки таъсири ин ду омил дар якҷоягӣ 75,9% ташкил додааст.

Ҳамзамон барои арзёбии омори таваррум ва баррасии он ба сектори истеъмолии иқтисодиёт, давоми солҳои 2021-2022 рӯй оварда, таҳлили омилро мегузаронем. Ба сифати нишондиҳандаи массаи пулӣ унсури пулии М0 истифода гардида, аз рӯи маълумотҳои омори расмӣ ва омори бонкӣ бузургии миёнаи ҳаҷми пулиро аз рӯи миёнаи хронологӣ меёбем.

$$\bar{X}_{(2021)} = 19026,59 \text{ млн. сом.}$$

$$\bar{X}_{(2022)} = 25402,55 \text{ млн. сом.}$$

Тавре маълум аст, дар ин давра индекси нархҳои истеъмолий ба 100,2% баробар аст. Модели монетарии таваррум аз рӯи маълумотҳои ҷадвали 1 чунин мешавад;

$$\frac{1,34 \cdot 0,85}{1,002} = 1,136; \quad I_Q^1 = \frac{1}{1,002} = 0,998;$$

Дурусти натиҷаи ҳисобро аз рӯи модели монетарӣ санҷида мебароем;
 $1,136 = 1,34 \cdot 0,85 \cdot 0,998$

Ҷадвали 2.

Хароҷоти иловагии аҳоли ба назардошти таваррум

(млн. сом)	2021	2022	Афзоиши мутлақ	Суръати афзоиш	Суръати афзоиш (коэффитсиент)
Гардиши чакаи молӣ	33259,5	39586,2	6326,7	119,02	1,19
Бузургии миёнаи унсури пулии (М0)	19026,59	25402,55	6375,96	133,51	1,34
Суръати гардиши унсури пулии (М0)	5,2	4,4	-0,8	84,61	0,85

Сарчашма: Бюллетени омори бонкӣ. с. 2022 (329), с. 2021 (316), с. 2020 (308), с. 2019 (300), с. 2018 (281).

Хароҷоти иловагии пулии аҳолиро бо назардошти болоравии нарх ва ҳолати таваррум аз рӯи омилҳои алоҳида дида мебароем:

а) тағйир ёфтани пулҳои нақдӣ дар муомилот буда:

$$33259,5 \cdot (1,34 - 1) = 11308,23 \text{ млн. сом.}$$

б) тағйир ёфтани суръати гардиши пулӣ:

$$33259,5 \cdot 1,34(0,85 - 1) = -6685,2 \text{ млн. сом.}$$

в) тағйир ёфтани ҳаҷми ҷисмии фуруш:

$$33259,5 \cdot 1,34 \cdot 0,85(0,998 - 1) = -75,76 \text{ млн. сом.}$$

Натиҷаи таъсири се омил дар якҷоягӣ: $11308,23 + (-6685,2) + (-75,76) = 4547,3$ млн сом.

Ҳамин тариқ босуръат зиёдшавии даромадҳои аҳоли дар муқоиса бо афзоиши нархҳо дар давоми солҳои 2021-2022 имконият дод, ки аҳоли 75,76 млн сомони маблағҳои худро сарфа намояд. Афзоиши нархҳо имконият дод, ки талаботҳои зиёд гарданд ва ин ҳолат шароитро ба вучуд овард, ки даромадҳои воқеии аҳоли ба маблағи 11308,23 млн. сом. коҳиш ёбанд.

Коҳиш ёфтани суръати гардиши пулҳои нақдӣ дар муомилот буда ба афзоиши пасандозгузориҳои аҳоли алоқаманд аст, ки ба сарфа гардидани хароҷотҳои аҳоли ба маблағи 6685,2 млн сомони оварда мерасонад.

Адабиёт:

1. Алиев Б.Х. Денги, кредит, банки. Учебные пособия / Б.Х. Алиев, С.К. Идрисова,

- Д.А. Рабаданова.-М.:Вузовский учебник, Инфра-М.,2018.-288с.
2. Баско О.В. Совершенствование методика расчета индексов условий банковского кредитования / О.В.Баско, Т.В.Ким//Финансовые исследования.-№3 (44).—с.13-16.
  3. Блютени о мори бонкӣ 2021/12 (224) ва 2022/12(293).
  4. Илларионов А.Н. Реальный валютный курс и экономический рост/ А.Н. Илларионов//Вопросы экономики.-2022-№2. 236с.
  5. Матвеева Т.Ю. Макроэкономика: курс лекции для экономистов./Т.Ю. МатвееваНИУ-ВШЭ, 2001.-126с.
  6. Ҷӯрабоев Ғ.Ҷ.Моделҳои иқтисодӣ-оморӣ ва истифодаи он дар сатҳи таварум/Ғ.Ҷ. Ҷӯрабоев//Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ) Душанбе-2021.№3(27). -с20-25.
  7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022.-429с.
  8. Ризокулов Т.Р Проблемы инфляции в экономике Таджикистана./ Т.Р Ризокулов.- Душанбе: Ирфон, 2006.172с.
  9. Ризокулов Т.Р. О некоторых монетарных факторах макроэкономической нестабильности в условиях становления рыночной экономики./ Т.Р Ризокулов.// Стратегия и развития Таджикистан 2008. с. 93-97.
  10. Холов Р.Ш Таҳлили сохтори таъсири омилҳо ба сатҳ ва динамикаи монетизатсияи иқтисодиёт./Р.Ш. Холов// Паёми молия ва иқтисод (маҷалаи илмӣ-амалӣ) Душанбе-2020.№1(9). –с129-140.
  11. Шарипов, Б. М. Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития / Б. М. Шарипов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – Т. 7, № 10А. – С. 16-29.

ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Ҳасанов Шамсиддин Шамсуллоевич - мутахассиси пешбари Сарраёсати сиёсати Бучетӣ дар соҳаҳои воқеии иқтисодиёти Вазорати Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел: 555-55-17-41; 227-27-67, почтаи электронӣ: hasanov1606@icloud.com

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавиро мавриди таҳлил қарор додааст. Қайд намудаанд, ки ноил гардидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои сиёсати саноаткунони босуръат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки кишварамон мавқеи худро дар арзёбиҳои байналмилали аҳ рӯи сатҳи саноаткунони тағйир дода, ба таври назаррас вобастагӣ аз маҳсулоти воридотии ниёзи мардум коҳиш дода мешавад.

Калидвожаҳо: саноат, истеҳсолот, иқтисодиёт, содирот, воридот, сиёсат, рушд, воридотивазкунанда, сармоягузорӣ, мол, маҳсулот, рақобатнок, ҳадаф, саноаткунони босуръат, имтиёзи андозӣ.

ПРОИЗВОДСТВО ИМПОРТОЗАМЕЩАЮЩЕЙ ПРОДУКЦИИ СОВРЕМЕННЫЙ СПРОС

В своей статье автор проанализировал вопрос продвижения экспорта и импорта Республики Таджикистан в условиях глобализации. Он отметил, что достижения целей и задач политики ускоренной индустриализации позволит Республике Таджикистан изменить свою позицию в международных оценках уровня индустриализации, а также существенно снизить зависимость и потребность населения от импортной протекции.

Ключевые слова: промышленность, производство, экономика, экспорт, импорт, политика, развитие, импорт, замещение, инвестиции, товар, продукт конкурентоспособный, целевой, быстрая индустриализация, налоговые льготы.

PRODUCTION OF IMPORT-SUBSTITUTE PRODUCTS MODERN DEMAND

In his article, the author analyzed the issue of promoting exports and imports of the Republic of Tajikistan in the context of globalization. They noted that achieving the goals and objectives of the policy of accelerated industrialization will allow the Republic of Tajikistan to change its position in international assessments of the level of industrialization,

as well as significantly reduce dependence on imported products for the needs of the population.

Key words: industry, production, economics, export, import, policy, development, import, substitution, investment, product, competitive product, targeted product, rapid industrialization, tax benefits.

Дар шароити таҳаввулоти босуръату пешгӯинашавандаи иқтисоди ҷаҳонӣ, рақобатҳои шадид барои дастрасӣ ба захираҳо ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим истифодаи тамоми воситаҳои муосири фаъолгардонии иқтисодӣ, аз ҷумла татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаи саноати кишвар, хусусан лоиҳаҳои хусусияти иноватсиониву навоваридошта, муҳиму саривақтӣ мебошад.

Қобили зикр аст, ки саноати ватанӣ нуруи азими пешбаранда ва иқтидори калидии тарақиёти иқтисодӣ дар кишвар ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон саноаткунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул намуд, ки он барои таъмини устувории иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он заминаи аниқ мегузорад.

Барномаву стратегияҳо ба таъсиси корхона ва коргоҳҳои нав ташкили ҷойҳои нави корӣ, афзун намудани ҳаҷму сифати маҳсулоти ватанӣ, таъмини рақобатнокии он равона шуда, барои гузариши иқтисодӣ кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашӯи хом ба истеҳсокунандаи маҳсулоти ниҳой замина гузоштаанд.

Махсусан Барномаи саноаткунони босуръати кишвар барои солҳои 2020-2025 ба гузариши босуръати иқтисодӣ ҷумҳурӣ ба самти иноватсионии рушд, рақобатпазир гардидани он, беҳзистии сокинон ва рушди босуръати соҳаҳои иқтисодӣ равона гашта, дар иҷрои он сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ саҳми асосӣ мегузорад.

Комёбиҳои назарраси се ҳадафи стратегии амалкунанда барои татбиқи сиёсати саноаткунони босуръати кишвар заминаҳои зарурӣ гузоштаанд. Дар натиҷа ашар соли 1991 дар мамлакат ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ бо 33 ҳазор ҷойи корӣ фаъолият дошт, пас дар замони соҳибистиклолӣ ин нишондиҳанда ба 2800 корхонаи саноатӣ бо 85 ҳазор ҷойи корӣ расид.

Дар ин хусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ 23 декабри соли 2022 иброз доштанд.

Ба гуфти Сарвари давлат, танҳо соли 2022 беш аз 500 коргоҳу корхонаҳои истеҳсоли бо 6 ҳазор ҷойи нави корӣ ба фаъолият оғоз карданд ва барои то 43 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 мусоидат намудаанд. Вале ин нишондиҳандаҳо, бо назардошти захираву имкониятҳои кишвар, аз ҷумла ашӯи хоми ватанӣ иқтидорҳои истеҳсоли, захираҳои меҳнатӣ, “энергияи сабз” ва талаботи афзояндаи ба маҳсулоти саноатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ҷиҳати ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегии мо – саноаткунони босуръат ҳанӯз нокифоя мебошад [2].

Ҳамчунин, нишондиҳандаҳои содиротии мамлакат низ дар сатҳи паст арзёбӣ шуданд. Бинобар ин, Вазорати саноат ва технологияҳои нав якҷо бо Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳои марбута, роҳбарони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва соҳибкорону сармоягузoron ҷиҳати таъсиси корхонаҳои саноатӣ бо технологияҳои муосир, муҳайё намудани ҷойҳои кории нав ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳии дорои арзиши баланди иловашуда муваззаф гардиданд.

Ин ҳадаф дар қоҳиш додани вобастагии кишвар аз воридоти маҳсулоти ниёзи аввал, таъмини соҳаҳои гуногун бо таҷҳизоти муосир, тақвияти иқтидорҳои содиротӣ ва таъмини гуногунсамтии истеҳсоли ватанӣ нақши ҳалкунанда дорад. Зеро ҳамасола маҳсулоти тайёри металлургияи сиёҳ ва ранга, нуриҳои минералӣ ва техникаи кишоварзӣ, маводи сӯзишвориву молиданӣ, автобусҳо ва автомобилҳо, техникаи

маишӣ, масолеҳи гуногуни сохтмонӣ, хӯрокворӣ ва ғайра дар ҳаҷми зиёд ба мамлакат ворид мешаванд. Бинобар ин, ба андешаи коршиносон, фаъолият дар ин самтҳо бояд тақвият бахшида шавад.

Илова бар ин, андешидани тадбирҳо дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, инчунин, омода намудани мутахассисони соҳавӣ, таъмини ҳамгиروي илм ва истеҳсолот ва тақвияти иқтисодии технологияи соҳаҳои иқтисодии миллӣ аз ҷониби коршиносону мутахассисони соҳа муҳим арзёбӣ мегарданд.

Тағйироти ҷиддӣ дар вазъи сиёсату иқтисодии ҷаҳони муосир, ки бинобар паҳншавии бемории сироятии COVID-19, низоъҳои таҳримҳои иқтисодӣ байни кишварҳо ва дар ин росто, тағйирёбии нархҳо дар бозори ҷаҳонӣ рақобатро байни кишварҳои рӯ ба тараққӣ барои ҷалби сармоя боз ҳам шиддатноктар гардонданд. Ин аст, ки дар Барномаи саноатикунони босуръати кишвар барои солҳои 2020 – 2025 ба масъалаҳои таҳкими қонунгузорӣ дар самти ҳимояи манфиатҳои сармоягузoron ва таъмини адолати судӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир гаштааст.

Дар доираи татбиқи саноатикунони босуръати кишвар то соли 2030 дар назар аст, ки ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар ба сатҳи 30 фоиз ва вазъи қиёсии соҳаҳои коркард дар сохтори саноат аз нишондиҳандаи ниҳони сатҳи байналмилалӣ (70 фоиз) ба сатҳи 75,5 фоиз расонда мешавад.

Ноил гардидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои сиёсати саноатикунони босуръат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки кишварамон мавқеи худро дар арзёбиҳои байналмилалӣ аз рӯи сатҳи саноатикунонӣ тағйир дода, ба гурӯҳи кишварҳои дорони саноати рушдкунанда ворид гардад.

Бо мақсади татбиқи сиёсати мусоидат ба соидрот ва воридотивазкунанда, рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва ба ин васила ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ дар Кодекси андоз дар таҳрири нав на танҳо имтиёзу сабукиҳои мавҷуда нигоҳ дошта шуданд, балки бо вучуди таъсири манфии онҳо ба қисми даромади буҷети давлатӣ боз иловатан сабукиҳои зиёд пешниҳод гардидаанд. Бар замми ин, номгуӣ андозҳо аз 10 то 7 намуд кам гардида, меъёрҳои якҷанд намуди онҳо паст карда шуданд.

Ҳамзамон, ҷиҳати васеъ намудани фаъолияти инноватсионӣ технологияи воридоти таҷҳизоти инноватсионӣ технологияи, ки бевосита барои эҳтиёҷоти худии чунин субъектҳо истифода карда мешавад, аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод карда шуд, яъне низоми мазкур бевосита ба рушди соҳаи саноат нигаронида шудааст.

Илова бар ин, дар Кодекси мазкур ҷиҳати ноил шудан ба сатҳи баланди рушди иқтисодӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои зиндагии шоистаи мардум воридот ва таҳвили минбаъдаи техникаҳои кишоварзӣ, қисмҳои эҳтиётӣ ва маҳсулоти такмили техника ва мошинолоти кишоварзӣ, қисмҳои эҳтиётӣ ва маҳсулоти такмили автомашинаҳои сабукрав, боркашу борбардор аз ҷониби корхонаҳои истеҳсолкунанда аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод карда шуд, ки имтиёзи мазкур барои истеҳсоли техникаҳои кишоварзӣ ва автомашинаҳои ватанӣ замина мегузорад.

Ҷиҳати дастгирии давлатии соҳаи саноат, аз ҷумла вобаста ба азнавтҷиҳизонидани истеҳсолот ва ҷалби сармоя иҷозати тарҳи хароҷот аз даромади андозбандишаванда бо роҳи зиёд намудани меъёри тарҳи хароҷоти истеҳлоки воситаҳои асосӣ, рекламавӣ, намояндагӣ ва дигар хароҷоти шабеҳ васеъ карда шуданд.

Инчунин, ба андозсупорандагон ҳуқуқ дода шудааст, ки ҳангоми насби таҷҳизоти технологияи нав, азнавтҷиҳизонии техникӣ, тарҳкунии сармоягузориро бо меъёри аз 5 то 10 фоизи арзиши воситаҳои асосии қайдшуда аз даромади умумии андозбандишаванда истифода намоянд.

Ҷиҳати таъмини фаъолияти рақобатпазирии соҳаҳои иқтисодии миллӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва коҳиш додани сатҳи иқтисодии

ғайрирасмӣ меъёри андозҳо бознигарӣ ва такмил дода шуд. Аз ҷумла, агар меъёри маъмулии андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ аз 23 фоиз ба 20 ва 18 фоиз пешбинӣ шуда бошад, пас бо мақсади саноатикунонии босуръати кишвар меъёри андози мазкур барои ғайрирасмӣ истеҳсоли ба андозаи 13 фоиз нигоҳ дошта шудааст, дар ҳоле, ки имконияти тарҳҳо бо мақсади ин намуди андоз васеъ карда шудааст.

Бо мақсади бо кишварҳои ҳамсоя ва шарикони асосии тижоратӣ баробар намудани сатҳи андозбандӣ, дар Кодекси андоз дар таҳрири нав меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда аз 18 фоиз ба 15 фоиз паст карда шуда, меъёри андози мазкур аз 1 январи соли 2024 ба андозаи 14 фоиз ва аз 1 январи соли 2027 то ба 13 фоиз паст карда мешавад, ки камшавии меъёр нисбат ба Кодекси андози амалкунанда мутаносибан 3 фоиз, 4 фоиз ва 5 фоизро ташкил медиҳад.

Ҳамзамон, таҳвили металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо, маснуоти заргарӣ аз металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо, алюминийи аввалия, концентратҳои захираҳои табиӣ, маъданҳои молӣ, оҳанпораи металлҳои сиёҳу ранга ва металлҳои дигари дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда, сабикаҳои ченакӣ аз металлҳои қиматбаҳои Бонки миллии Тоҷикистон, пилла, нахи пахта, калобаи пахта, пахтаи коркарднашуда, аз ҷумла барои содирот, аз андоз аз арзиши иловашуда озод карда шудааст.

Ҳамчунин бо мақсади коркарди пурраи ашёи хом дар дохили кишвар бахусус пилла ва нахи пахта дар муқаррароти хотимавии Кодекси андоз дар таҳрири нав, имтиёзҳои силсилаи пурраи коркарди нахи пахта ба маҳсулоти ниҳой ба танзим дароварда шудааст. Яъне, бо мақсади дастгирии рушди соҳаи саноати сабук ва ба ин васила ҷалби бештари сармоягузори дар ин самт субъектҳои соҳаи мазкур, ки то қабули Кодекси андоз дар таҳрири нав ин низоми имтиёзнокро истифода менамуданд то анҷоми муҳлати татбиқи он (12 сол) аз он бархурдор мегарданд.

Қиҳати таъмини самаранокии ғайрирасмӣ корхонаҳои насосҷӣ ва рушди соҳаи пиллапарварӣ дар мамлакат тибқи муқаррароти моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Бюҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2022" воридоти тухмии хушсифати кирмак барои пиллапарварӣ, аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шудааст.

Ҳамчун аз 1 январи соли 2022 то 31 декабри соли 2031 шахсони ҳуқуқие, ки ба коркарди пилла, матоъҳои шоҳӣ, атласу адрас ва дигар маснуоти бофандагии аз он истеҳсолшаванда машғуланд, аз рӯи ин намудҳои ғайрирасмӣ андозбандӣ карда намешаванд, ба истиснои андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андози иҷтимоӣ. Бояд тазакур дод, ки бо сайёу талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон имруз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмиллалӣ ҳамчун кишвари пешбарандаи сиёсати хориҷии сулҳҷӯёнаву созанда эътироф гардидааст.

Ба шарофати сиёсати "Дарҳои кушод", ки ҷавҳари равобити байналмилалӣ Тоҷикистонро ташкил медиҳад, мо тавонистем бо аксари давлатҳои дунё муносибатҳои неқ ва ҳамкориҳои судманди гуногунҷанбаро дар соҳаҳои мухталиф ба роҳ монда, тақвият бахшем".

Қиҳати таъмин намудани рушди минбаъдаи кишвар иҷроӣ афзалиятҳои миллӣ ва дар ин асос баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум барои давраҳои миёнмуҳлат ва дарозмуҳлат соли 2016 "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраҳои то соли 2030 қабул карда шуд". Мақсад аз қабули стратегия ин баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулот дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳамчун омилҳои муҳимтарини рушди содирот ва воридотивазкунӣ ба ҳисоб меравад.

Бо мақсади мусоидат ба рушди содиротии мамлакат ва таҳкими минбаъдаи муносибатҳои тижоратӣ иқтисодии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар давлатҳои тайи 30 соли охир аз тарафи мақомоти дахлдори ҷумҳурӣ чорабиниҳои зерин роҳандозӣ шудааст: [1, с. 115]

- азнавсозии сохтории истеҳсолот бо мақсади самтдиҳии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ба рушди афзалиятнок ва босуръати корхонаҳо ва ташкилотҳои ба содирот нигаронидашуда ва диверсификатсияи содирот;

- тадричан даст кашидан аз тамоили ашёи хомӣ доштани содирот ва рушди мақсадноки соҳаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти дараҷаи баланди коркард;

- ташкили системаи умумидавлатии дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии содирот, ки мунтазам ҷудо намудани маблағгузориҳои молиявӣ бо бучетиро (дар асоси баргардонӣ ва пулакӣ) фаро мегирад;

- такмили системаи андозбандӣ, танзими гумрукию тарифӣ ва ғайритарифӣ ҳангоми содирот.

Дар даҳсолаи охир фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мунтазам рушд намуда истодааст. Зеро аз рӯи маълумотҳои омори расмӣ дар моҳҳои январ- сентябри соли 2023 Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 116 мамлакат, аз он ҷумла бо 10 мамлакатҳои ИДМ ва бо 106 мамлақати хориҷи дар муносибати савдои хориҷиро анҷом додааст.

Дар ғардиши савдои хориҷи ба ҳиссаи мамлакатҳои ИДМ 49,5 фоиз ё 2544,5 млн. доллар ва ба ҳиссаи мамлакатҳои хориҷи дур 50,5 фоиз ё 2593,4 млн доллар рост меояд. Касри тарози савдо манфӣ буда, бо мамлакатҳои ИДМ-1650,5 млн. доллар ва мамлакатҳои хориҷи дур -1544,8 млн. доллар ташкил додааст [1, с. 110]

Умуман ҳаҷми ғардиши савдои хориҷӣ дар моҳҳои январ- сентябри соли 2023 нисбат ба моҳҳои январ- сентябри соли 2022 бо мамлакатҳои ИДМ 9,3 фоиз ё 261,9 млн доллар, бо мамлакатҳои хориҷи дур бошад 0,4 фоиз ё 11,0 млн доллар кам мебошад.

Дар моҳҳои январ- сентябри соли 2023 содироти мол 971,3 млн долларро ташкил кард, ки нисбат ба ҳаҷми давраи соли 2022-юм 40,7 фоиз ё 667,5 млн доллар кам шудааст.

Воридоти мол ба ҷумҳурӣ 4166,6 млн долларро ташкил кардааст, ки нисбат ба моҳҳои январ-сентябри соли 2022-юм 10,5 фоиз ё 394,6 млн доллар зиёд мебошад [1, с. 107].

Дар моҳҳои январ- сентябри соли 2023 нисбат ба моҳҳои январ- сентябри соли 2022-юм камшавии содирот асосан аз ҳисоби содироти маҳсулоти растанӣ (20,2 фоиз ё 9,3 млн. доллар), маҳсулоти маъданӣ (34,4 фоиз ё 229,2 млн доллар), газвори нассочӣ ва маснуоти он (18,3 фоиз ё 38,6 млн доллар), нахи пахта 28,5 фоиз ё 41,7 млн доллар), фулузоти арзон ва маснуоти онҳо (11,4 фоиз ё 29,0 млн . доллар) ва ғайраҳо ба амал омадааст.

Зимнан дар ин давра зиёдшавии содирот асосан аз ҳисоби содироти маҳсулоти тайёри озуқа (44,8 фоиз ё 2,9 млн доллар, маҳсулоти саноати кимиё (2,6 баробар ё 15,8 млн. доллар), ашёҳои полимерӣ, резина ва маснуоти он (39,7 фоиз ё 0,3 млн. доллар), пусти хом ва чарм (1,5 баробар ё 1,4 млн. доллар), қоғазу картон ва маҳсулоти онҳо (47,5 фоиз ё 1,6 млн. доллар), мошинолот ва таҷҳизот (7,5 баробар ё 35,0 млн. доллар), воситаҳои нақлиёт (7,1 фоиз ё 0,5 млн доллар), асбобу анҷоми оптикӣ (5,3 баробар ё 1,3 млн. доллар) ва ғайраҳо ба миён омадааст [1, с. 111].

Барои боз ҳам баланд бардоштани иқтисодии содироти иқтисодии мамлакат зарур аст, ки истеҳсоли молҳои рақобатпазирӣ истеъмоли ниҳоиро афзун намоем.

Дар ин маврид мо якбора ба ҳалли ду масъала муваффақ мешавем:

а) истеҳсолоти содиротӣ сарчашмаи асосии рушди тамоми соҳаҳои иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ он мегардад;

б) баланд бардоштани дараҷаи иштироки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар системаи тақсими байналмилалӣ меҳнат то андозае таъмин мегардад.

Барои рушди минбаъдаи сиёсати бо содирот нигаронидашуда моро зарур аст, ки ба пеш аз ҳама барои иҷрои тадбирҳои зерин аҳамият диҳем:

-афзун кардани ҳаҷми содироти ҳаҷми гуна молҳо, аз қабилӣ калобаи пахтагин, афшурдаи помидору шарбати меваҳо, алюминий, нахи пахта, қолину маҳсулоти қолинӣ ва меваи хушку асал;

- афзун намудани содироти нахи пахтаю алюминий бояд якҷоя бо рушди истеҳсолоти коркарди ин молҳо дар дохили кишвар ва гирифтани маҳсулоти тайёр сурад гирад.

Барои баланд бардоштани рақобатпазирии маснуоти қолинӣ ва меваи хушки дохилӣ ҷиҳати навсозии фонди асосии корхонаҳои ин гуна маҳсулотро истеҳсолкунанда маблағгузориҳои зиёд лозим аст. Дар акси ҳол ин молҳо аз бозорҳои дохиливу берунӣ умуман танг карда бароварда мешаванд.

Барои ноил шудан ба мақсади кам кардани вобастагии иқтисоди миллӣ аз воридоти молу ашё ба мо зарур аст, ки ба масъалаҳои модернизатсияи истеҳсолот ва ҷорӣ кардани технологияи пешқадами замонавӣ бештар аҳамият диҳем.

Рушди сиёсати ивазкунандаи воридот бояд дар ду марҳила татбиқ шавад, яъне дар навбати аввал иваз намудани воридоти он молҳое зарур аст, ки истеҳсоли онҳо дар ҷумҳурӣ аллакай ба роҳ монда шудааст ва иқтидорҳои рушди онҳо мавҷуд аст, дар навбати дуюм бошад, бо тадриҷан андӯхтани сармояи худӣ бояд барои ташкили истеҳсолоти молҳои таъиноти истеҳсолию техникӣ замина фароҳам оварда шавад.

Хулоса, барои баланд бардоштани самаранокии сиёсати истеҳсолоти ба содирот нигаронидашудава ивазкунандаи воридот ва дар ин замина таъин намудани амнияти иқтисодӣ моро зарур аст, ки сармоягузориҳоро бо мақсади модернизатсияи истеҳсолоти дахлдор афзун намуда, дараҷаи рақобатпазирии молҳои истеҳсолоти ватаниро баланд бардорем ва ҳамзамон шумораи қувваи кории дар ин ҷараён истифодашавандаро мувофиқи имкон афзун намоем.

Адабиёти истифодашуда:

1. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Агентии омили Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2023). саҳ 14 то 21, 107-111, 107-115;
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 23 декабри соли 2022;
3. <http://web.ttu.tj>;
4. <http://hgu.tj>;
5. <http://jumhuriyat.tj>. (ва баъзе аз сомонаҳои дигари интернетӣ).

ОПЫТ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В РАЗВИТИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Муллоев Парвиз Негматджанович - Ст. преподаватель кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права, Таджикский Государственный финансово-экономический университет Тел: + 992 +934044114 Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Email: mulloevpn@gmail.com

Статья посвящена опыту стран ЦВЕ в развитии малого и среднего предпринимательства. В этой связи в статье анализируются, что в разных странах практикуются разные подходы стимулирования малых и средних компаний, где основной объединяющей целью государств ЦВЕ является обеспечение жизнедеятельности и стабильного развития малых и средних форм предпринимательства. Также приведены основные меры государственной поддержки малого и среднего предпринимательства из числа таких стран, как Эстония, Словения, Венгрия, Хорватия и др.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, развитие, государственная поддержка, страны ЦВЕ, меры поддержки.

ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ АВРУПОИ МАРКАЗӢ ВА ШАРҚӢ ДАР ТАРАҚҚИӢТИ КОРХОНАҲОИ ХУРДУ МИӢНА

Мақола ба таҷрибаи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар рушди тиҷорати хурд ва миёна бахшида шудааст. Дар робита ба ин, дар мақола таҳлил карда мешавад, ки кишварҳои гуногун барои ҳавасмандгардонии ширкатҳои хурду миёна равишҳои гуногунро истифода мебаранд, ки ҳадафи асосии муттаҳидкунандаи кишварҳои Аврупои марказӣ ва шарқӣ таъмини фаъолияти ҳаёти ва рушди устувори тиҷорати

хурду миёна мебошад. Инчунин тадбирҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна аз кишварҳои Эстония, Словения, Маҷористон, Хорватия ва ғайра оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурду миёна, рушд, дастгирии давлатӣ, кишварҳои Аврупои марказӣ ва шарқӣ, тадбирҳои дастгирӣ.

EXPERIENCE OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE

The article is devoted to the experience of CEE countries in the development of small and medium-sized businesses. In this regard, the article analyzes that different countries practice different approaches to stimulating small and medium-sized companies, where the main unifying goal of CEE countries is to ensure the vital activity and stable development of small and medium-sized businesses. The main measures of state support for small and medium-sized businesses from countries such as Estonia, Slovenia, Hungary, Croatia, etc. are also given.

Key words: small and medium-sized businesses, development, government support, CEE countries, support measures.

После падения и трансформации коммунистических режимов, страны центральной и восточной Европы, видя стремительный процесс разрушения старой системы, принялись активно налаживать процесс становления представителей «нового» среднего класса – мелких и средних предпринимателей, частных фермеров, менеджеров. В те годы особенно начал расти интерес к малому и среднему предпринимательству из-за огромного роста числа безработных, которые после остановки государственных предприятий оставались без средств существования и брались за самые разные работы. Такую картину можно было наблюдать во всех постсоветских государствах. Именно в этот период в странах ЦВЕ началась активная фаза создания законодательной базы развития частного сектора и использования наёмного труда.

В странах ЦВЕ начиная с конца восьмидесятых, были приняты соответствующие законопроекты в целях развития предпринимательской деятельности. Например, в Польше был принят закон «О начале хозяйственной деятельности», в Болгарии – «О создании частных предприятий», в Румынии – «Об организации и развёртывании экономической деятельности на основе частной инициативы», в Чехии и Словакии – «О частной предпринимательской деятельности граждан» и «О мелком и среднем предпринимательстве» [1, 16-21].

Благодаря своевременно принятым интенсивным мерам малые и средние предприятия сделали основную движущую силу развития экономики, организовывая рабочие места и более половины ВВП. Ликвидация монополистических структур, реформы в производственной сфере, упрощение процедур регистрации и ликвидации предприятий и другие своевременно принятые меры позволили большинству стран ЦВЕ за достаточно короткий период вдвое снизить уровень безработицы и повысить количество и качество производимых товаров и услуг.

Возросшая роль малого предпринимательства в странах ЦВЕ привела к необходимости разработки специальной политики, реализация которой стала прерогативой решения властей.

Рассматривая положение стран Центральной и Восточной Европы по развитию малого и среднего предпринимательства, нужно учесть тот факт, что в разных странах практикуются разные подходы стимулирования малых и средних компаний, где основной объединяющей целью государств ЦВЕ является обеспечение жизнедеятельности и стабильного развития малого и среднего предпринимательства.

Ниже на рисунке 1. нами приведены основные меры государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в странах ЦВЕ.

Рисунок 1. - Меры развития МСП в странах ЦВЕ

Источник: Составлено автором на основе: Обзор аналитического центра МСП “Малый и средний бизнес: международный опыт регулирования и финансирования”.

Как можем наблюдать из вышеприведённого рисунка, в странах ЦВЕ малому и среднему предпринимательству часто предоставляются кредитные гарантии, компенсируются расходы на выплату процентов по займам. Предоставляются финансовые и нефинансовые меры поддержки в виде консультаций, проведения тренингов, курсов, создания бизнес-инкубаторов и бизнес-парков, упрощения подачи бухгалтерской отчётности, а также отсрочивания обязательных налоговых платежей и т.д.[1,292].

Однако главный упор делается, скорее, не на сами формы поддержки, а на создание благоприятного делового климата, при которой бизнес мог активно развиваться.

К примеру, в Польше, государством предусмотрено снижение социального налога активно развивающимся малым и средним компаниям. Также на становление собственного бизнеса малые компании в течение десяти лет освобождаются полностью от налога на прибыль, а в последующие десять лет – на пятьдесят процентов[4,1048].

Эффектом от таких государственных мер поддержки малого и среднего предпринимательства является то, что порядка 70% объёма ВВП производится именно данным сектором, и свыше пятидесяти процентов экономически активного населения Польши занято в малом и среднем предпринимательстве.

Также малыми и средними компаниями производится около 35% промышленной, больше 80% строительной, и половина всей производимой сельскохозяйственной

продукции. Доля частных магазинов в розничной торговле превышает 85%. Особенно развит малый бизнес с числом занятых до 5 человек[6,53].

В Польше особенно развиты бизнес-инкубаторы, которых насчитывается более семисот. Они оказывают широкую поддержку начинающим предпринимателям, начиная от бесплатных консультаций по вопросам налогообложения и менеджмента до предоставления на льготных условиях производственных помещений и офисов, а также привлечения инвесторов. Также в Польше активно действуют больше десяти свободных экономических зон, в которых предлагаются налоговые и кредитные льготы и преференции.

Весьма интересен также опыт Венгрии в развитии малого и среднего предпринимательства. Венгрия остаётся одной из самых привлекательных стран для инвесторов. Начиналось всё со структурной перестройки и разрешения приватизировать более пятидесяти процентов государственных предприятий, что принесло бюджету Венгрии более пяти миллиардов долларов, а доля частных предприятий в ВВП страны со временем превысила 60% от общего объёма[7,9]. Вне зависимости от устойчивого количественного, и что важно – качественного развития малого и среднего предпринимательства, венгры не ослабляют своё внимание к совершенствованию методов и форм государственной поддержки частного сектора.

В Венгрии действует Национальный совет по развитию предпринимательства, и вдобавок к этому, в бюджет Венгрии в обязательном порядке включаются статьи расхода на поддержку малого и среднего предпринимательства. Предприниматели в Венгрии могут рассчитывать на налоговые льготы и целевые бюджетные субсидии[3,474].

Льготное налогообложение разделено на четыре группы:

- для привлечения инвестиций;
- на стимулирование НИОКР;
- на развитие МСП;
- региональные налоговые льготы.

На пространстве ЦВЕ уровень жизни Чехии является наиболее благополучным: низкий уровень инфляции и безработицы, в основном достигнут благодаря сбалансированному государственному бюджету, и развитию частного сектора, особенно малого и среднего предпринимательства. В странах ЦВЕ Чехия является одним из лидеров по привлечению иностранного капитала. В Чехии также развита автомобильная промышленность и соответственно производство автомобильных принадлежностей и комплектующих со стороны малых и средних предприятий. Также развит туризм и производство мелких изделий, предназначенных на продажу. На очень высоком уровне находится сектор услуг и гостиничный бизнес.

Законодательством Чешской республики предусмотрены отсрочка от уплаты налога на прибыль, сроком от одного до двух лет для начинающих предпринимателей, и налоговые льготы предприятиям, привлекающим к труду лиц с ограниченными возможностями. Малые предприятия с небольшим годовым оборотом полностью освобождаются от уплаты НДС. Реформы налогообложения, независимо от форм собственности, направлены как на стимулирование активности предпринимателей, так и на рост дохода бюджета государства, и на этой основе – решения общенациональных задач.

Из опыта развития малых и средних форм предпринимательства на примере Румынии можно привести то, что в этой стране меры, принимаемые по развитию частного сектора, изначально заложены в программе социально-экономического развития государства.

Один из самых ярких примеров поддержки частного сектора заключается в подключении малого и среднего предпринимательства к государственным заказам. Для участвующих в тендерах малых и средних компаний резервируется определённый процент заказов на товары и услуги для нужд государства. Любые организации, проводящие аукционы, обязаны начальные сессии проводить только для представителей малого предпринимательства. В случае если в первом туре малыми компаниями не

заключён договор, то в последующих аукционах они сохраняют право на участие и заключение сделки.

В странах ЦВЕ роль малого и среднего предпринимательства является весьма ощутимой и во внутренней и внешней торговле с другими региональными партнёрами. В соответствии с приведёнными данными Евростата, в странах ЦВЕ именно малое и среднее предпринимательство ввозит 45% всех товаров, которые поступают из других стран, и отправляют сами 33% всех товаров. При этом только малые компании, то есть компании, численность сотрудников которых не превышает 9 человек, имеют не последнее значение. Данные компании закупают 14% от импорта всех товаров и отправляют на экспорт 8% всей продукции. В совокупности в мировом экспорте региону отводится 3,4%, а в мировом импорте – 4,5%, что является показателем абсолютной значимости малого и среднего предпринимательства и его роли в развитии международной торговли [2].

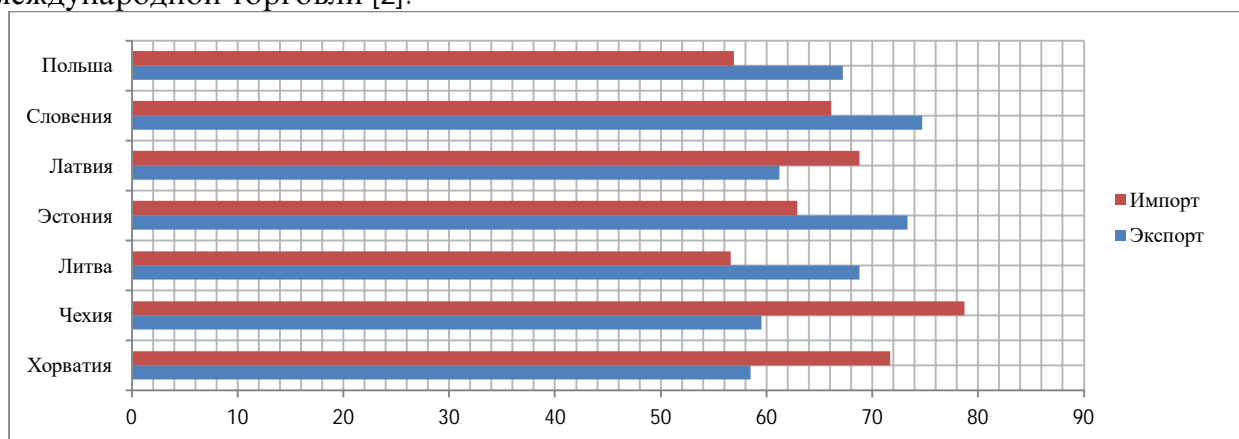

Диаграмма 1. – Страны ЦВЕ по доле МСП во внутренней и внешней торговле Евросоюза за 2021 год

Источник: Евростат. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/sme>

По опубликованным данным динамики экономического роста стран ЕС, несмотря на то, что последовавший из-за вынужденных карантинных мер экономической кризис нанёс экономикам стран значительный ущерб, восстановление стран ЦВЕ от кризиса происходит быстрее западных соседей. В международной аналитической компании Sofase отмечают, что относительно быстрое восстановление рынков ЦВЕ во многом обусловлено значительным оживлением малого и среднего предпринимательства во внешней торговле. В основном тому поспособствовало в значительной мере восстановление экономики таких азиатских стран, как Китай, Япония и Южная Корея после вызванного пандемией коронавируса экономического кризиса. Экспортёры стран ЦВЕ благодаря производству высококачественной продукции и ценовой конкурентоспособности оказались в выгодном положении и начали наращивать объёмы поставок в азиатские страны, спрос со стороны которых увеличился на фоне послекризисного роста. Только за 2020 год страны ЦВЕ сумели увеличить объем экспорта своих товаров в азиатские страны на 10,4% в денежном выражении, при этом сохранив свою основную долю экспорта в другие регионы мира.

Тесно интегрированные в мировую производственную и сбытовую цепочку, рынки стран ЦВЕ стали выигрывать раньше других от восстановления экономических отношений и роста объёма торговли между странами. Нагрянувшая пандемия, которая повлекла за собой срывы поставок продукции из-за закрытия границ, наглядно показала производителям стран ЦВЕ, насколько сильно они зависимы от продуктов, поставляемых партнёрами из стран Азии. Эта уязвимость подтолкнуло бизнес найти альтернативные, менее уязвимые и более близкие источники поставки необходимой продукции.

В отличие от западноевропейских стран, экономика стран Центральной и Восточной Европы оказалась более устойчивой к кризисным явлениям. Если в 2020 году совокупный объем ВВП стран ЦВЕ показал снижение на 4%, то спад ВВП

западноевропейских стран достиг 7,1%. Объяснением тому является пострадавшая больше других из-за введённых ограничений, связанных с распространением COVID-19, сфера услуг, которая играет более существенную роль в экономической жизни западноевропейских стран, нежели стран ЦВЕ.

Относительно быстрое восстановление региона также объясняется тем, что рынок труда стран ЦВЕ пострадал меньше, чем во многих других странах благодаря мерам, принятым для поддержки сектора малого и среднего предпринимательства в период пандемии COVID-19.

Таблица 1. – Меры, принятые странами ЦВЕ для поддержки ММСП в период пандемии COVID-19

Страна	Принятые меры	Ответственное учреждение	Преимущества
Хорватия	Правительство увеличило выделение "микрокредитов ЕСИФ" на оборотный капитал для ММСП, а максимальная гарантийная ставка по гарантиям европейских структурных и инвестиционных фондов (ЕСИФ) была увеличена с 65% до 80%.	Хорватское Агентство по МСП, инновациям и инвестициям (HAMAG BICRO)	Средства могут быть одобрены для инвестирования в материальные и нематериальные активы и передачи прав собственности, при этом до 30% суммы кредита может быть направлено на финансирование оборотных средств, связанных с инвестициями.
	Для обеспечения оборотного капитала ММСП был введён новый финансовый инструмент "кредиты COVID-19". Кредиты COVID-19, предоставленные Хорватским Банком Реконструкции и развития (ХБРР).	Хорватское Агентство по МСП, инновациям и инвестициям (HAMAG BICRO)	Предлагает небольшие кредиты на оборотный капитал до 100 000 евро с процентной ставкой 0,25%. Льготный период, если погашение составляет более 2 лет, составляет до 12 месяцев, а общий срок погашения – до 5 лет.
	Процентные ставки по инвестиционным кредитам с 30%-ной долей оборотного капитала снижены до 0,1-0,5%.	Хорватский Банк Реконструкции и развития (ХБРР)	Снижение процентных ставок позволит ММСП получать более дешёвые кредиты.
Чехия	Поддержка в виде льготных кредитов на сумму от 500 000 до 15 миллионов чешских крон с нулевой процентной ставкой. Кредиты предоставляются на покрытие до 90% допустимых расходов со сроком погашения 2 + 1 год.	Правительство Чехии	Кредит может быть использован для приобретения небольших материальных или нематериальных активов, приобретения и финансирования товарно-материальных запасов или для других операционных расходов.

	Программа субсидирования – “Technologie COVID” применима для проектов, которые сосредоточены на производстве медикаментов или чего-либо, связанного с борьбой с COVID-19.	Министерство промышленности и торговли (МПиТ)	Субсидии на внедрение новых технологий (например, онлайн-торговля) и продолжение их деятельности, несмотря на ограничительные меры.
Эстония	Ввело льготы для поддержки работодателей в секторах, которые в настоящее время наиболее сильно пострадали от кризиса	Правительство Эстонии	Высвобождение ликвидности правительством в размере 73 миллионов евро.
Венгрия	Мораторий на погашение кредита	1.Национальный Банк Венгрии 2.Правительство Венгрии	Мораторий на погашение кредитов (как основного долга, так и процентов) установлен как для частных лиц, так и для компаний.
Латвия	Показатели ликвидности	Правительство Латвии	Правительство обеспечило высвобождение ликвидности на сумму 118 миллионов евро.
	Кредиты, гарантии и сниженные процентные ставки	Латвийский национальный институт финансирования развития (ALTUM)	ALTUM предоставит кредитные гарантии и займы предприятиям, пострадавшим от кризиса COVID-19. Процентные ставки по кредитам для предприятий туристического сектора снижены на 50%.
Литва	Кредиты для оплаты счетов	Правительство Литвы	ММСП могут обращаться за кредитами для оплаты счетов поставщикам
	Кредиты для финансирования ликвидности	Правительство Литвы	ММСП, затронутые COVID-19, могут подать заявку на получение кредитов для поддержания ликвидности финансирования в течение 1 дня.

Источник: Составлено автором на основе данных URL: <https://unece.org/sites/default/files/-R.pdf>

Из вышеприведённой таблицы мы можем увидеть, что меры, принимаемые странами ЦВЕ по поддержке малого и среднего предпринимательства в период пандемии, охватывают достаточно широкий набор методов стимулирования. Принятые своевременные антикризисные меры поддержания жизнедеятельности малых и средних компаний посредством выделения микрокредитов, пособий по безработице, мораторий на погашение кредитов, снижение процентных ставок по налогам и кредитам со стороны вышеуказанных стран позволили сохранить доходы и потребление домохозяйств на достаточно стабильном докризисном уровне.

Исходя из приведённых нами примеров опыта стран ЦВЕ по развитию предпринимательства, считаем, что Таджикистан может принять данный опыт при разработке государственной политики поддержки малого и среднего предпринимательства и совершенствовании законодательства, регулирующего сектор предпринимательства в Республике Таджикистан.

Из практики становления малого и среднего предпринимательства в странах Центральной и Восточной Европы, можно сделать вывод, что главным фактором развития предпринимательства является в первую очередь поддержка государства. Именно помощь государства в решении имеющихся проблем и широкий набор поддержек как развитие инфраструктуры, законодательства, регулирующего предпринимательскую деятельность, оказание финансовой поддержки даст нужный импульс развитию данного сектора.

Конечно, как и в других развивающихся государствах, в Республике Таджикистан, развитию частного сектора, всегда уделялось особое внимание и поддержка. Не смотря на все предпринимаемые государством меры поддержки, сложности в организации бизнеса, бюрократия, высокие налоговые ставки и банковские кредиты, сложные различные формы отчётности и другие системные проблемы постоянно тормозят активность и рост предпринимательской деятельности.

На наш взгляд, в целях совершенствования политики развития малого и среднего предпринимательства государству необходимо разработать действенные механизмы поддержки данного сектора экономики с учётом опыта стран ЦВЕ.

К примеру:

- применение дополнительных налоговых льгот малым и средним предприятиям, создающим новые рабочие места (опыт Чехии);

- обязательное включение в государственный бюджет расходов на непосредственную поддержку и стимулирование малого и среднего предпринимательства с указанием конкретных программ и форм поддержки (опыт Венгрии);

- подключение малого и среднего предпринимательства к системе госзаказов. Подразумевается резервирование доли государственных заказов на поставку товаров и услуг для малых и средних компаний, участвующих в аукционах (опыт Румынии);

- применение нулевой ставки подоходного налога для малого предпринимательства в течение первых пяти лет и пятидесятипроцентной ставки подоходного налога на последующие пять лет (опыт Польши).

Таким образом, изучение и принятие опыта стран Центральной и Восточной Европы в развитии малого и среднего предпринимательства может быть полезным для Таджикистана, который также идёт по пути реформирования, в целях создания эффективной и конкурентоспособной на международной арене рыночной экономики.

Таджикистан имеет немало возможностей, чтобы детально изучить опыт развитых стран по развитию малого и среднего предпринимательства, и оценить чужие ошибки на пути продвижения структурных реформ и создания институтов рыночной экономики в целях обеспечения экономического развития и тем самым избежать собственных ошибок.

Список использованной литературы:

1. Аблов М.С. Реформирование стран ЦВЕ. Журнал международного права и международных отношений 2005 № 2 - С. 16–21.
2. Екатерина Быркова – Малый и средний бизнес стал локомотивом европейской торговли. Режим доступа: <https://m.xn-b1ae2adf4f.xn-p1ai/article/45279>.
3. Колесов, В.П. Международная экономика: учебник / В.П. Колесов, М.В. Кулаков. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 474.
4. Сулакшин, С.С., Якунин В.И. К умной и нравственной экономике. В 5 т. Т. II / – М.: Научный эксперт, 2008. – С. 1048.
5. Campbell M., Daly V. Self - Employment into the 1990 // Employment gaz. - London, 1992. - Vol. 100. - № 6. - P. 292.
6. European Network for HER Research/2016 / № 14. – P. 53.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПОДДЕРЖКИ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Гафарова Мавджуда Тахировна - ст. преподаватель факультета «Финансы и кредит» кафедры «Налог и страхования» Таджикского государственного университета коммерции тел: (+992) 918686998, E-mail: bonu-jon@mail.ru

В статье рассматриваются основные направления государственного регулирования поддержки социальной сферы, а также классифицируются меры по социальной защите населения.

Ключевые слова: социальная защита населения; социальная сфера; регулирование; государственная поддержка; пенсионный фонд.

САМТҶОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ ДАВЛАТИИ СОҶАИ ИҶТИМОӢ

Дар мақола самтҳои асосии танзими давлатии дастгирии соҳаи иҷтимоӣ баррасӣ гардида, тадбирҳо оид ба ҳифзи иҷтимоии аҳоли тасниф шудаанд.

Калидвожаҳо: ҳифзи иҷтимоии аҳоли; соҳаи иҷтимоӣ; танзим; дастгирии давлатӣ; Фонди нафақа.

MAIN DIRECTIONS OF STATE REGULATION OF SOCIAL SPHERE SUPPORT

The article examines the main directions of state regulation of support for the social sphere, and also classifies measures for social protection of the population.

Key words: social protection of the population; social sphere; regulation; governmental support; Pension Fund.

Значимость социальной сферы трудно переоценить, где бы ни проводилась подобная политика в этой области. В какой бы стране не жили люди, чьим интересам служит социальная политика. Сфера социальной политики – часть политики государства, которая своими действиями смягчает негативные последствия индивидуального и социального неравенства, социально-экономических потрясений в обществе. Государственное регулирование социально-экономических отношений, будучи одной из предпосылок экономического развития общества и особой формой управления, выступает в качестве важнейшей составляющей экономической политики государства.

Изучение социальных явлений и процессов проводятся по всему миру, только с помощью исследований и создания системы управления, возможно, обеспечить удовлетворение социальных потребностей общества. Именно четкая стратегия управления социальной сферой и социальными процессами обеспечивает решение экономических и социальных задач развития общества.

В связи с этим, можно отметить, что социальная рыночная экономика, как особый тип хозяйственной системы характеризуется не просто высоким уровнем благосостояния населения. Ее отличает набор социально-экономических инструментов, которые направляют функционирование всех элементов этой системы на реализацию целей социальной справедливости, защищенности, высокого уровня и качества жизни.

Правительством Республики Таджикистан на среднесрочную перспективу определены следующие основные направления социальной политике:

1. Создание условий для реализации гражданами своих прав на образование, соответствующее потребностям развития экономики и гражданского общества.

2. Улучшение состояния здоровья населения на основе реально доступной широким слоям населения медицинской помощи и повышения качества лечебных услуг, развития физической культуры и спорта.

3. Развитие культурного потенциала населения страны, обеспечение единства культурного пространства и доступности культурных ценностей широким слоям населения.

4. Создание эффективного цивилизованного рынка труда.

5. Усиление адресности социальной поддержки населения.

6. Обеспечение финансовой устойчивости пенсионной системы, повышение реального размера пенсий.

7. Создание условий для осуществления прав граждан на жилище с учетом их платежеспособного спроса, где в соответствии с социальными стандартами жилищных условий.

Одной из моделей социальной политики являются рыночная социальная модель, которая отличается наибольшей социальной твердостью. В качестве основного принципа здесь действует приоритет рыночных методов регулирования социальной сферы.

Рыночный механизм распределения не учитывает ни возможностей, ни особенностей потребителя, кроме его платежеспособности. В связи с этим возникает необходимость вмешательства государства, в сферу распределения дохода и обеспечения социальной защиты населения от бедности, безработицы, инфляции.

Важнейшим инструментом борьбы с бедностью является социальная защита. Классификация мер по социальной защите может быть представлена по различным основаниям:

Таблица 1. Классификация мер по социальной защите

Критерий классификации	Виды социальной защите
по объектам распространения (по категориям населения)	работники бюджетных отраслей, пенсионеры, семьи, имеющие детей, дети – сироты, беременные, инвалиды, безработные, военные и демобилизованные, беженцы, бомжи и заключенные.
по характеру продолжительности	постоянные, временные и разовые
по типу финансирования	Республиканский бюджет, местный бюджет, благотворительный фонд
по способу получения социальной услуги	пенсия, компенсационные выплаты, переобучение
По способу получения меры социальной защиты	пенсии; стипендии; пособия семьям, имеющим детей; пособия по безработице; государственное обеспечение детей – сирот; государственное обеспечение заключенных; материальная помощь в виде дополнительных выплат; натуральная помощь в виде предметов первой необходимости и продуктов; оказание социальной услуги на дому; бесплатное питание; бесплатное лечение; бесплатное или льготное предоставление лекарств и протезно-ортопедических изделий; льготная оплата коммунальных услуг; бесплатное или льготное обучение или переобучение; ночное проживание бездомных; бесплатный или льготный проезд на общественном транспорте;

Источник: составлено автором на основе изучения литературных данных

Очевидно, что часть населения может относиться к нескольким категориям. Каждой категории населения должен быть определен основной тип финансирования. Это не исключает финансирование из различных источников. Например, пенсия – государственный бюджет, доплата к пенсии – местный.

К настоящему времени сложились четыре основные формы государственной помощи семьям, имеющим детей.

- Денежные выплаты семье на детей и в связи с рождением, содержанием и воспитанием детей (пособия и пенсии).

- Трудовые, налоговые, жилищные, кредитные, медицинские и другие льготы семьям с детьми, родителям и детям.

- Бесплатные выдачи семье и детям (детское питание, лекарства, одежда и обувь, питание беременным женщинам и другое).

- Социальное обслуживание семей (оказание конкретной психологической, юридической, педагогической помощи, консультирование, социальные услуги).

В Республике Таджикистан все больше людей нуждаются в помощи государства. Старение населения также увеличивает число получателей пенсий. Тяжелыми демографическими и социальными последствиями грозят увеличение числа неполных семей, расширение социального сиротства, преступности, алкоголизма, наркомании, проституции. В связи с этим основными задачами социальной защиты станут:

1. Реализация установленных законом социальных прав и минимальных социальных гарантий гражданам, прежде всего в области пенсионного обеспечения, социального обслуживания, материальной поддержкой семей с детьми и другое.

2. Адаптация системы социальной защиты к изменяющимся социально-экономическим условиям, включая развитие сети учреждений социального обслуживания, расширения перечня, предоставляемых населению социальных услуг, поддержку негосударственных форм социальной помощи, подготовку кадров социальных работников.

3. Совершенствование организации социальной защиты на основе формирования законченных социальных технологий, дифференцированного подхода к различным категориям населения и типам семей, адресной социальной помощи, непосредственно связанной с конкретными потребностями получателя.

4. Широкое использование активных форм социальной поддержки населения (социальной и психологической реабилитации и адаптации населения), содействие самореализации и само-обеспечению, профессиональной ориентации и так далее.

Система защиты детства начинается с защиты семьи, матери и ребенка. Правовое обеспечение этой социальной сферы Республики Таджикистан, является одним из самых разнообразных. На социальную защиту младенцев и детей дошкольного возраста мобилизованы учреждения здравоохранения, образования и социального обеспечения. Вместе с тем учреждения защиты семьи, матери и ребенка финансируются недостаточно, что заставляет искать средства для проведения мер социальной защиты детей.

Расширяется психологическая помощь детям и молодежи. В частности, проводятся мероприятия, формирующие устойчивость против пропаганды секса, наркотиков, насилия, агрессивного поведения. Результатом работы является формирование социальной защищенности детей и подростков.

Современная материально-экономическая база социальной защиты детства значительно ослабла. Прежде всего, надо отметить, что благополучие многих семей пошатнулось. Родительские узы ослабли. Затраты на воспитание детей в общем семейном бюджете возросли, но идут они в основном на питание, одежду, обувь, школьно-письменные принадлежности, а не на книги, театр, экскурсии и другие воспитательные мероприятия средств не остается. Снизилось и качество питания детей. Год от года выпускается все меньше и меньше детских и художественных юношеских фильмов, мультфильмов, велики трудности с учебниками. Все это отнюдь не способствует укреплению социальной защищенности детей.

В Республике Таджикистан существует прочная правовая база социальной защиты подрастающих поколений.

Плата за содержание детей в детских яслях и садах дифференцирована в зависимости от благосостояния родителей, а социально незащищенные совсем освобождены от нее. Время пребывания детей в дошкольных учреждениях варьируется в зависимости от потребностей и возможностей семьи. Социальная защита дошкольников осуществляется во взаимодействии с медициной, педагогикой, правительством. Органы социальной защиты населения предоставляют льготные условия для пребывания дошкольников в санаториях, на летних дачах, лагерях.

Социальная защита детей включает в себя предупреждение педагогического травматизма, обучение без неудачников, без второгодников, поскольку им свойственны психологические состояния, угнетающие жизнедеятельность детей. Социальная работа такого плана носит профилактический и терапевтический характер.

Основной государственной политики в области социальной защиты инвалидов является обеспечение им равные с другими гражданами возможностей реализации гражданских, экономических, политических и других прав и свобод в соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного права. В законе "О социальной защите инвалидов" сформулированы основные принципы социального обслуживания граждан пожилого возраста; предоставление государственных гарантий в сфере социального обслуживания; равные возможности в получении социальных услуг; преемственность всех видов социального обслуживания на индивидуальные потребности граждан пожилого возраста и инвалидов; ответственность органов власти всех уровней за обеспечение прав граждан, нуждающихся в социальном обслуживании и другое. Законом предусматриваются различные формы социального обслуживания, в том числе: социальное обслуживание на дому, включая социально-медицинское обслуживание; полустационарное социальное обслуживание в отделениях дневного (ночного) пребывания граждан в учреждениях социального обслуживания (как правило, в ситуациях, не терпящих отлагательства – организация питания, обеспечение одеждой, обувью, ночлегом, срочное предоставление временного жилья и тому подобной); социально-консультативная помощь.

Все социальные услуги, входящие в государственный перечень гарантированы государством, и могут быть оказаны гражданам бесплатно, а также на условиях частичной или полной оплаты.

Бесплатно оказываются социальные услуги:

- одиноким гражданам (одиноким супружеским парам) и инвалидам, получающим пенсию в размере ниже прожиточного минимума;
- гражданам пожилого возраста, инвалидам, имеющим родственников, но получающим пенсию в размере ниже прожиточного минимума;

- пожилым людям и инвалидам, проживающим в семьях, среднедушевой доход которых ниже прожиточного минимума.

Социальная защита молодежи занимает весомое место в системе социальной защиты.

Молодежь – это особая социально-демографическая группа, переживающая период становления социальной зрелости, положение которой определено социально-экономическим состоянием общества. Границы молодежного возраста подвижны. Они зависят от социального-экономического развития общества, достигнутого уровня благосостояния и культуры, условий жизни людей. Воздействие этих факторов реально проявляется в продолжительности жизни людей, расширение границ молодежного возраста от 14 до 30 лет. К числу особо тревожных тенденций в молодежной среде относятся: отставание уровня образования от уровня, достигнутого наиболее развитыми странами; ускорение падения престижа общего и профессионально-технического образования; увеличение числа молодежи, начинающей трудовую деятельность с низким уровнем образования и не имеющей желания продолжать обучение и ряд других. Внедрение отношений обострило проблему социальной защищенности в сфере труда. Молодые рабочие первыми попадают под сокращение и пополняют ряды безработных.

Социальная сфера – это сложный многоотраслевой комплекс. В нашем исследовании мы выделили самые важные из них, которые на сегодняшний день имеют тенденцию к динамичному развитию.

1. Розничная торговля и общественное питание;
2. Жилищно-коммунальное хозяйство;
3. здравоохранение;
4. Образование;
5. Культура.

Исходя из вышесказанного можно заключить, что государственное регулирование социально-экономических отношений, будучи одной из предпосылок экономического развития общества и особой формой управления, выступает в качестве важнейшей составляющей экономической политики государства. Социальная политика – важная составная часть политики государства и подробно рассмотрев ее можно сделать следующие выводы.

Одной из главных проблем социальной политики является несоответствие социальных гарантий государства и финансирование социальной сферы, направленной на выполнение государственных гарантий, поэтому требуется участие органов государственной власти для решения крупномасштабных социальных проблем.

Развитие образования, здравоохранения и культуры, жилищного и коммунального хозяйства, социально-бытового обслуживания населения должны решаться на уровне органов государственной власти.

Целью социально-экономической политики государства должно является выполнение в рамках своей компетенции и полномочий, прав и государственных гарантий, устойчивого уровня повышения жизни населения на основе создания условий для роста производственной сферы экономики.

Литература:

1. Вечканов, Г.С. и др. Современная экономическая энциклопедия / Г.С. Вечканов, Г.Р. Вечканова. — СПб.: Лань, 2000.
2. Донцова, Л.В. Вопросы государственного регулирования экономики: основные направления и формы / Л.В. Донцова // Менеджмент в России и за рубежом. — 2000. — № 4.

3. Жилкина, М.С. Финансовые, кредитные и страховые инструменты государственного регулирования экономических процессов / М.С. Жилкина // Финансовый бизнес. — 2001. — № 7. — С. 11–19.

4. Макконелл, К. и др. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Макконелл, С. Брю. — М.: Республика, 1992.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Рахимова Азима Валиевна - ст. преподаватель кафедры банковское дело Таджикского государственного финансово экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14. E-mail: R_Azima_81_81@mail.ru. Тел: (+992)918750767

Современная банковская система - это важнейшая сфера национального хозяйства любого развитого государства. Её практическая роль определяется тем, что она управляет в государстве системой платежей и расчетов; большую часть своих коммерческих сделок осуществляет через вклады, инвестиции и кредитные операции; наряду с другими финансовыми посредниками банки направляют сбережения населения к фирмам и производственным структурам.

В настоящее время банковская система Республики Таджикистан столкнулась со значительным количеством проблем. Банковская система переживает масштабный кризис и продолжает проходить через период роста проблемных активов и, как и вся экономика, испытывает необходимость быстро адаптироваться к изменяющимся условиям.

Ключевые слова: банковская система, транзакции, система платежей, кредит, депозит, сбережения, процентные ставки, инфляция, резервные деньги.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The modern banking system is the most important sphere of the national economy of any developed state. Its practical role is determined by the fact that it manages the system of payments and settlements in the state; carries out most of its commercial transactions through deposits, investments and credit operations; Along with other financial intermediaries, banks direct household savings to firms and production structures.

Currently, the banking system of the Republic of Tajikistan is faced with a significant number of problems. The banking system is experiencing a large-scale crisis and continues to go through a period of growth in problem assets and, like the entire economy, is experiencing the need to quickly adapt to changing conditions.

Key words: banking system, transactions, payment system, credit, deposit, savings, interest rates, inflation, reserve money.

ТАҲЛИЛИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Системаи муосири бонкӣ муҳимтарин соҳаи хоҷагии халқӣ ҳар як давлати пешрафта мебошад. Роли амалии он аз он иборат аст, ки вай системаи пардохт ва хисоббаробаркуниро дар давлат идора мекунад; аксари муомилоти тичоратии ҳудро тавассути пасандозҳо, сармоягузориҳо ва амалиёти қарзӣ анҷом медиҳад; Дар баробари дигар миёнаравҳои молиявӣ бонкҳо пасандозҳои хонаводаҳои ба фирмаҳо ва сохторҳои истеҳсоли равона мекунанд.

Дар айни замон системаи бонкӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилоти зиёд рӯбарӯ аст. Низомии бонкӣ бӯҳрони миқёси васеъро аз сар гузаронида, давраи афзоиши дороиҳои мушкилро аз сар мегузаронад ва мисли тамоми иқтисодиёт зарурати зуд мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаро эҳсос мекунад.

Калидвожаҳо: низомии бонкӣ, муомилот, низомии пардохт, қарз, амонат, пасандозҳо, меъёрҳои фоида, таваррум, пули захиравӣ.

Современная банковская система - это важнейшая сфера национального хозяйства любого развитого государства. Её практическая роль определяется тем, что она управляет в государстве системой платежей и расчетов; большую часть своих

коммерческих сделок осуществляет через вклады, инвестиции и кредитные операции; наряду с другими финансовыми посредниками банки направляют сбережения населения к фирмам и производственным структурам. Коммерческие банки, действуя в соответствии с денежно-кредитной политикой государства, регулируют движение денежных потоков, влияя на скорость их оборота, эмиссию, общую массу, включая количество наличных денег, находящихся в обращении.

В настоящее время банковская система Республики Таджикистан столкнулась со значительным количеством проблем. Банковская система переживает масштабный кризис и продолжает проходить через период роста проблемных активов и, как и вся экономика, испытывает необходимость быстро адаптироваться к изменяющимся условиям.

Анализ развития банковской системы Республики Таджикистан за рассматриваемый период свидетельствуют о положительных и высоких темпах роста экономики, однако сопровождающихся нарастанием макроэкономических и финансовых угроз и рисков, которые могут стать факторами сдерживания устойчивого экономического роста и благосостояния населения страны из-за влияния кризиса отечественной банковской системы. Анализ данных таблицы 1 свидетельствует о стабильной динамике основных макроэкономических показателей, развития экономики Республики Таджикистан за период 2015-2020 гг. Так, номинальный ВВП в текущих ценах увеличился в 1,7 раза с 48 401 млн. сомони в 2015 г. до 82540 млн. сомони в 2020 г., или на 34 139 млн. сомони. Рост объема промышленной продукции составил 2,3 раза, или вырос с 12 196 млн. сомони до 30890 млн. сомони, или 18 694 млн. сомони, а рост сельского хозяйства составил с 3,2 % в 2015г., до 8,8 % в 2020 г. В данном периоде внешнеторговый оборот страны вырос с 4327 млн. дол. США в 2015 г. до млн. дол. США в 2020 г., или на 105 %. При этом наблюдается увеличение объемов экспорта с 891 млн. дол. до 1406,9 млн. дол в 2020 г., или 1,6 раза на фоне сокращения объема импорта с 4363 млн. дол. в 2015 г. до млн. дол. в 2020 г., или на 9,2%. Одновременно, за этот период наблюдаются замедление темпов роста экономики за 2015-2016 гг. до 6,0 и 6,9 %, и в 2020 г. до 4,5 %, на фоне более быстрых темпов роста более 7,0%. Динамика роста ВВП в дол. США, которая сократилась на 7% с 7851,0 млн. дол. США в 2015 г. до 7304,4 млн. дол. США в 2020г., или на 547 млн. дол, США. То есть, вышеперечисленные индикаторы, отражая положительную тенденцию роста количественных макропоказателей страны, одновременно отражают наличие периодов нарастания нестабильности на макроуровне под воздействие совокупности внешних и внутренних факторов.

Таблица 1. Динамика основных макроэкономических показателей 2015-2020 гг. млн. сомони

Индикаторы	Един. из.	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Изменени я 2020/2015
Номинальный ВВП, в текущих	млн. сомони	48 401	54 471	61 093	68 844	77350	82540	+ 34 139
Номинальный ВВП в дол. США	в дол. США	7851,0	6951,7	7144,1	7523,9	8142,1	7304,4	-547
Темп роста реального ВВП	%	6,0	6,9	7,1	7,3	7,5	4,5	- 1,5 п.п.
Объем промышленной	млн. сомони	12196	15090	20029	23894	27613	30890	+ 18 694
Темп роста	%	11,3	16,0	21,3	10,6	13,2	8,8	- 2,5 п.п.
Сельское хозяйство	млн. сомони	27628,9	29053,9	31029,6	32258,2	34558,7	37616,6	+ 9987,7
Темп роста	%	3,2	5,2	6,8	4,0	7,1	8,8	+ 5,6 п.п.
Внешнеторговый оборот, в том	млн. дол.	4327	3930	3973	4222	4523,3	4557,8	+ 230,8
Экспорт	млн.	891	899	1 198	1073	1174,4	1406,9	+ 515,9

Импорт	млн.	3 436	3 031	2 775	3149	3349,3	3150,9	-285
Торговый баланс	млн.	-2 545	-2 132	-1 577	-2076	-	- 1744	+ 801

Источник: Банковский статистический. Бюллетень за 2016-2021 гг. www.nbt.tj.

Более детальный анализ развития банковской системы за 2015-2020 гг. показывает (табл. 2.) что активы кредитных организаций выросли в 1,4 раза с 18,3 млрд. сомони в 2015г. до 26,3 млрд. сомони в 2020 г., однако их доля к ВВП снизилась с 38,51 % в 2015 г. до 31,87 % в 2020 г., то есть, наблюдается процесс регресса отражаемое снижением вклада банковских активов в динамике экономического роста.

Таблица 2. -Динамика основных показателей банковского сектора Таджикистана за 2015-2020 гг., млн. сомони

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Изменения 2020/2015 , %,(+/-) в
Активы	18639	21187	20932	21201	21976	26307	141,1%
- доля активов, в % к ВВП	38,51	38,86	34,26	30,80	28,41	31,87	-6,6 п.п.
Ликвидные активы	4484	6482	6283	6472	6068	7916	176,5%
- их доля в % к ВВП	9,26	11,90	10,26	9,40	7,84	9,59	+0,33 п.п.
Ссуды	11229	9823	8508	8677	9703	10882	96,9%
- их доля в % к ВВП	23,20	18,03	13,92	12,60	12,54	13,18	-10,02 п.п.
Просроченные ссуды	2039	3441	2014	1994	1476	1278	62,7%
Фонд по возможным потерям по ссудам	-1547	-1673	-1696	2027	1869	1843	-119%
Инвестиции	276	1604	2172	2427	2232	2672	9 раз
Основные средства	1991	3176	4200	4207	4149	4616	231%
Обязательства	16222	15690	15207	15287	15749	19131	117,9%
Депозиты	8614	9244	9283	9724	9682	11414	132,5%
- их доля, в % к ВВП	17,80	16,97	15,19	14,12	12,52	13,83	-3,97
Депозиты до востребования	2682	3313	4274	4885	4699	5931	221%
Другие депозиты	5392	5931	5009	4838	4964	5482	101,6%
Централизованные кредиты	279	304	91	78	72	116	41,5%
Межбанковские кредиты	1157	972	1461	776	953	2122	183,4%
Векселя к оплате	2882	3146	2966	3123	3120	477	16,5%
Капитал	2417	5497	5725	5913	6226	7177	296%
- доля капитала, в % к ВВП	4,99	10,09	9,37	8,59	8,05	8,69	+3,7

Источник: Банковский статистический. Бюллетень за 2018-2021 гг. сайт Национального банка Таджикистана, www.nbt.tj.

Подобная негативная тенденция отражается и в части кредитов, выданных экономике, которая существенно упала с 23,2 % ВВП в 2015 г., до 13,18 % ВВП в 2020 г., или на 10,02 п.п.. Однако проблема усугублена тем, что произошло снижение остатков кредитов, выданных экономике с 11,2 млрд. сомони в 2015 г. до 10,9 млрд. сомони в 2020 г., или на 347 млн. сомони.

В структуре пассивов банковской системы, т.е. депозитов за период 2015-2020 гг. противоречивые. При росте привлечённых депозитов с 8614 млн. сомони в 2015 г. до 11414 млн. сомони в 2020 г., или на 2800 млн. сомони, их доля к ВВП сократились с 17,8 % в 2015 г. до 13,83 % в 2020 г., или на 3,97 %. Соответственно, существенно сократились возможности банков, в выдаче кредитов сдерживая их потенциал для устойчивого развития. Подобная ситуация сложилась, когда за пределами банков находилось в обращении (по денежному агрегату М0) более 15 млрд. сомони свободных денежных средств населения и юридических лиц. То есть, банковский сектор, находясь в кризисном состоянии, не выполнял в полной мере функцию мобилизации внутренних сбережений и их трансформации в инвестиции. При этом наблюдалось ухудшение финансовых показателей банковской системы, которые вышли за пределы порогов безопасности, вызвав рост недоверия, как со стороны населения, так и субъектов бизнеса, ведя к сокращению ресурсной базы и возможностей кредитования экономики.

Несмотря на рост капитала кредитных организаций за рассматриваемый период на 4,7 млрд. сомони и их доли в ВВП на 3,7%, кредитные организации не смогли увеличить кредитные вложения в экономику из-за роста рисков. За рассматриваемый период, наблюдается процесс увеличения доли банковских активов, не приносящих доходы. Так, объемы основных средств за 2015-2020 г. выросли на 2625 млн. сомони, или в 2,3 раз за счет взятия на баланс недвижимого имущества заемщиков в счет погашения их просроченных кредитов.

Этот процесс обуславливает как сокращение доходной базы банков из-за неполучения существенных процентных доходов, так и дополнительного роста расходов по их содержанию и дальнейшей реализации, с учетом судебных издержек.

На балансе кредитных организаций возросли объемы и доля ликвидных активов, которые были направлены на спекулятивные операции.

Это привело к усилению волатильности национальной валюты сомони и росту валютных рисков. Так, их объемы увеличились с 4,5 млрд. сомони в 2015 г. до 7,9 млрд. сомони в 2020 г., или на 3,4 млрд. сомони. При этом, для этих активов выросла с 9,26 % в 2015 г. до 9,59 % в 2020 г., или на 0,33 п. п. Кроме того, опасаясь риска потери ликвидности и потенциального банкротства, многие кредитные организации, особенно коммерческие банки с высокой долей депозитов населения в пассивах, начали процесс формирования дополнительных ресурсов для выплаты депозитов, в том числе за счет сокращения выдачи новых кредитов, и досрочного взыскания ранее выданных кредитов заёмщикам.

Эти факты свидетельствует о наличии не только локального кредитного и депозитного кризисов, но и системного кризиса в рамках отечественной банковской системы, возникшее под воздействием влияния совокупности внешних и внутренних факторов.

В контексте ухудшения качества кредитного портфеля отечественных банков, наряду с внешними факторами (падение цен и объемов производства экспортных товаров сократились и доходы экспортеров - заемщиков, нарушились их финансовые взаимосвязи с внутренними поставщиками - заемщиками банков, сокращение денежных переводов и поступления иностранных инвестиций привело к сокращению общих доходов субъектов экономики и их инвестиционного потенциала, резкое удорожание иностранных валют и т.д.), негативно повлияли внутренние факторы, как нарушения корпоративной культуры и управления, что отразилось в нарушении кредитных процедур, роста выдачи кредитов субъектам с низким потенциалом кредитоспособности, ухудшению мониторинга кредитов и принятия, антикризисных мер, что привело к резкому росту просроченных кредитов и ухудшению финансовых результатов банковской системы, особенно из-за резкого ухудшения деятельности крупных банков.

На формирование проблем банковской системы республики определенное влияние оказали недостатки и упущения непосредственно в работе банков. Среди них наиболее существенную роль сыграли: относительно низкое качество управления, ориентированное на решение текущих задач в ущерб перспективным направлениям развития банка; неэффективность внутреннего контроля, отсутствие системной работы

по упреждению проблемных ситуаций в развитии банков; непрозрачная структура собственности; невысокий уровень банковских технологий. Сравнение отечественного банковского сектора с развивающимися рынками свидетельствует, что он развит слабее, нежели реальный сектор экономики. Величина капитала коммерческих банков страны не дает им возможности удовлетворять спрос на кредит со стороны отечественных компаний. Сложившаяся структура и тенденция формирования привлеченных средств пока не позволяют рассматривать их как источники долгосрочных и среднесрочных вложений. Однако, банковской системе Республики Таджикистан придется не только преодолевать имеющиеся трудности, но и адекватно реагировать на новые требования и вызовы, связанные с глобализацией мировой экономики, которая правомерно признана наиболее адекватной характеристикой современного этапа мирового развития. Создание устойчивой, гибкой и эффективной банковской инфраструктуры - одна из важнейших (и чрезвычайно сложных) задач экономической реформы в Республике Таджикистан.

Список использованной литературы

1. Баротов А.А. Формирование системы антикризисного управления системно значимыми банками Республики Таджикистан. Автореферат на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D050900 - Финансы (6D050901 - Финансы, денежное обращение и кредит) Душанбе, 2023.
2. Куручбекова А. Б. Развитие кредитных отношений в условиях трансформации экономики. Дисс. Стр. 125.
3. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитование / О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева, С.Л. Корниенко. Изд. 3-е допол. – М.: КНОРУС, 2007. – стр. 766
4. Рахимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе «Эр-граф» 2018.
5. Банковский статистический бюллетень// Стат. сборник. - Национальный банк Таджикистана. -2018. -№12(281). - С. 124-126.
6. http://www.banki.ru/wikibank/sistemno_znachimyie_banki/
7. <https://nbt.tj/ru/news/462652/>
8. https://nbt.tj/upload/iblock/998/prin_ru.pdf

ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН СО СТРАНАМИ СНГ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Худойбердиев Джахонгир Махмуродович - соискатель кафедры мировой экономики, ТГФЭУ. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Республика Таджикистан. Почта: jaha_1992@list.ru

Торгово-экономические отношения Республики Таджикистан со странами СНГ занимают очень важную и решающую роль в комплексе региональных отношений. В связи с этим в данной статье рассмотрены торговые отношения Республики Таджикистан со странами СНГ, проанализированы статьи экспорта-импорта, рост и снижение объемов данных показателей. Отмечены имеющиеся трудности, которые препятствуют росту товарооборота между странами и изложены некоторые пути решения этих проблем.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, СНГ, экспорт, импорт, торгово-экономическое сотрудничество, интеграция.

ҲАМКОРИИ ТИҶОРАТИВУ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҶОИ ИДМ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Муносибатҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ дар маҷмӯи муносибатҳои минтақавӣ нақши хеле муҳим ва ҳалкунанда доранд. Дар робита ба ин, дар мақолаи мазкур муносибатҳои тиҷоратӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ИДМ баррасӣ гардида, афзоиши ва коҳиши ҳаҷми нишондиҳандаҳои содирот ва воридот таҳлил карда шудааст. Мушкилотҳои ки ба афзоиши гардиши мол байни кишварҳо монеа эъод мекунанд оварда шуда, баъзе роҳҳои ҳалли ин мушкилот муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ИДМ, содирот, воридот, муносибатҳои иқтисодӣ тиҷоратӣ, ҳамгироӣ.

TRADE AND ECONOMIC COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE CIS COUNTRIES: PROBLEMS AND PROSPECTS

Trade and economic relations of the Republic of Tajikistan with the CIS countries play a very important and decisive role in the complex of regional relations. In this regard, this article examines the trade relations of the Republic of Tajikistan with the CIS countries, analyzes export-import items, growth and decline in these indicators. The existing difficulties that hinder the growth of trade turnover between the countries are noted and some ways to solve these problems are outlined.

Key words: Republic of Tajikistan, CIS, export, import, trade and economic cooperation, integration.

Основополагающим фактором для любой страны в глобализованном экономическом пространстве является выбор вектора торгово-экономического сотрудничества и разработки эффективной внешнеэкономической политики государства, которая включает в себя поиск механизмов, которые способствуют ускорению темпов экономического роста при минимизации рисков, связанных с осуществлением внешнеэкономической деятельности

В Послании Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» от 23.12.2022 года отмечалось, что «Наше государство на основе своей внешней политики «открытых дверей» намерено расширять и развивать отношения дружбы, взаимовыгодного, конструктивного двустороннего и многостороннего сотрудничества со всеми странами мира. Мы будем продолжать усилия по обеспечению устойчивого развития, укреплению духа добрососедства, доверия и нерушимой дружбы» [4].

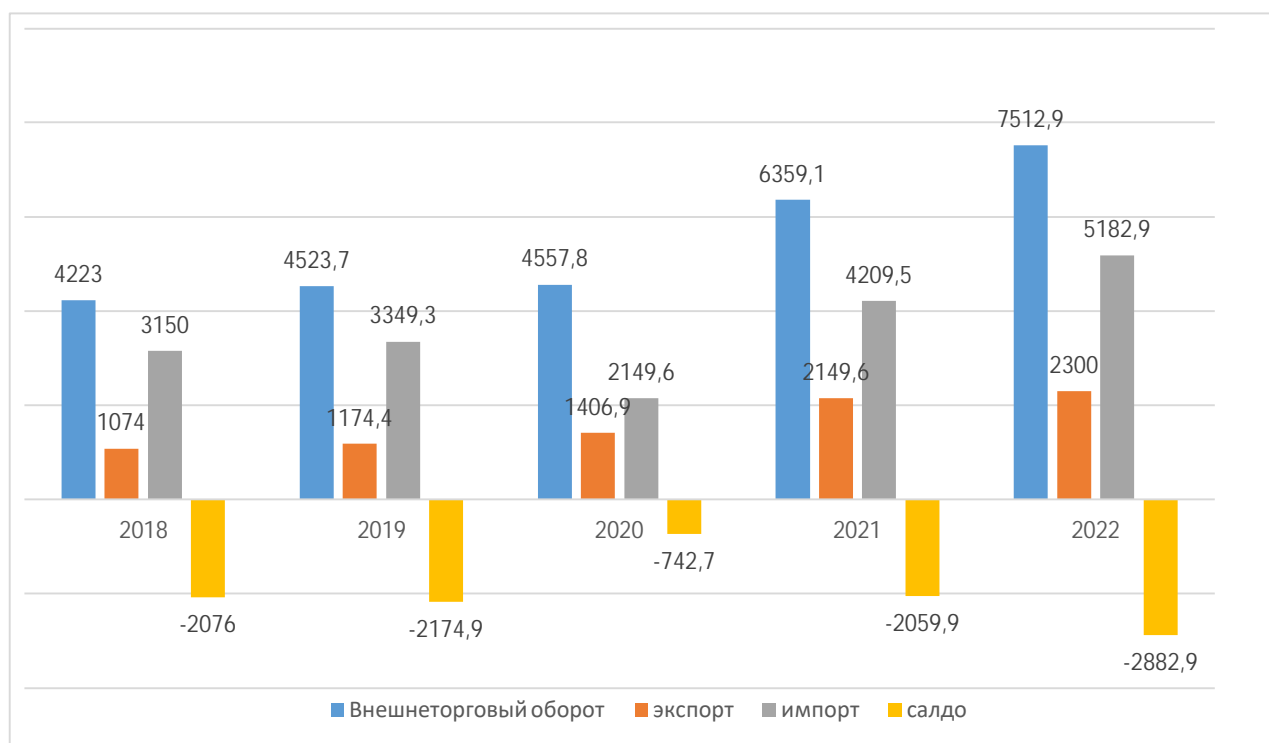
Формирование общего торгового и институционального пространства в рамках Содружество Независимых Государств способствует взаимовыгодному сотрудничеству в масштабе глобальной хозяйственной системы. В настоящее время наблюдается усиление интереса с позиции многих участников международного рынка к региональному и двухстороннему сотрудничеству. Республика Таджикистан активно коммуницирует со странами СНГ, преследуя экономические цели и в первую очередь, расширение торгово-экономического сотрудничества. Важными направлениями сотрудничества выступают расширение производственной кооперации, активизация инвестиционного взаимодействия, обмена технологиями, направленными на модернизацию промышленной и агропромышленной базы и т.п. Вместе с тем, существенным барьером на пути активизации торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами СНГ выступает несовершенство организационно-экономического механизма взаимодействия стран, который в настоящий момент слабо учитывает характер торгово-экономических связей стран при их направленности на реализацию сложившегося торгово-экономического потенциала региона.

Согласно теории технологического разрыва М. Познера, развитая страна может произвести такую продукцию, которая будет пользоваться большим спросом на внешнем рынке. Высокий спрос обоснован производством такой продукции на основе использования новых технологий, либо наличием определенных производственных новинок. То есть страна произвела продукцию, на основе использования принципиально новой технологии.

Его теория технологического разрыва обосновывает повышенный спрос, так как торговля новой продукцией станет более эффективна между странами, которые имеют почти равную оснащенность ресурсами. Технологический разрыв способствует тому, что экспортёру будет выгодно продавать свой товар и получает определенную прибыль, а импорте может получить новую продукцию. Для того, чтобы сохранить своё преимущество экспортёр будет постоянно стремиться использовать новую технологию для получения нового преимущества [2].

Унаследованное от социалистического строя разделение труда не позволило Республике Таджикистан за годы независимости из-за разрыва хозяйственно-

экономических связей с бывшими союзными республиками, ограниченности собственных финансовых ресурсов, отсутствия высококвалифицированного рабочего класса, связи производства с наукой, добиться коренного структурного изменения экономики и внешней торговли. С целью решения данной проблемы Правительство предприняло реальные шаги по принятию Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и Государственной программы

содействия экспорта в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы и других директивных документов.

Оценка современного состояния внешнеторгового оборота республики позволит определить направления развития, тенденции его изменения и необходимые направления его совершенствования с целью обеспечения сбалансированного внешнеторгового оборота, так как объем чистого экспорта положительно или отрицательно влияет на объем валового внутреннего продукта, степени инновационного развития производительных сил и решение проблем экономической безопасности и уровня социальной защиты занятых и незанятых лиц.

Для анализа современного состояния внешнеторгового оборота Республики Таджикистана и выдвижения научно-обоснованных предложений нам необходимо рассмотреть его основные показатели.

Диаграмма 1. Общий объем внешней торговли Республики Таджикистан 2018-2022 гг. (млн. долл. США)

Составлено автором: на основе стат. данных Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан

Приведенные показатели отслеживание стратегических и целевых задач свидетельствуют о том, что внешнеторговый оборот Республики Таджикистан прямо пропорционально взаимосвязан с влиянием внешних и внутренних факторов мирового рынка и достаточно отражают их влияния. За исследуемый период наблюдается постоянное положительное колебание внешнеторгового оборота за 2018-2022 годы с 4223 млн. долл. до 7512,9 млн. долл., т.е. его увеличение на – 3289,9 млн. долл., что непосредственно положительно повлияло на показатели ВВП Республике Таджикистан. Под непосредственным влиянием указанных факторов происходит динамичное увеличение объема внешнеторгового оборота и ВВП Республике Таджикистан.

Экспорт товаров и продукции в 2022 году возрос с 1073,3 млн. долларов США 2018 года до 2300,0 млн. долларов или на 2,1 раза. Доля экспорта в объеме внешнеторгового

оборота в 2022 году выросла с 25,4 процентов 2018 года до 30,5 процентов, а доля импорта снизилась с 74,5 процентов 2018 года до 68,9 процентов в 2022 году (диаграмма 1).

С учётом увеличения в течение пяти последних лет на 2,1 раза объёмов экспорта, доля сырья в его структуре до сих пор остаётся высокой. Наблюдается основная тенденция небольшого роста доли экспорта электроэнергии и товаров с высокой добавленной стоимостью, а также роста экспорта услуг, в том числе международного туризма.

Национальная стратегия развития Республики Таджикистан (НСР РТ) на период до 2030 года предусматривает поэтапное изменение сложившиеся состояния структуры внешнеторгового оборота и импортозамещения с заменой сырьевого направления развития на выпуск конечной продукции промышленности и укрепление экономического потенциала как Республике Таджикистан так и страны СНГ. Поддержка программы НСР Республике Таджикистан на период до 2030 года странами СНГ на основе инновационной технологии усилит интеграционные процессы между данными странами и укрепит экспортный потенциал и уровень конкурентоспособности всех стран, входящих в содружество и интенсификации комплекса экономических взаимосвязей.

Структура внешней торговли республики включает сотни различных видов продукции. Однако список экспортируемых товаров на которые приходится наибольшие стоимостные объёмы ограничивается пятью-шестью позициями, это – алюминий, хлопок и хлопковые изделия, различные концентраты, фрукты и овощи, отражающий сохранение сырьевого характера вывоза товаров, в то время, как интересы Республике Таджикистан и стран СНГ требуют коренного изменения структуры экспорта и перевода их на выпуск конечной наукоемкой продукции промышленности, имеющая более высокой доходности [3, с.204]. Так, в 2018 году доля алюминия и хлопка в экспорте товаров равнялась 37,9%, но в 2021 году в связи со снижением мировой цены на алюминия и хлопка, их доля в общем объёме экспорта снизилась до 15,7%.

Для стран-членов СНГ, региональная экономическая интеграция которых находится на низком уровне, доля торговли с государствами, не входящими в союз, очень высока (см. в таблицу 1). Основной причиной является ограниченность разнообразия производства и производства товаров низкой переработки, то есть сырья, ориентированного на национальный экономический состав стран СНГ, которое в ближайшее время должно изменить производственно-предпринимательскую политику в этих странах в направлении изменения диверсифицированного производства.

Таблица 1. Доля внутренней и внешней торговли в СНГ (в %)

	2016	2017	2018	2019	2020
Общая торговля	100	100	100	100	100
Торговля внутри СНГ	18,8	19,0	18,3	19,0	19,0
Торговля со странами за пределами СНГ	81,2	81,0	81,7	81,0	81,0

Источник: разработка автора на основе международной статистики СНГ. www.cisstat.ru.

Потенциал интеграции Таджикистана с постсоветскими странами (СНГ) также является одним из приоритетных направлений развития коммерческих отношений Таджикистана. Это связано с тем, что транспортно-коммуникационные коммуникации и историческое прошлое отношений экономического сотрудничества позволяют вывести эту интеграцию на новый уровень и обеспечить оптимизацию национальных интересов стран-членов. В дальнейшем, для обеспечения баланса притока и распределения экспортируемых товаров, увеличение экспорта товаров в страны СНГ является приоритетной задачей деловых отношений РТ в этой группе интеграции.

Таким образом, за тридцать лет республика достигла международное экономического сотрудничества, политической независимости и внутренней безопасности [6, с.215]. Были сформированы государственно-административные

органы. Выработана собственная внешняя политика, которую называют «много векторной лояльностью», она позволила стране достаточно успешно балансировать между крупными мировыми игроками. Политика «открытых дверей» способствовало для расширению международных сотрудничеств и экономических отношений с Таджикистаном. Достаточно обоснованно можно говорить о том, что в Республике продолжается переход к рыночной экономике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулхакова, К. Р. Противодействие корпоративному мошенничеству - основа финансовой устойчивости хозяйствующего субъекта / К. Р. Абдулхакова, В. В. Земсков // Финансовая жизнь. – 2018. – № 4. – С. 50-52.
2. Можджер В.В. Теоретические подходы к управлению внешней торговли // Новости науки и технологий. 2018.,No2(45).-С.27.
3. Оймахмадов, Г. Н. Проблемы внешней торговли Республики Таджикистан и необходимость совершенствования его экспортного потенциала / Г. Н. Оймахмадов, Ш. С. Азизов // Peasant. – 2018. – № 4. – С. 202-208.
4. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 23.12.2022 // <http://www.president.tj/ru/node/29824>
5. Содиков, М. С. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС / М. С. Содиков, М. Х. Данаева // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 137-145.
6. Худойбердиев, Д. М. Современная внешнеторговая ситуация Республики Таджикистана / Д. М. Худойбердиев, Б. Рустамов // Наука и технологии : VI Международная научно-практическая конференция: материалы, Алматы, Казахстан, 05–25 апреля 2023 года. – Алматы, Казахстан: Общественный Фонд "Международный исследовательский центр "Endless Light in Science", 2023. – С. 211-216. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-211-216.
7. Худойбердиев, Д. М. Экономическая безопасность как фактор привлечения иностранных инвестиций в Республику Таджикистан / Д. М. Худойбердиев, М. И. Хамроев // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 2(36). – С. 330-339.
8. Раҳимзода, Ф. М. Асосҳои назариявии идоракунии молияи давлатӣ / Ф. М. Раҳимзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – Но. 2(26). – Р. 173-178.
9. Шарипов, Б. М. Методы оценки влияния финансового рынка на экономический рост: эволюция подходов / Б. М. Шарипов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 1. – С. 47-55.
10. Шарипов, Б. М. Роль валютного сегмента финансового рынка Таджикистана в изменении модели национальной экономики / Б. М. Шарипов, Б. М. Джураев, С. Зарифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 2. – С. 157-163.

НАҚШ ВА МАҚОМИ ФАРҲАНГ ДАР РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ КИШВАР

Рофизода Саидбек Ҳасан – муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, к. Муҳаммадиев, 16/4. Телефон: 93-523-06-66. E-mail: Saidbek.rofizoda@mail.ru.

Дар мақола масъалаҳои фарҳанг аз вазифаи дигаргунсозиҳои он дар раванди азхудкунӣ ва ташаккул ёфтани ҳамкориҳо дар низоми арзёбии рафтор мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Муаллиф кушиш ба харҷ додааст, ки рушди соҳаи фарҳангро ҳамчун шароити ахлоқии мардум ва ифодакунандаи таърихи гузашта ва муосир бо дарназардошти арзишҳои миллӣ барои баланд бардоштаи нақш ва аҳамияти рушди соҳаи фарҳанг пешниҳод намояд. Масъалаи руши фарҳанг аз мавқеи хусусияти иҷтимоӣ ва маҷмӯи арзишҳои моддӣ ва маънавӣ барои таърихии рушди ҷомеа ҳамчун шароит ва имконият баррасӣ карда шудааст.

Нишон дода шудааст, ки талабот ба фарҳанг ҳамчун омили суботофаранда асоси рушди нерӯи инсониро ташкил медиҳад. Бинобар ҳамин, фарҳанг тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳақиқии ҷомеа ро фаро гирифта, дар ҳамаи дигар барномаҳои рушди иҷтимоӣ ифода меёбад. Дар робита ба ҳамин, дар раванди омузиш нишон дода мешавад, ки талошҳои муассир барои ҳамоҳанг кардани сиёсати фарҳангӣ бо шаклҳои дигари сиёсати давлатӣ хело зарур мебошанд. Дар ин самт зарур меояд, ки сиёсати этномиллӣ, иттилоотӣ, таҳсилотӣ бояд ҳамоҳанг мавриди истифода қарор гиранд.

Калидвожаҳо: Вазифаи дигаргунсозиҳо, арзёбии рафтор, равандҳои этнофарҳангӣ, ҳифзи муҳити зист ва экология, арзёбии арзишҳои миллӣ, сиёсати фарҳангӣ, барномаҳои рушд, ҳифзи муҳити зист ва экология, рушди фарҳанг, истифодаи омилҳои иҷтимоӣ, равандҳои иқтисодӣ.

РОЛЬ И СТАТУС КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ СТРАНЫ

В данной статье изучаются вопросы культуры с точки зрения роли ее изменений в процессе усвоения и формирования сотрудничества в системе оценки поведения. Автор попытался представить развитие культуры как нравственное состояние народа и представителя прошлой и новой истории, учитывая национальные ценности, чтобы повысить роль и значение развития культуры. Вопрос развития культуры с позиции социальных характеристик и совокупности материальных и духовных ценностей для исторического развития общества обсуждается как условие и возможность.

Показано, что спрос на культуру как стабилизирующий фактор составляет основу развития человеческих сил. Поэтому культура охватывает все сферы реальной деятельности общества и выражается во всех других программах общественного развития. В связи с этим исследование показывает, что эффективные усилия по координации культурной политики с другими формами государственной политики весьма необходимы. В этом направлении необходимо гармонично использовать этнокультурные процессы, информационную и образовательную политику.

Ключевые слова: Задача изменений, оценка поведения, этнокультурные процессы, охрана окружающей среды и экологии, оценка национальных ценностей, культурная политика, программы развития, охрана окружающей среды и экологии, развитие культуры, использование социальных факторов, экономические процессы.

THE ROLE AND STATUS OF CULTURE IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL RELATIONS OF THE COUNTRY

In this article cultural issues are studied from the point of view of the role of its changes in the process of assimilation and the formation of cooperation in the behavioral assessment system. The author tried to present the development of culture as the moral state of the people and a representative of past and new history, taking into account national values in order to increase the role and importance of cultural development. The issue of cultural development from the perspective of social characteristics and the totality of material and spiritual values for the historical development of society is discussed as a condition and as an opportunity.

It is shown that the demand for culture as a stabilizing factor forms the basis for the development of human forces. Therefore, culture covers all spheres of real activity of society and is expressed in all other programs of social development. Thereby, the study shows that effective efforts to coordinate cultural policy with other forms of public policy are much needed. In this direction, it is necessary to harmoniously use ethno cultural processes, information and educational policies.

Key words: the task of change, behavior assessment, ethno cultural processes, environmental protection and ecology, assessment of national values, cultural policy, development programs, environmental protection and ecology, cultural development, the use of social factors, economic processes.

Мақоми фарҳанг аз вазифаи дигаргунсозиҳо бар омада, азхудкунӣ ва дигаргунсозии воқеият талаботи аслии инсонро ифода мекунад. Маҳз фарҳанг тасвири оламро ташаккул дода ба тартиб дароварда, барои ҳамаи иштирокчиёни ҳамкориҳо низоми ягонаи ҷаҳон ва усули ягонаи арзёбии рафторро фароҳам меорад.

Чӣ тавре аз Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бар меояд, “ аз оғози истиқлолият мо ба рушди соҳаи фарҳанг ҳамчун рамзи симои ахлоқии мардум, муттаҳидкунандаи нерӯҳои зеҳнӣ, ифодакунандаи таърихи гузашта ва муосир, урфу одат, дигар арзишҳои миллий, тарбиякунандаи сифатҳои олии инсонӣ аҳамият медиҳем”[1]. Дар асл, нақш ва аҳамияти рушди соҳаи фарҳанг хусусан дар шароити бунёди давлати иҷтимоӣ дар кишвар афзоиш меёбад[2]. Азбаски фарҳанг, пеш аз ҳама, хусусияти иҷтимоӣ дошта, он як ҷузъи ҷудонопазири ҷомеа маҳсуб ёфта, аз инсон ҳамчун як офаридаи иҷтимоӣ ҷудонопазир аст. Ҷамъият бе фарҳанг, мисли фарҳанг бидуни ҷомеа, вучуд дошта наметавонад. Аз нуқтаи назари фалсафӣ шахс ҳамеша фарҳангист, зеро он як офаридаи иҷтимоӣ аст ва ҷомеа бе фарҳанг вучуд надорад. Новобаста аз он, ки ин ё он ҷомеа то чӣ андоза суст инкишоф ёфтааст, он ҳамеша фарҳанги мувофиқ, яъне маҷмӯи арзишҳои моддӣ ва маънавӣ ва усули истеҳсоли онҳоро эҷод мекунад. Аммо дараҷаи рушди фарҳанг метавонад гуногун бошад - қавӣ ё заиф, баланд ё паст. Ин дараҷа аз марҳалаи мушаххаси таърихӣ рушди ҷомеа, аз шароите, ки инсоният дар онҳо рушд мекунад, аз имкониятҳои дар он мавҷудбуда вобаста аст.

Дар шароити мавҷудияти бӯҳронии ҷомеа талабот ба фарҳанг ҳамчун омилҳои суботифаранда меафзояд. Фарҳанг бояд асоси рушди нерӯи инсониро ташкил диҳад. Тавре ки дар боло қайд гардид, фарҳанг тамоми соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеаро фаро мегирад, аз ин рӯ барномаи рушди фарҳанг дар ҳамаи дигар барномаҳои рушди иҷтимоӣ инъикос ёфтааст. Ҳамаи он чизе, ки тасвири олам ва тарзи зиндагии ин ё он мардумро дар ин ё он давр ташкил медиҳад, бо фарҳанг алоқаманд буда, аз он бармеояд.

Дар шароити муосир талошҳои муассир барои ҳамоҳанг кардани сиёсати фарҳангӣ бо шаклҳои дигари сиёсати давлатӣ ва ҷомеа заруранд. Ин алалхусус дар робита бо сиёсати этномиллӣ, иттилоотӣ, таҳсилотӣ зарур аст. Ҳангоми ташаккули парадигмаи нави сиёсати фарҳангӣ имрӯз дигар масоили марбут ба низомҳои иттилоотии глобалӣ, васоити ахбори омма, равандҳои этномфарҳангӣ ва дигар равандҳои роҳбарӣ, ки дар як сатҳ қарор нагирифта, муносибати маҷмӯии давлатиро талаб мекунанд, нодида гирифтани лозим нест.

Ҷанбаҳои фарҳангӣ бояд дар ҳама барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, илмӣ техникаӣ, ҳифзи муҳити зист ва экология ба назар гирифта шаванд. Дар кишварҳои пешрафта масъалаҳои фарҳангӣ ба сохтори таҳия ва татбиқи қарорҳои марбут ба ҳар як бахши ҳаёти ҷамъиятӣ дохил карда мешаванд. Сиёсатмадори касбӣ ё менечери калон курсҳои фанҳо, аз ҷумла антропологияи фарҳангиро меомӯзад. Дар асоси донишҳо дар бораи ҷомеаҳо ва фарҳангҳои кишварҳои гуногун, фарқиятҳои фарҳангии гурӯҳҳои этникӣ сиёсати байналмилалӣ таҳия карда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки донишмандони фарқиятҳои фарҳангӣ ва истифодаи моҳиронаи онҳо самаранокии амалҳои ҷониби оғоҳтарро ба таври назаррас баланд мебардоранд. Қобили тавачҷуҳ аст, ки дар яке аз институтҳои машҳури технологияи Амрико - Донишқадаи технологияи Массачусетс таълими таърихи санъат 15% вақтро мегирад. Ин барои он карда мешавад, ки барои муҳандиси муосир ва ҳар як олимони табиатшинос тафаккури эҷодӣ лозим аст, ки ба ғайр аз фарҳанг чизе ба ин водор намекунад[3]. Маҳз нерӯи қодир аст, ки як миллатро дар вазъияти бӯҳронӣ сафарбар карда, ба хориҷ шудан аз депрессияи амиқ мусоидат намояд. Ва ин нерӯ барои марҳалаи кунунии рушди ҷумҳуриӣ ҳамчун омилҳои тавоноии рушди минбаъда зарур аст.

Имрӯз сармоягузори ба фарҳанг саҳми муҳимтарин дар ташаккули нерӯи инсонӣ, ки манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодиро таъмин намуда, ба худтатбиқкунии пурратари инсон мусоидат мекунад, ҳисобида мешавад. Вобаста ба ин, на танҳо он муҳим аст, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои мушаххас «дорой» -ҳои фарҳангӣ чӣ гуна истифода шаванд. Дар маҷмӯъ, нақши созандаи фарҳанг ҳамчун омилҳои баланд бардоштани неқӯаҳволии ҷамъиятӣ меафзояд. Ҳамзамон, маҳдудият дар дарки фарҳанг бартарӣ

дошта, аҳамияти муносибатҳои ҳамгирокунанда ба қадри кофӣ ба назар гирифта намешавад. Дониш дар бораи фарҳанг ҳоло ҳам назариявӣ ва тавсифӣ аст, на аз амалӣ. Аммо дар фаҳмиши ҷомеа ратсионализатсияи донишҳо дар бораи фарҳанг ва ҷомеа вучуд дорад, ки имкон медиҳад, то ки нақши назарраси омилҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ дар раванди таҳаввулоти ҷамъиятӣ дар карда шуда, ба равандҳои динамикаи иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иқтисодӣ таъсир расонида, танзими мақсадноки онҳо амалӣ карда шавад.

Вазъияти воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз дохил шудан ба роҳи таҳаввулоти қатъӣ дар марҳалаи аввали давраи гузариш аз он гувоҳӣ медиҳад, ки равандҳо дар ҷомеа тавре сурат мегирифт, ки ислоҳотчиён фикр мекарданд. Ғайр аз он, маълум мешавад, ки на ҳама масъалаҳои таҳаввулотиро дар натиҷаи ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ бидуни назардошти таъсири омилҳои возеҳ ва баъзан омилҳои ниҳонии тамаддунӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ ҳал кардан мумкин аст. Аз оғози солҳои 90-ум, дар ислоҳоти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ диалектикаи мураккаби рушди иҷтимоӣ фарҳангӣ ва иқтисодӣ ба таври кофӣ ба назар гирифта намешуданд, ҳарчанд маълум буд, ки маҷмӯи хоҷагӣ дар асл дар ҷомеаи таназулбанди наметавонад рушд кунад ва иқтисоди мураккаби бозаргонӣ наметавонад аз ҷониби ҷомеае, ки ба фарҳанг ва болоравии мунтазами сатҳи рушди инфиродӣ таъя намекунад, азхуд карда шавад. Мавҷуд набудани низоми ягонаи арзишҳо, ки аз ҷониби аксарияти аҳоли ба сифати рӯкни маънавии фаъолияти ҳаётӣ эътироф карда мешавад, ба вазъи иҷтимоӣ дар давраи гузариш таъсири манфӣ расонида, барои ислоҳот заминаҳои бозори фароҳам меовард.

Дар шароити муосир аҳамияти иҷтимоӣ фарҳанг, беш аз пеш, вобаста ба талаботи рӯзафзуни ҷомеа ба омилҳои муътадилкунандаи рушд, тавре ки фарҳанг мебошад, меафзояд. Ҳангоми татбиқи амалии ислоҳоти ҷамъиятӣ гардиши стратегӣ ба тарафи баҳисобгирии ҳадди аксари ҷузъи иҷтимоӣ фарҳангӣ зарур аст. Рушди иқтисодии ҷумҳурӣ бидуни тағйир додани стандартҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, стереотипҳои ахлоқӣ ва зебоишинии аҳоли ғайриимкон аст. Зернизомҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ҷомеа маҳз ба муосиркунонии пешравандаи иҷтимоӣ фарҳангӣ ниёз доранд, ва барои ҳалли он бояд як сиёсати фарҳангии аз ҷиҳати стратегӣ асоснок кардашудае таҳия карда шавад, ки онро берун аз муҳите, ки фазои иҷтимоӣ фарҳангӣ ном дорад, амалӣ кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, бояд хусусиятҳои бунёдии фазои фарҳангӣ ва тамоюлҳои тағйирёбии онҳо ба назар гирифта шаванд, ки ба дарки дақиқи масъалаҳои, ки зимни таҳия ва татбиқи сиёсати фарҳангӣ рафъ карда мешаванд, имкон медиҳад.

Натиҷаҳои инқилоби фарҳангӣ дар ИҶШС дар солҳои 1930 ва солҳои минбаъда болоравии қудрати иқтисодӣ ва сиёсии кишварро омода ва таъмин намуданд. Ва, баръакс, аз даст додани самтҳои сиёсати фарҳангӣ дар солҳои 1980-1990, барҳам додани пояҳои анъанавии фарҳангии ҷомеа дар баробари бухрони амиқ ва тӯлонӣ дар ҷумҳурӣ ва кишварҳои дигар, ки дар заминаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ таъсиси ёфтанд, ба сабаби қонунӣ ва ногузир табдил ёфтанд[4].

Хулоса, дар кишварҳои пешрафта масъалаҳои фарҳангӣ ба сохтори таҳия ва татбиқи қарорҳои марбут ба ҳар як бахши ҳаёти ҷамъиятӣ дохил карда мешаванд. Бинобар ҳамин, истифодаи самаранокии таҷрибаи чунин нерӯ барои марҳалаи кунуни рушди ҷумҳурӣ манфиатнок баромад мекунад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2018/ <http://www.president.tj/ru>
2. Таджикистан согласно статье 1 Конституции республики является социальным государством.
3. Шекова Е.Л., Особенности маркетинга в сфере культуры. Маркетинг в России и за рубежом №3 / 2001
4. Культура и культурная политика в России / Отв. ред. И.А. Бутенко, К.Э. Разлогов. Серия: Научные доклады. №115 М., Московский общественный фонд, 2000. С.7

САҲМИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ТАЪМИНИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ НИЗОМИ АНДОЗ

Каримов Нурмаҳмад Ярмаҳмадович - муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, 734067, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Нахимова 64/14. Э-почта: karimov.23.1971@mail.ru тел.: +(992) 919 27 77 70

Шарифова Рухсора Нуриддиновна - муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Кучаи Нахимов, 64/14 734067 ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон. E-mail: rbakhtovard@bk.ru тел: (+992) 935527653.

Дар мақола муаллифон оиди автоматикунонии технологияи нави ахборӣ дар низоми андоз масъалагузорӣ намуда ба чунин хулоса омадааст, ки автоматикунонии технологияи нави ахборӣ дар низоми андоз ин маҷмӯи усулҳо, чараёни ахборӣ ва воситаҳои барномавию техникии занҷири технологӣ, таъмини чамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, паҳнкунӣ ва тасвири ахбор бо мақсади паст кардани сарфи меҳнати чараёни истифодабарии захираҳои ахборӣ ва баланд бардоштани самаранокиву фаврӣ будани онҳоро пешбинӣ менамояд.

Калидвожа: низоми андоз, андоз, ғункунӣ, пардохтҳо, бюджети давлат, даромади пулии давлат, фуруш, муносибатҳои бозорӣ, технологияҳои иттилооти, коркарди ахборот.

ВКЛАД ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ

В статье авторы рассматривают автоматизацию новых информационных технологий в налоговой системе и приходит к выводу, что автоматизация новых информационных технологий в налоговой системе представляет собой совокупность методов, информационных процессов и программно-аппаратных средств технологической цепочки, поддержки, сбора, обработка, хранение и распространение в целях сокращения трудозатрат, процесса использования информационных ресурсов и повышения их эффективности и актуальности.

Ключевые слова: налоговая система, налоги, сборы, выплаты, бюджет государства, денежный доход государства, реализация, рыночные отношения, информационные технологии, обработка информации.

THE CONTRIBUTION OF DIGITAL TECHNOLOGIES TO ENSURING THE EFFECTIVENESS OF THE TAX SYSTEM

In the article, the authors consider the automation of new information technologies in the tax system and come to the conclusion that the automation of new information technologies in the tax system is a set of methods, information processes and software and hardware of the technological chain, support, collection, processing, storage and distribution for the purposes of reducing labor costs, the process of using information resources and increasing their efficiency and relevance.

Key words: tax system, taxes, fees, payments, state budget, state cash income, sales, market relations, information technology, information processing

Фаъолсозии инноватсионӣ аз рӯйи қобилияти мунтазам рушд ёфтани истеҳсол кардан, истифода бурдан ва фурӯхтани навоариҳо дар бозор муайян карда мешавад. Маҳз пешрафти инноватсионӣ ҳамчун раванди муттасили пай дар пай эҷод кардан ва истифода бурдани навоариҳо ва таъмини афзалиятҳои рақобатпазирии корхонаҳо, шартҳои муҳимми қонеъсозии талаботи инноватсионии ҷомеа маҳсуб мегардад.

Амалинамоии муносибатҳои бозорӣ дар Чумхурии Тоҷикистон ба ташкили хизматрасонии андозӣ оварда расонд, ки ин яке аз механизми таъсири молиявии давлат ба иқтисодиёт ба воситаи низоми андозу ғункунӣ мебошанд.

Чараёни идоракунии иқтисодиёт дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон дар зери таъсири давлат ба ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи он амалӣ карда мешаванд. Мақсади асосии таъсири давлат аз инҳо иборатанд: муваффақ шудан ба рушди устувори иқтисодӣ дар мамлакат, таъмини нархи устувор барои молу маҳсулот ва

хизматрасониҳо, ба меҳнат фаро гирифтани аҳолии заҳматкаш, таъмини дараҷаи баланди иҷтимоии аҳоли ва ғайраҳо мебошанд. Ин мақсадҳо бо ҳам алоқаманд буда, якбора ба ҳамаи онҳо муваффақ шудан ғайриимкон мебошад. Муваффақ шудан ба тавозуни идоракунӣ дар иқтисодиёт, ин асоси сиёсати иқтисодии давлатро ташкил медиҳад. Яке аз асбоби асосии танзими давлатӣ дар иқтисодиёт сиёсати андозии он мебошад. Низомии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон-ин аз маҷмӯи андозҳо, ғункуниҳо, пардохтҳо ва дигар пардохтҳо аз рӯи қоида ва қонунҳои мавҷудбудаи давлат аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ мебошанд. Ҳамаи андозҳо, ғункуниҳо, пардохтҳо ба низоми бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шуда, даромадҳои пулии давлатро ташкил медиҳанд. Маблағҳои ҷамъовардашуда дар бучети давлат барои уҳдадорихои дар зима доштаи худ, иҷтимоиёт, маориф, тиб, муҳофизат, мақомотҳои қудратӣ ва ғайраҳо сарф карда мешаванд. Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми мақомоти марказии идоракунии давлат дохил мешавад ва ба Ҳукумат ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон итоат менамояд. Вазифаи асосии Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама назорат аз болои иҷроӣ қонуну қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи андоз, дуруст ҷудо кардани андоз, пурра ва саривақт ба бучет гузаронидани андозҳо ва пардохтҳои қонунан муқарраркардашуда мебошанд. Мақсади низоми идоракунии андозбандӣ пеш аз ҳама дуруст ва самаранок рушд додани иқтисодиёти мамлакат ба воситаи таъсиррасониҳои субъектҳои идора ба объектҳои идора мебошанд. Дар низоми дида истодаамон ба сифати объекти идоракунӣ корхона, ташкилот ва фирмаҳои шакли моликиятшон гуногун баромад менамоянд. Субъекти идоракунӣ давлат мебошад, ки вай дар шахсияти Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамояд. Таъсиррасонӣ ба воситаи низоми қонунан муайянкардашудаи андозҳо амалӣ карда мешаванд. . [3.54]

Гуфта ба маврид аст, ки самаранокии фаъолияти низоми андоз танҳо бо истифодаи таҷрибаи пешқадами технологияи ахборӣ дар асоси истифодабарии техникаи компютери ҳозиразамон ба роҳ монда шудааст. Бо ин мақсад дар мақомоти андоз низомҳои идоракунии автоматикунонидашуда ташкил карда мешаванд, ки онҳо бо мақсади автоматикунонии вазифаҳои ҳамаи дараҷаҳои идоракунии андоз пешбинӣ мешаванд. Ба воситаи ин низом таъмини ҷамъовари андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет ва фондҳои ғайрибучетӣ, гузаронидани ҳаргуна таҳлилҳои фаврӣ оид ба андозсупорӣ, таъмини мақомоти идоракунии андоз ва дараҷаҳои гуногуни идоракунии он бо ахбори ҳақиқӣ вобаста мебошанд.

Дараҷаи якум	Кумитаи андози назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
Дараҷаи дуюм	Нозироти андози вилоятҳо
	ВМКБ
Дараҷаи сеюм	Нозироти андози андозҳои калонҳаҷм
	Нозироти андози шаҳру ноҳияҳо

Нақшаи 1. Сохтори низоми мақомоти андози Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дараҷаи аввали низоми андоз аз шӯъбаҳо ва раёсатҳои иборат мебошанд, ки онҳо роҳбарии методологӣ ва назорат аз болои намудҳои андозбандиро пеш мебаранд. Таъсири бевосита ба объекти идоракунӣ, яъне андозбандӣ аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дараҷаи 3-юмро ба ҷо меоранд. Чӣ хеле ки дар нақшаи 1 оварда шудааст, дараҷаи аз ҳама охирини идоракунии андозсупорӣ ин нозироти андози шаҳру ноҳияҳо мебошанд. Онҳо чунин вазифаҳоро иҷро менамоянд:

1. Назорати риояи қонунҳо дар бораи андоз ва дигар пардохтҳои бучетӣ.
2. Баҳисобгирии пардохткунандагони андоз ва пардохтҳо ба бучет.
3. Таъмини дурусти андозбандӣ, пардохтҳо ва назорат аз болои саривақт пардохтани онҳо ба бучет.
4. Тафтиши боэътимоди назорат аз болои саривақт супоридани андозҳо ва воридшавии онҳо ба бучет, тартиб додан ва пешниҳоди ҳисоботҳо оид ба супоридани андоз.

5. Ба ҳам таъсиррасонӣ бо мақомотҳои ҳокимияти иҷроия, мақомотҳои ҳуқуқ, мақомотҳои молия ва қарз дар қисми назорат барои дуруст амалинамоии онҳо ва иҷрои қонунҳо

6. Гузоштани муҷозоти молиявӣ, ки мувофиқи қонун пешбинӣ шудааст, таъмини волоияти қонун ва дуруст истифодабарии онҳо.

7. Тартибдиҳӣ, таҳлил ва ба мақомотҳои молияи шаҳру ноҳия пешниҳод намудани маълумотҳо оид ба воридшавии ҳақиқии андозҳо ва пардохтҳо ба бучет.

8. Ташкили тартиби ҳуҷҷатгузорӣ аз рӯйи тартиби муайянкардашуда.

Барои амалинамоии ҳамаи вазифаҳои дар боло овардашуда дар низоми идоракунии Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми автоматикунони ахбории «Андоз» сохта ва ба истифода дода шудааст.

Низоми автоматоникардашудаи ахбории «Андоз» ин маҷмӯи шакли ташкили идоракунии мақомотҳои Кумитаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси истифодаи воситаҳо, усулҳои коркарди маълумотҳо ва технологияи нави ахборӣ мебошанд. Низоми автоматоникардашудаи ахбории «Андоз» имконият медиҳад, ки доираи ҳалли масъалаҳои ҳалталаби идоракунии васеъ карда шаванд, нақши таҳлил баланд бардошта шавад, қарорҳои қабулкардашуда оид ба ҳалли масъалаҳо асоснок ва саривақтӣ бошанд, меҳнат-талабии онҳо, тақмили низоми идоракунии фаъолияти мақомотҳои андоз бо истифодаи амсилаҳои риёзӣ иқтисодӣ, техникаи ҳисоббарор ва воситаҳои техникаи алоқа ва ба тартибдарории селоби ахбор ба роҳ монда мешаванд. Бояд қайд намуд, ки мақсади фаъолияти низоми автоматонии ахбории «Андоз»-ро ба тариқи зайл овардан мумкин аст:

1. Баланд бардоштани самаранокии амалинамоии низоми андозбандӣ аз ҳисоби фаврӣ ва сифати баланди қабули қарорҳо.

2. Тақмилдиҳии қорҳои фаврӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати нозирони андоз.

3. Баланд бардоштани эътимоднокии маълумотҳо оид ба андозсупорандагон ва назорати самаранокии риояи қонунҳои андоз.

4. Дуруст ба роҳ мондани амалиётҳои фаврии муҳосибӣ.

5. гирифтани маълумотҳо дар бораи воридшавии андозҳо ва дигар намуди пардохтҳо ба бучет.

6. Таҳлили динамикаи воридшавии маблағҳои андоз ва эҳтимолияти ояндабинии ин воридшавиҳо.

7. Дастраснамоии маълумотҳои дараҷаҳои гуногун оид ба воридшавии андозҳо ва риояи қонунҳои андоз.

8. Кам кардани ҳаҷми ҳуҷҷатгардишҳо.

Бояд қайд кард, ки дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти мамлакат мувафаксиятҳои фаъолияти низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бисёр мавридҳо аз самаранок амал намудани низоми автоматоникардашудаи ахборӣ вобаста мебошад. Низоми автоматикунонидашуда технологияи нави ахбории мувофиқро амалӣ менамояд. . [8.115]

Яке аз вазифаҳои муҳими низоми андоз бо ахбори муайян таъмин намудани мақомоти идоракунии андоз буда, технологияи нави ахбориро истифода мебаранд.

Низоми ахбории сохта дар мақомоти низоми андоз онро самаранок истифода мебаранд.

Соҳти низоми автоматоникардашудаи ахбории андоз ба монанди соҳти идоракунии мақомоти андоз бисёрдараҷа мебошанд. Низоми андози ҷумҳурӣ аз унсурҳои бисёре иборат буда, ҳамаи низом ва унсурҳои алоҳидаи он бо ҳам алоқаи дохилӣ ва беруна доранд.

Барои дуруст ва аз рӯйи меъёр идора кардан, бояд ҳар як унсури низом идоракардашаванда вучуд дошта бошад. Дар низоми андоз ҷараёни идора ин худ, ҷараёни ахборикунони мақомоти он мебошад. Ҳамчун низоми иқтисодӣ низоми автоматоникардашудаи ахборӣ дар низоми андоз дорои ҳайати стандартӣ буда, аз қисмҳои функционалӣ (вазифавӣ) ва таъминотӣ иборат мебошанд.

Қисми функционалӣ (вазифавӣ) ҷиҳати предметии онро тасвир менамояд ва аз мазмуни самти равонакардашудаи низоми автоматоникардашудаи ахборӣ иборат мебошанд. Вобаста ба функсия (вазифа)-и иҷро кардаи низоми андоз ва мақомотҳои он, ба қисми функционалии он зернизомҳои махсус дар ҳайати ҳар як дараҷаи низоми автоматоникардашудаи ахбории «Андоз», ки баъдан дида баромада мешаванд, ворид мешаванд. [4.18]

Зернизомии функционалӣ аз маҷмӯи вазифаҳо, тавсифи мазмуни як миқдори муайяни масъалаҳои иқтисодӣ, муваффақ шудан ба мақсади муайян, ки онро зернизомҳои функционалии идоракунӣ таъмин менамоянд, иборат мебошанд. Дар маҷмӯи масъалаҳо як қатор ҳуҷҷатҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ки онҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои ибтидоии гуногуни бо ҳамалоқаманди алгоритми ҳисоббарориҳо иҷро карда мешаванд. Ба ҳайати ҳар як маҷмӯи масъалаҳо, масъалаҳои алоҳида дохил мешаванд. Масъалаҳо тавсифи мантиқии алоқамандии ҳуҷҷатҳои хориҷшавандаро, ки дар асоси маълумотҳои ибтидоӣ ба даст оварда мешаванд, тасвир менамоянд. Қисми таъминотӣ бошад, таъминоти ахборӣ, техникӣ, барномавӣ ва дигар намудҳои таъминотро, ки барои ҳар як намуди низоми автоматоникардашудаи ахборӣ мансуб мебошанд, дар бар мегирад.

Таъминоти ахборӣ ҳамаи нишондиҳандаҳо, ҳуҷҷатҳо, гурӯҳбандҳо, рамзбандҳо, усулҳои истифодаи онҳоро дар низоми мақомоти андоз ва ҳам массивҳои ахбории маълумотҳои дар барандаҳои мошинӣ вучуддошта ва истифодаи онҳоро дар ҷараёни автоматонии ҳалли масъалаҳои фаъолияткунанда ба кор мебаранд.[3. 17]

Таъминоти техникӣ - ин маҷмӯи воситаҳои техникӣ коркарди ахбори буда, асоси онҳоро машинаҳои электронии ҳисоббарор ташкил медиҳад ва воситаҳои техникӣ ирсоли ахбор дар байни ҷойҳои кории автоматонидашуда ҷой дода мешаванд, ки на танҳо дар дохили мақомоти андоз, балки дар мақомоти боҳамалоқамандии объектҳои дигари иқтисодӣ ва низомҳои дигар низ ташкил карда мешаванд.

Таъминоти барномавӣ-ин аз маҷмӯи воситаҳои барномаи гуногуни таъиноти умумӣ ва амалӣ иборат мебошанд, ки барои ҳалли масъалаҳои гуногуни мақомотҳои андоз таъин шудаанд.

Низоми автоматонии ахбории андоз ба класси низомҳои бузург дохил мешаванд. Ба ин низом ҳамчунин низомҳои дигар, ки онҳо чунин низомро ташкил медиҳанд, як қатор талаботҳо пешниҳод карда мешаванд, ки асоситаринаш инҳо мебошанд: муваффақ шудан ба мақсади сохтани низом, ғунҷоиши ҳамаи унсурҳои низом дар як чорҷубаи муайяни низом, вобастагӣ бо дигар унсурҳои низомвӣ, декомпозиция ва ғайраҳо. Ин талаботҳо имконияти модернизатсия-кунонии унсурҳои низом мебошанд: мутобиқшавии онҳо ба шароитҳои ивазшавӣ; боэътимодӣ дар истифодабарии низом ва боэътимодии ахбори як маротиба воридкардашуда ва бемахдудият истифода бурдани онҳо; актуалии ахборӣ дар базаи маълумотҳои нигоҳдошташаванда ва дигарҳо. [1.5]

Низоми автоматоникардашудаи ахборӣ дар ҳолати ба минимум расонидани сарфи меҳнати дастӣ бояд ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили ахбори оид ба объекти идоракунӣ, коркарда баромадани таъсиррасониҳои идоракунӣ, мубодилаи ахбор дар байни унсурҳои дохилии низом ва дар байни шӯъбаҳои баробарҳуқуқ, инчунин дараҷаҳои гуногуни идоракунӣ мақомотҳои андозро амалӣ менамоянд. Низомии автоматоникардашудаи ахборӣ бояд бо чунин воситаҳои техникӣ комплексӣ ҷиҳозонида шаванд, ки вай аз амалинамоии идоракунӣ алгоритмҳо, алоқа дар байни низомҳо, бо тарзи оддӣ ворид намудани ахбори ибтидоӣ, баровардани натиҷаҳои гуногун дар низоми идоракунӣ истифодашаванда, бо тарзи оддӣ ба роҳ мондани хизматрасониҳои техникӣ, ғунҷоиши ҳамаи модулҳо ҳам дар шакли барномавӣ ва ҳам дар шакли ахбориро доро бошанд. [7.63]

Хулоса автоматикунонии технологияи нави ахборӣ (АТА) дар низоми андоз ин маҷмӯи усулҳо, ҷараёни ахборӣ ва воситаҳои барномавӣю техникӣ занҷири технологӣ, таъмини ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, паҳнкунӣ ва тасвири ахбор бо мақсади паст кардани сарфи меҳнати ҷараёни истифодабарии захираҳои ахборӣ ва баланд

бардоштани самаранокиву фаврӣ будани онҳоро пешбинӣ менамояд. Захираҳои ахборӣ ин ба расмиятдарории фикрҳо, донишҳо, маълумотҳои гуногун, усулҳо ва воситаҳои ғункунӣ, нигоҳдорӣ, мубодилаи байни сарчашмаҳо ва ба истеъмомкунандагон расондани ахбор мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди маъмурикунонии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 аз 30 декабри соли 2019, № 643. Душанбе, 2019.-19с
2. Воҳидов У.М. Муаммоҳои ташаккули заминаи андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ / Маҷмӯаи маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии "Иқтисодиёти рақамӣ: муаммо, рушд ва механизмҳои ҳалли он" бахшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (2020-2040): ДДМИТ, 2020
3. *Кодекси андози ҶТ дар таҳрири нав бо назардошти тағйиру иловаҳо аз 18.03.2022, №1867 · Кодекси андози ҶТ дар таҳрири нав (01.01.2022)*
4. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642.-31с.
5. Мишенин А.И. Теория экономических информационных систем. "М.: Финансы и статистика, 2001.
6. Н.Ю. Ахапкин, Н.Н. Волкова, А.Е. Иванов. Развитие цифровой экономики и перспективы трансформации российского труда / Ахапкин Н.Ю., Волкова Н.Н., Иванов А.Е. // Вестник Института экономики Российской академии наук. – 2018.
7. Раҳимов З.А. Системаҳои эксперти ва низомҳои идоракунии базаи маълумотҳо. - Душанбе, 2003.
8. Раҳимов З. А. Шерматов Р.Б. Низомҳои ахборӣ дар иқтисодиёт. -Душанбе: Сино, 2003 с.
9. Раҳимов З.А., Каримов Б. Равандҳои ахборию технологӣ дар иқтисодиёт. Душанбе: Сино, 1996 с.
10. Семенов М.И., Трубилин И.Т., Лойко В.И., Барановская Т.П. Автоматизированные информационные технологии. " М.: Финансы и статистика, 2001.
11. Шарипов, Б. М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б. М. Шарипов, З. Х. Нуруллоев // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2014. – № 4(70). – С. 101-109.

УДК 001.102+004.92(045)/(575.3)

НАҚШ ВА МАҚОМИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР ШАРОИТИ ҶАҶОНИШАВӢ

Ризвонова Умеда Маҳмадҷоновна – муаллими калони кафедраи математикаи олӣ ва информатикаи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734018, ш. Душанбе, кӯч.Н.Қарабоев 63/3. Тел.: (+992) 93-411-61-37. E-mail: u.r.informat@mail.ru

Дар мақола атрофи масъалаҳои амалан истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълим, баррасӣ шуда, инчунин якҷанд имкониятҳои таъсирпазирӣ ва самарабахш будани онҳо қайд шудааст. Дар маҷмӯъ чунин хулоса барорӣ карда шудааст, ки татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълим имконият медиҳанд, ки сатҳу сифати дарс боло рафта, мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнат омода карда шаванд.

Калидвожаҳо: технология, иттилоот, коммуникатсия, инноватсия, усул, интерактивӣ, мултимедиа, технологияҳои иттилоотӣ, технологияҳои инноватсионӣ, технологияҳои мултимедӣ.

РОЛЬ И СТАТУС ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ В ГЛОБАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматриваются вопросы практического использования информационных и коммуникационных технологий в образовательном процессе, а также некоторые

возможности их эффективности и результативности. В целом сделан вывод, что применение информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе позволяет повысить уровень и качество уроков и подготовить конкурентоспособных специалистов на рынке труда.

Ключевые слова: технология, информация, коммуникация, инновация, метод, интерактивность, мультимедиа, информационные технологии, инновационные технологии, мультимедийные технологии.

THE ROLE AND STATUS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN GLOBAL CONDITIONS

The article discusses the issues of practical use of IT and communication technologies in the educational process, as well as several possibilities of their effectiveness and effectiveness. In general, it has been concluded that the application of information and communication technologies in the educational process allows to increase the level and quality of lessons and prepare competitive specialists in the labor market.

Key words: technology, information, communication, innovation, method, interactivity, multimedia, information technologies, innovative technologies, multimedia technologies.

Имрӯз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла дар раванди таълим нақш ва мақоми хосаро касб кардаанд. Истифодаи ТИК ва технологияҳои мултимедиявӣ дар таълим метавонад низоми мавҷудаи маорифро ба кулӣ тағйир диҳад. Дар машғулиятҳои технологияҳои компютерӣ ба таври васеъ истифода мешаванд, ҳар як чорабинии муассисаи таълимӣ бе намоишҳои мултимедиявӣ ва дарс бе истифодаи захираҳои инноватсионии таълимӣ анҷом ёфтаниш ғайри имкон аст.

Мақсади истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ хеле гуногунанд, вале ҳадафҳои асосии онҳо ҳамаҷониба осон кардани фаъолияти омӯзгор ва ҳамзамон баланд бардоштан ва расидан ба сатҳи нави сифати таълим, ки замони муосир тақозо мекунад, мусоидат мекунад.

✓ Ҳавасманд кардани таълимгирандагон ба таҳсил, бедор кардани тавачҷӯҳи онҳо ба фаъолияти зеҳнӣ ва кӯмак кардан ба онҳо, то ки диққаташон пурра ба раванди таълим равона карда шавад;

✓ Дар раванди таълим истифодаи усулҳои самаранок ва муосир, таъмин намудани муносибати инфиродӣ ба ҳар як донишҷӯ бо сарфа кардани вақт;

✓ Баланд бардоштани фаъолияти зеҳнӣ ва эҷодии таълимгирандагон бо воситаи усулҳои фаъоли таълим;

✓ Раванди таълимро рангоранг ва шавқовар гардонидан;

✓ Вақтро барои омодагӣ ба дарсҳо ва пайгирии натиҷаҳои омӯзиш сарфа кардан;

✓ Саҳм гузоштан дар ташаккули саводнокии иттилоотии таълимгирандагон;

✓ Гузаштан ба сатҳи нав дар банақшагирӣ ва ба низом даровардани фаъолияти худ.

Ногуфта намонад, ки яке аз масъалаҳои актуалии омӯзгори имрӯза – ин инкишоф додани саводнокии иттилоотии таълимгирандагон, омӯзонидани тарзи дурусти кор бо технологияҳои иттилоотӣ, кумак кардан ба онҳо барои пайдо кардани услуби тафаккури худ, ба ҳисоб меравад. .

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми ироаи Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2014 ба масъалаи мазкур тавачҷӯҳи хоса зоҳир намуд. Ӯ таъкид кард, ки “Минбаъд муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро лозим аст, ки истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ - иртиботиро дар ҷараёни таълим ба роҳ монанд, таҷрибаи байналмилалиро омӯзанд, нақшаву барномаҳои таълимро ба талаботи бозори дохиливу ҷаҳонии меҳнат ва таҳсилот мутобиқ гардонанд”¹¹

¹¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.04.2014. [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/6598> (санаи истифодабарӣ: 26.10.2022);

Инчунин дар суханронии худ бо муносибати Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилӣ таъкид карда буданд, ки “Низоми муносири таълим, ки хоси даврони истиқлолият мебошад, барои баланд бардоштани сифати таълим ва бедор кардани завқу ҳаваси хонандагон ба донишомӯзӣ мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, омӯзгоронро зарур аст, ки чиҳати омӯхтани навгониҳои илмиву таълимӣ, таҷрибаи пешқадам ва такмили маҳорату малакаи касбии худ мунтазам кӯшиш намоянд¹²”.

“Дар низоми таълими муосир тадриҷан ҷорӣ намудани низоми кредитии таълим яке аз кушишҳои аз раванди пешқадами таҳсилоти ҷаҳонӣ дар канор намондани соҳаи маорифи кишвар мебошад. Яке аз талаботи низоми кредитии таҳсилот дар он аст, ки бештар шароити мустақилияти донишҷӯро дар иҷрои корҳои нимсолагӣ таъмин намуда, барои фаъолияти эҷодкории шогирдон имконият фароҳам овардан мебошад. Истифодаи мақсадноки технологияи муосир дар соҳаи маориф донишҷӯи имрӯзро дар ҷаҳорҷубаи низоми анъанавии таълим маҳдуд карда наметавонад. Дастрасии китобхонаи электронӣ, сомонаҳои таҳассусӣ ва дигар имконоте, ки технологияи иттилоотӣ барои донишҷӯи асри XXI фароҳам овардааст, барои дастрас намудани захираҳои илмию методӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии онҳо таъсири худро расонида метавонад. Дар ин ҳолат, устод ба сифати роҳнамо бояд бештар ба он эътибор диҳад, ки ба мустақилияти донишҷӯ имкон диҳад ва тавассути паёми электронӣ қабули ҳар гуна санҷишу имтиҳонотро ба роҳ, монад [4, с. 6-7]”.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) маҷмӯи усулҳо, равандҳои истеҳсоли ва воситаҳои барномавӣ ва техникӣ мебошанд, ки бо мақсади ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, паҳнкунӣ, намоиш ва истифодаи минбаъдаи иттилоот ба манфиати истифодабарандагон муттаҳид карда мешаванд.

“Технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ мушкилоти фардикунонии таълимро ҳал мекунад. Одатан баъзе таълимгирандагон қобилияти зеҳнияшон суст аст, баён кардан ва фаҳмонидани омӯзгорро зуд қабул карда наметавонанд, барои савол додан шарм мекунад. ТИК ба сифати шарик ва роҳбар ба таълимгирандагон имконият медиҳад, ки маводи таълимиро дар вақти ба худ муносиб якҷанд маротиба такрор кунанд ва дараҷаи азхудкунии худро назорат кунанд.

ТИК имконият медиҳад, ки иттилоот дар шаклҳои гуногун инъикос ёбад. Масалан, истифодаи ранг, графика, расму манзара, наворҳои тасвирӣ, садо, тамоми воситаҳои видеотехникаҳои муосир имконият медиҳанд, ки шароити воқеӣ фаъолият муҳайё карда шавад [9, с. 125-128]”.

Савол ба миён меояд, ки дар кадом ҳолатҳои раванди таълим истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ актуалӣ мебошанд. Амалан дар ҳама ҳолат, дар ҳама шакли дарс ва дар дилхоҳ вақти дарс технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ татбиқ карда мешаванд.

Ҳангоми баён кардани маводҳои нави дарсӣ. Бо истифодаи ТИК устод метавонад мавзӯи навро ба таълимгирандагон дар шакли намоиши мултимедиявӣ, маводҳои видеоӣ ва садоӣ, расму манзара возеҳу равшан баён кунанд.

Ҳангоми дар рафти дарс истифода бурдани расму манзара, аниматсия ба мавзӯ мувофиқ, ранг ва садо диққати таълимгирандагонро ҷалб намуда, шавқу рағбати онҳоро нисбат ба фан меафзояд. Онҳо бо шавқ ба саволҳои омӯзгор посух дода, корҳои мустақилонро иҷро мекунад ва ҳатто ба натиҷаи кори худ қаблан баҳогузорӣ мекунад.

---

¹² Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо муносибати Рӯзи дониш ва ифтитоҳи бинои нави Академияи Вазорати корҳои дохилӣ. [манбаи электронӣ]. URL: [http:// avkd.tj/tg/rblock/19](http://avkd.tj/tg/rblock/19) (санаи истифодабарӣ: 26.10.2022).

Чи тавре, ки педагоги рус, нависанда, асосгузори илми педагогика дар Россия Ушинский К.Д. навиштааст: “Агар шумо ба аудитория ворид шавед, ки аз он калима гирифтани душвор аст, ба намоиш додани расму манзараҳо шурӯъ кунед, аудитория ба сухан гуфтан оғоз мекунад ва муҳимтар аз ҳама, озодона сухан мегуяд ...”. Гарчанде аз замони Ушинский К.Д. иборати расму манзара тағйир ёфта бошад ҳам, аммо мазмуни ин ифода побарҷост [9, с. 125-128]”.

Ҳангоми ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён. Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имконият медиҳанд, ки корҳои мустақилона ҳам фардӣ ва гурӯҳӣ ташкил карда шаванд. Дар раванди дарс таълимгирандагон метавонанд ба ҷустуҷӯ ва интихоби иттилооти зарурӣ машғул шаванд, супоришҳои эҷодӣ ва маводҳои мултимедиявиро омода ва таҳия кунанд.

“Истифода кардани технологияҳои – иттилоотӣ коммуникатсионӣ раванди дарсро шавқовар ва ҷолиб намуда, ба таълимгирандагон муҳити эҷодиро муҳайё мекунанд ва барои азхудкунии маводҳои таълимӣ мушкилиро бартараф мекунанд. Ногуфта намонад, ки танҳо истифодаи компютер дар дарс имконият намедиҳад, ки илмҳои навро осон ва бе мушкилӣ аз худ намуд. Албатта, барои гирифтани дониши нав роҳи осон нест.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки ин вобастагӣ дорад ба маҳорати педагогии омӯзгор, тарзи дурусти ташкили шакли дарс ва майлу рағбати таълимгирандагон ба фан ва инчунин интихоби дурусти касби онҳо [9, с. 125-128]”.

Ҳангоми баҳогузорӣ ва санҷиши азхудкунии таълимгирандагон. ТИК имконият медиҳад, ки корҳои санҷишӣ ва мустақилона дар шакли муосир (масалан, саволномаҳои –онлайнӣ интерактивӣ, викторинаҳо) гузаронида шаванд, инчунин санҷиширо фавран иҷро намуда, натиҷаҳои ба дастовардари дарс манбаи додашудаҳо ворид кунанд.

Самтҳои маъмултари ТИК, ки дар раванди таълим бештар истифода мешаванд:

1. Таҳияи маводҳои мултимедиявӣ. Ин яке аз воситаҳои қулай ва дастрас, ки маводҳои дарсӣ дар шакли возеҳ ва фаҳмо ба таълимгирандагон пешниҳод карда мешаванд. Маводҳои мултимедиявӣ метавонанд, ҳамчун муаллиф ба сифати таълимдиҳандагон ва ҳам таълимгирандагон баромад кунанд: дар ҳолати аввал намоиш (презентатсия) барои дарс ҳамчун воситаи самарнок пешниҳод кардани маводи нав омода карда мешавад, дар ҳолати дуюм бошад- ҳамчун шакли эҷодии корҳои мустақилонаи таълимгирандагон.

2. Истифодаи захираҳои интернетӣ. Ин самт барои ҷустуҷӯи иттилооти зарурӣ ва фавран мубодилаи додашудаҳо равона карда шудааст. Интернет ба омӯзгорон ва таълимгирандагон барои иҷрои корҳои гурӯҳӣ берун аз дарс имконияти васеъ медиҳад.

3. Истифодаи бозиҳои дидактикӣ ва барномаҳои омӯзишӣ. Ин усулҳо имконият медиҳанд, ки раванди дарс дар шакли бозӣ ташкил карда шавад. Дар ин шакли дарс қоидаҳои бозӣ барои ба даст овардани мақсади воқеӣ истифода мешаванд. Ба иборати дигар, тавассути бозӣ шумо метавонед, супориши дилгиркунандаро ҷолиб, мураккаб ва душворро –содаю оддӣ гардонед.

Татбиқи усулҳои бозӣ дар таълим ба васеъ шудани ҷаҳонбинии таълимгирандагон, инкишофи фаъолияти омӯзиш, ташаккули малакаҳои гуногун дар фаъолияти амалӣ мусоидат мекунад, ҳамчун воситаи самараноки ҳавасмандкунӣ ва ҳавасмандгардонидани донишҷӯён ба таҳсил истифода мешавад, барои назорат ва ба низом даровардани донишандузӣ дар шакле, ки ба таълимгирандагон шавқовар аст, имкон медиҳад, фазои мусоид ва фараҳбахшро фароҳам меорад.

Бо ин мақсад омӯзгор бояд кӯшиш кунанд, ки ҳамаи имкониятҳоро самаранок истифода баранд то ин ки таълимгирандагон бо шавқ ба омӯзиш машғул шаванд, аксарияти онҳо таҷриба кунанд ва ҷиҳатҳои нави фанро дарк кунанд, қобилияти ақлонии худро мукамал гардонанд, қувваи эҷодии худро рушд диҳанд, мушкилиро бартараф намоянд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Бурхонова Д. С. Инновационные методы обучения в высшем образовании. Инновационная экономика: Перспективы развития и совершенствования, №2 (7), 2015
2. Зельдович Б.З. Роль активных методов в интенсификации учебного процесса. Инновационные методы в образовании. Сборник материалов международной научно-практической конференции 3-10 мая 2008 г., –Москва: Изд. ИГУМО, 2008.
3. Лазарев В.С., Мартиросян Б.П. Педагогическая инноватика. – Москва: Изд. Багира-2, 2006.
4. Исмоилов М.А., Одинаев Н.С. Баъзе масъалаҳои татбиқи хусусиятҳои забони тоҷикӣ дар технологияҳои иттилоотӣ, Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, № 2 (16). Бахшида ба «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ» Душанбе “Ирфон” 2010.
5. Методҳои самараноки таълим (Дастури таълимию методӣ барои омӯзгорон), Душанбе, Матбуот. 2008, 240 саҳ.
6. Оплетина Н.В.К вопросу о роли российской системы образования в инновационной экономике.- Научные труды (Вестник МАТИ). Вып.21 (93) – М.: МАТИ, 2013, с.340-343.
7. Осмоловская И.М. Инновации и педагогическая практика//Народное образование. — 2010. — № 6. — С. 182—188.
8. Носиров С.Ш. Педагогика ва психология: воситаи таълимӣ барои магистрантони ихтисосҳои иқтисодӣ.- Душанбе: “Ашуриён”, 2021.-288с.
9. Ризвонова У.М., Маҳмадҷонов И.Қ. Истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ-омили ташаққули маҳорату малакаи эҷодии донишҷӯён// Маводи конференсияи илмӣ- амалии байналмиллалӣ ДТТ 18-19 ноябри соли 2022- Душанбе: ДТТ, 2023.-С.125-128.
10. Сакович С.М. Инновационные технологии и методы обучения в профессиональном образовании. www.mai.ru/events/sfiro/articles
11. Симоненко Н.Н. Управление образовательными услугами с применением инновационных методов обучения//Вестник Тихоокеанского государственного университета.- 2012. - № 2.- С. 201-206.
12. Субочева А.Д., Субочева О.Н. Инновационные методы обучения студентов.– Научные труды (Вестник МАТИ). Вып.21 (93) – М.: МАТИ, 2013, с.388-393
13. Черкасов М.Н. Инновационные методы обучения студентов./Сборник «Инновации в науке»: материалы XIV международной заочной научно-практической конференции (19 ноября 2012 г.). Новосибирск: Изд. «СибАК», 2012.
14. Шаяхметова А.А. Инновационные методы обучения преподавателя высшей школы <http://repository.enu.kz/>.
15. https://spravochnik.ru/pedagogika/informacionno-kommunikacionnye_tehnologii/.
16. Шарипов, Б. М. Роль денежных переводов в обеспечении макроэкономической стабильности экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов // Актуальные вопросы экономических наук : Материалы III Международной научной конференции : Лето, 2014. – С. 84-88.

ТАЪСИСИ ҶОЙҲОИ КОРИ БОСИФАТ ВА ОЯНДАДОР ДАР АСОСИ САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ КИШОВАРЗИИ МИНТАҚА

Кабиров Ш.Р. - омӯзгори кафедраи молияи ДДБ ба номи Носири Хусрав. Тел: 919-25-45-55. E-mail. Sharof_kabirov@mail.ru

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи нақш ва таъсири муҳочират дар рушди истеҳсолоти кишоварзии вилояти Хатлонро мавриди таҳлил қарор додаанд. Қайд намудаанд, ки ҳаракати беназорати шаҳрвандони вилоят дар дохили ҷумҳурӣ ба проблемаҳои хусусияти демографидошта ва вайроншавии тавозуни байни истеҳсолоти кишоварзӣ ва қувваи истеҳсолӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилоят оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: муҳочират, истеҳсолот, кишоварзӣ, рушд, муҳочир, истеҳсолоти кишоварзӣ, аҳолӣ, амнияти озуқаворӣ, содироти қувваи корӣ, ярамарка, афзоиш, тамоюл, шартномаҳо.

СОЗДАНИЕ КАЧЕСТВЕННЫХ И БУДУЩИХ РАБОТ НА ОСНОВЕ ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

В своей статье автор проанализировал вопрос роли и влияния миграции на развитие сельскохозяйственного производства Хатлонской области. Они отметили, что бесконтрольное перемещение граждан региона внутри республики приводит к проблемам демографического характера и нарушению баланса между сельскохозяйственным производством и производительной силой в городах и районах области.

Ключевые слова: миграция, производство, сельское хозяйство, развитие, иммигранты, сельскохозяйственное производство, население, продовольственная безопасность, экспорт рабочей силы, справедливый рынок, рост, тенденция, контракты.

CREATION OF QUALITY AND FUTURE WORKS BASED ON PRIORITY DIRECTIONS OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT OF THE REGION

In his article, the author analyzed the issue of the role and influence of migration on the development of agricultural production in the Khatlon region. They noted that the uncontrolled movement of citizens of the region within the republic leads to demographic problems and an imbalance between agricultural production and productive force in the cities and districts of the region.

Keywords: migration, production, agriculture, development, immigrants, agricultural production, population, food security, labor exports, fair market, growth, trend, contracts.

Дар вилояти Хатлон ҳамасола гузаронидани ярмаркаҳои ҷойҳои кори ҳоли ва таъсиси он афзоиш меёбад. Агар гузаронидани ярмаркаҳои ҷойҳои кори ҳоли дар соли 2020 282 адад бошад ҳамин нишондиҳанда дар соли 2022 303 адад ё хуб 7,4% афзудааст. Дар нитаҷи гузаронидани ҷунин ярмаркаҳо 66817 ҷойҳои кори дар соли 2022 ташкил карда шудааст, ки нисбат ба соли 2020 16120 адад ҷойҳои кори зиёд мебошад (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1.-Гузаронидани ярмарка ва таъсиси ҷойҳои кори дар вилояти Хатлон

Нишондиҳанда	2020	2021	2022	2022 / 2020 Бо %
Гузаронидани ярмаркаҳои ҷойҳои кори ҳоли	282	302	303	107,4
Таъсиси ҷойҳои корӣ	50697	62987	66817	131,7

Манбаъ: Вазъи иҷтимоию-иқтисодии вилояти Хатлон январ-декабри солҳои 2020, 2021, 2022 .- С.105, 107,108,109,

Аз ин рӯ, шаҳру ноҳияҳое, ки барои захираҳои меҳнати кордон мубориза мебаранд, зарур аст, ки барои баланд бардоштани сифати ҷойҳои мавҷуда дар асоси ҷузъи инноватсионӣ ва таъсиси ҷойҳои нави ояндадор, ки захираҳои меҳнати баландсифатро ҷалб мекунад, кор кунанд. Бо дарназардошти ин ҳолат, мақомоти вилоят бояд дар бораи фароҳам овардани шароит барои шомил шудани муҳоҷирон ба бозори меҳнати маҳаллӣ андеша кунанд. Дигар ин, ки муҳайё кардани шароит барои фаъолияти занҳо дар соҳаи чорводорӣ бо баланд бардоштани сатҳи фуруши он варианти беҳтар намудани мавқеи занон шуда метавонад. Чорводорӣ яке аз навъҳои муҳими моликияти деҳот буда, манбаи даромад, сарват ва омили муҳими вазъи иҷтимоӣ мебошад. Ташкил намудани ҷойҳои корӣ дар ноҳияҳои тараққиёбанда чорводорӣ аз ҷумла ноҳияҳои Кӯшонӣён, Вахш, Қубодиён, Ҷ. Балхӣ, Ёвон, Муъминобод, Восеъ, Фархор, Данғара дар парвариши парранда ва ҳайвоноти майда, нигоҳубини ҳайвоноти бемор, коркард ва фуруши шир, парранда, гӯшт ва тухм метавонад садди роҳи зиёдшавии занони муҳоҷир шаванд. Мо дар ин ҷо асосан фермаҳои хурди чорводорӣ дар китъаҳои наздихавлигӣ, ки барои истеъмоли оилавӣ ва дар бозори маҳаллӣ фурухтан пешбинӣ шудаанд, дар назар дорем. Ин ҳолат барои занҳои деҳот, аз ҷумла онҳое, ки бо системаи таъминоти иҷтимоӣ фаро гирифта нашудаанд, роҳи беҳтарини таъмини зиндагӣ мебошад. Тадқиқотҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки иштироки фаъолона дар фаъолияти чорводорӣ мавқеи занонро дар қабули қарорҳо дар сатҳи хонавода мустақкам мекунад.

Бояд стратегияи таъмини шуғли ояндадор дар бозори меҳнати минтақавӣ бо дарназардошти мушкилоти на танҳо муҳочирати дохилӣ, балки берунӣ низ таҳия карда шавад.

Дар чунин вазъият муҳочирати меҳнатӣ миқдори калони захираҳои меҳнати Тоҷикистонро фурубурда, унсури муҳимтарини амали бозори меҳнат ҳисоб меёбад [1, с. 86, 89].

Муҳочирати меҳнати берунӣ шаклҳои қонунӣ ва ғайриқонунӣ дошта, бо вазъи ҳуқуқии муҳочирати меҳнатӣ дар қаламрави мамлакати дигар муайян мегардад. Дар муҳочирати ғайриқонунӣ муҳочиршавӣ ба ин ё он мамлакат ва будан дар он, инчунин аз он мамлакат баромада рафтани шахрвандони хориҷӣ ва шахсони шахрванднабуда бо вайронкунии тартиботе, ки қонунгузори ҳамагон давлат муқаррар кардааст, чараён мегирад. Мувофиқи қонунҳои давлати қабулқунанда, муҳочирати ғайриқонунӣ ба се қисми асосӣ ҷудо мегардад: рафтани ғайриқонунӣ, будубоши ғайриқонунӣ ва муҳочирати меҳнати ғайриқонуни.

Сабаби авҷгирии муҳочирати ғайриқонунӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд.

-пурзӯршавии назорати аз болои муҳочират аз тарафи мамлакати қабулқунанда;
-талаботи калон ба коргарони ғайриқонуни хориҷи, ки дар кишвар дар шароити барои ҳаёт хатарнок ва барои саломати зараровар кор мекунанд;
-мураккабшавии барасмиятдарории иҷозати расмӣ ба кор;
-хоҳиш надоштани кордеҳ дар пардохти бози давлатӣ барои ҷалби қувваҳои кори хориҷӣ;

-сатҳи пасти саводноки ҳуқуқии муҳочирони меҳнатӣ, ки сабабгори интиҳоби иқтисодии ғайриқонунӣ мегардад.

Дилхоҳ шакли муҳочирати меҳнати ғайриқонун бо мушкилоти ҷидди ӣҷтимоӣ алоқаманд аст. Бинобар ин, кордеҳ дар назди иҷроқунандаи кор ягон хел масъулияти ҳуқуқӣ надорад, коргар бошад музди меҳнати худро талаб карда наметавонад, зеро ки ӯ ба таври расмӣ кор накардааст. Сабаби ин вазъият дар он аст, ки муҳочирони меҳнатӣ ҳуқуқҳои худро наметавонанд. Меҳнати вазнини ҳафнок, шароити бади зисти сабабгори беморӣ, чароҳатгири ва марг мегарданд. Қисми зиёди муҳочирон маъҷуб мешаванд. Коргарон қоидаҳои техникаи бехатариро риоя намеқунанд. Асосан муҳочирони меҳнатӣ чароҳат мегардоранд, онҳо аз таҳассуси пасти худ азоб мекашанд. Яқум онҳо бо қоидаҳои бехатарӣ дар истеҳсолот шинос нестанд, дуҷум, онҳо бо таҷҳизоти вайроншуда кор карда наметавонанд ва ин ба чароҳатгири оварда мерасонад. Ҷамъият низ бо шарофати нархи пасти маҳсулоти чунин муносибатҳо ба ҷой доштани муҳочирати меҳнати ғайриқонунӣ манфиатдор мегардад [2, с. 44, 46].

Муҳочирон (бигзор ғайрирасмӣ ҳам бошанд) одамони воқеӣ буда, дар ҷамъияти қабулқунанда бо ҳамин хел одамон ҳамкорӣ намуда, аксаран муносибатҳои меҳнатиро ба роҳ мемонанд. Илова бар ин ҳар ду тарафи ин муносибатҳо аз «ҳамкориҳо»-и ҳеш қаноатманданд, ки аз самаранокии чунин робитаҳо барои иштирокчиён шаҳодат медиҳад.

Муҳочирони меҳнатӣ бо мушкилоти зерини ӣҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ дигар мегарданд:

-мушкилоте, ки ибто мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ алоқаманданд: мушкилот дар бақайдгирии, санҷиши мунтазами ҳуҷҷатҳои бақайдгирии;

-мушкилот бо хизматрасонии тиббӣ: номавҷудияти суғуртаномаи тиббӣ, имконнопазирии гирифтани он, таботати пулакӣ ва қиммат, имкон надоштани таботати дар беморхонаҳои ноҳиявӣ;

-масъалаҳои маишӣ: номавҷудияти зисти хуб, ғозои хуб, пардохти баланд барои зист;

-мушкилоте, ки бо пардохти меҳнат ва шароити дигари кор алоқаманданд: тавакқуф дар гирифтани музди меҳнат, сатҳи пасти пардохти меҳнат, номавҷудияти кафолатҳои пардохти музди меҳнат, шароити бади меҳнат;

-мушкилоте, ки ба расмиятдарории кор дар Россия алоқаманданд: миқдори калони идораҳо, бақайдгирии тӯлонӣ, барасмиятдарории мураккаби иҷозатномаҳо.

Ба расмият даровардани кори муҳочирон. Масъалаи гирифтани иҷозатнома яқхела нест. Бешубҳа, кор қардан бо иҷозатнома назар ба созишномаи шифоҳӣ бо кордеҳанда ӣҷтимоидноктар аст, чунки иҷозатнома ақаллан ягон кафолатро дар назар дорад,

ҳамзамон созишномаи шифоҳи ягон кафолат намедихад. Илова бар ин, созишномаи шифоҳӣ коргарро ба тобеияти пурраи кордиханда мегузорад. Кор аз рӯи иҷозатномаи ҷунин кафолатҳоро, амсоли муътадилӣ, эътимоднокии қору гирифтани музди меҳнат ва ғайра дар назар дорад[3, с. 34].

Зимни кор аз рӯи иҷозатнома шартҳои шартнома, шароити гирифтани ҷойи зисти ва бақайдгирӣ, кафолати ҳуқуққоеро, ки аз тарафи қонун ҳифз карда шудааст (ҳолати қонунӣ, кор расмӣ, номавҷудияти мушкilot), риоя мегарданд. Аммо омили асосие, ки одамонро менамояд, кам будани андози музди меҳнат мебошад.

Дар таҷрибаи ҷаҳони баъзе мамлакатҳои мутараққӣ, аз ҷумла ИМА ва Ҷопон баъзе хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои муҳочирони ғайриқонунӣ, дар навбати аввал ҷуброни тиббӣ ва як қатор ҷубронҳои дигар зимни ҳолати нохӯш, додани кӯмакҳои махсус ба оилаҳои камбизоат пешбинӣ шудааст. Ин ба таъмини талонҳои озӯқаворӣ, расонидани кӯмаки ройғони тиббӣ ва ба таъминиройғони маълумот барои кӯдакони муҳочирон дахл дорад, ҳарчанде ки муҳочирони ғайриқонунӣ барои хизматрасониҳои номабаршудаи даъво надоранд.

Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки муҳочирати меҳнати расмӣ берун су ҳудуди Тоҷикистон дар қиёс бо ҷараёни бузурги муҳочирони меҳнати ғайрирасмӣ доираи васеъ надорад. Муҳочирати меҳнати ғайриқонунӣ назар ба қонунӣ якҷанд маротиба зиёдтар аст. Ҳоло арзёби қардани доираҳои муҳочирати беруни қувваи қорӣ аз ҷумҳури хеле мушки ласт, зеро ки ҷараёни асосии он аз тарафи омор ба ҳисоб гирифта намешаванд. Дар бораи ҳаҷми муҳочирати меҳнатӣ аз Тоҷикистон танҳо дар асоси тадқиқотҳои иҷтимоӣ ва баҳодиҳии қоршиносон арзёбӣ қардан мумкин аст. Ин баҳодиҳо гуногунанд- аз рӯи маълумотҳои мониторинги шуғл, ки аз тарафи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли гузаронида мешавад, ҳаҷми муҳочирати меҳнати беруни вобаста ба мавсимҳои сол аз 400 то 600-ҳазор нафар тағйир меёбад. Дар ин ҷо муҳочирати наздисарҳадӣ, ки онро арзёбӣ намудан хеле мушки ласт, истисно мебошад[4, с. 76,78].

Аз рӯи арзёбиҳои ташкилотҳои байналхалқӣ ҳаҷми умумии муҳочирати меҳнати беруни дар давоми сол то 700-ҳазор нафарро ташкил қарда метавонад. Ҳамзамон, табиист, ки қисми асосии муҳочирати меҳнатӣ аз Тоҷикистон аз назорати давлат берун мондааст.

Падидаи аз ҳама намоёни муҳочирати меҳнати беруни (ММБ) тоҷик номавҷудияти таҳассус дар бештар аз нисфи муҳочирони меҳнатӣ, ки аксари онҳоро ҷавонон ташкил медиҳанд, мебошад.

Бинобар азҳуд нақардани ихтисосҳои дар бозори меҳнати Федератсияи Россия талабшаванда, сатҳи пасти таҳассус, суи донишгани забони русӣ, номавҷудияти донишҳои ҳуқуқӣ фаъолияти меҳнати муҳочирони меҳнатӣ дар Федератсияи Россия мушкил мегардад.

Аз ин сабаб омадасозии муҳочирони меҳнати ихтисосманд хеле муҳим мебошад. Шабонаи марказҳои иттилоотӣ-маълумотии назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо мақсади таъмин ва омадасозии муҳочирони меҳнати нав барои қор дар Федератсияи Россия васеъ қардан зарур аст.

Дар назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001 қорхонаи муттаҳидаи муҳочирати меҳнати «Тоҷикҳоричакор» ташкил қарда шуд.

Баъд аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатдиҳо ба намудҳои алоҳидаи фаъолият» ин қорхона ба ташаккули ширкатҳои хусусӣ-миёнаравҳо, ки дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ ба фаъолияти миёнаравӣ шуғл меварзиданд, мусоидат меқард. Он бояд ҷун миёнарав ба равон қардани ба қор муҳочирони меҳнатӣ ба қоричи кишвар тавассути омӯзшии талабот ба қувваи қорӣ дар бозорҳои беруни меҳнат ва таҳлили вазъи бозори доҳили меҳнат хизмат мерасонд.

Дар вазъияти бовуҷудномада субъектҳои хоҷагидор, ки иҷозатномаи Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро доранд, нақши қалон бозида метавонанд, аммо таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки шумораи муҳочирони меҳнати, ки барои қор ба қоричи кишвар бо шартномаҳои субъекти хоҷагидор мераванд, сол то сол қам мешавад ва рақамҳои овардашуда аз ин гувоҳӣ медиҳанд [5, с. 38,39]. Бо назардошти вазъияти бавуҷудномада қори иҷозатнома диҳандагон

ғайриқаноатбахш ҳисоб меёбад. Дар чунин шартномаҳо мавзӯи шартномаҳо, ўҳдадорихои миёнарав ва фармоишгар, андозаҳо ва тартиби ҳисоббарорихо, масъулияти тарафҳо, инчунин мӯҳлати амали шартномаҳо муайян мегардад. Аммо тарафҳои манфии чунин навъи шартномаҳо ва созишномаҳо дар он аст, ки:

- 1) тарафи қабулқунанда на ҳамеша ўҳдадорихои ба дӯши худ гирифтаре иҷро мекунад;
- 2) шартномаҳои дар сатҳи баланд басташуда на ҳамеша аз тарафи ташкилоти иҷроқунанда иҷро мегардад.

Масалан, мувофиқи шартнома дар бораи ҳамкорӣ доир ба бакортаъминкунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки байни субъектҳои хоҷагидори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кордихандаи Федератсияи Россия баста мешавад, таъмини коргарон, аз ҷумла бо ҷойи зисти хобгоҳ, хароҷоти коммуналӣ барои истифодаи қувваи барқ пешбинӣ шудааст. Аммо дар таҷриба зимни басташавии шартномаи бевоситаи меҳнатӣ ин банди шартнома иҷро намегардад;

- 3) тарафҳои равоқунанда тибқи шартнома бояд сарвақт мутахассиси талабшавандаро равоқ кунанд. Аммо, мутаассифона, аксари субъектҳои хоҷагидор саривақт ик корро иҷро намеқунанд.

Аз ин лиҳоз, ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ барпо намудани робитаҳои зичи Тоҷикистонро бо мамлакатҳои дигар талаб меқунанд, яъне ҷумҳури бо мамлакатҳои дигар муносибатҳои байнидавлатиро бояд ба роҳ монад. Бинобар ин, такмили минбаъдаи базаи мавҷудаи меъёри-ҳуқуқии муҳочирати меҳнатии берунӣ талаб мегардад[6, с. 35,39].

Барои ба танзим даровардани ММБ, ба қидаи мо, ҷораҳои зеринро андешидан зарур аст:

-таҳлил қардани қонунгузории Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои байналмиллалӣ ҳуқуқӣ дар бораи муҳочирати меҳнатӣ;

-ошкор сохтани вижагиҳои муҳочирати меҳнатӣ дар шароити муносири Россия ва Тоҷикистон;

-таҳлил намудани мазмуни шартномаҳо дар бораи ҳамкорихо оиди бакортаъминкунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия ва созишномаҳо дар хусуси амалигардонии ҳамкорихои дарозмуддат ва фаъолияти муштарак бо мақсади қабули ҷораҳо доир ба батартибдорӣ ва банизомдорории ҷараёни муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои қори муваққатӣ ба Федератсияи Россия мераванд, дар доираи шартномаву созишномаҳои дутарафа оид ба омӣгардонии ҳамкорихои тичоратӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ байни субъектҳои хоҷагидори Федератсияи Россия ва Тоҷикистон;

-дар асоси таҳқиқ ва таҳлили қиёсии қонунгузории ФР ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин созишномаҳои байнидавлатӣ ва ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, ки ба муҳочирати меҳнатӣ бахшида шудаанд, таҳияи тавсияву пешниҳодоти мувофиқ оид ба такмили минбаъдаи қонунгузории милли ФР ва ҚТ, ки муносибатҳои меҳнатиро ба танзим мебароранд, барои омадасозӣ ва бозомӯзиш муҳочирони меҳнатӣ бо мақсади гирифтани касби дар бозори меҳнати мамлақати қабулқунанда талабшаванда шароит фароҳам меоранд. Муҳочирати меҳнатии аҳоли ба ҷараёнҳои демографӣ, ки барои Тоҷикистон хеле муҳим аст, таъсири муайян мерасонад. Зери таъсири муҳочират шумораи аҳолии минтақаҳои ҷумҳурӣ, сохтори ҷинсӣ ва синусолӣ, қолабҳои рафтори демографӣи одамон тағйир меёбад, аммо муҳочират танҳо замоне аҳамияти қалон пайдо мекунад, агар ба талаботи бозори меҳнати мамлақатҳои ИДМ ҷавобгӯ бошад[7, с. 37,38].

Умуман, ба муҳочирати имрӯзаи аҳолии Тоҷикистон ду тамоюл хос аст. Аз як тараф афзоиши муҳарриқии территориявии аҳолии таҳҷой мушоҳида мегардад. Он бо баландшавии таҳарруқи умумии рушди иқтисодӣ, ки бо рушди муносибатҳои бозоргонӣ ва аниқсозии ислоҳоти иқтисодӣ алоқманд аст, асоснок мегардад. Аз тарафи дигар, муҳочирати меҳнатии берунӣ идома дорад. Ба муҳочират боз ҳам бештар соқинони таҳҷойи Тоҷикистон, аз ҷумла соқинони деҳот, ки барои онҳо қаблан маҳарруқии сусти территориявӣ хос буд, ҷалб қарда мешаванд.

Ҳамзамон, ҷараёнҳои муҳочирӣ ба нишондихандаҳои демографӣи Тоҷикистон таъсири муайян мерасонанд. Бо назардошти имқонияти ноқифояи бозори миллии меҳнат барои «фурӯбари»-и афзоиши пешниҳоди қувваи қорӣ, натиҷаҳои вижагиҳои

демографии ҷумхурӣ ва ҳам озодшавии қувваи корӣ аз соҳаҳои алоҳида дар натиҷаи амиқшавии ислоҳоту дигаргуниҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон содироти қувваи корӣ бештар мегардад [8, с.12,14]. Ҳамзамон, мамлакатҳои асосии қабулкунанда на давлатҳои хориҷаи дур, балки давлатҳои ИДМ ва пеш аз ҳама Федератсияи Россия ва Қазоқистон мебошанд.

АДАБИЁТ:

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2022. – с.186 – 89.
1. Шаталин, С.С. Рыночная экономика: выбор пути: Монография/ С.С. Шаталин, Н.Я. Петраков, П.Т. Бунич и др. - М.: Профиздат, 1991. - 200 с.
2. Шарипов, У.А. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Таджикистана / У.А. Шарипов, С. Мадиев, А.У. Хомидов // - Успехи современной науки. - Белгород, 2016. - №3, Том 2. - С. 6-11.
3. Шарипов И.О. самаранокии истифодабарии захираҳои замин ва об дар шароити бозор. Дисс. илмӣ. Бохтар-2021. С 48
4. Шарипов З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК. Душанбе: «Ирфон», 2008. – 444 стр.
5. Шукуров И.Ш. Привлечение иностранных инвестиций и их влияние в укреплении дехканских (фермерских) хозяйств // Актуальные проблемы развития АПК республики. - Душанбе, 2000. - С.38-39.
6. Шарофов У. Многотипное сельское хозяйство – приоритетное направление аграрной политики Республики Таджикистан // Международный сельскохозяйственный журнал, 2010, №5. 0,5 п. л. С.35–39.
7. Шутьков А.А. Система управления агропромышленным комплексом: теория, методология, практика. Москва. Издательско- торговая корпорация «Дашков и К» 2018. Монография – С 37-38.
8. Эмомали Раҳмон. Республика Таджикистан на пороге XXI века./ Эмомали Раҳмон. // «Независимая газета» №112 (2238) от 08.12.2000. -С1,2

БАЪЗЕ АЗ ҶАНБАҲОИ МЕНЕҶМЕНТИ ИННОВАТСИОНӢ

Ҳамидова Маҳтоб Мухаммедҷоновна – муаллимаи калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Тел: 98-741-45-81

Соҳибова Шаҳноза Бурҳоновна - ассистенти кафедраи менеҷменти соҳавии Коллеҷи кӯҳӣ-металлургии ба номи С. Юсупова дар назди Донишқадаи металлургии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734036, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 52/1. E-mail: loruanfa@mail.ru. Тел.: (992) 93-444-41-42

Имрӯз дар шароити зуд дигаргун гардидани равандҳои идоракунии, ки ба зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои навин дар ин самт боис мегардад, омӯзиш ва баррасии баъзе аз ҷанбаҳои менеҷменти инноватсионӣ метавонад ба ҳалли мушкилоти марбут ба равандҳои инноватсионии идоракунии мусоидат намояд. Бинобар ин, дар мақола таваҷҷуҳи асосӣ махсусан ба баъзе аз ҷанбаҳои муҳими менеҷменти инноватсионӣ равона гардида, ба ихтилофи назари олимони ва коршиносони соҳа равшанӣ андохта шудааст.

Калидвожаҳо: менеҷмент, инноватсия, ҷанбаҳо, иқтидори инноватсионӣ, менеҷменти инноватсионӣ, идоракунии, истеҳсолот.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ИННОВАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Сегодня, в условиях быстрых изменений в процессах управления, что приводит к необходимости поиска новых путей в этом направлении, изучение и анализ некоторых аспектов инновационного менеджмента могут помочь решить проблемы, связанные с инновационными процессами управления. Поэтому в статье основное внимание сосредоточено на некоторых важных аспектах инновационного менеджмента, а также разъяснены разногласия ученых и специалистов в данной области.

Ключевые слова: менеджмент, инновации, аспекты, инновационный потенциал, инновационный менеджмент, управления, производство.

SOME ASPECTS OF INNOVATION MANAGEMENT

Today, in the conditions of rapid changes in management processes, which leads to the need to find new ways in this direction, studying and reviewing some aspects of innovative management can help solve problems related to innovative management processes. Therefore, in the article, the main attention is focused on some of the important aspects of innovative management, and the differences of opinion of scientists and experts in the field are clarified.

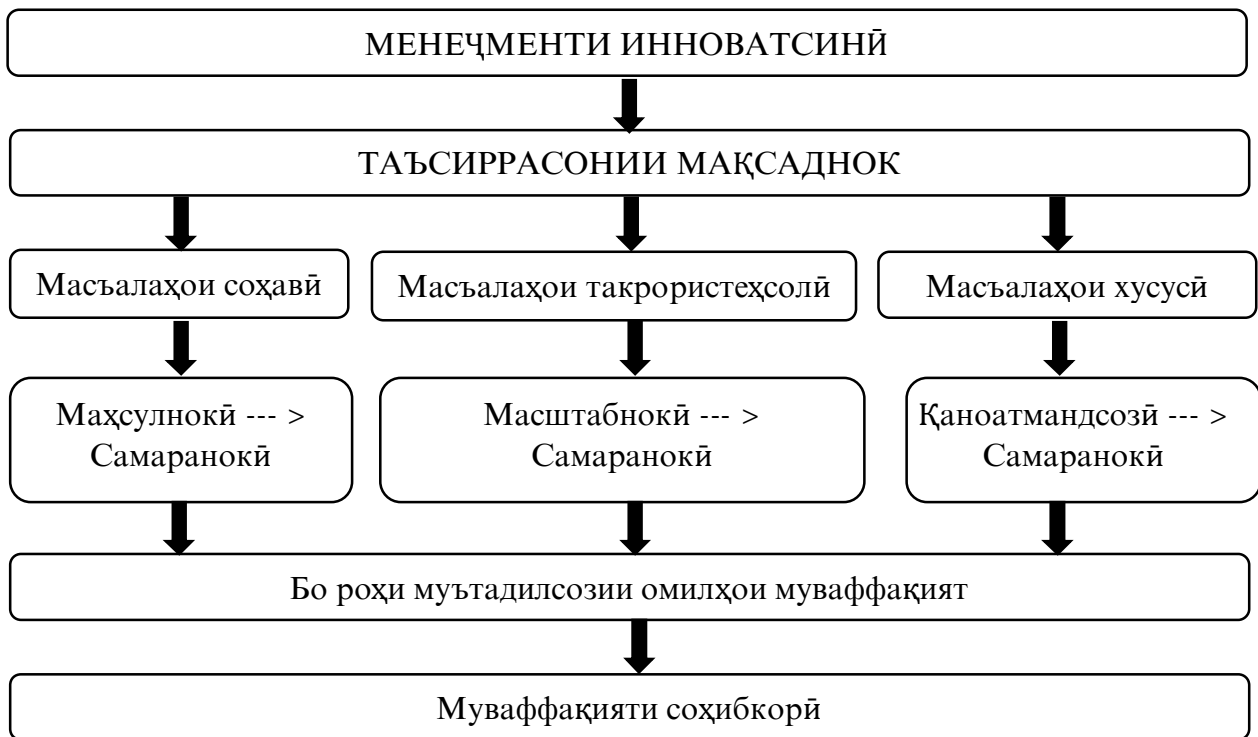
Key words: management, innovation, aspects, innovative potential, innovative management, control, production.

Вазъияти ҷорӣ бозор аз ҷиҳати иқтисодӣ ширкатҳоро водор месозад, ки пайваста барои ба даст овардани бартариҳои рақобатӣ роҳҳои ҳали муассирро ҷустуҷӯ кунанд. Аз ин рӯ, фароҳам овардани фазои мусоид, ки ба азхуднамоӣ ва рушди инноватсия мусоидат мекунад, аҳамияти махсус дорад. Дар шароити рақобати шадид маҳз татбиқи навоарӣ метавонад барои фаъолияти самараноки ширкат такони зарурӣ диҳад. Менеҷменти муосири ҷаҳонӣ табиатан инноватсионист: корхона ё пайваста намудҳои гуногуни навоариҳоро амалӣ мекунад ё ин ки рақобатпазирии худро гум мекунад ва зуд бозорро тарк мекунад.

Бинобар ин, пеш аз баррасии моҳияти менеҷменти инноватсионӣ бояд мазмун ва моҳияти инноватсияро дар қабули қарорҳои идорӣ муайян кард. Мутобиқи равиши байналмилалӣ инноватсия тамоми амалҳои илмӣ, технологӣ, ташкилӣ, молиявӣ ва тижоратӣ мебошад, ки воқеан ё аз рӯи тарҳ боиси татбиқи инноватсия мегардад. Эътироф шудааст, ки баъзе навоарӣ худ аз худ навоарӣ мебошанд, дар ҳоле ки баъзеи дигари он ин гуна хосиятро надоранд, балки барои навоарӣ низ заруранд. [3]

Дар адабиёти муосир оварда шудааст, ки менеҷменти инноватсионӣ маҷмӯи принципҳо, усулҳо ва шаклҳои идоракунии равандҳо ва муносибатҳои инноватсионӣ буда, дар ҷараёни инноватсия ба вучуд меоянд. [2] Мазмуни менеҷменти инноватсиониро П.Н. Завлин аз се ҷиҳат баррасӣ намуда, онро ҳамчун илм ва санъати идоракунии инноватсия, ҳамчун як намуди фаъолият ва раванди қабули қарорҳои идоракунӣ дар инноватсия ва дар ниҳоят ҳамчун дастгоҳи идоракунии инноватсия баррасӣ намудааст. Бархе Агар ба андешаи олимони болозикр назар намоем, пас идоракунии инноватсия ба ҷусутҷӯи ғояҳои навин, ташкили равандҳои инноватсионӣ ва ҷараёни пешбурду татбиқи он дар бозор асос ёфтааст.

Ҳадафи асосии идоракунии инноватсионӣ ноил шудан ба сатҳи муқарраршудаи ҳосилнокӣ ва миқёспазирии тижорат дар ҷузъи инноватсионии он, инчунин қаноатмандии кормандоне, ки дар равандҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ иштирок мекунанд (расми 1). Дар асоси ин метавон самти мақсадноки менеҷменти инноватсиониро таҳия намуд, ки ба муваффақияти стратегӣ дар муҳити рақобати бозори ҷаҳонӣ тавассути инноватсия оварда мерасонад.

Расми 1. Ҳадафҳои асосии идоракунии дар инноватсия [2, с. 17]

Аҳамиятнокии инноватсияро дар идоракунии равандҳо дарк намуда, муҳаққиқони ватани андеша доранд, ки пешбурди босамар ва уствори раванди идоракуниро дар фаъолияти корхонаву массисаҳо, аз ҷумла дар идоракунии молиявии корхона, бе автоматикунонии низоми коркарди маълумот тасаввур кардан мушкил аст. Бо дарназардошти он, ки самти баҳисобгирии муҳосибӣ яке аз самтҳои муҳими раванди идоракунии дар корхонаҳо маҳсуб меёбад, аз тарафи ширкатҳои машҳури барномасозии ҷаҳон як қатор барномаҳои муҳосибӣ пешкаши истифодабарандагон карда шудаанд.[3]

Ҳамин тариқ, тавре аз таҳқиқи ҷамаҷонибаи масъала бар меояд, менеҷменти инноватсионӣ ҳамчун илм доир ба идоракунии инноватсионии фаъолият бо худ ду ҷанбаро дар бар мегирад.

Аввал ин аст, ки менеҷменти инноватсионӣ роҳҳои ҳалли масъала ва мушкилоти рушди иҷтимоию иқтисодии ҷамъиятро тавассути навсозии заминаи истеҳсолӣ, бунёд ва дар амал татбиқ намудани донишҳои илмӣ инноватсионӣ ва технологияҳои навин пешкаш менамояд. Зеро сатҳи талаботи ҷамъият мунтазам афзоиш ёфта, ба зарурати тақмили доимии истеҳсолот боис мегардад.

Ҷанбаи дуюм дар он ифода меёбад, ки ҳар як истеҳсолот дар худ иқтисодии инноватсионии хосро таҷассум мекунад ва ин иқтисодро шояд ба таври бояду шояд дар амалия мавриди истифода қарор нагирад. Дар чунин шароит маҳз менеҷменти инноватсионӣ қодир аст, ки ин иқтисодии инноватсионии мавҷударо комилан дар истеҳсолот татбиқ гардонад. Ҷанбаи мазкур дар худ нуктаеро ифода мекунад, ки барои татбиқи амалии раванди инноватсионӣ тамоми падидаҳо ва равандҳо бояд ҷамаҷониба баррасӣ карда шуда, иқтисодии махфӣ он ба амал бароварда шавад.

Ҷиҳати таҳқиқи амиқи масъала, вобаста ба шароити равандҳои рақамикунӣ ва самтгирӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат, метавон нақши менеҷменти инноватсиониро дар мисоли меҳмонхонаҳои кишвар баррасӣ намуд. Агар менеҷменти инноватсионӣ ҳамчун низоми идоракунии инноватсия, равандҳои инноватсионӣ ва муносибатҳои дар ҷараёни инноватсия ба вуҷудоянда баромад кунад, пас ин фаъолият ба якчанд нуктаҳои асосӣ асос меёбад, аз ҷумла: ҷустуҷӯи идея ё ғояҳои, ки ҳамчун асоси ҳуди инноватсия хидмат мекунад; ташкил ва идоракунии раванди рушди инноватсионӣ, яъне раванди ба ҷизе табдил додани идеяи ибтидоӣ; татбиқ ва пешбурди минбаъдаи ин навоарӣ дар бозор, аз ҷумла дар хизматрасонии меҳмонхонаҳо.

Зимни таҳқиқи масъала маълум гардид, ки дар таркиби менеҷменти инноватсионӣ се унсуро ҷудо кардан мумкин аст: субъекти идоракунии, объект ва маҳсулоти иттилоотӣ. Дар ин таркиб нақши аввалро як нафар ё ин ки гурӯҳи коргароне иҷро карда метавонанд, ки ба объект таъсир мерасонанд. Зеро бо ёрии маҳсулоти инноватсионӣ раванди идоракунии инноватсия (равандҳои нигоҳдории иттилоот ва интиқоли он) амалӣ карда мешавад. Қобили қайд аст, ки дар рафти ҷорӣ намудани инноватсия дар аксар маврид омили монеъшаванда омили инсонӣ мебошад, яъне аксари коргарон вобаста ба қувваи муқовимат ба навоарӣ дар соҳаи менеҷмент ба тағйироти ногаҳонӣ муқобил мебошанд.

Бинобар ин, роҳбари меҳмонхонаро зарур аст, ки ин омилро пешгирӣ намояд. Пешгирии ин гуна омил ба андешаи мо бо чанд роҳи дар зер пешниҳодшаванда имконпазир мебошад:

1. Исботи зарурати инноватсия ва асоснок намудани ҳадафҳои тағирот.
2. Ба ҳамагон додани имкони иштирок дар тағиротҳои банақшагирӣ.
3. Роҳ надодан ба якбора зиёд гардидани ҳаҷми кор.

Таҳқиқи ҷанбаҳои идоракунии инноватсия дар менеҷментнишон медиҳад, ки он бо як қатор омилҳои объективии мушкилот маҳдуд гардидааст:

1. Сатҳи пасти системаи инноватсионии кишвар.
2. Навъи бюрократии муносибатҳои ташкилӣ. Дар аксари мавридҳо, ташкилотҳо бо истифода аз ин модели мушаххаси идоракунии амал мекунанд.

3. Сармояи инсонӣ. Дараҷаи омодагии мутахассисон омили муҳимест, ки ба самаранокии ҳар як фаъолияти идоракунии таъсир мерасонад. Дар аксари бахшҳои иқтисодиёт, албатта, норасоии мутахассисони соҳибхитосос, ки таҷрибаи кор бо лоиҳаҳои инноватсионӣ доранд, мушоҳида мешавад.

4. Мушкилоти равонӣ. Дараҷаи фаҳмиши ҷомеа дар бораи идоракунии инноватсия хеле паст аст. Дарвоқеъ, ҳар як навоарӣ то андозае ба аҳоли дар шакли болоравии нархҳо ё сифати хизматрасониҳо таъсир мерасонад. Инчунин дар ин ҷо мушкили қабул накардани навоарӣ дар ҷомеа ва фаъолияти идоракунии вучуд дорад, ки ба рақобатпазирии корхонаи меҳмонхона низ таъсир мерасонад.

Ҷанбаи дигар ин аст, ки яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа дар фаъолияти сармоягузорӣ барои сармоягузор маҳз интиҳоби объекте ба ҳисоб меравад, ки ӯ ба он меҳодад сармоягузорӣ намояд. Дар чунин ҳолат, ба сармоягузор дар қабули қарори дуруст хусусияти объект, ба монанди "ҷолибияти сармоягузорӣ" кӯмак мекунад.

Дар баробари ин, ба андешаи мо дар адабиёти илмӣ баъзе аз ҷанбаҳои зерини менеҷменти инноватсионӣ ба таври возеҳ оварда нашудаанд, аз ҷумла:

- ҷанбаи муҳими менеҷменти инноватсионӣ, ки он фазои дохилии инноватсионии корхона ва ё муассиса мебошад;
- ба инобат гирифтани ҳолатҳои бухронӣ.

Дар ташаккули фазои дохилии инноватсионӣ маҳорати менеҷери корхона ҳамчун заминаи асосӣ баромад мекунад. Бинобар ин, дар самти татбиқи самарабахши иқтисодии инноватсионии мавҷудаи корхона идоракунии инноватсияҳо ҳамчун омили муҳим баромад мекунад.

Адабиёт

1. Khodjamuradova, G. Yu. Theoretical aspects of innovative management in the era of digitalization of economy / G. Yu. Khodjamuradova // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2020. – No. 11-10(67). – P. 5-8. – EDN KVGGBF.
2. Базаров, Ш. Ш. Инновационный менеджмент / Ш. Ш. Базаров, М. Н. Ашуров, Д. М. Назарамонова. – Душанбе : Душанбе 2020, 2020. – 301 с. – ISBN 978-99975-52-23-5. – EDN UVXVD.
3. Сохибов, Ф. Х. Роль современных информационных технологий в управлении финансовой / Ф. Х. Сохибов, М. М. Набиев, Д. Сафармамадов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2019. – № 2(37). – С. 74-78. – EDN KNSBCG.

4. Аспекты инновационного менеджмента. [Манбаи электронӣ]
https://spravochnik.ru/innovacionnyy_menedzhment/aspekty_innovacionnogo_menedzhmenta/?ysclid=lq61rozvwd722943853
5. Алюшин Р. Е., Кондакова Ю. А. О некоторых аспектах инновационного менеджмента на предприятиях питания в гостиницах // Особенности современного этапа развития образования и науки : сборник научных трудов по материалам Международной

ВЛИЯНИЕ ИНДУСТРИИ 4.0. НА ПОВЫШЕНИЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ОТРАСЛИ

Джаборова Мадина Джумаевна - старший преподаватель кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14, тел: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru,

В статье рассмотрены этапы развития цифровой трансформации и влияние Индустрии 4.0 на повышение производительности промышленной отрасли. Автором создана схема целей, задач и результатов в соответствии с которой разработан проект дорожной карты оценки «цифровой зрелости» и разработки стратегии трансформации.

Ключевые слова: индустрия, цифровая трансформация, инновация, производство, промышленность.

ТАЪСИРИ ИНДУСТРИЯИ 4.0. БА БАЛАНДБАРДОРИИ ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ДАР СОҶАИ САНОАТ

Дар мақола марҳилаҳои рушди трансформатсияи рақамӣ ва таъсири Industry 4.0 ба баланд бардоштани ҳосилнокии баҳши саноат баррасӣ мешавад. Муаллиф нақшаи ҳадафҳо, вазифаҳо ва натиҷаҳоро коркард намуда, мувофиқи он лоиҳаи харитаи корӣ барои баҳодиҳии “камолоти рақамӣ” ва таҳияи стратегияи трансформатсия таҳия шудааст.

Калидвожаҳо: саноат, трансформатсияи рақамӣ, инноватсия, истеҳсолот, саноат.

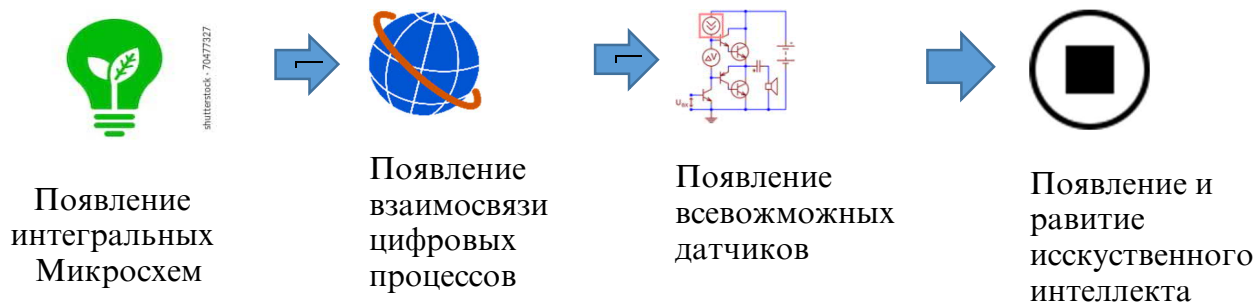
IMPACT OF INDUSTRY 4.0. ON INCREASING INDUSTRIAL PRODUCTIVITY

The article discusses the stages of development of digital transformation and the impact of Industry 4.0 on increasing the productivity of the industrial sector. The author has created a scheme of goals, objectives and results, in accordance with which a draft roadmap for assessing “digital maturity” and developing a transformation strategy has been developed.

Keywords: industry, digital transformation, innovation, production.

Кризисные явления прошедшие за последние 15 лет, изменили мировое устройство как в геополитическом, так и в экономическом ракурсе. Эти изменения привели к раскладу нового жизненного уклада, требующего переосмыслению нового устройства мирового хозяйства. Неоспорим тот факт, что на современном этапе производственные предприятия являются важным условием и основным участником обеспечения экономического роста народного хозяйства, и рыночные условия предъявляют высокие требования к повышению эффективности промышленной отрасли. Основываясь на данное положение, немецкие промышленники сформулировали концепцию Индустрии 4.0 исходя из возрастающей роли цифровой трансформации и кибернауки. Идея новой промышленной революции была сформулирована на Всемирном экономическом форуме (Давос, 2016) основателем и председателем форума Клаус Мартин Швабом.

Сущность индустрии 4.0. заключается в переходе промышленности на инновационный сценарий, технологии четвертого поколения, в основе которых лежит цифровая модель продукции или модель систем управления (рисунок 1).

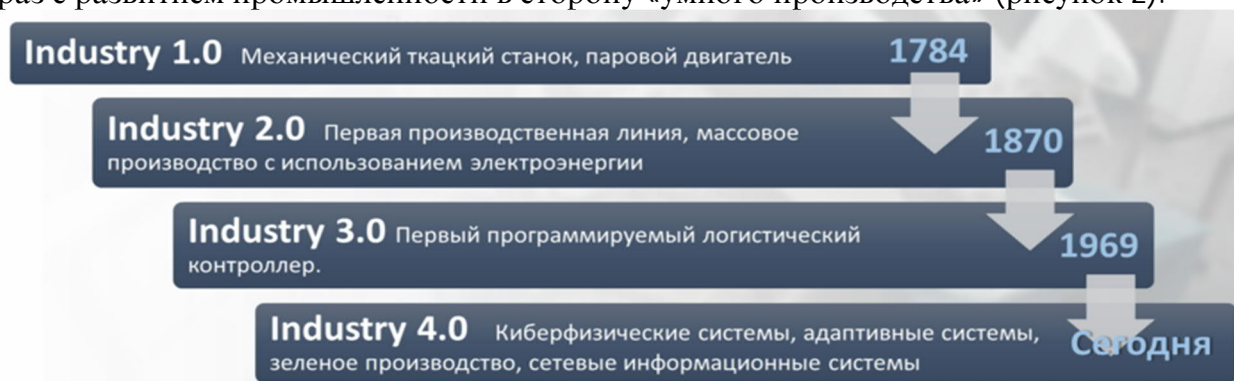

Рисунок 1.6 - Этапы развития цифровой трансформации

Источник: разработано автором

«Индустрия 4.0» — концепция развития «умного производства», которая включает в себя, «умное оборудование», которое на «умных фабриках» будет в автоматическом режиме получать и передавать требуемую для работы информацию, оптимизировать и перенастраивать производственные мощности самостоятельно.

Цифры «4.0» означают: данное направление развития промышленности имеет настолько большой потенциал, что оно обязательно приведет к четвертой индустриальной революции. Первой индустриальной революцией принято считать переход от мускульной силы на энергию пара в эпоху создания паровых машин. Вторая индустриальная революция ассоциируется с открытием электричества и применением конвейерного производства. Третья индустриальная революция произошла в 1960–1970 годы в связи с развитием числового программного управления (ЧПУ) и микропроцессоров. Соответственно четвертая индустриальная революция, связана как раз с развитием промышленности в сторону «умного производства» (рисунок 2).

Рисунок 2. Этапы индустриальной революции

Источник: разработано автором

«Индустрия 4.0» является самым перспективным направлением развития промышленности, которое дает большие перспективы для предприятий, внедривших его первыми. Внедрение принципов «умного производства» позволяет предприятию получить большое преимущество перед конкурентами.

Основные этапы реализации внедрения концепции «Индустрия 4.0»:

- применение автоматических систем работы с конструкторскими и техническими документами (CAD, CAE, CAM и другие системы). Это необходимо для создания среды с возможностью сквозного проектирования;
- введение электронного оборота документов в виде систем контроля PLM;
- внедрение центральных систем контроля производства на цеховом уровне (MES). Это обеспечивает точное диспетчирование, инспектирование и планирование производственного цикла;
- внедрение центральной системы управления с охватом всего производства (планирование ресурсов на базе ERP).

Важной составляющей успеха в создании «умного» предприятия является подбор стратегического партнёра. Крайне желательно, чтобы он обладал опытом работы на каждом из представленных этапов, а также имел экспертные знания в промышленных технологиях и оборудовании, организации производства.

Внедрение концепции «умного производства» на предприятии — сложный, долгий, но необходимый процесс, который должен стать частью стратегии развития любого перспективного предприятия.

Перед началом внедрения концепции «умного производства» необходимо произвести оценку производственно-технологической базы предприятия. Данная процедура позволит понять, на каком уровне производственно-технологической зрелости находится предприятие, и поможет спланировать поэтапную работу по достижению концепции «Индустрия 4.0».

Один из ключевых критериев повышения уровня технологической зрелости производственного предприятия — уровень внедрения элементов цифровой системы управления производством (ЦСУП).

Любая компания, внедряющая концепцию «Индустрия 4.0», должна провести оценку текущего уровня автоматизации и определиться с собственными целями. Важно оценить, есть ли на данный момент у предприятия возможность объединить компоненты производства в одну сеть.

В большинстве случаев, внедрение концепции «Индустрия 4.0», очень важный и выгодный ход, потому что он подразумевает удешевление и повышение эффективности производства. Умное производство» - не столько перспективное, сколько неизбежное направление для современной промышленности.

Автор работы [3] считает, что «после периода реиндустриализации на промышленных предприятиях происходит активный процесс автоматизации, роботизации, совершенствования организации производства и роста уровня цифрового интеллекта». Процесс организации производственных систем выражается в совершенствовании действующих и использовании передовых методов и форм организации производства, условий труда и их элементов производственного механизма.

В связи с этим, цифровизация создает условия для новых возможностей устойчивого развития промышленной отрасли, что способствует появлению цифровых платформ для повышения конкурентоспособности продукции (рисунок 3).

Автор работы [4] считают, что «цифровая трансформация производства – это внедрение передовых инновационных технологий, разработку и адаптацию инновационных бизнес-моделей к условиям цифровой экономики».

Рисунок 3. - Цифровая трансформация влечёт преобразование структуры, процессов и бизнес-модели предприятия

Источник: разработано автором

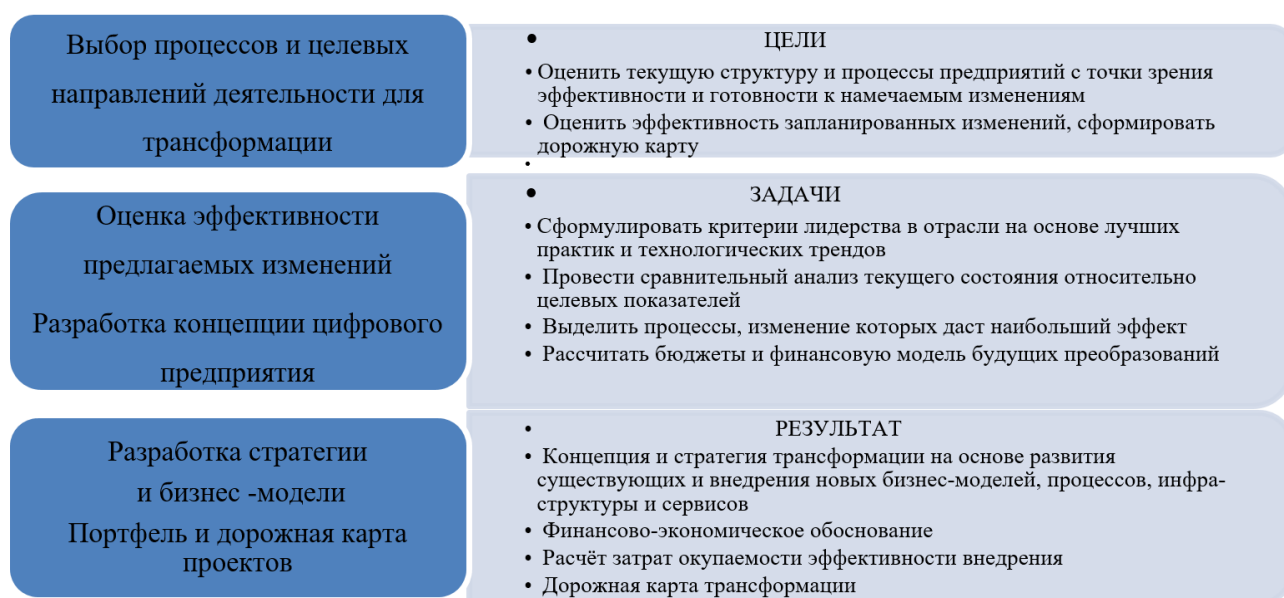
Важно отметить, что на базе цифровой трансформации разрабатывается цифровая платформа, которая обеспечивает прием, обработку, передачу и распределению информации с целью оптимизации бизнес-процессов, повышения эффективности с

производственных до реализации и оказания услуг цепочек, а также снижения транзакционных издержек.

Процесс цифровой трансформации производства предлагает множество новейших возможностей для всестороннего развития производственных систем, поэтому необходимо определить концепции и разработку стратегии данного явления (рисунок 4).

Для того, чтобы производственное предприятие минимизировало риски и смогло увеличить эффект от внедрения цифровой трансформации, в качестве первых шагов нами была создана схема целей, задач и результатов в соответствии с которой мы разработали проект дорожной карты оценки «цифровой зрелости» и разработку стратегии трансформации:

1. Анализ структуры, процессов, стратегии и бизнес-моделей;
2. Оценка производственной инфраструктуры и процессов;
3. Определение основных областей производственной деятельности для трансформации;
4. Определение основных процессов для трансформации. Оценка потенциальных изменений;
5. Стратегия и дорожная карта проектов «Цифровой трансформации».

Рисунок 4. - Определение концепции и разработка стратегии цифровой трансформации

Источник: разработано автором

Автор работы считает, что «...горизонтальная и вертикальная интеграция производственных систем промышленной отрасли считается основой для внедрения цифровой платформы, когда используемые информационные системы, обеспечивают прием, обработку, передачу и распределению информации на всех уровнях» [1].

Компьютерные технологии и цифровые средства измерения являются основой для цифровой трансформации. Автор работы [2] считает, что «в качестве важных составляющих инновационной экономики можно выделить: промышленную роботизацию, цифровую автоматизацию, беспилотный транспорт; вертикальную и горизонтальную интеграцию, использование станков с числовыми программными управлениями (ЧПУ), промышленный интернет, обрабатывающими базаддитивные технологии, облачные вычисления и база данных, математическое моделирование, прогнозирование, кибербезопасность».

Итак, подводя итог данного исследования, следует отметить, что современное промышленное производство во всех направлениях своей деятельности использует цифровые и компьютерные технологии. Цифровая трансформация – это магистральное направление технологического развития промышленной отрасли. В настоящее время практически все производственные технологические процессы, от непосредственного

планирования, контроля, управления, бизнес – планирования и документооборота, осуществляются с применением цифровой инфраструктуры. Любое исследование является лишь фрагментарным вкладом в познание этого явления, так как цифровая трансформация отражает совокупность масштабных, комплексных, многоуровневых изменений.

Литература:

1. Амелин, С.В. Организация производства в условиях цифровой экономики [Текст] / С.В. Амелин, И.В. Щетинина // Организатор производства. - 2018. - № 4. - С. 11-13.
2. Алюминиевый вестник. Аддитивные технологии 3D печати. [Электронный ресурс]. Режим доступа URL: www.aluminas.ru, открытый, дата обращения 15.06.2021 г.
3. Бодрунов, С.Д. Реиндустриализация: социально-экономические параметры реинтеграции производства, науки и образования [Текст] / С.Д. Бодрунов // Социологические исследования. - 2016. - №.2. - С. 20-28.
4. Berger R. The digital transformation of industry [Электронный ресурс]. Режим доступа URL: http://rolandberger.com/publications/publication_pdf/roland_berger_digital_transformation_of_industry_2020.06.15.pdf, открытый, дата обращения 20.08.2021 г.

ТАЧРИБАИ ЧАҲОНИИ ТАШАККУЛЁБИИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ

Давлатов Фарҳод Ҳалимович - муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14, Тел: (+992) 918677747, E-mail: farhod_ra@mail.ru

Давлатов Фаридун Сунатуллоевич - муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14, Тел: (+992) 904210868 E-mail: fareedoon_ds@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои таҷрибаи муваффақи ҷаҳонии ташаккулёбии МОИ дар низоми иқтисоди ва иҷтимоӣ ва рушди технологияи нав таҳқиқ карда мешаванд. Ба қавли муаллифон, таҷрибаи ҷаҳонӣ барои рушду нумуи кишвар, пешрафти иқтисодиёт, таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ, истифодаи васеи имкониятҳои хоҷагидорӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва инчунин истифодаи технологияи муосир ва ворид шудан ба ҷараёнҳои интегратсионии иқтисодии ҷаҳонӣ истифода бурда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки давлатҳои тараққикарда МОИ-ро барои рушди технологияи пешқадам ва хизматрасонии сайёҳӣ, давлатҳои ру ба тараққӣ бошад, барои афзоиши истеҳсолоти молу маҳсулот ва рушди содирот истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: Минтақаҳои озоди иқтисодӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ, технологияҳои пешқадам, рушди сайёҳӣ, рушди муносибатҳои истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, гардиши моли байналхалқӣ, иқлими мусоиди сармоягузорӣ, имтиёзҳои гумрукӣ ва андозбандӣ, паст намудани сатҳи камбизоатӣ, амнияти иқтисодӣ, мавҷудияти захираҳои корӣ.

МИРОВОЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

В статье рассматриваются вопросы успешного зарубежного опыта в формировании СЭЗ в социально-экономической системе и развитии новых технологий. Авторы отмечают, что использование мирового опыта направлено на развитие страны, рост экономики, широкое использование возможностей хозяйствования, создание новых рабочих мест, а также использование новых технологий и развитие мировых интеграционных процессов. Мировой опыт показывает, что развитые страны используют СЭЗ для развития передовых технологий и туристических услуг, а развивающиеся страны – для увеличения производства товаров и развития экспорта.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, мировой опыт, передовые технологии, развитие туризма, развитие производственных отношений, инвестиции, благоприятный инвестиционный климат, международный товарооборот, таможенные и налоговые льготы, снижение уровня бедности, экономическая безопасность, наличие трудовых ресурсов.

WORLD EXPERIENCE IN THE FORMATION OF FREE ECONOMIC ZONES

In the article, it is considered the issues of successful foreign experience in the formation of FEZ in the socio-economic system and the development of new technologies. The authors note that the use of world experience is aimed at the development of the country, economic growth, widespread use of business opportunities, the creation of new jobs, as well as the use of new technologies and the development of global integration processes. World experience shows that the developed countries use FEZ to develop advanced technologies and tourism services, and the developing countries use it to increase the production of goods and exports development.

Key words: free economic zones, world experience, advanced technologies, tourism development, development of industrial relations, investments, favorable investment climate, international trade turnover, customs and tax benefits, poverty reduction, economic security, availability of labor resources.

Дар шароити рушди ҳамгиروي иқтисодӣ МОИ барои тамоми кишварҳои дунё ҳамчун омили муҳимтарини рушди ҳаёти хоҷагидорӣ ва ворид шудан ба ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ ба шумор меравад. Аз ҳисоби таъсиси чунин минтақаҳо давлатҳо фаъолон дар тақсмоти байналхалқии меҳнат ширкат варзида дар арсаи байналмилали нуфузи иқтисодии хешро таъмин менамоянд. Дар шароити кунуни ворид шудани иқтисодиёти миллӣ ба ҷараёнҳои ҳамгирӣ ба воситаи шаклҳои гуногун имконпазир мебошад ва яке аз чунин шакл ва усули иштирок дар ҷараёнҳои интегратсионӣ ин ташаккулёбии МОИ ҳамчун механизми муҳими рушди муносибатҳои байнидавлатии иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Умуман МОИ эволютсияи бисёрасиро гузашта аз бандарҳои озод ва шаҳрҳои озоди соддакардашуда то шакли минтақаҳои озоди муосир, ки барои гузаронидани фаъолияти мухталиф равона шудаанд дар рушди минтақа ва кишвар мусоидат мекунанд. Дар шароити кунуни ҷараёни таъсис ва фаъолияти бомуваффақияти МОИ мавзӯи басо рузмара мебошад. Маҳз дар айни ҳол ҷаҳонишавии иқтисодиёти ҷаҳон сурат гирифта ҳар як давлат дар тақсмоти байналхалқии меҳнат ҷалб карда мешавад. [2,495]

Дар таҷрибаи ҷаҳон муваффақиятҳои калон дар ташаккулёбии МОИ дар низоми иқтисоди ва иҷтимоӣ ба монанди технопаркҳо дар ИМА, минтақаҳои рушди технологияи нав дар Хитой ва монанди инҳо вучуд дорад, ки татбиқ намудани чунин дастовардҳо барои дигар давлатҳо мавриди омузишу татбиқи онҳо мавриди барассӣ қарор дорад. Дар айни замон мафҳуми МОИ бисёртар ба Хитой алоқамандӣ пайдо кардааст, вале чунин минтақаҳо аввалин бор дар ИМА дар аввали асри бистум вақте, ки минтақаҳои тичорати беруна барои содироти мошинҳо таъсис дода шудаанд бавучуд омадаанд.

Мақсади ташаккулёбии чунин минтақаҳо рушди тичорати беруна аз ҳисоби паст намудани хароҷотҳои гумрукӣ ва пешгирии хатарҳои бухрони ҷаҳонӣ ба ҳисоб мерафт. Холо бошад дар ИМА садҳо минтақаҳои мазкур фаъолият доранд, ки дар шаҳрҳои бандарӣ ва марказҳои нақлиётӣ қарор доранд. Мақсади асосии таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар мамлакатҳои тараққикарда ва ру ба тараққӣ дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Мақсади асосии таъсиси МОИ дар кишварҳои тараққикарда ва ру ба тараққӣ

Далат	Мақсади асосии таъсиси МОИ	Шарҳи МОИ
Чопон	-фаъолгардонии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ; - фаъолгардонии тавозуни пардохт; рушди минтақа; -рушди иқтисодиёти инноватсионӣ	Минтақаи озоди иқтисодӣ минтақае мебошад, ки дар доираи қонунгузорӣ аз руи ҷораҳои махсус рушд ёфта барои ҷалби сармоягузорӣ ва рушди воридот равона шудаанд.
ИМА	-баланд бардоштани рақобатпазирии саноати миллӣ дар бозори ҷаҳон ба воситаи васеъкунии имкониятҳои иқтисодӣ дар қаламрави муайян	Минтақаҳои тичорати беруна МТБ-минтақаҳо, ки дар қаламрави ИМА қарор доранд, аммо ҳамчун берун аз қаламрави гумрукии кишвар

	(минтақаҳои султараққикарда ва соҳаҳои саноат): -паст намудани сатҳи камбизоатӣ	мувофиқи қонунгузорӣ ҳисобида мешаванд.
Хитой	- ҷалби сармояи хориҷӣ, технологияи пешқадам; -афзоиши ғоида аз ҳисоби содирот ва асбори хориҷӣ - таъсиси ҷойҳои нави корӣ; - муҳайё намудани шароит барои рақобат байни минтақаҳо	Минтақаҳои махсуси иқтисодии Хитой ин минтақаҳои алоҳидае, ки дар онҳо тартиби соддагардонии танзими ғайолияти иқтисоди хориҷӣ амал мекунад.
Ҳолланд	- ҷалби сармояи хориҷиву ватанӣ; - рушди содирот ва воридотивазкунанда; - рушди муносибатҳои истеҳсолӣ; - истифодаи васеи технологияи пешқадам ва рушди минтақа	МОИ мувофиқи қонунгузории Ҳолланд қаламраве ба шумор меравад, ки дар дохили он молу маҳсулот коркард ва барои муҳофизат ба ташкилот раво карда мешавад, ва дар қаламрави мазкур ғайолияти хоҷагидорӣ бидуни ситонидани бочу андоз амалӣ мегардад.
Россия	- рушди соҳаҳои технологияи иқтисодии пешқадам; - рушди минтақа; - истеҳсолоти воридотивазкунанда; рушди сайёҳӣ; -таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва васеъ намудани имкониятҳои инфрасохториву инноватсионӣ	Дар Россия МОИ минтақаҳои махсуси иқтисоди номгузори шуда мувофиқи қонунгузории кишвар онҳо қисми қаламрави Федератсияи Россия, ки аз тарафи Ҳукумати ФР муайян шудааст ташкил намуда дар он низомии махсуси амалигардонии ғайолияти соҳибкорӣ ва тартиботи минтақаи озоди гумрукӣ истифода мешавад.

Аз руи тадқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ тартиб дода шудааст

Аз ҷадвал бармеояд, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишварҳои номбурда қариб як мақсад дошта барои рушду нумуи кишвар, пешрафти иқтисодиёт, таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ, истифодаи васеи имкониятҳои хоҷагидорӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва инчунин истифодаи технологияи муосир ва ворид шудан ба ҷараёнҳои интегратсионии иқтисодии ҷаҳонӣ сафарбар шудаанд.

Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки давлатҳои тараққикарда МОИ-ро барои рушди технологияи пешқадам ва хизматрасонии сайёҳӣ ва давлатҳои ру ба тараққӣ бошад чунин минтақаҳоро барои афзоиши истеҳсолоти молу маҳсулот ва рушди содирот истифода мекунанд.

Яъне давлатҳои тараққикарда барои афзоиши содирот ҳамчун воситаи баланд бардоштани сохтори содироти ва иштироки ғайолана дар тақсмоти байналхалқии меҳнат кушиш намуда рақобатпазирии иқтисодиёти миллиро таъмин менамоянд. Давлатҳои ру ба тараққӣ бошад диққати асосиро барои ҷалби сармояи хориҷӣ бинобар сабаби зиёд намудани иқтидори сармоя равона месозанд. Дар давлатҳои тараққикарда саҳми на он қадар калони инфрасохтор, на он қадар преференсияи зиёд назар бар давлатҳои ру ба тараққӣ дида мешавад. [7,139] Аз нуктаи назари тадқиқоти худ мо таҷрибаи панҷ давлатро мавриди омузиш қарор дода таҷрибаи ташаққули онҳоро баррасӣ менамоем.

Ҳолланд

Ҳоландия аз руи ташаққули ва тақмили минтақаҳои озоди иқтисодӣ яке аз давлатҳои пешқадам ба шумор меравад. Истифодабарии минтақаҳои озоди тиҷоратӣ ин давлатро дар муддати 20 сол ба аъзои пешқадами Иттиҳоди Аврупо табдил дод.

Тачрибаи Ҳолландия барои навоарӣ ва беҳтарнамоии фазои иқтисодӣ дар бисёр давлатҳои ҷаҳон ҳамчун асос қабул гардид.[10]

Вобаста ба предмети тадқиқоти мо қайд кардан зарур аст, ки яке аз давлатҳои Аврупо ки дар ташаққули МОИ муваффақ гашт Ҳолландия мебошад. Дар ин кишвар дувоздаҳ минтақаи истеҳсолии содироти бо ҷалби сармоягузори ватанӣ ва сармоягузорӣ аз Британияи Кабир, ИМА, Чопон, Тайван, ва Чумхурии Корея дар ҳаҷми умумии 540 млн. доллари амрикоӣ фаъолият доранд. Соҳаҳои пешқадами истеҳсолот ин истеҳсоли маҳсулоти бофандагӣ, биотехнологӣ, маҳсулоти кимиё, компонентҳои электронӣ, озуқаворӣ ва нушокӣ, таҷҳизот, маҳсулоти фарматсевтӣ ва таҷҳизоти телекоммуникатсионӣ мебошад.[1,61] МОИ мувофиқи қонунгузори Ҳолланд қаламраве ба шумор меравад, ки дар дохили он молу маҳсулот коркард ва барои муҳофизат ба ташкилот раван карда мешавад, ва дар қаламрави мазкур фаъолияти хоҷагидорӣ аз имтиёзҳои зерин истифода мешаванд. [6,15]

-Бочи содироти ситонида намешавад;

- Ҳангоми интиқоли мол аксиз ситонида намешавад, агар ин молҳо барои МОИ таъин шуда бошанд;

-Ҳангоми интиқоли мол боҷ ситонида намешавад, агар чунин молҳо барои МОИ таъин шуда бошанд.

Ҳамин тариқ ташаққули МОИ дар Ҳолланд ба яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди босуботи иқтисодӣ табдил гашта дар рушду нумуъи кишвар саҳми беандоза дорад ва барои дигар давлатҳо истифодабарии чунин модел мавриди омузиш ва татбиқ қарор дорад.

Чопон

Чопон яке аз давлатҳои тараққикарда бо сатҳи баланди зиндагии аҳоли ва нишондиҳандаҳои баланди макроиқтисодӣ дар ҷаҳон машҳур мебошад. Дар Чопон МОИ-ро минтақаҳои озоди воридоти меноманд. Мувофиқи қонунгузори Чопон минтақаҳои мазкур минтақае мебошанд, ки дар доираи қонунгузорӣ аз руи чораҳои махсус рушд ёфта барои ҷалби сармоягузорӣ ва рушди воридот равона шудаанд. [5,15-19] Аз ин ру минтақаҳои озоди иқтисодии Чопонро минтақаи воридотивазкунанда ва минтақаи озоди тиҷорати номидан мумкин мебошад.

Фаъолияти асоси дар Чопон ин саноати коркард, киштисозӣ ва соҳаи энергетика ба шумор меравад. Дар минтақаҳои мазкур ҳифзи молҳои воридотӣ, коркарди онҳо, фуруши чаканаи молҳо, намоиш, ярмарка ва монанди инҳо гузаронида мешавад.

Қайд кардан мумкин аст, ки технопаркҳо дар Чопон тараққиёфта буда барои рушди иқтисодии инноватсионӣ, ки манбаи асосии он сармояи инсонӣ ба шумор меравад саҳми калон доранд. Маҳз дар ҳудуди технопаркҳо тадқиқоти соҳаи технологияи пешқадам гузаронида мешавад. Соҳаҳои асосии тадқиқот дар чунин технопаркҳо соҳаи биотехнология, нанотехнология, технологияи иттилоотӣ ва робототехнология ба ҳисоб меравад. Дар айни замон дар тамоми қаламрави кишвар қариб 280 муассисаҳои таълимӣ ва 19 технопарк, ки дар доираи онҳо қариб 11000 корхонаҳои хурду миёна фаъолият мекунанд мавҷуд мебошанд.

Назар бар ИМА дар Чопон МОИ асосан бо ташабуси худӣ, аввалин технопарк дар кишвар бо ташабуси ҳукумати Чопон таъсис дода шуд. Дар баробари ин дар кишвар барномаи таъсиси технополисҳо вучуд дорад. Барои интиҳоби қаламрав, ки барои таъсиси технополис пешниҳод шудаанд чунин меъёрҳои махсус тартиб дода шудаанд. [8,33]

-мавқеи наздик ба шаҳр, ки шумораи аҳолии он аз 200 ҳазор нафар зиёд буда сатҳи кофии баланди хизматрасонии комуналиро таъмин намояд;

-наздик будан ба фурудгоҳ, беҳтар ба фурудгоҳи байналхалқӣ ё ба истгоҳи роҳи оҳани тезсурат;

-баробарии (сбалансированный) маҷмааи корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои илмӣ тадқиқотӣ ва маҳалаи истиқомат;

-мавҷудияти шабакаи муосири иттилоотӣ;

-шароити мусоид барои ҳаёт, ки барои фаъолияти эҷодӣ мусоидат мекунанд;

-иштирок дар банақшагирии фаъолияти МОИ-и ҳамаи се тарафи манфиатдор: соҳибкорӣ, донишгоҳҳо ва ҳокимияти маҳаллӣ.

Ҳамин тариқ гузаронидани тадқиқот оиди ташаккулёбии МОИ дар Ҷопон аз он шаҳодат медиҳад, ки минтақаҳои мазкур усули муҳимтарини рушди минтақа ба ҳисоб рафта хусусиятҳои хоси худро доро мебошанд. Ба чунин хусусият пеш аз ҳама иштироки давлат дар чараҳои ташаккулёбии минтақаҳои озод ифода ёфта, кишвар аҳамияти махсусро маҳз ба шакли минтақаҳои илмивии техникӣ равона мегардонад.

Хитой

Иқтисодиёти Хитой калонтарин иқтисодиёт дар ҷаҳон ба шумор рафта дар рушди муносибатҳои иқтисодиёти байналхалқӣ саҳми калон дорад. Ҳангоми таъсиси аввалин минтақаҳои озоди иқтисодӣ Шэнчжэн, Чжухай, Шантоу и Сямэн ба онҳо ба ҳайси равзана бо давлатҳои дигар баромад кардан бо мақсади ҷалби сармояи хориҷӣ ва технологияи пешқадам вазифагузорӣ карда шуд. Аз аввали таъсиси МОИ дар Хитой се даҳсола гузашта дар айни замон ин минтақаҳо иқтисодии калони техникӣ ҳоҷагидориро ба даст оварда гардиши тичорати онҳо даҳҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил намуд ва инчунин саҳми онҳо дар сохтори воридотиву содироти тамоюли афзоишро нишон медиҳад.

Қайд кардан муҳим аст, ки таъсиси МОИ дар Хитой барои ташаккулёбии корхонаҳо бо иштироки сармояи хориҷӣ ва барои сармоягузориҳои хориҷӣ муҳайё намудани ҳар гуна имтиёзҳо бо низоми махсуси ҳоҷагидорӣ пешбинӣ шудааст. МОИ инчунин дар кишвар ҳамчун усули ҷалби технологияи пешқадами муосир ва як усули истифодаи оқилонаи захираҳои инсонӣ ва табиӣ арзёбӣ мегардад. МОИ дар бисёр кишварҳо таъсис дода шудаанд, аммо маҳз МОИ ва минтақаҳои махсуси Хитой барои рушди босурати иқтисодиёт мусоидат мекарданд.

Хусусиятҳои хоси фарқкунандаи ташаккулёбии МОИ дар Хитой инҳо мебошанд.

-мустақилияти пурра аз мақомоти марказӣ дар ҳалли масъалаҳои ташкилдихӣ ва барҳамдиҳии корхона ва муқаррар намудани имтиёзҳо барои субектони фаъолияти ҳоҷагидорӣ дар қаламравӣ минтақа;

-ҷалби технологияи муосир бо таъя ба сармояи хориҷӣ;

-таъя ба бозори беруна ва ва ҷалби васеи ашёи хом аз хориҷи кишвар;

-диққати махсус ба рушди соҳаи саноат ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи муносибатҳои истеҳсоли ва фаъолияти ҳоҷагидорӣ кишвар;

-қабул намудани тамоми маблағгузориҳои хориҷӣ ҳамчун сарчашмаи иловагии молиявӣ;

-таъсири мутақобилаи МОИ бо дигар институтҳои иқтисодӣ ва дигар минтақаҳои кишвар;

Чунин тавр таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Хитой яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ ва ҳамгирии иқтисодӣ ба ҳисоб рафта дар ташаккулёбии иқтисодиёти ҷаҳон саҳми арзанда доранд. Дар баробари ин умуман модели иқтисодии пешгирифтаи Хитой барои тамоми давлатҳо аз он нуқтаи назар ҷалбкунанда мебошад, ки онҳо тавонистанд дар муддати кӯтоҳтарин иқтисодиёти кишварро ба калонтарин иқтисодиёти ҷаҳон табдил намоянд.

ИМА

Амрико дар ҷаҳон аз ҳама давлати бойтарин ба ҳисоб рафта дар таъмини рушди босуботи иқтисоди ҷаҳон аз ҳама саҳми калонтар дорад. Мавқеи МОИ мисли дигар давлатҳо дар иқтисодиёти Амрико мақеи махсусро ишғол менамояд. Дар ин кишвар МОИ бо мақсади ҳалли масъалаҳои ҳоҷагидорӣ дохилии кишвар ва ташаккулёбии алоқаҳои иқтисодии хориҷӣ таъсис дода шудаанд. Аввалин бор МОИ дар Амрико соли 1934 дар шакли минтақаҳои тичорати озод таъсис дода шудаанд. Мақсади асосии онҳо ин фаъолгардонии фаъолияти тичорати беруна ба воситаи истифодаи самараноки механизми паст намудани хароҷотҳои гумрукӣ ба шумор мерафт.[2,26] Қайд кардан зарур аст, ки баъди таъсиси МОИ дар даҳсолаи охир дар иқтисодиёт ислоҳоти ҷиддӣ ба миён омада барои рушди фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва тичорати байналмилалӣ мусоидат мекард.

Одатан замина барои таъсиси чунин минтақаҳо чи тавре, ки мо дар боло қайд кардем ин мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ ва мавҷудияти инфрасохтори рушдӣ ба ҳисоб меравад ва маҳз аз ин хотир чунин минтақаҳо дар Амрико дар назди бандарҳо, фурудгоҳҳо ва назди дигар марказҳои дороии инфрасохтори рушдӣ таъсис ва ташаккул дода мешаванд.

Шакли дигари минтақавӣ озоди иқтисодӣ ки дар кишвар маъмул мебошад ин минтақаҳои соҳибкорӣ мебошанд. Чунин минтақаҳо дар ИМА бо мақсади рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳои султараққикарда таъсис дода шудаанд. Гап дар бораи он меравад, ки минтақаҳои озоди соҳибкорӣ дар гушаи султараққикардаи кишвар таъсис дода шуда барои соҳибкорон имтиёзҳои зиёд ва маблағгузори калон пешниҳод карда шу два ин қаламрав дар муддати кутоҳтарин ба маркази тараққиёфта табдил дода шуд.

Дар фарқият аз минтақаҳои озоди тичорати минтақаҳои соҳибкори дар ИМА дар ҷойҳо ва минтақаҳои султараққикарда таъсис дода мешуданд, ки дар он ҷо сатҳи баланди бекорӣ мушоҳида мешуд. Дар бисёри штатҳо чунин минтақаҳо дар муҳлати 20 сол фаъолият мекарданд ва ин муҳлат боз дароз карда мешуд. Қайд кардан муҳим аст, ки минтақаҳои озоди тичорати дар кишвар барои рушди соҳибкори хурду миёна мусоидат карда қувваи иловагии ҳаракатдиҳандаи рушди иқтисодӣ милли арзбӣ гашт.

Ҳамин тариқ назария ва амалияи ташаккулёбии иқтисодӣ Амрико ва мавҷудияти минтақаҳои махсуси иқтисодии рушдӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар кишвар таҷрибаи калони хоҷагидорӣ ҳосил шудааст. Вазифаҳои мухталифро иҷро карда минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои баробар намудани сатҳи иқтисодии минтақаҳои султараққикардаро ба марказҳои рушдӣ кишвар баробар менамоянд ва барои таъмини бартарияти иқтисодӣ Амрико дар хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ мусоидаткунанда мебошанд.

Россия

Дар Россия минтақаҳои озоди махсуси иқтисодии шакли бозоргонӣ баъди пош хурдани давлати Шуравӣ таъсис дода шуда рушди ҳаматарафаи онҳо баъди солҳои 2000-ум сурат гирифт. Қайд кардан муҳим аст, ки баъди қабули Қонуни Федералӣ оиди минтақаҳои махсуси иқтисодӣ аз 22.07.2005-ум сол барои рушди МОИ заминаи ҳуқуқи устувор гашта саҳми онҳо дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ назаррас гашт. МОИ дар Россия мувофиқи қарори ҳукумати Федератсияи Россия дар давоми 49 сол бе ҳуқуқи дароз намудани муҳлат фаъолият мекунанд. Мувофиқи қонунгузори кишвар дар Россия чор шакли минтақаҳои махсуси иқтисодӣ фаъолият менамоянд:

-Минтақаҳои саноатӣ-истеҳсоли ё ин ки минтақаҳои махсуси иқтисодии саноатӣ.

- Минтақаҳои техникӣ-ҷоришаванда ё ин ки минтақаҳои махсуси иқтисодии инноватсионӣ.

-Минтақаҳои бандарӣ.

-Минтақаҳои рекреатсионӣ-сайёҳӣ ё ин ки минтақаҳои махсуси иқтисодии сайёҳӣ.

Мақсади асосии таъсиси минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар Россия мисли дигар давлатҳо рушди соҳаҳои технологияи иқтисодии пешқадам, рушди минтақа, истеҳсолоти воридазивазкунанда, рушди сайёҳӣ, таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва васеъ намудани имкониятҳои инфрасохториву инноватсионӣ дар шароити муосир мебошад.

Новобаста аз муаммоҳои зиёд минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар Россия дар марҳилаи рушд қарор дошта натиҷаи хоҷагидорӣ онҳо сол то сол афзоиш ёфта истодааст. Дар Россия 25 ММИ (9 истеҳсолии саноатӣ, 6 ҷоришавандаи техникӣ, 9 туристӣ-рекреатсионӣ ва 1 бандарӣ) фаъолият мекунанд. Дар 12 соли қарб дар ММИ зиёда аз 650 резидентҳо, аз онҳо зиёда аз 100 ширкат бо иштироки сармояи хориҷии 35 давлати дунё ба қайд гирифта шудаанд. Дар ин солҳо ҳаҷми умумии дархости сармоягузорӣ зиёда аз 850 миллиард рубл, маблағгузори сармоя зиёда аз 260 миллиард рубл, таъсиси зиёда аз 25 ҳазор ҷойи қарб, пардохти зиёда аз 67 миллиард рубл пардохти андоз ва гумрукӣ ташкил намуд.[9] Дар қарб ин вобаста ба устуворнокии сиёсати иқтисодӣ ва рушди ҳаёти хоҷагидорӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Россия афзоиш ёфта дар таъмини тараққиёти босуботи иқтисодии кишвар саҳми арзанда хоҳанд гузошт.

Аз ин ру ҳалли масъалаҳои ташаккулёбии минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ва таъсиси иқлими мусоди сармоягузорӣ дар кишвар аҳамияти аввалиндараҷаро пайдо мекунад.

Ҳамин тариқ МОИ ҳамчун шакли муҳими ҳамгирии иқтисодии давлатҳо бо иқтисодиёти ҷаҳон дар рушди муносибатҳои байнидавлатӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Онҳо на фақат барои рушди кишвар балки барои тараққиёти давлатҳои ҳамсоя, ки бо онҳо муносибатҳои иқтисодӣ, мубодилаи байналхалқӣ, мубориза барои рақобатпазирӣ ва умуман барои ҷаҳон низ мусоидат мекунанд.[4,144] Аз нуқтаи назари тадқиқоти мо қайд кардан зарур аст, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ имруз дар зиёда аз 120 давлати дунё фаъолият намуда, барои рушди содирот, таъмини шуғл аҳоли ва рушди босуботи иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Аз руи арзёбии мутахассисон дар соли 2020 саҳми минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар гардиши моли ҷаҳонӣ аз 20 то 25 фоиз ташкил менамояд. Нақш ва мавқеи чунин минтақаҳо дар иқтисодиёти ҷаҳон доим афзоиш меёбад. Аз ин ру барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъсиси МОИ таъя кардан ба таҷрибаи бойи давлатҳои тараққиқарда самти муҳими илмиву таҷрибавӣ ба шумор меравад.

Рӯйхати адабиётҳои истифодашуда

1. А.С.Баландина, Зарубежный опыт создание особых экономических зон в развитых странах. Проблемы учёта и финансов № 4(24) 2016. С. 61
2. Гончаренко С.С., Зарубежный опыт создания свободных экономических зон. Вестник транспорта. № 1.Москва 2016. С.22
3. Еленко А.Е., Кравченко А.В. Анализ зарубежного опыта создания свободных экономических зон. Азимут научных исследований: экономика и управление. 2016. Т.5.№ 3 (16). С.114.
4. *Зименков Р.И.* Свободные экономические зоны в Японии / Р.И. Зименков // Российский внешнеэкономический вестник. 2006. № 4. С. 15-19.
5. Костюнина Г.М. Свободные экономические зоны в России и мире / МГИМО (У) МИД России, каф. МЭО и ВЭС МГИМО (У) МИД России. М., 2008. С. 19.
6. Костюнина Г.М. М Свободные экономические зоны в России и мире.: МГИМО-Университет, 2008. 139 с
7. Ковалевская О.А., Павлов К.В., Организация и функционирование свободных экономических зон в России, Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. – с.33.
8. Максаковский В.П. Географическая картина мира: Максаковский В.П. 4-е изд., кн. 1, испр. и доп. М.: Дрофа. 2008. 495с
9. Особые экономические зоны. Министерства экономического развития Российской Федерации. URL: <http://economy.gov.ru/minec/activity/sections/sez/> Дата обращения 18.08.2019.
- 10.Шалашникова В.Ю., Петухов В.А.Свободные экономические зоны в России и за рубежом.
11. Содиков, М. С. Некоторые теоретические вопросы развития международной экономической интеграции / М. С. Содиков, Ф. Х. Фародов // Финансово-экономический вестник. – 2018. – № 4(16). – С. 20-27.

ИТТИЛООТ ВА АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Раҳматуллоев А. У. - ассистенти кафедраи молшиносӣ ва феолияти гумрукии Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон

Дар мақола муқаррароти қонунгузории иттилоот ва амнияти иттилоотӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ баррасӣ шудааст. Зеро амнияти иттилоотӣ ин ҳолати ҳимоявии иттилоотие мебошад, ки ташаккул, истифода ва рушди онро ба манфиати шаҳрвандон, ташкилотҳо ва давлатҳо таъмин менамояд. Ҳифзи иттилоот маҷмӯи тадбирҳои оғ, ки ба таъмини амнияти иттилоот нигаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: иттилоот, амнияти иттилоотӣ, захираҳои иттилоотӣ, объекти иттилоотӣ, субъекти иттилоотӣ, инфрасохтори давлатӣ, идоракунии, рушди инфрасохтори иттилоотӣ.

ИНФОРМАЦИЯ И ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье рассматривается информационное правопорядок и информационная безопасность как объект правового регулирования. Потому что информационная безопасность – это защитное состояние информации, обеспечивающее ее формирование, использование и развитие на благо граждан, организаций и государств. Защита информации – комплекс мер, направленных на обеспечение информационной безопасности.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, информационные ресурсы, информационный объект, информационный субъект, государственная инфраструктура, управление, развитие информационной инфраструктуры.

INFORMATION AND INFORMATION SECURITY AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION

The article examines information law and order and information security as an object of legal regulation. Because information security is the protective state of information that ensures its formation, use and development for the benefit of citizens, organizations and states. Information protection is a set of measures aimed at ensuring information security.

Key words: information, information security, information resources, information object, information subject, state infrastructure, management, development of information infrastructure.

Иттилоот предмети ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ буда, метавонад аз ҷониби як шахс ба шахси дигар озодона истифода ва интиқол дода шавад, ба шарте ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдудиятҳои дастрасӣ ба иттилоот ё талаботро оид ба тартиби паҳн кардан ё пешниҳоди онро муқаррар накарда бошад. Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” мафҳуми иттилоотро маълумот дар бораи шахсҳо, ашё, объект, воқеият, рейдоду ҳодисот (падидаҳо) ва равандҳо сарфи назар аз шакли пешниҳоди онҳо (моддаи 3). Азбаски иттилоот ба неъматҳои ғайримоддӣ дахл дорад, он метавонад ҳамчун объекти ҳуқуқи шаҳрвандӣ амал кунад.

Вобаста ба ин, қонунгузориҳои ҳангоми ҳуҷҷатгузориҳои, объекти танзими ҳуқуқи танҳо маълумотҳое, ки дар шакли ҳуҷҷат пешниҳод шударо баррасии менамояд.

Дар илми ҳуқуқ консепсияи ягонаи иттилооти (ҳуҷҷат) ҳуҷҷатгузориҳои таҳия нашудааст.

Қонунгузориҳои ҳуҷҷатро бо дарназардошти талаботи танзими ҳуқуқи соҳаи мушаххаси муносибатҳои ҷамъиятии марбут ба иттилоот (идоракунии давлатӣ, китобхонаю бойгонӣ, фаъолияти воситаҳои ахбороти оммавӣ ва ғайра) муайян мекунад, бинобар ин, мураттабсозии он аз рӯи хусусиятҳои фарқ мекунад, ки хусусиятҳои онро инъикос мекунад ва истифодаи онҳо дар ҳар яке аз ин минтақаҳо. Дар баробари ин, иттилоот ё барандаи моддӣ он ҳамчун унсури муайянкунанда дар мафҳумҳои ҳуҷҷат ҷудо карда мешаванд. Маълумот набояд бо шакли ташкилии пешниҳоди он (барандаи моддӣ) монанд бошад. Хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии иттилоот (истеъмолнашаванда, эътимоднокӣ, эҳтимолият, номуайяни ва ғ., инчунин имконияти паҳншавии номаҳдуди иттилоот, гуногунии шаклҳои пешниҳоди он ва ғ.) нисбат ба объектҳои моддӣ татбиқ карда намешаванд. Дар баробари ин, хосиятҳои махсуси иттилоот ба низоми ҳуқуқи ҳуҷҷат дар маҷмӯъ таъсири назаррас доранд ва аз ин рӯ, онро ҳамчун объекти моддӣ ба ашёи оддӣ тасниф кардан мумкин нест. Маҳз муносибатҳои мебошанд, ки ҳангоми ташаккул ва истифодаи захираҳои иттилоотӣ ба вучуд меоянд, ки оломи танзими қонунгузориҳои иттилоотӣ мебошанд. Иттилоот метавонад объекти муносибатҳои ҷамъиятӣ, шаҳрвандӣ ва дигар ҳуқуқи бошад. Иттилоот метавонад аз ҷониби ҳар як шахс озодона истифода шавад ва аз ҷониби як шахс ба шахси дигар дода шавад, ба шарте ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастрасӣ ба иттилоот ё дигар талабот оид ба тартиби пешниҳод ё паҳнкунии он маҳдудият муқаррар накарда бошанд.

Хусусиятҳои зерини ҳуқуқи иттилоот таъкид карда мешаванд:

-ягонагӣ (мавҷудият дар шакли таҳрифташуда, тағйирнопазирӣ нисбат ба баъзе ҳолати аслии он;

-мавҷудият – имконияти дастрасии саривақтӣ ва беамониат барои корбарон ба иттилооте, ки ба онҳо манфиатдор аст;

-махфӣ – хосияте, ки заруратро нишон медиҳад. ҷорӣ намудани маҳдудиятҳои дастрасӣ ба истифодабарандагони муайян.

Объектҳои ҳуқуқи моликият дар соҳаи иттилоотонӣ инҳо мебошанд:

- иттилооти ҳуҷҷатшуда;
- захираҳои иттилоот;
- технологияҳои иттилоотӣ;
- маҷмеи воситаҳои барномавию техникӣ;
- системаю шабакаҳои иттилоотӣ.

Молики ин ҳама объектҳо давлат, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ буда метавонанд.

Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи иттилоотонӣ давлат дар шахси мақомоти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии хориҷӣ мебошанд.

Субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳангоми барпо кардан ва кор фармудани объектҳои иттилоотонӣ ба ҳайси чунин қасон буда метавонанд:

- тартибдиҳандагон;
- моликон;
- соҳибон;
- истифодабарандагон;
- омодасозони иттилооти ҳуҷҷатшудаи системаю шабакаҳои иттилоотӣ.

Шаклҳои муносибати субъектҳои иттилоотонӣ мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шартномаҳо танзим гардонидани мешаванд.

Иттилооти ҳуҷҷатгузоришуда ин маълумотест, ки дар муҳитҳои моддӣ тавассути ҳуҷҷатгузорӣ бо тафсилот сабт шудааст, ки ба муайян кардани он имкон медиҳад характери устувор дорад. Хосиятҳои иттилооти ҳуҷҷатшуда:

-мувофиқӣ (қобилияти иттилоот барои қонеъ кардани ниёзҳо, эҳтиёҷот, талаботи истеъмолкунанда);

- арзиш, яъне аҳамияти истеъмолий, ки чун қоида, мувофиқи маълумот барои таъини он ифода меёбад;

- мукаммалӣ, ки одатан ҳамчун таносуби оптималии байни иттилооти зарурӣ ва гирифташуда муайян карда мешавад;

- эътимоднокии иттилоот ин дараҷаи объективии раванди саб ва интиқоли иттилоотро инъикос мекунад;

- азбаски ҳуҷҷат аз ҷониби шахс сохта мешавад, маълумоти дар он мавҷудбуда ҳамеша субъективӣ мебошад

- дастрасӣ, яъне имконияти аз ҷониби истеъмолкунанда гирифтани;

- мувофиқат (аниқӣ), яъне мутобиқати далелҳо, ҳодисаҳо, нишондодҳои дар ҳуҷҷат инъикосшуда ба ҳуди предмет ё падида, инчунин вазифаи ҳуҷҷати мушаххас;

-мавҷудияти муҳити ниғаҳдории мавод;

- ҳаммонандсозии интиқоли иттилооти сабтшуда;

- қобилияти тағир додани шаклҳои ҳифзи иттилоот (қобилияти пешниҳоди он дар васоити ахбори омма бидуни таҳдиди гум кардани мундариҷа ва ҷузъиёти он, яъне қобилияти нусхабардории иттилоот).

Иттилоот дар раванди гузариши расмиёти ҳуҷҷатгузори махсус –расмиёти ҳуҷҷатгузорӣ мегардад. Он бо тартиби муайян гузаронида мешавад. Аз ҷониби мақомотҳои давлатие, ки барои ташкили ҳуҷҷатгузори ва амнияти давлат масъуланд, таъсис дода мешавад.

Амнияти иттилоотӣ - ҳолати ҳимоявии иттилоотие мебошад, ки ташаккул, истифода ва рушди онро ба манфиати шаҳрвандон, ташкилотҳо ва давлатҳо таъмин менамояд. Ҳифзи иттилоот маҷмӯи тадбирҳоест, ки ба таъмини амнияти иттилоот нигаронида шудаанд.

Ҳифзи иттилооти ташкилӣ ин танзими фаъолият ва муносибатҳои иҷрокунандагон дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки ба даст овардани ғайриқонунии иттилооти махфӣ ва зуҳури таҳдидҳои дохилию беруниро истисно мекунад ё ба таври назаррас мушкул мекунад.

Муҳофизати ташкилӣ инҳоро таъмин мекунад:

-ташкили амният, низом, кор бо кадрҳо, бо ҳуҷҷатҳо;
-истифодаи воситаҳои техникии бехатарӣ ва фаъолияти иттилоотию таҳлилӣ барои муайян намудани таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ.

Ҳимояи ташкили иттилоот таъмин менамояд ки:

1) Ташаккули фаъолияти хадамоти бехатарӣ, таъмини фаъолияти ин хадамот бо санадҳои меъёрию методи оид ба ташкили амнияти иттилоот;

2) Тартиб додан ва мунтазам навсозии таркибии иттилооти ҳифзшавандаи ширкат, тартибдиҳӣ ва пешбурди номгуи ҳивзшавандаи ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ва электронӣ;

3) Низоми иҷозатдиҳандаи барои маҳдуд кардани дастрасии кормандон ба иттилооти ҳифзшаванда;

4) Усулҳои интихоби кадрҳо барои кор бо иттилооти ҳифзшуда, усулҳои таълим ва дастурдиҳӣ кормандон;

5) Самтҳо ва усулҳои корҳои тарбиявӣ бо кормандон, назорати риояи тартиби ҳифзи иттилоот аз ҷониби кормандон;

6) Технологияҳои ҳимояви, коркард ва нигоҳдорӣ ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ва электронӣ;

7) Тартиби ҳифзи иттилооти арзишноказ амалҳои тасодуфӣ ва ё қасдонаи кормандон;

8) Гузаронидани ҳама намуди корҳои таҳлилӣ;

9) Тартиби ҳифзи иттилоот ҳангоми ҷаласаҳо, гуфтушунидҳо, қабули меҳмонон ва кор бо намоёндагони воситаҳои ахбори омма;

10) Таҷҳизот ва сертификатсияи биноҳо ва минтақаҳои кории барои кор бо маълумоти махфӣ ҷудошуда;

11) Низоми дастрасӣ ба ҳудуд, ба дохили бино, ҳаммонандсозии воситаҳои нақлиёт ва кормандон;

12) Низоми ҳимояи ҳудудӣ;

13) Амалҳои кормандон дар ҳолатҳои фавқулодда;

14) Масъалаҳои ташкилии харид, насб ва истифодабарии воситаҳои техникий амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи иттилоот;

15) Кор оид ба идоракунии системаи амнияти иттилоотӣ;

16) Меъёр ва тартиби гузаронидани чорабинҳои баҳодихи оид ба муайян намудани дараҷаи самаранокии системаи амнияти иттилоотӣ.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иттилоот"/ Манбаи электронӣ / Усули дастрасӣ: <http://ncz.tj/>

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот/Манбаи электронӣ/ Усули дастрасӣ: <http://ncz.tj/>

3. Концепсияи ҳукумати электронӣ / Манбаи электронӣ/ Усули дастрасӣ: <http://ncz.tj/>

4. Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ / Манбаи электронӣ/ Усули дастрасӣ: <http://ncz.tj/>

5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030./ Манбаи электронӣ/ Усули дастрасӣ: <https://medt.tj/> - 85с.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Тилакмуронова Сурайё Давлатмуродовна - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ. Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14, 734067. Телефон: +992 935630253.

Султонова Савсан Моҳирхучаевна - муаллими калони кафедраи баҳисобгирии мувоҳосибӣ. Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14, 734067. Телефон: +992 900182885.

Дар мақолаи мазкур муаллифон оид ба истифодаи технологияи нави иттилоотӣ дар соҳаи ҳисобдорӣ ва истифодаи он маълумот пешниҳод намуда, роҳҳо ва самтҳои мутобиксозии баҳисобгирии мувоҳосибиро дар шароити иқтисодиёти рақамӣ масъалагузорӣ намудаанд. Инчунин дар мақолаи мазкур муаллифон қайд кардаанд, ки ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ дар байни кишварҳои ҷаҳон хусусиятҳои гуногун доранд ва ин комилан мантиқист, зеро дар иқтисодиёти кишварҳои мутаррақи шартҳои гузарии ба иқтисодиёти рақамӣ хеле пеш дар пешанд ва дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба инкишоф ақибмондагии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба назар мерасад.

Калидвожа: *технологияҳои иттилоотӣ, иқтисодиёти рақамӣ, баҳисобгирии мувоҳосибӣ, даромаду хароҷот, автоматикунонӣ, фаълияти мувоҳосибӣ, вазъи молиявии ташкилотҳо, амалиётҳои мувоҳосибӣ, натиҷаи фаълият.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Автор в данной статье предоставляет использования новой информационной технологии в сфере бухгалтерии и рассматривает пути способствования бухгалтерского учета в цифровой экономике. Также в данной статье авторы отметили, что внедрение цифровой экономики среди стран мира имеет разные особенности, и это вполне логично, поскольку в экономиках развитых стран условия для перехода к цифровой экономике совершенствованы, во многих развивающихся странах наблюдается отсталость информационных технологий и коммуникативных технологий.

Ключевые слова: *информационные технологии, цифровая экономика, бухгалтерский учет, доходы и расходы, автоматизация, бухгалтерская деятельность, финансовое положение организаций, бухгалтерские операции, результат деятельности.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ACCOUNTING IN A DIGITAL ECONOMY

The author in this article provides the use of new information technology in the field of accounting and considers ways to promote accounting in the digital economy. Also in this article, the authors noted that the implementation of the digital economy among countries around the world has different features, and this is quite logical, since in the economies of developed countries the conditions for the transition to a digital economy have been improved, many developing countries experience backward information and communication technologies.

Key words: information technology, digital economy, accounting, income and expenses, automation, accounting activities, financial position of organizations, accounting operations, results of activities.

Тоҷикистони муосири имрӯзаро марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ фаро гирифта истодааст, ки таҳти назорат ва идора қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат, корхонаву ташкилотҳо ва оилаҳо низ бениҳоят муҳим мебошад. Яке аз марҳилаҳои муосир ин иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зикр шудааст: “Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавнобро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд”.

Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди иқтисодиёти рақамиро бо татбиқи технологияҳои ахборӣ идора намуда, аз ҷумла роҳҳои таъмини бехатарии онро низ коркард намудааст. Барои он ки иқтисодиёти рақамӣ ба манфиати умум хизмат намояд, он бояд ҳамчониба дар тамоми самтҳо хусусан дар фаъолияти баҳисобгирии мувоҳосибӣ низ истифода бурда шавад.

Иқтисодиёти рақамӣ бо сабаби қобилияти ҷамъоварӣ, истифода ва таҳлили миқдори зиёди иттилоотӣ ба воситаи компютер ва барномаҳои автоматикунонидашуда

дастрасшаванда, яъне ахборотҳои иқтисодии молиявӣ рақамикунонидашуда, бо суръати бениҳоят афзоишбанда идома дорад. Чунин маълумоти рақамӣ дар асоси таҳлили роҳҳои рақамӣ, ки дар барномаи амалиётҳои гуногуни рақамӣ дар натиҷаи фаъолияти шахсони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё корхонаву ташкилотҳо боқӣ мондаанд, ҷамъ оварда мешаванд.

Ҳангоми истифодаи технологияи рақамӣ дар иқтисодиёт на танҳо вақт, инчунин маблағро низ сарфа кардан мумкин аст. Масалан ҳангоми коргузориҳои электронӣ дар ташкилот имкон дорад, ки қисми зиёди хароҷотҳо доир ба қоғаз, ранг, мубодилаи ҳуҷҷатҳо сарфа карда шаванд. Ҳамзамон технологияҳои рақамӣ дақиқ муайян мекунанд, ки кадом миқдор маҳсулот барои истеҳсолот зарур аст, саҳми кадом коргар дар корхона то кадом андоза аст ва ғайра.

Дар шароити муосир технологияҳои иттилоотӣ зуд рушд намуда, ташкил ва ташаккулдиҳандаи низомҳои гуногуни соҳаҳои мухталифи кишвар мегардад, махсусан омили асосии рақамикунонии иқтисодиёти миллии мегардад.

Ҳамзамон ҳамаи низомҳо ба автоматикунонӣ рӯй овардаанд, ки баҳисобгирии муҳосибӣ низ аз мадди назар дур наместонанд. Ҳамаи муассисаю ташкилотҳо кӯшиш менамоянд, то ин ки раванди фаъолияти баҳисобгирии муҳосибиашонро ба таври автоматӣ ба роҳ монанд. Дар баҳши воқеии иқтисодиёт талабот ба касби сармуҳосиб ва муҳосибоне, ки дорои донишҳои истифодабарии барномаҳои барои ворид намудан ба таври автоматии амалиётҳои даромаду хароҷотҳо машғуланд, зиёд мебошанд. Инчунин тамоюли вусъат додани ихтисоси кормандони дорои сертификатҳои махсуси 1С-муҳосибот дар соҳаи ҳисобдорӣ мушоҳида карда мешавад.

Фаъолияти муҳосиб дар замони муосир ва инчунин муҳосиб имрӯзҳо аллақай корманди оддӣ шӯъбаи муҳосибот бе донишони барномаҳои махсуси автоматикунонидашуда ба монанди 1С-муҳосибот ва SGB.net номумкин аст.

Пеш аз ҳама қайд намудан лозим аст, ки ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ дар байни кишварҳои ҷаҳон хусусиятҳои гуногун доранд ва ин қисми мантиқист, зеро дар иқтисодиёти кишварҳои пешрафта шартҳои гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ хеле пеш дар пешанд ва дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба инкишоф ақибмондагии технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба назар мерасад. Ташаккули ин шакли иқтисодиёт ҳанӯз аз воқеият дур аст, ба ибораи дигар, ташаккули иқтисоди рақамӣ аз сатҳи рушди иқтисодии кишварҳои ҷаҳон вобаста аст.[2]

Яке аз механизмҳои хеле муҳим, ки ба давлат имкон медиҳад танзими иқтисодӣ ва иҷтимоии рушди ҷомеаро амалӣ намояд, механизми молиявӣ ва автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ба шумор мераванд.

Дар воқеъ, баҳисобгирии муҳосибӣ яке аз соҳаҳои асосии илми иқтисод буда, тавассути тағйироти илмию техникӣ, танзими давлатии иқтисодиёт, низоми амриқии идораи иқтисод, идоракунии фаъолияти иқтисодӣ ва ғайраро омӯхта, таҳлил менамояд. Баҳисобгирии муҳосибиро забони иқтисодиёт ном мебаранд ва вазифаи асосии он қумак расонидан ба идоракунии иттилооти иқтисодӣ мебошад.

Бартоломео де Солозано яке аз олимони соҳаи иқтисодиёт қайд намудааст, ки: “Баҳисобгирии муҳосибӣ аз тамоми илму санъатҳои дунё болотар меистад, чунки ба он ҳама эҳтиёҷманданд, вале он ба ҳеҷ илм эҳтиёҷ надорад. Бе ҳисобдорӣ олам идоранашаванда буда, одамоне ҳамдигарро фаҳмида наметавонанд”.

Мақсади умумии баҳисобгирии муҳосибӣ, дар маҷмӯъ, бо мақсади баҳисобгирии иқтисодӣ, ки барои таъмини алоқаи байни объект ва низоми идоракунӣ пешбинӣ шудааст, мувофиқ меояд. Дар доираи баҳисобгирии иқтисодӣ ҳама ахборот (маълумот) дар бораи рафти фаъолияти хоҷагии муассисаю ташкилотҳо гирд оварда шуда, барои таҳияи қарорҳои идоракунӣ зарур шуморида мешавад.

Ҳадафи баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи баҳисобгирии иқтисодӣ барои ташаккули иттилооти пурра ва боэътимод дар бораи амвол, уҳдадорӣҳои муассисаю ташкилот ва гардиши онҳо мебошад.

Мувофиқи моддаи 5-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ", ки аз 25-уми март соли 2011 таҳти №702 тасдиқ шудааст, вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ таъмин намудани шахсони манфиатдор бо ахбороти пурра ва аниқ оид ба ҳолати молиявии ташкилот, натиҷаи фаъолият ва тағйироти ҳолати молиявии ташкилотҳо мебошад.[1]

Дар баробари ин, тамоми амалиёти хоҷагидорӣ бояд мутобиқи қонунгузории баҳисобгирии муҳосибӣ ва андоз ба ҳисоб гирифта шаванд, инчунин, бо ҳуҷҷатҳои, ки тамоми маълумоти заруриро дар бар мегиранд, тасдиқ карда шаванд.

Баҳисобгирии муҳосибӣ – низоми ягонаи ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ, ҷамъбасти иттилоот дар бораи молу мулк, дороиҳо, ӯҳдадориҳо ва сармояи ташкилот, ки аз рӯи шаклҳои муқарраршуда тартиб дода шудаанд. Аз таърифи баҳисобгирии муҳосибӣ бармеояд, ки маълумоти ҷамъовардашуда сабт ва ҷамъбаст карда мешавад. Дар баробари ин, бояд пурра бақайдгирии муомилоти хоҷагидорӣ ба таври автоматикунонӣ таъмин карда шаванд, яъне набояд ягон далели фаъолияти иқтисодӣ нодада монад.

Мақсади навбатии баҳисобгирии муҳосибӣ ин ташаккул додани маълумоти бефосила, пурра, аниқ, дақиқ ва боэътимод дар бораи фаъолияти молиявии ташкилот, вазъи дороиҳои он ва дурустии ҳисоботи молиявӣ мебошад. Дар баробари ин, ташкилотҳо истифодаи стандартҳои милли ва ба роҳ мондани қайди дурустии амалиёти хоҷагидориро амалӣ намуда, дар ин раванд мувофиқи талаботи қонунгузории амалкунанда фаъолияти муҳосибӣ-молиявиро пеш мебаранд.

Барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ, касби муҳосиб хеле боэътибор, бонуфуз ва нисбатан баландмузд ҳисобида мешавад.

Муҳосибии касбӣ бояд усулҳои иқтисодӣ-риёзӣ, метод ва воситаҳои ҳозиразамони техникаи идоракунии рақамиро дуруст истифода бурда тавонад; корҳои илмӣ-тадқиқотиро аз рӯи ихтисос гузаронад; натиҷаҳои ба даст омадаро коркард ва таҳлил намояд; роҳҳои ба даст овардан ва истифодабарии ахбороти иқтисодиро донад.[3, 15]

Бояд гуфт, ки барои тақвият додани иқтисоди рақамӣ дар дохили кишвар на танҳо Вазорати рушди иқтисод, савдо ва технологияҳои нав, балки вазорату сохторҳои дигар, шахсони масъул, муҳосибони муассисаҳои давлатию ғайридавлатӣ ва шахрвандонро низ лозим меояд, ки ҳар чӣ зудтар онро ба роҳ монанд. Қўшишу талошҳои Ҳукумати кишвар маҳз барои баланд бардоштани сатҳу сифати иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳли ҷомеа мебошад.

Қайд намуд, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ имкониятҳои муҳосибони дорои дониши барномасозӣ ва рақамӣ хеле васеъ шуда, дорои салоҳиятҳои, ки барои мутахассисони соҳаи ҳисобдорӣ заруранд, зиёд мегардад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март с.2011, №702.
2. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 –ми декабри соли 2011, №643.
3. Ашуров М.Н. Формирование и развитие электронного правительства в Республике Таджикистан/ М.Н.Ашуров, М.Н.Рахмонов// Образование и наука в России и за рубежом. 2020. №12 (76).
4. Акмаров П.Б. Перспективы и проблемы использования информационных технологий в автоматизации бухгалтерского учета // Научный журнал КубГАУ. – 2017. – № 130(06). URL: <http://ej.kubagro.ru/2017/06/pdf/09.pdf> (дата обращения: 09.02.2021).
5. Бабаев Ю., Петров А. «Бухгалтерский учет. Учебник» / Изд. Проспект, 2018(132)
6. Безрукова Т.Л., Шанин И.И., Жабина А.И. Современные методы автоматизации бухгалтерского учета // Успехи современного естествознания. – 2015. – № 1-4. – С. 664-666. URL: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=34876> (дата обращения: 09.02.2021).
7. Гришина А.А., Кемаева С.А. Инновационные программы в области бухгалтерского учета // Universum: экономика и юриспруденция. – 2018. – №4 (49).
8. Раҳимов С.Х. «Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит» (маҷмӯи лексияҳо), Душанбе, Ирфон 2011(15)

9. Раҳимов С.Х., Хусейнова Д.К. Баҳисобири молиявӣ. Мутобиқи СБҲМ Душанбе 2012 с(98)
10. Каримов Н.Я., Комилов А.Ш. 1С:Предприятие. Учебное пособие.,-Душанбе: Эрграф,2014. (31)
11. Карпова Т.П. Направления развития бухгалтерского учета в цифровой экономике/ Т.П. Карпова // Известия СПбГЭУ. 2018. №3 (111).
12. Чертокоева, Д.Р. Роль IT-технологий в сфере бухгалтерского учета / Д. Р. Чертокоева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 34 (324). — С. 72-74. — URL: <https://moluch.ru/archive/324/73216/> (дата обращения: 10.03.2021).

БАРНОМАҲОИ ДАВЛАТӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ ВА ВОРИДОТИВАЗКУНӢ

Хамидова Маҳтоб Муҳаммедовна - устоди калони кафедраи менеҷменти ДДМИТ, тел.:907-18-40-04. E-mail: 6009090@mail.com

Сафарова Гулистон Ҳабибуллоевна - ассистенти кафедраи менеҷменти молиявии ДДМИТ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои баланд бардоштани рушди иқтисодии саноатии кишвар ва тақмили молҳои воридотивазкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди тадқиқ қарор гирифтанд. Муаллиф қабули Барномаҳои давлатӣ ва тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар таъбиқи ҳадафи мазкур муҳим арзёбӣ намудааст. Инчунин таҳлили нишондиҳандаҳои гардиши савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохтори маҳсулотҳои содиротӣ ва воридотиро дар соли 2022 мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Калидвожаҳо: воридотивазкунӣ, саноат, рушди иқтисодӣ, гардиши савдои хориҷӣ, содирот ва воридот.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ПРОГРАММЫ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ И ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЮ

В данной статье исследованы вопросы повышения развития промышленного потенциала страны и совершенствование импортозамещения в Республику Таджикистан. Важным в реализации данной цели автор считает принятие государственных программ и мер, принимаемых Правительством Республики Таджикистан. Также был проанализирован анализ показателей внешнеторгового оборота Республики Таджикистан и структуры экспорта и импорта продукции в 2022 году.

Ключевые слова: импортозамещение, промышленность, экономическое развитие, внешнеторговый оборот, экспорт и импорт.

STATE PROGRAMS AS A FACTOR IN INNOVATIVE DEVELOPMENT AND IMPORT SUBSTITUTION

This article examines the issues of increasing the development of the country's industrial potential and improving import substitution in the Republic of Tajikistan. The author considers the adoption of state programs and measures taken by the Government of the Republic of Tajikistan to be important in achieving this goal. An analysis of the indicators of foreign trade turnover of the Republic of Tajikistan and the structure of exports and imports of products in 2022 was also analyzed.

Key words: import substitution, industry, economic development, foreign trade turnover, export and import.

Бо мақсади баланд бардоштани рушди иқтисодии кишвар ва таъмини амнияти озуқаворӣ ҳалли масъалаҳои истеҳсоли ва ҷалби сармояҳои хориҷӣ метавонад имкониятҳои васеъро барои ташкили корхонаҳои саноатӣ ва рушди комплекси агросаноатӣ баланд бардорад. Масъалаи муҳим имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин баланд бардоштани рушди иқтисодии саноатии кишвар ва тақмили молҳои воридотивазкунанда мебошад. Бо мақсади қабул кардани ҳадафи чорум яъне, саноатикунони босуръати кишвар метавонад ин имкониятҳо рӯз то рӯз баланд бардошта шаванд.

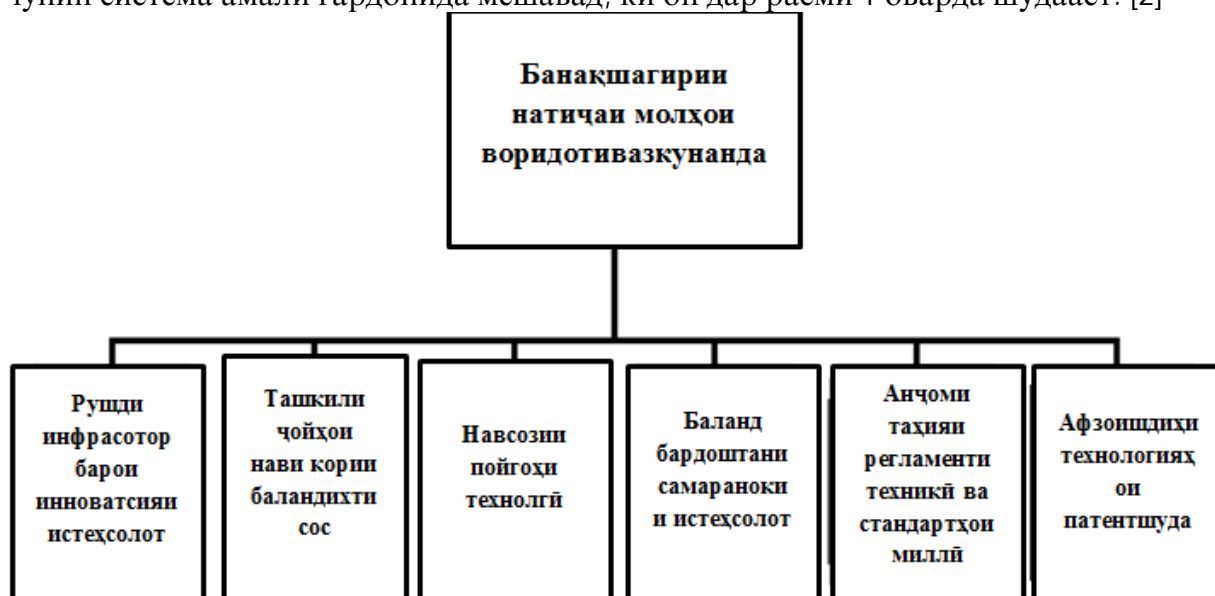
Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи баланд бардоштани молҳои воридотивазкунанда, ҳадафи олий ва мавзӯи мубрам гардидааст. Такмили молҳои воридотивазкунанда ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба гузариш аз истеҳсоли молҳои оддӣ ба маҳсулоти баландсифат ва ҷорӣ кардани технологияҳои замонавӣ нигаронида шуда, яке аз ҳадафҳои сиёсати мақсадноки саноатӣ маҳсуб меёбад. Дар ҷараёни татбиқи он омили асосии рушди иқтисодиёти кишвар даромад аз содироти молҳо боқӣ мемонад. Яъне, молҳое, ки дар соҳаҳои ивазкунандаи воридот офарида шудаанд, бояд ҳам ба бозори дохилӣ ва ҳам ба бозори хориҷӣ нигаронида шаванд. Ивазкунии молҳои воридотӣ яке аз самтҳои гузариш ба модели нави рушди иқтисодиёти кишвар буда, ба баланд бардоштани сатҳи амнияти иқтисодии он мусоидат менамояд. Амали ивазкунии молҳои воридотӣ тавассути татбиқи амалҳои зерин сурат мегирад:

- ҷорӣ намудани монеаҳои протекционистии воридот барои коҳиш додани рақобатпазирии таъминкунандагони хориҷӣ ва фароҳам овардани муҳити мусоид барои рушди истеҳсолоти ватанӣ;
- татбиқи чораҳои дастгирии давлатӣ бо мақсади рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ (андозбандии имтиёзнок, қарздиҳӣ ва ғайра). [2]

Қайд кардан бамаврид аст, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид ба амалишавии сиёсати давлатии иқтисодии хориҷӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ дар бозори дохилӣ ва хориҷӣ **“Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” қабул гардидааст.** Як қатор мушкилоте мавҷуданд, ки рушди иқтисодии содироти Тоҷикистонро бозмедоранд. Барои ба низом даровардани онҳо омилҳои асосӣ ва сабабҳои объективӣ муайян карда шудаанд:

- сатҳи пасти рақобатнокии маҳсулот бинобар сатҳи пасти сифати технология, таҷрибаи истеҳсолкунандагон ва паҳлуҳои институтсионалии соҳаҳои дахлдор;
- мавҷудияти монеаҳои маъмурӣ барои содироти маҳсулот ҳам дар кишвар ва ҳам дар давлатҳои ҳамсоя;
- дараҷаи нокифояи озодии соҳибкорӣ, муҳити ғайри қобили пешгӯии соҳибкорӣ ва манфиатдории маҳдуд барои ҷорӣ намудани инноватсия;
- мавҷуд набудани низоми мақсадноки маркетинг ва начандон самаранок будани менеҷмент, аз ҷумла менеҷменти сифат [1, саҳ.6].

Барои такмили сиёсати молҳои воридотивазкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд барномаи махсус таҳия карда шуда, имкониятҳои мусоидро дар шароити иқтисодӣ ба роҳ монанд. Амалигардонии сиёсати такмили молҳои воридотивазкунанда дар доираи чунин система амалӣ гардонида мешавад, ки он дар расми 1 оварда шудааст. [2]

Расми 1. Сиёсати такмили молҳои воридотивазкунанда

Бино ба маълумоти Агентии омор дар соли 2022 ҳаҷми муомилоти моли хориҷии Тоҷикистон 7 млрд 512,9 млн долларро ташкил дод, ки 1 млрд 508,2 млн ё худ 25,1% зиёдтар нисбат ба соли 2021 аст. Он замон ин нишондиҳанда ба 5,5 млрд доллар баробар буд.

Ҳаҷми воридоти молу маҳсулот дар ин давра 5 млрд 182,9 млн долларро ташкил дод, ки 965 млн доллар ё худ 22,9% зиёдтар нисбат ба соли 2021 аст. Ҳиссаи содирот ба зиёда аз 2,3 млрд доллар баробар шудааст, ки 543,1 млн доллар ё худ 30,4% зиёдтар нисбат ба соли 2021 мебошад. Зикр шуд, ки дар соли 2022 Тоҷикистон бо 109 кишвари саросари дунё муомилоти воридоту содироти молу маҳсулот анҷом додааст [4].

Молу маҳсулоти асосие, ки содир шудааст:

- минерал ва концентратҳо - 31,4% (\$730,8 млн);
- алюминий - 6% (\$139,9 млн);
- неруи барқ - 4,6% (\$106,8 млн);
- сабзавоту мева - 2,2% (\$51,5 млн);
- семент - 1,9% (\$44,4 млн) ва дигар молу маҳсулот.

Молу маҳсулоти асосие, ки ворид шудааст:

- маҳсулоти нафтӣ - 13,2% (\$681,6 млн);
- гандум - 5,3% (\$329,1 млн);
- автомашинаҳои сабукрав - 4,5% (\$234 млн);
- маҳсулоти чӯбу тахта - 2,2% (\$114,8 млн);
- нуриҳои минералӣ - 1,6% (\$80,4 млн) ва ғайра.

Аз ҳаҷми умумии молу маҳсулоти ба кишвар воридшуда 30,6%-аш ба Русия, 18,5% - ба Қазоқистон, 16,2% - ба Чин, 7,6% - ба Ўзбекистон ва 3,3% - ба Туркия рост меояд.

Сиёсати ҷойивазкунии молҳои воридотӣ, инчунин ба самти анъанавӣ нигаронидашудаи иқтисоди Тоҷикистон ба истихроҷи захираҳои табиӣ муҳолиф аст. Маҳз даромади андоз аз содироти онҳо қисми зиёди буҷети ҷумҳуриро ташкил медиҳад. Тағйир додани сохтори даромади буҷети ҷумҳурӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини рушди иқтисоди кишвар мебошад. Дар баъзе соҳаҳо тағйиротҳои муайян дар ин самт ба назар мерасанд. Масалан, дар тӯли чор соли охир, мамнӯият ва маҳдудиятҳои хариди молҳо дар хариди давлатӣ ҷорӣ карда шудаанд. Давлат барои амнияти дохилӣ ва хориҷӣ ба рушди соҳаҳои худ манфиатдор аст, ки дар солҳои оянда қодир аст ба истеъмолкунандагон маҳсулоти ҳам рақобатпазирро дар бозори дохилӣ ва ҳам хориҷӣ пешниҳод кунад.

Кам кардани вобастагӣ аз воридот, зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти ҷойивазкунандаи воридот бо танзим ва ҳавасмандгардонии технологияҳои нав имконпазир аст, хусусан вақте ки барномаҳои зиёди давлатӣ таҳия ва татбиқ карда мешаванд. Ҳамин тавр, такмили молҳои воридотивазкунанда омили воқеии рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Албатта, самти стратегӣ дар ин самт тағйир додани соҳаи истеҳсол бо дастгирии ҳатмии давлатӣ мебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025";
2. Маҷаллаи илмӣ иттилоотии "Ҳарфи омор"-и Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2021.
3. Тоҷикистон дар рақамҳо. Нашрият Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2021.
4. Маълумотҳои оморӣ аз сомонаи Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: stat.tj.
5. Маълумотҳо аз сомонаи Хадамоти гумрукӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: gumruk.tj.

Абдулхайров Фахриддин Маҳмадшоевич - ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/4. (+992)93-535-30-05 E-mail: Fakhriddin0007@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф яке аз масъалаҳои баҳсталаб ва муосир – мукамал намудани низоми идоракунии корпоративиро дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ баррасӣ ва зери таҳқиқу таҳлил қарор додааст. Бояд қайд кард, ки самаранокии идоракунии корпоративӣ дар ташкилотҳои қарзӣ яке аз шартҳои муҳимтарини таъмини устувории ҳам ташкилотҳои қарзӣ ва ҳам низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Чорӣ намудани идоракунии корпоративӣ дар бонкҳо яке аз вазифаҳои калидӣ ба ҳисоб меравад. Барои боз ҳам тақвият додани низоми корпоративӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ дар кишвар қабули Кодекси идоракунии корпоративӣ аз ҳама зарур ҳисобида мешавад.

Калимаҳои калидӣ: идоракунии корпоративӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, муҳити корпоративӣ, омилҳои институтсионалӣ, қарз, мониторинг, ширкат, принцип, шафофият, пасандоз.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В данной статье автор рассматривает один из наиболее спорных и современных вопросов - совершенствование системы корпоративного управления в финансово-кредитных организациях, а также подвергает его исследованию и анализу. Следует отметить, что эффективность корпоративного управления в кредитных организациях является одним из важнейших условий обеспечения стабильности как кредитных организаций, так и банковской системы. Внедрение корпоративного управления в банках считается одной из ключевых задач. В целях дальнейшего укрепления корпоративной системы в коммерческих банках страны принятие Кодекса корпоративного управления считается наиболее необходимым.

Ключевые слова: корпоративное управление, коммерческие банки, корпоративная среда, институциональные факторы, кредит, мониторинг, компания, принцип, прозрачность, сбережения.

IMPROVING CORPORATE GOVERNANCE REGULATION IN CREDIT INSTITUTIONS

In this article, the author examines one of the most controversial and modern issues - improving the corporate governance system in financial and credit organizations, and also subjects it to research and analysis. It should be noted that the effectiveness of corporate governance in credit institutions is one of the most important conditions for ensuring the stability of both credit institutions and the banking system. The introduction of corporate governance in banks is considered one of the key tasks. In order to further strengthen the corporate system in the country's commercial banks, the adoption of the Corporate Governance Code is considered most necessary.

Key words: corporate governance, commercial banks, corporate environment, institutional factors, credit, monitoring, company, principle, transparency, savings.

Низоми бонкӣ унсӯри марказии низомсози дилхоҳ навъи иқтисодиёт буда, вазифаи ҷамъовари (ғункунии) маблағҳои озоди пулӣ ва равона кардани онҳо барои таъмини рушди иқтисодиётро иҷро мекунад. Он ҳамчун генераторе амал мекунад, ки давлат, субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони воқеиро бо пул таъмин мекунад. Беҳуда нест, ки бонкҳоро низоми хунгузари ҳама гуна иқтисодиёт меноманд [5, с 25].

Низоми бонкӣ ҳамчун соҳаи муҳимтарин, ки манфиатҳои иқтисодии ҳамаи субъектҳои хоҷагии халқро фаро мегирад, дар рушди муносибатҳои сармоягузорӣ, амонатгузорӣ, пардохт ва муомилоти байни агентҳои иқтисодӣ нақши бузург дорад.

Баҳши бонкӣ дар рушди иқтисоди ҳар як кишвар нақши муҳим дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳши бонкӣ босуръат рушд карда, ба ҳолати 30 сентябри соли 2023 дар маҷмӯъ 63 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 адад ташкилоти амонатии

хориҷӣ шаҳодат медиҳад. Масалан, дороиҳои умумии низоми бонкӣ нисбат ба ММД дар Россия 75,2% -ро ташкил медиҳанд ва дар кишварҳои дорой иқтисоди бозори рушдкардашуда онҳо аз ММД ба андозаи 3 маротиба ва аз ин ҳам зиёдтар мебошанд[6]. Ин нишондиҳанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2020 30,8%-ро ташкил дод. Маблағгузори қарзии бонкҳо ба иқтисодиёт нисбат ба ММД дар Россия 40,0%, дар ИМА 66% ва дар минтақаи евро 114%-ро ташкил медиҳад[15;13]. Дар Тоҷикистон ин нишондиҳанда дар солҳои охир тамоюли коҳишбӣ дорад ва дар соли 2020 ҳамагӣ 13,2% -ро ташкил дод.

Инчунин ҷалби пасандозҳои шахсони воқеӣ ҳам аз рӯи арзиши мутлақ ва ҳам нисбат ба даромади пулии аҳоли, тамоюли камшавӣ доранд. Агар ҳиссаи пасандозҳои шахсони воқеӣ дар даромади пулии аҳоли дар соли 2016 18,1% -ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2019 он то ба 11,7% коҳиш ёфт. Дар ниҳояти қор, ҳаҷми пасандозҳои шахсони воқеӣ дар солҳои 2016 - 2019 аз 5,672 миллиард то 4,791 млрд сомонӣ ё ба андозаи 1,2 маротиба кам шуд. Ин, пеш аз ҳама, ба коҳиши эътимоди мардум нисбат ба низоми бонкӣ вобаста аст [2, с 14].

Теъдоди ташкилотҳои қарзии молиявӣ соли 2019 ба 75 адад (17 адад бонкҳо, 58 адад ташкилотҳои маблағгузори хурд, 22 адад ташкилотҳои амонатии қарзии хурд, 6 адад ташкилотҳои қарзии хурд ва 30 адад фондҳои қарзии хурд) расида, дар ин давра теъдоди аз ҳама зиёдтарин ба ҳисоб мерафт (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Теъдоди ташкилотҳои қарзии молиявӣ низоми бонкӣ дар солҳои 2019-2023

Солҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/19 (+/-)
Бонкҳо	17	19	14	15	15	-2
Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	75	69	63	64	63	-12
Бонкҳои исломӣ	1	1	1	1	1	1
Ташкилотҳои маблағгузори хурд	58	50	49	48	47	-11
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	22	18	18	19	19	-3
Ташкилотҳои қарзии хурд	6	5	4	3	3	-3
Фондҳои қарзии хурд	30	27	27	26	25	-5

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои бонкҳо, ки дар маҷлаи "БҶД" - Бонки миллии Тоҷикистон эълон гардидаанд, таҳия шудааст.

Чуноне, ки аз ҷадвали 1 дида мешавад, теъдоди ташкилотҳои қарзии молиявӣ низоми бонкӣ дар соли 2023 ба 63 адад расидааст, ки ин шумора нисбат ба соли 2019 ба андозаи 12 адад кам буда, 84%-и онро ташкил медиҳад. Аммо бо сабабҳои рақобатпазир набудани як қатор ташкилотҳои қарзӣ, риоя накардани меъёрҳои мақбули Бонки миллии Тоҷикистон, ошкор шудани амалиёти ғайриқонунӣ, риоя накардани қонунгузори бонкӣ, ғайримақсаднок истифода бурдани маблағҳо, нагузаронидани амалиёти бонкӣ дар муҳлатҳои дароз ва дигар сабабҳо аз ҷониби Бонки миллии маҷбуран ё бо хоҳиши ташкилоти қарзӣ иҷозатнома бозхонд гардида, дар натиҷа теъдоди онҳо кам шуданд.

Дар шароити муосир бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувори ташкилотҳои қарзии ватанӣ, новобаста аз хусусиятҳои ахлоқӣ ва анъанавӣ, рушди системаи идоракунии корпоративӣ зарур аст. Дар тамоми кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар кишварҳои ИДМ (Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил), бахусус дар Русия, Қазоқистон, Беларусия ба масъалаҳои тақмили механизмҳо ва усулҳои идоракунии корпоративӣ дар ташкилотҳои гуногуни моликият тавачҷуҳи зиёд дода мешавад.

Дар мақола муқаммал намудани низоми идоракунии корпоративиро дар шароити нустувори молиявӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити муосир, барои баланд бардоштани

рақобатпазирӣ ва суботи ташкилоҳои қарзии ватанӣ новобаста аз махсусиятҳои этикӣ, ахлоқӣ ва анъанавӣ бояд низоми идоракунии корпоративиро инкишоф дод, чунки дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла, дар мамлакатҳои муштаракулманофеъ, махсусан дар Россия, Қазоқистон, Белоруссия ба масъалаҳои мукамалгардонии механизмҳо ва методҳои идоракунии корпоративӣ дар ташкилотҳои дорои шаклҳои гуногуни моликият диққати калон дода мешавад.

Аз натиҷаи омӯзиши маводи илмӣ баровардани хулосаҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад.

Ҳамин тавр, мо зиёд кардани сармоягузорию банкҳои тижоратии кишварро зарур мешуморем. Ин барои он зарур аст, ки банкҳо устувортар гардида, ба ларзишҳо ва тақонҳои беруна ва безътиной тоб оварда, бештар пардохтпазир шаванд ва дар ниҳоят фоидаи зиёд ба даст оранд. Барои расидан ба мақсадҳои мазкур банкҳои тижоратиро лозим аст, ки масъалаҳои зеринро ҳаллу фасл намоянд:

1. Ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ намудани сатҳи шаффофияти тартиби кор, анҷомдиҳии амалиёти банкӣ, тартиботи дохилӣ ва низоми баҳисобгирӣ;
2. Беҳтар намудани нишондиҳандаҳои молиявӣ ва дар ин замина фароҳам овардани шароити мусоид барои сармоягузорию хориҷӣ ва дохилӣ;
3. Коҳиш додани хароҷоти амалиётӣ ва автоматикунонии равандҳо (бо мақсади афзоиш додани фоида);
4. Фаъол намудани амалиёт дар бозори беруна;
5. Ба даст овардани рейтингҳои хуб аз тарафи банкҳо, созмонҳо, агентҳои ва сомонаҳои интернетии бонуфуз;

АДАБИЁТ

1. Абдулхайров Ф.М. "Пути совершенствования корпоративного управления в коммерческих банках Республики Таджикистан" Паёми ДМТ, ISSN 2413-5151. 2022 №1 с 89-95.
2. Бюллетени омили банкӣ соли 2019
3. Заварихин Н.М. Совершенствование корпоративного управления в коммерческом банке / Н.М. Заварихин, М.Н. Останкин // Деньги и кредит. – 2007. -№2.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26.01.2021, шаҳри Душанбе, 2021 (<http://www.president.tj>)
5. Хайрзода Ш.Қ., Рушди низоми банкии ҷумҳурии тоҷикистон дар шароити бесуботию молиявӣ (назария, методология, амалия) диссертация барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ / Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе 2021. -432с
6. OECD Principles of Corporate Governance. — [OECD](http://www.oecd.org), 1999.
7. <https://www.nbt.tj>

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИИ В УВЕЛИЧЕНИИ ЭКСПОРТНОЙ И ИМПОРТНОЙ ПРОДУКЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Расулзода Фаридун Азиз - аспирант кафедры экономической теории, ТГФЭУ. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 907.54.53.52

Без экспорта невозможно вообразить развитие страны. Для большинства современных городов, регионов и стран экспорт является источником жизни. Выгода, которую извлекается из внешней торговли, во многом зависит от того, являются ли местные отрасли экспортно-ориентированными или импортозамещающими. В данной статье рассмотрим роль инвестиции в увеличении экспортной и импортной продукции.

Ключевые слова: инвестиции, привлечение иностранных инвестиций (ПИИ), экспорт, импорт, развитие национальной экономики

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР АФЗОИШИ МАҲСУЛОТИ СОДИРОТӢ ВА ВОРИДОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бе содирот рушди кишварро тасаввур кардан ғайриимкон аст. Барои аксари шаҳрҳо, минтақаҳо ва кишварҳои муосир содирот манбаи ҳаёт аст. Фоидае, ки аз тижорати хориҷӣ ба даст

оварда мешавад, бештар аз он вобаста аст, ки соҳаҳои маҳаллӣ ба содирот нигаронида шудаанд ё ивазкунандаи воридот. Дар ин мақола нақши сармоягузори дар афзоиши маҳсулоти содиротӣ ва воридотӣ баррасӣ карда мешавад.

Калимаҳои калиди: сармоягузори, ҷалби сармояи хориҷӣ (ҶСХ), содирот, воридот, рушди иқтисоди миллӣ

THE ROLE OF INVESTMENT IN INCREASING THE EXPORT AND IMPORT PRODUCTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

It is impossible to imagine the development of the country without exports. For most modern cities, regions and countries, exports are a source of life. The benefits derived from foreign trade largely depend on whether local industries are export-oriented or import-substituting. In this article, we will consider the role of investment in increasing export and import products.

Keywords: investments, attracting foreign investment (FDI), exports, imports, development of the national economy

Требования к обоснованию форм эффективности привлечения иностранных инвестиций и предложению их методов в процессе совершенствования системы управления привели к увеличению склонности и заинтересованности отечественных исследователей.

Играет ключевую роль в решении данной проблемы, особенно в анализе опыта зарубежных стран. Целью проведения анализа является создание отношений по управлению взаимодействием международных инвестиций и средств их реализации на примере Республики Таджикистан. Поэтому для проведения научно-практических исследований данной темы мы берем опыт государств Китайской Народной Республики, Индии, Мексики, Ирландии, Италии и Франции в качестве объекта исследования (см. на рисунок 1.).

Из рисунка 1. следует, что процесс политики привлечения иностранных инвестиций, особенно в случае Китая, Индии, Ирландия, и даже Мексики, также направлен на продвижение прямых иностранных инвестиций в приоритетные отрасли и регионы, поскольку с этой целью они расширили свою внешнеторговую и экономическую деятельность. Даже на этом этапе они предоставили иностранным инвесторам право покупать пакеты акций управления компаниями (особенно тех, которые перестали работать в машиностроении, электронике, металлургии, пищевой промышленности, производстве потребительских товаров и т. д.).

Рисунок 1. Опыт государств в привлечение ПИИ.

Для обеспечения благоприятного инвестиционного климата в Республике Таджикистан, особенно для иностранных инвесторов и отечественных инвесторов, необходим опыт других государств, рекомендации и требования международных организаций, регулируемых при разработке законов для привлечения иностранных инвестиций (см. на таб. 1).

Таблица 1. Возможность использования опыта зарубежных стран на примере Республики Таджикистан

№	Название государства	Использование опыта иностранного государства	Результат и возможность его использования	Оценка использования опыта
1	Китай	Налоговые льготы, таможенные пошлины, доступные всем секторам экономики, уплотнение процесса главных директоров, внесение изменений в законодательство и создание специальных регулирующих органов инвестиционного процесса	Для привлечения внешних инвесторов пространство дает положительный результат, а возможность его использования должна осуществляться путем анализа всех нормативно-правовых актов.	A+
2	Индия	Создание независимых агентств и Бюро по выдаче разрешений на осуществление проекта иностранных инвестиций	Необходима самостоятельная деятельность органов государственного управления.	B+
3	Мексика	Упрощение системы экспортных товаров и обеспечение благоприятных условий государством	Процентные ставки по уплате таможенного режима вывозимых товаров из Таджикистана за рубеж должны быть равны нулю.	A-
4	Италия	Со стороны государства осуществляются меры равноправия иностранных самоорганизаторов с отечественными инвесторами	Для поощрения иностранного инвестора права в системе законодательства Республики Таджикистан должны быть равны.	B+

Источник: автор разработал таблицу на основе итоговых результатов проведения научно-практических исследований зарубежных стран.

В связи с этим не следует забывать, что основной целью инвестиционной политики Республики Таджикистан является создание благоприятных условий для расширения дополнительных источников финансирования основного капитала и привлечения внутренних и внешних частных инвестиций на основе дальнейшего совершенствования нормативно-правовой базы и государственной поддержки эффективных инвестиционных проектов [1].

Мировой опыт - это совокупность универсальных мер, используемых для привлечения внешнего капитала методами налогового стимулирования, финансового стимулирования и нефинансового стимулирования (создания общей среды для деятельности иностранного капитала). Тем не менее, использование соответствующего опыта приводит к созданию благоприятного климата страны на международной арене, который обеспечивает инвестору возможности для улучшения из других стран, политической и экономической стабильности в этой стране.

В здоровой экономике наблюдается рост как импорта, так и экспорта. Если один из них растет более высокими темпами, чем другой, это может негативно сказаться на экономике. Например, сильный импорт в сочетании со слабым экспортом, вероятно, означает, что таджикские потребители тратят свои деньги на товары иностранного производства больше, чем иностранные потребители тратят свои деньги на товары таджикского производства. Баланс между ними является ключевым [3].

Решение существующих проблем в направлении иностранных инвестиций, по-видимому, приводит к созданию реального рынка капитала среди субъектов хозяйствования, где как граждане, так и коммерческие организации испытывают уважение к законам, регулирующим имущественные отношения, контракты и налоги. Только в процессе устойчивого развития рынка обеспечивается привлечение иностранных инвестиций в Республику Таджикистан. Коммерческим предприятиям и организациям необходимо прекратить управленческую деятельность и предоставить им возможность для деятельности малого и среднего бизнеса и свободной конкуренции. Система налогообложения предпринимателей должна не меняться периодически, как пресса, а действовать как единый тактический механизм правительства.

Для эффективного достижения политики ПИИ в Республике Таджикистан автор предлагает следующие меры:

1. совершенствование законодательной базы в направлении международного сотрудничества, страхования, залога, банкротства и т.п. С учетом международной правовой действительности;
2. совершенствование нормативно-правовых основ регулирования деятельности субъектов СЭЗ (налог, таможня, земля и частная собственность);
3. по возможности, принятие законов, решений и нормативных правовых актов государственных органов должны разрабатываться с учетом мирового финансового бюджета;
4. в разработке нормативно-правовых актов привлекать не только высококвалифицированных научно-теоретических специалистов в области юриспруденции, но и руководителей экономического сектора;
5. определение новых приоритетных регионов для привлечения иностранных инвесторов;
6. разработка структуры крупных и перспективных инвестиционных проектов для экономики республики, а также защиты иностранных инвесторов во имя национальных интересов Республики Таджикистан;
7. создать единую систему государственной поддержки иностранных инвесторов на основе существующего законодательства и реализации их инвестиционных проектов в различных сферах;
8. разработка системы стимулирования развития экспортных отраслей по важным государственным инфраструктурам;

ЛИТЕРАТУРА

1. Расулзода, Ф. А. Роль и перспектива инвестиций Китайской Народной Республики в экономике Республики Таджикистан / Ф. А. Расулзода, К. С. Шодиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 4. – С. 61-66.
2. Рахимзода, Ф. М. Некоторые аспекты развития системы управления государственными финансами в Республике Таджикистан / Ф. М. Рахимзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 6. – С. 95-99

3. Содиков, М. С. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных связей стран ШОС / М. С. Содиков, М. Х. Данаева // Финансово-экономический вестник. – 2019. – № 3(19). – С. 137-145
4. Худойбердиев, Д. М. Анализ притока иностранных инвестиций в контексте сотрудничества Республики Таджикистан с государствами членами ШОС / Д. М. Худойбердиев // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 4-1(33). – С. 226-233.
5. Ҷамроев, М. И. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар низоми муосири муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ / М. И. Ҷамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 1(35). – Р. 425-437.
6. Шарипов, Б. М. Роль денежных переводов в обеспечении макроэкономической стабильности экономики Республики Таджикистан / Б. М. Шарипов // Актуальные вопросы экономических наук : Материалы III Международной научной конференции : Лето, 2014. – С. 84-88.
7. Шарипов, Б. М. Роль валютного сегмента финансового рынка Таджикистана в изменении модели национальной экономики / Б. М. Шарипов, Б. М. Джураев, С. Зарифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 2. – С. 157-163.

ФИНАНСОВЫЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Пирова М.А. –старший преподаватель кафедры финансов ТГФЭУ

Фирузаи Хусейн-магистрант 2-го курса спец. 1-25010401 финансы

В статье исследованы подходы интерпретации понятия финансового механизма развития инновационной деятельности предприятия. Рассматривая финансовый механизм предприятия, необходимо выделить следующие его функции: аккумулирующая; распределительная; преобразовательная.

Система финансирования инновационной деятельности предприятия является составной частью национальной инновационной системы, обеспечивая взаимосвязь между предпринимательским, исследовательским и государственными секторами для достижения оптимального уровня финансирования инновационной деятельности на всех стадиях развития инновационного предприятия или проекта с целью обеспечения необходимого уровня инновационного потенциала и повышения безопасности страны.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, инновационная активность, потенциал развития инновационного предпринимательства, финансовый механизм, инновационная деятельность.

МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВИИ ИНКИШОФИ ФАЪОЛИЯТИ НАВОВАРИИ КОРХОНА

Дар мақола шарҳи мафҳуми механизми молиявии рушди фаъолияти инноватсионии корхона мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳангоми дида баромадани механизми молиявии корхона таснифи вазифаҳои он муҳим аст: захиранамоӣ; тақсимотӣ; азнавташқилкунанда.

Низоми маблағгузориҳои фаъолияти инноватсионии корхона қисми асосии низоми миллии инноватсионӣ ҳисоб ёфта, робитаи мутақобилаи байни сохторҳои соҳибқориҳо, муҳаққиқон ва давлатро таъмин намуда, барои ба даст овардани сатҳи баланди маблағгузориҳои фаъолияти инноватсионӣ дар ҳамаи марҳилаҳои рушди корхонаҳои инноватсионӣ бо мақсади таъмини сатҳи зарурии иқтисодии инноватсионӣ ва беҳтари кишвар ба роҳ монда мешавад.

Калидвожаҳо: инноватсия, раванди инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, иқтисодии рушди соҳибқорӣ инноватсионӣ, механизми молиявӣ, фаъолияти инноватсионӣ.

FINANCIAL MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATION ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

The article explores approaches to interpreting the concept of a financial mechanism for the development of innovative activity of an enterprise. Considering the financial mechanism of

an enterprise, it is necessary to highlight its following functions: accumulating; distribution; transformative.

The system of financing innovative activity of an enterprise is an integral part of the national innovation system, ensuring the relationship between the business, research and public sectors to achieve the optimal level of financing of innovative activity at all stages of development of an innovative enterprise or project in order to ensure the necessary level of innovative potential and increase the security of the country.

Keywords. innovation, innovation process, innovation activity, development potential of innovative entrepreneurship, financial mechanism, innovation activity.

Наращивание экономического потенциала Республики Таджикистан, ориентированное на рост конкурентоспособности предприятий на основе активизации инновационной деятельности, является приоритетами осуществляемых в стране структурных реформ. В современных условиях инновационная ориентация предприятий в Республике Таджикистан может стать движущей силой для существенных преобразований в национальной экономике.

Предприятия, придерживающиеся инновационного пути развития, активно внедряющие в производство новейшие технологии, получают значительные конкурентные преимущества. Они способны создавать более качественные товары и услуги, снижать производственные издержки, сокращать длительность производственного цикла, расширять рынки сбыта за счёт реализации уникального продукта, привлечь внимание потребителя и т.д. Инновационная продукция максимально соответствует требованиям современного рынка. Для наиболее эффективной поддержки инновационного развития предприятий необходима грамотная реализация функций управления и контроля, а также обеспечение финансового стимулирования инновационной деятельности.

Механизмы разработки и внедрения включают поиск инновационных решений и «разработки» и «внедрения» идей до законченного технического решения. [3. С. 97.]

Финансовое стимулирование инновационной деятельности необходимо рассматривать как отношение между получением необходимых финансовых ресурсов для реализации инновационных идей и знаний в конечные продукты и внедрении их в практическую деятельность предприятия.

Однако следует заметить то, что инновационная деятельность обладает своими особенностями, влияющими на процесс инансирования такой деятельности. Для воплощения инновационного замысла необходимы финансовые ресурсы на каждом этапе жизненного цикла инновации. [5.]

Финансовыми ресурсами, обслуживающими инновационную деятельность предприятия, являются источники поступления денежных средств, в виде инвестиций. Инвестиции в инновационные проекты предполагают использование механизмов, обеспечивающих контроль за целевым использованием этих инвестиций, их возвратность. Возвратность инвестиций возможна при эффективном использовании привлеченных в инновационную деятельность предприятия денежных средств.

Рост финансовой отдачи от реализации инновационных проектов выступает важнейшим обобщающим показателем, на основе которого определяются конечные результаты инновационной деятельности и действенность финансовой политики, реализуемой самими хозяйствующими субъектами и комплексным экономическим субъектом – государством. [7.]

Инновационная деятельность предприятия – это деятельность, имеющая свою специфику и сложность. Специфические качества данной деятельности определяются выбором направления развития, способом осуществления и применением инноваций.

Сложность процесса финансирования инновационной деятельности предприятия заключается в неопределенности, т.е. невозможности определить исход событий, так как почти до конца неизвестно, насколько выгоден или нет процесс по внедрению инноваций в деятельность предприятия. Однако, как показывает практика, инновации являются инструментом в развитии как отдельно взятого предприятия, так и общества в целом.

Механизмы финансирования инновационной деятельности предприятия могут быть различными. Объем имеющихся средств предприятия всегда ограничен, тем более в условиях финансового кризиса. В связи с этим менеджменту предприятия необходимо направлять в первую очередь средства на инновационные проекты с быстрой отдачей. Финансирование затрат по инновационному проекту может быть связано с:

- техническим перевооружением модернизацией машин и оборудования;
- подготовкой и освоением новой и модернизированной продукции, конструкций и материалов;
- изготовлением опытных образцов, прогрессивных технологических процессов;
- проведением НИОКР;
- закупкой оборудования, приборов и других товарно-материальных ценностей для этих НИОКР;
- погашении кредитов банков, уплатой по ним процентов.

Как мы отметили ранее, для осуществления финансирования инновационной деятельности предприятиями применяются различные источники, обладающие определенными характеристиками. И так, инновационная деятельность предприятия невозможна без применения механизмов финансирования инноваций.

М.А. Купричев, что результатам этимологического анализа выявлено, что термин «финансовый механизм» достаточно аппроксимирован с точки зрения предлагаемых формулировок.

С точки зрения одних ведущих экономистов, финансовый механизм - это совокупность способов реализации финансовых отношений, применяемых в обществе для обеспечения благоприятных условий экономического развития. С точки зрения других, финансовый механизм - это совокупность видов, форм и методов организации финансовых отношений, способов их количественного определения. Третьи полагают, что финансовый механизм – это система управления финансами предприятия. Четвертые воспринимают финансовый механизм как средство воздействия субъекта на объект финансовой системы, внешнюю форму проявления практической реализации функций финансов, совокупность различных форм и методов использования государством финансов в целях обеспечения реализации соответствующей финансовой политики в рамках экономической системы. Такое разнообразие взглядов свидетельствует об отсутствии единства позиции на финансовый механизм в целом.

Проведенный анализ показал, что при обобщении авторитетных точек зрения возможна следующая формулировка понятия механизма финансирования инноваций, предложенная М.А. Купричевым: механизм финансирования инноваций – система финансовых методов и инструментов, направленная на финансовое обеспечение инновационных проектов и фирм посредством преобразования и перераспределения финансовых ресурсов, необходимых для создания и внедрения инноваций. [5.]

Полагаем, что, рассматривая финансовый механизм предприятия, необходимо выделить следующие его функции: аккумулирующая; распределительная; преобразовательная. Значение аккумулирующей функции определяется получением финансовых ресурсов, направленных на решение конкретных задач. Распределительная функция направлена на оптимальное распределение финансовых ресурсов в деятельности предприятия. Преобразовательная функция способствует преобразованию деятельности предприятия, стратегическому его развитию, повышению уровня экономической безопасности.

Требования внешней среды к системе финансирования инновационной деятельности предприятия достаточно жесткие, направленные на достижение определенного уровня финансирования предприятием своей инновационной деятельности, на развитие инновационной формы от начальной до конечной её стадии.

В свою очередь, механизмы финансирования инновационной деятельности предприятия должны соответствовать определенным принципам: системности, комплексности, стадийности, достаточности, результативности, эффективности и экономической безопасности. Приведем характеристику перечисленных принципов в таблице 1.

Таблица 1. - Основные принципы механизмов финансирования инновационной деятельности предприятия

№	Принципы	Характеристика
1	Принцип системности	Существующие механизмы - это элементы общей системы финансирования предприятия, взаимосвязанные между собой
2	Принцип комплементарности	Механизмы финансирования в зависимости от стадии применения дополняют действия друг друга, максимизируя при этом общий экономический эффект
3	Принцип стадийности	Каждый механизм финансирования должен применяться исходя из стадий финансирования
4	Принцип достаточности	Механизм финансирования обеспечивает объект финансирования, необходимым объемом финансовых ресурсов
5	Принцип результативности	Механизм финансирования обеспечивает необходимый объем финансирования и рост инновационных разработок. Механизм финансирования направлен на получение определенного результата, например, на увеличение расходов предприятий на НИОКР, количество профинансированных инновационных проектов и т.д.
6	Принцип эффективности	Действие механизма финансирования инновационной деятельности должно приводить к эффективной инновационной деятельности, позволяющей увеличивать уровень финансирования и количество создаваемых предприятием инноваций
7	Принцип безопасности	Механизм финансирования инновационной деятельности предприятия должен обеспечивать его безопасность

Система финансирования инновационной деятельности предприятия является составной частью национальной инновационной системы, обеспечивая взаимосвязь между предпринимательским, исследовательским и государственными секторами для достижения оптимального уровня финансирования инновационной деятельности на всех стадиях развития инновационного предприятия или проекта с целью обеспечения необходимого уровня инновационного потенциала и повышения безопасности страны.

Н. В. Миляков утверждает, что под финансовым механизмом следует понимать систему установленных государством форм, видов и методов финансовых отношений. По мнению Л.Л. Дробозиной, финансовый механизм – это система установленных государством форм, видов и методов организации финансовых отношений. [6. С. 15.] Е.П. Коптева представляет финансовый механизм предприятия как совокупность приемов и методов, позволяющих реализовывать направления его финансовой политики, обеспечивать достижение поставленной цели. [4. С. 100-104.]

Несмотря на то, что сущность использования механизмов финансирования инноваций аналогична с другими процессами финансирования, тем не менее, данный процесс имеет отличие от финансирования других объектов, что в свою очередь оказывает влияние на применение механизмов финансирования. Финансирование инновационной деятельности предприятия осуществляется в рамках системы финансирования инноваций. Система включает в себя источники финансирования инноваций, объекты финансирования и механизмы финансирования, посредством которых осуществляется взаимодействие между рассмотренными элементами.

Необходимо отметить тот факт, что инновационный процесс должен быть подвержен стимулированию. Стимулирование инновационной деятельности предприятием будет приводить к постоянному стремлению к нововведениям.

Список литературы

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года

- Балихина Н.В. Развитие инвестиционно-инновационных процессов в российской экономике. Финансовый аспект / Балихина Н.В. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. - 231 с.
2. Файзуллоев Ф.К. Роль инновационной инфраструктуры в модернизации экономики (статья) // Инновационная технология. – Карши, 2011. – №2 (2).-С.52-54
3. Инвестиции и инновации в реальном секторе российской экономики: состояние и перспективы: монография / под ред. д.э.н., проф. Е.Б. Тютюкиной. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. – 220с., с.972.
4. Коптева Е. П. Финансовый механизм стоимостно-ориентированной финансовой политики предприятия / Е. П. Коптева // Проблемы современной экономики (11): материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2012 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2012. С. 100-104.
5. Купричев М.А. Анализ системы финансирования инновационной деятельности в России // <http://journal-discussion.ru/publication.php?id=147>.
6. Общая теория финансов: учебник / Л. А. Дробозина [и др.]; под ред. Л. А. Дробозиной. М: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1995. – С. 15.
7. <http://libsib.ru/innovatsionniy-menedzhment/funksii-innovatsionnogo-menedzhmenta/organizatsiya-i-istochniki-finansirovaniya-innovatsionnoy-deyatelnosti>.

УДК: 631+3323(575.3)

ТАКМИЛИ ТАНЗИМИ СИЁСАТИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Акрамова Бибималика Акбаровна - докторант (PhD) кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, Хиёбони Рудақӣ 17. Тел: 904-03-72-06

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои сиёсати такрористеҳсол дар корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи ИМА таҳлил карда шудааст. Қайд гардидааст, ки дар танзими давлатӣ равишҳои гуногун вучуд доранд, ки муҳимтаринашон сиёсати такрористеҳсоли корхонаҳои кишоварзӣ асос ёфтаанд. Дар вақти таҳқиқи мавзӯ муаллиф усулҳои баҳодихии такрористеҳсоли корхонаҳои кишоварзиро мавриди омузиши худ қарор дода дар аввал баҳодихии нишондиҳандаҳои умумӣ ва дуюм омилҳои таҳлилий ва муқоисавиро муфассал таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: такрористеҳсолот, сармоягузорӣ, кишоварзӣ, истеъмол, навоарӣ, истеҳсолот, маркетинг, корхона, фермер, содирот ва воситаҳои асосӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ВОСПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В данной статье анализируются вопросы воспроизводственной политики в сельскохозяйственных предприятиях в условиях Республики Таджикистан и опыт США. Отмечается, что в государственном регулировании существуют разные подходы, важнейшие из которых основаны на политике воспроизводства сельскохозяйственных предприятий. В ходе исследования темы автор изучил методы оценки воспроизводства сельскохозяйственных предприятий, во-первых, оценил общие показатели, во-вторых, детально проанализировал аналитические и сравнительные факторы.

Ключевые слова: воспроизводство, инвеститсия, сельское хозяйство, потребление, инновации, производство, маркетинг, предприятие, фермер, экспорт и основные фонды.

IMPROVING REGULATION OF REPRODUCTION POLICY AT AGRICULTURAL ENTERPRISES

This article analyzes the issues of reproduction policy in agricultural enterprises in the conditions of the Republic of Tajikistan and the US experience. It is noted that there are different approaches in state regulation, the most important of which are based on the policy of reproduction of agricultural enterprises. During the research of the topic, the author studied the methods of evaluating the reproduction of agricultural enterprises, firstly, he evaluated the general indicators, and secondly, he analyzed the analytical and comparative factors in detail.

Key words: reproduction, investment, agriculture, consumption, innovation, production, marketing, enterprise, farmer, export and fixed assets.

Тадқиқоти анҷомдодаи муаллиф собит месозад, ки сиёсати такрористеҳсол бояд ба се самти асосӣ равона карда шавад, яъне такмили сиёсати ташкил ва идоракунии фаъолияти молиявӣ, аз ҷумла тавассути такмили сиёсати истеҳлоқ, такмили фаъолияти инвеститсионӣ, аз ҷумла тавассути таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионие, ки ба таҳкими базаи моддию техникӣ ва навсозии сармоия асосӣ равона карда шудаанд, такмили фаъолияти инноватсионӣ дар асосӣ тақвияти таъмини техникую технологӣ ва илмию инноватсионии фаъолияти корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт.

Дар мақола оварда шудааст, ки дар шароити афзалият доштани таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти ғизоии хушсифат сифат ва самаранокии сиёсати такрористеҳсолии корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт нақши асосӣ доранд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар пасманзари тақвияти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва густариши рақобати озод масоили нарх, сифати маҳсулот ва рақобатпазирии он аз сатҳи таъмин будани субъектҳои хоҷагидорӣ бо сармоия асосӣ вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, идоракунии такрористеҳсоли сармоия асосӣ дар корхонаҳои бахши аграрӣ пеш аз ҳама ба ташаккули сармоия асосӣ, истифодаи натиҷабарх ва барқароршавандаи объектҳои он дар воситаҳои меҳнати нав равона карда шудааст.

Дар шароити афзалият доштани таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти ғизоии хушсифат ва самаранокии сиёсати такрористеҳсолии корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт нақши асосӣ доранд[1]. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар пасманзари тақвияти равандҳои ҷаҳонишавӣ ва густариши рақобати озод масоили нарх, сифати маҳсулот ва рақобатпазирии он аз сатҳи таъмин будани субъектҳои хоҷагидорӣ бо сармоия асосӣ вобастагии амиқ дорад. Аз ин рӯ, идоракунии такрористеҳсоли сармоия асосӣ дар корхонаҳои бахши аграрӣ пеш аз ҳама ба ташаккули сармоия асосӣ, истифодаи натиҷабарх ва барқароршавандаи объектҳои он дар воситаҳои меҳнати нав равона карда шудааст.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аксари корхонаҳои бузурги кишоварзӣ дар замони ислоҳоти иқтисодӣ ба субъектҳои хурди хоҷагидорӣ табдил дода шуданд, масоили таъмини равандҳои такрористеҳсол ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ гардиданд. Айни замон дар корхонаҳои кишоварзӣ раванди такрористеҳсол аз ҷониби шуъбаи муҳосибот ва ё мутахассисони алоҳида амалӣ карда шуда, ташаккули сиёсати такрористеҳсол имконият медиҳад, ки моҳият ва зарурати густариши равандҳои мазкур ба таври дигар баҳо дода шавад. Чи тавре, ки мо дар боби дуюм пешниҳод сохта будем, раванди такрористеҳсол бояд аз ҷониби шуъбаи таъминоти техникӣ ва рушди инноватсионӣ татбиқ карда шавад.

Ба андешаи мо, агар ҳадафи асосии татбиқи СМР-2030 ин гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва истифодаи васеи усулҳои интенсивии истеҳсолот дар бахши аграрии иқтисодиёт бошад, пас зарурати таҳкими тавачҷуҳ ба масоили такрористеҳсол дар соҳаи кишоварзӣ ба миён меояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар ин самт такмили сиёсат тавассути таъсиси унсури сохтори идоракунии аҳамияти калидӣ дорад[1].

Тадқиқоти анҷомдодаи мо собит месозад, ки сиёсати такрористеҳсол бояд ба се самти асосӣ равона карда шавад, ки фарогирӣ зер мебошанд:

- такмили сиёсати ташкил ва идоракунии фаъолияти молиявӣ, аз ҷумла тавассути такмили сиёсати истеҳлоқ;

- такмили фаъолияти инвеститсионӣ, аз ҷумла тавассути таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионие, ки ба таҳкими базаи моддию техникӣ ва навсозии сармоия асосӣ равона карда шудаанд;

- такмили фаъолияти инноватсионӣ дар асосӣ тақвияти таъмини техникую технологӣ ва илмию инноватсионии фаъолияти корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт.

Қобили қайд аст, ки такмили идоракунии равандҳои такрористеҳсол пеш аз ҳама ба сиёсати молиявӣ ва тамоюли рушди он вобастагӣ дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки навсозии сармоия асосӣ дар асоси такмили сиёсати молиявӣ, махсусан сиёсати истеҳлоқӣ амалӣ карда мешавад. Мавҷудияти сиёсати мукаммали истеҳлоқӣ имконият медиҳад, ки

дар сатҳи корхона захираҳои худии инвеститсионӣ ташаккул ёфта, онҳо минбаъд дар тақвияти равандҳои навсозии сармоия асосӣ иштирок кунанд. Ба андешаи мо, зимнан бояд дар раванди тақмили сиёсати истеҳлоқӣ принципҳои илмӣ истифода шуда, онҳо бояд хусусияти истеҳсолоти кишоварзӣ ва вазъи соҳаро ба инобат гиранд. Принципҳои зерин аз ҷумлаи принципҳои илмие ба ҳисоб мераванд, ки дар тақмили сиёсати истеҳлоқӣ бояд истифода шаванд:

1. **Принципи баҳамалоқамандӣ.** Мувофиқи принципи мазкур сиёсати истеҳлоқӣ бояд бо маҷмуи самтҳо ва сиёсатҳои соҳавии корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт мутобиқ бошад. Яъне, дар шароити бозор принципи мазкур бояд бо сиёсати сармоиягузорӣ, таъминоти моддию-техникӣ, сиёсати инноватсионӣ, молиявӣ ва самтҳои стратегии рушди корхона мувофиқат кунад;

2. **Принципи аз нигоҳи иқтисодӣ асоснок ва мақсаднок будан.** Зимнан принципи мазкур тақозо мекунад, ки сиёсати истеҳлоқӣ бояд барои фаъолияти ҷорӣ ва перспективии корхона шароит ва заминаи мусоид фароҳам оварда, минбаъд сифат ва суръати равандҳои тақрористеҳсолро муаян созад;

3. **Принципи инноватсионӣ будани сиёсати истеҳлоқӣ.** Истифодаи принципи мазкур имконият медиҳад, ки сиёсати истеҳлоқии корхона на танҳо ба навсозии сармоия асосӣ, балки ба ҷори кардани техникаву технологияҳои нави истеҳсолӣ мусоидат кунад. Яъне, навсозии сармоия асосӣ аз нигоҳи ҷорисозӣ ва татбиқи дастовардҳои навини илму техника амалӣ карда шавад.

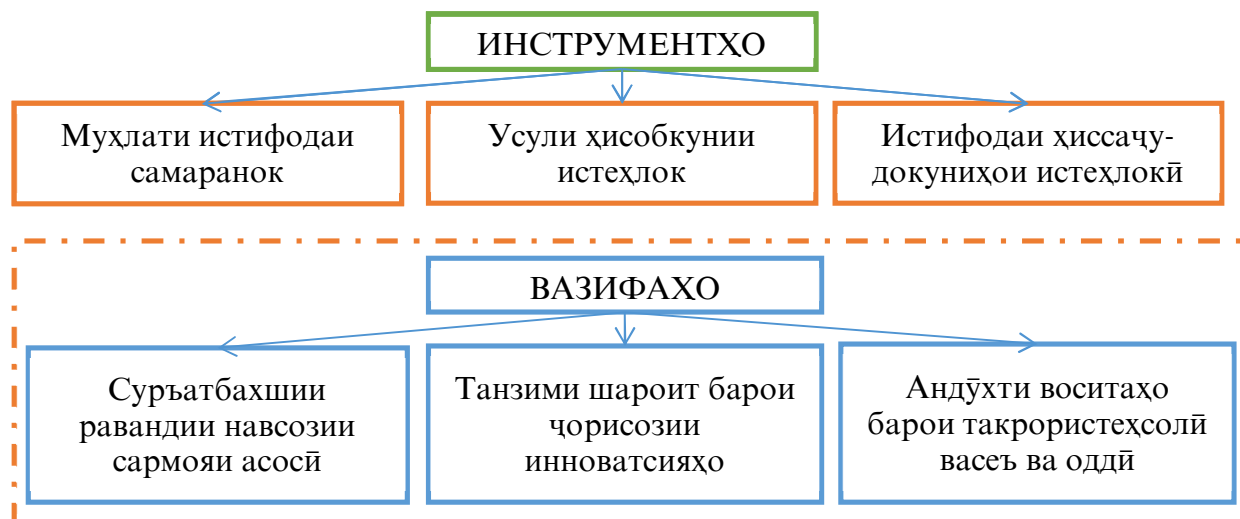
4. **Принципи ҷуброни молиявии унсурҳои сармоия асосие, ки аз эътибор соқит карда мешаванд.** Зимни татбиқи принципи мазкур сиёсати истеҳлоқӣ бояд барои ҷуброни объектҳои воситаҳои асосие, ки аз эътибор соқит карда мешаванд, заминаи молиявӣ фароҳам оварда, нагузорад, ки раванди мазкур ба фаъолияти корхона таъсири манфӣ расонад.

Тадқиқоти анҷомшуда нишон медиҳад, ки дар таҷриба принципҳои гуногуни ташаккул ва идоракунии сиёсати истеҳлоқӣ мавҷуданд. Дар баробари ин дар мавриди инструментҳои сиёсати истеҳлоқӣ низ нуқтаҳои назари хос вучуд дошта, онҳо дар алоҳидагӣ ва ё дар якҷоягӣ ба таври васеъ истифода карда мешаванд. Барои мисол, ба андешаи Жилтсова Ю.В. дар маҷмӯъ се инструменти сиёсати истеҳлоқиро ҷудо намудан мумкин аст: «муҳлати истифодаи самарабахши объектҳои сармоия асосӣ, усули ҳисоби истеҳлоқ ва самтҳои асосии ҳиссаҷудокунии истеҳлоқӣ. Ба андешаи мо, истифодаи инструментҳои сиёсати истеҳлоқӣ имконият медиҳад, ки вазифаҳои муҳими тақрористеҳсоли сармоия асосӣ дар корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёт ҳалл карда шавад.

Таҳлили сарчашмаҳо ва муқоисаи он бо амалияи имрӯзаи корхонаҳои бахши аграрии иқтисодиёти Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сиёсати истеҳлоқӣ бо равандҳои стратегии идоракунии фаъолияти инноватсионӣ ва инвеститсионӣ алоқамандаии бевосита дорад.

Ба андешаи мо сиёсати истеҳлоқии корхонаҳои аграрии муосир бояд чунин сохтор дошта бошанд (Расми 3.1.1.).

СИЁСАТИ ИСТЕХЛОКИИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Ба ақидаи мо, тақмили идоракунии такрористеҳсоли сармоия асосӣ бояд аз блокҳои зерин иборат бошад:

Фароҳам овардани шароити зарурӣ барои такрористеҳсоли сармоия асосӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ дар сатҳи миллий. Ба он дохил мешавад:

- таҳия ва тасдиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қонунҳои соҳа ва тақмили системаи андоз;

- фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоия дохилӣ ва хориҷӣ барои такрористеҳсоли сармоия асосии кишвар;

- таъсиси инфрасохтори зарурӣ барои такрористеҳсоли сармоия асосӣ (бонкҳо, ширкатҳои суғурта ва лизинг, таъминоти иттилоотӣ ва ғайра).

Зимнан барои фароҳам овардани шароит барои такрористеҳсолкунии сармоия асосӣ дар кишвар зарур аст:

1. Ташаккули шароити қонунгузорӣ ва институтсионалӣ барои тағироти мусбӣ дар соҳаи инноватсия. Нақшаи қонунгузорӣ бояд чораҳо оид ба таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, рушди бозори моликияти зеҳнӣ, ҷалби натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ба гардиши иқтисод, фароҳам овардани шароит барои фаъолгардонии фаъолияти инноватсионӣ ва ғайраҳоро дар бар гирад. Ин ба тағироти институтсионалӣ дар соҳаи инноватсия, рушди шаклҳои нави инноватсия ва соҳибкорӣ дар ин соҳа саҳми бузург мегузорад.

2. Татбиқи сиёсати истеҳлоқи босуръат, ки ба принципи ҷуброн барои унсурҳои сармоия асосӣ бо назардошти фарсудаҷавии маънавӣ ва ҷисмонӣ асос ёфтааст.

3. Тақмили системаи андоз бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби ҳама субъектҳо, новобаста аз шакли моликият ва намудҳои маблағгузорӣ.

Дар шароити муносири иқтисодӣ мо дар бораи аниқ намудани заминаи андоз ва таҳияи механизми ҷамъоварии андозҳо, тағйир додани сиёсати истилоҳот бо мақсади таъмини он, ки корхонаҳои кишоварзӣ фондҳои амортизатсиониро ҳамчун манбаи сармоиягузорӣ ба инноватсия ва такрористеҳсоли сармоия асосии корхонаҳои кишоварзӣ афзоиш медиҳанд. Аз ин рӯ, дар ин самт ҷиҳати густариши равандҳои такрористеҳсол дар корхонаҳои кишоварзӣ бояд имтиёзҳои андозӣ ва субсидияҳои давлатӣ пешниҳод карда шаванд.

Барои мисол, чунин дар таҷриба дар ИМА васеъ истифода карда мешавад. Масалан, тибқи қонуни штати Небраска, ширкат қарзи андозӣ мегирад, агар он ба шуғли давлатӣ мусоидат кунад[1]. Ҳамзамон, он бояд ду меъёрро қонеъ кунад: дар тӯли соли молиявӣ на камтар аз ду корманди пуртаҷриба киро карда, ба иқтисодиёти давлат на

камтар аз 75 ҳазор доллар сармоягузорӣ кунад. Андозаи кредити андозӣ барои ҳар як киरोшудаи нав 1,500 доллар ва барои ҳар 75 ҳазор доллар сармоягузорӣ ба 1000 доллар баробар аст [2].

Такмили саривақтии идоракунии такрористехсоли сармояи асосӣ дар асоси вазъи иқтисодии миллий ва дурнамои рушди он. Ба назари мо, танҳо пас аз татбиқи ин блокҳо идоракунии самарабахши такрористехсоли сармояи асосӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ бунёд ва татбиқ карда мешавад.

Дар такмили сиёсати такрористехсоли нақши истифодаи технологияҳои информатсионӣ коммуникатсионӣ муассир мебошад. Бинобар ин, барои мусоидат, танзим ва назорати самараноки ҳадамоти хизматрасонӣ ва додани иттилооту машваратҳо тавассути бахши хусусӣ дар сатҳи миллий шӯъбаи на чандон калони иттилоотӣ-машваратиро ташкил намуда, истифодаи самараноки мутахассисони техникаи худро дар сатҳи ноҳияҳо ва ҷамоатҳо барои амалӣ намудани ин вазифаҳо кардан зарур аст. Бо ин мақсад таҳияи супоришоти аниқӣ техникӣ ба ҳайати кормандони маҳаллӣ оид ба масъалаҳои кишоварзӣ ва инчунин равона намудани диққати онҳо аз банақшагирӣ ба назорат ва таҳияи пешниҳодоти мушаххаси дастуру иттилоот ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) талаб карда мешавад. Бо вучуди он ки, айни замон қисми зиёди хизматрасониҳои иттилоотӣ, машваратӣ ва дастурӣ аз ҷониби ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ташкилотҳои донорӣ расонида шаванд ҳам, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамоҳангсозии онҳо барномаи самараноки ба стандартҳои мувофиқашудаи сатҳи миллий асос ёфта ро таҳия мекунад.

Ҳарчанд барои ба даст овардани боварии ҷомеа ва ба дӯши худ гирифтани ин ўҳдадорихо аз ҷониби бахши хусусӣ вақти зиёд сарф шавад ҳам, вале мақомоти ваколатдори давлатии соҳа- Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳайати кормандони техникаи худро дар маҳалҳо барои таъмини хизматрасонии устувори машваратӣ иттилоотӣ дар ин давраи гузариш ба пуррагӣ истифода мебарад.

Дар доираи Барнома хизматрасониҳои машваратӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва бозомӯзии мутахассисон дар соҳаи кишоварзӣ бо мақсади беҳтар намудани дастрасии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва аҳолии деҳот ба хизматҳои машваратӣ ва ҳамчунин баланд бардоштани сифати бозомӯзии мутахассисон ва тахассуси мутахассисони соҳаи кишоварзӣ таъмин мешавад. Барои ба даст овардани мақсадҳои гузашташуда ҳалли вазифаҳои зерин лозим аст:

- ташкили марказҳои таълимӣ методӣ дахлдор оид ба расонидани хизматҳои машваратӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар ноҳияҳо;
- ҳамбастагии марказҳои таълимӣ методӣ бо марказҳои таъминоти иттилоотӣ;
- хизматрасонӣ ҷиҳати бозомӯзии мутахассисоне, ки хизматрасониҳои кишоварзиро бо дарназардошти технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаю самарабахши нерӯ, расонидани кӯмаки машваратӣ ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва аҳоли.

Яке аз самтҳои муҳими тақвияти раванди такрористехсол ин мутобикгардонии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ба талаботи бозор мебошад. Аз ин рӯ, дар ин самт ташаккул ва такмили сиёсати маркетингӣ нақши бузург дорад. Маҷмӯи маркетинг чор унсур асосиро дар бар мегирад: мол, нарх, фурӯш, коммуникатсия (реклама, фурӯши инфиродӣ, ҳавасмандгардонии фурӯш, робита бо ҷомеа). Маркетинг ҳамчун раванди иқтисодӣ робитаи истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаро таъмин намуда, ба баландравии самаранокии мубодилоти ба ҷо овардаи онҳо, тамоюли оқилонаи такрористехсолкунии ҷамъиятӣ мусоидат мекунад ва ҳамчун натиҷа оғози ҳадафпешниҳодкунандаи истеҳсолот, воситаи ба ҳадди ақал расонидани номувофиқатии талабот ва пешниҳодот ба ҳисоб меравад. Муқаррароти зикршударо нисбати корхонаҳои кишоварзӣ мушаххас намуда, зикр бояд намуд, ки маркетинг ҳадафҳои зеринро дар бар мегирад:

- муайян намудани эҳтиёҷот ва талаботи харидорон;
- таҳияи пешниҳодоти молҳои зарур ва қонеъкунандаи талаботи харидорон ба бозор;

- муқаррар намудани нархи мусоидаткунандаи муносибатҳои байни истеҳсолкунандагону харидорон тавассути бозор ва қобили қабули харидорон ва таъминкунандаи фоидаи кофӣ истеҳсолкунандагон;

- пешниҳоди имкониятҳои нисбатан манфиатбахш ва мақбули бозор ҷиҳати таъмини таҳвили самараноки мол ба истеъмолкунандагон;

- асосноккунӣ ва истифодаи усулу воситаҳои таъсиррасони мусбат ба бозор бо мақсади ташаккули талабот ва ҳавасмандгардонии фуруш.

Барои мусоидати самарабахши муносибатҳои маркетингӣ байни истеҳсолкунандагон ва харидорон зарурати гузаронидани таҳлили бозорҳо дар сатҳи маҳаллӣ, миллӣ ва минтақавӣ (берун аз кишвар) бо дарназардошти имкониятҳои иқтисодӣ, ки ба хоҷагидорон имконият медиҳад, ки ба чунин иттилоот дар бораи бозор дастрасии мунтазам дошта бошанд ва пас аз ин истеҳсолоти худро ба талаботи бозорӣ рағбона месозанд. Дар ин раванд қадами аввал ин таҳлили имкониятҳои бозор мебошад, ки дар маркетинг барои қабули қарор асос ба ҳисоб рафта, дар ин замина ҳаҷми бозорҳо ҳисоб карда мешавад. Аз нуқтаи назари мушаххасоти ҳудудӣ чунин бозорҳо муайян гардидаанд: маҳаллӣ (локалӣ), миллӣ (дар дохили мамлакат) ва минтақавӣ. Бо дарназардошти ба роҳ мондани фуруши маҳсулоти кишоварзӣ дар ин се навъи бозорҳо мутаносибан маҳсулоти истеҳсолнамудаи хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ) мамлакат чунин паҳн мегардад:

- маҳсулот барои таъмин гардонидани истеъмолати дохилии аҳолии кишвар дар ҳаҷми дахлдор ва бо сифати таъминкунандаи амнияти озуқаворӣ мамлакат;

- ашёи хом барои саноати коркарди мамлакат;

- маҳсулот барои пӯшонидани ӯҳдадорихоии содиротии ҷумҳурӣ.

Равиши концептуалии пешниҳодшудаи такмили идоракунии таҷдиди сармояи асосӣ дар сатҳи макро, ба назари мо, метавонад дар сурати мавҷуд будани вазъи мусоиди иқтисодии кишвар, субот дар соҳаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ системаи самарабахши идоракунии такрористеҳсоли сармояро таъсис диҳад.

Ҳамин тариқ, мо метавонем самтҳои зерини стратегиро барои такмили идоракунии таҷдиди воситаҳои асосӣ таҳия кунем:

- ҷамъоварии захира барои таҷдиди воситаҳои асосӣ аз ҳисоби манбаъҳои маблағгузори сармоягузори (фарсудаҷавӣ, фоида, даромад аз барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ, даъвоҳои суғуртаҷавӣ);

- бо назардошти арзиши барҳамдиҳии воситаҳои асосӣ методологияи муайян кардани арзиши амортизатсияи воситаҳои асосӣ такмил дода мешавад;

- ташкили баҳодихии техникӣ ва азнавбаҳодихии воситаҳои асосӣ бо мақсади сари вақт нав кардани воситаҳо, инчунин аз ҳисоб баровардани воситаҳои асосии аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ фарсуда;

- азнавбаҳодихии мунтазами воситаҳои асосӣ, ки имкон медиҳад арзиши тавозунии онҳо ба сатҳи арзиши бозорӣ мувофиқ бошад;

- Таҳлили даврии мӯҳлати коршоямии воситаҳои асосӣ барои дақиқтар ҳисоб кардани андозаи амортизатсия ва фонди истеҳлокии ташкилотҳои кишоварзӣ;

- Такмили таркиби сифатии мошину таҷҳизот, ташаккули сохтори инноватсионии фондҳои асосӣ.

Татбиқи ин чорабиниҳо ба баланд бардоштани самаранокии таҷдид ва истифодаи воситаҳои асосӣ, қабули саривақтии ба истифода, харидорӣ, барқарорсозии фондҳои асосӣ ва ба ин васила баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии ташкилотҳои кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Edgeworth F. Writings in Probability, Statistics and Economics/ C.R. McCann, 1966. –С. 23.
2. Абдувосиев Ф.С., Воҳидов В.В., Сангинов С.Р. Продовольственная самообеспеченность и стратегия роста аграрного производства // Экономика Таджикистана: стратегия развития.- 2001.- №
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “дар бораи амнияти озуқаворӣ № 671, аз 22.12.2010.

4. Сарчашма дар асоси ҳисоботи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон
5. Сомонаи расмӣ институти иқтисодиёти кишоварзии Тоҷикистон АИКТ. [манбаи электрони]. URL:<http://tNеiieosp.tj/iNеdex.html>.

УДК: 631.51

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ходжахонова Гулджахон Комилджоновна – ассистент кафедры мировой экономика Таджикского государственного финансово-экономического университета; г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14; Email: guljahonkomiljonovna1983@mail.ru; тел.: (+992) 934600351.

В статье говорится о понятие и сущности продовольственная обеспеченность населения области, которое является одной из важнейших составляющих внутренней экономической безопасности Согдийской области, республика в целом.

Рассматриваются, важные направлениями социально-экономической политики в Согдийской области с целью достижения продовольственной безопасности должны быть устранены и предотвращены внутренние и внешние угрозы продовольственной безопасности, в том числе обеспечение целенаправленной деятельности в государственных и общественных институтов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, продовольствие, регион, мировой опыт, спрос.

ТАЪМИНОТИ ОЗУҚАВОРИИ АҲОЛИИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола мафҳум ва моҳияти таъмини амнияти озуқаворӣ аҳолии минтақа, ки яке аз ҷузъҳои муҳими амнияти дохилии иқтисодии вилояти Суғд ва дар маҷмӯъ ҷумҳури ба шумор меравад, сухан меравад.

Самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ ба амнияти озуқаворӣ рафъ ва пешгирии он, аз ҷумла таъмини фаъолияти мақсаднок дар муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ зарур аст.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, озуқаворӣ, минтақа, таҷрибаи ҷаҳонӣ, талабот.
**FOOD SECURITY OF THE POPULATION OF THE SUGHD REGION OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article talks about the concept and essence of food security for the population of the region, which is one of the most important components of the internal economic security of the Sugd region, the republic as a whole.

It is considered that important directions of socio-economic policy in Sugd region in order to achieve food security should be eliminated and prevented internal and external threats to food security, including ensuring targeted activities in state and public institutions.

Keywords: economic security, food, region, world experience, demand.

Сегодня следует признать, что организационная структура и инфраструктура как важнейшая часть механизма регионального агропромышленного комплекса должны управляться современным менеджментом, маркетингом, механизмом ценообразования и конкуренцией.

Необходимо отметить, что обеспечение уровня экономической доступности и обеспечение продовольственной самодостаточности республики и области на основе:

- достижения нового экономического роста путем развития различных форм собственности и форм хозяйствования;

- разумного использования природного потенциала горных и долинных зон;

- выделение гидроэнергетических ресурсов в качестве ключевых проблем развития национальной экономики и укрепления места Таджикистана в мировой экономике.

Профессором Х.Гафуровым подчеркивается, что основной целью достижение продовольственной безопасности страны, повышение уровня жизни, решение проблем полезной занятости сельского населения, что определяется уникальным опытом

организации производства, разумным использованием богатого ресурсного потенциала горно-долинных регионов страны. Действительно, Таджикистан отличается от бывших республик союза принятием и развитием множественных форм собственности и форм хозяйствования, бизнеса и агробизнеса, мелких, средних и совместных предприятий в качестве главной и неизменной цели решения проблемы полезной занятости - как сути аграрной политики, а население горных и долинных территорий - активные ее сторонники[1].

В современных экономических условиях задача надежного обеспечения населения области продовольствием в сложившихся межотраслевых связях, решение которых с позиции отдельных отраслей становится актуальной. Аграрный сектор Согдийской области занимает приоритетное место в общем объеме экономики страны. Но перед сельскохозяйственными предприятиями в результате проводимой земельной реформы предстали ряд проблем когда несмотря на положительные результаты дехкане находятся на распутье в отношении того как изменить функционирование их хозяйств наилучшим образом в ближайшем будущем. Принимая во внимание вышесказанное, можно сделать вывод, что при формировании национального продовольственного рынка, следует обратить пристальное внимание на формирование рыночной инфраструктуры, которая может быть адаптирована к конкретным условиям и особенностям региона; совершенствование рыночного механизма, в том числе усиление регулирующей роли государства в формировании и функционировании страны с учетом специфических условий региона; повышение роли сельскохозяйственных производителей всех форм собственности в управлении на рынке; развитие системы маркетинга как важного регулятора производства и продаж и др.

Мировой опыт подтверждает, что местные и особенно региональные, включая и республиканские органы власти, если не станут соблюдать принципы экономической свободы сельских жителей и производителей материальных благ, то заложат в свою основу не только зачатки социального конфликта, но и развития форм собственности в структуре АПК республики, если не совершим постепенный и устойчивый переход от крупных и гигантских форм хозяйствования, эра которых уже прошла, к многоукладной экономике, не выберем основу аграрной экономики в форме семейных, семейно-групповых форм производства и труда, то решить проблему продовольственной безопасности республики и достигнуть нового экономического роста потребления по научно обоснованным нормам невозможно.

Можно утверждать, что повышение материального благосостояния сельского населения в условиях рыночной экономики выступает как важнейшее условие активизации человеческого фактора. Материальное благосостояние как экономическая категория выражается в реальных доходах и уровне удовлетворения потребительского опроса населения.

Изучение трудов отечественных ученых, исследующих проблемы повышения экономической доступности продовольствия, позволило выделить и структурировать показатели, используемые для оценки уровня экономической доступности. При этом автором выделены пять групп показателей:

- 1) показатели, характеризующие динамику и уровень цен;
- 2) показатели, характеризующие динамику и уровень доходов;
- 3) показатели, характеризующие соотношение уровня цен с величиной доходов;
- 4) показатели, характеризующие динамику, уровень и структуру расходов;
- 5) показатели, характеризующие соотношение уровня цен с величиной расходов.

Оценка экономической доступности по данным группам показателей призвана отразить все многообразие факторов, обуславливающих уровень экономической доступности продовольствия для населения (Рис.1).

Рисунок 1 - Факторы экономической доступности продовольствия

Наиболее часто используемыми для оценки экономической доступности продовольствия показателями являются:

- 1) индекс Джини, выражающий уровень концентрации доходов и характеризующий неравенство доходов населения;
- 2) уровень бедности, выражающий долю населения с доходами ниже величины прожиточного минимума;
- 3) коэффициент покупательской способности доходов населения;
- 4) удельный вес расходов на питание в структуре расходов.

При исследовании особенностей проявления рыночных законов в экономике продовольственного комплекса мы исходили из следующего фундаментального положения. С одной стороны, можно выделить, по крайней мере, четыре существенных условия рыночной экономики (существенных в том смысле, что без соблюдения этих условий рынка быть не может):

1. свободные цены, формируемые по преимуществу спросом и предложением;
2. свободные товаропроизводители, мотивированные на максимальное извлечение прибыли и конкурирующие между собой;
3. наличие не только развитого товарного рынка, но и развитых рынков факторов производства (с эффективной инфраструктурой);
4. частная собственность на средства производства как мотивационное условие развития предпринимательской активности.

С другой стороны, совершенно очевидно, что для рынка продовольственных товаров в нашей стране названные условия в настоящее время соблюдаются не в полной мере.

В Согдийской области состояние рынка сельскохозяйственной продукции характеризовалось дальнейшим сокращением объемов продаж продукции для государственных нужд при одновременном расширении ее реализации по свободным каналам сбыта. То есть практически каждый товаропроизводитель вынужден заниматься сбытом своей продукции, что часто приводит к товарным и финансовым потерям, росту издержек производства, а, в конечном итоге, снижает товарность сельскохозяйственного производства.

Исследования показывают, что при некоторых положительных сдвигах в пищевом рационе работников сельского хозяйства за последние годы увеличилось абсолютное и относительное отставание их по потреблению мясных, молочных и ряда других продуктов, о чем свидетельствуют данные таблицы 1.

Таблица 1

Уровень обеспеченности населения Согдийской области Республики Таджикистан основными продуктами питания (в % к рекомендуемой норме)

	Рекомендуемые нормы	Уровень обеспеченности				В 2021 году по сравнению с рекомендуемым нормам	
		2018	2019	2020	2021	кг. +, -	%
Хлебные продукты	130,0	41,1	47,3	51,5	49,8	+8,7	121,2

Картофель	92,0	159,5	169,4	189,1	190,4	+30,9	119,4
Овощи и бахчевые	166,1	198,5	186,2	207	205,8	+7,3	103,7
Фрукты и ягоды	124,1	69,3	75,5	78,6	68,3	-1	98,6
Молоко и молочные продукты	115,3	101,6	101,3	100,8	99,4	-2,2	97,8
Мясо и мясопродукты	40,8	21,7	22,1	24,6	27,3	+5,6	125,8
Яйца, штук	180,0	64,2	83,8	158,8	213,7	+149,5	3,3 раза

Расчеты автора по данным Сельского хозяйства Согдийской области и Республики Таджикистан Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2022г.

Анализ показывает, что в Согдийской области уровень потребления основных продуктов питания значительно отстает от рекомендованной нормы потребления. Так, например, в 2018 году по области степень удовлетворения потребностей в продуктах питания отечественного производства составила от 97,8 до 125,8%. Потребление яиц на душу составила 180 шт. Очень мало потреблено мяса. Фактическое потребление этих продуктов составило 40% от уровня рекомендуемой нормы. В связи с этим одной из главных причин такой ситуации является неудовлетворительно функционирующая система сбыта сельхозпродукции.

Расчеты показали, что устойчивое обеспечение населения продовольственными товарами является одним из важных условий стабильности государства. Производства продуктов питания, который составляет основу потребительского сектора, всегда был актуальным. В дореформенный период в сельскохозяйственном производстве наблюдалась обратная тенденция на фоне растущего спроса населения, а также потребность перерабатывающей промышленности в сырье.

В этой связи возникает необходимость активизации действующих и поиска новых источников и факторов положительной динамики экономического развития региона.

Одним из таких источников, по нашему мнению, является развитие кластеров. Говоря о создании кластеров в районе, следует отметить необходимость организации кластерных структур в агропромышленном комплексе (АПК), который является базовой отраслью специализации региона. При этом стратегической целью АПК является превращение его в высокотехнологичный сельскохозяйственный регион. Отметим, что АПК Согдийской области как объект организации кластера располагает значительной ресурсной базой товарной продукции, превосходящей потребности внутреннего рынка, имеет потенциальные ценовые и иные конкурентные преимущества на внутреннем и внешнем рынках по таким товарам, как мясо, молоко, овощи, картофель, растительное масло, шерсть, кожа и т.д.

Таким образом, для получения наибольшего количества продукции при минимальных затратах труда нужно, чтобы каждая отрасль сельскохозяйственного производства размещалась там, где условия для ее развития наиболее благоприятны.

Литература

1. Гафуров, Х. Национальный успех Таджикистана зависит от развития АПК / Х. Гафуров, Р.Р. Кудратов и др. - Душанбе. - 2003. -204с.
2. Мадаминов А.А. Производство конкурентоспособной продукции – основа устойчивого развития АПК. – Душанбе, Кишоварз, 2003, №2. –С.54–60.

ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Балхов Д. - старший преподаватель кафедры экономической теории ТГФЭУ

Современную экономику Республики Таджикистан с точки зрения её территориальной организации можно рассматривать как совокупность

территориальных социально-экономических систем, то есть отдельных регионов и анализировать её становления и формирования с позиций отдельных регионов.

Несмотря на то, что Республика Таджикистан в территориальном плане сравнительно небольшая страна, его регионы имеют существенные различия по природно-климатическим, географическим, локальным условиям и ресурсам, трудовым навыкам и уровню экономического развития. Существуют различия и особенности каждого региона Республики Таджикистан.

В этом плане, важнейшей общегосударственной задачей выступает формирование единого экономического пространства в республике на основе проведения эффективного территориального разделения труда, развития дорожного хозяйства, совершенствования существующих и создания новых межрегиональных экономических связей и т.д.

По географическому принципу, согласно работам [1] Республика Таджикистан разделяется на следующие регионы:

- а) Северный Таджикистан;
- б) бассейн реки Зарафшон;
- в) Юго-Западный Таджикистан, южный склон Гиссарского хребта и Каратегинский хребет;
- г) Горно-Бадахшанская автономная область (Памир).

В целях налогообложения земельных ресурсов согласно Налогового Кодекса Республики Таджикистан выделение регионов осуществлено в соответствии с кадастровыми зонами и выделены следующие кадастровые зоны [5]:

- а) Согдийская с выделением горных районов;
- б) Гиссарская с выделением горных районов;
- в) Раштская;
- г) Кулябская с выделением горных районов;
- д) Вахшская;
- е) Горно-Бадахшанская автономная область.

Согласно источнику [6] выделяются следующие регионы:

- г. Душанбе;
- районы республиканского подчинения (РРП);
- Согдийская область;
- Хатлонская область;
- Горно-Бадахшанская автономная область (ГБАО);

Высокий уровень дифференциации регионов Республики Таджикистан по уровню социально-экономического развития, изменение макроэкономических условий, диспропорций, регионального развития, приведшее к масштабному экономическому кризису, требуют нового подхода к регулированию регионального развития, направленного на обеспечение целостности, комплексности процессов социально-экономического развития в масштабах всей страны и в то же время позволяющего учесть их своеобразие в рамках отдельного региона.

Для этого необходима государственная политика регионального развития – законодательно оформленная система правовых, финансово-экономических и организационных мер, определяющих деятельность государственных органов власти, их территориальных органов, органов местного самоуправления (на уровне джамоатов), направленная на достижение целей и решение задач политического, экономического и социального развития регионов в соответствии с основными направлениями внутренней и внешней политики государства. Цель такой политики должна заключаться в обеспечении сбалансированного и устойчивого развития регионов, что предполагает, с одной стороны, сокращение межрегиональных различий в уровне социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан, с другой стороны – обеспечение баланса между наращиванием экономического потенциала региона и обеспечением комфортной среды обитания для жителей соответствующих территорий.

Реализация региональной политики государства должна иметь прочную научно-методологическую базу, одним из ключевых элементов которой, по нашему мнению, является стратегическое планирование социально-экономического развития региона [2,4]

В сложной социально-экономической территориальной системе, которой является регион, системообразующая роль принадлежит именно системе управления, преобразующей набор различных компонентов – людей, природных ресурсов, производственных фондов, инфраструктуры, духовных и моральных ценностей и т.д. в некую целостную общность, способную достигать поставленных целей.

Регион является сложной социально-экономической системой, состоящей из взаимосвязанных элементов и выступающей как определенная целостность. При этом свойства региона как единого целого определяются не только свойствами отдельных составляющих его элементов, но свойствами его структуры, отражающий взаимосвязи составных частей системы.

Одна из ключевых проблем стратегического планирования социально-экономического развития региона связана с обоснованием его стратегического выбора, формированием целей и приоритетов региона на долгосрочную перспективу. Традиционно слабым звеном стратегического планирования является целеполагание – цели формулируются расплывчато, их зачастую невозможно измерить, невозможно оценить степень их достижения.

В современных условиях формирование и реализация государственных программ социально-экономического развития регионов становится действенным инструментом государственного регулирования и планирования. Государственные отраслевые программы являются одним из важнейших средств реализации структурной политики государства, активного воздействия на производственные и экономические процессы.

Однако, следует выявить ряд проблем, снижающих эффективность использования государственных программ. К ним можно отнести недостаточно полный учёт региональной специфики, нечёткую постановку целей и задач, дублирование мероприятий по их достижению на разных уровнях управления, недостаточное финансовое обеспечение. Для их решения необходимо поиск и внедрение новых подходов, форм и методов управления.

Список использованной литературы:

1. Баротов Р.Б. Сокровища гор Таджикистана// Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2000.-№2.-С.96.
2. Бегматов А.А., Джурахонзода Б.Дж. Формирование и реализация социально-экономической политики Республики Таджикистан: теория и практика. Монография/ Бегматов А.А., Джурахонзода Б.Дж. Изд-во: Ирфон, 2018. – 160 с.
3. Кадыров Д.Б., Шодиева Т.Г. Региональная экономика и управление: учебник. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 260 с.
4. Морозов С.И., Смирнов Е.Б. Современные проблемы государственной политики социально-экономического развития регионов// Актуальные проблемы управления экономикой региона: материалы IX Всероссийской научно-практической конф. с межд.участием 24-25 мая 2012 г./ редкол.: А.Г. Будрин (отв.ред.) [и др.]. – СПб.: СПбГИЭУ: Любавич, 2012. – 110-115 с.
5. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе, 2012. – 587 с.; Приказ Налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан, №23 от 21.01.2013 г.
6. Регионы Республики Таджикистан. Статсборник. – Душанбе: Агенство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2015 г. – с.9.

УДК:591.13

ЧАНБАҲОИ МЕТОДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ МАҲАЛЛИИ БАҲОДИҲИИ ДАРАЧАИ ТАЪМИНИ АҲОЛӢ БО МАВОДҲОИ ХӮРОКВОРӢ

Расулзода Ҳидоятуллои Маҳабат - ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқориҳои Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/4.

Дар мақола чанбаҳои методӣ ва хусусиятҳои маҳаллии баҳодихии дараҷаи таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ дар Тоҷикистон дида баромада шудааст. Муайян карда шудааст, ки модели устуворгардонии таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ се омил

асосиро дар бар мегирад: талабот ба маводҳои хӯрокворӣ, таъмини молиявӣ ва таъмини маводҳои хӯрокворӣ.

Аз он ҷумла, дар мақола давраҳои ҳаётии инсон ва ҳолати пардохтпазирии талаботи он низ таҳлил гардидааст. Муқарар карда шудааст, ки вобаста ба оила, гуруҳ, давомнокии умр, ҷойи зист талабот ба маводи хӯрокворӣ чи таъвир суръат мегирад ва таъсир мерасонад. Инчунин вобаста ба ҷанбаҳои методии содирот, воридот, таҷрибаи хориҷӣ ва хусусиятҳои маҳаллӣ таҳлил ва пешниҳодҳои муфид дода шудааст.

Калидвожаҳо. Маводи хӯрокворӣ, омилҳои таъсиррасон, озуқаворӣ, тиҷорати берунӣ, содирот, воридот, хоҷагии кишлоқ, кишоварзӣ, хӯроквории хушсифат.

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И МЕСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКА УРОВЕНЬ ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАСЕЛЕНИЕМ С ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ

В статье рассматриваются методологические аспекты и локальные особенности оценки уровня продовольственной безопасности в Таджикистане. Определено, что модель стабилизации продовольственного обеспечения населения включает в себя три основных фактора: потребность в продуктах питания, финансовую обеспеченность и обеспеченность продуктами питания.

В частности, в статье анализируется жизненный цикл человека и состояние ликвидности его потребностей. В зависимости от семьи, группы, продолжительности жизни, места жительства определяется, как ускоряется и влияет потребность в пище. Он также содержит полезный анализ и рекомендации по методологическим аспектам экспорта, импорта, зарубежного опыта и местной специфики.

Ключевые слова. Продукты питания, влияющие факторы, продукты питания, внешняя торговля, экспорт, импорт, сельское хозяйство, сельское хозяйство, качественные продукты питания.

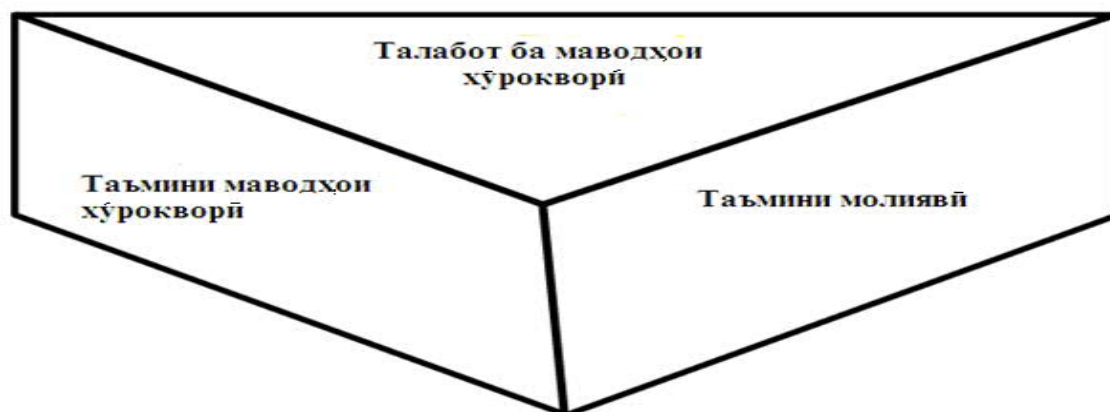
METHODOLOGICAL ASPECTS AND LOCAL FEATURES OF FOOD SUPPLY ASSESSMENT

The article discusses the methodological aspects and local characteristics of assessing the level of food security in Tajikistan. It is determined that the model of stabilization of food supply of the population includes three main factors: demand for food, financial provision and provision of food.

In particular, the article analyzes the life cycle of man and the state of liquidity of his needs. Depending on the family, group, life expectancy, place of residence, it is determined how the demand for food accelerates and affects. It also provides useful analysis and recommendations on methodological aspects of exports, imports, foreign experience and local specifics.

Keywords. Foodstuffs, influencing factors, food, foreign trade, exports, imports, agriculture, agriculture, quality food.

Ҷанбаҳои методологии таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ мушкилотҳои зиёде, ки на фақат таъмини озуқаворӣ ва молиявӣ, балки боз моҳияти инсонро дар маводҳои хӯрокворӣ дар бар мегирад.

Расми 1. Модели устуворгардонии таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ

Таъвир аз расми 1. маълум гардид дар ҳалли таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ асосан се сатҳи мушкилоти аз ҳамдигар новобаста, ки дар навбати худ ба ҳам зич

алоқаманд иштирок мекунад. Ин талаботи одамон ба маводҳои хӯрокворӣ; таъмини маводҳои хӯрокворӣ; таъмини молиявӣ.

Мавҷудияти талаботи одамон ба гизо ҳамчун асоси фаъолияти ҳаёти табиист. Ба қавли дигар истилоҳи мазкур, яъне талаботи новобаста аз имкониятҳои пардохтпазирии одамон ва мавҷудияти маводҳои хӯрокворӣ дар бозор бавҷуд меояд. Мустақилияти талабот дар он ифода меёбад, ки он дар вақти муайян бавҷуд омада ва қонсгардонии фавриро талаб менамояд. Дар навбати худ талабот бо динамика ва дар вақт андозагирӣ карда шуда, дар зери таъсири омилҳои гуногун бавҷуд меояд. Назариявӣ сарҳади талаботро бо номгӯй ва ҳаҷми маводҳои хӯрокворӣ муайян кардан мушкил аст, ҳол он ки, чунин сарҳад нисбат ба озӯқаворӣ метавонад вобаста ба меъёрҳои физиологии истеъмоли инсон бо воситаи санҷиш дар озмоишгоҳҳои тиббӣ, инчунин сатҳи маданияти истеъмолии шахс муқаррар гардад. Боз яке аз далелҳои муайянкунии фарқиати истеъмоли маводҳои хӯрокворӣ ин таркиб ва таносубияти витаминҳо, углеводҳо, сафедаҳо, рағаннокӣ ва дигар микроэлементҳо дар организми инсон, инчунин арзишҳои энергетикӣ маводи хӯрокворӣ дар килокалория, ки рушди муътадили инсонро вобаста ба гурӯҳи синнусолӣ таъмин менамояд.

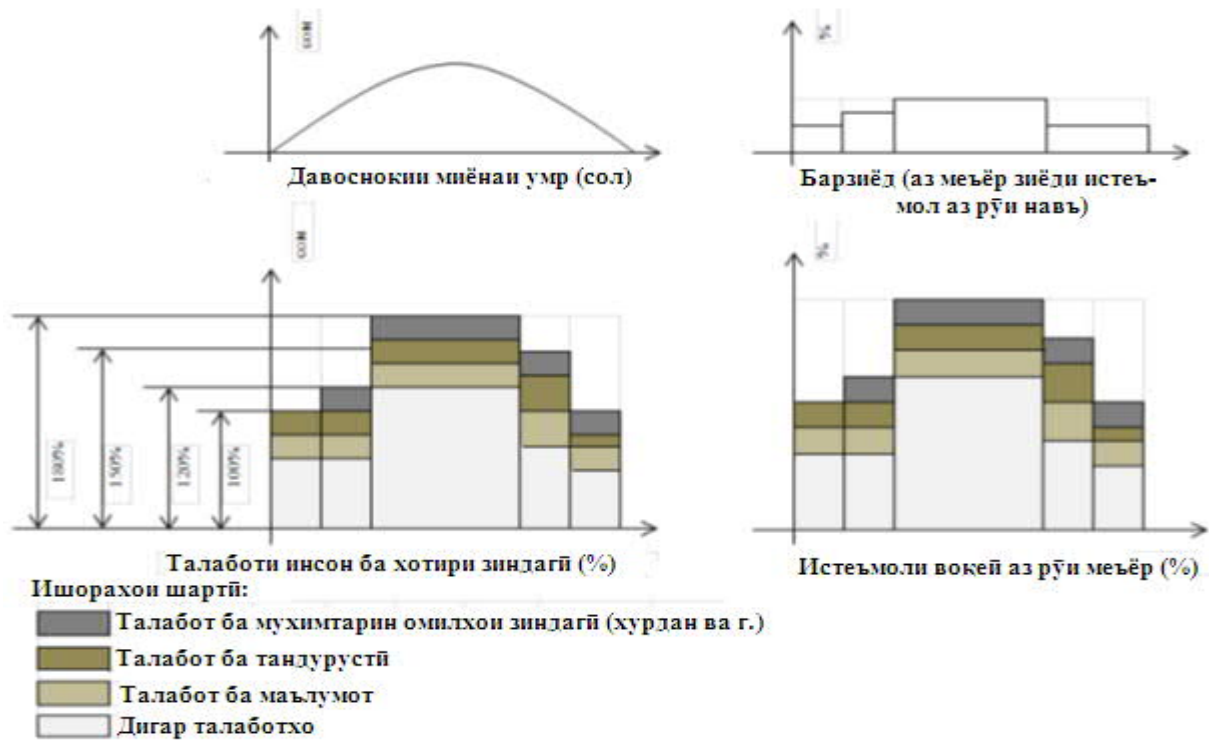
Таъмин бо маводи хӯрокворӣ қисмати мустақили бехатарии озӯқаворӣ буда, ҳолати он беш аз ҳама аз фаъолияти истеҳсолии молистеҳсолкунандагони ватанӣ, воридоти озӯқаворӣ, инчунин ҳолати бозорӣ, дар назар дошта мешавад на фақат нарх ба озӯқаворӣ, балки боз захираи он дар объектҳои зерсохторҳо вобаста мебошад. Таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ бо нишондиҳандаҳои зиёд тавсиф ёфта, муҳимтаринашон номгӯи маҳсулотҳо, характеристикаи сифатии он, мӯҳлати истеъмол, шакли таҳвил (истеҳсоли худӣ, воридот, нусхабардорӣ) ва ғ. мебошанд. Таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ, инчунин ҳислати таърихӣ худро дорад, зеро анъана ва одати истеъмоли маҳсулот решаҳои таърихӣ доранд. Ба ҳар ҳол, дар қарни тағйиротҳои глобалӣ ва муттаҳидгардии байналмилалӣ характери таъмини маводи хӯрокворӣ метавонад куллан дар доираи васеъ тағйир ёбад.

Аҳамияти мустақилона таъмини молиявии бехатарии озӯқавориро қайд кардан зарур аст. Вай асосан аз сатҳи даромади аҳоли вобаста буда, қисмати зиёд ба харидории молҳои озӯқаворӣ харч мегардад, яъне ҳар қадаре, ки сатҳи даромад зиёд бошад, ҳамон қадар бештар барои харидории маводҳои хӯрокворӣ харч мегардад. Яъне, ҳар қадаре, ки вазни қиёсии даромад ба молҳои озӯқаворӣ бештар бошад, ба хӯрокворӣ воситаи зиёди пулӣ равона гардад, имконият ба рушди инсонӣ барои баландбардории сатҳи маълумотнокӣ, инвеститсия барои оянда ва ғ. коста мегардад. Масалан, айни ҳол қариб нисфи зиёди бучети оилаи тоҷикистониён барои озӯқаворӣ харч мегардад, ки аз рӯи вазни қиёсӣ беш аз 2-2,5 маротиба, нисбат ба кишварҳои рушдёфта мебошад.

Дар муносибати методологӣ аҳмияти маҳсууро муқараркунии талабот ба маводҳои хӯрокворӣ ба ҳар як фард, оила, гурӯҳи одамон, басарбарандагони ҳудуди маъмурӣ ва мамлакат ба пуррагӣ доро мебошад. Хусусан бо чунин тартибот ҳисоботи оморӣ ба роҳ монда мешавад, ки алоқамандии назария ва амалияро тасдиқ мекунад.

Дар маҷмӯъ таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ аз таъсири мутақобилаи се нишондиҳандаи дар боло қайдгардида (талабот, таъмини озӯқаворӣ ва таъмини молиявӣ) бар меояд, ки ҳамчун ҳолати пардохтпазирии талабот аз рӯи давраҳои ҳаётии шахси алоҳида метавон муаррифӣ намуд (расми. 2).

Расми 2. Давраҳои ҳаётии инсон ва ҳолати пардохтпазирии талаботи он [1, С.26]

Дар расми 2 сатҳи зиндагии шахси алоҳида (ё гурӯҳи одамон) аз нуқтаи назари гуногун: талабот, истеъмоли воқеӣ, барзиёдатии истеъмоли мол ё хизматрасонӣ вобаста аз давомнокии миёнаи умр нишон дода шудааст. Вай барои истифодабарӣ ва дастрасии ҳар як фард айён ва қуллай мебошад. Дар умум, масала аз дуруст муайян намуди сатҳи зиндагӣ, инчунин аз рӯи зарурият системаи нишондиҳандаҳоро объективона, бо таҳия намудани меёрҳои афзалиятнок баҳогузори намудан мебошад. Омилҳои дар боло дарҷ гардида, манфиат ва мушкилоти ташкили озукавориро дар оила, ҳудуди маъмури ва мамлакат ба пуррагӣ муаррифи менамояд.

Зарурияти бештар бодикқат будан нисбат ба ин масъала, на фақат аз муҳимияти озукаворӣ барои фаъолияти ҳаётии одамон, балки боз соҳае, ки назорати ҳамаҷуз ва мунтазамро талаб мекунад. Бетаваҷҷӯҳи зоҳир намудан ба ин ба ҷомеа гарон афтида ва оқибатҳои манфириро пеш меорад. Масалан, дар давраи соҳибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фавти бештари модару кӯдак ба назар мерасад. Сабаби асосии падидаи мазкур ин истеъмоли пастсифати модар дар давраи ҳомиладорӣ ва баъд аз таваллуд мебошад. Ин дар навбати худ ба ҳолати кӯдак таъсир расонида, фавти кӯдакро зиёд мекунад, ё ин ки сатҳи баланди бемории онҳоро пеш меорад.

Давомнокии умр ба ҳисоби миёна дар мамлакат агар барои мардҳо 73,5 ва занҳо 76,8 шуда бошад ҳам, аммо то ҳол дар муқоиса ба чунин давлатҳо ба монанди Ҷопон, Финландия, Сингапур занҳо тақрибан 10 сол ва мардҳо 12 сол паст мебошад.

Дар таъмини бехатарии маводҳои хӯрокворӣ тарҳи методологӣ низ аҳмият дошта, мушкилоти ташкили истеъмоли ғизо вучуд дорад. Сухан дар сари он, ки дар Тоҷикистони пасазшӯравӣ системаи истеъмом ба таври бояду шояд бароҳ монда шудааст, хусусан дар деҳот. Одитарин қоидаҳои истеъмоли маводи хӯрокворӣ, ташкил, таъмин ва бехатарии он риоя намегарданд. Ҳол он ки, дар давраи Шӯравӣ ташкили истеъмоли маводи хушсифат вобаста ба синну сол аз давраи ҳомиладорӣ зан оғоз гардида, баъдан боғча, мактаб, муассисаи олии таълимӣ, истеҳсолот ва ғ. дар бар мегирифт. Зеро дар назди ҳукумати коммунистӣ ду масалаи калидӣ меистод: таъмини аҳоли бо озукаворӣ хушсифат, ё ин ки хароҷоти бузург барои табоот, аввалин афзалият дошт. Маҳсулотҳои истеҳсоли ватанӣ бартарият дошта, қатъи дар доираи стандарти давлатӣ истеҳсол мегардид. Воридоти маҳсулоти ғайристандартӣ зараррасон ба саломатии шахс қатъиян манъ.

Дар тарҳи методологӣ ба ақидаи мо яке аз муаммоҳои калидии ташкили истеъмоли мониторинг намудан аз болои истеъмоли ҳар як шахс, дар тӯли ҳаёти он аст. Аммо амалигардонии чунин ақида вобаста ба шароити мавҷудаи мамлакат бениҳоят мушкил мебошад. Дар воқеъ, чунин нест, ҳол он ки, рушди илмӣ-техникӣ, аз ҷумла бо суръати баланд паҳнгардии технологияи рақамӣ ба имконпазирии чунин мониторинг мусоидат менамояд. Ҳол он, ки сухан доир ба чораҳои пешаки оғоҳнамоии бемориҳо ва таъмини навъи ҳаёти солим бо кӯмаки технологияи иттиоотии муосир меравад. Назариявӣ инро метавон ҳамчун протокураи ҳатмии мониторинги саломатии одамон дар ҳамаи марҳилаҳои давраи ҳаёти муаррифӣ намуд. Дар ин асно муқаррар кардани нишондоди тиббӣ ба ҳар як сокин новобаста аз ҷойи зист.

Дар тарҳи ташкили таъмини аҳоли бо маводи хӯрокворӣ воситаҳои бадаст овардани беҳатарии озуқаворӣ низ аҳмият дорад. Беҳатарии озуқаворӣ ба мисли дигар падидаҳои иқтисодӣ аз як қатор қисматҳо иборат мебошад, ки бояд доимо барои беҳтар кардан ва баланд бардоштани сифати корҳо дар ҳар як қисмат ҳаракат намуд. Аз ин рӯ, дар раванди иҷроиши чунин корҳо навҷорисозӣ зарур буда, ҳаракати оқилона метавонад кафолати рушд ва натиҷаи мусбиро таъмин намояд. Ба навҷорисозӣ метавон навкунии техникӣ, технологӣ ва ташкили истеҳсолотро рабт дод.

Дар зери мафҳуми навкунӣ дар илм маҷмӯи мукамалсозии ҷараёни механизм, гузариш ба шакли ва ҳолати муосир дар асоси васеъ истифода намудани дастовардҳои илмӣ-техникӣ ва рушди технологӣ фаҳмида мешавад. Навкунии иқтисодӣ ҳамчун раванди ташаккулёбии модели муосири иқтисодӣ дар асоси рушди инноватсия, равонагардида ба тағйироти сифатӣ дар ҷомеа, мувофиқ ба системаҳои нави манфиатҳо, арзишҳо ва бартариятҳо тавсиф дода мешавад. Дар зери ин таъриф метавон як қатор аломатҳои фарқунандаи навкуниро аз ҳам ҷудо намуд:

- ❖ Ин ҷараёни ташаккулёбии модели муосири иқтисодӣ;
- ❖ Коркарди механизми навкунӣ;
- ❖ Моҳияти навкунии иқтисодӣ ин тағйироти сифатӣ дар ҷомеа, мувофиқ ба системаи манфиатҳо, арзишҳо ва бартариятҳо.

Мақсади асосии навкунӣ ин ташаккулдиҳии модели муосири иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад, ки дар СМР то давраи 2030 дарҷ гардидааст.

Навкунии иқтисодӣ се самти асосиро дар бар мегирад:

- ❖ Азнавкунии техникий базаи моддии истеҳсолот;
- ❖ Азнавсозии сохтории иқтисодиёт;
- ❖ Баландбардории вазни қиёсии иқтисодиёти дониш ва дар ин росто гузариш ба модели инносатсионӣ.

Самтҳои дар боло дарҷ гардида бо ҳам алоқамандии зич дошта, инвеститсияи зиёдро талаб менамояд ва алоқа ба ин барои беҳтаргардонии иқтисодиёти мамлакат ба мо муносибати гуногуншоҳои системавӣ зарур мебошад.

Ҳолати муосири иқтисодии пасазшӯравӣ, аз сар гузаронидани ҷанги шадиди шаҳрвандӣ ва дар ин замина талафоти бениҳоят зиёди иқтисодии мамлакат имкони зуд тағйир додани сиёсати иқтисодиро ба самти инноватсия намода, мавҷуд набудани базаи илмӣ-техникӣ ва то ҳол ҳалли ҳудро наёфтани мушкилоти сохтории навкунии иқтисодӣ боиси ақибмонӣ мегардад.

Бинобар ин, аҳмияти навкунӣ ва рушди инноватсионӣ барои ҳамаи кишварҳои иқтисодиёташон ва сатҳи технологияшон гуногун яхела нест. Дар умум ин фарқиятҳо барои ҳалли масалаҳои зерин дахл дорад:

- ❖ Бадастории қобилияти рақобатпазирии бозорӣ. Инноватсия ҳамчун маҳсулот ва хизматрасонии нав, ки ба бозор пешниҳод гардидааст, аллакай имконияти рақобатпазирӣ дар назди дигарон маҳсулотҳо пеш меорад. Навкунӣ ҳамчун азнавкунии истеҳсолот, маънои ивазкунии воситаҳои маънавӣ кӯҳнашуда, воситаҳои истеҳсолии бештар нав ва муосирро дорад;

- ❖ Таваккалиҳои иқтисодиро асоснок намудан. Инноватсия на ҳамавақт ба зудӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ ҳудро тасдиқ карда метавонад, зеро ба даст овардани ҳатто

фоидаи зиёд низ бо таваккали муайян алоқаманд мебошад. Навкунӣ ҳамчун чараёни назоратшаванда бевосита ҳамавақт барои гирифтани самараи иқтисодӣ нигаронида шудааст.

❖ Ташаккул додани механизми идоракунӣ. Инноватсия ҳамчун маҳсулоти бозорӣ ҳамавақт натиҷаи муборизаи рақобатӣ дар ин ё он бозор буда, дар воқеъ унсури танзими бозорӣ ба шумор меравад. Манфиатҳои бозорӣ афзалияти усулҳои танзими давлатиро дорад. Чараёни наvkунӣ бевосита аз тарафи давлат осон ва пешгӯишаванда танзим карда мешаванд.

Самтҳои асосии навкунии иқтисодӣ дар чаҳорҷӯбаи концепсия ба ақидаи мо инҳо:

- навкунии сохтории истеҳсолот;
- навкунии иқтисодии илмӣ;
- ташкили истеҳсолот ва бахшҳои нав, ҳамчун заминаи ташаккулёбии фазои инноватсионӣ дар ЕЭП.

Ҳамин тавр, тарҳҳои дар боло қайдгардида хусусияти методологӣ дошта, дар контексти таъмини маводи хӯрокворӣ мушкилоти ташкилиро низ дар бар мегирад. Ташкилӣ ба маънои васеъ ба худ пайвастунии омилҳои истеҳсоли дар вақт ва фазоро инъикос менамояд. Дар навбати худ ташкили таъмини маводи хӯроквориро метавон ба якҷанд қисматҳои алоҳида ҷудо намуд.

Ин истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ; ҳаракати маҳсулотҳои озуқаворӣ аз истеҳсолкунанда то истеъмолкунанда. Вобаста ба маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ ин метавонад бурда расонидани маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ аз як минтақа ба дигар тараф, ё бурда расонидани он то муассисаи коркардкунанда ва баъди коркард то истеъмолкунанда мебошад. Ба қисмати таъмини бехатарии маводҳои хӯрокворӣ бошад хариду фурӯши маводи хӯрокворӣ, чойи нигоҳдорӣ, бор кардан ва фаровардани маводи хӯрокворӣ, ташкили баровардани маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ ба бозорҳои дохилӣ ва берунӣ ва ғ.

Инчунин, ба ҷанбаҳои методологӣ боз дахл доранд ташкили кор дар ҳар як қисмати таъмини маводи хӯрокворӣ, то ки кори иҷрошаванда нафақат босифат, балки манфиати иқтисодиро таъмин намояд. Ба ҷорабиниҳои ташкилӣ боз таълуқ доранд саривақт ва босифат танзимнамоии давлатӣ, ҳимояи манфиати истеъмолкунанда аз ҳисоби бартарафкунии зуҳуротҳои ниҳонӣ дар истеҳсоли маҳсулотҳои хӯрокворӣ, инчунин бартарафнамоии коррупсия, хусусан дар мақомотҳои идораи давлатӣ, пеш аз ҳама дар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, камкунии даҳолати беасоси хизматчиёни давлатӣ ба фаъолияти хоҷагидорӣ истеҳсолкунандагони маҳсулоти озуқаворӣ ва маводҳои хӯрокворӣ.

Ба таъмини бехатарии маводҳои хӯрокворӣ метавон фонди захираи озуқавориро рабт дод, ки бо мақсади таъмини аҳоли дар ҳолатҳои фавқулода ташкил карда мешаванд. Фонди захираҳои маводҳои хӯрокворӣ аз стратегӣ ва фаврий иборат ёфтааст. Фонди стратегӣ дар системаи таъмини бехатарии маводҳои хӯрокворӣ унсури мустақил буда, барои ояндаи дур ташаккул дода шуда давлат истифода мебарад. Фонди фаврии захираи маводҳои хӯрокворӣ – ин фонди маҳсулотҳои хӯроқе, ки дар тичорат, хӯроқи умум, фондҳои махсуси ҷамъиятӣ истифода гардида, вазифаи асосӣ таъмини маводҳои хӯрокворӣ (новобаста аз фасли истеҳсолоти маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ) бо мақсади аз фаъолият боз намондани ташкили савдо ва хӯроқи умум мебошад.

Таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ беш аз ҳама аз воридот вобаста буда, воридоти молҳои ба роҳ монда мешаванд, ки ё дар дохил истеҳсол намегарданд, ё ин ки бо истеҳсолоти дохилӣ талаботи аҳолиро ба маҳсулотҳои мушаххас қонеъ гардонидани намешавад. Мутаносибан, вобаста ба таъсири бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ, ки дар натиҷаи зуҳур кардани ин беморӣ-“COVID-19” ба миён омадааст, дар баробари дигар молҳои воридоти маводҳои хӯрокворӣ низ аз хориҷи кишвар коҳиш ёфтааст. Дар сохтори воридот баёни маводҳои хӯрокворӣ вазни қиёсии бештарро дар соли 2020 гандум 7,9 % ё ин, ки 243,2 млн. доллар; шакар 1,9% ё ин, ки 57,1 млн. доллар; гӯшти мурғ 1,0% ё ин, ки 31,8 млн. доллар; меваю сабзавот 0,8% ё ин, ки 26,1 млн. доллар ташкил медиҳанд[2,С.5].

Низоми содирот гарчанде дар таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ бевосита таъсир нарасонадҳам, дар ташаккул додани даромад аз ҳисоби содирот аҳмияти бузургро касб менамояд. Зеро қисмати ин даромад барои харидории маводҳои хӯроквории камчин, инчунин коркарди таносуби байни содирот ва воридот истифода мегардад. Часть этих доходов используется как на приобретение недостающей товарной массы продовольствия, так и на разработку приемлемых пропорций между экспортом и импортом. Соли 2020 дар содироти молҳои ватанӣ байни маводҳои хӯрокворӣ вазни қиёсии асосиро маҳсулоти меваю сабзавот 1,5 % ё ин, ки 19,5 млн. доллар, шарбатҳо ва шираи растаниҳо 0,5% ё ин, ки 6,0 млн. долларро ташкил медиҳанд. Тавре аз таҳлилҳо бармеояд, содироти маҳсулоти меваю сабзавот нисбат ба соли 2019 ба миқдори 10 518 тонна ва ба маблағи 1,4 млн. доллари ИМА афзоиш ёфтааст, ки ин нишондиҳанда натиҷаи вусъат ёфтани боғу тоқпарварӣ дар кишвар ва зиёд шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад[2,С.3].

Яке аз ҷанбаҳои методи таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ ин мушкилоти рушди устувори истеҳсоли ва истеҳсоли молҳои озуқаворӣ башумор меравад. Дар навбати худ, ин бо ду тамоюли муҳолиф алоқаманд; ҳолати бозории лаппиши талабот ва алоқамандии байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда. Ҳалли ин муҳолифат ҳангоми рушди инноватсия имконпазир мегардад, ки аз як тараф чандирии баҳисобгирии талаботҳои бозориро талаб менамояд, аз тарафи дигар нигоҳдории фаъолияти фурушро таъмин менамояд.

Дигар тарҳи методӣ дар таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ ин истифода бурдани таҷрибаи хориҷӣ мебошад. Аммо ҳар як таҷриба вобаста ба шароити истеҳсоли, фуруши маҳсулот, рақобатпазирӣ дар бозор ва ҷое, ки он натиҷа медиҳад бояд истифода гардад. Ин маънои онро дорад, ки бе омӯзиши ҳамаҷонибаи шароити табиӣ-иқлимӣ Тоҷикистон, дида баромадани тарафҳои суст ва қавӣ истеҳсоли, хоҷагии қишлоқ ва саноати хӯрокворӣ ворид кардани таҷрибаи хориҷӣ самараи дилхоҳро дода наметавонад. Таҷрибаи хориҷӣ ба шарте истифода гардад, ки имконияти рақобатпазирӣ дар ин ё он қисмати таъмини маводи хӯрокворӣ таъмин карда тавонад. Масалан, истифодаи қувваи қори арзон ҳангоми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ё чорвопарварӣ, вобаста ба шароити минтақавӣ Тоҷикистон. Яке аз таҷрибаҳои хориҷии васеъ истифодашаванда дар бахши кишоварзӣ ин кишти зироатҳои серҳосил ва парвариши чорвои хушзот. Масалан, дар Тоҷикистони давраи шӯравӣ ҳатто истифода бурдани зироатҳои серҳосили таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ дар соҳаҳои растанипарвариву боғдорӣ аз аҳмият ҳолӣ набуд. Дар шароити муосир бошад истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар тухмиҳои ғалладона, пахта, картошка, сабзавот ва ниҳолҳои мевадиханда васеъ баназар мерасад. Таҷрибаи монанди хориҷӣ дар соҳаи чорвопарварӣ низ ба мисли ҷово ва парандаҳои хушзот васеъ истифода гардида истодааст, хусусан дар минтақаи Хатлон[3,С.3].

Барои таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ баъзан муносибати методологии маҳдудкунии содирот ва воридот, инчунин сиёсати протекционисти барои ҳимояи молистеҳсолкунандагони ватанӣ истифода мегардад. Дар воқеъ, қабули чунин қарорҳо бояд дар мувофиқат бо қоидаҳои байналмилалӣ бошад, агар мамлакат аъзо иттиҳодияҳои байналмилалӣ бошад. Масалан, Тоҷикистон аз соли 1992 аъзои ИДМ ва аз соли 2013 аъзои СУС буда, бевосита уҳдадор аст, ки қоида ва стандарти ин иттиҳодияҳои байналмилалиро риоя намояд[4,С.289]. Дар ҳолати тамоюли манфии зиёди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, иттиҳодияҳои байналмилалӣ барои дур шудан аз ҳолатҳои бухронӣ, кассодӣ ва садамот қарорҳои дахлдорро ба манфиати мамлакат қабул менамоянд.

Инчунин дар баробари маҳдудиятҳои воридотӣ, кишварҳои алоҳида боз маҳдудиятҳои содиротиро пеш мегиранд. Маҳдудияти содиротӣ бо мақсади устуворнамоии бозори дохилӣ пеш гирифта шуда, нигоҳдории сатҳи мутадили нарх ба маводҳои хӯрокворӣ ба роҳ монда мешавад. Маҳдудиятҳои муваққатӣ ба содироти ғалла дар шароити камҳосилӣ, вазъи сиёсӣ ва бо мақсади дастгирии таъмини озуқаворӣ пеш

гирифта мешавад. Барои мисол, чунин сиёсат дар Руссия, Қазоқистон ва Украина амалӣ гардонида мешавад.

Маҳдудкунии содиротӣ ин пеш аз ҳама танзимкунандаи нархҳои дохилӣ барои маводҳои хурукворӣ мебошад, ки кафолати иқтисодии дастрасии мардум ба ин маҳсулот мебошад.

Дар бештари кишварҳо барномаи либераликунонии тичорат, тичорати байналмилалӣ, қисман унсури таркибии ислоҳоти бахшӣ ва макроиқтисодӣ гардидааст. Бинобар ин, таъсири тичоратро ба таъмини маводи хурукворӣ нисбат ба дигар унсурҳои ислоҳот баҳогузорӣ намудан мушқил аст. Оқибатҳои баъзе усулҳои протекционистӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири манфӣи худро расонида истодаанд. Масалан, монополикунони таҳвили орд аз Қазоқистон ба Тоҷикистон ҳавасмандии хоҷагӣро ба истеҳсоли ғалла коста гардонида, ба фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои орди мамлакат таъсири манфӣи расонида истодааст.

Вобаста ба мушқилоти таъмини аҳоли бо маводҳои хурукворӣ дар Тоҷикистон оқибатҳои манфӣи қабули муҷозоти озуквории ИМА, Канада ва ИА нисбат ба Руссия бе таъсир нагузошт. Зеро Руссия шарикӣ устувори стратегияи Тоҷикистон дар муносибатҳои байналмилалӣ буда, муҷозотҳо нисбат ба Руссия натиҷаи манфӣи худро, хусусан аз ҳисоби муҳочирати меҳнатӣ, қурби асъори русӣ, боло рафтани нархи молӣ-маводӣ ва ғ. ба иқтисодиёти Тоҷикистон инъикос намуда истодааст.

Нақши муайяно дар таъмини аҳоли бо маводҳои хурукворӣ худкифоягӣ ва кушиши кишвар барои худтаъминнамоӣ бо маҳсулоти озукворӣ иҷро намуда, мустақилияти сиёсӣ аҳмияти калидӣ дорад. Мустақилияти сиёсӣ, бардоштани монополикунони воридоти маводҳои хурукворӣ, истеҳсоли он дар дохил, назорат аз болои нарх хусусиятҳои калидии таъмини аҳоли бо маводҳои хурукворӣ мебошанд. [4.С.75-82.]

Хулоса ҷанбаҳои зиёди методӣ ва хусусиятҳои хоси маҳаллии таъмини аҳоли бо маводҳои хурукворӣ мавҷуд буда, вобаста ба вақту фазо, мушқилоту имконият ва шарту шароит дар Тоҷикистон ва минтақаҳои алоҳидаи он истифода намудан аҳмияти калидӣ дорад. Дар Тоҷикистони муосир ва минтақаҳои алоҳидаи он бошад ҳамаи имкониятҳо барои амалигардонии ҷанбаҳои методии дар боло қайдгардида мавҷуд мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Бозоров Ш.Ш., Назарамонова Д.М. ва диг. Менечмент. Душанбе, Ирфон 2015. саҳ.289.

2. Сулайманова Д. К. Проблемы продуктового обеспечения продовольственной безопасности и некоторые аспекты его оптимизации Монография /Д.К.Сулайманова - РК-2018, 26 стр.

3. Хамидов А.Х., Базаров Ш.Ш., Мамадалиев Ф. Неформальный сектор в системе современных экономических отношений \ \ Вестник Таджикского национального университета \ Серия социально-экономических и общественных наук – Душанбе -2019. №3 Част 1. 82 стр.

2. Ҳисоботи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе - 2020. саҳ.3-5.

5. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ*иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ 2021. №6. саҳ. 75-82.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИДОРИ АНДОЗИ МИНТАҚА

Баротов Амирхон Холмирзоевич - ассистенти кафедраи андоз ва сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, ш.Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, **Телефон:** 918-35-55-73. E-mail: A.Barotov@mail.ru

Муаллиф оид ба пайдоиши андозҳо таҳқиқ намуда, онро ба аввалин ниёзҳои иҷтимоӣ алоқаманд аст. Дар мақола қайд гардидааст, ки аз замони пайдоиши давлатдорӣ андозҳо як пайванди зарурии муносибатҳои иқтисодӣ буданд ва таърихан, андоз ҳамчун муҳимтарин категорияи иқтисодӣ шарҳ дода мешавад, ки ба муносибатҳои тақсимот ва азнав тақсимкунӣ дар ҷомеа, яъне ҳаракати арзиш аз субъектҳои, ки онро ба давлат миёнаравӣ мекунад.

Калидвожаҳо: Назарияи андоз, иқтисодии андозӣ, даромадҳои буҷет, аҳамияти фискалии андозҳо, иқтисоди минтақа, даромадҳои андозӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НАЛОГОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА

Автор исследует происхождение налогов и связывает их с первыми общественными потребностями. В статье отмечается, что с момента возникновения государственности налоги являются необходимым звеном экономических отношений, а исторически налог трактуется как важнейшая экономическая категория, которая связана с отношениями распределения и перераспределения в обществе, что То есть движение стоимости от субъектов, которые ее опосредуют, к государству.

Ключевые слова: Теория налогообложения, налоговый потенциал, доходы бюджета, фискальное значение налогов, региональная экономика, налоговые поступления.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF REGIONAL TAX CAPACITY

The author investigates the origin of taxes and relates it to the first social needs. It is noted in the article that since the emergence of statehood, taxes have been a necessary link of economic relations, and historically, tax is interpreted as the most important economic category, which is related to the relations of distribution and redistribution in society, that is, the movement of value from the entities that mediate it to the state.

Key words: Tax theory, tax capacity, budget revenues, fiscal importance of taxes, regional economy, tax revenues.

Пайдоиши андозҳо бо аввалин ниёзҳои иҷтимоӣ алоқаманд аст. Аз замони пайдоиши давлатдорӣ андозҳо як пайванди зарурии муносибатҳои иқтисодӣ буданд. Таърихан, андоз ҳамчун муҳимтарин категорияи иқтисодӣ шарҳ дода мешавад, ки ба муносибатҳои тақсимот ва азнав тақсимкунӣ дар ҷомеа аз субъектҳо ба давлат мебошад.

Андозҳо на танҳо манбаи даромадҳои буҷет, балки муҳимтарин унсурҳои сохтори иқтисодии бозорӣ мебошанд. Возеҳ аст, ки бидуни ташаккули системаи оқилонаи андоз, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ фишор намеорад ва ба сиёсати муассири буҷетӣ имкон медиҳад, дигаргунсозии мукаммали иқтисоди Тоҷикистон ғайриимкон аст.

Давлат бе андоз вучуд дошта наметавонад, зеро онҳо усули асосии сафарбаркунии даромад дар шароити ҳукмронии моликияти хусусӣ ва муносибатҳои бозорӣ барои иҷрои вазифаҳои давлат мебошанд.

Таърифи муосири ҳуқуқии андозҳо дар моддаи 23-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст: "Андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба буҷет мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад (ба истиснои андози иҷтимоӣ). [2]

Мазмуни иқтисодии мафҳуми "андоз" дуҷониба аст:

1) андоз абстраксияи назариявии муносибатҳои истеҳсолии воқеии дорои хусусияти тақсимот, яъне категорияи иқтисодӣ, объективӣ мебошад;

2) андоз шакли амалии мавҷудияти ин категория дар сатҳи воқеияти иқтисодӣ дар шакли абзори мақсадноки таъсир ба бузургии сифатӣ ва миқдорӣ такрористеҳсолкунӣ, яъне як категорияи тарзи идоракунии онҳо ё шакли мавҷудият мебошад.

Дар амал байни мафҳумҳои "андоз ҳамчун категорияи иқтисодӣ" ва "андоз ҳамчун шакли воқеии ҳаракати маблағҳо аз созандагони онҳо ба ғайри давлат" фарқе вучуд надорад. Аммо, ин мафҳумҳои номуайян мебошанд. Андоз ҳамчун категорияи иқтисодӣ аз як намуди мушаххаси андоз фарқ мекунад, масалан, аз ғайри давлат, даромад, арзиши иловашуда, амвол ва ғайра, зеро захираҳои пешбинишудаи барои захираҳои табиӣ аз ҷиҳати сифат ва миқдор метавонанд фарқ кунанд аз онҳо бо ягон ғайри давлат ба ҷомеа истифода мешаванд.

Умуман, проблемаи муайян кардани мафҳуми «андоз» яке аз мушкилоти асосиест, ки барои ҳалли маҷмӯи масъалаҳои андозбандӣ муҳим аст. Мушкилоти моҳият ва таърифи андозҳоро омӯхта, як қатор таърифҳоро дод, ки дар ҷанбаи таърихӣ рушди андозбандӣ хронологияи муайян доранд (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1 - Муносибатҳо ба мафҳуми "андоз"

Назарияи андоз	Намоянда	Муносибатҳо ба таърифи "андоз"
----------------	----------	--------------------------------

Назарияи классикӣ (охири асрҳои XVIII-XIX)	А.Смит, Д.Рикардо	Андозҳо - яке аз намудҳои даромади давлатӣ вучуд дорад, ки бояд хароҷоти нигоҳдории ҳукуматро пӯшонад
Назарияи кейнсианӣ (асри XX)	Ҷ. Кейнс	Андозҳо фишанги асосии танзими иқтисодӣ буда, яке аз ҷузъҳои рушди бомуваффақияти он мебошанд; бо ёрии андозҳо пасандозҳои барзиёд гирифта мешаванд.
Институтсионал изм (ибтидои асри XX)	Т. Веблен, У. Митчелл, Ҷ. Коммонс,	Андоз - қоидаҳои расмии муқаррарнамудаи давлат ва барои субъектҳои хоҷагидорӣ ҳатмӣ мебошад.
Назарияи монетаризм (солҳои 1950)	Милтон Фридман	Андозҳо дар баробари дигар механизмҳо ба гардиши пул таъсир мерасонанд, аз ҷумла, маблағи аз ҳад зиёди пул тавассути андозҳо гирифта мешавад.
Назарияи иқтисоди таъминот (солҳои 1970-80)	М.Бернс, Г. Стайн, А.Лэффер	Андозҳо бояд ба ҳадди ақал расонида шаванд ва дар айни замон ба корпоратсияҳо имтиёзҳои назарраси андоз пешниҳод карда шаванд. Дар акси ҳол, бори гарони андоз фаъолияти соҳибкориҳо бозмедорад ва сиёсати сармоягузори корпоративиро суст мекунад, ки дар натиҷа навсозии дороиҳои истеҳсолӣ қатъ мегардад ва иқтисод ба таназзул шурӯъ мекунад.
Назарияи оптималии шартнома (1960s - наст, time)	Ҷ. Стиглиц, Й. Макнил	Андоз бастанӣ шартномаи оптималии байни давлат ва шахс аст, ки ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои тарафҳоро эътироф мекунад.
Манбаъ, ки таъриф медиҳад		Шарҳи андоз
Тургенев Н.И. Тачриба дар назарияи андоз. 1818		Андоз боигарии халқро кам карда, ба пешрафти саноат халал мерасонад.
Исаев А.А. Очеркҳо оид ба назария ва сиёсати андоз. - Ярослав, 1887 С. 1		Андозҳо пардохти ҳатмии пул аз ҷониби хонаводаҳои хусусӣ мебошанд, ки барои пӯшонидани хароҷоти умумии воҳидҳои ҳукумати маҳаллӣ ва маҳаллӣ хизмат мекунанд.
Луғати энциклопедӣ. - Петербург, 1897.		Андозҳо сарчашмаи даромади ҷамъиятиро дар шакли соф ифода мекунанд: ин пардохтҳои ҳатмӣ аз ҷониби давлат ё иттифоқҳои касабӣ аз субъектҳо ва шахсонӣ воқеъ дар қаламрави он, на аз рӯи баъзе хидматҳо, балки аз рӯи қудрати молиявӣ иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ки андоз меситонад.
Лексияҳо оид ба иқтисодиёти миллӣ ва давлатӣ. 1902. Вигге С.Ю., ки аз маҷаллаи "Финанс" иқтибос оварда шудааст. 1999, No 10. саҳ. сию.		Андозҳо саҳмияҳои пулии ҳатмии қонунии аҳоли барои қонунӣ кардани ниёзҳои ҳукумат мебошанд.

Соколов А.А. Назарияи андоз. 1928. саҳ. 11.12	Андоз бояд ҳамчун маҷмӯи ҳатмии ҳоқимияти давлатӣ аз шахсони инфиродӣ ё хоҷагиҳои деҳқонӣ барои пӯшонидани хароҷоти бадастоварда ё расидан ба ҳама гуна ҳадафҳои сиёсати иқтисодӣ бидуни пешниҳоди пардохткунандагон бо эквиваленти махсуси он фаҳмида шавад.
Луғати забони русӣ. Академияи Фанҳои СССР. Институти забони русӣ. - М., 1958.	Андоз ситонидани ҳатмист, ки аз ҷониби давлат муқаррар карда мешавад ва аз ҷониби корхона, муассиса, аҳолии пардохт мешавад.
Макконелл К.Р., Брю С. JL Экономикс. - М., 1992. ч.1. с. 390.	Андоз ин пардохти маҷбурӣ ба ҳукумат аз ҷониби хонавода ё фирмаи пул (ё интиқоли молу хидматҳо) мебошад, ки бар ивази он хонавода ё фирма мустақиман мол ё хидмат намегирад ва чунин пардохт ҷарима намешавад аз ҷониби суд барои амалҳои ғайриқонунӣ.
Иқтисодчи. - Фишер С. М., 1993. саҳ. 377.	Андозҳо нархи мо барои пардохти ҷомеаи мутамаддин мебошанд
Луғати тафсирии иқтисод ва молия. Т. 2. - М: Муносибатҳои байналмилалӣ, 1994.	Андоз ин ҳатмӣ ва ройгон (аслан) гирифтани маблағ аз ҷониби давлат ё мақомоти маҳаллӣ барои маблағгузориҳои хароҷоти давлатӣ мебошад
Луғати калони энциклопедӣ / Ғд. А.Н. Азрилиан. - М. : Институти иқтисоди нав, 1998.	Андоз пардохти ҳатмии давлат аст, ки аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ситонида мешавад.
Энциклопедияи иқтисодӣ. Институти иқтисодиёти АИ ҶТ, 1999.	Андозҳо пардохтҳои ҳатмии давлат аз агентҳои иқтисодӣ мебошанд

Ҷадвали 1 - Муносибатҳо ба мафҳуми "андоз"

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Дар асоси мундариҷаи концептуалии равишҳои дар боло зикргардида, муносибатҳои андозро ҳамчун системаи муносибатҳои пулии байни давлат ва андозсупорандагон муайян кардан мумкин аст, ки дар натиҷа як қисми арзиши изофӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ ва ба ин восита муносибатҳои иқтисодиро танзим мекунад.

Масъалаҳои моҳияти андоз ҳамчун категорияи иқтисодӣ на танҳо аз нуқтаи назари илмӣ муҳиманд, балки барои амалия низ заруранд. Аз ин рӯ, дар сурати қабули қонунҳо дар бораи низоми андоз ё андозбандӣ бидуни ба назар гирифтани талаботи қонунҳои иқтисодӣ дар ҳаёти воқеӣ, объекти андозро аз даст медиҳад. Ва ин бевосита ба манфиатҳои иқтисодии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ таъсир мерасонад, қаноатмандии онҳоро коҳиш медиҳад ва аксар вақт халал мерасонад.

Андозҳо имрӯз воситаи асосии тақсимои даромад ва захираҳои молиявӣ мебошанд. Чунин азнавтақсимкуниро мақомоти давлатӣ бо мақсади таъмини маблағ ба ин ашхос, корхонаҳо, барномаҳо, бахшҳо ва соҳаҳои иқтисод, ки ба захираҳо ниёз доранд, вале аз манбаъҳои худ таъмин карда наметавонанд. Ба ибораи дигар, танзими даромади андозӣ вазифаи асосии худро дар дасти давлат мутамаддин кардани маблағҳо барои ҳалли масъалаҳои рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмию техникаи як кишвар, минтақа ё соҳа заруранд.

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари иқтисодӣ андозҳо воситаи сиёсати фискалӣ ва ҳамзамон усули танзими ғайримустақими равандҳои иқтисодӣ дар сатҳи макро мебошанд. Дар асоси он ду самти фаъолияти танзимкунандаи давлатро дар соҳаи андозбандӣ ҷудо кардан мумкин аст. Яке аз онҳо ҷамъшавии пардохтҳои андоз ва

ташаккули қисми даромади буҷет бо мақсади иҷрои вазифаҳои давлат оид ба қонё кардани ниёзҳои иҷтимоӣ (вазифаи фискалии давлат дар соҳаи андозбандӣ) мебошад. Дигар ин ки тавассути фишангҳои андоз (функсияи танзимкунандаи давлат дар соҳаи андозбандӣ) ҳавасманд намудани баъзе намудҳои фаъолияти иқтисодӣ ё бахшҳои иқтисодӣ мебошад.

Натиҷаи вазифаи фискалӣ, пеш аз ҳама, фароҳам овардани ҳама шароити зарурӣ барои раванди такрористеҳсолкунии васеъ мебошад, на як бор ва як маротиба гирифтани маблағи максималии имконпазир. Маънии ин вазифа васеъ кардани заминаи андоз, дар афзоиши даромади андоз мебошад. Маҳз ҳамин вазифаи асосии андозҳо барои ҳамаи минтақаҳо хос аст, ки дар буҷети онҳо ҳиссаи даромади андоз аз 60 то 70%-ро ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, изҳороти як қатор муаллифон дар бораи он, ки "таъкид ба ҳадафи фискалии андозбандӣ ин системаро аз омили репродуктивӣ ба механизми хуруҷи маъмурии даромади соф аз корхонаҳо ва ташкилотҳо мубаддал мекунад[5] баҳсбарангезанд, зеро андозҳо ва системаҳои андоз маҳз аз он сабаб вучуд дорад, ки давлат бояд тавассути онҳо барои пӯшонидани хароҷоти худ маблағ таъмин кунад. Ба ин муносибат на дар бораи кам кардани аҳамияти фискалии андозҳо, балки дар бораи кам кардани бори андоз ва васеъ кардани базаи андоз сухан рондан лозим аст.

Ба гуфтаи А. Дадашев, [1] тавассути функсияи назорати андозбандӣ зарурати тағир додани системаи андоз ва сиёсати буҷетӣ ошкор карда мешавад.

Дар андозбандӣ манфиатҳои давлат ва андозсупоранда бархӯрд мекунад: давлат ба нокифоя будани маблағ барои иҷрои вазифаҳои сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ манфиатдор аст ва андозсупоранда ба кам кардани меъёри андоз манфиатдор аст. Тавре ки мебинед, манфиатҳои иқтисодии онҳо баръакси қутбӣ мебошанд.

Таъсири сатҳи андозбандӣ ба фаъолияти иқтисодӣ ҳамеша дар маркази таваҷҷӯҳи назарияи иқтисод буд. Дар қатори дигар принципҳои ҷамъоварии андоз, масъалаи меъёри ниҳой, ки барзиёдии он ба ҷамъият ва давлат зиён мерасонад ва ба даромади буҷети ҷорӣ мувофиқат намекунад, зарур аст, ки зери таваҷҷӯҳ қарор дода шавад.

Проблемаҳои андозбандӣ ҳамеша иқтисоддонони ғарбро ба ташвиш овардаанд, А.Смит дар ин бора менависад: «Дар ҳама гуна ҳолатҳои фавқуллода, одамон метавонанд зери таъсири рӯҳбаландии қавии иҷтимоӣ саъю кӯшиши зиёд ба харҷ диҳанд ва ҳатто як қисми сармояи худро барои кумак ба давлат диҳанд, аммо комилан тасаввур кардан мумкин нест, ки онҳо ин корро дар вақти дароз анҷом диҳанд; ва агар ин корро мекард, андоз ба зудӣ ўро то ба дараҷае хароб мекард, ки қобилияти дастгирии давлатро комилан аз даст меод. [3]

«Афзоиши андоз метавонад боиси афзоиши даромади ҳукумат танҳо то ҳадди ниҳоии муайян гардад, то он даме, ки қисми андози истеҳсолоти миллӣ коҳиш меёбад. Ҳангоме ки ин маҳдудият боло меравад, болоравии меъёри андоз на ба афзоиш, балки ба коҳиши даромади буҷет оварда мерасонад», - баҳс мекунад Артур Лаффер [4].

Нуктаи муҳим он аст, ки маҳз дар доираи муайян кардани иқтисодии андозии кишвар на танҳо муайян кардани захираҳои андоз бо истифодаи минбаъдаи онҳо, балки ҳамоҳангсозии манфиатҳои мақомот ва дигар субъектҳои иқтисодӣ бозорӣ мебошад. Ноил шудан ба ҳамоҳангсозии манфиатҳои ҳамаи субъектҳо дар муносибатҳои андоз мушкилоти мураккаб аст. Он маҷмӯи тадбирҳо ва корҳои махсусро оид ба мутобиқ кардани андозсупорандагон ва кормандони мақомоти андоз ба қонунгузориҳои нави андоз, ки ба тағйири тафаккури онҳо мувофиқат мекунад, беҳтар намудани ҳамкорӣ ва ҳамдигарфаҳмии байни онҳо, баланд бардоштани масъулияти онҳо барои иҷрои қатъии ўҳдадорӣҳои андозӣ дар назди буҷет мебошад.

Ҳамин тавр, мо бояд ба омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ташаккули нерӯи андоз дар минтақа бо мақсади таҳияи механизми идоракунии самараноки рушди иқтисодии минтақавӣ, ташкили муносибатҳои байнибуҷетӣ, ки ба таъмини мувозинати буҷетҳо дар ҳамаи сатҳҳо нигаронида шудаанд, таваҷҷӯҳ намоем.

Адабиёт:

1. Андозҳо. Китоби дарсӣ / под ред. Д. Черник. - М.: Молия ва омор, 1996.-С.51.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 2022-С46
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М: Соцэкгиз, 1962. - С.588.
4. Толкушкин А.В. Таърихи андозҳо дар Россия.-М.: Юрист, 2001.-С.432
5. Юткина Т.Ф. Андозҳо ва андозбандӣ: Китоби дарсӣ. - М.: Инфра-М, 2002.- С. 91.

МАХСУСИЯТИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдуллоев Сулаймон Исмонович - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Тоҷикистон, ш. Душанбе, гузаргоҳи 1, кӯчаи Камоли Хучандӣ, хонаи 7. E-mail: abdulloev@mail.ru Телефон: (+992) 918-72-63-70

Дар мақола махсусияти танзими давлатии соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми комплекси агросаноатии кишвар дар шароити бозор баррасӣ мегардад. Қайд карда мешавад, ки дар шароити муосир рушди фаъолияти хочагидорӣ кишвар, аз ҷумла инкишофи соҳибкорӣ хурду миёна дар соҳаи хочагии кишлоқ аз омилҳои мухталифи таъсиррасон вобастагии басо калон дорад.

Таваҷҷӯҳи асосӣ ба ошкор намудани махсусияти танзими давлатии соҳибкорӣ хурду миёна дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи хочагии кишлоқ ва татбиқи вариантҳои имконпазир равона мегардад. Махсусияти танзими давлатии соҳибкорӣ хурду миёна дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омили рушди агросаноатӣ дар маҷмӯъ арзёбӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: Танзими давлатӣ, бехатарии озуқаворӣ, хочагии кишлоқ, агробизнес, муносибатҳои бозоргонӣ, амнияти озуқаворӣ, кишоварзӣ, дастгирии давлатӣ, самаранокии иқтисодӣ, соҳибкорӣ хурду миёна, сармоягузорӣ ва танзими давлатӣ.

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются особенности государственного регулирования малого и среднего предпринимательства в аграрном секторе в системе АПК страны в рыночных условиях. Отмечается, что в современных условиях развитие экономической деятельности страны, в том числе развитие малого и среднего предпринимательства в сфере сельского хозяйства, находится в сильной зависимости от различных влияющих факторов.

Основное внимание уделяется раскрытию особенностей государственного регулирования малого и среднего предпринимательства аграрного сектора Республики Таджикистан в сфере сельского хозяйства и реализации возможных вариантов. Специфика государственного регулирования малого и среднего бизнеса в аграрном секторе Республики Таджикистан оценивается как фактор агропромышленного развития в целом.

Ключевые слова: Государственное регулирование, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, АПК, рыночные отношения, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, государственная поддержка, экономическая эффективность, малый и средний бизнес, инвестиции и государственное регулирование.

FEATURES OF STATE REGULATION OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the features of state regulation of small and medium-sized businesses in the agricultural sector in the country's agro-industrial complex system in market conditions. It is noted that in modern conditions the development of the country's economic activity, including the development of small and medium-sized businesses in the field of agriculture, is highly dependent on various influencing factors.

The main attention is paid to revealing the features of state regulation of small and medium-sized businesses in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan in the field of agriculture and the implementation of possible options. The specifics of state regulation of small and medium-sized businesses in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan are assessed as a factor in agro-industrial development as a whole.

Key words: Government regulation, food security, agriculture, agro-industrial complex, market relations, food security, agriculture, government support, economic efficiency, small and medium-sized businesses, investments and government regulation.

Танзими давлатии соҳибқори хурду миёна дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ шартҳои муҳими рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар дар самти таъмини беҳатарии озуқаворӣ маҳсуб меёбад. Аз сиёсати иқтисодӣ ва танзими давлатии соҳибқори хурду миёна дар шакли дастгирии молиявӣ ва пешниҳоди имтиёзҳои тараққиёти прогрессивии соҳаи вобастагии калон дорад.

Дар шароити муосир давлат ҳамчун мақоми танзимкунанда ва идоракунанда дар ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ нақши фаъолро нигоҳ медорад. Маҳз давлат таҳқиқ ва таҳлили эҳтиёҷоти ҷомеа, таҳия ва татбиқи мақсадҳои стратегияи диверсификацияи иқтисодӣ миллиро таъмин менамояд, фаъолияти истеҳсолии соҳторҳои соҳибқорӣ арзёбӣ мекунад, фармоишҳои давлатӣ медиҳад, савдуро ба нақша мегирад, барои эҳтиёҷоти давлат молҳои истеъмолиро меҳарад ва иқтисодиро илмию интеллектуалиро инкишоф медиҳад [4,88].

Аксари тадқиқотҳо, ки самаранокии дастгирии давлатии соҳибқори хурду миёнаро арзёбӣ мекунад, зарурати таҳияи барномаи дастгирии ҳалли мушкилоти муайянеро, дар асоси интиҳоби меъёрҳои татбиқ мекунад. Дар тадқиқоти А.Я. Быстрыкова, Е.В. Пономаренко номгуӣ вазифаҳои тартиб дода шудааст, ки бояд тавассути татбиқи барномаҳои дастгирии корхонаҳои хурду миёнаи дорои аҳамияти минтақавӣ ва марказӣ ҳал карда шаванд [1].

Арзёбии иқтисодӣ ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки афзоиши идомаи шумори онҳо аҳолии ҷаҳон, афзоиши бекорӣ, баланд шудани нархи энергия ва ноустувор истифодабарии захираҳои заминро об дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон бо зиёд шудани хӯрдани нархи ғизо оварда расондааст. Аз ин ру, хоҷагии кишлоқи Тоҷикистон бояд барои қонеъ гардонидани мушкилоти ҷаҳонӣ афзоианда рушди босуръати устуворро дар талаботи озуқаворӣ пайгирӣ кунад.

Бояд қайд кард, ки соҳаи кишоварзии мамлакат аз ҷиҳати ҳисса дар ММД, бо озуқа таъмин намудани аҳоли ва саноат, шумораи коргарон аҳоли, яке аз бахшҳои муҳими стратегияи иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ мемонад. Саҳми муҳимтарин соҳаи кишоварзӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар 23,3 фоизро ташкил медиҳад. Қариб 2/3 ҳиссаи корхонаҳои истеҳсолии Ҷумҳурии Тоҷикистон агросаноатӣ мебошанд [7-35].

Танзими давлатии соҳибқори хурду миёна дар КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин шароит аҳамияти боз ҳам дучандро пайдо карда, самаранок ба роҳ мондани он аз нуқтаи назари таъмини беҳатарии озуқаворӣ кишвар муҳим арзёбӣ мегардад. Аз ин ру кишвар барои рушди агробизнес тамоми чораҳои заруриро пайгирӣ карда истодааст.

Қайд кардан зарур аст, ки дар соҳаи кишоварзӣ зиёда аз 20 барномаҳои соҳавӣ миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат ва бисёр меъёрҳои ҳуқуқӣ амал мекунад. Маълумот аз баррасии пешакии татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 шаҳодат медиҳад, ки Ҳукумати кишвар аз бисёр ҷиҳатҳои ин стратегия мақсадҳои ба миён гузошташуда иҷро кардааст. Инчунин дар мамлакат Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад, ки барои рушди устувори соҳаи заминаи устувори молиявӣ инфрасохторӣ мегузорад.

Тоҷикистон эътироф мекунад, ки кишоварзӣ як омили асосӣ дар қаноатмандӣ аз бехатарӣ ва сифати ғизо аст. Дар Барномаи миёнамуҳлати Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 таъмини озуқаворӣи баландсифат ва ноил шудан ба ҳадафҳои нақши муҳим мебошад.

Ҷунин мақсад низ дар лоиҳаи Нақшаи сармоягузори миллии аз тарафи FAO (Ташкилоти озуқаворӣи байналмилалӣ) пешниҳодшуда, барои баланд шудани сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ барои солҳои 2021-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст [6,28].

Барои Тоҷикистон ҳамчун кишвари муосири соҳибистиклол нақши давлат дар ҳавасмандкунӣ ва танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши агросаноатӣ махсусан назаррас арзёбӣ мегардад. Тадқиқотҳои нишон медиҳанд, ки шаклҳои асосии идоракунии давлатии соҳибкорӣ хурду миёна дар КАС банақшагирӣ, пешгӯӣ, танзим, назорат, пешниҳоди имтиёзҳо ва дастгирии молиявӣ мебошанд.

Банақшагирӣ ва пешгӯии рушди соҳибкорӣ хурду миёна дар КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла таъминоти захиравии онҳо ба амал бароварда мешавад. Нақши фаъоли давлат тавассути функцияи назорати давлатӣ дар низоми иқтисодиёт амалӣ мегардад. Усулҳои танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи агробизнес аз ҷиҳати хосиятҳои зуҳури худ гуногун мебошанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки вазифаҳои танзимкунанда бояд махсусияти соҳибкорӣ хурду миёнаро ба инобат гирифта, самтҳо ва намудҳои мустақил ва махсуси фаъолияти мақомоти танзимкунандаи давлатиро пешбинӣ намоянд. Ҳадафҳо ба воситаи чорабиниҳои зерин татбиқ мегарданд:

— пешгӯӣ ва банақшагирӣ, ки ба тартиб додани барномаҳои оперативӣ ва дарозмӯддат, бо захираҳои моддӣ, молиявӣ, меҳнатӣ таъмин намудани онҳо нигаронидашуда;

- ташкил ва ташаккули сохтори низоми танзим, муайян намудани муносибатҳои функционалӣ;

– роҳбарӣ, муқаррар намудани қоидаҳо ва муқаррарот, ҳамоҳангсозӣ;

- идоракунии оперативӣ ва назоратӣ.

Дар давраи ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар кишвар мақомоти давлатӣ фаъолияти худро оид ба ташкил, дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ хурду миёна дар низоми иқтисодӣ пурзӯр хоҳанд кард.

Ҷанбаҳои асосии танзими давлатӣ дар соҳаи соҳибкорӣ хурду миёна аз инҳо иборатанд:

– ташаккули инфрасохтори дастгирӣ ва рушди корхонаҳои саноатии хурду миёна;

— фароҳам овардани шароити имтиёзнок барои соҳибкорӣ хурду миёнаи саноатӣ ҷиҳати истифодаи захираҳои молиявӣ, моддию техникаӣ ва иттилоотии давлатӣ, коркардҳо ва технологияҳои илмию техникаӣ;

– муқаррар намудани тартиби бақайдгирии корхонаҳои хурду миёна, иҷозатномадиҳии фаъолияти онҳо, сертификатсияи маҳсулот, пешниҳоди ҳисоботи оморӣ ва баҳисобгири;

– дастгирии фаъолияти иқтисодии берунии корхонаҳои саноатии хурд ва миёна, аз ҷумла кумак ба рушди муносибатҳои тичоратӣ, илми, техникаи, истеҳсоли ва иттилоотии онҳо бо шарикони хориҷӣ;

– ташкили тайёр кардан, бозомузи ва такмили ихтисоси кадрҳо барои сохторҳои соҳибкорӣ хурду миёна [8,91].

Самтҳои асосии дастгирии давлатии корхонаҳои хурду миёнаи дар комплекси агросаноатии кишвар пеш аз ҳама, фароҳам овардани заминаи ҳуқуқӣ, татбиқи сиёсати ба эътидол овардани микроиқтисодӣ, сиёсати самарабахши андоз нисбат ба корхонаҳои хурд ва инчунин маблағгузорӣ ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки дастгирии давлатии соҳибкорӣ хурду миёна дар шакли маблағгузорӣ аз ҳама самараноктар арзёбӣ мегардад.

Маблағузори ба рушди иқтисодӣ суръат бахшида тавассути ислоҳи иқтисодӣ, ки аз вайрон шудани механизмҳои бозорӣ ва нобаробарии тақсимкунӣ молу хизмат бармеояд. Масалан, тадқиқоти 10 мамлакати Америкаи Лотини маълум кард, ки 10 фоиз зиёд шудани хароҷоти давлат барои соҳаи кишоварзӣ афзоиши солони маҳсулоти соҳаи кишоварзиро дар байни соли 1985-2000-ум 0,6 фоиз оварда расонд [5].

Бо вучуди ин, ҳамон тадқиқот нишон дод, ки аҳамияти он инчунин ба он вобаста аст, ки кадом барномаҳо воқеан маблағузори мешаванд. Муаллифони он ба хулосае омаданд, ки хароҷоти давлат барои барномаҳое, ки хизматрасонӣ мекунад, сермаҳсултар аст назар ба хароҷоти давлат барои дотацияи бевосита ба деҳқонон. Вақте ки ҳамон 10 фоизи хароҷоти умумии давлат аз субсидияҳо ба хизматрасонӣ расонданд, ин даромади соҳаи кишоварзиро ба ҳар сари аҳоли 2,3 фоиз зиёд кард.

Чунин таъсири назаррас бо таъсири мусбати ҷамъшуда бо роҳи зиёд кардани бучети барномаҳои хизматрасонӣ ва кам кардани тарифҳо шарҳ дода мешавад. Бинобар ин хароҷоти самараноки давлати дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ барои таҷрибаи хоҷагидорӣ яке аз проблемаҳои аввалиндараҷа маҳсуб меёбад.

Бояд қайд кард, ки хароҷоти давлат ба хоҷагии қишлоқ аз соли 2015 то 2021 тамоюли зиёдшавиро пайдо карда барои рушди он заминаи устувор гузошт. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки ба ҳисоби миёна, онҳо ҳар сол 21 фоиз ва аз руи ҳисоби реалӣ 15 фоиз афзоиш ёфтаанд.

Ҷадвали 1

Хароҷоти давлатии соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 2015-2021

Сол	2015	2016	2017	2018	2019	То аввали соли 2021	Ҳисоби миёна
Хароҷоти давлат ба хоҷагии қишлоқ (млн. сомони)	368	470	712	600	734	721	601
Хароҷоти давлат ба хоҷагии қишлоқ (млн. долларов)	59	60	83	63	68	65	66

Сарчашма. «Обзор агропродовольственной отрасли и государственных расходов на сельское хозяйство Таджикистана». Всемирный банк, 2021 год, с.80.

Аз ҷадвал бармеояд, ки афзоиши миёнаи солони доллар 4% ташкил менамояд. Дар соли 2018, вақте ки онҳо назар ба соли гузашта кам шуд, хароҷоти номиналии давлатӣ ба кишоварзӣ ҳамасола афзоиш ёфта, дар аввали соли 2021 ба 721 миллион сомонӣ (65 миллион доллар) расид.

Дар иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки нигоҳ доштани интизоми бучетӣ интиҳоб ё тақсими самараноки хароҷоти давлатиро талаб мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки барномаҳои ҳукуматие, ки беҳтар аз вайроншавии бозорро ҳал мекунад ва манфиатҳои зиёди иҷтимоӣ ва иқтисодиро ба даст меоранд ба чунин ҷорабиниҳо таъяс мекунад:

- рушди технология;
- паҳн кардани дониш ва баланд бардоштани сармояи инсонии деҳқонон;
- кам кардани хароҷоти муомилот;
- рафъи маҳдудиятҳо барои ҷалби сармояи хусусӣ.

Ба ибораи дигар, на ҳамаи хароҷоти давлат пурмаҳсул аст. Бисёре аз тадқиқотҳои таҷрибавӣ нишон медиҳанд, ки хароҷоти давлатӣ ба рушди кишоварзӣ таъсири кам нишон медиҳад. Аз ин бармеояд, ки на ҳамаи маблағгузориҳо як хел самара мебахшанд.

Давлат баъзан барои чизҳое сарф мекунад, ки манфиати оварда наметавонад, масалан, субсидияҳои истеҳсоли ва дигар пардохтҳои мустақим ба иштирокчиёни бозор. Гузашта аз ин, ҳангоми вайроншавии бозор, хароҷоти ғайрисамаранок вазъиятро беҳтар намекунад. Баъзан мудохилаҳо метавонанд мушкилоти ибтидоиро, ки дар натиҷаи вайроншавии бозор ба вучуд омадаанд, шадидтар кунанд ва ба оқибатҳои номатлуб, ҳарчанд ғайриҷашмдошт оварда расонанд [6,95].

Аз нуқтаи назари предмети тадқиқот қайд кардан муҳим аст, ки ислоҳоти иқтисодӣ дар самти рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи хоҷагии қишлоқ ва дар заминаи он татбиқи бехатарии озуқаворӣ пеш аз ҳама дар маблағгузори соҳа мушоҳида мешавад. Аз ин лиҳоз давлат дар ин масъала мунтазам барои ҷудо кардани маблағҳо чораҷуи менамояд.

• ҷалби сармояи хориҷӣ ба бахши соҳибкории хурду миёна [2].

Дар натиҷа, барои арзёбии самаранокии дастгирии давлатии соҳибкории инноватсионии хурду миёна тавсия дода мешавад, ки меъёрҳои оддии миқдорӣ (шумораи кормандон, даромад ва ғ.) ба меъёрҳои нисбӣ даромад аз як корманд, ҳиссаи даромади содиротӣ, ҳиссаи миёнаи истеъмолкунандагони маҳсулоти тиҷорати хурд ва миёна аз дигар минтақаҳо ва ҳиссаи хароҷоти тадқиқотӣ дар даромади умумӣ гузаронида шаванд [3,87].

Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон нияти ба модели инноватсионии саноатӣ гузаштанро дорад ва рушди соҳибкории хурду миёна дар он ҷо саҳми калонро хоҳад бозид. Маҳз тараққиёти соҳибкории хурду миёна шартҳои муҳими рушди прогрессивии кишвар маҳсуб ёфта, дар пешгирии омилҳои монепкунандаи тараққиёти иқтисодӣ миллиро таъмин менамояд.

Бо иртибот ба масалаи мазкур бояд қайд кард, ки ҳангоми таҳлили монетаҳо дар роҳи инноватсия ва тиҷорат, ки ба беҳтар кардани сифати маҳсулот нигаронида шудаанд, монетаҳои зеринро дар роҳи рушди инноватсионӣ муайян кардан мумкин аст:

- рушди сусти муносибатҳои бозорӣ, механизмҳои интиқол, бахши тиҷорати хурд;

- алоқаи нокифояи илм ва истеҳсолот;

- дастнорасӣ ва набудани манбаъҳои берунӣ ва дохилии маблағгузорӣ барои корхонаҳо, ки хусусиятҳои пешбурди фаъолияти инноватсиониро ба инобат мегиранд.

Ҳамин тариқ, баъди таҳлили муаммои баррасишаванда, дар марҳилаи мазкур ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки танзими давлатии соҳибкории хурду миёна дар КАС-ии кишвар барои рушди устувори агробизнес шартҳои зарур дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ арзёбӣ мегардад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки Тоҷикистон каме бештар аз 1% ММД-ро барои кишоварзӣ масраф мекунад. Вобастагии шадид аз маблағгузори донорҳо стратегияи тадриҷан зиёд намудани ҳиссаи маблағгузори давлатӣ ба соҳаи кишоварзиро талаб мекунад. Барои беҳтар намудани самаранокии рушди хоҷагии қишлоқ тақсмоти хароҷоти давлатиро ба хоҷагии қишлоқ беҳтар кардан лозим аст. Хароҷоти давлат барои тадқиқот ва ҳадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ дар соҳаи кишоварзӣ боиси паст шудани ҳосилнокӣ мегардад. Инчунин афзоиши хароҷот барои таҳқиқот ва хидматрасонии иловагӣ дар кишоварзӣ авлавияти асосии сармоягузорӣ барои оянда мебошад.

Танзими самаранокии давлатии соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзӣ вазифаи муҳими дастгирии рушди деҳот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва шуғли аҳоли мебошад. Давлат метавонад ба соҳибкории хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ тавассути субсидия, қарзҳои имтиёзнок, грантҳо ва дигар тадбирҳои дастгирии молиявӣ расонад. Ин ба соҳибкорони соҳаи кишоварзӣ кӯмак мекунад, ки сармояи заруриро барои рушди тиҷорати худ дастрас кунанд.

Давлат бояд барои соддагардонии расмиёти маъмурии марбут ба бақайдгирии соҳибкорӣ ва иҷозатномадиҳӣ, инчунин ҳисоботи андоз кор кунад. Ин монетаҳо барои ворид шудан ба тиҷорат коҳиш дода, ба рушди он мусоидат мекунад. Инчунин таъмини дастрасӣ ба инфрасохтори муҳим, аз қабили роҳҳо, нерӯи барқ, об ва телекоммуникатсия, захираҳо ба монанди замин ва об барои кишоварзӣ дар рушди соҳибкорӣ дар деҳот нақши муҳим мебозад.

Ҳамин тариқ, давлат метавонад дар бунёд ва рушди бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ саҳм гузорад, ки ба соҳибкорон дар пайдо кардани харидори маҳсулоти худ мусоидат намояд. Ҳангоми танзими соҳибкории деҳот ҷиҳати ҳифзи захираҳои табиӣ ва таъмини рушди устувори деҳот ҷанбаҳои экологӣ ва иҷтимоиро ба назар гирифтани муҳим аст. Мутобиқ кардани тадбирҳо ба шароити мавҷудбуда, танзими давлатии соҳибкории хурду миёна

дар соҳаи хочагии қишлоқ метавонад шароити рушди соҳибқорӣи хурду миёнаро ба таври назаррас беҳтар намуда, ба рушди устувори иқтисодии миллий мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Быстряков А.Я. Государственное регулирование развития предпринимательства: опыт, проблемы, инновации / А.Я. Быстряков, Е.В. Пономаренко, О.Б. Дигилина, Е.И. Столярова, Под ред. А.Я. Быстряков. - Москва: Проспект, 2015.
2. Генералов, В.В., Лычагин, М.В. Анализ программ государственной поддержки предпринимательства / Отв. редактор д. э. н. Г.М. Мкртчян. - Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, НГУ, 2004.
3. Леонов Е.Ф. Повышение конкурентоспособности малых и средних предприятий сферы услуг на основе формирования институционального пространства. Е.Ф.Леонов дисс...к.э.н. 08.00.05. Санкт-Петербург 2017. С.176.
4. Лолаева З.Х. Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики. З.Х.Лолаева дисс...к.э.н. 08.00.05. Душанбе 2019. С.188.
5. Лопес, Р. 2005 г. Почему правительствам следует прекратить выделять несоциальные субсидии: измерение последствий для сельских районов Латинской Америки. Университет Мэриленда в Колледж Парк, пересмотренное издание, 4 февраля 2005 г
6. Обзор агропродовольственной отрасли и государственных расходов на сельское хозяйство Таджикистана». Всемирный банк, 2021 год, с.95.
7. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы. С.35.
8. Содиков, М. С. Некоторые теоретические вопросы развития международной экономической интеграции / М. С. Содиков, Ф. Х. Фародов // Финансово-экономический вестник. – 2018. – № 4(16). – С. 20-27.

ТАШАККУЛЁБӢ ВА РУШДИ СОҲИБҚОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР: ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ

Назарова Нилуфар Нусратовна – ассистенти кафедраи информатикаи амалӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар мақола масъалаҳои ташаккулёбӣ ва рушди соҳибқорӣи истеҳсолӣ дар кишварҳои мухталиф баррасӣ мегардад. Қайд карда мешавад, ки соҳибқорӣ ҳамчун омили рушди фаъолияти хочагидорӣи ҳар як кишвар дар таъмини тараққиёти босуботи иқтисодӣ ва рушди босуръат заминаи басо калонро доро мебошад. Дар кишварҳои тараққикарда ба соҳибқорӣи саноатӣ диққати махсус равона гардида, соҳаро ба вектори асосии рушди фаъолияти хочагидорӣи кишвар табдил додаанд.

Калидвожаҳо: Соҳибқорӣ, кишварҳои хориҷӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, танзими давлатии соҳибқорӣ, соҳибқорӣи хурду миёна, фаъолияти хочагидорӣ, хизматрасонӣ, муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ, сармоягузорӣ, иштирокчиёни бозор, маҳсулнокии меҳнат ва иқтисодиёти ҷаҳон.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: МИРОВОЙ ОПЫТ

В статье рассматриваются вопросы становления и развития промышленного предпринимательства в определённых странах. Отмечается, что предпринимательство как фактор развития экономической деятельности любой страны имеет значительную основу для обеспечения стабильного экономического развития и прогрессивного развития. В развитых странах особое внимание уделяют промышленному предпринимательству, превратив отрасль в главный вектор экономического развития страны.

Ключевые слова: Предпринимательство, зарубежные страны, рыночная экономика, государственное регулирование предпринимательства, малый и средний бизнес, экономическая деятельность, услуги, международные экономические отношения, инвестиции, участники рынка, производительность труда и мировая экономика.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS: WORLD EXPERIENCE

The article discusses the formation and development of industrial entrepreneurship in certain countries. It is noted that entrepreneurship as a factor in the development of economic activity of any country has a significant basis for ensuring stable economic development and progressive development. In developed countries, special attention is paid to industrial entrepreneurship, turning the industry into the main vector of economic development of the country.

Key words: Entrepreneurship, foreign countries, market economy, state regulation of entrepreneurship, small and medium-sized businesses, economic activity, services, international economic relations, investments, market participants, labor productivity and the world economy.

Дар шароити рушди муносибатҳои истеҳсоли омузиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои муваффақ дар самти соҳибкории истеҳсоли аз нуқтаи назари рушди истеҳсолоти молҳои воридотивазкунанда ва ба содиротнигаронидашуда барои ҳар як кишвар ҷолиб арзёбӣ мегардад. Маҳз дар заминаи рушди ҳамкориҳои судманди иқтисодӣ ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои тараққикарда таъмини рушди истеҳсолоти муосир ва дар заминаи он афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ имконпазир мегардад. Аз ин рӯ, омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар самти ташаккулёбии иқтисодиёти рақобатпазир ва соҳибкории истеҳсоли дар шароити кунунӣ рузафзун боқӣ мемонад.

Олимон ва муҳаққиқони хориҷӣ оид ба рушди корхонаҳои саноатии корҳои зиёде нашр намуда, барои навсозии он дар кишвари дахлдор тадбирҳои гуногун пешниҳод кардаанд. Дар Тоҷикистон сатҳи рушди корхонаҳои соҳибкорӣ ҳанӯз ҳам аз кишварҳои пешрафтаи иқтисодӣ хеле ақиб мемонад. Дастгирии давлат ба он, сарфи назар аз тадбирҳои андешидашуда, ҳанӯз ҳам қонёкунанда барои рушди соҳа қарор дорад.

Аз ин лиҳоз, омӯзиши вазъи соҳибкорӣ дар кишварҳои хориҷӣ, таҳлили он ва имкони истифодаи ҷиҳатҳои тавоноии он дар амалияи ватанӣ барои илму амалияи ватанӣ аҳамияти хоса дорад. Ин ба мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ имкон медиҳад, ки барномаҳои гуногуни дастгирии соҳибкорӣ таҳия намоянд [6,49].

Бояд қайд кард, ки дар шароити кунунӣ соҳибкории истеҳсолиро як навъи пешбарандаи соҳибкорӣ номидан мумкин аст. Дар ин ҷо истеҳсоли маҳсулот, молҳо, ва дигар намуди корҳо амалӣ мегарданд, хизматрасонии гуногун ва арзишҳои муайяни маънавӣ ба вуҷуд меоянд. Соҳибкории саноатӣ тавре, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд дар таъмини сохтори гардиши тиҷорати мол ва густариши ҳамкориҳои судманди иқтисодиву тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ саҳми басо калон дорад. Натиҷаи хамин аст, ки дар солҳои наздик ба инкишофи васеи соҳибкории саноатӣ диққати калон дода мешавад.

Нақши давлат барои бомуваффақият амал кардани соҳибкории саноатӣ аз ҳалли вазифаҳои зерин иборат аст:

- 1) дастгирии давлатии молиявии соҳибкории саноатӣ;
- 2) танзими салоҳиятноки андоз;
- 3) таъмини ҳуқуқӣ ва иттилоотии соҳибкории саноатӣ.

Соҳибкории саноатӣ аз рӯи хусусиятҳои худ, на камтар аз дигар намуди фаъолияти хоҷагидорӣ, тавачҷӯҳи давлат ва дастгирии молиявиро тақозо мекунад. Инчунин дар шароити маҳдуд будани маблағҳои буҷетӣ, дастгирии онҳо ба соҳибкории саноатӣ имкон медиҳад, ки ин соҳаи муҳими муосир сусти истифода шавад [7].

Дар кишварҳои тараққикарда ба соҳибкории саноатӣ диққати махсус равона гардида, соҳаро ба вектори асосии рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар табдил додаанд. Таъмини рушди соҳибкории саноатӣ пеш аз ҳама дар дастгирии бевоситаи давлат дар шакли дастгирии молиявӣ инфрасохторӣ ифода мегардад.

Масалан, низоми тақвияти давлатии соҳибкорӣ дар ИМА ҷузъиёти зеринро доро мебошад:

- молиявӣ (мавҷуд будани манбаъҳои сершумори дастрасии сармояи кафолатнок);

-моддию техникӣ (ба ичора супурдан ва аз чумла имконияти хариди воситаҳои истеҳсолот бо шароитҳои имтиёзнок);

-иттилоотӣ (таъмини имкониятҳои истифода бо шабакаҳои иттилоотӣ ва китобхонаҳои техникӣ);

-машваратӣ (рушди хидматҳои махсуси машваратӣ, ба ташкилотҳои корхонаҳои хурди инноватсионӣ оид ба масъалаҳои андозбандӣ, суғурта, банақшагирӣ, бозорёбӣ, ҳисобу китоб, ба расмӣ доравардани патентҳо ва ғ) [1,83].

Қайд кардан зарур аст, ки муваффақияти бисёре аз ширкатҳои инноватсионии амрикоӣ на танҳо бо мавҷудияти лабораторияҳои пуриқтидори илмӣ, балки бо он шарҳ дода мешавад, ки бисёр технологияҳо дар ибтидо ҳамчун як қисми барномаҳои давлатӣ таҳия карда шуданд. Ҳамин тариқ, технологияҳои асосие, ки тиҷорати Apple ва дигар ширкатҳои муваффақи амрикоӣ дар асоси онҳо сохта мешаванд - аз чипҳо то Интернет ва системаи ҷаҳонии ҷойгиршавӣ (GPS) - ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои тадқиқотии ҳукуматӣ сохта шудаанд.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз афзалияти бахши хусусӣ дар соҳаи инноватсионӣ дар Иёлоти Муттаҳида, давлат ба инноватсия тавассути фароҳам овардани муҳити танзими мусоид барои фаъолияти инноватсионии ширкатҳо ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ таъсири назаррас мерасонад. Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ИМА барномаҳои федералии дастгирии соҳибкорӣ, низоми федералии шартнома (низомии хариди давлатӣ), имтиёзҳои андозро дар бар мегирад [5,71].

Вобаста ба масъалаҳои самаранокии тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ бояд қайд кард, ки ширкатҳои хурди доништалаб назар ба консернҳои азим 24 маротиба бештар навоарӣ эҷод мекунад. Татбиқи чунин чораҳои инноватсионӣ дар ИМА барои рушди соҳибкориҳои истеҳсолӣ заминаи устувор гузошта, барои рушди минбаъдаи он мусоидат мекунад. Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки соҳибкориҳои истеҳсолӣ на танҳо дар пешрафт, балки дар тараққиёти хоҷагии кишлоқ, тараққиёти саноати мамлакат ва хизматрасонӣ нақши асосиро мебозад, зеро маҳсулоти дар саноат истеҳсолшуда дар доираи васеи соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ истифода бурда мешавад.

Инчунин дар баробари Амрико, таҷрибаи Чопон, ки яке аз кишварҳои тараққиқарда ба шумор меравад, дар самти соҳибкориҳои саноатӣ низ дар ҷаҳон мавқеи махсусро ишғол менамояд. Дар ин кишвар соҳибкориҳои саноатӣ дар баробари мавҷудияти бизнеси калон корхонаҳои хурду миёна низ рушдёфта мебошанд.

Дар Чопон корхонаҳои хурду миёна дар асоси принципи пудратӣ қор карда, дар саноати автомобилсозӣ, металлургияи сиёҳ ва ранга, электроникаи маишӣ ва асбобҳои оптикӣ маҳсулоти аъло сифат мебароранд. Дар баробари ин дар кишвар дар саноати истеҳсолӣ зиёда аз 300 фирмаи хурду миёнаи Чопон ва тақрибан зиёда аз 1000 ширкати инноватсионии сармои венчурӣ бомуваффақият фаъолият мекунад.

Корхонаҳои саноатии хурд ва миёна барои қорӣ намудани соҳаҳои инноватсионии афкори илмию техникӣ (технологияҳои бепартов ва одам, низоми автоматикунонидашудаи васеъ) ҳамчун майдони озмоиш хизмат карда метавонанд [6,54].

Аз нуқтаи назари омузиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ таҳлили махсусияти фаъолияти хоҷагидорӣ кишвари Кореяи ҷанубӣ низ ҷолиб арзёбӣ мегардад. Таҳлили рушди соҳибкориҳои истеҳсолӣ дар ин кишвар нишон медиҳад, ки чораҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои таъмини рушди муносибатҳои истеҳсолӣ заминаи устувор гузошт. Тадбирҳои дастгирии давлатии соҳибкориҳои Кореяи Ҷанубӣ аз инҳо иборатанд: сиёсати технологӣ, сиёсати молиявӣ, ташкили бизнес-инкубаторҳо, идоракунии инноватсия, сиёсати маркетинг, сиёсати кадрҳо ва монанди инҳо.

Давлат дар ин соҳа барномаҳои гуногуноро амалӣ менамояд, ки ба самтҳои зерин аз қабилҳои дастгирии навоариҳои технологӣ дар корхонаҳои хурду миёна, дастгирии муносибатҳои байни истеҳсолот, муассисаҳои илмӣ ва илмӣ, дастгирии

тичоратикунонии технологияҳои таҳияшуда, ташвиқ намудани муассисаҳои давлатӣ барои истифодаи буҷети худ барои дастгирии соҳибқорӣ истеҳсоли тамаркуз мекунад.

Дар кишвари Итолиё бошад, соҳибқорӣ саноатӣ дар корхонаҳои хурду миёна васеъ ба роҳ монда шудааст. Минтақаҳои саноатии Италия вазъиятро ба кулӣ тағйир доданд. Захираҳои фирмаҳои хурди истеҳсоли муттаҳид шуда, ба корхонаҳои хурд имкон медиҳад, ки дар иқтисоди кишвар нақши мустақил дошта, ба бозори хориҷӣ ворид шаванд. Дар натиҷа 60 минтақаи саноатӣ ба маблағи 70 млрд. долл. молҳои содироткунанда ва хизматрасониро тавлид мекунад.

Ин қариб чорҷаки тамоми экспорти Италияро ташкил медиҳад. Ва барои баъзе гуруҳҳои молҳо, масалан, маснуоти заргарӣ ин нишондиханда ба 70 фоиз мерасад. Рӯйхати пешсафронро ширкатҳои пеш мебаранд, ки гардиши солонашон ба даҳҳо миллион доллар мерасад. Ба ин рӯйхат на тандо корхонаҳои савдо, балки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти саноатӣ низ дохил мешаванд [4,227].

Аз кишварҳои собиқ шӯравӣ дар самти соҳибқорӣ истеҳсоли Россия дар солҳои охир ба муваффақиятҳои калон ноил гашт. Умуман, корхонаҳои саноатӣ 27 фоизи тамоми корхонаҳои Россияро ташкил медиҳанд. Ҳиссаи соҳибқорӣ саноатӣ дар ММД Русия ба ҳисоби миёна 27% -ро ташкил медиҳад [2,32].

Бояд қайд кард, ки Русия як кишвари дорои системаи пурқуввати иҷтимоӣ аст, ва шумораи зиёди одамоне, ки дар низоми маорифи он таълим дода шудаанд, аксар вақт майдони татбиқи худро на дар кишвари худ, балки дар иқтисоди ҷаҳонӣ пайдо мекунад.

Соҳаи рушди соҳибқорӣ дар кишваре чун Русия бузург мебошад. Афзоиши баланди шугли саноат дар даҳсолаи якум ба даст оварда шуда, натиҷаҳои мусбати хеле баланд нишон дода шуд. Суръати афзоиши иқтисоди Русия (аз 6% то 8% дар як сол) мушоҳида гардид, ки дар он саҳми соҳибқорӣ истеҳсоли калон мебошад [3].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ки бо кишвари Чин ҳамсарҳад мебошад, истифодаи таҷрибаи он дар рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар хеле ҷолиб мебошад [9, с. 25]. Корхонаҳои истеҳсоли дар Чин хусусиятҳои худро доранд, ки ин кишварро ба яке аз бузургтарин ва муҳимтарин бозигарони иқтисоди ҷаҳонӣ табдил медиҳанд. Чин бузургтарин кишвари тавлидкунандаи ҷаҳон аст, ки аз электроника ва нассочӣ то мошинҳо ва таҷҳизоти сангин молҳоро тавлид мекунад.

Яке аз бартариҳои асосии рақобатпазирии Чин арзиши ками меҳнат аст. Ин бисёр ширкатҳои фаромиллиро барои таъсиси пойгоҳҳои истеҳсолии худ дар кишвар ҷалб мекунад. Чин инчунин барои рушди инфрасохтор, аз ҷумла нақлиёт, логистика ва телекоммуникатсия маблағгузорӣ зиёд кардааст. Ин ба ҳаракати самарабахши мол ва ашёи хом дар тамоми мамлакат ва берун аз он мусоидат мекунад.

Бозори меҳнати Чин хеле чандир аст ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки истеҳсолотро дар асоси талабот ба осонӣ танзим кунанд. Инчунин, Чин яке аз бузургтарин ва мураккабтарин шабакаҳои таъминот дар ҷаҳон аст. Чунин иқтидор ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки маҳсулоти заруриро барои истеҳсолот зуд ва хушсифат ба даст оранд. Дар баробари ин, Чин ба тадқиқот ва рушд фаъолна сармоягузорӣ мекунад, ки дар натиҷа дар технологияҳои олий ва инноватсия ба пешравиҳои назаррас ноил мегардад.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур, қайд кардан зарур аст, ки дар ҷанд соли ахир Чин дар танзими бозор ва саҳтгирии қоидаҳо фаъолтар шудааст, ки метавонад ба баъзе ҷанбаҳои соҳибқорӣ таъсир расонад. Масалан, назорати киберамният, ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва қоидаҳои экологӣ саҳттар шуданд. Дар натиҷа мо мебинем, ки имруз Чин як макони муҳимтарин барои истеҳсолот ва соҳибқорӣ боқӣ мондаст.

Ҳамин тариқ таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки корхонаҳои истеҳсоли қисми муҳими иқтисодиёти бисёр мамлакатҳои хориҷӣ ба шумор мераванд. Таҷрибаҳои хориҷӣ дар соҳаи истеҳсолот ва соҳибқорӣ вобаста ба кишвар ва соҳа метавонанд фарқ кунанд, аммо баъзе ҷанбаҳои умумӣ, ки дар амалия мушоҳида мешаванд дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.- Ҷанбаҳои умумии рушди соҳибкории истеҳсоли дар кишварҳои тараққикарда

Олмон	Корхонаҳои истеҳсолии баландтехнологӣ
Чин	Истеҳсоли молҳои гуногун, аз ҷумла электроника, бофандагӣ, мошинсозӣ ва дигар молҳои васеи истеъмолӣ
ИМА	Соҳаҳои гуногуни саноатӣ, аз ҷумла авиатсия, дорусозӣ, энергетика ва технология
Ҷопон	Маҳсулоти хушсифат ва нақшаҳои стратегии перспективӣ
Шветсия	Ҳузури қавӣ дар технологияҳои баланд ва технологияи сабз

Сарчашма. Таҳияи муаллиф

Аз ҷадвал бармеояд, ки кишварҳои зикргардида дар рушди соҳибкории истеҳсоли заминаи калони иқтисодиву инфрасохториро доро мебошанд. Олмон, Чин, ИМА, Ҷопон ва Шветсия инчунин дар рушди муносибатҳои байналмилалии истеҳсоливу тиҷоратӣ ва сармоягузорӣ низ нақши калон доранд. Масалан, Олмон бо ширкатҳои истеҳсолии баландтехнологии худ, аз қабилҳои ширкатҳои автомобилии BMW, Mercedes-Benz ва Volkswagen машҳур аст. Мамлакати дорой саноати пуриктидори машинасозӣ буда, инженерони немис бо дақиқат ва сифати худ дар истеҳсолоти машҳуранд.

Хитой дар истеҳсоли молҳои гуногун, аз ҷумла электроника, бофандагӣ, мошинсозӣ ва дигар молҳои сермасриф пешсафи ҷаҳон мебошад. Мамлакат бо харочоти ками меҳнатӣ маълум аст, ки ин барои ширкатҳои хориҷӣ, ки меҳондор, истеҳсолотро ба роҳ монанд ҷолиб арзёбӣ гардад. ИМА бошад, дорой соҳаҳои гуногун, аз ҷумла авиатсия, дорусозӣ, энергетика ва технология мебошад. Бисёре аз ширкатҳои машҳури технологӣ ба монанди Apple, Microsoft ва Tesla дар ИМА ҷойгир мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Ҷопон бо истеҳсоли босифат ва нақшаҳои дарозмуддати стратегии худ машҳур аст. Дар он ҷо ширкатҳои мисли Toyota, Sony ва Panasonic ҷойгир буда, ба навоарӣ ва сифат диққати марказӣ равона мекунанд. Шветсия бошад, дар соҳаи технологияҳои олӣ ва технологияҳои сабз ҳузури қавӣ дорад. Ширкатҳои ба мисли Ericsson ва Volvo дар соҳаҳои худ пешсаф мебошанд.

Чунин кишварҳои хориҷӣ моделҳои усулҳои гуногуни идоракунии саноат ва тиҷоратро пешниҳод мекунанд ва таҷрибаи онҳо метавонад барои омӯхтан ва мутобик кардани тиҷорати худ муфид бошад. Шароитҳои гуногуни фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ низ ба хусусияти хоси фаъолияти соҳибкории истеҳсолии ҳар як кишвар таъсир мерасонанд.

Вобаста ба таҳлилҳои масъалаи маъмур қайд кардан зарур аст, ки соҳибкории истеҳсоли истеҳсоли маҳсулоти саноат ва хоҷагии кишлок, таъиноти техникӣ, молҳои истеъмолӣ халк, корҳои бинокорӣ, кашондани бор ва мусофирон, хизмати алоқа, коммуналию маишӣ хизматрасонӣ, истеҳсоли ахборот, дониш, нашри китоб, журналро дар бар мегирад. Ба маънои васеатарин, соҳибкории истеҳсоли офаридани ҳама гуна маҳсулоти муфид, ки ба истеъмолкунандагон лозим аст ифода меёбад [8,60].

Дар шароити кунунӣ тараққиёти комплекси саноатӣ вазифаи асосии идораи давлатӣ буда, бо роҳи ташаққул додан ва дар амал татбиқ намудани сиёсати иқтисодии самарабахши тараққиёти босубот таъмини суръати афзоиши иқтисодӣ хал карда мешавад. Аз нуқтаи назари мавзӯи тадқиқот бояд қайд кард, ки дар кишварҳои сусттараққикарда соҳибкории истеҳсоли бинобар сабаби надоштани шароити мусоид аз ҳама хатарноктарин фаъолият маҳсуб мешавад.

Ҷамчунин, ба рушди соҳибкории истеҳсоли дар чунин кишварҳо дастнорас будани баъзе сарчашмаҳо, маҳдуд будани захираҳои молиявӣ, сатҳи пасти касбияти иштирокчиёни бозор ва дигар мушкилотҳо барои соҳа монеа эҷод мекунанд. Кишварҳои алоҳида аҳамияти иқтисодии соҳибкории истеҳсолиро дарк карда, барои баргараф намудани монетаҳои ҷораҳои зарурӣ меандешанд [10, с. 33]. Маҳз соҳибкории саноатӣ барои рушди дигар соҳаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ муосир мусоидат намуда, дар таҳкими ҳамкориҳои судманди иқтисодиву сармоягузорӣ замина мегузорад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи рушд қарор дорад ташаккулёбии соҳибқори хурду миёнаи саноатӣ аз нуқтаи назари дастрасӣ ба иштирокчиёни бозор басо ҷолиб мебошад. Бояд кайд кард, ки дар низоми сохти иқтисодии ҷамъият шаклҳои хурду миёнаи истеҳсолот ба вучуд омада, майли афзудан доранд. Тавре ки дар боло зикр гардид, дар амалияи байналмилалӣ меъёрҳои гуногуни таснифоти соҳибқорӣ истифода мешаванд. Корхонаҳои саноатии хурд ва миёна аз рӯи меъёрҳои зерин гурӯҳбандӣ карда мешаванд:

— нисбат ба прогресси илмию техники (корхонаҳое, ки навоарӣ истеҳсол мекунад ё истифода мебаранд);

— аз рӯи саноат (корхонаҳои азхудкунии конҳои хурди саноати кӯхӣ, барои коркарди аввалияи ашёи хоми табиӣ ва коркарди ашёи хоми дуумдараҷа, барои истеҳсоли молҳои истеъмоли халқ ва хизматрасонӣ);

– аз рӯи тобеият (ҳудудӣ, соҳавӣ, дугона);

– аз рӯи дараҷаи мустақилият (хуқуқӣ, мустақил дар ҳайати иттиҳодияи истеҳсолӣ).

Дар шароити кунунӣ соҳибқорӣ хурду миёнаи саноатӣ дар самти ташаккулёбӣ ва рушди муносибатҳои бозоргонӣ ва гуногуншаклии моликият саҳми арзанда пайдо карда, мунтазам муаммоҳои зиёди иқтисодиро ҳал менамоянд. Аз ин лиҳоз мақсади давлат дар самти рушди соҳибқорӣ истеҳсолӣ ташаккулдиҳии саноати муосир ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи соҳибқорӣ истеҳсолӣ метавонад барои соҳибқорӣ истеҳсолӣ дар кишвар натиҷаҳои мусбат ва ғайриҳақиқатӣ зиёде орад. Корхонаҳои хориҷӣ аксар вақт технология ва усулҳои пешқадами истеҳсолотро ҷорӣ мекунад, ки самара ва сифати истеҳсолотро баланд мебардоранд. Ворид кардани ин навоариҳо ба фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар метавонад рақобатпазириро беҳтар созад ва маҳсулнокии онро афзоиш диҳад. Инчунин омузиши таҷрибаи хориҷӣ метавонад ба тавсеаи бозорҳо ва диверсификатсияи пойгоҳи муштариён кумак кунад. Содирот ва шарикӣ бо ширкатҳои хориҷӣ метавонад ба афзоиши тиҷорат ва ғайриҳақиқатӣ мусоидат кунад.

Дар заминаи омузиши таҷрибаи ташаккулёбии соҳибқорӣ дар кишварҳои тараққиқарда ва рӯба тараққӣ тасавурот ва фаҳмиши васеи ҷанбаҳои гуногуни фарҳангӣ ва ташкилии тиҷорат ва соҳибқорӣ истеҳсолиро ба даст овардан мумкин мебошад.

Истифодаи таҷрибаи Хитой, Россия, ИМА, Ҷопон ва дигар кишварҳои муваффақ дар самти рушди муносибатҳои истеҳсолӣ метавонад усулҳои нави идоракуниро аз ҷумла системаҳои самараноки лоиҳа, логистика ва идоракунии кадрҳо пешниҳод кунад. Ин метавонад ба оптимизатсияи равандҳои тиҷорат ва ташаккулдиҳии соҳибқорӣ муосир дар самти саноативу инноватсионӣ мусоидат кунад. Дар баробари ин, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар рақобат дар бозори маҳаллӣ пеш равем ва бо дигар ширкатҳое, ки аз ҷунин таҷрибаи пешқадам истифода намебаранд, бомуваффақият рақобат кунем.

Бо вучуди ин, бояд дар хотир дошт, ки татбиқи бомуваффақияти таҷрибаи хориҷӣ тавачҷӯх ба фарқиятҳои танзимӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии байни кишварҳоро талаб мекунад. Дар татбиқи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ муҳим аст, ки истифодаи он мувофиқи манфиатҳои кишвар мутобиқ карда шавад. Хулосаҳо дар бораи татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи соҳибқорӣ истеҳсолӣ аз шароити мушаххас ва модели иқтисодии ҳар як кишвар вобаста аст. Бо вучуди ин, дар маҷмӯъ, таъбодули таҷриба бо шарикони хориҷӣ ва истифодаи таҷрибаи пешқадам метавонад ба рушди босуръати соҳибқорӣ истеҳсолӣ мусоидат кунад.

Адабиёт:

1. Асозода Ф.Н. Таҷрибаи тақвияти давлатии соҳибқорӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ ва истифодаи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Н. Асозода, Б. М. Бобоев, Ф. М. Солиев, М. И. Убайдуллоев // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2020. – №. 1(63). – Р. 83-89.

2. Байкалова К.В. Отток квалифицированных кадров из России – пути решения проблемы // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2016. – № 2(23). – с. 32-34.
3. Виктория О.И. Статистический обзор и современные проблемы производственного предпринимательства. О.И. Виктория URL: <https://www.researchgate.net/>. Санаи мурочиат 03.11.2023.
4. Горфинкель В.Я. «Малый бизнес»: учебное пособие – М.: КНОРУС, 2009, 336 с.
5. Курилко А.К. Развитие малого и среднего предпринимательства в условиях формирования новой технологической базы промышленности. А.К. Курилко. дисс...к.э.н. 08.00.05. Москва 2018. С. 171.
6. Лолаев З.Х. Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа индустриализации национальной экономики» (на материалах Республики Таджикистан). З.Х. Лолаев. дисс...кэ.н. 08.00.05. Душанбе 2019. С.169.
7. Производственное предпринимательство в России. <http://natagonda.narod.ru/vpr1.htm>. Санаи мурочиат 02.11.2023.
8. Филатов В.В. Организационно-экономические риски внедрения систем информационной безопасности предприятия. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. 2020. № 2 (386). С. 60-68
9. Содиков, М. С. Некоторые теоретические вопросы развития международной экономической интеграции / М. С. Содиков, Ф. Х. Фародов // Финансово-экономический вестник. – 2018. – № 4(16). – С. 20-27.
10. Содиков, М. С. Перспективы развития ШОС в условиях экономической интеграции / М. С. Содиков, М. Х. Данаева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/9. – С. 31-34.

ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҶОИ ТАБИӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИСТЕҶСОЛОТИ ВОРИДОТИВАЗКУНАНДА ДАР ҶТ

Зухуров Бахтиёр Искандарович-унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тиҷорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 918-80-93-51.

Дар мақола масъалаҳои назариявии истифодабарии захираҳои табиӣ ҳамчун омил рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар баррасӣ мегардад. Қайд карда мешавад, ки мавҷудияти захираҳои бойи табиӣ ва истифодаи оқилонаи он барои таъмини рушди босуботи кишвар ва воридоти бомувафаққият ба хоҷагии умумии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Инчунин дар мақола таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ таҷрибавӣ истифодабарии захираҳои табиӣ кишвар аз нуқтаи назари таъмини бехатарии иқтисодӣ гузаронида шудааст.

***Калидвожаҳо:** Захираҳои табиӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, муҳити зист, муносибатҳои иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, ҳадафҳои стратегӣ, таъмини рушди босубот, рушди илму техника, иқтисодиёти бозоргонӣ, макроиқтисод, объекти сарватҳои табиӣ ва омил рушди иқтисодӣ.*

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ В РТ

В статье рассматриваются теоретические вопросы использования природных ресурсов как фактора развития экономической деятельности страны. Отмечается, что наличие богатых природных ресурсов и их рациональное использование способствуют стабильному развитию страны и успешному интегрированности в мировую экономику. Также в статье исследуются теоретические и практические вопросы использования природных ресурсов страны с точки зрения обеспечения экономической безопасности.

***Ключевые слова:** Природные ресурсы, хозяйственная деятельность, окружающая среда, экономические отношения, макроэкономические показатели, стратегические цели, обеспечение устойчивого развития, развитие науки и техники, рыночная экономика, макроэкономика, объект природных ресурсов и фактор экономического развития.*

RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF IMPORT SUBSTITUTION IN THE RT

The article examines theoretical issues of the use of natural resources as a factor in the development of the country's economic activity. It is noted that the presence of rich natural resources and their rational use contribute to the stable development of the country and successful integration into the world economy. The article also examines theoretical and practical issues of using the country's natural resources from the point of view of ensuring economic security.

Key words: Natural resources, economic activity, environment, economic relations, macroeconomic indicators, strategic goals, ensuring sustainable development, development of science and technology, market economy, macroeconomics, natural resource object and economic development factor.

Яке аз масъалаҳои муҳими ҷаҳонӣ хоҷагидорӣ кишвар дар шароити рушди муносибатҳои тиҷоративу иқтисодӣ истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва дар заминаи он таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи табиӣ мебошад ва самаранок истифода бурдани онҳо дар рушди минбаъдаи кишвар самти афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Сарватҳои табиӣ Тоҷикистон хеле гуногунанд. Дар қаламрави кишвар бисёр конҳои металлҳои полихимиявӣ, нодир ва наҷиб: руҳ, сурб, висмут, молибден, вольфрам, мис, тилло, нуқра, сурма, симоб, шпати фтор, қалъагӣ, уран, висмут, оҳан, марганес, намак, магний ва ғайра бо иқтидори калони содиротӣ кашф карда шудаанд.

Ба конҳои маъруфи Тоҷикистон конҳои тиллои Панҷакент ва Шуғноб, кони нуқраи Конимансур, конҳои сурма – Анзоб, конҳои мармари Ванҷ, Панҷакент, Дарвоз, Шаҳристон ва ғайра дохил мешаванд. Дар ин ҷо конҳои ангишт, газ, нефть, мармар, масолеҳи бинокорӣ мавҷуданд. Тоҷикистон аз рӯи захираҳои ангишт дар Осиёи Марказӣ ҷои аввалро ишғол мекунад. Захираи умумии геологӣ қариб 4,0 миллиард тоннаро ташкил медиҳад [3].

Проблемаҳои истифодаи оқилонаи иқтидори захираҳои табиӣ дар сатҳи минтақаҳои алоҳида сол то сол аҳамияти махсус пайдо мекунад. Шумораи тадқиқотҳои, ки ба таҳлил ва баҳо додан ба ҷустуҷӯи роҳҳо, шаклу усулҳои азхуд кардан ва самараноктар истифода бурдани сарватҳои табиӣ нигаронида шудаанд, торафт зиёд мешавад.

Солҳои охир диққати аҳли ҷаҳон ба махсусан олимони-иқтисодчиён ба проблемаҳои азхуд кардани сарватҳои табиӣ беш аз пеш нигаронида шуда истодааст, ки ин тасодуфӣ нест, зеро ҳақиқати оддӣ торафт равшантар мегардад, ки таносуби байни истеҳсоли маҳсулоти моддӣ ва неъматҳои ғайримоддӣ (махсусан хизматрасонӣ) вайрон кардан мумкин нест [6, 20].

Андешаҳои умумӣ дар бораи ҷӣ гуна сарфакорона истифода бурдани захираҳои табиӣ истифодаи тамоми маълумоти мавҷударо барои таҳияи сиёсат ва самаранокии ҳақди аксар, риояи принципҳои адолати иҷтимоӣ ва қабули қарорҳои оқилона оид ба масъалаҳои идоракунӣ ва муҳофизат дарбар мегиранд. Ҳамчунин таъмини шаффофият дар қабули қарорҳо тавассути пешниҳоди иттилоот дар бораи ҳадафҳо, афзалиятҳо ва нақшаҳои истифодаи захираҳои табиӣ ба аҳоли муҳим аст.

Тараққиёти ҷаҳонӣ, раванди такрористеҳсолкунии сарватҳои моддӣ ва маънавӣ дар алоқаи доимии инсон бо табиат ба амал меояд. Дар баробари аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ захираҳои табиӣ ва сифати муҳити зист шартҳои доимии зарурӣ ва шартҳои ҳатмии раванди такрористеҳсолӣ буда, ҳамчун қисми таркибии сарвати миллии мамлакат амал мекунад.

Сарватҳои табиӣ (замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, ҷангал, ҳавои атмосфера, биоресурсҳо) сарвати миллии давлат, заминаи табиӣ рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ буда, ҳуди имконияти мавҷудияти инсонро муайян мекунад [1, 18].

Бинобар ин, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, пеш аз ҳама барои баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли заминаи устувор мегузорад.

Истифодаи самараноки сарватҳои табиӣ ин истифодаи захираҳои ғайриданок аз истеъмоли беасоси онҳо мебошад. Ба ҷиҳати асосии истифодаи самарабахши сарватҳои табиӣ зарурати истифода ва такрористеҳсолкунии захираҳо бо мақсади нигоҳ доштани онҳо, зарурати роҳ надодан ба истифодаи зиёдатии онҳо маҳсуб меёбад.

Дар бобати арзёбии иктисодии захираҳои табиӣ, аз ҷумла сарватҳои зеризаминӣ, замин, об, ҷангал ва монанди инҳо комёбиҳо ва пешравии зиёде мавҷуданд, вале ҳамаи онҳо бо назардошти рушди минбаъдаи кишвар ва инчунин ислоҳоти бозаргонӣ, ки дар мамлакат гузаронида мешаванд, аз нав дида баромаданро талаб мекунад.

Дар шароити муосир, вақте ки арзёбиҳои иқтисодӣ истифодабарии захираҳои табиӣ тағйир ёфтаанд, бояд бо назардошти омилҳои хеле гуногун, аз ҷумла самаранокии коркарди захираҳои табиӣ, шароити бозор, мавҷудияти сармоягузор, ҶФТБ ва ҶФТБ истифода шаванд.

Бояд қайд кард, ки сатҳи рушд ва истифодаи оқилонаи иқтисодии захираҳои табиӣ чун ҳамеша нишондиҳандаи муҳими устувории рушди иқтисодӣ боқӣ мемонад. Тағйироти сифатӣ дар ин нишондиҳанда дар дараҷаи татбиқи технологияҳои баланд барои рушд ва истифодаи он, рушди инфрасохтор барои рушди муҳити мусоиди институтсионалӣ ва дастгирии сармоягузорӣ ифода меёбад[6,24].

Аз нуқтаи назари предмети тадқиқот қайд кардан зарур аст, ки яке аз мафҳумҳои маъмули иқтисодӣ, ки дар адабиётҳои илмӣ иқтисодӣ истифода мешавад иқтисодии захираҳои табиӣ мебошад.

Ба гуфтаи Ҷ.Ш. Пулодова, потенциали захираҳои табиӣ бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад. Якум, унсурҳои табиате, ки мавриди таҳқиқ ва истифода бурдани онҳо дар саноат қарор доранд; дуюм, захираҳои табиӣ, ки имконияти истифода бурдани онҳо дар хоҷагии халқ аз сабаби набудани алоқа ва воситаҳои алоқа дар минтақаҳои ҷойгиршавии онҳо маҳдуд аст, (ба мисоли як қатор қонҳои Помир, ки дар баландкӯҳ ва аз роҳҳои нақлиёт дур воқеъ гардидаанд); сеюм, ба муомилот ва азхудкунии қонҳои маъданҳои ғайриметаллургӣ, боғҳои мевадиханда ҷалб карда шудаанд; чорум, заминҳои хоҷагии қишлоқ (дар заминҳои бекорхобида); панҷум, захираҳои гидроэнергетикӣ, обу заминҳои барои истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ мувофиқ; сарват ва шартҳои табиӣ, ки ба қонеъ гардондани эҳтиёҷоти истеҳсолӣ ва шахсӣ бевосита алоқаманд нестанд[4,182].

Ҳамаи ин унсурҳои табиат дар якҷоягӣ иқтисодии захираҳои табиӣро ташкил намуда, истифодаи ҳамоҳанг ва самараноки онҳо ба таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва сифати ҳуби зиндагӣ мусоидат мекунад. Аз тарафи дигар нашоҳои технологияи баланд ва мутахассисони дорои касбияти баланд барои истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ монеъаҳои эҷод мекунад.

Зимнан, дар минтақаҳои табиӣ, ки сатҳи рушди технологӣ аз ҷаҳони пешрафта ба таври қобили мулоҳиза ақиб мондааст ва ҳамзамон, дар он ҷо захираҳои ғаниии табиӣ ҷой доранд, омилҳои таъини захиравӣ «проклятие ресурсов» аксаран ба амнияти иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад. Таъини захиравӣ, чунон ки маълум аст, як бемориест, ки ҳамеша таҳдидҳои ба амнияти иқтисодӣ шадидтар мекунад.

Ба ҳодисаи «таъини захираҳо» аввалин шуда олимони Д.Сакс ва Э.Уорнер тавачҷӯҳ карданд. Натиҷаи таҳлили омории онҳо нишон дод, ки аз нобаробарии даромад, дараҷаи passiвии соҳаҳои дигари иқтисодӣ, рушди сусти сармояи инсонӣ ва ҶФТБ давлатҳои бой аз рӯи захираҳои табиӣ (масалан, нафт) бештар зарар мебинанд. Баҳрайн, Ироқ, Қатар, Кувайт, Либия, Аморти Муттаҳиди Араб, Оман, Арабистони Саудӣ ва як қатор кишварҳои дигар аз ҷумлаи кишварҳои ҳастанд, ки аз таъини манобеъ бештар осеб дидаанд[8,45].

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар минтақаҳои табиӣ, ки сатҳи азхудкунии сарватҳои табиӣ хеле паст ва муҳочирати меҳнатӣ хеле баланд аст, зухуроти хоси таъини захираҳо ба миён меояд.

Дар ҷунин ҳолатҳо зиёдании захираҳои меҳнатӣ боиси афзоиши муҳочирати меҳнатии хориҷӣ мегардад, муҳочирон дар охир ба бозори меҳнати кишварҳои воридкунандаи меҳнат мутобик мешаванд, ва барои онҳо ҶФТБ бисёртар меоранд. Дар ҳамаи ҳол, кишварҳои содиркунандаи қувваи корӣ, ки барои маориф ва тандурустии шаҳрвандони худ (муҳочирони меҳнатӣ) маблағҳои калон сарф кардаанд, ҶФТБ намешаванд ва захираҳои табиӣ низ пурра азхуд карда намешаванд.

Мутаносибан, ниҳодҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва инфрасохтори равандҳои сармоягузорӣ ба тағйироти куллии сохторӣ дучор намешаванд, кишвар тадриҷан ба

“полигонҳои истеъмоли” табдил меёбад, сармои инсонӣ таназзул меёбад, осебпазирии иқтисоди миллӣ ба омилҳои беруна меафзояд. Ин зухуроти лаънати захираҳо дар шакли лаънати содироти захираҳои меҳнати мебошад[5,27].

Аз ин рӯ, истифодаи захираҳои табиӣ ва дар заминаи он баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандон муносибати системавиरो талаб менамояд. Дар ин ҷо сухан дар бораи муқаррарнамоии имкониятҳои мавҷудбуда ва истифодабарии онҳо дар сатҳи муосири рушди илму технология меравад. Инчунин дар ин ҷараён ҳаҷми захираҳои табиӣ, сифат ва шароити истифодабарӣ, дараҷаи азхудкунии бойгариҳои табиӣ, тартиби интиқол, нархгузорӣ ва талаботҳои экологӣ арзёбӣ намудан лозим аст.

Дарк кардан муҳим аст, ки ҳангоми арзёбӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ принципҳои истифодабарӣ бояд риоя шаванд. Риояи принципҳои истифодабарии захираҳои табиӣ яке аз воситаҳои муҳими арзёбии иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ дар шароити муосир ба шумор меравад.

Ҷадвали 1.-Принсипҳои истифодабарии оқилонаи захираҳои табиӣ

Қоида	Тавсиф
Шаффофият	Истифода ва баҳодихии сарватҳои табиӣ бояд ба усулҳои объективӣ ва шаффоф асос ёбад
Ҷавобгарӣ	Истифодаи захираҳои табиӣ бояд ба принципҳои идоракунии комплексӣ ва масъулиятнок мувофиқ бошад
Истифодабарии муштарак	Захираҳои табиӣро тавре истифода бурдан лозим аст, ки барои тамоми ҷамъият беҳатар ва ғоиданок бошад
Нигоҳдорӣ	Захираҳои табиӣ бояд дар доираи бозистеҳсолии дарозмуддати онҳо истифода шаванд
Асосноккунӣ	Истифодаи сарватҳои табиӣро бо далелҳои илмӣ ва асоснок кардан лозим аст
Пешгирикунӣ	Арзёбии таъсири эҳтимолии муҳити зист, ки бо истифодаи як манбаи мушаххас алоқаманд аст
Мувозинатӣ	Пур кардани захираҳои аз муҳити табиӣ гирифташуда тавассути раванди табиӣ такрористеҳсол
Беҳтарсозӣ	Интиҳоби беҳтарини истифодаи захираҳои табиӣ дар асоси муайян кардани арзиши самти мазкур, ки набояд аз арзиши алтернативӣ камтар бошад

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси гузаронидани тадқиқоти илмиву назариявӣ

Захираҳои табиӣ дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳим доранд. Онҳо сарватҳои табиӣро ифода мекунанд, ки метавонанд дар ғайриҷамъияти истеҳсолӣ, хидматрасонии иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ истифода шаванд. Манфиатҳои иқтисодие, ки аз захираҳои табиӣ ба даст меоянд, ғоидани мустақим ва фурӯши мустақими захираҳо, инчунин ғоидани ғайримустақим, ки аз беҳтар шудани шароит бармеоянд. Онҳо метавонанд имтиёзҳои иловагӣ пешниҳод кунанд, ки муайян намудани андозаашон душвор аст, вале барои неқӯаҳволии одамон басо муҳим мебошанд.

Масъалаҳои идоракунии оқилонаи табиат имрӯзҳо муҳим буда, барои ҳаёти инсон шароити муътадилро фароҳам оварда, таъсири эҳтимолии зарароварро ба муҳити зист пешгирӣ ва коркарди сарватҳои онро оқилона танзим мекунанд. Вай пайвастигии мутаносиби тараққиёти иқтисодию иҷтимоиро бо омӯхтан ва муҳофизат намудани шароити сарватҳои табиӣ дар назар дорад.

Вобаста ба масъалаҳои истилодаи оқилонаи захираҳои табиӣ инчунин қайд кардан зарур аст, ки бо афзоиши шумораи аҳолии замин, инчунин сифат ва миқдори эҳтиёҷоти онҳо, ҳаҷми захираҳои табиӣ азхудшуда зиёд мешаванд [7]. Тибқи таҳқиқоти демографӣ, ҳоло шумораи аҳолии рӯи замин 8 миллиард нафарро ташкил медиҳад ва афзоиши он идома дорад. Аз ин рӯ, тамоюли афзоиши захираҳо аз афзоиши аҳоли, ки беист зиёд меафзояд, ақиб мемонад [2,52].

Дар баробари ин, майдони саноатӣ бо суръати тез меафзояд. Саноати ҷаҳонӣ ба мақсади зиёд кардани истихроҷи неъматҳои гуногуни табиӣ ва истеъмоли дар рафти ҷаҳонӣ худ зиёда аз 30 миллиард метри мукааб оби тозанашуда, қариб 70 миллион тонна газҳои захролуд паҳн мешавад.

Инсоният дар як сол қодир аст, ки зиёда аз 2 миллион тонна пестисидҳои гуногун истеҳсол намояд. Ба атмосфераи Замин бештар аз 200 миллион тонна гази карбонат, қариб 150 миллион тонна гази сулфур ва қариб 50 миллион тонна оксиди азот партофта мешавад. Дар баробари ин фақат як қисми ками захираҳои гирифташуда дуруст истифода бурда мешавад. Қисми зиёди он, ки аллакай дар шакли тағйирёфта ба муҳити табиӣ бармегардад, онро ифлос мекунад ва ба он таъсири ҷанҷулода мерасонад. Қариб 96—98 фоизи ашъеи хом ва масолеҳи истихроҷшуда партовҳо мебошанд.

Камшавии озон, камобӣ, ифлосшавӣ, камшавии захираҳои баҳрӣ, нобудшавии намудҳои ҳайвонот, консентратсияи гази карбон ва нобудшавии ҷангалҳо мисоли равшани он аст, ки мо барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти моддиамон захираҳои табиӣ сайёро кам мекунем, ки ин дар навбати худ нигоҳдории экосистемаҳо ва иқтисодиётро зери хатар мегузорад.

Истилодаи оқилонаи захираҳои табиӣ як равишест, ки дар он сарватҳои табиӣ бо роҳҳои бештар самаранок ва масъулиятнок истифода мешаванд, то онҳо барои наслҳои оянда ҷоидаи ҳадди аксар ба аҳоли ва ҳифз карда шаванд. Ин метавонад чунин иқдомҳоеро аз қабилӣ маҳдуд кардани истеъмоли, ҳифз ва барқарор кардани захираҳо, ҷорӣ намудани принципҳо ва технологияҳои иқтисодӣ ва ҳифзи минтақаҳои табиӣ аз таъсири зараровари ҷаҳонӣ инсонро дар бар гирад.

Ҳамин тариқ, назарияи истилодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ба принципи истилодаи максималии захираҳои мавҷуда барои ба даст овардани ҷоидаи максималӣ барои ҳамаи иштирокчиён асос ёфтааст. Ҳадафи назарияи идоракунии захираҳои табиӣ мусоидат ба сатҳи баланди ҳосилнокӣ, шукуфӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ барои наслҳои оянда мебошад. Истилодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ роҳҳо ва воситаҳои зиёд дорад. Яке аз онҳо истилодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ бо роҳи маҳдуд кардани истеъмоли онҳо мебошад. Истеъмоли захираҳо тавассути коркарди такрорӣ, тағйир додани равандҳои истеҳсолӣ, рушди технологияҳои инноватсионӣ ва мусоидат ба истилодаи самараноки энергия метавон кам кард. Илова бар ин, сарчашмаҳои нави захираҳои табиӣро таҳқиқ карда, экосистемаҳои табиӣро омӯхта дар заминаи онҳо роҳҳои бештар намудани истилодабарии сарватҳои табиӣ пайдо мешаванд.

Адабиёт

1. Абдулов, Д. Н. Механизм рационального природопользования в системе финансовых отношений / Д. Н. Абдулов // Экономика и управление в XXI веке: стратегии устойчивого развития : сборник статей III Международной научно-практической конференции, Пенза, 05 сентября 2017 года. – Пенза: "Наука и Просвещение" (ИП Гуляев Г.Ю.), 2017. – С. 16-19
2. Косенковой С.В. Экономика природопользования: региональный аспект. Сборник научных статей. / под ред. С. В. Косенковой. – Волгоград: ФГБОУ ВО Волгоградский ГАУ, 2016. – 52 с.
3. Природные ресурсы Таджикистана. URL: <https://comunicom.ru/geografiya/247-prirodnnye-resursy-tadzhikistana>. Дата обращения. 16.02.2023.
4. Пулодова Х.Ш. К оценке природно-ресурсного потенциала региона // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. - Новосибирск, 2011. - № 10-1. - С.182.

5. Ходиев Д.А., Алиризо С. Социальный капитал в противовес к «экономике ресурсного проклятия» // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2013. - № 2-2 (107). - С.227-230;
6. Хофизов Х.А. Эффективность использования природно-ресурсного потенциала региона: инвестиционные аспекты. Х.А. Хофизов., Д.А. Ходиев. – Монография. Душанбе: «Ирфон», 2020. – 200 стр.
7. Содиков, М. С. Эффективность развития конкурентоспособных форм малого и среднего предпринимательства Таджикистана (на материалах сельскохозяйственных предприятий Горно-Бадахшанской автономной области Таджикистана) : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Содиков Метархон Сокибекович. – Душанбе, 2010. – 133 с.
8. Sachs J., Warner A. The Curse of Natural Resources // European Economic Review. 2001. - Vol. 45.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҶИБКОРИИ ИННОВАТСИОНИ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Фатхиддинзода Қадриддин Камариддин-ассистенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: ноҳияи Сино, кучаи нахимов 64/14. Тел: (+992) 909553305

Дар мақолаи мазкур, масъалаҳои ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосири Тоҷикистон таҳқиқ шудааст.

Дар раванди таҳлили илмӣ мақола, аз тарафи муаллиф, таҳқиқ ва омӯзиши таҷрибаи олимони ватанӣ, услуб ва мақоми соҳибкории инноватсионӣ дар соҳаи соҳибкории истехсолӣ ва ғ. равшанӣ дода шудааст. Алалхусус, муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар шароити муосир бахши соҳибкорӣ дар низоми иқтисодӣ мақоми муҳимро ишғол намуда, ба ҳолати омилҳои рушди соҳибкории инноватсионӣ таъсиррасон мебошад.

Калидвожаҳо: соҳибкории инноватсионӣ, иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, сармоягузорӣ, имтиёзҳо, карзи бонкӣ, идоранамои корхона, фаъолияти соҳибкорӣ,

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье изучены вопросы формирования и развития инновационного предпринимательства в современных условиях Таджикистана.

В процессе научного анализа статьи автор исследовал и изучил опыт отечественных ученых, стиль и статус инновационного предпринимательства в сфере промышленного предпринимательства и др. уточненный. В частности, автор предполагает, что в современных условиях бизнес-сектор занимает важное место в экономической системе и влияет на состояние инновационных факторов в развитии предпринимательства.

Ключевые слова: инновационный бизнес, экономика, конкурентоспособность, инвестиции, льготы, банковский кредит, управление предприятием, деловая активность.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the issues of the formation and development of innovative entrepreneurship in the modern conditions of Tajikistan.

In the process of scientific analysis of the article, the author researched and studied the experience of domestic scientists, the style and status of innovative entrepreneurship in the field of industrial entrepreneurship, etc. clarified. In particular, the author suggests that in modern conditions the business sector occupies an important place in the economic system and affects the state of innovative business development factors.

Keywords: innovative business, economy, competitiveness, investments, lygot, Bank loan, enterprise management, business activity.

Дар айни замон, корҳои пуршидат барои эҷоди инноватсионии соҳибкории ватанӣ идома дошта, дастгирии давлат нисбат ба соҳибкорон сол ба сол меафзояд. Аз ҷумла бо

мақсади бартараф намудани санчишҳои беасосу такрорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди соҳибкорӣ ба ҳама гуна санчишҳои фаъолияти соҳибкорони истеҳсоли маратория эълон карда шудаанд. Инчунин, пас аз тағйир ёфтани шакли моликияти аксари корхонаҳо соҳаи илм ва инноватсия таъсири худро ба иқтисоди корхонаҳо гузошт. Дар робита ба ин масъала ишора шудааст, ки системаи инноватсионӣ ҳамчун маҷмӯи идоракунии инноватсияҳо ва фаъолияти инноватсионӣ, одатан ба ҷамъоварӣ, интиқол, коркард ва паҳнкунии ҳамаи дастовардҳои фаъолияти илмӣ, техникӣ ва фаъолияти инноватсионӣ машғул мебошад. Ҳамин тариқ, системаҳои инноватсионӣ дар раванди амалия ин натиҷаҳо истифода мебаранд ва онҳо дар таҷрибаи методӣ ва механизмҳои иқтисодӣ амалӣ мегардонанд, ки дар навбати худ ба рушди иқтисодии кишвар таъсири мусбӣ мерасонанд. [1]

Аз ин рӯ, идоракунии самараноки равандҳои инноватсионии соҳибкорӣ механизмҳои махсуси ташкилию иқтисодиро талаб мекунад. Зарур аст, ки инфрасохтори мураккаби инноватсионии типи муосир ва ташкили усулҳои нави идоракунии инноватсионии инфрасохтори соҳибкорӣ ташкил карда шавад.

Бояд қайд намуд, ки ташкилотҳое, ки муҳити инноватсиониро бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи илмӣ-техникӣ ташаккул медиҳанд, ҳамчун субъектҳои инфрасохтори инноватсионии иқтисоди муосир баромад мекунанд. Дастгирӣ ва омодагӣ ба фаъолияти мустақили корхонаҳо, рушди саноатии донишҳои илмӣ ва технологияҳои илмталабро тақозо менамояд ва он ба соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ заминагузор мебошад.

Аз рӯи анъана, фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ барои рушди инфрасохторҳо маҷмӯи потенциали илмӣ-техникӣ тақозо карда, имкон медиҳад, ки рушди интенсивии тичоратро майян кунад.

Ташаккули инноватсионии соҳибкорӣ дар замони муосир ҳалли масъалаеро дар назар дорад, ки дар он стратегияи рушди инноватсионӣ истифода бурда мешавад. Таҷрибаҳои истифодабарии технологияи хориҷа нишон медиҳанд, ки ташкили фаъолияти инноватсионӣ дар баҳши инфрасохторҳои соҳибкорӣ нақши муҳимро мебозад.

Ба андешаи мо, барои рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ инҳо мусоидат мекунанд:

- таъсиси бизнес – инкубаторҳо;
- пурзурнамоии фаъолияти паркҳои технологӣ;
- пайдоиши шаклҳои нави идоракунии;
- пайдоиши шаклҳои нави истеҳсоли ва хизматрасонӣ;
- васеъ намудани инфрасохторҳои соҳибкорӣ;
- пайдоиши механизмҳои нави байнисоҳавӣ;
- дастрасии стартапҳо ба сармоягузорӣ;
- ташкили фондҳои венчури барои соҳибкорони навтаъсис.

Амалҳои номбурда барои такмил додан ва ташаккули таркиби инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ таъсири мусбат расонида, мушкилотҳои ҷойдоштаро бартараф менамоянд. Аммо набояд фаромӯш кард, ки амалҳои номбурда самаранокии худро нишон дода, ба пайдоиши ҳама чизи нав мусоидат мекунанд, инчунин равандҳои инноватсионӣ ва инфрасохторҳои соҳибкориро такмил медиҳанд.

Дар хотир дошт, ки инфрасохторҳои инноватсионии соҳибкорӣ бештар ба ғояҳои нави илмӣ ва технологӣ таъяс намуда, соҳибкории инноватсиониро ташвиқ медиҳанд. Тазаққур дод, ки дар кишвар бозори саҳмияҳои ширкатҳои хурди инноватсионӣ ва дигар унсурҳои инфрасохтори инноватсионӣ, ки ҳанӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври кофӣ рушд наёфтаанд, боиси тараққи накардани инфрасохторҳо мегарданд.

Таҳлили имрӯзаи иқтисоди миллӣ ва мушкилотҳои фаъолияти инфрасохторҳои инноватсионӣ нишон медиҳанд, ки аксари талаботҳо қонеъкунанда набуда, таъмини фароҳам овардани шароити хуби тичоратиро тақозо мекунад.

Бояд қайд намуд, ки инфрасохторҳои соҳибкории инноватсионӣ маҳсулот истеҳсол намекунанд, он танҳо хидматҳои гуногун мерасонанд. Ин хидматҳо бо пешниҳоди

фаъолияти инноватсионӣ бо тамоми захираҳои дахлдор алоқаманд мебошад (мол, ашёи хом, молиявӣ, меҳнатӣ, интеллектуаллӣ, рекламавӣ ва ғ.).

Асоси иқтисодӣ ҳар як соҳибкори инноватсионӣ таъмин кардани шароити самаранок ба фаъолияти инфрасохтори он мебошад. Бояд ҳар як инфрасохторҳои соҳибкорӣ қобилияти рақобатпазирро дошта бошад. Зеро он ҳамчун бахши пешбарандаи фаъолияти соҳибкорӣ буда, иқтисодӣ фаъолияти инноватсионии соҳибкориро нишон медиҳад.

Ба андешаи Светлана Викторовна, моделҳои муносири равандҳои инноватсионӣ аҳамияти ташаккули инфрасохтори интегралро ҳамчун шарт зарурии таъмини инноватсияи рушди қаламрав собит мекунад. [5]

Пас маълум мегардад, ки барои ташаккули инфрасохторҳо таъмини инноватсия шарт зарурӣ буда, ташаккули он барои иқтисодиёти миллӣ аҳамияти махсус дорад.

Таҳқиқоти имрӯзаи баъзе аз олимони асоси назариявӣ ва методологӣ дошта, барои рушди инноватсионии иқтисодиёт ва инфрасохторҳои инноватсионии соҳибкорон аҳамияти басо муҳим дорад. Инфрасохтори инноватсионӣ бояд равандҳои инноватсиониро тағйир дода, рақобатпазирӣ комилро ба миён меорад.

Бояд қайд намуд, ки омилҳои, ки ба фаъолсозии соҳибкории инноватсионӣ ҳалал мерасонад аз инҳо иборатанд:

- норасоии маблағи шахсӣ барои рушдҳои равандҳои инноватсионӣ;
- набудани сармоягузориҳои техникӣ ба инфрасохторҳои соҳибкорӣ;
- афзоиши нархи навоариҳо;
- набудани дастгрии молиявӣ аз ҷониби бучети кишвар;
- норасоии кадрҳои баландсавбод;
- иқтисодӣ пасти маҳсулоти инноватсионии соҳибкорӣ;
- гаронии андозаи даромад ва хизматрасонии гумрукӣ;
- ҷалб нашудани менеҷерони хориҷӣ барои рушди инноватсия дар соҳибкории ватанӣ;
- набудани лоиҳаҳои инноватсионии миллӣ;
- набудани марказҳои интиқоли инноватсионӣ ва фондҳои молиявӣ венчурӣ;
- тадқиқ нашудани тадқиқотҳои илмӣ дар амалия;
- ташкил нашудани бизнес-инкубаторҳо дар минтақаҳо ва ғайра.

Амалӣ кардани ҳамроҳсозӣ ва танзими системаи фаъолияти инноватсионии соҳибкорӣ ва инфрасохторҳои он аз ҷониби ҳукумати кишвар хеле муфид ба назар мерасад, зеро таъсири ҳукумат оид ба танзими системаҳои фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад. Дар ин баробар мақоматҳои маҳаллӣ низ метавонанд таъсири худро оид ба танзими системаҳои инфрасохторҳои инноватсионии соҳибкорӣ расонанд.

Дар саросари ҷаҳон, корхонаҳои хурд ва миёна мавқеи муҳимро дар равандҳои инноватсионии иқтисодиёти миллӣ ишғол менамоянд. Корхонаҳои хурду миёна метавонанд сатҳи иқтисодӣ иқтисодии инноватсионии кишварро баланд бардоранд ва таъмини суботи иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакатро низ ба ҷо биёранд.

Аз ин рӯ, бо мақсади ташаккули таркиби инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ ва тақвият бахшидани нерӯи зеҳнии ҷомеа ба фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, инчунин ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ ҷомеа, рушди тафаккури техникӣ, пайванди илм бо истеҳсолот ва хусусан, ҷалб намудани ҷавонон ба ихтироъкорӣ ва навоариҳо Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи асосии ҳукумат хондааст.

Вобаста ба ин, Сарвари давлат барои таъсиси шабакаи телевизионии «Илм ва табиат», ки самти асосии тарғиби илму инноватсия, дастовардҳои соҳаи маориф, ташвиқи табиати зебои Тоҷикистон мебошад супориш дода буданд.

Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ бештар ибраз медиҳанд, ки бояд мо барои рушди минбаъдаи илм, маориф ва инноватсия дар кишвар мусоидат намоем. Ин дастури супоришҳои Президенти мамлакат барои пайдоиши навоариҳо шароити мусоид фароҳам меорад, ки масъалаи муҳими

стратегии рушд ба ҳисоб меравад. Зеро бо фурӯпошии СССР пайвандҳои мавҷуда, ки унсурҳои алоҳидаи инфиродии инфрасохтори инноватсиониро тавсиф мекарданд, имрӯз аз байн рафтанд. Маҳз бо талошу заҳмати Президенти кишвар ва Ҳукумати мамлакат тӯли 32 соли охир ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар шуд, ки баъзе аз унсурҳои барқарор намояд, аз ҷумла ташаккул додани инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ ва ворид намудани пайвандҳои нав ба унсурҳои инфрасохторҳои соҳибкории инноватсионӣ, инчунин ҷорӣ намудани унсурҳои нав ба равандҳои инноватсионии инфрасохторҳои соҳибкории инноватсионӣ. Аз ин рӯ, маҳз ташаккули таркиби инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ дар шароити муосири иқтисодӣ яке аз мақсадҳои асосии стратегии рушд ба ҳисоб меравад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки бо мақсади рушди соҳибкорӣ ва ташаккули таркиби инфрасохтори инноватсионии соҳибкорӣ асосан муҳити инноватсиониро ташкил намудан лозим аст, зеро субъектҳои иқтисодӣ дар шароити иқтисоди муосири технологӣ ҳамчун ташаккулдиҳандаи инфрасохтори инноватсионии иқтисоди муосир баромад мекунад. Ин бо роҳи фароҳам овардани заминаи иҷтимоӣ иқтисодӣ, моддию техникӣ ва иттилоотӣ барои ташаккул, рушд, дастгирӣ ва омодагӣ ба фаъолияти мустақили инфрасохторҳои инноватсионии соҳибкорӣ, рушди саноатии донишҳои илмӣ ва технологияҳои илмталаб сурат мегирад. Агар дар шароити муосир инфрасохторҳои соҳибкорӣ роҳи дурусти унсурҳои равандҳои инноватсиониро интихоб намоянд, он гоҳ онҳо ба натиҷаи рушди интенсивии тичорати хурду миёна мерасанд.

Мавқеи пешсафро дар ҷаҳони муосири технологӣ кишварҳои ишғол менамоянд, ки стратегияи иқтисоди инноватсионӣ доранд ва дастовардҳои илмӣ-техникиро дар ҳамаи бахшҳои иқтисодӣ санҷида, истифода бурдаанд. Аммо, баробари ин, зарурати идоракунии ва танзими мушкilotи бамиёномадаи иҷтимоӣ иқтисодӣ ба вучуд омад.

Гузариши иқтисодии миллӣ ба иқтисодии инноватсионӣ дар замони феълӣ навсозии асосҳои иҷтимоӣ иқтисодиро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, бояд потенциали илмӣ ва техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардошта шавад, зеро сиёсати ҳамҷонибаи инноватсионии иқтисоди миллӣ ҳаминро зарур меҳисобад.

Афзоиши фаъолияти инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии афзоиши рақобатпазирии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини рушди дарозмуддати ташкilotу ширкатҳои ватанӣ, инчунин ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии инноватсионии миллӣ барои оянда мебошад. Аз ин рӯ, барои рушди тафаккури инноватсионӣ марказҳои рушди истеъдод ва марказҳои инноватсионӣ паркҳои технологӣ имкон медиҳанд, ки потенсиали илмӣ-технологӣ боло бурда шавад ва равандҳои бизнесро самаранок истифода баранд. Ин амал барои менечерон, бахусус, менечероне, ки мехоҳанд мавқеи рақобатиро тақвият диҳанд, басо муҳим аст. Қобили зикр аст, ки ниёзҳои маънавӣ ва моддӣ дар ҷомеаи пешин вучуд доштанд ва имрӯз низ ба миён меоянд. Аз ин хотир, идоракунии дурусти равандҳои инноватсионӣ ва рушди он ниёзҳои маънавӣ ва моддиро метавонад то ҳаде аз байн барад.

Дар замони имрӯза, ки замони рушд ва пешравӣ мебошад, ҷомеа навсозҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар асоси таҳлил, дониш ва дараҷаи илмӣ тақозо мекунад. Навсозӣ ғайриинноватсия ҳамчун раванди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои ҷомеаи имрӯза мавҷуд буда, ҳамеша такмилдиҳиро талаб менамояд. Имрӯз дар тамоми соҳаҳои ҷомеа ва сохторҳои инноватсионӣ навоарӣ зикр мешавад ва талаботи нав рӯз то рӯз, сол то сол меафзояд. Дар ҳолати дигаргуншавӣ ва афзудани талабот ба инноватсия мушкilotи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ метавонад бартараф шаванд. Тавре С.Ҷ. Комилов дар хусуси гузариш ба иқтисоди бозорӣ менигорад: «Муаммои гузариш ба иқтисоди бозорӣ барои ҳар як мамлақати алоҳида мантиқи худро дорад, аммо новобаста аз шароити гуногуни ибтидоӣ ва сиёсати давлатӣ ҷиҳатҳои умумӣ муаммоҳои якхелаи давраи гузаришро дар мамлақатҳои гуногун метавон мушоҳида намуд» [5]. Мо низ ба ин ақида мувофиқем, зеро ҳар як мамлақат вобаста ба шароити иқтисодӣ ва стратегияи инноватсионии худ амал карда, равандҳои инноватсионии миллиро пурзур мегардонад.

Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба бартараф намудани мушкilotҳои дар назди давлат ва ҷомеа буда равона шудааст, чуноне қайд шудааст: «Стратегия ба бартараф намудани мушкilotи дар назди давлат ва ҷомеа дар

соҳаи рушди инноватсионӣ қарордошта, муайян намудани мақсаду ҳадафҳо, афзалиятҳо ва воситаҳои сиёсати инноватсионии давлат равона гардидааст. Дар айни замон Стратегия дурнамои дарозмуддати рушди субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ, инчунин дурнамои маблағгузори бахши илми бунёдӣ ва амалӣ ва дастгирии тичоратикунонии коркардхоро вазифагузорӣ менамояд» [6]. Албатта, баргараф намудани мушкилоти иқтисодии имрӯза ҳадафи асосии мамлакат буда, ба роҳ мондани равандҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёти миллӣ вазифаи субъектони иқтисодӣ мебошад.

Стратегияи қабулшуда барои танзими равандҳои инноватсионии иқтисодиёти миллӣ ва афзоиши сифати молҳои инноватсионӣ, инчунин барои баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мамлакат, таъмин намудан ва нигоҳ доштани равандҳои инноватсионӣ дар устувории иқтисодиёт арзёбӣ шудааст. Дар ин замина вазифаи асосии танзими иқтисодӣ ин сифати рушди иқтисоди миллӣ, беҳтаргардонии зиндагии мардум ва таъмини талаботи онҳо дар бозори дохилӣ мебошад.

Афзоиши иқтисодии субъектҳои хоҷагии халқ имрӯз барои қонеъ гардонидани тамоми ниёзҳои ҷомеа бо технологияҳои навтарини муосир равона карда шудаанд. Сол то сол аз рӯйи нишондиҳандаҳои омӯрӣ ва нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ фаҳмида мешавад, ки сатҳи неқӯаҳволии мардум хуб шуда истодааст.

Лозим ба зикр аст, ки дар заминаи инноватсионии иқтисоди миллӣ, хусусиятҳои механизми равандҳои инноватсионӣ ба амал меоянд. Ин равандҳо аз тарафи субъектони хусусӣ ва давалатӣ танзим карда мешаванд, ки ба танзим даровардани онҳо барои рушди босуръати фаъолияти соҳибқоронии инноватсионӣ ба мақсад мувофиқ аст. Барои рушди соҳаи афзалиятноки соҳибқоронии инноватсионӣ ақидаи С. Комилворо дуруст мешуморем, ки чунин иброз доштаанд: “то ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ягонае нест, ки сиёсати илмӣ-техникӣ ва ташкили маблағгузори тадқиқотҳои илмӣ ва дар амал татбиқкунонии онҳоро ҷавоб гӯяд, проблемҳои рушди соҳибқоронии инноватсиониро ҳал намояд ва сиёсати инноватсионии давлатро амалӣ созад” [8].

Ёдовар мешавем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ ба масъалҳои инноватсионӣ диққати махсус дода мешавад, ки он барои рушди соҳибқоронии инноватсионӣ ва татбиқи илм ва амалия, идоракунии соҳаи илм ва техника, рушди фаъолияти инноватсионӣ равона карда шудааст.

Дурнамои рушди Тоҷикистон бо ташаккули низоми инноватсионии иқтисодӣ алоқаманд буда, бо мақсади таъмин намудани афзоиши фаъолияти инноватсионии субъектҳои хоҷагидорӣ ва афзоиши шумораи онҳо бо мақсади таъмини навсозии технологияи корхонаҳои Тоҷикистон, баланд бардоштани рақобатпазирии хоҷагии халқ ва дар ниҳояти қор, баланд шудани дараҷаи неқӯаҳволӣ ва сифати зиндагии аҳоли равона карда шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо умеди бунёди давлати нав ва иқтисоди рақобатпазири рушдёрқа қадам гузошта, имрӯз пӯшида нест, ки дар кишвар ҳамасола корхонаҳои истеҳсолӣ афзуда истодаанд. Комилан, аён аст, ки дар ояндаи наздик зухуроти пурраи қобилияти касбӣ ва истеъдоди мутахассисони соҳибқор меафзояд.

Ислоҳоти иқтисодии тайи солҳои охир амалишуда ба беҳтар гардонидани фазои соҳибқориву сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ, аз ҷумла сармояи мустақим мусоидат карда истодааст. [3]

Дар ҳақиқат, соҳибқорони ватанӣ ашӯи хоми барои коркард ва маҳсулоти ниҳой воридшавандаро бо дарназардошти равандҳои инноватсионӣ коркард намуда, барои иқтисодиёти кишвар саҳми арзанда мегузоранд.

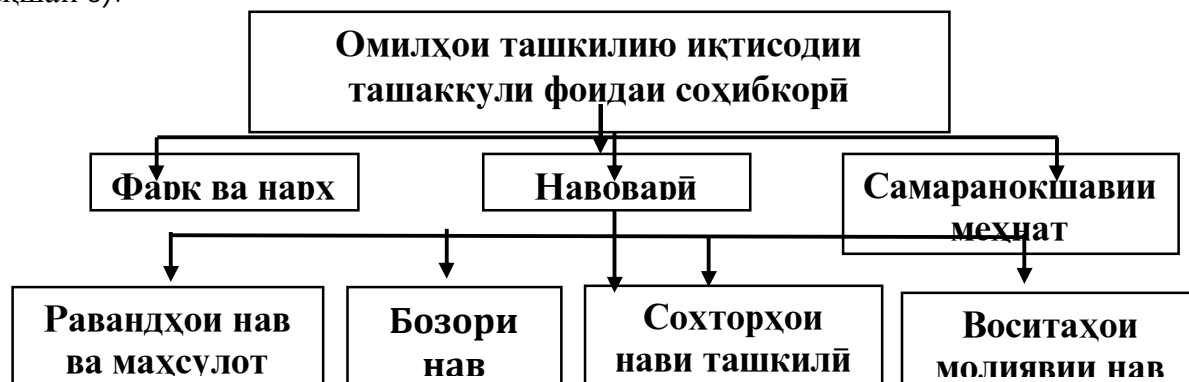
Дар шароити иқтисоди бозорӣ қисми зиёди навоариҳо аз ҷониби сохторҳо ва инфрасохторҳои соҳибқорӣ ҳамчун воситаи ҳалли масъалҳои истеҳсолӣ ва тичоратӣ амалӣ кардашуда, ҷустуҷӯ ва татбиқи технологияҳои нав низ ҳалли вазифаҳои соҳибқорон мебошанд. Албатта, соҳибқорон дар рушди иқтисодиёт саҳми арзанда гузошта, бештар ба инноватсия ва рушди он диққати махсус медиҳанд. Зеро мавҷудияти истеҳсолоти нав ва коркарди ашӯи хом, воридоти техникаю технологияҳои муосир аз онҳо вобастагӣ дорад. Дар ин навбат Ғаниев Т.Б. чунин мешуморад: “Соҳибқорӣ омили махсуси истеҳсолӣ буда, ҳангоми вучуд надоштани он фоида ба даст дароварда

намешавад. Дар ҳаёти воқеӣ низ ин чиз мегузарад, чунки бе соҳибкорӣ навоарӣ дида намешавад, дар натиҷа ғоида низ намешавад”

Бояд қайд намуд, ки мақсади асосии соҳибкорон гирифтани ғоида мебошад, ки бо ҷорӣ намудани комбинатсияҳои нав ғоидаи худро инкишоф медиҳанд. Ҳатто барои гирифтани ғоида чунин стратегия доранд:

1. Соҳибкорони ҷуянда – стратегияи ҳучумкунанда.
2. Соҳибкорони навоар – стратегияи ботамкини пешбаранда.
3. Соҳибкорони пайрав – стратегияи тақлилкунанда.
4. Соҳибкорони консерватор – стратегияи муҳофизатӣ.

Барои ба даст овардани ғоидаи соҳибкорӣ янҷанд омилҳо таъсир мерасонанд (нақшаи 3).

Нақшаи 3. Омилҳои ташаккули ғоидаи соҳибкорӣ 1.

Масъалҳои истеҳсоли ва татбиқи технологияҳои муосир, инчунин истеҳсоли намудҳои нави маҳсулоти дорой хусусиятҳои истеъмолшаванда бехтаршуда вазифаҳои асосии соҳибкорони инноватсионӣ буда, рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз онҳо вобастагӣ дорад.

Дар заминаи навсозии иқтисодии миллий, хусусиятҳои механизми танзими равандҳои инноватсионӣ ҳамчун шакли ташкили шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошад. Ин раванд ба паҳншавии субъектҳои моликияти хусусӣ ва давлатӣ, дар ин баробар ба ташаккули мақомоти нави танзимкунанда асос меёбад ва барои танзими бахшҳои хусусӣ олимони варзидаи соҳаҳо даровардан зарур аст.

Бояд қайд намуд, ки нақши давлат дар шарикӣ инноватсионӣ хеле муҳим аст, зеро он ҳамчун истеъмолкунандаи муҳимтарини хидматҳо ва ҳамчун субъектест, ки шароити ҷаҳорҷӯби татбиқи онро муайян мекунад. Аз ин рӯ, давлат метавонад ҳамчун назорат барандаи истифодаи самараноки тамоми захираҳои бахши хусусӣ, баланд бардоштани сифат ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва кам кардани хавфҳои инноватсионӣ бошад.

Дар ин замина, идоракунии равандҳои инноватсионӣ дар бахши хусусии иқтисоди миллий ва давлат вазъи молиявии кишварро дигаргун месозад. Алалхусус, ба субъектҳои соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки равандҳои инноватсиониро тақвият бахшанд. Инчунин он боиси кам шудани афзоиши хароҷоти бучет мегардад.

Дар марҳилаҳои ибтидоии бунёди иқтисоди бозорӣ низоми маъмурии танзими муносибатҳои инноватсионӣ метавонад равандҳои инноватсионии миллиро татбиқ намояд ва вазъи молиявии субъектҳои хоҷагидориро муайян кунад. Бо вуҷуди танзими давлатӣ иқтисодии кишвар сол то сол афзоиш ёфта, ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ зиёд гаштааст, чуноне ки дар Паёми Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26 январи соли 2021 гуфта гузаштанд, иқтисодии кишвар дар соли 2020-ум 4,5 ғоиз афзоиш ёфта, ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 82,5 миллиард сомонӣ баробар гардид [4]. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки ба равандҳои инноватсионии субъектҳои хоҷагидорӣ хусусӣ ва давлат таъсири мусбат расонида шудааст.

Аз рӯи таҷрибаҳои ҷаҳонӣ, фаҳмида мешавад, ки нақши идоракунии иқтисодии инноватсионии давлат вобаста аст ба вазъи иқтисодии он, ки агар бехтар бошад, танзим ва идоракунии равандҳои инноватсионӣ ба роҳ монда мешаванд ва ё баръакс, мавриди

амал қарор мегиранд. Албатта, муносибатҳои нави иқтисодӣ дар замони муосир тақсимои назарраси бучетро тақозо мекунад.

Адабиёт:

1. Ғаниев Т.Б. –Менечмент қисми 2 –Душанбе: “Ирфон”, 2004-543 саҳ. 137саҳ.
2. Ғаниев Т.Б. –Менечмент қисми 2 –Душанбе: “Ирфон”, 2004-543 саҳ. 136-137 саҳ.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 26 –уми декабри соли 2018 саҳ.10.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26. Январии соли 2021. Саҳ...
5. Светлана В.Т. Инновационная инфраструктура в регионе: проблемы и направления развития// Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз 6 (36) 2014 стр.199-212
6. С.Ҷ.Комилов, Г.Ш. Алиева - Соҳибқорӣ ва менечменти рушди фаъолияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ) Рисолаи имлӣ – Душанбе «Ирфон», 2008. С-220 саҳ. 6.
7. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2020 аз 30 майи соли 2015, №354.
8. С.Ҷ.Комилов, Г.Ш. Алиева - Соҳибқорӣ ва менечменти рушди фаъолияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ) Рисолаи илмӣ – Душанбе «Ирфон», 2008. С-220 саҳ. 68.Саҳ... **Адабиёт**
- . Светлана В.Т. Инновационная инфраструктура в регионе: проблемы и направления развития// Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз 6 (36) 2014 стр.199-212
2. С.Ҷ.Комилов, Г.Ш. Алиева - Соҳибқорӣ ва менечменти рушди фаъолияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ) Рисолаи имлӣ – Душанбе «Ирфон», 2008. С-220 саҳ. 6.
3. Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2020 аз 30 майи соли 2015, №354.
4. С.Ҷ.Комилов, Г.Ш. Алиева - Соҳибқорӣ ва менечменти рушди фаъолияти навҷорисозӣ (инноватсионӣ) Рисолаи илмӣ – Душанбе «Ирфон», 2008. С-220 саҳ. 68.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 26 –уми декабри соли 2018 саҳ.10.
6. Ғаниев Т.Б. –Менечмент қисми 2 –Душанбе: “Ирфон”, 2004-543 саҳ. 137саҳ.
7. Ғаниев Т.Б. –Менечмент қисми 2 –Душанбе: “Ирфон”, 2004-543 саҳ. 136-137 саҳ.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26. Январии соли 2021.

НАҚШИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Одинаев А.С. - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили ДДМИТ, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел:919-33-63-63

Саёраева Р.Ш. - ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи ДДМИТ, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел:931 14 30 10

Дар мақола нақши калидии назорати молиявӣ дар пешрафт ва рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст. Дар мақола афзалиятҳои назорати молиявӣ нисбат ба дигар намудҳои назорати иқтисодӣ оварда шудаанд. Дар қисмати интиҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда оид ба дурнамои рушди назорати молиявӣ мавқеи муаллиф муайян гардидааст.

Калидвожаҳо: назорати молиявӣ, аудити самаранокӣ, аудити молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ, назорати комплексӣ.

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье обоснована ключевая роль финансового контроля в прогрессе и развитии экономики Республики Таджикистан. В статье представлены преимущества финансового контроля перед другими видами экономического контроля. В заключительной части исследования определяется позиция автора о перспективах развития финансового контроля.

Ключевые слова: финансовый контроль, аудит эффективности, финансовый аудит, финансовый отчет, комплексный контроль.

ROLE OF FINANCIAL CONTROL IN THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article substantiates the key role of financial control in the progress and development of the economy of the Republic of Tajikistan. The article presents the advantages of financial control over other types of economic control. The final part of the study defines the author's position on the prospects for the development of financial control.

Key words: financial control, performance audit, financial audit, financial report, comprehensive control.

Имрӯзо масъалаи такмилдиҳии назорати давлатии молиявӣ актуалӣ боқи мондааст. Аммо мо наметавонем гуфт, ки беҳбудиро ва пешравиро дар самти мазкур ба миён омадааст. Назорати молиявӣ тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар бар мегирад ва бояд барои ноилшавии ба бартариҳои иқтисодӣ, самаранок ва бо мақсад истифодабарии маблағҳо, меҳнат, захираҳои табиӣ ва материалӣ, кам намудани хароҷотҳо ва ғайраҳо оварда мерасонад, ба ҳисоб меравад.

Дар шароити имрӯза барои нигоҳдорӣ танзимкунӣ ва пайдо намудани маълумот оиди вазъи ҳақиқии ягон объект, аз назорати молиявӣ истифода мебаранд, ки дар ҳаёти тарзи ҳосил назорат ба роҳ монда.

Назорати молиявӣ - худ як механизми танзимкунии буҷетӣ давлат ба ҳисоб меравад. Яъне давлат барои муайянкунии вазъи ҳақиқии молияи худ аз назорати молиявӣ, ки аз тарафи мақомотҳои махсуси муайяншудаи он ба роҳ монда мешавад, истифода мебаранд[1,6].

Ба ақидаи баъзе олимони навбаста аз мавҷудияти намудҳои гуногуни назорат дар ҳаёти корхонаҳо назорати молиявӣ аз дигар намуди назоратҳо дар зинаи баландтар меистад. Ин ба он вобастагӣ дорад, ки масъалаҳои назорати молиявиро танҳо дар рафти тафтиши молиявӣ ба роҳ монда намешавад, чунки дар ин раванд вобаста ба ҳолат ва ё ин ки ҳодиса назоратро бояд ба роҳ монд ва ин чунин мутахассисҳои дигарро низ ҷалб кард[3,45]. Дар амалияи имрӯза намудҳои гуногуни назорати молиявӣ муайян шудааст, ки вобаста ба хусусиятҳои амалиётҳои ба миён омада интихоб карда мешаванд. Мисол: Назорат аз болои истифодабарии маблағҳои буҷетии барои бартараф намудани эпидемияи ҷудо карда шуд, барои муайянкунии камбудиро дар рафти амалиёти мазкур, инчунин бояд мутахассисҳои эпидемиологӣ ва дигар мутахассисҳо бояд ҷалб карда шаванд. Аз мисоли мазкур бар меояд, ки ҷараёни назорати мувофиқ ба амалиётҳои гузаронида шуда, бояд ба роҳ монда шаванд, ки баъдан ба натиҷаи хуб тавон расид.

Мақсади назорати молиявӣ - ин назорати қонунӣ ва иҷроқунандагони ҳамаи сатҳи аъзоёни ҳукумат ва инчунин махсус ташкил намудани муассисаҳо бо ҳаёти молиявӣ ҳамаи субектҳои иқтисодӣ ба методҳои асосӣ ба қор бурда мешавад. Ҳисоб кардани он ва назорат намудани аз болои молияи хоҷагидорӣ муофиқи қонунгузорӣ дар ҷараёни ташкил кардан ва истифодабарии маблағҳои пулӣ мебошад. Назорати молиявӣ мақоми ташкил намудани манфиат, ҳуқуқи давлат ва муассисаҳои он инчунин дигар субектҳои иқтисодиро дорад. Гарчанде низоми молияи давлат ҳамаи намудҳои маблағҳои пулӣро ҷалб кунад, назорати молиявӣ бошад пайдоиши онро ба сатҳи баланд ва ҳаматарафа ошкор месозад.

Ба ҳайси предмети назорати давлатии молиявӣ баромад мекунад: амалиётҳои хоҷагидорӣ, яъне ҳамаи амалиётҳои, ки ба дигаргунашавии арзиши ҳама намуд дороиҳо ва ӯҳдадориро дар муассисаҳои давлатӣ оварда мерасонад ба ҳисоб меравад.

Назорати молиявӣ аз як тараф давраҳои баанҷомрасии тафтишот ба ҳисоб меравад, аз тарафи дигар бошад шартҳои зарурии самаранокӣ идоракунии онро дар худ зоҳир мекунад. Яъне сабаби асосии ба роҳ мондани назорати давлатии молиявӣ ин назорат аз болои маблағҳои буҷетӣ давлати ба ҳисоб меравад.

Дар ҷараёни тафтиши ревизионӣ амалҳои бо ҳуҷҷатҳо мутобиқаткунии вазъи ҳақиқии молу амвол ва ё ин, ки ҳодисаҳои ҳаёти молиявӣ хоҷагидорӣ дида баромада мешавад. Амалиёти тафтиши ҳуҷҷатӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои зерин ҳисоботҳои

мухосибӣ молиявӣ, ҳуччатҳои андозӣ ва ғайраҳо ба роҳ монда мешаванд. Назорати амалиётҳои ҳақиқӣ дар натиҷаи дидабарои муқоисакунии вазъи ҳақиқӣ ҳодисаҳои ба амаломеда гузаронида мешавад. Дар рафти гузаронидани тафтишҳои мазкур тафтишотчи тафтишро дар асоси принципҳои муайяншудаи назорати бояд ба роҳ монанд.

Дар шароити имрӯза дар натиҷаи дигаргуншавии муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои муккамалгардони ва самаранокии гузаронидани тафтишҳои молиявӣ ба роҳ монда шуда истодаанд, ки ин дар мақомотҳои назорати давлатии молиявӣ ва санадҳои меъёриро ҳуқуқи он зоҳир гаштааст. Бояд қайд, кард ки барои гирифтани маълумотҳои аниқу дақиқ аз тарафи мақомотҳои мазкур мутахассисони соҳа ба кор ҷалб карда мешаванд, ки шаҳодатдиҳандаи он аст, ки аз рӯи тартиботи муайян шудаи санадҳои меъёриро ҳуқуқи назорати молиявӣ дар тамоми муассисаю корхонаҳо ба роҳ монда мешавад.

Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии назорати молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аудити мустақили берунро оид ба баҳодиҳӣ ба иҷрои бучети давлатӣ анҷом дода, ҷиҳати тақмили он пешниҳод омода месозад. [2,4].

Палатаи ҳисоб бо мақсади пешниҳоди маълумоти беғарозона ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мусоидат ба назорати истифодабарии маблағҳои гирифташуда ва харҷгардидаи бучети давлатӣ ва идоракунии зарурии захираҳои давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санҷишҳо мегузаронад.

Мақомоти дигари назорати молиявӣ ин Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо корупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисоб меравад, ки мақоми ваколатдори назорати давлатии молиявӣ ва ҳифзи ҳуқуқро доро мебошад.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда маълум карда шуд, ки назорати молиявӣ ва аудит дар бахши давлатӣ роҳи муҳими таъмини қонуният ва мақсаднокии фаъолияти молиявии муассисаҳо ва дар ниҳоят рушди иқтисоди миллӣ доништа мешавад. Талаботи риояи қонунгузорӣ дар фаъолияти ташкил, тақсим ва истифодабарии фондҳои пулии давлат ва ҳамаи мақомотҳои он асоси конституционӣ дорад: Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳлилу омӯзишҳо ба мо маълум гардид, ки аудити самаранокӣ ва молиявӣ – ин назорат аз болои таъсири қонунгузорӣ ва мақсаднокӣ дар соҳаи ташкил, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулии давлат ва ташкилотҳои муниципалӣ бо мақсади таъсирбахшии инкишофи иқтисодӣ – иҷтимоии кишвар ва минтақаҳои он мебошад [4,58]. Назорати молиявӣ ба ҳамаи институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ хос мебошад. Аз ин сабаб, ғайр аз ченакҳои умумии ҳуқуқӣ -молиявӣ, танзими пурраи ташкил ва низоми бурдани назорати молиявӣ, ченакҳои дигарро ҳам дорост, ки ҳислати он дар институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои вобастакардашудаи мувофиқ пешбинӣ карда шудааст. (мисол, дар кодекси андоз, қонун дар бораи бучет ва ғ.)

Бояд қайд намуд, ки дар натиҷаи амалӣ гардонидани мақсадҳои аудити самаранокӣ ва молиявӣ, интизоми молиявӣ мустақкам гардонидани мешавад, ки як тарафи қонунро ифода мекунад. Интизоми молиявӣ – ин риояи аниқи навиштаҷотҳои тартибдошуда ва тартиби ташкил, тақсим ва истифодабарии фондҳои пулии давлат, мақомотҳои иҷроия, ташкилотҳо, корхонаҳо ва муассисаҳо мебошад. Талаботи интизоми молиявӣ на танҳо дар ташкилот, корхона ва муассисаҳо, балки дар мақомотҳои ҳукуматҳои давлатӣ, маҳаллӣ ва ӯҳдадорихоӣ хусусии онҳо низ паҳн карда мешавад.

Оид ба мукамалгардонии механизми аудити самаранокӣ ва молиявӣ пешниҳод менамоем, ки бояд ба таври зарурӣ ҳама унсурҳои аудити самаранокӣ ва молиявӣ фаъл буда, омӯзиши чунин самтҳо ба роҳ монанд: омӯзиши қонунии амалиётҳои хоҷагидорай; омӯзиши мақсаднокии амалиётҳои хоҷагидорай; баҳодиҳии эътимоднокии амалиётҳои хоҷагидорай; баҳо додани амалиётҳои хоҷагидорӣ дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботӣ; дида баромадани амалиёти хоҷагидорӣ дар мувофиқа бо

санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии соҳа; баҳодихии ҳолати воқеии объектҳои назоратшаванда ва ғ.

Пешниҳод менамоем, ки роҳи актуалии гирифтани сади роҳи истифодаи ғайрисамараноки воситаҳои бучетӣ – ин устувор гардонидани назорати пешакии аз тарафи Палатаи ҳисоб гузаронидашаванда мебошад, ки дар шакли аудити самаронӣ ва аудити молиявӣ ба роҳ монда мешавад. Бо ин гуфтаҳо қайд карданием, ки кормандони ин ниҳод дар рафти омӯзиши лоиҳаи бучет нишондихандаҳои қисми даромад ва хароҷоти онро аз нуқтаи назари дурустӣ, мақсаднокӣ ва эътимоднокӣ баҳо диҳанд. Яъне пеш аз он, ки ба ин ё он соҳа маблағҳо ҷудо шаванд, асоснокии моддаҳои хароҷотро саҳеҳ таҳлил кардан лозим меояд. Чунин мешуморем, ки агар назорат дар вақти омӯзиши лоиҳаи бучет – ҳамчун назорати пешакӣ самаранок набошад, онгоҳ дар натиҷаи гузаронидани назорати баъдина, ки татбиқи сиёсати молиявии давлатиро ташкил менамоед, истифодаи ғайрисамараноки воситаҳоро ошкор карда наметавонад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити имрӯза бештар назорати комплексӣ, ки ҳаммаи намудҳо ва усулҳои назоратро дар бар мегирад, истифода бурда мешавад. Хусусияти асосии назорати комплексӣ омӯзиши ба ҳам алоқаманди тарафҳои иқтисодӣ ва техникаи истеҳсолот, иштироки мутахассисони соҳаҳои дигар дар назорат, баҳамсозии максималии усулҳои гуногуни назорати ҳуҷҷатӣ ва ҳақиқӣ бо мақсадӣ дарёфти мувофиқати амалиётҳои гузаронида шуда, бо қонун, боваринокӣ ва мақсаднокии онҳо мебошад. Назорати ғайрикомплексӣ асосан аз ҷониби як мутахассис амалӣ гашта, бештар дар муассисаҳои бучетӣ мавриди амал қарор мегирад.

Таъиноти аудити самаранокии молияи давлатӣ дар шакли назорати аудиторӣ қонеъ гардонидани талаботҳои фармоишгараш тафтишоти аудиторӣ бо маълумоти объективӣ дар бораи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-ҳочагидории корхона, қонуният ва инъикоси он дар ҳисобот дар мувофиқа бо талаботҳои санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ мебошад.

Дар замони ҳозира аҳамияти назорати давлатии молиявӣ ҳамчун яке аз шаклҳои назорати иқтисодӣ рӯз аз рӯз меафзояд. Ин бо зарурияти амалӣ шартнок карда шудааст, чунки ҳуди корхона (субъекти ҳочагидорӣ) дар навбати худ аввал манфиатдор аст, то ки дурустии ҳисоботи солони корхонаро, ки ба ҳамаи истифодабарандагони манфиатдор пешкаш карда мешавад, тасдиқ намояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба муттаҳассисони соҳаи аудит хеле зиёд шуда истодааст.

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои бозорӣ рӯз то рӯз инкишоф ёфта истодааст. Ҳоло дар ҷумҳурӣ таъсиси корхонаҳои саҳҳомӣ, иҷоравӣ бо ташаббуси шахсони ҳуқуқӣ, шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва бонкҳои тичоратӣ ба роҳ мондашудааст, яъне чунин ҳочағиҳое ташкил карда шуда истодаанд, ки моликияти давлати ҳисоб намеёбанд ва органи болоии идоракунии доранд.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда ба хулосае омадем, ки таъмини дурнамои рушди аудити назорати давлатии молиявӣ ба рушди иқтисоди миллӣ мусоидат менамоед. Аз ин рӯ, барои таҷрибаи имрӯзаи кишварамон пешниҳодҳои зерин муҳим мебошанд:

— таъмини таъсиррасонии назорати дохилӣ ва берунӣ. Яке аз сабабҳои асосии рушд наёфтани назорати дохилӣ ва берунӣ дар мамлакат сарфаҳм нарафтани моҳияти ин масъала аз тарафи роҳбарияти муассисаҳо мебошад.

— ташкил кардан ва устувор намудани низомии назорати дохилӣ ва берунӣ барои корхонаю ташкилотҳо аҳамияти бузурги амалӣ дорад, ки он ҳамчун воситаи назорат барои баланд бардоштани натиҷаҳои молиявӣ-ҳочагидории фаъолияти онҳо равона карда мешавад. Бинобар ин, дар корхонаҳо ташаккулдиҳии шуъба ё ҳадамоти аудити дохилӣ амри воқеӣ гардидааст.

— барои бехтар кардани ҳолати назорати дохилӣ ва аудит дар корхонаҳое, ки шуъбаи (ҳадамоти) аудити дохилӣ надоранд кушодани он зарур аст, чунки бе мавҷудияти ин шуъба мо наметавонем идоракунии хавфҳо ва мудирияти корхонаро бехтар созем.

— хусусан барои муассисаҳое, ки сормоягузори он аз хизматрасонии роҳбарияти олии кироякардашуда истифода мебаранд, аудити дохилӣ яке аз воситаҳои асосии барои назорат ва баҳодихи сифати идоракунии корхона ба шумор меравад.

— аз баски мақсади асосии назорати давлатии молиявӣ ин тасдиқномаи эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ ва нигоҳдории дороиҳои корхона мебошад ва фаъолияти он барои ҳимояи манфиатҳои соҳибмулкони равона карда шудааст, тобеъияти он ба Шурои нозирон ба ҳақиқат наздиктар мебошад. Ин аз тарафи дигар мустақилияти нисбии фаъолияти шӯъбаи аудити дохилоро дар корхонаҳо таъмин месозад.

— ташкили ва гузаронидани аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ аз муайян кардани объектҳои ауди ва банақшагирии он вобаста аст. Нақшаҳои аудити дохилӣ бояд ба талабот ва сохтори корхона мутобиқ бошанд ва хусусиятҳои соҳавии ширкатро низ дар бар гиранд.

Воқеан, ба назар гирифтани пешниҳодоти болозикр метавонад то андозае барои созмондиҳӣ ва рушди назорати давлатии молиявӣ ва дар ниҳоят рушди иқтисоди миллӣ мусоидаткунанда бошад.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2011 № 723, -<http://mmk.tj>
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 22 июни соли 2023, № 1977. -<http://mmk.tj>
3. М.В. Мельник., А.С. Пантелеев, А.Л. Звездин. Ревизия и контроль: учебник.- Москва: КНОРУС, 2006.- С. 11-91.- 640 ст.
4. Назорат ва тафтиш Саидов Р.Н. Душанбе- 2014, 256 с.
5. Макоев О.С. Контроль и тафтиш: учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям 080109 «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», / О.С.Макоев, под ред. В.И.Подольского. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 256 с.

ТАЪСИРИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ БЕРУНА БА ИНКИШОФИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Абдуллоева Шаҳноза Файзилахматовна - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омури ДДМИТ. Email: abdulloeva.1515shaha@gmail.com, тел-909080990.

Муҳочират яке аз равандҳои ҷудонашавандаи бозори меҳнат мебошад, ки ба ҳаракати аҳоли вобаста ба сабабҳои, ки онҳоро ба ин иқдом водор кардааст, мусоидат мекунад. Дар шароити ҳамгирӣ муҳочират дар бехтар намудани зиндагии инсон нақши муҳим мебозад, ки таъсири худро дорад, муҳочират ба ҳаракати озода қисмҳои зарурии бозори меҳнат ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, аз қабилҳои дониш, хизматрасонӣ ва мол мусоидат мекунад. Интеграцияи ҷаҳонӣ ба рушди бозори ҷаҳонии меҳнат мусоидат мекунад, ки аллакай хусусияти глобалии ин мавзӯро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: муҳочират, қувваи корӣ, ҷаҳонишавӣ, ҳамгирӣ, меҳнат, бозори меҳнат, аҳоли, хизматрасонӣ, содироти қувваи корӣ, иқтисодиёти минтақа, бозори дохилӣ, бекорӣ, захираҳои меҳнатӣ.

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ НА РАЗВИТИЕ РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Миграция является одним из не отделимых процессов на рынке труда которое способствует передвижению населения в зависимости от причин, побудивших их на этот шаг. В условиях интеграции миграция играет важнейшую роль в усовершенствовании жизнедеятельности человека имея свои воздействия миграция способствует свободному перемещению необходимых компонентов рынка труда и повышения уровня жизни населения как знаний, услуг и товаров. Мировая интеграция способствует развитию мирового рынка труда, что уже говорит об глобальности данной темы.

Ключевые слова: миграция, рабочая сила, глобализация, интеграция, рабочая сила, рынок труда, население, услуги, экспорт рабочей силы, импорт рабочей силы, внутренний рынок, безработица, трудовые ресурсы.

THE INFLUENCE OF EXTERNAL LABOR MIGRATION ON THE DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET IN A GLOBAL CONDITION

Migration is one of the inseparable processes in the labor market that promotes the movement of the population depending on the reasons that prompted them to take this step. In

conditions of integration, migration plays a vital role in improving human life; having its own impacts, migration promotes the free movement of necessary components of the labor market and improving the standard of living of the population, such as knowledge, services and goods. World integration contributes to the development of the global labor market, which already indicates the global nature of this topic.

Key words: migration, labor, globalization, integration, labor, labor market, population, services, labor exports, labor imports, domestic market, unemployment, labor resources.

Процессы развития миграции в мире способствуют в мере роста производственной мощи увеличения макроэкономических этапов и превращается в важнейшую проблему социально-экономической жизни населения. На сегодняшний день внешняя трудовая миграция является глобальным феноменом, охватывающим все страны земного шара и в том числе нашу страну. Конечно миграция обретает все новое качество в социально-экономической жизни страны экспортёра и страны импортёра трудовых мигрантов, в зависимости от этого миграция имеет положительную и отрицательную сторону что играет немаловажную роль.

Положительными сторонами миграции для страны из которой экспортируется трудовые ресурсы являются: мигранты получают новый опыт у них повышается квалификация что способствует повышению производительности труда; в экономики страны, из которой идут потоки мигрантов наблюдается сокращение дефицита платёжного баланса бюджета что положительный сказывается на экономическом росте страны; уменьшается давление на внутреннем рынке труда, когда в рынке труда есть избыточность рабочей силы то увеличивается безработица что плохо сказывается на рынок труда; идет уменьшение системного и технологического реформирования в производстве.

Также наблюдается и отрицательная сторона как: миграция способствует уходу квалифицированных кадров, что влияет на качество и эффективности рабочей силы внутри страны; увеличивается зависимость к спросу рабочей силы зарубежных рынков труда; переориентировка существенных вкладов с исследования внутренних производственных запасов и их преобразование; в некоторой мере и влияет на рост инфляции.

Однако и для страны импортёра трудовых ресурсов есть, и положительная и отрицательная черта. К положительным сторонам страны импортёра можно отметить: предоставление системы региональных изменений; способствование социальной мобильности местной рабочей силы; сокращение цены рабочей силы, общих расходов взаимосвязанных с уменьшением количества рабочей силы; не меняется повышение цен из-за того, что иностранные рабочие склонны к сбережениям денежных средств; появляется возможность выбора более молодых и квалифицированных специалистов которое относится к новой рабочей силе.

К отрицательным сторонам можно выделить: препятствие для введения трудосберегающих методик; идет давление на внутреннем рынке рабочей силы; увеличивается затраты на обеспечение безработных иностранцев и их семей.

Сам процесс трудовой миграции является естественным для экономической науки, поскольку рабочая сила уходя с одного рынка труда на другой поддерживает мировой рынок труда.

«Миграция рабочей силы — это пространственное перемещение трудоспособного населения, вызываемое изменениями в развитии и размещении производства, условиях существования населения» [1].

В связи с увеличением трудовой миграции появляется необходимость к регулированию и регламентации данных процессов международными договорами, внутренними законами и другими правовыми актами.

Оценка внешней трудовой миграции показывает, что миграция способствует формированию условий для возникновения сбалансированности уровня доходов и регулирование рынка труда экспортёров и импортёров трудовых мигрантов, что имеет влияние на уменьшение безработицы в трудоизбыточных странах по средством миграции излишней рабочей силы в страны где наблюдаются его нехватка.

Понятие миграции можно объяснить таким образом «внешняя трудовая миграция - добровольный выезд на законном основании граждан, постоянно проживающих на территории Республики Таджикистан за границу, а также въезд иностранных граждан и лиц без гражданства постоянно проживающих вне пределов Республики Таджикистан, на ее территорию для оплачиваемой работы по трудовому договору (контракту)» [2].

Миграция на сегодняшний день берет обороты во всем мире и в том числе в Республике Таджикистан. За годы независимости Таджикистан прodelывает не легкий путь для достижения экономической стабильности и продолжает своё развитие. А переход страны на новый экономический уровень сложный для экономики страны процесс, но именно в данный период развития внешней миграции граждан Таджикистана сыграл большую роль в поддержке экономики и в обычный период, и во время экономических кризисов, поскольку миграция способствовало уменьшению числа безработных на рынке труда Таджикистана, таким образом убрав напряжённость на внутреннем рынке труда.

При анализе миграционных процессов можно выделить много проблем таких как незнания своих прав, языков, неимение нужных документов. Следовательно, эта часть населения Таджикистана которую составляют трудовые мигранты считаются самой уязвимой.

В процессе изучения экономики страны можно выделить что основными причинами развития внешней трудовой миграции были именно проблемы бедности населения. Как отмечают отечественные исследователи «повышение уровня жизни населения обеспечивается посредством политики сокращения бедности» [3]. Связи с этим среди населения страны внешняя трудовая миграция считается привычным процессом их жизнедеятельности. Низкий уровень жизни и бедность являются причинами возникновения внешней трудовой миграции населения. Все направленно на улучшении жизни и удовлетворения потребностей населения, что способствует массовой миграции внутри страны, и за её пределами.

Таблица 1.

Динамика численности граждан Республики Таджикистан, выезжающих на работу в другие страны самостоятельно (человек) с 2018-2022

Годы	Численность граждан РТ	Возраст, лет			
		До 18	18-29	30-59	60 и старше
2018	484176	61	194036	290079	-
2019	530883	36	219782	311065	-
2020	129807	178	53596	76033	-
2021	373773	1416	137277	234729	351
2022	775578	292	308782	466504	-

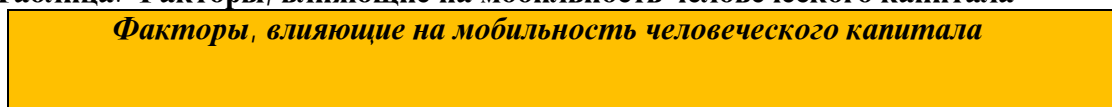
Источник: Составлено автором на основе данных рынка труда Республики Таджикистан, 2023 г. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан: 113 стр. разработан и рассчитан.

В зависимости от предъявленных статистических данных миграции населения Республики Таджикистан можно отметить что с каждым годом возрастает число мигрирующих граждан в другие страны для улучшения качества жизни. В таблице мы можем рассмотреть изменение за пять лет, данный промежуток времени с 2018 по 2022 годы число мигрирующих увеличилось на 291402 человека.

Одним из важнейших факторов, влияющих на положение занятости отдельных групп населения является его мобильность [4]. Конечно же данный фактор отражает способность населения к изменениям их социального состояния, профессию и даже местожительство.

Таблица. Факторы, влияющие на мобильность человеческого капитала

Факторы, влияющие на мобильность человеческого капитала

<i>Социально-профессиональная</i>	<i>Географическая (территориальная)</i>
Характер передвижения	
а) оплата труда, условия работы и т.п.; б) возможность карьерного роста; в) инвестиции на реальную работу;	а) качество жизни, жилищные условия и т.п. б) шансы улучшения жилищных условий; в) инвестиции на дом и жилищные условия;
Доступность мобильности	
а) профессиональные качества рабочего, опыт работы, возраст и т.п. б) адаптация к новым условиям работы в) различие в возможностях г) затраты на освоения новой работы	а) профессиональные качества рабочего, опыт работы, возраст и т.п. б) адаптация к новым жилищным условиям в) различие в стиле жизни г) затраты на переезд
Осведомленность	
а) осведомленность о свободных рабочих местах б) затраты на получения сведений о свободных вакантных местах работы в) точность полученной информации о вакантных местах	а) осведомленность о возможных местах переселения б) расходы на необходимые сведения в различных территориях в) точность сведений о территориях

Потребность экономики к труду является инициатором мобильности трудоспособного населения приводящим к социально - демографическим (территориальным) изменениям.

Таким образом неравномерность рынка труда и нехватка достойных рабочих мест, низкая заработная плата, способствует увеличению миграции населения в мировом рынке труда, что приводит к притоку рабочей силы в одну страну и оттоку из другой, но данные тенденции на мировом рынке труда является естественным, в процессе глобализации.

Использованная литература:

1. Заяц О. В. «Занятость населения и ее регулирование»: Издательство Дальневосточного университета, ВЛАДИВОСТОК 2003 г;
2. Закон Республики Таджикистан «О миграции», г. Душанбе, 11 декабря 1999 года, № 882.
3. Саидов Р.Н., Иброхимов И.Р., Садриддинов М.И., Монография: «Пути повышения уровня жизни населения в Республике Таджикистан» Душанбе-2019 г., С-63.
4. Ермолаева С. Г. «РЫНОК ТРУДА»: Екатеринбург Издательство Уральского университета 2015;
5. Рынка труда Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2023 г.

АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР МАҲСУЛОТҲОИ ҲОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Акобирзода Абутолиби Мирзоҳимат-ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқории ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: +992-900-38-99-96.

Дар мақолаи мазкур ҳолат ва дурнамои воридотивакунии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд карда шудааст, ки воридвазкунӣ ҳамчун ҷараён, ба таври мустақим бо баргарафкунии аз воридот вобастагии ногувори иқтисодиёт, бояд бо роҳи баромадан ба аз ҳолати статикӣ ва ба ин васила нуқтаи асосии бозсозиҳои сохторӣ, соҳавӣ, такрористеҳсолӣ, институтсионалӣ, ва муносибатҳои равобити зичӣ берунмарзӣ таъдил ёбад.

Калидвожа: воридот, воридотивазкунӣ, иқтисодиёт, содирот, хоҷагии қишлоқ, истеҳсолот, таъминот.

ОЦЕНКА СИТУАЦИИ ПО ИМПОРТУ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье обсуждаются состояние и перспективы импорта сельскохозяйственной продукции. Отмечается, что импортозамещение как поток, непосредственно с устранением неблагоприятной импортозависимости экономики, должно стать основным моментом структурных, отраслевых, воспроизводственных, институциональных и плотных трансграничных связей путем выхода из статического состояния.

Ключевые слова: импорт, импортозамещение, экономика, экспорт, сельское хозяйство, производство, снабжение.

ASSESSMENT OF THE SITUATION OF IMPORT IN AGRICULTURAL PRODUCTS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the state and prospects of import of agricultural products are discussed. It is noted that import substitution as a flow, directly with the elimination of the unfavorable import dependence of the economy, should become the main point of structural, sectoral, reproduction, institutional, and dense cross-border relations by leaving the static state.

Keywords: import, import substitution, economy, export, agriculture, production, supply.

Тоҷикистон дорои иқтисодиёти кушода буда, дар он воридоти молу хизматрасониҳо аз содироти онҳо бештар аст. Озодкунии савдои хориҷӣ дар нимаи солҳои 90-уми асри гузашта сурат гирифт. Бинобар маҳдуд будани номгуӣ молҳои содиротӣ, ки дар он алюминийи аввалия ва нахи пахта баргаришт доштанд, дар давраи мушоҳидашаванда бо ифодаи арзиш тағйироти ҷиддӣ мушоҳида карда намешавад. Коҳиш ё афзоиши содирот бештар бо тағйирёбии нархи ҷаҳонии молҳо дар шакли ашёи хоми аз Тоҷикистон содиротшаванда вобаста мебошад. Ба таври устувор бақияи манфии баланси савдо афзуда, аз воридот вобастагии давлат шиддат гирифта истодааст. Аз ин хотир мусоидат, ба рушди воридивазкунандаи истеҳсолӣ, мумкин аст танҳо дар асоси истифодаи фишангҳои беруниқтисодӣ, сиёсати фаъоли пулию қарзӣ, асьориву қурбӣ ва сиёсати саноатӣ имконпазир аст. Бо сабаби маҳдудияти ҳудуди ҷуғрофии маҳсулотҳои содиротӣ, ки дар он алюминийи аввалия ва нахи пахта баргарӣ дорад, тағйиротҳои назаррасро дар сатҳи иқтисоди миллӣ интизор шудан ғайриимконпазир аст. Коҳиш ёбӣ ва афзоиш ёбӣ содирот пеш аз ҳама бо калобишҳои нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба маҳсулотҳои аз берун воридшаванда ба қаламрави ҷумҳурӣ вобаста аст.

Воридвазкунӣ ҳамчун ҷараён, ба таври мустақим бо баргарафкунии аз воридот вобастагии ногувори иқтисодиёт, бояд бо роҳи баромадан ба аз ҳолати статикӣ ва ба ин васила нуқтаи асосии бозсозиҳои сохторӣ, соҳавӣ, такрористеҳсолӣ, институтсионалӣ, ва муносибатҳои равобити зичӣ берунмарзӣ таъдил ёбад. Аммо, аксарияти иқтисодчиён воридивазкуниро дар фосилаи начандон дарозмуддат ҳамчун имконияти «пурагардонии» корхонаҳо фаъолияткунанда, пеш аз ҳама бо така ба сиёсати протекционизми давлатӣ, писанд медонанд¹³.

Дар доираи сиёсати дохиливу берунии иқтисодиёт, фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба коҳиш додани таъсири омилҳои манфии беруна, ҷалби сармояи

¹³ Выжитович А.М., Ершов П.А. Импортозамещение: актуальные механизмы и инструменты // Нац. интересы: приоритеты и безопасность. - 2015. - №38. - С.52-64;

дохилию хоричӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ, таъмини рушди самарабахши иқтисодиёт аз ҳисоби имкониятҳои дохилӣ, таъсиси коргоҳ ва корхонаҳои нави саноатӣ, барқарор намудани иқтидорҳои мавҷуда ва дар ин замина афзоиш додани истеҳсоли молҳои ба содирот нигаронидашуда ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли равона гардид.

Муҳимии хоҷагии қишлоқ боз бо ин аён мешавад, ки дар ин соҳа қариб 65%-и шумораи умумии коргарон меҳнат мекунанд, ки дар доираи истеҳсоли моддӣ машғуланд. Саҳми калонроон дар аз нав бавуҷудоварии қувваи корӣ барои дигар соҳаҳои хоҷаги халқ мегузорад. Дар хоҷагии қишлоқ 18-20% маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат истеҳсол мешавад (ҷад. 1).

Дастовардҳои ҷумҳуриамонро дар солҳои истиқлолият таҳлил карда, бо боварии том гуфтан мумкин, ки хоҷагии қишлоқ ба роҳи рушд қадами устувор гузошт.

Ҷадвали 1. -Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

Соҳа Нишондиҳандаҳо	1991	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, бо %	100	100	100	100	100	100	100
Вазни ҳоси ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва ҷангал тибқи тамоми категорияҳои хоҷагиҳо дар ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, бо %	36,5	23,4	21,5	20,8	20,3	19,8	19,8

Манбаъ: Хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи оморӣ. Душанбе, 2020, с. -15.

Амалӣ кардани қарорҳои ҳукумат, ки ба пурзӯр намудани нақши усулҳои иқтисодии роҳбарӣ, такмили шаклҳои хоҷагидорӣ, васеъ кардани мустақилияти хоҷагидорӣ корхонаҳо ва ҳисоби тичоратӣ, мустаҳкам кардани базаи моддӣ-техникии хоҷагиҳо ва баланд бардоштани шавқмандии кормандон ба натиҷаҳои истеҳсолот имкон дод, ки суръати рушди хоҷагии қишлоқ тезонда шавад. Дар давраи таҳлилӣ истеҳсоли ҳамаи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, ғайр аз пахта ва пилла як маротиба зиёд шуд. Агар ба тамоюли тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ нигарем, пас ҳамаи онҳо самти мусбат доранд. Афзоиши бештар назаррас дар истеҳсоли ғаллагихо, картошка ва сабзавот мушоҳида мешавад.

Дар асоси имконоти нав барои рушди базаи моддӣ-техникии хоҷагии қишлоқ, ҳукумати ҷумҳурӣ Барномаи васеи ислоҳоти хоҷагии қишлоқро барои давраи то соли 2022 қабул кард. Хусусияти ин барнома дар он аст, ки истифодабарии комплекси омилҳои асосии интенсификасияи хоҷагии қишлоқ пешбинӣ шудааст. Ин бо ҳолати маълуми маблағгузориҳои иловагӣ ба меҳнат ва сармоя дар кишоварзӣ мувофиқат мекунад, агар онҳо ғайрикомплексӣ, қисман амалӣ шаванд, онҳоро афзоиши калони маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ҳамроҳӣ накунад.

Сухан дар бораи маҷмӯи чораҳои зич алоқаманди ташкилӣ, иқтисодӣ, технологӣ ва дигар меравад, аз ҷумла хеле зиёд кардани миқдоритракторҳо, мошинҳо ва механизмҳо, нуриҳо ва воситаҳои муҳофизатии химиявии растаниҳо, беҳгардонии заминҳо, омодагӣ ва вобастакунии кадрҳо, ба асоси саноатӣ гузарондани истеҳсоли як қатор маҳсулотҳо.

Барнома рушди бутуни тамоми комплекси агросаноатӣ: соҳаҳои истеҳсолии хоҷагии қишлоқ ва соҳаҳои саноатро дар бар мегирад, ки хоҷагии қишлоқро бо воситаҳои истеҳсоли таъмин мекунанд, соҳаҳои хизматрасонӣ ба онҳо ва соҳаҳои коркарди ашёи хоми хоҷагии қишлоқ ва расонандаи маҳсулоти тайёр ба истеъмолкунанда.

Дар барнома муттақои (тақия) хоса ба фароҳам соختани шароитҳои мустаҳкам, устувори иқтисодӣ карда шудааст, ки инкишофи истеҳсолоти хоҷагии қишлоқро нумӯ мебахшанд. Яъне интенсификасияи ҳаматарафаи истеҳсолот; такмили системаи муосири инфрасохтори маҳсулотнигоҳдорӣ хоҷагии қишлоқ дар назар дошта

шудааст, ки асосашонро сохтмони анборҳои муосир, роҳҳо, корхонаҳои коркард, марказҳои логистикӣ ва ғ. ташкил медиҳанд.

Нишондиҳандаи сифатии муҳими рушди истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва худтаъминкунии озуқаворӣ ҳар як мамлакат истеҳсоли маҳсулот ба ҳар нафари аҳоли мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он чунин аст (ҷад. 2).

Ҷадвали 2. -Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳар нафари аҳоли, бо кг

СОЛҲО	1991	2015	2016	2017	2018	2019
МАҲСУЛОТИ ОЗУҚАВОРӢ						
Ғалла	54,3	164,8	166,1	163,8	143,5	150,4
Картошка	32,3	105,0	103,9	88,6	106,9	105,7
Сабзавот	112,1	197,2	202,2	210,4	234,8	232,0
Полезӣҳо	31,2	70,1	68,7	71,4	71,1	74,5
Мева ва майдамеваҳо	31,6	35,4	42,1	45,8	49,6	50,4
Ангур	21,6	24,1	24,8	25,8	26,7	26,3
Гушт (бо вазни холис)	13,4	13,2	27,0	28,2	29,0	29,0
Шир	104,9	105,2	106,2	107,5	108,9	106,4
Тухм, дона	81,1	42,3	39,0	38,6	49,9	77,1

Манбаъ: Хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи оморӣ. Душанбе, 2020, с. -15.

Маълумотҳои ҷадвал аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки дар солҳои соҳибистиклолӣ истеҳсоли тамоми маҳсулотҳои асосии хоҷагии қишлоқ тамоюл ба афзоиш дорад. Хусусан инкишофи зиёд дар истеҳсоли ғалладонагӣ, картошка, сабзавот ва зироати полезӣ мушоҳида мешавад.

Асоси илмӣ тартиб додани мувозинати озуқаворӣ баҳисобгирии талаботи қонунҳои объективӣ иқтисодӣ, мувофиқан зохиршавии онҳо дар доираи хоҷагии қишлоқ ва захираи маҳсулот бо ёрии маҷмӯи нақшаҳои истеҳсолии ҳангоми таҳия истифодашаванда ва захираи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, қонунҳо, муқаррароти илмӣ, усулҳо, тартиб ва қоидаҳои баҳисобгирӣ мебошанд.

Дар ин ҳошия, аз ҷониби мо мувозинати маҳсулоти асосии хӯрокаи пешниҳод шудаанд, ки иваз кардани маҳсулоти воридотиро талаб мекунад ва чунин тасвир мешаванд (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. -Тавозуни маҳсулотҳои асосии хуруквории кишоварзӣ дар соли 2019, ҳазор тонна

	Ғалладонаг иҳо	Картошка	Сабзавот ва полезӣҳо	Мева ва ангур	Гушт ва маҳсулоти гушти	Шир ва маҳсулоти ширий
Захира дар аввали сол	408	49	415	249	29	103
Истеҳсол	1404	994	2884	721	136	1001
Воридот	1090	4	11	27	24	8
Манбаъҳо	2902	1047	3310	997	189	1112
Талаботи истеҳсолӣ	2290	416	59	0,4	-	244
Содирот	-	0,03	84	32	0,4	-
Хисорот	28,1	195	346	31	1,0	5,5
Фонди истеъмоли шахсии аҳоли	3,9	424	2255	544	164	816
Захираҳо дар охири сол	579	12	566	390	24	47
Тақсим шуд	2902	1047	3310	997	189	1112
Истеҳсол ба ҳар нафари аҳоли, кг	149,2	105,7	306,6	76,6	29,0	106,4
Меъёрҳои физиологии тавсиявӣ	147,7	92,0	166,1	124,1	40,8	115,3
Сатҳии худтаъминкунӣ, бо %	101,0	114,9	184,6	61,7	71,1	92,3

Аз ҷониби муаллиф бо истифодаи рақамҳои маҷмӯи оморӣ омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020 таҳия шудааст.

Дар натиҷаи сатҳи пасти муҳофизати воридотӣ ва набудани маҳдудияти комплексӣ ба воридот, савдои берунии озуқаворӣ дар шароити яқбора афтидани

истехсолоти аграрӣ дар мамлакат беназорат рушд кард. Чунин концепсияи либералии савдои берунӣ дар мамлакатҳои пурқуввати иқтисодӣ талофӣ мешавад, на дар Тоҷикистони сусти инкишофёфта. Бар замми ҳамаи ин барои истеҳсоли аграрии мо субсидияҳои давлатӣ, дотатсияҳо ва дигар намудҳои кумак вучуд надоранд, ки бе ин дар шароити муосир аз монеаи аграрӣ баромадан амри маҳол аст.

Аммо маҳсулоти содиршавандаи пахтагин асосан аз ашёи хом иборат аст ва ҳиссаи он 75-80%-и тамоми маҳсулоти пахтагинро ташкил медиҳад. Ҳамчунин дигар чиз низ ба таъҷуб меорад, ки номгӯи миқдории маҳсулоти аграрии содиршаванда картошка, бехпиёз, ангур, мева, хушкмеваҳо, арахис, помидори консервонишуда, афшураҳои мевагӣ, спирти этил, тамоку ва маҳсулоти тамоку, ашёи хоми чармӣ, пӯст ва пашм, мӯина, матои пашмин, пар ва ғ. мебошанд. Аммо чунин номгӯи маҳсулоти зиёду гуногуни аграрии содиршаванда ҳамагӣ танҳо 20-25%-и содироти умумии маҳсулоти аграриро ташкил медиҳад. Сабабҳои ин тавр кам азхудкунии чунин нерӯи ғании содиротӣ набудани шароитҳои истеҳсоли ва омилҳои иқтисодӣ-ҳуқуқӣ, таҳқиқотҳои маркетингӣ, инчунин шароитҳо барои ғайриқонунии инвестициявӣ мебошанд.

Умуман, дар солҳои охир натиҷаи мувозинати иқтисодии хориҷии пардохти савдо аз озуқаворӣ аграрӣ бо аломати мусбат анҷом ёфт. Аммо ҳаҷми он ночиз менамояд, сабабҳояш – суръати иқтисодии рушди содирот маҳдуд аст ва молҳои аз ҷумҳурӣ беруншаванда нархи паст доранд (сифати паст, номгӯи қўҳнаи молҳо, риоя накардани стандартҳои ҷаҳонӣ ва ғ.к.), ба даромади кифояи пули боварӣ нест. Дар натиҷа як ҳиссаи даромадҳо пасттар аз ҳаҷми зарурӣ, барои пардохти воридоти озуқаворӣ қиматшаванда ва воситаҳои истеҳсолот барои истеҳсоли аграрӣ ночиз мешавад.

Агар ба сохтори воридоти маҳсулотҳои асосии хурока нигарем, ҳолат дар соли 2018 чунин аст (ҷад.4).

Дар Тоҷикистон афзоиши устувори камбуди тиҷорати хориҷи мол баҳамаи кишварҳо, инчунин кишварҳои ИДМ ва Иттиҳоди Аврупо ба мушоҳида расид. Сохтори ҷуғрофии воридоти Тоҷикистон тағйир наёфтааст ва асосан бо ИДМ ва Осие роҳандозӣ мегардад. Таҳлили сохтори воридот нишон медиҳад, ки бештари молҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз кишварҳои ИДМ 44,0% ва Аврупо 33,0% аз воридоти умумӣ ворид шудаанд.

Ҷадвали 4. -Гардиши хориҷии маҳсулотҳои асосии хурока дар соли 2018

№ б/т	номгуи маҳсулотҳо	Содирот		воридот	
		ҳаҷм, тонн	ҳазор долл.США	ҳаҷм, тонн	ҳазор. долл.США
1.	Гушт	131	204	27368	42632
2.	ши рва маҳсулоти ширӣ	4	3	2792	2311
3.	тухм, ҳазор дона	-	-	34408	2582
4.	картошка	17	8	32184	3912
5.	лубиёғиҳо	285	63	6095	1597
6.	меваҳои ситрусӣ	141	52	17112	7553
7.	ангур	18899	2821	55	56
8.	зардолу	6101	1749	-	-
9.	хушкмеваҳо	19504	4961	101	41
10.	пиёз	82145	3927	226	64
11.	гандум	-	-	1018909	172643
12.	биринҷ	308	42	35223	9073

13.	орди гандумӣ	1023	283	53850	14152
14	тони зағир	-	-	4082	1066
15.	тухмии офтобпараст	603	69	9651	2456
16.	равғани растанӣ			81174	62294

Аз ҷониби муаллиф бо истифодаи рақамҳои маҷмуи омории фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2020 таҳия шудааст.

Чуноне ки аллакай қайд шуд, нобаробарии истеҳсоли ватанӣ ба афзоиши воридоти мол оварда расонд. Нобаробарии гардиши савдои хориҷӣ ба амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдид эҷод кард. Ҳамин тариқ, дар сохтори умумии содирот ҳиссаи миқдори истеъмолии миёна дар солҳои охир ба 80-85 фоиз, маҳсулоти тайёр 10 фоиз, воситаҳои истеҳсолот– 9 фоиз баробар аст. Дар воридот, баръакс, маҳсулоти тайёр ва таҷҳизот боло мегирад. Дар робита ба ин, истеҳсоли маҳсулотҳои воридотивазкунандаи дорои технологияи баланд ва мавриди ниёзи ниҳой ба таъмини озуқавории кишвар мусоидат мекунад.

Барои муайян кардани талабот ба маҳсулоти воридотивазкунанда аз рӯи фаъолиятҳои иқтисодӣ вобастагии кишвар ба маҳсулоти воридотивазкунанда муайян карда шуд:

$$Q_{im} = \frac{im}{(ОРПП+im)} \times 100\%$$

ки дар он Q_{im} сатҳи вобастагии воридот (ҳиссаи маҳсулоти воридотӣ дар маҷмӯи маҳсулоти молӣ); im – ҳаҷми воридот, сом. ОРПП - ҳаҷми маҳсулоти фурӯхта шудаи истеҳсоли худӣ; $ОРПП + im$ - молҳои умумӣ, сомонӣ.

Сатҳи баланди вобастагии Тоҷикистон ба маҳсулоти воридотӣ бастагӣ дорад ба камбуди захираҳои энергетикӣ дар кишвар (нафт ва газ), ки воридоти муҳим аст. Вобастагии доштани Тоҷикистон ба воридоти нерӯи барқ ба таври назаррас рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ таъсир мерасонад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои болоӣ, метавон қайд намуд ки дар маҷмӯъ давлат метавонад дар тамоми раванди воридивазкунӣ дар ҳамаи бахшҳо ва ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ диққати асосӣ дода онҳоро дастгирӣ кунад. Аммо чунин сиёсат на танҳо камсамара арзёбӣ мегардад, балки ҳамчунин маблағҳои калонро талаб мекунад. Хубтар аст, ки ин маблағҳоро дар бахшҳои муайяни истеҳсолӣ, ки таъмини рушди устувори иқтисодиро дар дурнамои наздик таъмин мекунад, сафар кард.

Рӯйхати адабиёт

1. Блауг М. Лист, Фридрих //100 великих экономистов до Кейнса. - СПб.: Экономикс, 2008. - С. 166-168.

2. Выжитович А.М., Ершов П.А. Импортзамещение: актуальные механизмы и инструменты // Нац. интересы: приоритеты и безопасность. - 2015. - N38. - С.52-64;

3. Зайцев Д.Н. Организация производства импортзамещающей продукции как направление экономического развития региона: Дис. ... канд. экон. наук. – Оренбург: ОГУ, 2002. – С.77. 2 Лукьянчук Е. Импортзамещение: зарубежный опыт // «Еженедельник АПТЕКА» - 2011. - №15 –С.34.

4. Лукьянчук Е. Импортзамещение: зарубежный опыт // «Еженедельник АПТЕКА» - 2011. - №15 –С.34.

5. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / под ред. Л.Н.Красавиной – М: Финансы и статистика, 1994 Т-1

6. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / под ред. Л.Н.Красавиной – М: Финансы и статистика, 1996 Т-2

7. Обратиь реформы на благо всех и каждого. Бедность и неравенство в странах Европы и Центральной Азии.Всемирный Банк, Вашингтон 2001

8. Расулов Г.Р. Привлечение прямых иностранных инвестиций в экономике Республики Таджикистан, кандидатская диссертация, - Душанбе, НЦПИ, 2005
9. Социальное партнерство в условиях становления и развития рыночных отношений. Курс лекции. Академия труда и социальных отношений. – М.: РАГС, 1997
10. Стрижкова, Л. К вопросу об импортозамещении в российской экономике / Л. Стрижкова // Методология анализа на основе системы национальных счетов и ее практическое применение. – М, 2015.
11. Терехов А.П. Повышение конкурентоспособности импортозамещающей продукции промышленных предприятий Дис. ... канд. экон. наук, Казань: КазГУ, 2000. – С.78.
12. Человек социальная политика, социальное партнёрство. М.: АТ и СО, 1997
13. Ченери Х., Картер Н. Внутренние и внешние аспекты планов и процесса экономического развития // Конференция по долгосрочному планированию и прогнозированию. М.: Институт статистики Госплана СССР, 1972 – С.112-122;
14. Ҳақимов А. Иқтисоди миллӣ: асосҳои беҳатарӣ ва рақобатпазирӣ. Воситаи таълим.- Душанбе: Ирфон, 2007.- 488 с.
15. Худойбердиев, Ч. М. Беҳатарии иқтисодӣ ҳамчун омили ҷалб кардани сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Ч. М. Худойбердиев, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 2(36). – С. 330-339.
16. Экономика труда и социально- трудовые отношения /Под.ред. Т.Т. Мелиньяна и Р.П. Колосовой, -М.: изд-во МГУ, 1996г
17. Шарипов, Б. М. Теоретические аспекты формирования финансового рынка в условиях перехода экономики Таджикистана к новой модели развития / Б. М. Шарипов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2017. – Т. 7, № 10А. – С. 16-29.

ИНВЕСТИЦИОННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В РАМКАХ ПРОГРАММ ШОС

Данаева М.Х. - соискатель Таджикского государственного финансово экономического университета. E-mail: missmavluda.1993@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы повышения инвестиционного сотрудничества ЦА как важное условие развития интеграционных процессов на пространстве ШОС. На основе анализа развития международных экономических отношений показана роль инвестиции как фактор развития международной региональной организации. Отмечается, что наряду с развитием экономической интеграции роль иностранных инвестиций и их привлечение стала одним из факторов развития экономических отношений.

Ключевые слова: Инвестиция, Центральная Азия, экономическая интеграция, прямые иностранные инвестиции, развитие интеграционных процессов, международные экономические организации, региональная интеграция, международные экономические отношения и инвестиционная активность.

ҲАМКОРИҶОИ САРМОЯГУЗОРИИ КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ДОИРАИ БАРНОМАҶОИ СҲШ

Дар мақола масъалаҳои густариши ҳамкориҳои сармоягузори ОМ ҳамчун шартҳои муҳими рушди равандҳои ҳамгироӣ дар фазои СҲШ баррасӣ шудааст. Дар асоси таҳлили рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ нақши сармоягузори ҳамчун омили рушди ташкилоти байналхалқии минтақавӣ нишон дода шудааст. Зимнан зикр мегардад, ки дар баробари рушди ҳамгироии иқтисодӣ нақши сармояи хориҷӣ ва ҷалби онҳо ба яке аз омилҳои рушди муносибатҳои иқтисодӣ таъсир мегардад.

Вожаҳои калидӣ: Сармоягузорӣ, Осии Марказӣ, ҳамгироии иқтисодӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ, рушди равандҳои ҳамгироӣ, созмонҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, ҳамгироии минтақавӣ, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва фаъолияти сармоягузорӣ.

INVESTMENT COOPERATION OF CENTRAL ASIA COUNTRIES WITHIN THE FRAMEWORK OF SCO PROGRAMS

The article deals with the issues of increasing investment cooperation CA as an important condition for the development of integration processes in the SCO space. Based on the analysis of the development of international economic relations, the role of investment as a factor in the development of an international regional organization is shown. It is noted that along with the development of economic integration, the role of foreign investment and their attraction has become one of the factors in the development of economic relations.

Key words: Investment, economic integration, foreign direct investment, development of integration processes, international economic organizations, regional integration, international economic relations and investment activity.

Шанхайская организация сотрудничества как крупнейшая региональная организация в Евразии занимает важное место в развитии экономического сотрудничества как со странами ШОС, так и с другими субъектами мирового хозяйства. Центральная Азия представляет для ШОС механизм эффективного взаимодействия и укрепление межхозяйственных отношений со странами членов организации в первую очередь с Китаем и Россией, Индией и Пакистана.

С точки зрения экономического сотрудничества ЦА стремится к сотрудничеству с Китаем и Россией, имеющие богатейший опыт в создании межхозяйственных отношений и благоприятного экономического, делового и инвестиционного климата. Экономическое взаимодействие стран ШОС будет способствовать увеличению притока инвестиции и развитию межхозяйственных отношений в целом. Такая постановка вопроса актуальна и для стран ЦА, в частности, для Республики Таджикистан.

Следует отметить что, экономическая интеграция на современном этапе стала одной из главных тенденций развития мирового хозяйства, оказывающей значительное влияние на привлечение иностранных инвестиции. Поэтому сегодня страны Центральной Азии в частности Таджикистан активно участвуют в интеграционные процессы как необходимое условия взаимовыгодного сотрудничества в области инвестирование. Страны Центральной Азии привлекает внимание мирового сообщества в силу своих нетронутых ресурсов и успешной географической расположенности с точки зрения транзитных и энергетических возможностей.

С исторической точки зрения необходимо подчеркнуть, что во времена Советского Союза страны Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистана называли Среднюю Азию. Советские историки использовали термин «Средняя» Азия для обозначения пяти стран.

Но после распада Советского Союза ученые в области политики, истории, а также политики новых независимых государств в связи с развитием национальных государств стали использовать термин «Центральная» Азия, тем самым пытаясь порвать с историческим прошлым. Вот поэтому название нового политического географического района - Центральная Азия [10,4].

После распада Советского Союза государства Центральной Азии установили взаимовыгодное сотрудничество и стремились между собой увеличить товарооборот и другие макроэкономические показатели. Следует отметить, что рост макроэкономических показателей также будет способствовать созданию благоприятного инвестиционного климата в регионе.

Таблица 1 - Товарооборот между странами Центральной Азии за 2020 год, млн долл. США

Страны	Казахстан	Таджикистан	Узбекистан	Кыргызстан	Туркменистан	Всего	Доля стран ЦА в общем ТО ШОС (в%)
Казахстан	-	791,4	2856,3	796,2	128,0	4632,1	6,9
Таджикистан	791,4	-	333,8	36,8	7,8	1288,1	1,93
Узбекистан	2856,3	333,8	-	878,6	342,4	4539,4	6,82

Кыргызстан	796,2	36,8	333,8	-	11,8	1184,5	1,78
Туркменистан	128,0	7,8	342,4	11,8	-	606,4	0,91
Всего	4571,9	1169,8	3532,5	1728,6	490	12250,5	18,34

Источник. Основные направления углубления торгово-экономического сотрудничества стран ШОС (на материалах Республики Таджикистан). Шарипов С.Б. диссер..на соискание ученой степени (PhD) по специальности 6D051300. Душанбе-2022. стр.55.

Как видно из таблицы, доля стран Центральной Азии в товарообороте между странами ШОС составляет 18,34%, что является движущей силой взаимовыгодного сотрудничества для укрепления развития организации. С другой стороны, следует отметить, что на сегодняшний день не использован весь потенциал стран Центральной Азии.

Анализ показывает, что только товарооборот между Узбекистаном и Таджикистаном может быть увеличен более чем на 1 миллиард долларов США. Также в Республике Таджикистан освоено всего 27% природных ресурсов и введено в эксплуатацию 5% энергетического потенциала. В связи с этим привлечение иностранных инвестиций является важным условием реализации стратегических целей стран Центральной Азии в экономической деятельности региона.

Сегодня уже становится ясным, что приоритетным направлением стран Центральной Азии в рамках деятельности ШОС, является многостороннее взаимовыгодное сотрудничество, создание благоприятного инвестиционного климата, создание единого рынка на пространстве организации, способствующее свободному движению капитала, рабочей силы и услуги, а также укрепление межгосударственных отношений с Россией и Китаем как стратегические партнеры стран ЦА.

Одной из основных причин привлечения иностранных инвестиций является развитие процессов экономической интеграции. Уровень развития комплексной и успешной интеграции в мировую экономику свидетельствует о наличии больших ресурсов государства и их эффективном использовании.

По некоторым экспертным оценкам тех лет республики бывшего Союза, в частности стран Центральной Азии в силу разных возможностей имели шансы по особенностям национальной развития интегрироваться в мировую экономику как неизбежный способ развития мирохозяйственных связей.

Таблица 2.- Сравнительные характеристики стран Центральной Азии

Страны	Шансы интегрироваться в мировое хозяйство	Потенциальные сферы прорыва на мировой рынок
Узбекистан	Высокие	Золото, минеральное сырье, некоторые промышленные производства, сельское хозяйство
Казахстан	Высокие	Нефть и газ, минеральное сырье, металлургия
Таджикистан	Низкие	Отдельные виды промышленного производства, сельское хозяйство
Кыргызстан	Низкие	Сельское хозяйство
Туркменистан	Высокие	Нефть и газ

Источник. Составлено на основе Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода. дис д.э. н. по специальности-08.00.01. Саидмуродов Л.Х. Душанбе- 2005. С.162

Из таблицы видно, что шансы интегрироваться в мировую экономику у стран ЦА, Казахстана, Узбекистана и Туркменистана в то время было больше. У Таджикистана и Киргизии шансы развития мирохозяйственных связей за данный период считалось низкие по сравнению с другими странами ЦА.

В данном случае, примечательно привести высказывание профессора Саидмуродова Л.Х, о том что в среднесрочной перспективе, в условиях слабой инвестиционной активности, предприятия и отрасли республики которые представлены такими экспортными ресурсами как, хлопок-волокно, алюминий первичный, руды и концентраты, табак, кожевенное сырье не смогут играть роль так называемых «локальных точек экономического роста», где бы возможно было аккумулировать иностранные инвестиции[6,162].

С точки зрения экономического развития, несмотря на довольно серьезные расхождения в уровнях развития, все Центрально-азиатские государства остаются периферией мирового хозяйства. Пребывание стран региона в условиях социалистической модели хозяйствования способствовало созданию здесь экономической и научно-технической базы, профилирующие отрасли которой, несмотря на структурные диспропорции национальных хозяйств, могли служить основой для дальнейшего развития и вхождения в мировое хозяйство в едином интегрированном блоке[2,27].

ШОС является одним из таких интеграционных объединений, закладывающих прочную основу для укрепления взаимовыгодного экономического сотрудничества стран-участниц организации. Важно отметить, что Китай, как один из основателей этой организации и обладатель крупных финансовых ресурсов, является основным инвестором и кредитором для стран ЦА.

Россия обладает огромными энергоресурсами, Китай в свою очередь инвестиционными возможностями, стран ЦА также располагает гидроэнергетических ресурсов, что говорит о выгоды сотрудничества всем странам ШОС [8, с. 34]. Китаю это дает возможность использовать нефти и газа из стран ЦА и России для эффективной и выгодной эксплуатации, а странам ЦА обеспечит экономическое развития в рамках программ ШОС.

По некоторым данным, Китай обладает огромными запасами нефти газа и угля но это не уменьшит ее потребности в энергоресурсов. А Центральная Азия обладает огромными энергетическими ресурсами и может стать основным источником для Китая. Не секрет, что сегодня важным товаром в мире является энергия и от рационального использования этих ресурсов зависит развития промышленности, связи, строительства и другие важные сферы хозяйствования.

Китай, проявивший заинтересованность в расширении своего экономического присутствия в Центральной Азии примерно на рубеже столетий, обозначил свою готовность выступить в качестве крупного кредитора для стран региона примерно в середине 2000-х гг.

К примеру, по состоянию на 2019 г., в Таджикистане работало более 300 китайских компаний, к крупнейшим из которых относится ОАО «Tebian Electric Apparatus» – ТВЕА. В 2020 г. внешний долг республики составляет – 3,2 млрд долл., из которого основной объем приходится на ЭКСИМ-банк КНР – 1,2 млрд долл. от всего внешнего долга республики[5,292].

Таким образом, все страны ОМ брали кредиты у Китая для реализации экономических интересов и обеспечивали себе устойчивое развитие национальной экономики.

Таблица 3.-Закредитованность стран ЦА перед Китаем за 2020 год

Страны ЦА	Внешний долг млрд. долл. США	Долг перед Китаем млрд. долл. США	В % по отношению к внешнему долгу
Кыргызстан	4,2	1,8	49
Таджикистан	3,2	1,2	38
Узбекистан	23,3	4	17
Казахстан	159,8	10,2	0,6

Источник. Составлено автором на основе Особенности Китайского кредитования Центральноазиатских государств. Русяева А.А. В сборнике: Россия и Китай: история и

перспективы сотрудничества. Материалы XI международной научно-практической конференции. Благовещенск, 2021. С. 292-297; Обязательства по выплате внешнего долга в 2022 году могут превысить золотовалютные резервы страны. <https://kapital.kz> › Финансы. Дата обращения 29.06.2022.

Согласно таблице долг Кыргызстана за 2020 г., перед Китаем составили 1,8 млрд долл., что составляет почти от всего внешнего долга страны в размере 4,2 млрд долл. Долг Таджикистана перед Китаем составляет 38% от всего внешнего долга. Таджикистане кредиты в основном направились на энергетических и инфраструктурных объектов.

Исследование показывает, что среди стран ЦА Китай не является основным кредитором Казахстана. Следует отметить, что на январь 2022 года объём внешнего долга Казахстана составил 165,1 млрд долларов США. Важно понимать, что Казахстан обладает большими финансовыми и природными ресурсами и способно своевременно выплачивать долги кредиторам.

В Узбекистане кредитования Китаю уступает только Азиатскому банку развития. Занимая второе место по значимости после Казахстана в ЦА, Узбекистан укрепляет торгово-экономическое и инвестиционное сотрудничества с Китаем.

Поскольку информация о Туркменистане на информационном пространстве неоднозначна и сомнительна, мы не смогли отразить размер долга Туркменистана перед КНР. Но следует отметить, что Китай является основным импортером туркменского газа, и страна вполне может использовать газ в погашение долга перед внешними кредиторами.

Кроме того, за последние годы в экономику Туркменистана привлечено порядка \$15 миллиардов иностранных инвестиций. 52% иностранных инвестиций направлены на развитие нефтегазовой сферы Туркменистана, 18% – химической промышленности, 10% – транспортно-коммуникационной инфраструктуры, 11% – сельского хозяйства и 9% – энергетики [3].

Как показывает исследование, крупнейшими должниками перед КНР среди стран ЦА являются Киргизия и Таджикистан. В случае отказ от погашения внешнего долга, Китай может погасить долг за счет разработки природных ресурсов, инфраструктуры и энергетических объектов, а также управления крупными проектами. На наш взгляд, в целях обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан и Кыргызстан могут диверсифицировать свою систему заимствований и брать кредиты у других стран, например у России и Казахстана, в рамках программ ШОС.

Таким образом, страны ЦА обладают всеми условиями и возможностями создать на территории благоприятный инвестиционный климат и оказывать важную роль в развития взаимовыгодного и конструктивного сотрудничества стран ШОС. Сегодня приоритетным направлением развития внешнеэкономической деятельности всех стран ЦА в особенности Таджикистана является развития межгосударственных отношений и наращивания экономических выгод, а также успешное интеграция в мировую экономику. Такая постановка задачи без реализация инвестиционных возможностей становится немислимым.

Литература

1. Азанов Б.К. Международное инвестиционное право в контексте инвестиционных процессов в Евразийском экономическом союзе. Б.К. Азанов. Евразийский юридический журнал. 2016. № 3 (94). С. 20-26.
2. Ахмадшах З. Современные тенденции и перспективы развития интеграционных процессов в Центрально-азиатском регионе. дисс... к.э.н. 08.00.14. З. Ахмадшах. Москва-2001. С.167.
3. Глава Внешэкономбанка назвал объем внешнего долга Туркменистана. Он не соответствует заявляемому ВВП страны. <https://www.hronikatm.com>. Дата обращения 29.06.2022.
4. Обязательства по выплате внешнего долга в 2022 году могут превысить золотовалютные резервы страны. <https://kapital.kz> › Финансы. Дата обращения 29.06.2022.

5. Русяева А.А. Особенности Китайского кредитования Центральноазиатских государств. А.А. Русяева. В сборнике: Россия и Китай: история и перспективы сотрудничества. Материалы XI международной научно-практической конференции. Отв. редактор А.В. Друзяка. Благовещенск, 2021. С. 292.
6. Саидмуродов Л.Х. Теоретические вопросы развития малой открытой экономики в условиях переходного периода. Дисс... д.э. н. 08.00.01. Л.Х. Саидмуродов. Душанбе-2005. С.362.
7. Содиков М.С. Сармоягузории мустақими хориҷӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти Тоҷикистон. Монография. Содиков М.С. Сафаров А. Душанбе 2021.С. 3.
8. Содиков, М. С. Перспективы развития ШОС в условиях экономической интеграции / М. С. Содиков, М. Х. Данаева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/9. – С. 31-34.
9. Сафаров, Б. Г. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии мафҳуми сармоягузории хориҷӣ / Б. Г. Сафаров, М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – Но. 4-2(34). – Р. 34-42.
10. Френц .А. Центральноазиатская интеграция: проблема распределение водных ресурсов. А.Френц. дис.к.г.н. Венгрия 2007. С.174.
11. Шарипов С.Б. Основные направление углубления торгово-экономического сотрудничества стран ШОС (на материалах Республики Таджикистан). С.Б. Шарипов. Дисс... доктора (PhD) по специальности 6D051300. Душанбе-2022. стр.175.
12. Шарипов, Б. М. Проблемы развития банковской системы Таджикистана в условиях углубления интеграции финансовых рынков / Б. М. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/2(131). – С. 31-39.
13. Шарипов, Б. М. Анализ конкуренции на рынке банковских услуг Республики Таджикистан и методы ее снижения / Б. М. Шарипов, З. Х. Нуруллоев // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2014. – № 4(70). – С. 101-109.

НАҚШИ КОНСЕПСИЯИ ИСТЕҲСОЛОТИ «САРФАКОРОНА» ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ БУЗУРГИ ТОҶИКИСТОН

Ботуралиев Хушруз Шарифович докторант PhD – и кафедраи “Менеҷменти истеҳсолӣ»-и Донишгоҳи техники Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ *тел:* 93-837-02-00, E-mail: Khushruz.0000@gmail.com

Аннотатсия: Дар мақолаи мазкур нақши Концепсияи истеҳсолоти «Сарфакорона» мавриди оmozуш қарор гирифтааст. Мушкилоти асосӣ дар айни замон рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ боқӣ мемонад, ки бевосита ба ташаккули системаи самаранокии истеҳсолот вобаста аст. Ба вуҷуд овардани ин гуна система, инчунин ҷорӣ намудани он ба корхона барои кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ, ноил шудан ба дараҷаи баланди сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ва такмил додани системаи идоракунии корхона нақши калиди мебозад. Ин ҳадафҳоро тавассути пиёда кардани концепсияи хеле маъмулӣ «Истеҳсолоти сарфакорона» ба даст овардан мумкин аст, ки ба бисёр корхонаҳо барои расидан ба сатҳи ҷаҳонӣ кӯмак кардааст.

Истеҳсолоти сарфакорона концепсияи ташкили тичорат аст, ки ба истеҳсоли маҳсулоте, ки барои истеъмолкунанда ҷолиб аст, тавассути рушди ҷараёни пайваस्ताи истеҳсоли маҳсулот ва такмили пайваस्ताи ҳама равандҳо тавассути ҷалби кормандон ва рафъи ҳама намуди партовҳо равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: концепсия, истеҳсолот, сарфакорона, партов, корхона, маҳсулот.

РОЛЬ КОНЦЕПЦИИ «БЕРЕЖЛИВОЕ» ПРОИЗВОДСТВО НА КРУПНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

Аннотация: в данной статье исследуется роль понятия «Бережливого» производство. Основной проблемой на данный момент остается конкурентоспособность отечественных предприятий, что напрямую связано с формированием системы эффективности производства. Создание такой системы, а также ее внедрение на предприятии играет ключевую роль в снижении себестоимости продукции, достижении высокого уровня качества выпускаемой продукции, совершенствовании системы управления предприятием. Этих целей можно достичь, следуя очень популярной концепции «Бережливого производства», которая помогла многим компаниям выйти на мировой уровень.

Бережливое производство — это концепция организации бизнеса, направленная на выпуск продукции, привлекательной для потребителя, за счет развития непрерывного потока производства и постоянного совершенствования всех процессов за счет вовлечения сотрудников и устранения всех видов потерь.

Ключевые слова: консенция, производство, бережливое, отходы, предприятие, продукция.

THE ROLE OF "LEAN" PRODUCTION CONCEPT IN LARGE INDUSTRIAL ENTERPRISES OF TAJIKISTAN

Annotation: this article explores the role of the concept of «Lean» production. The main problem at the moment remains the competitiveness of domestic enterprises, which is directly related to the formation of a production efficiency system. The creation of such a system, as well as its implementation at the enterprise, plays a key role in reducing the cost of production, achieving a high level of product quality, and improving the enterprise management system. These goals can be achieved by following the very popular concept of «Lean Manufacturing», which has helped many companies to go global.

Lean manufacturing is a business organization concept aimed at producing products that are attractive to the consumer through the development of a continuous flow of production and continuous improvement of all processes through the involvement of employees and the elimination of all types of waste.

Key words: convention, production, lean, waste, enterprise, products.

Мухимияти мавзӯ аз он иборат аст, ки истеҳсолоти сарфакорона системаи нави идоракунии корхонаҳои саноатӣ мебошад. Корхонаҳои ватанӣ бо истифода аз усулҳо ва таҷҳизотҳои истеҳсолии сарфакорона метавонанд рақобатпазирии худро баланд бардоранд ва тиҷорати худро ба сатҳи нав бардоранд, ки дар шароити кунунии бозор хеле муҳим аст. Ҷамчунин риояи стандартҳои байналмилалӣ сифат ва кам кардани хароҷот барои корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаётан муҳим аст. Аммо, тавре таҷриба нишон медиҳад, корхонаҳои ватанӣ дар татбиқи «Lean» мушкилот дорад. Мушкилиҳое, ки ба миён меоянд, ба набудани роҳи универсалии ҷорӣ ва истифодаи мафҳуми «Истеҳсоли сарфакорона» дар Тоҷикистон иртибот доранд.

Дар шароити имрӯза, бинобар афзоиши мунтазами талабот ва интизориҳо аз истеъмолкунандагон, корхонаҳо бояд мунтазам ташкили тиҷорати худро мутобиқ ва такмил диҳанд. Консепсияи «Истеҳсолоти сарфакорона» метавонад ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва самаранокии тиҷорат бо истифода аз маҷмӯи усулҳо ва таҷҳизотҳо, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки дар муддати кӯтоҳтарин ва бо хароҷоти камтарини маҳсулот ва сифатӣ аълои маҳсулоти истеҳсолшаванда хидмат расонанд. Истифодаи истеҳсоли сарфакорона тарзи тафаккури мушаххасро дар назар дорад,

вакте ки ҳама гуна фаъолият аз нуқтаи назари арзиш барои истеъмолкунанда ва кам кардани ҳама намуди партовҳо баррасӣ мешавад.

Концепсияи истеҳсолоти «Сарфакорона» имкониятҳои зеринро медиҳад:

- мунтазам баланд бардоштани қаноатмандии мизоҷон ва дигар шахсони манфиатдор;
- мунтазам баланд бардоштани самаранокӣ ва самаранокии равандҳои тиҷоратӣ;
- содда кардани сохтори ташкилӣ, такмил додани равандҳои идоракунии;

Тиҷорат ҳамчун чараёни доимии истеҳсоли маҳсулот (кор хизматрасонӣ) барои истеъмолкунанда, ошкор ва қоҳиш додани талафот, такмили пайвастаи ҳама намудҳои фаъолияти ширкат тавассути ҷалб ва рушди кормандон асос ёфтааст.

Дар айни замон, тамоми корхонаҳои ҷаҳон концепсияи «Истеҳсоли сарфакорона»-ро таҳия мекунад. Дар шароити ҳозира, ки рақобат мунтазам вусъат ёфта, ҷаҳонбинии иқтисодӣ ба амал меояд, проблемаҳои сарфаи ресурсҳо, кам кардани арзиши аслий, беҳтар намудани сифат ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат торафт масъалаи актуалӣ пайдо мекунад. Роҳи самарабахши халли ин проблемаҳо татбиқи концепсияи «Истеҳсолоти сарфакорона» мебошад.

Ҳоло корхонаҳои Словения ва Чехия сифати маҳсулотро хеле баланд бардошта, ба Европаи Ғарбӣ, Япония, Россия ва бисёр мамлакатҳои дигар мол мефиристанд.

Дар корхонаҳои Словения, аз ҷумла Motoman Robotec, Unior, Iskra Asing, тартиби ҷорӣ кардани истеҳсоли сарфакорона аз таъсиси воҳидҳои хурди мутахассисони баландихтисос барои рушди системаи истеҳсолот оғоз ёфт. Роҳбарони ин ташкилотҳо чунин мешуморанд, ки ҳар як коркуни корхона бояд аз таҷҳизотҳои концепсияи дахлдори истеҳсолӣ истифода барад.

Ҳамаи ташкилотҳо дар Словения системаи ҳамгирошудаи сифатро истифода мебаранд, ки принсипи асосии концепсияи «Истеҳсоли сарфакорона мебошад». Сифати масолеҳ, ашёи хом, масолеҳ, маҳсулоти тайёр, моли додашуда бояд таҳти назорати дохилӣ бошад. Пеш аз интихоби молрасон, масъалаҳои сифат ҳал карда мешаванд, баъд масъалаҳои нарх.

Корхонаҳои Аврупои Шарқӣ доираҳои сифат, нақшаҳо ва системаҳои омӯзиши кормандонро барои ҳавасмандгардонии кормандон ва ҷалби онҳо ба расмиёти такмилдиҳӣ таъсис додаанд. Коркунони ташкилотҳо ба беҳтар шудани кори худ ва умуман корхона, барои таклифҳои самарабахш мукофоти моддӣ гирифтани манфиатдор мебошанд. Ташкилотҳои Европаи Шарқӣ дар аввал маҳдуди маҳсусгардонӣ доранд, ба истеҳсоли миқдори ками навъҳои маҳсулот диққат медиҳанд, хелҳои маҳсулотро тадриҷан зиёд мекунад, бо роҳи беҳтар намудани сифат ва арзон кардани нарх аз ҳисоби кам кардани талафот ва арзиши аслии маҳсулот рақибонро аз худ дур мекунад.

Корхонаҳои Шветсия низ системаи истеҳсолотро фаъолона ҷорӣ карда, такмил медиҳанд. Масалан, ширкати шведии Volvo системаи истеҳсолии «Volvo Production System», Volvo-ро таҳия мекунад, ки ба принципҳои ва арзишҳои концепсияи истеҳсоли сарфакорона асос ёфтааст. Ҳадафи асосии корхонаҳои Шветсия ин беҳтар кардани сифати маҳсулот, ҳифзи муҳити зист дар асоси стандарти ISO 9000-14000 мебошад. (ISO 14000 стандарти байналмилалӣ мебошад, ки талаботи системаи идоракунии муҳити зистро дар бар мегирад, ки барои он сертификатсия гузаронида мешавад. ISO

14000 бо ISO 9000 (як оилаи стандартҳои менеҷменти сифат) шабоҳатҳо дорад, ҳарду ба раванди истеҳсоли маҳсулот ишора мекунанд, на ҳуди маҳсулот).

Корхонаҳои амрикоӣ унсурҳои зерини истеҳсоли сарфакоронаро истифода мебаранд: имиджи маҳсулот, идоракунии визуалӣ, расмиёти стандартии амалиётӣ, такмили пайваста (Кайзен). Дар корхонаҳо системаи тағирёфтаи маҳсулоти камхарҷи «Lean Manufacturing» барпо карда шудааст, ки қариб ҳамаи соҳаҳои корро (идоракунии, маркетинг, технологияи информатсионӣ ва ғайра)-ро дар бар мегирад.

Ташкилотҳои олмонӣ ба маркетинг, анбор ва ҳамлу нақл бо истифода аз таҷҳизотҳои истеҳсолии сарфакорона Just-in-time (сари вақт) таваҷҷӯҳ мекунанд.

Корхонаҳои Бразилия нақшаи ҳамкорӣ бо таъминкунандагонро амалӣ мекунанд. Ин нақша ҷаҳор марҳиларо дар бар мегирад: сифат, рақобатпазирӣ, вақт ба бозор ва хидмат. Нақша бо истифода аз унсурҳои зерини истеҳсоли сарфакорона амалӣ карда мешавад: Маҳз сари вақт Just in time (сари вақт), такмили пайваста (Кайзен), кам кардани талафот. Унсурҳои асосии Just in time дар ҳама марҳилаҳои истеҳсолот истифода мешавад.

Корхонаҳои «Covidien», «Lenovo», «Metso», «Syntory» дар истеҳсолоти худ фалсафаи Кайзен (такмилдиҳии пайваста), ташкили фазои корӣ (5С), ивазкунии зуд (SMED), Канбанро фаъолон истифода мебаранд.

Системаи Чопонии истеҳсолоти сарфакорона равиши комплексиро истифода мебарад ва ба ҷуз аз унсурҳои дар боло зикршуда, ба рушди кадрҳо ва ҷалби кормандон дар раванди такмили пайваста таъкид мекунад.

Дар корхонаҳои мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда, аз ҷумла корхонаҳои ИМА, Хитой, Япония усули комплекси фуруши маҳсулоти камхарҷро ба кор мебаранд.

Бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар айни замон техника, технология ва хизматрасонӣ пайваста тараққиёфта истодааст, аз ин рӯ, барои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон, бахусус барои корхонаҳои саноатӣ, ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирӣ бо истифода аз таҷҳизоту усулҳо ва таҷрибаи муосири идоракунии ҷаҳонӣ (Истеҳсолоти сарфакорона) масъалаи асосӣ ба ҳисоб меравад. Самаранокии ташкилотро тавассути татбиқи воситаҳои мувофиқи системаи истеҳсолот беҳтар кардан мумкин аст. Мавриди зикр аст, ки солҳои охир истифодаи таҷҳизотҳои муосир торафт бештар ба кор бурда шуда истодааст ва инро бояд боз афзоиш дод.

Хотирношон бояд кард, ки барои мубодилаи таҷриба дар байни ташкилотҳо оид ба истифода ва ҷорӣ намудани системаи бенуқсони истеҳсолот (Истеҳсолоти сарфакорона) бисёр конференсияю форумҳо бояд гузаронда шаванд. Роҳбарони корхонаҳоро зарур аст, ки самтҳои самарабахши фаъолиятро барои татбиқ ва амалӣ гардонидани ин консепсия муайян кунанд, қоидаҳои асосиро муайян кунанд, ки барои самараноктар истифода бурдани воситаҳои усулҳои истеҳсолот имконият диҳанд. Дар сурати дуруст фаҳмидан ва истифода бурдани принципҳои бенуқсони истеҳсолот (Истеҳсолоти сарфакорона) ҳар як корхона метавонад нишондиҳандаҳои (натичаи молиявӣ) худро якҷанд маротиба беҳтар кунанд, ки инро таҷрибаи бисёр корхонаҳои ҳориҷӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт шаҳодат медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Агарков, А. П. Теория организации. Организация производства / А.П. Агарков. – М.: Дашков и К, 2017. – 272 с.
  2. Арабян, К.К. Аудит в России. Новая концепция развития. Монография / Под ред. Арабян К.К. – М.: Русайнс, 2016. – 162 с.
  3. Баринов, В. А. Бизнес-планирование: Учебное пособие / В.А. Баринов – 4-е изд., перераб. И доп. – М.: Форум, НИЦ ИНФРА-М, 2016. – 272 с.
  4. Васин, С. Г. Управление качеством. Всеобщий подход: учебник для бакалавриата и магистратуры / С. Г. Васин. — М.: Издательство Юрайт, 2017. — 404 с.
  5. Вумек, Дж.П. Бережливое производство: как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании учебник / Дж.П. Вумек, Д.Т. Джонс; пер. С. Турко. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2018. – 511 с.
  6. Гарнов, А.П. Экономика предприятия учебник для бакалавров / А. П. Гарнов, Е. А. Хлевная, А. В. Мыльник ; под ред. А. П. Гарнова. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 303 с.
-

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ

Кодиров Ф.А.	Методология и компоненты повышения конкурентоспособности промышленных предприятий республики таджикистан в условиях ускоренной индустриализации	5-10
Мирбобоев Р.М.	Факторы развития экспортного потенциала в условиях ускоренной индустриализации страны	10-15
Абдуалимзода Ҳ.А.	Таъмини амнияти иқтисодӣ дар асоси арзёбии омилҳои таъсиррасон	15-18
Кандыерова Д.О.	Миграционная интеграция и формирование единого рынка труда в центрально-азиатском регионе	18-25
Галина Ю.Ф.	Роль гармонизированной системы всемирной таможенной организации в развитии внешней торговли Республики Таджикистан	25-29
Комелова А.Ю.	Инструменты анализа рынков для проведения маркетинговых исследований экспортерами Таджикистана	29-36
Содиқов М.С., Олимов У.М.	Таҷрибаи хориҷии ташкили низоми бонкӣ	36-43
Шацкая Э.Ш.	Развитие торговли химической продукции на мировом рынке	43-48
Курбонов А.К.	Заминаҳои рушди содирот дар иқтисоди миллӣ	48-50
Мирсаидов С.А., Дустова Х.Ш.	Имкониятҳо ва роҳҳои баланд бардоштани иқтисодии содиротии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ	50-54
Джонмамадов Ш.Б., Абдуджабборзода С.	Инвестиционная привлекательность горно-бадахшанской автономной области Таджикистана: проблемы и перспективы	54-58
Раҳимзода Б.	Рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон: дастовардҳо ва тадбирҳои минбаъда	58-62
Насриддинов Ф.Б., Гафарова М.Т.	Системаи назорати содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	62-67
Одинаев А.И., Темуров Р.М.	Таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкории инноватсионӣ	67-73
Содиқов М.С., Сафаров И.	Таҳлили маблағгузори равандҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	73-78
Шералиев Э. Н., Бобоев Ҷ. М., Расулов Ҷ. Қ.	Таъмини бехатарии озукаворӣ - самти муҳими сиёсати воридотивазкунандаи давлат	78-82
Буриева М.Ч., Ҳақимов М.А., Қурбонзода О.Р.	Имкониятҳои воридотивазкунанда ва баланд бардоштани нури содиротии кишвар	83-88
Шодиев К.К.	Асосҳои ташкилию иқтисодии фаъолгардонии фаъолияти инноватсионии соҳибкории хурд ва миёна дар хоҷагии кишлоқ	88-95
Давлатов Х.М.	Мавқеи мақомоти гумрук дар таъмини рушди иқтисодии кишвар	95-99
Давлатов Х.М., Назарамонова Д.М., Қурбонова Д.Х.	Мавқеи сиёсати молиявии давлат дар ташаккул ва истифодабарии иқтисодии молиявии минтитақа	99-103
Давлатшоева З.М., Нурмаҳмадова Р.М.	Арзёбии вазъи муосири истифодабарии иқтисодии содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон	103-108
Буриева М.Ч., Ҳақимов М.А.,	Иқтисоди сабз ҳамчун самти муосири рушди иқтисодӣ	108-112

Қаюмзода О.Б.		
Содиков Р.Х.	Риск-менеджмент внешнеэкономической деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности в условиях глобализации	112-117
Имомёрбеков Ф.М.	Соҳибқорӣи инноватсионӣ: назария ва амалия	117-121
Нусратзода М.Н., Халилова У.О., Қудратова Р.	Принсипҳои ташаккули тиҷорати электронӣ ва роҳҳои тақмилидиҳии он	122-126
Усмонов П.Н., Эшбеков Т.Х.	Вступление Республики Таджикистан в интеграционные процессы международного движения капитала и угрозы экономической безопасности принимающих стран	126-132
Хамидов А.Х.	Неформальный сектор и лёгкая промышленность	132-139
Джабаров Г.Н.	Инновационные технологии и цифровая экономика — это основа конкурентоспособности	139-142
Усмонов П.Н., Эшбеков Т.Х.	Раванди муносибатҳои байнибуҷетӣ ва маблағгузори минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	142-150
Якубова К.Г.	Теоретическая оценка импортозамещения и перспективы интеграции на государственном уровне	150-155
Рахматов А.С., Хурамова З.М.	Импортозамещение и продовольственная безопасность Таджикистана	155-160
Попов Н.А., Якубова К.Г., Алиева З.	Развитие сельскохозяйственной политики стран СНГ в условиях импортозамещения	160-164
Наимов Б.Қ.	Рақамиқунонии иқтисодиёт ва афзалиятҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	165-169
Тураева М.Т.	Зарубежный опыт в области энергосбережения и энергоэффективности	169-172
Ҳамроев М.И.	Шаклҳои муосири сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ	172-176
Саидов Р.Н.	Таъмини шароити мусоиди ташаккули даромадҳои пулии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	176-180
Мамадризоева Н.М.	Особенности организации бухгалтерского учета внешнеэкономической деятельности в Республике Таджикистан	180-184
Холов Р.Ш., Одинаев А.С., Давлатёрова Б.Ҷ.	Таҳлили иқтисодӣ-омории таъсири омилҳо ба сатҳи таваррум	184-189
Ҳасанов Ш.Ш.	Истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда тақозои замон	189-194
Муллоев П.Н.	Опыт стран центральной и восточной европы в развитии малого и среднего предпринимательства	194-202
Гафарова М.Т.	Основные направления государственного регулирования поддержки социальной сферы	202-207
Рахимова А.В.	Анализ развития банковской системы Республики Таджикистан	207-211
Худойбердиев Дж.М.	Торгово-экономическое сотрудничество Республики Таджикистан со странами СНГ: проблемы и перспективы	211-215
Рофизода С.Х.	Нақш ва мақоми фарҳанг дар рушди муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии кишвар	215-218
Каримов Н. Я., Шарифова Р.Н.	Саҳми технологияҳои рақамӣ дар таъмини самаранокии фаъолияти низоми андоз	219-223

Ризвонова У.М.	Нақш ва мақоми технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар раванди таълим дар шароити ҷаҳонишавӣ	223-227
Кабиров Ш.Р.	Таъсиси ҷойҳои кори босифат ва ояндадор дар асоси самтҳои афзалиятноки рушди кишоварзии минтақа	227-232
Хамидова М.М., Соҳибова Ш.Б.	Баъзе аз ҷанбаҳои менеҷменти инноватсионӣ	232-236
Джаборова М.Дж.	Влияние индустрии 4.0. на повышение производительности промышленной отрасли	236-240
Давлатов Ф.Ҳ., Давлатов Ф.С.	Таҷрибаи ҷаҳонии ташаккулёбии минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ	240-246
Раҳматуллоев А. У.	Иттилоот ва амнияти иттилоотӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ	246-249
Тилакмуродова С.Д., Султонова С.М.	Асосҳои назариявии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ	249-253
Хамидова М.М., Сафарова Г.Ҳ.	Барномаҳои давлатӣ ҳамчун омили рушди инноватсионӣ ва воридотивазкунӣ	253-255
Абдулхайров Ф.М.	Мукамал намудани низоми идоракунии корпоративӣ дар ташкилотҳои қарзӣ	255-259
Расулзода Ф.А.	Роль инвестиции в увеличении экспортной и импортной продукции Республики Таджикистан	259-263
Пирова М.А., Фирузаи Х.	Финансовый механизм развития инновационной деятельности предприятия	263-267
Акрамова Б.А.	Такмили танзими сиёсати такрористехсол дар корхонаҳои кишоварзӣ	267-273
Ходжахонова Г.К.	Продовольственная обеспеченность населения согдийской области Республики Таджикистан	273-276
Балхов Д.	Проблемы государственной политики социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан	276-278
Расулзода Ҳ.М.	Ҷанбаҳои методӣ ва хусусиятҳои маҳаллии баҳодиҳии дараҷаи таъмини аҳоли бо маводҳои хӯрокворӣ	278-285
Баротов А.Х.	Асосҳои назариявии иқтисодии андозии минтақа	285-290
Абдуллоев С.И.	Махсусияти танзими давлатии соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон	290-295
Назарова Н.Н.	Ташаккулёбӣ ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муосир: таҷрибаи ҷаҳонӣ	295-301
Зухуров Б.И.	Истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ҳамчун омили рушди истеҳсолоти воридотивазкунанда дар ҶТ	301-306
Фатҳиддинзода Қ.Қ.	Ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон	306-312
Одинаев А.С., Саёраева Р.Ш.	Нақши назорати молиявӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	312-316
Абдуллоева Ш.Ф.	Таъсири муҳочирати меҳнати беруна ба инкишофи бозори меҳнат дар шароити ҷаҳонишавӣ	316-319
Акобирзода А.М.	Арзёбии ҳолати воридотивазкунӣ дар маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон	319-325
Данаева М.Х.	Инвестиционное сотрудничество стран центральной азии в рамках программ ШОС	325-330
Ботуралиев Х	Нақши концепсияи истеҳсолоти «сарфакорона» дар корхонаҳои саноати бузурги Тоҷикистон	330-334